

26(2):2025

Journal of Economics and Administrative Sciences

Published By
Sivas Cumhuriyet University
<http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr>

E-ISSN: 2687-4032

Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences– JEAS

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi–İİBD

Cilt -Volume 26 | Sayı –Issue 2 | Yıl-Year 2025

Dergi Adı	Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi–İİBD
Diğer Adı (Çevirisi)	Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences– JEAS
e-ISSN	2687-4032
Yayın Aralığı	Yılda 4 Sayı (Ocak & Nisan & Temmuz & Ekim)
Dergi Web Sitesi	http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr
Yayına Başlangıç	2000
Baş Editör	Prof. Dr. Necati Alp ERİLLİ
Editör Yardımcıları	Doç. Dr. İbrahim YEMEZ Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY
Yayıncı	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İmtiyaz Sahibi	Prof. Dr. Gülay ERCİNS
Yayımlandığı Ülke	Türkiye
Yayın Modeli	Açık Erişim
Yayın İçeriği	İİBD’de; iktisadi ve idari bilimlerin temel alanlarında (Ekonometri, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Maliye, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi) uygulamalı veya kuramsal çalışmalara, model önerilerine, analiz ve değerlendirmelere, nicel ve nitel araştırmalara yer verilir.
Okur Kitlesi	İİBD’nin hedef kitlesi, sosyal bilimler alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.
Yayın Dili	Türkçe- İngilizce

Hakkında

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin bünyesinde çevrim içi yayınlanan çok disiplinli ve disiplinler arası hakemli, uluslararası ve akademik bir dergidir. Derginin temel amacı iktisadi ve idari bilimlerin temel alanlarında, akademik çalışmaları yayınlamaktır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2022 itibarıyla Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanarak faaliyetlerine devam eden süreli ve hakemli bir dergidir.

Dergimiz; **TR-DİZİN**, **ERIH PLUS**, **EBSO** ve **DOAJ** veri tabanlarında taranmaktadır.

Ücret Politikası

Makalenin Editör Kurulu ve Alan Editörlerinin ön değerlendirmesini geçmesi halinde, yazarların dergiye yönelik maliyetlerin karşılanması amacıyla "Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi banka hesabına 1.350 TL" yatırması gerekmektedir. (Talep edilen ücret, dergimizin yayın süreçlerinde alan editörü, hakem, yabancı dil editörü ve yazım-yayın destek aşamalarında ilgili kişilere ödeme olarak kullanılmaktadır.)

Hakem değerlendirme süreci ancak gönderim ücreti ödendikten sonra başlayacaktır.

Hesap bilgileri makalenin ön değerlendirme sürecinden geçmesi durumunda yazara bildirilecektir. Ödeme açıklamasında Makale ID'si ve yazar ad-soyadı belirtilmelidir.

Gönderim ücreti makalenin hakem değerlendirmeleri sonucunda ya da Yayın Kurulu kararı ile ret edilmesi ve/veya yayımlanmaması halinde iade edilmez. Hakem ya da editör değerlendirmelerine dair farklı yorumlar ileri sürülerek yapılan iade talepleri dikkate alınmayacaktır.

Arşiv Politikası

1. Yayıncı, yazarlara, bir makalenin kendi kendine arşivleme (yazarın kişisel web sitesi) ve/veya yayımlandıktan sonra kurumsal bir havuzda arşivleme için bir makalenin (yayıncı pdf) nihai yayınlanmış sürümünün kullanılmasına izin verir.
2. Yazarlar, makalelerini halka açık ve/veya ticari konu tabanlı arşivlerde kendi kendilerine arşivleyebilirler. Ambargo süresi yoktur ancak yayınlanan kaynak belirtilmeli ve dergi ana sayfasına veya makalelerin DOI'sine bir bağlantı ayarlanmalıdır.
3. Yazarlar makalenin çıktısını PDF belgesi olarak indirebilirler. Yazarlar makalenin kopyalarını meslektaşlarına herhangi bir ambargo olmaksızın gönderebilir.

Hakemlik Türü

Çift Taraflı Kör Hakemlik

İntihal Kontrolü

Turnitin ve iThenticate

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Meltem Kılıç, Aydın Gürbüz
The Impact of Digitalization Investments on the ESG Scores of Companies in Türkiye: A Panel Quantile Regression Approach
<i>Dijitalleşme Yatırımlarının Türkiye'deki Şirketlerin ESG Skorları Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı</i>	1-19
Hakkı Büyükbaş, Neşe Tunçbilek
Ordoliberalism and The Formation of The Thought of Social Market Economy
<i>Ordoliberalizm ve Sosyal Piyasa Ekonomisi Düşüncesinin Oluşumu</i>	20-34
Serkan Şengül
Economic and Demographic Effects of Public Pension Expenditures: The Case of Türkiye
<i>Kamu Emeklilik Harcamalarının Ekonomik ve Demografik Etkileri: Türkiye Örneği</i>	35-47
Bahadır Uysal, Evren Yanya
The Impact of Intellectual Capital on Financial Performance in the Turkish Banking Sector: A Research with MVAIC Method
<i>Türk Bankacılık Sektöründe Entelektüel Sermayenin Finansal Performansa Etkisi: MVAIC Yöntemi ile Bir Araştırma</i>	48-65
Cansu Gökmen Köksal
Investigation of Generations' Attitudes, Awareness, and Behaviors Toward Water Consumption in Türkiye
<i>Türkiye'de Kuşakların Su Tüketimine Yönelik Tutum, Farkındalık ve Davranışlarının Araştırılması</i>	66-84
Talha İsmail Duman
Presidential Election Crises in Lebanon: Political Power-Sharing and "Weak State" Dynamics
<i>Lübnan'da Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizleri: Siyasi Güç Paylaşımı ve "Zayıf Devlet" Dinamikleri</i>	85-101

Göksel Türker, Taner Akçacı	102-118
The Effects of Soft Power in Türkiye-Africa Relations on Economy and Foreign Trade: The Case of Somalia <i>Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yumuşak Gücün Ekonomi ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Somali Örneği</i>	
Ayben Ceyhan Günay	119-133
Influencer Pazarlamasının Dijital Yerlilerin Marka Sadakatine Etkisinde Benlik Uyumunun Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Self-Congruence in the Effect of Influencer Marketing on Digital Natives' Brand Loyalty</i>	
Halil İbrahim Gül	134-153
A Look at the Ottoman Socio-Economic Situation from the Palace Perspective during the Sultan Reşat Period of 1909-1915 in Halid Ziya Uşaklıgil's The Palace and Beyond (Saray ve Ötesi) <i>Halid Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi Eserinde 1909-1915 Sultan Reşat Dönemi Osmanlı Sosyo-Ekonomik Durumuna Saray Penceresinden Bir Bakış</i>	
Hasan Hüseyin Yıldırım, Nevzat Çalış, Şakir Sakarya	154-168
Determination of Financial Ratios Affecting Banks' Profitability; Evidence from Turkish Banking Sector <i>Bankaların Karlılıklarını Etkileyen Finansal Oranların Belirlenmesi; Türk Bankacılık Sektöründen Kanıtlar</i>	
Burak Kaya	169-179
Evaluation of Housing and Workplace Searches in Terrorist Crimes in The Context of Human Rights <i>Terör Suçlarında Konut ve İşyeri Aramasının İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi</i>	
Halis Koçak, M. Mustafa Kısakürek	180-200
The Importance of Cost Analysis for Hospitals: Implementation in a University Hospital <i>Maliyet Analizinin Hastaneler İçin Önemi: Bir Üniversite Hastanesinde Uygulama</i>	
Cengizhan Karaca	201-221
Adaptive Market Hypothesis in BRICS-T Countries: Dynamic Effects of Geopolitical Risks and Market Predictability <i>BRICS-T Ülkelerinde Adaptif Piyasa Hipotezi: Jeopolitik Risklerin Dinamik Etkileri ve Piyasa Tahmin Edilebilirliği</i>	

The Impact of Digitalization Investments on the ESG Scores of Companies in Türkiye: A Panel Quantile Regression Approach

Meltem Kılıç^{1, a, *}, Aydın Gürbüz^{2, b}

¹Department of International Trade and Logistics, Faculty of Economics and Administrative Science, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş/Türkiye

²Department of Business Administration, Faculty of Economics and Administrative Science, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 26/12/2024

Accepted: 20/02/2025

JEL Codes: O33, Q56, L86

ABSTRACT

Digitalization has become a significant area of development globally in recent years. Technological innovations and digital transformation significantly impact businesses' strategic decisions, operational efficiencies, and competitiveness in the market. In addition, digitalization affects not only economic and operational levels, but also environmental, social, and governance (ESG) criteria. ESG has become a criterion for evaluating the sustainability performance of companies today, and investments focusing on these criteria are increasingly being considered important by both investors and other stakeholders. In this context, the potential impact of digitalization investments on ESG scores have been a matter of curiosity, especially in emerging economies such as Türkiye. This study examines the impact of digitalization investments on ESG scores of companies that published ESG (Environmental, Social, and Governance) scores in Türkiye between 2015 and 2022. In the analysis conducted with the panel quantile regression method, it was found that companies' digitalization investments had a significant impact on ESG scores, especially of companies in the 10% quantile range with low ESG scores. However, no significant impact of digitalization investments on ESG performance was observed in other quantile ranges. This suggests that the impact of digitalization is shaped differently for firms that have reached a certain level of development and that digitalization investments provide more significant benefits for firms with lower ESG performance.

Keywords: Digitalization, ESG, Sustainability, Türkiye, Panel quantile regression

Dijitalleşme Yatırımlarının Türkiye'deki Şirketlerin ESG Skorları Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı

Süreç

Geliş: 26/12/2024

Kabul: 20/02/2025

Jel Kodları: O33, Q56, L86

ÖZET

Dijitalleşme, son yıllarda küresel ölçekte önemli bir gelişim alanı haline gelmiştir. Teknolojik yenilikler ve dijital dönüşüm, işletmelerin stratejik kararlarını, operasyonel verimliliklerini ve pazardaki rekabetçiliklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bunun yanı sıra, dijitalleşme yalnızca ekonomik ve operasyonel düzeyde değil, aynı zamanda çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) kriterlerine de etkiye bulunmaktadır. ESG, günümüzde şirketlerin sürdürülebilirlik performanslarını değerlendiren bir ölçüt haline gelmiş ve bu kriterlere odaklanan yatırımlar hem yatırımcılar hem de diğer paydaşlar tarafından giderek daha fazla önemsenmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşme yatırımlarının ESG skorları üzerindeki potansiyel etkileri, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde merak konusu olmuştur. Bu çalışmada, 2015-2022 yılları arasında Türkiye'deki ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) skoru yayımlayan firmaların dijitalleşme yatırımlarının ESG skorları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Panel kantil regresyon yöntemiyle yapılan analizde, firmaların dijitalleşme yatırımlarının, özellikle düşük ESG skoruna sahip olan %10'luk kantil aralığındaki firmaların ESG skorları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, diğer kantil aralıklarında dijitalleşme yatırımlarının ESG performansı üzerinde anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Bu durum, dijitalleşmenin etkisinin, belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış firmalar için farklı şekilde şekillendiğini ve dijitalleşme yatırımlarının daha düşük ESG performansına sahip firmalar için daha belirgin faydalar sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, ESG, Sürdürülebilirlik, Türkiye, Panel kantil regresyon

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Giriş

İklim değişikliği ve sera gazı emisyonlarındaki artış, çevresel, ekonomik ve toplumsal düzeyde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların etkilerini azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve işletmeler çeşitli politikalar, düzenlemeler ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından sunulan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri önemli bir yol haritası oluşturmuştur. Söz konusu hedefler doğrultusunda, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) performansları, sürdürülebilirlik taahhütlerinin gerçekleştirilmesinde temel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Yang ve Han, 2023: 3190). Özellikle sürdürülebilir yatırımların sermaye tahsisinin merkezine yerleşmesiyle birlikte, ESG kriterleri ve puanları, giderek daha fazla kritik bir öneme sahip olmuştur (Apergis vd., 2022: 1). Bu sebeple, firmaların yayınladığı ESG performansları puanı, araştırmacılar, yatırımcılar, hissedarlar ve portföy yöneticileri için önemli bir yatırım göstergesi olarak kabul edilmektedir (Arif vd., 2021; Camilleri, 2015; Bigelli vd., 2023).

Firmaların çevresel, sosyal ve yönetim performanslarını ölçen ESG skoru, üç ana kategoride değerlendirilmektedir. Çevresel performansı ölçen E skoru, enerji yönetimi, ekolojik etki, atık yönetimi, sera gazı emisyonları ve sürdürülebilir ürünler gibi göstergeleri kapsamaktadır. Sosyal performansı temsil eden S skoru, veri güvenliği, müşteri gizliliği, ürün kalite yönetimi, etik standartlar ve toplum hakları gibi unsurları içermektedir. Yönetişim performansını yansıtan G skoru ise, yönetim kurulu yapısı, hissedar hakları ve denetim süreçleri gibi göstergelerle firmaların kurumsal yönetim düzeylerini göstermektedir (Clement vd., 2023: 2). ESG raporları, firmaların hedef belirleme, toplumsal rolleri üzerine analiz yapma ve şeffaflık sağlama konusunda önemli bir araç işlevi görmektedir (Lee, 2023: 2797-2978). Bu doğrultuda, firmalar yalnızca finansal kazanç sağlamayı değil, aynı zamanda çevresel, toplumsal ve yönetim alanlarında yapacakları yatırımlar yoluyla sürdürülebilir başarıyı elde etmeyi hedeflemektedir (Duque-Grisales ve Aguilera-Caracuel, 2021; Ding vd., 2024: 2). Son yıllarda ise ESG skoru, büyük yatırım kuruluşları tarafından benimsenmiş ve stratejik yatırım kararları açısından önemli bir araç haline gelmiştir (Kalia ve Aggrawal, 2023: 155-156).

Firmaların ESG konusundaki farkındalıklarının artması, sürdürülebilirlik odaklı stratejilerin benimsenmesine katkı sağlamış ve dünya çapında borsalarda ESG endekslerinin geliştirilmesine olanak tanımıştır (Kartal vd., 2024: 2). Gelişmekte olan bir pazar olarak kabul edilen Türkiye’de, çevresel, toplumsal ve kurumsal sürdürülebilirliği artırmak amacıyla 2014 yılında 15 firmanın dahil olduğu BIST Sürdürülebilirlik Endeksi işlem görmeye başlamış ve 2015 yılında ilk ESG skorları yayınlanmıştır. 2024 yılı itibarıyla bu endeks kapsamında yer alan firma sayısı 84’e ulaşmıştır. Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte, 2022 yılı sonunda BIST Sürdürülebilir 25 Endeksi hesaplanmaya başlanmış olup, bu endekste derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlar doğrultusunda sürdürülebilirlik performansı en yüksek olan 25 firma yer almaktadır.

Firmalar, değer yaratma ve stratejik yetkinliklerini etkili bir şekilde sergileyebilmek amacıyla çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) yatırımlarına yönelmektedir (Apergis vd., 2022: 1). Son yıllarda, dijital dönüşüm yatırımları, bu alandaki en önemli yatırımlar arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma bağlamında, firmaların dijital teknolojilere yaptıkları yatırımların, sürdürülebilirlik performanslarını artırma potansiyeli taşıdığı vurgulanmaktadır (Fang vd., 2023; Wu ve Li, 2023; Yang ve Han, 2023). Firmalar, dijital dönüşüm süreçlerinde yatırımlarını, geleneksel iş modelleri ve operasyonları dijital teknolojilerle dönüştürerek (Peng vd., 2023: 1), çevresel, sosyal ve yönetimle ilgili çok boyutlu gereksinimlere derinlemesine çözüm getirebilmekte ve sürdürülebilirlik fırsatları yaratabilmektedir (Yang ve Han, 2023:3190; Oğan, 2024: 70). Bunun yanı sıra, dijitalleşme yatırımları firmalarda yüksek üretkenlik sağlarken, ekonomik fayda üretimi, müşteri odaklı tedarik zincirlerinin oluşturulması ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımının azaltılması gibi önemli avantajlar da sağlamaktadır. Dijital teknolojilerin sağladığı bu yenilikçi dönüşüm, genel maliyetleri düşürerek üretim süreçlerine önemli katkılar sunmakta ve böylece firmaların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında kritik bir rol oynamaktadır (Camodeca ve Almici, 2021: 3).

Dijital dönüşüm teknolojilerinin yenilikçi, akıllı ve benzersiz özellikleri, firmaların yeni rekabet avantajları elde etmelerine olanak tanırken, aynı zamanda çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) performanslarını etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Zang vd., 2024: 2). Ancak, dijitalleşme sürecinin ESG performansı üzerindeki etkisinin tek başına değerlendirilmemesi gerektiği, bunun yerine çevresel (E), sosyal (S) ve yönetim (G) boyutlarındaki dijital yatırımların ayrı ayrı ele alınarak etkilerinin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Dijital teknolojiler, çevresel alanda emisyonların azaltılması, doğal afetlere karşı dayanıklılığın artırılması ve ekosistemlerin korunmasına yönelik etkili yöntemler sunabilmektedir. Sosyal alanda ise dijitalleşme, kapsayıcılığı ve eşitliği teşvik ederek, temel hizmetler ve mallara geniş erişim sağlayan bir ağ yaratmaktadır (Camodeca ve Almici, 2021: 3; Demirkıran vd., 2022: 32). Yönetişim açısından ise dijitalleşme, şeffaflık seviyelerinin artırılmasına katkı sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, firmaların yöneticileri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen dijital dönüşümün ESG skorları üzerinde doğrudan bir etkisi olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca varamamaktadır (Ding, vd., 2024: 2). Bu nedenle, dijitalleşmenin ESG performansı üzerindeki potansiyel belirsiz ve şüpheli etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, literatürde firmaların farklı dijitalleşme süreçlerinin ESG performansı üzerindeki etkisi birçok alanda incelenmiştir (Fang vd., 2023; Wu ve Li, 2023; Yang ve Han, 2023; Zhao vd., 2023; Jin ve Wu, 2024; Li ve Zhang, 2024).

Literatürde dijitalleşmenin firmaların ESG performansı üzerindeki etkileri genellikle finansal raporlar üzerinden dijitalleşme ve ilgili eşanlamli terimler aracılığıyla hesaplanan anahtar kelime sıklıklarına dayalı endekslerle

incelenmektedir. Ancak, Fang vd. (2023), bu tür endekslerin yanı sıra firmaların maddi olmayan duran varlıkları içerisinde yer alan dijitalleşme yatırımlarının da ESG performansları üzerinde anlamlı bir etkisi olabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, Fang vd. (2023) çalışmasını dikkate alarak, Türkiye’de faaliyet gösteren ve ESG skorlarını açıklayan firmaların maddi olmayan duran varlıkları içindeki dijitalleşmeye yönelik yatırımlarının ESG performansı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, dijital yatırımlarının ESG üzerindeki etkisi, her bir ESG skoru (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) özelinde ayrı ayrı olarak da değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, çevre bilincine sahip olmayan bir firmanın sosyal ve/veya yönetim bilincine sahip olabileceği veya tam tersine çevre bilincine sahip bir firmanın sosyal ve/veya yönetim bilincine sahip olmayabileceği düşüncesidir. Çalışmanın geri kalan kısmı ise şu şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde ilgili literatür taraması ve hipotez geliştirme süreci, üçüncü bölümde ekonometrik metodoloji, dördüncü bölümde ampirik bulgular, son olarak beşinci bölümde de çalışmanın sonuçları verilmektedir.

Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

Literatür taramasında, çalışmanın ana odak noktası olan dijitalleşme ile ESG arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların yanı sıra, modele dahil edilen kontrol değişkenleri ile ESG arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da incelenmiştir. Bu bağlamda, literatür taraması iki ana başlık altında toplanmıştır. İlk olarak, dijitalleşme ile ESG arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. İkinci olarak ise, modele eklenen finansal performans göstergeleri ile ESG arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca, mevcut literatürün çoğunlukla dijitalleşme ve ESG ilişkisine odaklanmakla birlikte, kontrol değişkeni olarak eklenen finansal performansın ESG üzerindeki etkisinin göz ardı edilebildiği gözlemlenmiştir. Bu eksikliği gidermek amacıyla da literatür her iki boyutu ile kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Kurumsal Dijitalleşme ve ESG

Dijitalleşme, dünya genelinde ekonomileri derinden dönüştürmekte ve bu dönüşüm, firmaların operasyonel süreçlerinde köklü değişiklikler yaratmaktadır. Özellikle yapay zekâ gibi gelişmiş dijital teknolojilerin entegrasyonu ile birlikte, üretim ve hizmet süreçlerinde organizasyonel ve teknik boyutlarında, pazarlama stratejilerinde ve sosyal etkileşimlerde belirgin değişiklikler meydana gelmektedir (Dahlman vd., 2016; Brodny ve Tutak, 2022). Literatürde yer alan birçok çalışma, dijital teknolojilerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu (Jin ve Cho, 2015; Myovella vd., 2020; Daud ve Ahmad, 2023; Akyol vd., 2023; Elfaki ve Ahmed, 2024), işletme maliyetlerini azaltma konusundaki etkisini (Huang vd., 2023a), üretim verimliliğini artırdığını (Loebbecke ve Picot, 2015; Lastauskaite ve Krusinskas, 2024), ve iş modellerini geliştirerek firmaların rekabetçiliklerini artırdığını (Ritter ve Pedersen, 2020; Witschel vd., 2022) ortaya koymaktadır.

Son yıllarda dijitalleşmenin kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Zhou & Liu, 2023; Eriandani & Winarno, 2023; Lu vd., 2024; Ding vd., 2024). Araştırmalar, dijital dönüşümün şirketlerin ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) performansına katkıda bulunarak finansal başarıyı desteklediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Fu ve Li (2023), dijital dönüşümün ESG kriterlerini iyileştirerek işletmelerin mali performansını olumlu yönde etkilediğini vurgulamaktadır. Wang vd. (2023), Çin’deki üretim şirketlerinin dijital dönüşüm sayesinde ESG sorumluluklarını önemli ölçüde geliştirebildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Fang vd. (2023), dijitalleşmenin şirketlerin ESG puanlarını artırmada etkili olduğunu belirtmektedir. Kwilinski vd. (2023) ise dijitalleşmenin Avrupa Birliği ülkelerindeki ESG performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Mu vd. (2023), Çin’deki halka açık büyük firmalar üzerine yaptıkları çalışmada, dijital finansın kurumsal ESG performansını güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, çeşitli sağlıklik kontrolleri sonucunda bu etkinin güçlü bir şekilde devam ettiği belirlenmiştir. Yang ve Han (2024), dijital dönüşümün uygun şekilde uygulandığında ESG performansını geliştirdiğini; ancak aşırı dijitalleşmenin organizasyonel çatışmalara yol açarak ESG performansına zarar verebilecek maliyetleri artırabileceğini vurgulamaktadır. Jin ve Wu (2024) ise Çin’deki Şanghay ve Shenzhen A hisselerinde işlem gören imalat işletmelerinin, dijital dönüşüm sayesinde ESG performanslarını iyileştirdiğini ortaya koymuştur.

Kurumsal ESG katılımı, çevresel, sosyal ve yönetim alanlarında üç temel unsuru kapsamaktadır. Günümüzde işletmeler, yalnızca hissedarlar için kâr elde etmeyi amaçlamak yerine, paydaşları olan çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, topluluklar ve hükümetlerle iş birliği yaparak daha geniş bir değer yaratmayı hedeflemektedir (Fang vd., 2023). Bu yaklaşım, yatırımcıların geleneksel yatırım paradigmasından ESG temelli yatırımlara yönelmesine sağlamaktadır. Bu durumda işletmeleri, ESG dostu büyüme stratejileri geliştirme konusunda daha donanımlı hale yöneltmektedir.

İlk olarak, dijitalleşme, işletmelere çevresel etkilerini gerçek zamanlı izleme imkânı sunmaktadır. Bu sayede, enerji yönetim sistemleri devreye alındığında, enerji tüketiminin optimize edilmesi ve karbon salınımının azaltılması mümkün olabilmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması yoluyla sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlanabilmektedir. Dolayısıyla, dijitalleşme ile enerji yönetim sistemlerinin entegrasyonu, çevresel etkilerin minimize edilmesi ve sürdürülebilir iş uygulamalarının teşvik edilmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır (Ha vd., 2022; Xu vd., 2022; Diofasi-Kovacs ve Nagy, 2023). İkinci olarak, dijitalleşme, sürdürülebilirlik hedeflerinin daha etkin bir şekilde izlenmesine olanak tanımakta ve bu hedeflerin geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle, bireylerin ve toplulukların bu hedefler hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmektedir. Bu süreç, toplumsal şeffaflık sağlayarak güveni artırırken, işletmelere de sosyal etkilerini daha açık bir şekilde ifade etme imkânı tanımaktadır (Jiang

vd., 2023). Son olarak, dijitalleşme süreçlerinin benimsenmesi, işletmelerin bilgi asimetrisini ortadan kaldırmak ve kurumsal şeffaflık sağlamak adına güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, blockchain, makine öğrenimi ve büyük veri gibi modern teknolojilerle desteklendiğinde, işletmelerin yalnızca maliyet avantajı elde etmelerine değil, aynı zamanda iş süreçlerini daha etkin ve verimli bir şekilde yönetmelerine de katkıda bulunmaktadır. Bu teknolojiler aracılığıyla elde edilen güvenilir ve doğru bilgi akışı, paydaşlarla kurulan ilişkilerin kalitesini artırırken, stratejik kararların sağlam temellere dayandırılmasını da mümkün kılmaktadır (Caneralla ve Miller, 2018; Mu vd., 2023; Hu vd., 2024; Wang ve Hou, 2024). Bu bağlamda, dijital dönüşümle birlikte benimsenen büyük veri, blok zinciri ve yapay zekâ gibi teknolojiler, işletmelerin kaynaklarını daha etkin bir şekilde yönetmelerini, yönetim süreçlerini iyileştirmelerini ve şeffaflıklarını artırmalarını sağlamakta, aynı zamanda ESG performanslarının iyileşmesine de katkı sunmaktadır (Pinheiro vd., 2022; Lu vd., 2024).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın temel hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: Dijitalleşme, işletmelerin ESG performansını olumlu yönde etkiler.

Finansal Performans ve ESG

İşletmelerin finansal performansları ile çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) performansları arasında aslında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İlk olarak, yüksek bir ESG performansı, işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini artırabilmektedir. Yüksek ESG puanlarına sahip işletmeler, genellikle daha düşük risklerle karşılaşmakta ve yatırımcılar ile tüketiciler nezdinde daha olumlu bir imaj sergilemektedirler. Bu olumlu algı, finansal performanslarına da yansiyabilmektedir (Velte, 2017; DasGupta, 2022; Naeem vd., 2022; Aydoğmuş vd., 2022; Özer vd., 2023). İkinci olarak ise, yüksek finansal performansa sahip işletmeler, ESG uygulamalarını güçlendirmeye yönelik daha fazla kaynağa sahip olabilmekte ve bu sayede sürdürülebilirlik projelerine yatırım yapabilmekte, sosyal sorumluluk projeleri geliştirebilmekte ve yönetim uygulamalarını iyileştirebilmektedirler. Ayrıca, yönetim kurulunun kurumsal performans ve sürdürülebilirlik üzerindeki kritik rolü, yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmalarını azaltarak uzun vadeli başarıyı desteklemektedir (Huang ve Wang, 2015). Örneğin, Fang vd. (2023), şirketlerin varlık büyüklüğü ve kaldırıcı yapısının ESG performansı ile anlamlı ve pozitif bir ilişki gösterdiğini saptamışlardır. Estelyi ve Nisar (2016), yabancı yöneticilerin şirkette bulunmasının, yönetimi ve verimliliği artırdığını belirtmiştir. Pinheiro vd. (2024) ise, yönetim kurulu büyüklüğünün, yönetim kurulu içindeki cinsiyet çeşitliliğinin, bağımsız yönetim kurulu üyelerinin ve finansal kaldırıcı yapısının ESG performansına olumlu katkı sağladığını belirtirken; varlık getirisi (ROA) oranının ESG performansını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan, Güngör ve Şeker (2022), yönetim kurulu yapısının ESG performansını olumlu yönde etkilediğini belirtirken, Romano vd. (2020), bağımsız yönetim kurulu üyelerinin varlığının ESG puanını artırdığını ortaya koymuştur. Arayssi vd. (2020), Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki şirketlerinin varlık getirisi (ROA) ve firma yaşının ESG performansını olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Huang vd. (2023b) ise Çin'deki işletmeler üzerinde yaptıkları araştırmada, yüksek kaldırıcı seviyelerinin ESG performansını olumsuz etkilediğini, buna karşılık varlık büyüklüğü ve nakit akış seviyesinin ESG performansına pozitif katkı sağladığını bulmuşlardır.

Literatürdeki Boşluk ve Çalışmanın Katkısı

ESG performansı günümüzde işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerini ve uzun vadeli finansal başarılarını şekillendiren önemli bir ölçüt haline gelmiştir. Literatürde, Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların ESG skorlarını etkileyen faktörler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olup, özellikle finansal performans göstergeleri ile ESG arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır (Şişman ve Çankay, 2021; Köse, 2021; Saygılı vd., 2022; Çetenak vd., 2022; Yılmaz, 2022; Kulalı, 2022; Korkmaz ve Nur, 2023; Özer vd., 2023; Şahin ve Acar, 2023; Arslan ve Yağcılar, 2023). Ancak, dijitalleşmenin ve firmaların dijital yatırımlarının ESG performansı üzerindeki etkisi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Dijitalleşme, işletmelerin operasyonel verimliliğini artırmanın yanı sıra, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk uygulamalarına da katkı sağlayabilecek bir dönüşüm sürecidir. Yapay zekâ, büyük veri analitiği, blok zinciri ve otomasyon gibi ileri dijital teknolojiler, firmaların enerji tüketimini optimize etmesine, karbon salınımını azaltmasına, şeffaflığı artırmasına ve yönetim süreçlerini güçlendirmesine olanak tanımaktadır. Küresel literatürde dijitalleşmenin ESG üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar bulunmasına rağmen (Luo, 2022; Fu ve Li, 2023; Wang vd., 2023; Kwilinski vd., 2023; Ren vd., 2023; Cai vd., 2023), Türkiye özelinde bu ilişkinin sistematik olarak incelenmediği görülmektedir. Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar arasında yalnızca Yoşumaz ve Uzun (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırma dikkat çekmektedir. Çalışma kapsamında, Türkiye'deki Vestel ve Arçelik firmalarının yıllık raporları analiz edilerek, Endüstri 5.0'ın sağladığı teknolojik altyapının ESG süreçlerinin etkinliği üzerine çıkarımlar yapılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki firmaların dijital yatırımlarının ESG skorları üzerindeki etkisini ele alarak, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Gelişmekte olan bir ekonomi olarak Türkiye, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada dijital dönüşümü stratejik bir araç olarak konumlandırmaktadır. Bu nedenle, küresel çalışmalarla paralel olarak Türkiye'deki firmaların dijitalleşme süreçlerinin ESG performansına etkisini incelemek, ülke bazlı politika önerileri geliştirmek açısından kritik önem taşımaktadır.

Ekonometrik Metodoloji

Yöntem

Bu çalışmada, N sayıda yatay kesit birimin ve her birimin T sayıda zamanının birlikte ele alındığı hem doğrusal hem de kantil panel veri analizleri kullanılmaktadır. Doğrusal bir panel veri regresyon modeli şu şekilde ifade edilmektedir (Tatoğlu Yerdelen, 2020: 37):

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} + \beta_{2it} + \dots + \beta_{kit} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Mevcut literatürde bağımlı değişkeni etkileyen faktörlerin belirlenmesinde genellikle klasik En Küçük Kareler (EKK), sabit etkiler veya rassal etkiler regresyon modelleri gibi geleneksel yöntemler tercih edilmektedir. Bu yöntemlerden sabit etkiler modeli, birimler arasındaki gözlemlenmeyen heterojenliği kontrol etmek amacıyla her bir birime özgü zaman içinde değişmeyen sabit etkiler içermektedir. Bu model, zaman eğim katsayılarının tüm yatay kesitler için sabit olduğunu varsaymakta ve bireysel farklılıkları sabit terimler aracılığıyla yakalamaktadır (Tatoğlu, 2020: 80). Dolayısıyla, sabit etkiler modeli koşullu ortalama etkisini incelemekte ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortalama düzeyde analiz etmektedir. Ancak, bu yaklaşım koşullu dağılımın tamamını tanımlamakta yetersiz kalabilmekte ve özellikle bağımlı değişkenin dağılımında heterojenlik söz konusu olduğunda sınırlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla Koenker ve Bassett (1978) tarafından geliştirilen kantil regresyon (QR) modeli, bağımlı değişkenin koşullu dağılımındaki farklı noktalarda bağımsız değişkenlerin etkisini analiz etme imkânı sunmaktadır. Kantil regresyon modeli, doğrusal programlama (LP) yöntemiyle tahmin yapılmasını sağlamakta ve hata terimlerinin normal dağılmadığı durumlarda EKK tahmincilerine kıyasla daha verimli tahminler üretebilmektedir. Bununla birlikte, QR modeli bağımlı değişkenin dağılımının farklı kesimlerinde (örneğin 0.10, 0.25 gibi kantil aralıklarında) bağımsız değişkenlerin etkilerini tahmin edebilmekte ve böylece değişkenler arasındaki ilişkinin asimetric olup olmadığını değerlendirebilmektedir (Buchinsky, 1998: 89; Conyon ve He, 2017: 201).

Bu doğrultuda, panel veri bağlamında genişletilen panel kantil regresyon modeli, sabit etkiler modelinden ayrılarak bağımlı değişkenin dağılımının farklı kantil aralıklarında bağımsız değişkenlere verdiği tepkileri değerlendirmekte ve böylece değişkenler arasındaki ilişkinin daha detaylı bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır. Özellikle firmalar arasında dijitalleşmenin ESG performansına etkisinin değişebileceği göz önüne alındığında, panel kantil regresyon modeli, düşük ve yüksek ESG skorlarına sahip firmalar için farklı etkileri belirlemeye imkân tanımaktadır. Ayrıca, QR modeli, hata terimlerindeki heteroskedastisiteyi ve uç değerlerin etkisini daha iyi dikkate alarak, panel veri analizinde geleneksel yöntemlere kıyasla daha esnek ve kapsamlı bir yöntem sunmaktadır.

Kantil regresyon modelinde, i 'inci boyutun y_{it} üzerindeki j 'inci gözleme etkisini açıklayan koşullu kantil fonksiyonları şu şekilde tanımlanmaktadır (Koenker, 2004: 75; Wang vd., 2019: 144):

$$Q_{yit}(\tau x_{it}) = \alpha_i + x'_{it}\beta(\tau) + \epsilon_{it} \quad t = 1, \dots, m_i, \quad i = 1, \dots, n. \quad (2)$$

Bu modelde, $Q_{yit}(\tau x_{it})$ bağımlı değişkenin τ 'inci kantilini gösterirken; x'_{it} , bağımsız değişkenlerin vektörünü ifade etmektedir. α_i bireysel etkileri tanımlarken, $\beta(\tau)$ parametresi, τ 'inci kantildeki regresyon katsayılarını ifade etmektedir (Koenker, 2004: 75; Wang vd., 2019: 144). Ayrıca τ , değeri 0 ile 1 arasında değişen ve kantil seviyelerini belirleyen bir kantil endeksi olarak tanımlanmaktadır (Işık vd., 2024: 5). Bu çalışmada da dijital yatırımlarının ESG skoru üzerindeki etkisi ($\tau = 0.10, 0.25, 0.50, 0.75, 0.90$) kantil seviyelerinde incelenmektedir.

Veri Seti

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören ve ESG skorları açıklanan firmaların dijital yatırımları ile ESG skorları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma, 2015-2022 yılları arasını kapsamakta olup, veriler Bloomberg Veri Terminali ve Kamuya Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) temin edilmiştir. Bu süreçte analiz için belirlenen firmaların seçiminde belirli kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle, finansal sektör firmaları analizin dışında bırakılmıştır. Bunun yanı sıra, ESG skorlarına veya diğer finansal göstergelere ilişkin eksik veriye sahip firmalar da örnekleme dahil edilmemiştir. Uygulanan bu filtrelemeler sonucunda, 20 firma seçilmiş ve her bir firma için yıllık veriler dikkate alınarak toplamda 170 gözlemden oluşan bir veri seti oluşturulmuştur. Tablo 1 değişken tanımlarını özetlemektedir.

Bağımlı değişken

Çalışmada bağımlı değişken olarak Bloomberg tarafından açıklanan ESG skorları kullanılmıştır (Bloomberg, 2018; Bloomberg, 2023). Bloomberg ESG skorları, her biri %33 ağırlığa sahip üç ana bileşenden oluşmaktadır: 7 unsuru kapsayan çevresel (E) puanı, 6 unsuru kapsayan sosyal (S) puanı ve 8 unsuru kapsayan yönetim (G) puanı. ESG verileri, Bloomberg'in veri setleri, düzenli olarak güncellenmeleri ve birçok farklı alanda kullanılabilme esnekliği sayesinde araştırmacılar tarafından (Wang ve Sarkis, 2017; Liu vd., 2022; Fang vd., 2023; Su vd., 2023; Ren vd., 2023; Kotrba vd., 2024) literatürde yaygın bir şekilde tercih edilmektedir.

Bağımsız değişken

Çalışmanın bağımsız değişkeni olarak şirketlerin dijital yatırım düzeyini yansıtan ölçüt dikkate alınmıştır. Bu çerçevede, Fang vd. (2023) çalışması referans alınarak dijitalleşme ölçütü, bir şirketin dijital dönüşümüne ilişkin olarak maddi olmayan varlıklara yaptığı yatırımların, şirketin toplam varlıklarına oranı olarak tanımlanmıştır. Maddi olmayan varlıklar, genellikle yazılımlar, bilgi işlem teknolojileri, lisanslar, patentler ve diğer dijital altyapı unsurlarını içermektedir. Dolayısıyla, bu unsurlar, şirketlerin dijitalleşme sürecinin temel yapı taşlarını oluşturmakta olup, şirketin dijital yetkinliklerinin artırılmasına yönelik stratejik yatırımlar olarak kabul edilmektedir.

Kontrol değişkenler

Çalışmada, dijitalleşmenin işletmelerin ESG performansı performansı arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla, çalışmada çeşitli kontrol değişkenleri de dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, firma büyüklüğü, temsilen toplam varlıkların doğal logaritması, firma yaşı, finansal kaldıraç oranı, varlıkların getirisi (ROA), sermaye getirisi (ROIC), nakit oranı, vergi oranı, temettü oranı, en büyük hissedarın payı, yönetim kurulu büyüklüğü, bağımsız yönetim kurulu üyelerinin toplam yönetim kurulundaki oranı ve CEO ikiliği değişkenleri modele dahil edilmiştir. CEO ikiliği, şirketin CEO'sunun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olup olmamasına bağlı olarak 1 ve 0 değerini alan bir kukla değişken şeklinde tanımlanmıştır (Drempetic vd., 2020; Radu vd., 2022; Kamaludin vd., 2022; Ren vd., 2023; Dou vd., 2024; Peliu, 2024).

Seçilen değişkenler, işletmelerin finansal durumu, yönetim yapısı ve paydaş yönetimi gibi ESG performansını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilecek unsurları kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Bu çerçevede, firma büyüklüğü, işletmelerin ESG politikalarına ayırdığı kaynakları ve sürdürülebilirlik raporlamasına verdikleri önemi yansıtmaktadır. Firma yaşı, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik politikalarına yönelik deneyimini ve sürekliliğini göstermektedir. Finansal kaldıraç oranı, işletmelerin uzun vadeli ESG ve dijitalleşme yatırımlarına yönelimlerini belirleyen kritik bir faktör olup, borç yükü arttıkça bu tür yatırımlara ayrılacak kaynaklar azalmaktadır. Varlıkların getirisi (ROA) ve sermaye getirisi (ROIC), şirketin kârlılığı ve sermaye verimliliğini göstererek, ESG ve dijitalleşme girişimlerini desteklemek için gerekli finansal esnekliğin olup olmadığını ortaya koymaktadır. Nakit oranı, firmaların finansal likiditesini ve ESG yatırımları için kullanılabilir fonların varlığını doğrudan etkilemektedir. Vergi oranı, işletmelerin vergi yükümlülüklerinin ESG ve dijitalleşme yatırımları için ayrılabilir mali kaynakları belirlemektedir. Temettü oranı, hissedarların beklentilerinin ESG yatırımlarına ayrılan fonları nasıl yönlendirdiğini göstermektedir. En büyük hissedarın payı, şirketlerin stratejik kararlarının şekillendirilmesinde belirleyici bir unsur olup, özellikle uzun vadeli ESG yatırımlarına yönelimi etkilemektedir. Yönetim kurulu üye sayısı, ESG politikalarının benimsenmesi ve uygulanmasında karar alma süreçlerinin etkinliğini belirlemektedir. Bağımsız yönetim kurulu üye oranı, işletmelerin yönetim yapısındaki şeffaflık düzeyini artırarak ESG politikalarının etkin şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. CEO ikiliği, şirketin merkezîyetçiliğini ve karar alma süreçlerinin etkinliğini doğrudan belirleyerek, dijitalleşme ve ESG girişimlerinin hızını ve kapsamını şekillendirmektedir.

Çizelge 1. Değişkenlerin listesi

Table 1. List of variables

Değişken	Gösterim	Açıklama	Kaynak
ESG Skoru	ESG	Bloomberg Tarafından Açıklanan ESG Puanı	Bloomberg
Dijitalleşme	Dig	Maddi olmayan varlıklara yapılan dijitalleşme yatırımlarının toplam varlıklara oranı	KAP
Varlık Getirisi	Roa	Net karın toplam varlıklara oranı	KAP
Yatırılan sermayenin getirisi	Roic	Vergi sonrası net faaliyet gelirinin yatırım sermayesine oranı olarak tanımlanır ve yatırımcılar için yaratılan sermaye değeri gösterir	KAP
Kaldıraç	Lev	Toplam borçların toplam varlıklara oranı	KAP
Nakit	Cash	Nakit varlıkların toplam varlıklara oranı	KAP
Büyüklik	Size	Toplam varlıkların doğal logaritması	KAP
Vergi oranı	Taxr	Toplam vergi giderlerinin vergi öncesi kara oranı	KAP
Temettü	Dividents	Toplam varlıklar üzerindeki nakit temettüleri	KAP
Yaş	Age	Firmanın borsaya kayıtlı olduğu yıl	KAP
En büyük hissedarın payı	Largest	En büyük hissedarın ortaklık payı	KAP
Yönetim kurulu	Board	Yönetim kurulu sayısı	KAP

Bağımsız yönetim kurulu	Inboard	Bağımsız yönetimin toplam yönetime oranı	KAP
CEO ikiliği	Duality	CEO eğer şirkette yönetim kurulu başkanı ise 1, değilse 0	KAP

Dijitalleşmenin ESG performansı üzerindeki etkisi, kontrol değişkenlerini dikkate alınarak aşağıdaki modelle incelenmiştir:

$$Esg_{it} = \alpha_0 + \beta_1 Dig_{it} + \beta_2 Control_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Genel dijitalleşmenin Esg skoru üzerindeki etkisi ile birlikte E, S, ve G skorları üzerindeki etkisini içeren modeller ise aşağıdaki şekildedir:

$$E_{it} = \alpha_0 + \beta_1 Dig_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$S_{it} = \alpha_0 + \beta_1 Dig_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$G_{it} = \alpha_0 + \beta_1 Dig_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Bulgular

Ön Test Sonuçları

Araştırmanın temel bulgularından önce incelenen değişkenlere ilişkin temel istatistiksel ölçümleri aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Tanımlayıcı istatistik sonuçları

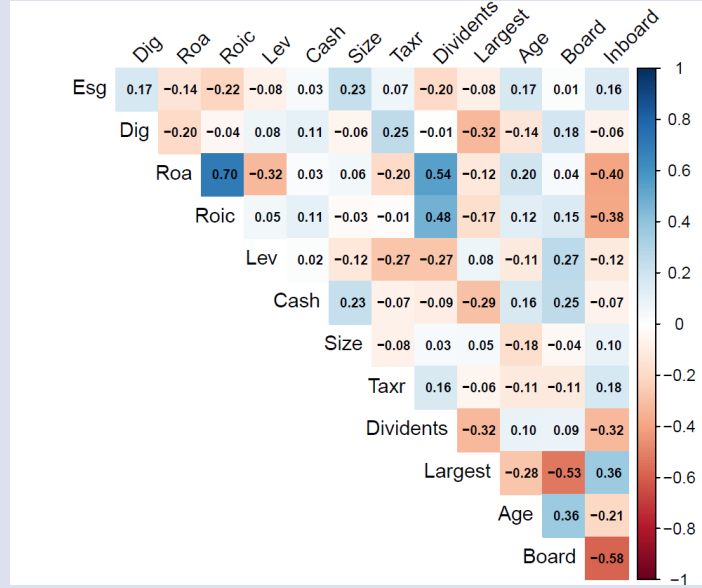
Table 2. Descriptive statistics results

	Ortalama	Medyan	std. s.	Min.	Maks.	Çarpıklık	Basıklık	J-B,	p-değeri	n
Esg	2,485	2,385	0,907	0,84	5,43	0,660	3,585	13,914**	0,0001	160
Dig	0,032	0,006	0,057	0,002	0,383	2,731	12,173	759,973**	0,000	160
Roa	0,068	0,065	0,061	-0,076	0,299	0,455	4,014	12,404**	0,0020	160
Roic	0,137	0,120	0,092	-0,047	0,507	0,947	4,197	33,483**	0,0000	160
Lev	0,631	0,671	0,175	0,199	0,997	-0,575	2,851	8,964**	0,0113	160
Cash	0,172	0,159	0,078	0,024	0,419	0,854	3,762	23,330**	0,0000	160
Size	17,791	17,791	2,697	10,771	25,285	0,542	3,909	13,353**	0,0012	160
Taxr	0,445	0,119	2,686	-1,023	32,5	10,945	128,938	108930,7**	0,0000	160
Dividents	0,030	0,015	0,064	0	0,153	1,284	4,235	54,174**	0,0000	160
Largest	0,508	0,494	0,118	0,262	0,845	0,713	3,277	14,406**	0,0008	160
Age	24,45	27	8,356	3	36	-0,724	2,449	16,019**	0,0003	160
Board	9,606	9	2,570	5	15	0,189	2,426	3,150**	0,2069	160
Inboard	0,323	0,333	0,085	0,125	0,625	-0,182	4,242	11,175**	0,0037	160

Not: ** %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik bulguları incelendiğinde, ESG skoru verisinin yüksek değişkenlik gösterdiği, buna karşın Dijitalleşme (Dig) verisinin daha düşük bir değişkenliğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kontrol değişkenleri incelendiğinde ise, Lev, Size, Taxr, Age ve Board değişkenlerinin yüksek bir değişkenliğe sahip olduğu, diğer değişkenlerde ise daha düşük bir değişkenlik bulunduğu görülmektedir. Age, Size ve Board değişkenlerinin yüksek ortalamaları, firmaların genellikle yaşının, büyüklüklerinin ve yönetim kurulu sayısının yüksek olduğunu göstermektedir. ESG verisinin 2.485'lik ortalaması, firmaların çevresel, sosyal ve kurumsal sorumluluklar açısından ortalama seviyede bir uyum sergilediklerini ortaya koymaktadır. Dijitalleşme (Dig) ortalamasının düşük olması, firmaların dijitalleşme yatırımlarının sınırlı kaldığını işaret etmektedir. Ayrıca, bazı firmaların varlıkları üzerinde kârlılık elde edemedikleri ve temettü ödeme düzeylerinin oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, tüm veri setlerinde, Jarque-Bera testi ile yapılan normallik testinde %5 anlamlılık seviyesinde normallik varsayımının reddedildiği ve verilerin önemli ölçüde sapma gösterdiği belirlenmiştir. Bu sapmalar nedeniyle, standart yöntemlerin güvenilir sonuçlar vermeyeceği düşünülmektedir. Bundan dolayı, modelin tahmin edilmesinde PQ regresyon yöntemi kullanılmaktadır.

Tanımlayıcı istatistiklerin ardından, değişkenler arasındaki korelasyon Spearman sıralama testi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Şekil 1'de gösterilmiştir.

Resim 1. Sperman korelasyonu katsayısı sonuçları
Figure 1. Sperman correlation coefficient results

Şekil 1’de yer alan Spearman sıralama korelasyon sonuçlarına göre, Esg ile Roic ve Dividend arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki gözlemlenirken, Size ile pozitif ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Esg’nin diğer değişkenlerle olan ilişkisi ise genellikle çok zayıf düzeydedir. Dig ile Roa ve Largest arasında negatif yönlü, Taxr ile ise pozitif ancak zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Roa ile Roic arasında güçlü, Dividend ile orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken, Inboard ile orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Roic ile Dividend arasında ise pozitif ve orta düzeyde bir ilişki mevcuttur. Genel olarak değerlendirildiğinde, değişkenler arasında güçlü bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Temel Sonuçlar

Bu çalışmada, Dijitalleşme ile ESG arasındaki ilişkinin analizinde hem klasik panel regresyon hem de panel kantil regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Özellikle geleneksel panel regresyon modelinin doğruluğu ve geçerliliği açısından hangi modelin daha uygun olduğunu belirlemek amacıyla tanısal testler uygulanmıştır. Bu testler, modelin birim etkiler, zaman etkileri ve sabit ya da rassal etkiler gibi önemli bileşenlerini değerlendirmeye yöneliktir. Analiz sürecinde yapılan tanısal testlerin sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Çizelge 3. Klasik panel regresyon testine ilişkin tanısal test sonuçları
Table 3. Diagnostic test results for classic panel regression testing

	Test İstatistik	p-değeri
F Test	19,02	0,0000
Hausman Test	43,92	0,0000

Tanısal testler arasında yer alan F testi, $H_{01}: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_{N-1} = 0$ ve $H_{02}: \lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_{T-1} = 0$ hipotezlerini sınamaktadır. Diğer bir ifadeyle, birim ve/veya zaman etkilerinin sıfıra eşit olduğunu test etmektedir (Baltagi:2005:34). Modelin F testi sonucuna göre sıfır hipotezi reddedilmiş ve en az bir birim ve/veya zaman etkisinin mevcut olduğuna karar verilmiştir. Hausman (1978) tarafından geliştirilen test ise “parametreler arasındaki fark sıfır değildir” hipotezini sınamaktadır (Hausman, 1978:1264). Bu test, sabit etkiler (fixed effect) ve rassal etkiler (random effect) modelleri arasında tercih yapmayı sağlamaktadır. Hausman testi sonuçları, sıfır hipotezinin reddedildiğini ve sabit etki modelinin, yapılan regresyon analizi için daha uygun bir model olduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda, klasik regresyon modeli için uygun modelin sabit etkiler modeli olduğu belirlenmiş ve ardından hem klasik sabit etkiler hem de panel kantil regresyon sonuçları tahmin edilerek Tablo 4’te sunulmuştur.

Çizelge 4. Dijitalleşme ve ESG skoru arasındaki sabit etki ve kantil regresyon analizi sonuçları
Table 4. Fixed effect and quantile regression analysis results between digitalization and ESG score

	Esg Sabit Etki	Esg (Q10)	Esg (Q25)	Esg (Q50)	Esg (Q75)	Esg (Q90)
Dig	0,347 (0,823)	5,545* (0,000)	1,543 (0,375)	2,080 (0,137)	-0,905 (0,672)	-1,741 (0,271)
Roa	-2,096 (0,167)	-2,314 (0,323)	-3,606 (0,195)	-2,841 (0,203)	1,265 (0,711)	1,867 (0,460)
Roic	0,557 (0,577)	0,484 (0,753)	1,110 (0,543)	1,203 (0,411)	0,122 (0,956)	-0,765 (0,645)
Lev	-1,247 (0,172)	-0,774 (0,168)	-1,271*** (0,057)	-0,732 (0,171)	0,788 (0,336)	0,764 (0,208)
Cash	0,736 (0,287)	-1,278 (0,266)	-0,197 (0,885)	-0,835 (0,444)	-1,433 (0,393)	-1,927 (0,121)
Size	0,055** (0,038)	0,0652*** (0,059)	0,043 (0,289)	0,039 (0,226)	0,007 (0,875)	0,014 (0,697)
Taxr	-0,021 (0,154)	0,054*** (0,053)	0,022 (0,507)	0,009 (0,713)	-0,022 (0,580)	-0,065** (0,034)
Dividends	0,577 (0,743)	-1,012 (0,720)	3,028 (0,367)	-1,882 (0,484)	-7,033*** (0,090)	-6,454** (0,036)
Largest	0,267 (0,792)	1,839** (0,037)	0,628 (0,546)	0,117 (0,888)	-2,897** (0,025)	-3,928* (0,000)
Age	0,206* (0,000)	0,0299 (0,014)	0,020 (0,161)	0,028** (0,016)	0,040** (0,023)	0,043** (0,001)
Board	0,071*** (0,098)	0,077*** (0,072)	0,079 (0,119)	0,051 (0,211)	-0,146** (0,020)	-0,143** (0,002)
Inboard	0,558 (0,537)	3,547** (0,005)	3,051** (0,039)	3,297** (0,006)	0,977 (0,588)	1,212 (0,363)
Duality	-0,152 (0,319)	-0,153 (0,385)	-0,630** (0,003)	-0,696* (0,000)	-0,103 (0,687)	-1,165* (0,000)
Cons,	-3,747** (0,001)	-2,525** (0,024)	0,073** (0,003)	0,395 (0,707)	4,477** (0,006)	6,168* (0,000)
R²	0,5681	0,1852	0,1654	0,1494	0,1758	0,3066

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

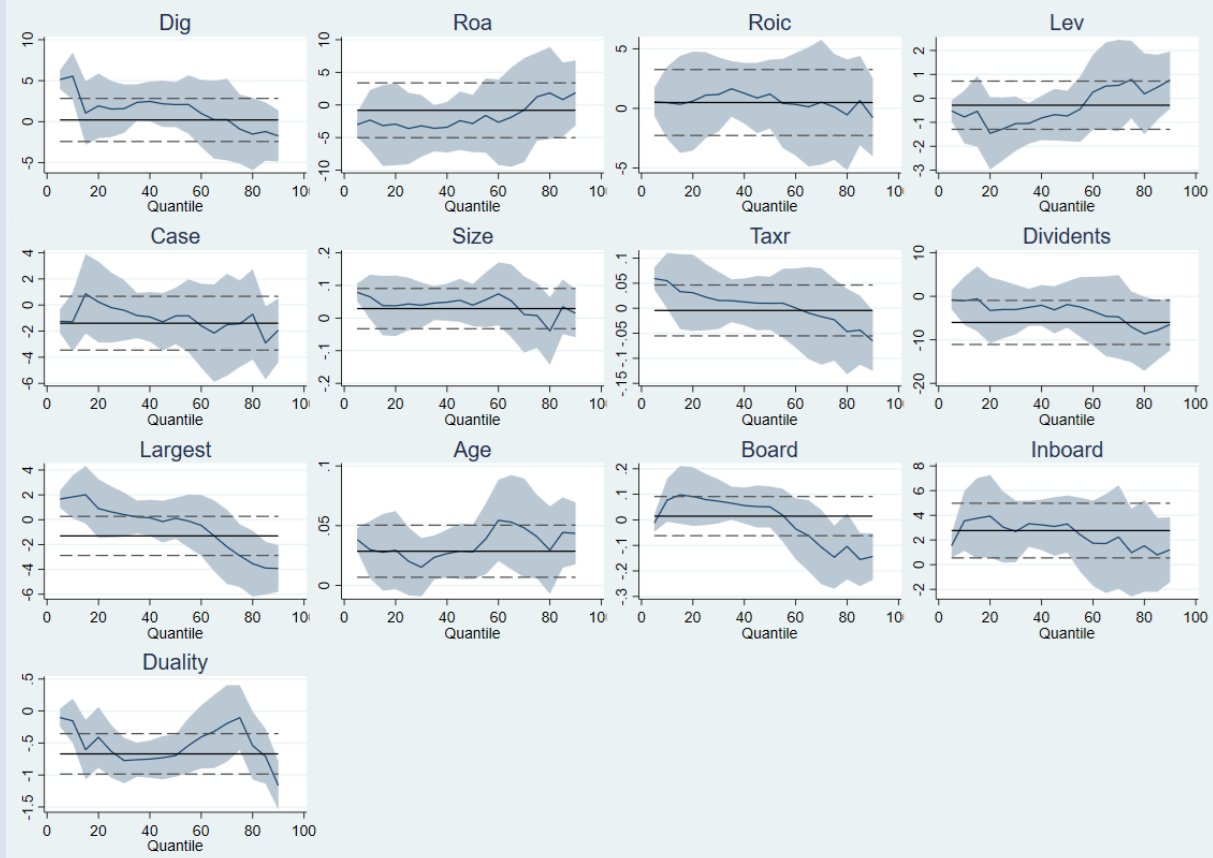
Yapılan analiz sonuçlarına göre, sabit etkiler modeliyle gerçekleştirilen panel veri regresyonunda, çalışma için kurulan temel “H₁: Dijitalleşme, işletmelerin ESG performansını olumlu yönde etkiler” hipotezi reddedilerek firmaların dijitalleşme yatırımlarının ESG skorları üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, dijitalleşme yatırımlarının firmaların çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) performansında genel bir iyileşme sağlamadığını göstermektedir. Ancak sabit etkiler modelinden elde edilen bulgular, bazı kontrol değişkenlerinin ESG skorları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, firma büyüklüğü (Size), firma yaşı (Age) ve yönetim kurulu yapısı (Board) ESG skorlarını pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin firmaların ESG performansına doğrudan katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.

Diğer yandan, sabit etkiler modelinden elde edilen sonuçların doğruluğunu artırmak ve daha geniş bir perspektiften değerlendirme yapabilmek için panel kantil regresyon yöntemi uygulanmıştır. Panel kantil regresyon, farklı kantil değerlerinde (örneğin, %10, %25, %50, %75 ve %90) veri dağılımını dikkate alarak daha ayrıntılı analiz yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu yöntemin sonuçları incelendiğinde, %10 kantil düzeyinde dijitalleşme yatırımlarının ESG skorları üzerindeki etkisinin pozitif ve %1 anlamlılık düzeyinde olduğu ve bu düzeyde “H₁: Dijitalleşme, işletmelerin ESG performansını olumlu yönde etkiler” hipotezi kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, ESG performansı düşük seviyede olan firmalar için dijitalleşme yatırımları, ESG skorlarının iyileştirilmesinde belirgin bir katkı sağlamaktadır. Buna karşın, %25, %50, %75 ve %90 kantil değerlerinde dijitalleşme yatırımlarının ESG skorları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ve bu seviyelerde “H₁” hipotezi reddedilmiştir. Bu bulgular, dijitalleşme yatırımlarının etkilerinin firmaların ESG skorlarının mevcut seviyesine bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle ESG skorları düşük olan (%10 kantil) firmalar, dijitalleşme yatırımlarından olumlu yönde etkilenmektedir. Buna karşın, daha yüksek ESG skorlarına sahip firmalar için dijitalleşme yatırımlarının ilave bir katkı sağlamadığı görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, sabit etkiler modeliyle elde edilen istatistiksel olarak anlamsız sonuçların, kantil bazlı analizlerle detaylandırıldığında daha anlamlı ve açıklayıcı hale geldiği sonucuna varılmıştır. Bu durum, dijitalleşmenin ESG performansına olan etkisini analiz ederken farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasının önemini vurgulamaktadır.

Panel regresyon modeli analizine göre, kontrol değişkenlerinin ESG skorları üzerindeki etkileri incelendiğinde, ROA ve ROIC performans göstergelerinin tüm kantil aralıklarında ESG skoru üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer kontrol değişkenleri incelendiğinde, ESG skoru ortalamasının düşük olduğu (0.10 kantil aralığındaki) firmalarda, Size, Taxr, Largest ve Board değişkenlerinin ESG üzerinde pozitif etkiler yarattığı görülmüştür. 0.25 kantil aralığında, Lev ve Duality değişkenlerinin ESG skorunu istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği, buna karşın Inboard değişkeninin pozitif yönde etkide bulunduğu belirlenmiştir. 0.50 kantil aralığında

ise, Age ve Inboard değişkenlerinin ESG skorunu pozitif yönde etkilediği, Duality değişkeninin ise negatif yönde etkilediği saptanmıştır. ESG skorlarının ortalamasının yüksek olduğu (0.75 kantil aralığındaki) firmalarda, Dividends, Largest, Board ve Duality değişkenlerinin ESG skorlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde negatif yönde etkilediği; buna karşılık, Age değişkeninin pozitif yönde etkiye bulunduğu görülmüştür. Son olarak, 0.90 kantil aralığında, yani ESG skorlarının ortalamasının en yüksek olduğu firmalarda, Taxr, Dividends, Largest, Board ve Duality değişkenlerinin ESG skorlarını negatif yönde etkilediği; buna karşın, Age değişkeninin pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, firmaların ESG skorları üzerindeki etkiler kantil aralıklarına göre farklılık göstermektedir. ESG skorları düşük olan firmalarda bazı kontrol değişkenleri pozitif etkiler yaratırken, ESG skorlarının yüksek olduğu firmalarda negatif etkiler daha baskındır. Bu durum, ESG performansının farklı seviyelerinde değişkenlerin etkilerinin heterojen bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Seçilen kantiller bazında bağımsız değişkenlerin ESG skorları üzerindeki etkisinin farklı kantil aralıklarında nasıl değiştiği görselleştirilebilmektedir. Bu görselleşme ile bağımsız değişkenlerin etkisinin dağılımın alt, orta ve üst dilimlerinde nasıl farklılaştığı açıkça ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Aşağıdaki Şekil 2’de bağımsız değişkenlerin ESG skorları üzerindeki etkileri farklı kantil aralıklarında görselleştirilmiştir. Analizde, her bir bağımsız değişken için 0.10 ile 0.90 arasındaki kantil aralıklarında kantil regresyon tahminleri gerçekleştirilmiştir.

Resim 2. Değişkenlerin panel kantil regresyon grafikleri
Figure 2. Panel quantile regression plot of variables

Şekil 2’de dijitalleşme yatırımları ve kontrol değişkenlerinin tahmin edilen etkileri, %10’dan %90’a kadar %10’luk artışlarla sunulmuştur. Şekilde, dikey eksen bağımsız değişkenlerin ESG skorları üzerindeki tahmini etkilerini, yatay eksen ise kantil aralıklarını temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle, y eksenini belirli bir kantilde elde edilen tahmini katsayıları göstermektedir. Şekildeki kesiksiz çizgiler, ilgili kantillerdeki tahminleri; gölgeli alanlar ise tahminlere ait %95 güven aralığını ifade etmektedir. Ayrıca, üstte ve altta yer alan kesikli yatay çizgiler, %95 güven aralığında koşullu ortalama regresyon yöntemiyle (OLS) elde edilen tahmin değerlerini işaret etmektedir. Kantil regresyon yöntemi, her kantil için ayrı tahminler sağladığından, OLS yönteminden farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, kantil tahminlerine dayalı olarak, diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik değişimin ESG performansı üzerindeki etkisi kantiller arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu etkiler, Tablo 4’te sunulan kantil regresyon analizi sonuçlarıyla da uyumludur.

Dijitalleşme yatırımlarının ESG skoruna olan genel etkisi incelendikten sonra, bu yatırımların çevresel, sosyal ve yönetim skorları üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu kapsamda, aşağıdaki Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7 sırasıyla firmaların dijital yatırımlarının çevresel (E), sosyal (S) ve yönetim (G) skorlarına olan etkilerinin sonuçlarını sunmaktadır.

Çizelge 5. Çevre (E) skoru için sabit etki ve kantil regresyon analizi sonuçları

Table 5. Fixed effect and quantile regression analysis results for environment (E) score

	Env Sabit Etki	Env (Q10)	Env (Q25)	Env (Q50)	Env (Q75)	Env (Q90)
Dig	0,122 (0,963)	3,095** (0,002)	0,505 (0,825)	1,141 (0,712)	0,073* (0,000)	1,685 (0,646)
Cons	1,913* (0,000)	0,219** (0,001)	0,755* (0,000)	1,989* (0,000)	2,859* (0,000)	3,544* (0,000)
R²	0,0033	0,0369	0,0007	0,0010	0,0000	0,0041

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te gerçekleştirilen sabit etkiler modeli sonuçları, firmaların dijitalleşme yatırımlarının çevre skorları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Buna karşın, panel kantil regresyon analizi sonuçları, dijitalleşme yatırımlarının çevre skorları üzerindeki etkisinin %10 ve %75 kantil dilimlerinde pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, çevre skorları en düşük ve en yüksek olan firmaların dijitalleşme yatırımlarının çevresel performansını artırdığını göstermektedir.

Çizelge 6. Sosyal (S) skoru için sabit etki ve kantil regresyon analizi sonuçları

Table 6. Fixed effect and quantile regression analysis results for social (S) score

	Social Sabit Etki	Social (Q10)	Social (Q25)	Social (Q50)	Social (Q75)	Social (Q90)
Dig	1,744 (0,587)	3,398* (0,000)	2,193** (0,048)	-2,879 (0,348)	-5,655 (0,140)	-8,060 (0,253)
Cons	2,327* (0,000)	0,748* (0,000)	1,038* (0,000)	1,955* (0,000)	3,689* (0,000)	4,578* (0,000)
R²	0,0343	0,0414	0,0168	0,0097	0,0259	0,0360

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sosyal (S) skoru sonuçları incelendiğinde, sabit etkiler modeline göre firmaların dijitalleşme yatırımlarının sosyal skorları üzerindeki ortalama etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, panel kantil regresyonu sonuçları, sosyal skoru düşük seviyelerde olduğu (0.10 ve 0.25 kantil aralıklarında) firmalarda dijitalleşme yatırımlarının sosyal skoru üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığını göstermektedir. 0.50, 0.75 ve 0.90 kantil aralıklarında ise dijitalleşme yatırımlarının sosyal skora olan etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu bulgular, sosyal skoru düşük olan firmalarda dijitalleşme yatırımlarının daha belirgin ve artırıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 7. Yönetişim (G) skoru için sabit etki ve kantil regresyon analizi sonuçları

Table 7. Fixed effect and quantile regression analysis results for governance (G) score

	Gov Sabit Etki	Gov (Q10)	Gov (Q25)	Gov (Q50)	Gov (Q75)	Gov (Q90)
Dig	-1,169 (0,149)	0,9013 (0,439)	-1,447 (0,163)	1,364 (0,182)	0,898 (0,407)	2,834*** (0,084)
Cons	3,922* (0,000)	3,177* (0,000)	3,524* (0,000)	3,818* (0,000)	4,245* (0,000)	4,459* (0,000)
R²	0,0207	0,0018	0,0159	0,0070	0,0168	0,0412

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Son olarak Tablo 7'de yer alan yönetim (G) skoruna ilişkin sonuçlar incelendiğinde, öncelikle sabit etkiler modeline göre firmaların dijitalleşme yatırımlarının yönetim skorları üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Ancak panel kantil regresyon sonuçları, özellikle yüksek yönetim skorlarına sahip firmalar için dijitalleşme yatırımlarının kurumsallaşma skorunu pozitif yönde ve %10 anlamlılık seviyesinde etkilediğini göstermektedir. Diğer kantil aralıklarında dijitalleşme yatırımlarının yönetim skorları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, düşük çevresel (E) ve sosyal (S) skorlarına sahip firmalarda dijitalleşme yatırımlarının, çevresel ve sosyal performans üzerinde belirgin bir etkisi gözlemlenirken, yüksek kurumsal yönetim (G) skoruna sahip firmalarda dijitalleşme yatırımlarının esas olarak kurumsallaşma performansını etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, dijitalleşme süreçlerinin çevresel ve sosyal sorumlulukları yerine getirme noktasında daha düşük skorlara

sahip firmalar için daha kritik bir rol üstlendiği söylenebilir. Diğer taraftan, yüksek kurumsal yönetim performansına sahip firmalarda, dijitalleşme yatırımlarını kurumsal yapılarının güçlendirilmesi ve yönetsel verimliliğin artırılması amacıyla daha etkin bir şekilde kullanıldığı ifade edilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, firmaların dijitalleşme yatırımlarının sürdürülebilirlik faaliyetleri çerçevesinde elde ettikleri ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) skorları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz için, 2015-2022 yılları arasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren ve ESG skorlarını açıklayan firmaların veri setleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında dört ayrı model oluşturulmuş; bu modellerde firmaların genel ESG skorları, çevresel (E) skorları, sosyal (S) skorları ve yönetim (G) skorları bağımlı değişkenler olarak ele alınırken, maddi olmayan duran varlıklar içerisinde yer alan dijital varlıkların tutarı ise bağımsız değişken olarak yer almıştır.

Analiz sonuçları, farklı kantil aralıklarındaki firmalar arasında dijital varlıkların ESG performansına etkisinin farklılaştığını göstermektedir. Düşük ESG skoruna sahip firmalarda, dijitalleşme yatırımlarının ESG performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak orta, yüksek ve en yüksek ESG skoruna sahip firmalarda dijital varlıkların belirgin bir etkisi bulunmamaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin ESG performansı üzerindeki etkisinin firma düzeyindeki mevcut sürdürülebilirlik uygulamalarına ve altyapısına bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç azalan marjinal getiri ilkesini desteklemektedir. Azalan marjinal getiri ilkesine göre yüksek ESG skoruna sahip firmalar, dijitalleşme yatırımlarını büyük ölçüde tamamlamış olduklarından, ek yatırımlar daha çok mevcut sistemde küçük iyileştirmelere odaklanmaktadır. Buna karşılık, düşük ESG skoru olan firmalar dijitalleşme sürecine yeni dahil oldukları için bu yatırımlar daha büyük dönüşümler yaratmakta ve temel sürdürülebilirlik eksikliklerinin giderilmesine katkı sunmaktadır. Özellikle bu firmalarda, dijitalleşme çevresel, sosyal ve yönetim alanlarındaki boşlukları kapatarak ESG performansını artırmaktadır. Öte yandan, ESG skoru yüksek firmalarda dijital yatırımların etkisinin sınırlı olması, bu firmaların zaten oturmuş ESG politikalarına ve etkili sürdürülebilirlik stratejilerine sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bu durum, dijitalleşmenin ESG skorunu iyileştirme potansiyelinin sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Türkiye'deki makroekonomik dinamikler, firmaların dijitalleşme ve sürdürülebilirlik stratejilerini önemli ölçüde şekillendirmektedir. Son yıllarda artan ekonomik dalgalanmalar, enflasyonist baskılar ve finansal piyasalardaki oynaklık, firmaların uzun vadeli sürdürülebilirlik yatırımlarına yönelmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, Türkiye'de ESG politikaları henüz gelişmekte olup, uluslararası standartlara tam olarak entegre olmuş bir düzenleyici çerçeveye sahip değildir. Avrupa Birliği'nin (AB) sürdürülebilir finans düzenlemeleri ve ESG raporlama yükümlülükleri Türkiye'ye kısmen yansımakta, ancak bağlayıcı düzenlemelerin sınırlı olması firmaların ESG performanslarını farklılaştıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Özellikle düşük ESG skoruna sahip firmalar için dijitalleşme yatırımlarının ESG performansını artırıcı etkisinin belirgin olması, bu firmaların ESG düzenlemelerinin eksikliğini fırsata çevirerek rekabet avantajı elde etmeye çalışmalarıyla ilişkilendirilebilir. Diğer yandan, ESG politikalarının tam anlamıyla kurumsallaşmamış olması, yüksek ESG skoruna sahip firmaların dijitalleşmeyi farklı bir perspektiften ele almasına yol açmaktadır. Bu firmalar, dijital dönüşümü ESG uyumunu sağlamaktan ziyade operasyonel verimliliği artırma, finansal performansı güçlendirme ve yenilikçi projelere yönelme amacıyla değerlendirme eğiliminde olabilir.

ESG skorları için ayrı ayrı olarak yapılan sonuçlar değerlendirildiğinde, Çevresel (E) skorları açısından, dijitalleşme yatırımlarının hem düşük hem de yüksek ESG skoru olan firmalarda pozitif etkiler yaratması, Türkiye'de son yıllarda artan yeşil dönüşüm ve karbon nötr hedefleriyle açıklanabilir. Türkiye, Paris Anlaşması'nı onaylayarak 2053 yılına kadar net sıfır karbon hedefi belirlemiş, ancak karbon fiyatlandırması ve yeşil finansman mekanizmaları henüz tam anlamıyla kurumsallaşmamıştır. Bu nedenle, çevresel sürdürülebilirlik yatırımları büyük ölçüde firma bazlı inisiyatiflere bağlı kalmaktadır. Düşük ESG skoruna sahip firmalar, dijitalleşmeyi enerji verimliliğini artırmak ve çevresel yükümlülükleri yerine getirmek için bir fırsat olarak görmektedir. Yüksek ESG skoru olan firmalar ise dijitalleşmeyi yeşil inovasyon, döngüsel ekonomi ve karbon azaltım projeleri gibi daha sofistike alanlarda kullanmaktadır. Bu bulgular, dijitalleşmenin çevresel sürdürülebilirlik açısından her iki grup için de olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Sosyal (S) skorları açısından, dijitalleşmenin düşük ESG skoru olan firmalarda pozitif etkiler yaratması, bu firmaların dijitalleşme süreçleri aracılığıyla, çalışan memnuniyetini artırmaya yönelik uygulamalar, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri, daha kapsayıcı çalışma ortamları ve toplumsal sorumluluk projeleri gibi unsurların sosyal performanslarını iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle COVID-19 sonrası dijitalleşme, uzaktan çalışma, iş sağlığı ve güvenliği toplumsal sorumluluk ve kapsayıcılık gibi konuların önemini artırmıştır. Ancak, sosyal skoru yüksek olan firmalarda dijitalleşmenin sosyal boyutta anlamlı bir etki yaratmaması, bu firmaların zaten gelişmiş sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarına sahip olmaları ile açıklanabilir. Bu firmalar, toplumsal faydayı artırmaya yönelik olarak halihazırda güçlü sistemler ve uygulamalar geliştirmiş durumdadır. Dolayısıyla, dijital yatırımların bu firmalar üzerindeki sosyal boyut etkisi, marjinal düzeyde kalmaktadır.

Yönetişim (G) skoru açısından, dijitalleşme yatırımlarının sadece yüksek ESG skoru olan firmalar için pozitif olması, Türkiye'de kurumsal yönetim standartlarının büyük firmalar tarafından daha güçlü bir şekilde uygulanmasıyla açıklanabilir. Bu firmalar, dijitalleşmeyi şeffaf raporlama, veri güvenliği, risk yönetimi ve etik yönetim gibi kritik yönetim süreçlerinde aktif olarak kullanmaktadır. Ancak, düşük yönetim skoru olan firmalar için dijitalleşmenin yönetim

süreçlerine etkisinin sınırlı olması, Türkiye’de kurumsal yönetim kültürünün henüz dijitalleşme ile tam anlamıyla entegre olmamasından kaynaklanabilir. Özellikle KOBİ’ler, dijitalleşmeyi daha çok operasyonel süreçleri geliştirmek için kullanmakta ve yönetim alanında stratejik bir araç olarak değerlendirmemektedir. Bu durum, Türkiye’de dijital yönetim standartlarının güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, Türkiye’de ESG politikalarının daha etkin hale getirilmesi ve dijitalleşme yatırımlarının ESG performansına katkısını artırmak için kapsamlı bir stratejik yaklaşım gerekmektedir. Öncelikle, özellikle düşük ESG skoru olan firmalar için yeşil finansman, vergi indirimleri ve teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi, sürdürülebilir yatırımların önünü açacaktır. ESG raporlama standartlarının uluslararası normlara uygun hale getirilmesi, firmaların dijitalleşme süreçlerini yalnızca operasyonel verimlilik açısından değil, sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda daha etkili kullanmalarına olanak tanıyacaktır. Türkiye’de dijital yönetim standartlarının geliştirilmesi de önemli bir ihtiyaç olup, özellikle kurumsal yönetim süreçlerinde şeffaflık, veri güvenliği ve risk yönetiminin dijital araçlarla desteklenmesi için düzenleyici çerçevenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, dijitalleşme yatırımlarının karbon nötr politikalar ve döngüsel ekonomi modelleri ile entegrasyonu, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır. Sosyal sürdürülebilirlik boyutunda ise iş sağlığı ve güvenliği, çalışan hakları ve toplumsal sorumluluk projelerine yönelik teşviklerin artırılması, firmaların sosyal performanslarını güçlendirecektir.

Firmalar açısından bakıldığında, ESG performanslarını artırmak için dijitalleşmeyi yalnızca operasyonel süreçleri iyileştiren bir araç olarak görmek yerine, sürdürülebilir iş modellerinin temel bir unsuru haline getirmeleri gerekmektedir. Düşük ESG skoru olan firmalar, dijitalleşmeyi ESG stratejileriyle entegre ederek karbon ayak izlerini azaltan, enerji verimliliğini artıran ve sosyal sorumluluk projelerini destekleyen çözümler geliştirmelidir. Orta ve yüksek ESG skoruna sahip firmalar ise dijitalleşmeyi yeşil inovasyon, döngüsel ekonomi ve veri odaklı sürdürülebilirlik raporlaması gibi ileri düzey ESG uygulamalarında daha aktif kullanmalıdır. Özellikle büyük ölçekli şirketler için, dijital yönetim araçlarını kullanarak şeffaflık ve etik yönetim standartlarını güçlendirmek, uzun vadede ESG performanslarını daha sağlam bir yapıya kavuşturacaktır.

Bu çalışmada dijitalleşme yatırımlarının Türkiye’deki firmaların ESG skorları üzerindeki etkisi incelenmiş ve elde edilen bulgular, özellikle düşük ESG skoruna sahip firmalarda dijital yatırımların ESG performansını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu sonuçlar, literatürde dijitalleşme ile ESG performansı arasındaki ilişkiyi ele alan Fang vd. (2023), Wang vd. (2023), Su (2023), Yang ve Han (2023), Zhao vd. (2023), Lu vd. (2024), Jin (2024) gibi çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Söz konusu çalışmalar da dijitalleşmenin firmaların çevresel, sosyal ve yönetim performansına olumlu katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Ancak, söz konusu çalışmaların büyük çoğunluğu Çin piyasasına odaklanmaktadır. Dijitalleşme yatırımlarının ESG performansı üzerindeki etkisinin farklı piyasalarda benzer eğilimler göstermesi, dijital dönüşümün sürdürülebilirlik açısından evrensel bir araç olduğunu göstermektedir. Ancak, Türkiye ve Çin piyasaları arasındaki düzenleyici farklılıklar ve piyasa dinamikleri göz önüne alındığında, bu etkinin kapsamı ve mekanizmaları konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Dolayısıyla, bu çalışma, şirketlerin dijital yatırımlarının kendi ESG skorları üzerindeki etkisini inceleyen ilk araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Elde edilen bulgular, dijitalleşmenin sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Gelecekteki çalışmalar, bu çerçeveyi genişleterek dijitalleşmenin ESG performansına etkisini daha kapsamlı bir perspektifle ele alabilir. Bu doğrultuda, sektörler arası karşılaştırmalar yapılarak dijitalleşmenin etkilerindeki sektörel farklılıklar detaylı bir şekilde incelenebilir. Ayrıca, dijitalleşmenin alt bileşenleri -yapay zekâ, blockchain ve Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi teknolojiler- ayrı ayrı ele alınarak her bir bileşenin ESG performansına katkısı derinlemesine analiz edilebilir. Bunun yanı sıra, uluslararası karşılaştırmalar gerçekleştirilerek Türkiye örneği, benzer ekonomik yapıya sahip ülkelerle kıyaslanabilir ve dijitalleşmenin sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi zamansal bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Ayrıca, şirketlerin dijital dönüşüm stratejileri ile ESG performansı arasındaki dinamik ilişkiler daha uzun vadeli veri setleri ile modellenerek neden-sonuç ilişkileri daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

Extended Abstract

Nowadays, environmental, social, and governance (ESG) scores have emerged as a crucial tool for companies working towards the achievement of the United Nations' 2030 Sustainable Development Goals. Companies measure their ESG scores in terms of their environmental responsibilities, social impacts, and governance practices. Therefore, companies take ESG criteria into account when making strategic investment decisions. As ESG scores reflect a company's sustainability performance, they are also regarded as a critical investment indicator for investors and portfolio managers who prioritize environmental concerns.

Companies have been inclined to invest in many areas to improve their ESG performance. One of these investments is in the digitalization of companies. The digital transformations of companies' traditional business models and operations have created sustainable opportunities by accelerating their environmental, social, and governance-related requirements. Therefore, the digitalization processes of firms should not be solely associated with the ESG score; they should also be evaluated separately with environmental (E), social (S), and governance (G) scores. Because the digital investments made by firms sometimes affect environmental scores related to emission reduction and ecosystem

preservation, but may not impact social and governance factors such as equality, basic services, or transparency. Or in the opposite cases, digital investments may not affect the environmental score but could impact the social and governance scores. Therefore, the impact of firms' digital investments on their ESG scores, as well as their E, S, and G scores, needs to be examined.

The main objective of this study is to examine the digital asset investments of 20 companies listed on Borsa İstanbul between 2015 and 2022 by establishing four models to analyze their ESG score, E score, S score, and G score. The dataset was obtained from the Bloomberg Data Terminal and the Public Disclosure Platform (KAP). In the study, digital assets (Dig), classified under the intangible fixed assets of firms, were used as the independent variable. Additionally, in the model analyzing the ESG score, several control variables were included: return on assets (Roa), return on invested capital (Roic), leverage ratio (Lev), cash asset ratio (Cash), firm size (Size), tax rate (Taxr), dividends (Dividends), firm age (Age), the largest shareholder's share (Largest), number of board members (Board), independent board members (Inboard), and CEO duality (Duality). In the other models, only the impact of the independent variable (Dig) was examined without incorporating these control variables.

In the empirical analysis of the study, the initial step involves examining the descriptive statistics and calculating the Spearman correlation coefficient. Then, diagnostic tests for panel regression analysis were conducted. As a result of the diagnostic tests, the analysis was conducted using a fixed effects regression model that examines the conditional mean effect of the models. However, since this method only provides the overall result of the conditional distribution, the panel quantile regression model developed by Koenker and Bassett (1978) has been used in conjunction with the fixed effects model. The panel quantile regression model calculates the effect of independent variables on the dependent variable at different percentile values. In other words, this method estimates the effect of the dependent variable in different quantile ranges such as 0.10, 0.25, 0.50, 0.75, and 0.90.

In the study, as a result of the descriptive statistics of the data sets, it was found that the ESG score, Lev, Size, Taxr, Age, and Board variables showed high variability, whereas digitalization investments (Dig), Roa, Roic, Cash, Dividends, Largest, and Inboard showed low variability. It has been determined that the Age, Size, and Board variables have high averages. The average ESG score is 2.485, which indicates that the firms exhibit an average level of compliance with their environmental, social, and governance responsibilities. It has been determined that digitalization investments have been limited. Additionally, it has been observed that the firms have not achieved a sufficient level of profitability on their assets. According to the result of the Jarque-Bera normality test, it was concluded that the series does not follow a normal distribution. As a result of the Spearman correlation coefficient analysis, it has been determined that the relationship between ESG and other variables is generally weak.

Within the scope of panel data regression analysis, the F and Hausman tests were first conducted, and it was determined that the most suitable regression model was the fixed effects method. According to the fixed effects model results of the first model, which constitutes the ESG score, it was concluded that firms' digitalization investments have no effect on the ESG score. As a result of the panel quantile regression analysis conducted within the scope of Model 1, it was found that the digitalization investments of firms with very low ESG scores positively affect the ESG score at a significance level of 1%. However, the digitalization investments of firms with low, medium, high, and very high ESG scores have no effect on the ESG score. In the fixed effects model conducted within the scope of model 2, where the environmental score is the dependent variable, there is no significant effect of digitalization investments on the environmental score. According to the panel quantile regression result, firms with very low and very high environmental scores have a statistically significant and positive relationship between their digitalization investments and environmental scores. In model 3, where the social score is the dependent variable, and in model 4, where the governance score is the dependent variable, according to the fixed effects model, digitalization investments do not affect social and governance performance. In the quantile regression analysis conducted for Model 3, digital investments in firms with very low and low social scores positively and statistically significantly affect the social score. As a result of the quantile regression analysis conducted within the scope of Model 4, the digitalization investments of firms with very high governance scores statistically significantly and positively affect the governance score.

According to the analysis results, it is observed that the impact of digitalization investments on ESG scores, E, S, and G scores varies depending on the sustainability activities at the firm level. The increase in digitalization investments in firms with low ESG scores indicates that these firms are undertaking activities to address their existing environmental, social, and governance deficiencies. The lack of any impact on firms with high ESG scores can be interpreted as these firms already being mature in the field of sustainability. It is considered that firms with a low environmental score are inclined towards digital technologies aimed at reducing energy consumption and carbon emissions. It is assumed that those with a high environmental score are positively affected by the increase in digital investments in green innovation and the circular economy. It is believed that in firms with a low S score, investments in digitalization will increase employee satisfaction, and the increase in measures such as occupational health and safety will raise the social score. In firms with a high governance score, the positive impact of digital assets on the G score, the improvement of transparent reporting processes, and the establishment of strong data security infrastructures can be interpreted as contributing to a more effective and efficient management structure.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: MK (%60), AG (%40) Veri Toplanması: AG (%60), MK (%40) Veri Analizi: MK (%60), AG (%40) Makalenin Yazımı: MK (%60), AG (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: AG (%60), MK (%40)	Author Contributions	Research Design: MK (%60), AG (%40) Data Collection: AG (%60), MK (%40) Data Analysis: MK (%60), AG (%40) Writing the Article: MK (%60), AG (%40) Article Submission and Revision: AG (%60), MK (%40)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

- Akyol, H., Akar, T., & Akar, G. (2023). Digitalization and economic growth: New evidence from EU countries. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 26(49), 99-14. DOI: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1234251>
- Apergis, N., Poufinas, T. & Antonopoulos, A. (2022). ESG score and cost of debt, *Energy Economics*, 112, 1-10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106186>
- Arayssi, M., Jizi, M., & Tabaja, H.H. (2020). The impact of board composition on the level of ESG disclosures in GCC countries. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 11(1), 137-161. DOI: <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-05-2018-0136>
- Arif, M. Sajjad, A. Farooq, S. Abrar, M. & Joyo, A.S. (2021). The impact of audit committee attributes on the quality and quantity of environmental, social and governance (ESG) disclosures. *Corporate Governance*, 21(3), 497-514. DOI: <https://doi.org/10.1108/CG-06-2020-0243>
- Arslan, Z., & Yağcılar, G. G. (2023). Sürdürülebilir finans kapsamında çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) ile banka karlılığı arasındaki ilişki üzerine uluslararası bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(40), 1236-1263. DOI: <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1218886>
- Aydoğmuş, M., Gülay, G., & Ergun, K. (2022). Impact of ESG performance on firm value and profitability. *Borsa İstanbul Review*, 22, S2, 119-127. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.11.006>
- Bigelli, M., Mengoli, S., & Sandri, S. (2023). ESG score, board structure and the impact of the non-financial reporting directive on European firms. *Journal of Economics and Business*. 127, 1-13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2023.106133>
- Buchinsky, M. (1998). Recent advances in quantile regression models: A practical guideline for empirical research. *The Journal of Human Resources*. 33(1), 88-126.
- Bloomberg, (2018). *Environmental, Social & Governance (ESG) product*. <https://data.bloomberglp.com/professional/sites/10/1148330431.pdf> Erişim tarihi: (03.11.2024).
- Bloomberg (2023). *Bloomberg ESG scores*. <https://hr.bloomberglp.com/data/files/Pitanja%20i%20odgovori%20o%20Bloomberg%20ESG%20Scoreu.pdf> Erişim tarihi: (03.11.2024).
- Brodny, J. & Tutak, M. (2022). Analyzing the level of digitalization among the enterprises of the European Union member states and their impact on economic growth. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(70), 1-29. DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc8020070>
- Cai, C., Tu, Y., & Li, Z. (2023). Enterprise digital transformation and ESG performance. *Finance Research Letters*, 58, 104692. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104692>
- Camilleri, M. A. (2015). Environmental, social and governance disclosures in Europe. *Sustainability Accounting Management and Policy Journal*. 6(2), 224-242. DOI: <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-10-2014-0065>

- Camodeca, R. & Almici, A. (2021) Digital transformation and convergence toward the 2030 Agenda's sustainability development goals: Evidence from Italian listed firms. *Sustainability*, 13(11831) DOI: <https://doi.org/10.3390/su132111831>
- Canarella, G., & Miller, S.M. (2018). The determinants of growth in the U.S. information and communication technology (ICT) industry: A firm-level analysis. *Economic Modelling*, 70, 259-271. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2017.11.011>
- Clement, A. Robinot, E. & Trespuuch, L. (2023). The use of ESG scores in academic literature: a systematic literature review. *Journal of Enterprising Communities People and Places the Global Economy*, DOI: <https://doi.org/10.1108/JEC-10-2022-0147>
- Conyon, M. J. & He, L. (2017). Firm performance and boardroom gender diversity: A quantile regression approach. *Journal of Business Research*, 79, 198-211. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.02.006>
- Çetenak, E. H., Ersoy, E., & Işık, Ö. (2022). ESG (çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim) skorunun firma performansına etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (63), 75-82. DOI: <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.1212587>
- Dahlman, C., Mealy, S., & Wermelinger, M. (2016). Harnessing the digital economy for developing countries. *OECD Development Centre Working Papers*, 334. DOI: <https://doi.org/10.1787/4adffb24-en>
- DasGupta, R. (2022). Financial performance shortfall, ESG controversies, and ESG performance: Evidence from firms around the world. *Finance Research Letters*, 46, Part B, 102487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102487>
- Daud, S.N.M., & Ahmad, A.H. (2023). Financial inclusion, economic growth and the role of digital technology. *Finance Research Letters*, 53, 103602. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103602>
- Demirkıran, S. Beyoğlu, A., Terzioğlu, M. K. & Yaşar, A. (2021) Sürdürülebilir kalkınma odaklı dijitalleşme belirleyicilerinin verimlilik üzerindeki etkilerinin yapay sinir ağı ile sınıflandırılması. *Verimlilik Dergisi, Özel Sayı, Dijital Dönüşüm ve Verimlilik*, 30-47. DOI: <https://doi.org/10.51551/verimlilik.988286>
- Ding, X., Sheng, Z., Appolloni, A., Shahzad, M., & Han, S. (2024). Digital transformation, ESG practice, and total factor productivity. *Business Strategy and the Environment*, 33(5), 4547-4561. DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.3718>
- Diofasi-Kovacs, O., & Nagy, J. (2023). Beyond CO2 emissions – The role of digitalization in multi-dimensional environmental performance measurement. *NagyEnvironmental and Sustainability Indicators*, 18, 100252. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100252>
- Dou, X., & Yin, S. (2024). The impact of ESG on corporate financial performance: Based on fixed effects regression model. *Journal of Computational Methods in Science and Engineering*, 24(4-5), 2719-2731. DOI: <https://doi.org/10.3233/JCM-247504>
- Drempetic, S., Klein, C. & Zwergel, B. (2020). The Influence of Firm Size on the ESG Score: Corporate Sustainability Ratings Under Review. *Journal of Business Ethics*, 167, 333-360. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04164-1>
- Duque-Grisales, E., & Aguilere-Caracuel, J. (2021). Environmental, Social and Governance (ESG) scores and financial performance of multinationals: Moderating effects of geographic international diversification and financial slack. *Journal of Business Ethics*, 168, 315-334. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04177-w>
- Elfaki, K.E., & Ahmed, E.M. (2024). Digital technology adoption and globalization innovation implications on Asian Pacific green sustainable economic growth. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10, 100221. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100221>
- Eriandani, R., & Winarno, W.A. (2023). ESG and firm performance: The role of digitalization. *Journal of Accounting and Investment*, 24(3), 993-1010. DOI: <https://doi.org/10.18196/jai.v24i3.20044>
- Estelyi, K.S., & Nisar, T.M. (2016). Diverse boards: Why do firms get foreign nationals on their boards?. *Journal of Corporate Finance*, 39, 174-192. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2016.02.006>
- Fang, M., Nie, H., & Shen, X. (2023). Can enterprise digitization improve ESG performance?. *Economic Modelling*, 118, 106101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2022.106101>
- Fu, T., & Li, J. (2023). An empirical analysis of the impact of ESG on financial performance: the moderating role of digital transformation. *Frontiers in Environmental Science*, 11, 1256052. DOI: <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1256052>
- Güngör, N., & Şeker, Y. (2022). The relationship between board characteristics and ESG performance: Evidence from the oil, gas and coal sector. *Journal of Strategic and Social Researches*, 6(1), 17-37. DOI: <https://doi.org/10.30692/sisad.1073684>
- Ha, L.T., Huong, T.T.L., & Thanh, T.T. (2022). Is digitalization a driver to enhance environmental performance? An empirical investigation of European countries. *Sustainable Production and Consumption*, 32, 230-247. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.04.002>
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics, *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hu, M., Su, Y., & Yu, X. (2024), Does corporate digitalization improve disclosure quality?, *Internet Research*, DOI: <https://doi.org/10.1108/INTR-12-2023-1149>

- Huang, Q., Xu, C., Xue, X., & Zhu, H. (2023a). Can digital innovation improve firm performance: Evidence from digital patents of Chinese listed firms. *International Review of Financial Analysis*, 89, 102810. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102810>
- Huang, Y.S., and Wang, C-J. (2015). Corporate governance and risk-taking of Chinese firms: The role of board size. *International Review of Economics and Finance*, 37, 96-113. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2014.11.016>
- Huang, Y., Fang, J., Xue, X., & Gao, H. (2023b). Does digital innovation cause better ESG performance? an empirical test of a-listed firms in China. *Research in International Business and Finance*, 66, 102049. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.102049>
- Işık, C., Bulut, U., Ongan, S. Islam, H. & Irfan, M. (2024). Exploring how economic growth, renewable energy, internet usage, and mineral rents influence CO₂ emissions: A panel quantile regression analysis for 27 OECD countries. *Resources Policy*, 93, 1-9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.105025>
- Jiang, W., Wu, J., & Yang, X. (2023). Does digitization drive corporate social responsibility? *International Review of Economics and Finance*, 88, 14-26. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.06.010>
- Jin, S., & Cho, C.M. (2015). Is ICT a new essential for national economic growth in an information society? *Government Information Quarterly*, 32(3), 253-260. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.04.007>
- Jin, X. & Wu, Y. (2024) How does digital transformation affect the ESG performance of Chinese manufacturing state-owned enterprises?- Based on the mediating mechanism of dynamic capabilities and the moderating mechanism of the institutional environment, *Plos One*, 19(5), 1-26, DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0301864>
- Kalia, D. & Aggarwal, D. (2023), Examining impact of ESG score on financial performance of healthcare companies. *Journal of Global Responsibility*. 14(1), 155-176. DOI: <https://doi.org/10.1108/JGR-05-2022-0045>
- Kamaludin, K., Ibrahim, I., Sundarasan, S., & Faizal, O. (2022) ESG in the boardroom: evidence from the Malaysian market. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 7(4). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-022-00072-2>
- Kartal, M. T. Depren, Kılıç, S. Pata, U. K. Taşkın, D., & Şavlı, T. (2024). Modeling the link between environmental, social, and governance disclosures and scores: the case of publicly traded companies in the Borsa Istanbul Sustainability Index. *Financial Innovation*, 10(80), 1-20. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40854-024-00619-1>
- Koenker, R. (2004). Quantile regression for longitudinal data, *Journal of Multivariate Analysis*, 91- 74-89. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jmva.2004.05.006>
- Koenker, R. & Bassett, G. (1978). Regression quantiles, *Econometrica*, 46(1), 33-50.
- Kotrba, V., Mensik, J., & Martinez, L.F. (2024). Is ESG an essential topic for companies operating primarily in the digital environment?. In: Martínez-Lopez, F.J., Martínez, L.F., Brüggemann, P. (eds). *Advances in Digital Marketing and eCommerce*. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-62135-2_24
- Korkmaz, T., & Nur, T. (2023). The effect of ESG sustainability on firm performance: A view under size and size on BIST Bank Index Firms. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 208-223. DOI: <https://doi.org/10.30784/epfad.1278491>
- Köse, E. (2021). Kurumsal yönetim özelliklerinin çevresel, sosyal ve yönetim (esg) açıklamalarına etkisi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 5(Prof. Dr. Fikret OTLU Özel Sayısı), 463-474.
- Kulalı, G. (2022). Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) performansının piyasa değeri üzerindeki etkisi: Firma büyüklüğünün rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 787-809. DOI: <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1098419>
- Kwilinski, A., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2023). Unlocking sustainable value through digital transformation: An examination of ESG performance. *Information*, 14(444). DOI: <https://doi.org/10.3390/info14080444>
- Lastauskaite, A., & Rytis K. (2024). The impact of production digitalization investments on European companies' financial performance. *Economies*, 12(138). DOI: <https://doi.org/10.3390/economies12060138>
- Lee, M. S. (2023). The relationship between green innovation and sustainable growth in Korean companies: Moderated mediation effect of ESG score by industry. *Sustainable Development*, 32, 2797-2810. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.2807>
- Li, W. & Zhang, M., (2024) Digital transformation, absorptive capacity and enterprise ESG performance: A case study of strategic emerging industries. *Sustainability*, 16(5018), DOI: <https://doi.org/10.3390/su16125018>
- Liu, P., Zhu, B., Yang, M., & Chu, X. (2022). ESG and financial performance: A qualitative comparative analysis in China's new energy companies. *Journal of Cleaner Production*, 379, Bölüm 1, 134721. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.134721>
- Loebbecke, C., & Picot, A. (2015). Reflections on societal and business model transformation arising from digitization and big data analytics: A research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 24(3), 149-157. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2015.08.002>
- Lu, Y., Xu, C., Zhu, B., & Sun, Y. (2024). Digitalization transformation and ESG performance: Evidence from China. *Business Strategy and the Environment*, 33(2), 352-368. DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.3494>

- Luo, Z. (2024). The impact of firm digital transformation on environmental, social, and governance performance: Evidence from China. *Economics*, 18(1), 20220096. <https://doi.org/10.1515/econ-2022-0096>
- Mu, W., Liu, K., Tao, Y., & Ye, Y. (2023). Digital finance and corporate ESG. *Finance Research Letters*, 51, 103426. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103426>
- Myovella, G., Karacuka, M., & Haucap, J. (2020). Digitalization and economic growth: A comparative analysis of Sub-Saharan Africa and OECD economies. *Telecommunications Policy*, 44(2), 101856. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2019.101856>
- Naeem, N., Cankaya, S., & Bildik, R. (2022). Does ESG performance affect the financial performance of environmentally sensitive industries? A comparison between emerging and developed markets. *Borsa İstanbul Review*, 22, S2, 128-140. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.11.014>
- Oğan, E. (2024). Stratejik yönetim perspektifinde dijitalleşme ile ilgili yayımlanan makaleler üzerine sistematik bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(1), 69-86. DOI: <https://doi.org/10.22466/acusbd.1493555>
- Özer, G., Aktaş, N., & Çam, İ. (2023). Environmental, social, and governance (ESG) scores and financial performance of publicly listed companies in Turkey. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 18(2), 337-353. DOI: <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1239759>
- Peliu, SA. (2024). Exploring the impact of ESG factors on corporate risk: empirical evidence for New York Stock Exchange listed companies. *Future Business Journal*, 10(92). DOI: <https://doi.org/10.1186/s43093-024-00378-6>
- Peng, Y., Chen, H. & Li, T. (2023). The impact of digital transformation on ESG: A case study of Chinese-Listed Companies. *Sustainability*, 15(15072), DOI: <https://doi.org/10.3390/su152015072>
- Pinheiro, A.B., Behm, A.J.B., do Prado, N.B., & Mazzioni, S. (2024). The impact of board composition on ESG performance: Comparing results from symmetrical and asymmetrical approaches. *Business Strategy & Development*, 7(3), e424. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsd2.424>
- Pinheiro, M.A.P., Jugend, D., Lopes de Sousa Jabbour, A.B., Chiappetta Jabbour, C.J., & Latan, H. (2022). Circular economy-based new products and company performance: The role of stakeholders and Industry 4.0 technologies. *Business Strategy and the Environment*, 31(1), 483-499. DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.2905>
- Radu, C., Smaili, N. & Constantinescu, A. (2022), The impact of the board of directors on corporate social performance: a multivariate approach. *Journal of Applied Accounting Research*, 23(5), 1135-1156. DOI: <https://doi.org/10.1108/JAAR-05-2021-0141>
- Ren, X., Zeng, G., & Zhao, Y. (2023). Digital finance and corporate ESG performance: Empirical evidence from listed companies in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 79, 102019. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2023.102019>
- Ritter, T., & Pedersen, C.L. (2020). Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms: Past, present, and future. *Industrial Marketing Management*, 86, 180-190. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.11.019>
- Romano, M., Cirillo, A., Favino, C., & Netti, A. (2020). ESG (Environmental, Social and Governance) performance and board gender diversity: The moderating role of CEO duality. *Sustainability*, 12(21), 9298. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12219298>
- Saygılı, E., Arslan, S., & Birkan, A. O. (2022). ESG practices and corporate financial performance: Evidence from Borsa İstanbul. *Borsa İstanbul Review*, 22(3), 525-533. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.07.001>
- Su, X., Wang, S., & Li, F. (2023). The impact of digital transformation on ESG performance based on the mediating effect of dynamic capabilities. *Sustainability*, 15(18), 13506. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151813506>
- Şahin, A., & Acar, E. (2023). ESG skorunun firmaya özgü belirleyicileri, borsa İstanbul örneği. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 23(70), 111-128. DOI: <https://doi.org/10.55322/mbdakis.1238294>
- Şişman, M. E., & Çankaya, S. (2021). Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) verilerinin firmaların finansal performansına etkisi: Hava yolu sektörü üzerine bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 73-91. DOI: <https://doi.org/10.51945/cuiibfd.880468>
- Tatoğlu Y., F. (2020), *Panel veri analizi*, İstanbul Beta Yayıncılık.
- Velte, P. (2017). Does ESG performance have an impact on financial performance? Evidence from Germany. *Journal of Global Responsibility*, 8(2), 169-178. DOI: <https://doi.org/10.1108/JGR-11-2016-0029>
- Wang, H., Jiao, S., Bu., K., Wang, Y., & Wang, Y. (2023). Digital transformation and manufacturing companies' ESG responsibility performance. *Finance Research Letters*, 58, Part B, 104370. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104370>
- Wang, L., & Hou, S. (2024). The impact of digital transformation and earnings management on ESG performance: evidence from Chinese listed enterprises. *Scientific Reports*, 14(783). DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-48636-x>
- Wang, S., Zeng, J., & Liu, X. (2019). Examining the multiple impacts of technological progress on CO₂ emissions in China: A panel quantile regression approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 103, 140-150. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.12.046>

- Wang, Z., & Sarkis, J. (2017). Corporate social responsibility governance, outcomes, and financial performance. *Journal of Cleaner Production*, 162(20), 1607-1616. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.142>
- Witschel, D., Baumann, D., & Voigt, K-I. (2022). How manufacturing firms navigate through stormy waters of digitalization: the role of dynamic capabilities, organizational factors and environmental turbulence for business model innovation. *Journal of Management & Organization*, 28(3), 681-714. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2022.44>
- Wu, S. & Li, Y. (2023). A study on the impact of digital transformation on corporate ESG performance: The mediating role of green innovation. *Sustainability*, 15(6568) DOI: <https://doi.org/10.3390/su15086568>
- Xu, J., She, S., & Liu, W. (2022). Role of digitalization in environment, social and governance, and sustainability: Review-based study for implications. *Frontiers in Psychology*, 13, 961057. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.961057>
- Yang, Y. & Han, J. (2023). Digital transformation, financing constraints, and corporate environmental, social, and governance performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30, 3189-3202. <https://doi.org/10.1002/csr.2546>
- Yang, X., & Han, Q. (2024). Nonlinear effects of enterprise digital transformation on environmental, social and governance (ESG) performance: evidence from China. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 15(2), 355-381. DOI: <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-08-2023-0553>
- Yıkılmaz, A. (2022). Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) skorları ve kâr payı kararları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 872-881. <https://doi.org/10.29106/fesa.1209238>
- Yoşumaz, İ., & Uzun, H. (2024). The relationship between industry 5.0 Process and ESG process: A qualitative analysis in the context of Türkiye's Bist Sustainability 25 Index white good sector. *Environmental Research and Technology*, 7(4), 512-529. <https://doi.org/10.35208/ert.1431800>
- Zang, L, Ye, Y. Meng, Z. Ma, N., & Wu, C-H. (2024). Enterprise digital transformation, dynamic capabilities and ESG performance: Based on data from listed Chinese companies. *Journal of Global Information Management*, 32(1). DOI: <https://doi.org/10.4018/JGIM.335905>
- Zhou, H., & Liu, J. (2023). Digitalization of the economy and resource efficiency for meeting the ESG goals. *Resources Policy*, 86, Part A, 104199. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104199>
- Zhao, Q, Li, X., & Li, S. (2023). Analyzing the relationship between digital transformation strategy and ESG performance in large manufacturing enterprises: The mediating role of green innovation. *Sustainability*, 15, 9988, 1-22. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15139998>

Ordoliberalism and The Formation of The Thought of Social Market Economy

Hakkı Büyükbâş¹, Neşe Tunçbilek²

¹ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İİBF, ERÜ, Kayseri, Türkiye

² Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İİBF, ERÜ, Kayseri, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 07/01/2025

Accepted: 28/02/2025

JEL Codes: B25, B31, P16, P11, D02

ABSTRACT

This study examines the emergence and development of the concept of the social market economy. The Federal Republic of Germany (Bundesrepublik Deutschland) became one of the leading economies in the world shortly after the Second World War thanks to the implementation of the social market economy model. This model is considered one of the most successful economic models in modern history. In this study, the foundational principles and implementation stages of the social market economy model were analyzed using data obtained through text analysis, a qualitative research method. The aim of this study is to evaluate the development and transformation of ordoliberal thought toward a social market economy in the Federal Republic of Germany. Thus, an attempt was made to shed light on the historical background of the ideas and the main actors of this economic model. The findings obtained reveal that the social market economy is not a direct application of ordoliberalism but rather an adapted and expanded form that adapts to the social and political realities after the Second World War. While ordoliberalism is based more on strong framework conditions and a regulated competitive environment, it is seen that they are supported by social policy instruments in addition to these in the social market economy. It can be said that Ludwig Erhard and Alfred Müller-Armack were the decisive names in the realization of this concept. It is seen that they expanded the social welfare state policies by adapting ordoliberal principles to the social market economy to ensure wider social acceptance in the post-war country.

Keywords: Ordoliberalism, Social Market Economy, Ludwig Erhard, Social Security, Free Competition

Ordoliberalizm ve Sosyal Piyasa Ekonomisi Düşüncesinin Oluşumu

ÖZET

Bu çalışma sosyal piyasa ekonomisi konseptinin ortaya çıkış ve gelişimini ele almaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Bundesrepublik Deutschland), dünyanın önde gelen ekonomilerinden biri haline gelmesi sosyal piyasa ekonomisi modelinin uygulanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu model; modern tarihin en başarılı ekonomi modellerinden biri olarak kabul edilir.

Çalışmada sosyal piyasa ekonomisi modelinin, düşünce temelleri ve uygulamaya geçiş aşamaları nitel bir yöntem olan metin analizi ile toplanan verilerle incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ordoliberal düşüncenin sosyal piyasa ekonomisine doğru gelişim ve dönüşümünü değerlendirmektir. Böylece fikirlerin tarihsel arka planına ve bu ekonomik modelin temel aktörlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular, sosyal piyasa ekonomisinin ordoliberalizmin doğrudan bir uygulaması olmaktan ziyade, İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal ve politik gerçeklere uyum sağlayan uyarlanmış ve genişletilmiş bir biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Ordoliberalizm daha çok güçlü çerçeve koşullara ve regüle edilmiş rekabet ortamına dayanırken, sosyal piyasa ekonomisinde bunlara ek olarak sosyal politika araçlarıyla destekledikleri görülmektedir. Ludwig Erhard ve Alfred Müller-Armack'ın bu konseptin gerçekleştirilmesinde belirleyici isimler olduğu ifade edilebilir. Savaş sonrası ülkede daha geniş bir toplumsal kabulün sağlanması amacıyla ordoliberal ilkeleri sosyal piyasa ekonomisine uyarlamak suretiyle sosyal refah devleti politikalarını genişlettikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ordoliberalizm, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Ludwig Erhard, Sosyal Güvenlik, Serbest Rekabet

Süreç

Geliş: 07/01/2025

Kabul: 28/02/2025

Jel Kodları: B25, B31, P16, P11, D02

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Giriş

"Sosyal Piyasa Ekonomisi (Soziale Marktwirtschaft)" günümüze kadar uygulamaya konulan en başarılı ekonomik ve sosyal modellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu model, 1945'ten sonra Batı Almanya'da uygulamaya konulan ekonomik düzeni ifade etmektedir. Sosyal piyasa ekonomisi modelini uygulayan Almanya ile Orta ve Kuzey Avrupa'daki diğer ülkeler, kişi başına düşen GSYİH açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Federal Almanya Cumhuriyeti, şüphesiz dünyanın en güçlü ekonomileri arasında yer almakta ve uluslararası ticaret açısından da en büyük oyuncularından biri sayılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen sonrasında Federal Almanya Cumhuriyeti çok önemli ekonomik değişimler geçirmiştir. Öyle ki patatesin dahi karneyle dağıtıldığı bir ekonomik yapıdan, bazı olumsuz tarihsel koşullara rağmen, kısa zamanda büyük bir inovasyon potansiyeline ve istikrarlı fiyatlar genel düzeyine sahip bir ülke haline gelmiştir. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkin ve hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlayan unsur, kuşkusuz sosyal piyasa ekonomisi çerçevesinde uygulamaya konulan ekonomi politikaları olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulamaya konulan ekonomi politikaları kısa sürede "*Alman Ekonomik Mucizesi (Wirtschaftswunder)*" olarak adlandırılan sürecin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu model savaşın bitiminden sonra neredeyse yirmi yıl boyunca Almanya'da tam istihdama ve bununla bağlantılı olarak "*Herkes İçin Refah (Wohlstand für Alle)*" seviyesinin yükselmesine yol açmıştır. Sosyal piyasa ekonomisi düşüncesi Almanya'daki tüm partiler arasında günümüzde de geniş çapta kabul görmekte ve bu modelin doğru bir ekonomik model olduğu yönünde fikir birliği bugün hala varlığını sürdürmektedir.

Çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman ekonomi modelinin ordoliberalizmden sosyal piyasa ekonomisine geçişini ve 1970'li yıllara kadar olan gelişimini incelemektir. Ayrıca bu dönüşümü mümkün kılan düşünce tarihinin ve siyasi kararların gerekçelerini analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede nitel bir yöntem olan metin analizi ile veriler toplanmıştır. Çalışmada zaman aralığı olarak, Freiburg Okulu'nun ortaya çıkış yıllarından (1930) Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yılları olarak nitelendirilen 1949-1970 arası dönem dikkate alınmıştır. Çalışmada öncelikle sosyal piyasa ekonomisinin bir kavram olarak nasıl ortaya çıktığı ve gelişimine hangi entelektüel eğilimlerin katkıda bulunduğu sorusu ele alınmaktadır. Daha sonra sosyal piyasa ekonomisinin ortaya çıktığı ekonomik ve siyasi çerçeve koşullar incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise sosyal piyasa ekonomisi modelinin teorik alandan uygulamaya geçiş evreleri detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Böylece sosyal piyasa ekonomisinin istikrarlı ve adil gelir dağılımına sahip bir toplum yaratmak amacıyla serbest piyasa ekonomisi ile sosyal sorumluluk arasında bir dengeye dayandığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Sosyal Piyasa Ekonomisinin Teorik Temelleri

Alfred Müller-Armack (1901–1978), "Sosyal Piyasa Ekonomisi" terimini ilk kez 1946 yılında akademik bir metinde kullanmıştır. Müller-Armack'ın Ekonomik Yönlendirme ve Piyasa Ekonomisi (*Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*) adlı kitabının ikinci bölümünün başlığı "Sosyal Piyasa Ekonomisi"dir. Bu eseriyle Müller-Armack sosyal piyasa ekonomisinin hem genel bir konseptini ortaya koymuş hem de spesifik bir kavram olarak kullanmıştır. Ludwig Erhard ise sosyal piyasa ekonomisinin "babası" olarak kabul edilmektedir. Erhard, sosyal piyasa ekonomisini uygulamaya koymuş ve bir ekonomi politikası olarak hayata geçirmiştir (Zinn, 1992: 35-38).

Sosyal piyasa ekonomisi, Federal Almanya Cumhuriyeti kurulduğunda ilk defa Federal Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard tarafından bir ekonomi politikası kavramı olarak tanıtıldıktan sonra popüler hale gelmiştir. 1949'da gerçekleşen ilk Alman Federal Meclis seçiminde Almanya Hristiyan Demokrat Birliği (CDU-Christlich Demokratische Union Deutschlands¹), sosyal piyasa ekonomisini seçim kampanyasının odak noktasına koyarak tanıtmıştır. 1950'li yıllardan itibaren Almanya'da uygulanan ekonomi politikasını bir bütün olarak tanımlayan genel bir siyasi terim haline gelmiştir. Almanya'daki sosyal piyasa ekonomisi modelinin temelini, 1930'larda Hitler Almanya'sında ortaya çıkan, ordoliberalizm² adı verilen yeni bir düşünce ekolüne dayandığını belirtmek gerekir. Akademisyenler, 1940'lı yıllarda Freiburg Üniversitesi'nde Freiburg Okulu olarak adlandırılan bir düşünce akımı çerçevesinde yeni bir neoliberal 'üçüncü yol' geliştirmişlerdir. Ekonomik ve sosyal düzeni oluşturmaya yönelik temel teorik model kavramı büyük ölçüde ordoliberalizmin fikir ve ilkelerine dayanmaktadır (Ptak, 2008: 70-85; Ambrosius, 1977: 182-200).

¹ CDU: Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren var olan, sınıfsal ve mezhepsel farklılıkları gözetmeyen, Hristiyan demokrasi değerlerini ilke edinmiş bir halk partisidir.

² Ordoliberalizm terimi, Almanca *Ordo* (düzen) kelimesinden türemiş olup, ekonomik düzenin hukuki ve kurumsal çerçevede belirlenen kurallar doğrultusunda işlemlerini savunan bir ekonomik düşünce akımını ifade eder.

Neoliberalizmin³ Alman yorumu olarak da bilinen bu görüş, Freiburg Okulu'nun başlıca temsilcileri olan Walter Eucken (1891-1950), Franz Böhm (1895-1977) ve Hans Großmann-Doerth'e (1894-1944) kadar uzanmaktadır. Freiburg Okulu, 1933/1934 yılında Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi'nde bir araya gelen iktisatçılar ve hukukçulardan oluşan bir düşünce okuludur. En önemli temsilcisi Walter Eucken'dir. Bu düşünce iki savaş arası dönemin ekonomik ve sosyal sorunlarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Amacı, piyasadaki ekonomik rekabetin garanti edildiği kadar halkın özgürlüğünün de güvence altına alındığı genel bir ekonomi ve toplum düzeni tasarlamaktır. Freiburg Okulu'nun Eucken çevresindeki temsilcilerinin yanı sıra Alfred Müller-Armack; Alexander Rüstow (1885–1963) ve Wilhelm Röpke (1899–1966) sosyal piyasa ekonomisinin öncüleri ve entelektüel babaları olarak bilinmektedir. Bu düşünürler sosyolojik neoliberalizmin⁴ temsilcileri olarak kabul edilirler ve çalışmalarını özellikle bırakınız yapsınlar (laissez faire) siyasetine bir alternatif bulmaya adanmışlardır (Barth, 2011: 8-37; Schlecht & Stoltenberg, 2001: 11). Zira bu düşünürler serbest piyasa ekonomisinin eşitsizlik ve toplumsal açıdan dengesizlik üretebileceğini gözlemlemişlerdir. Bu teorisyenler serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi için sosyal dengenin sağlanmasının önemini görmüşlerdir. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisinin yarattığı toplumsal çalkantılardan uzak durabilmek amacıyla, ekonomik düzenin sosyal sorumluluk düşüncesinin bu modelle sentezlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Freiburg Okulu Ordoliberalizmi: Walter Eucken'in Yaklaşımı

Freiburg Okulu kavramlarının temeli Eucken'in ekonomik düzen politikaları hakkındaki görüşleri (Ordnungspolitik; Ordnungspolitische Grundsätze) etrafında belirlenmiştir. Eucken'in ordoliberal anlayışı ve bunun sürdürülmesi devletin ekonomi politikalarının görevi olarak nitelendirilen ekonomiye bir düzen veya sistemin getirilmesinden meydana gelmiştir. Eucken'e göre ekonomide kendiliğinden oluşan bir düzen yoktur. Ekonomide düzenin, belirli bir yasal çerçeve doğrultusunda şekillenebileceğini savunmuştur (Derya, 2016: 508). Freiburg Okulu'nun teorik yaklaşımının merkezinde ekonomik anayasa kavramı yer almaktadır. "Ekonomik anayasa" (*Wirtschaftsverfassung*), ekonomik yaşamı belirleyen tüm (yasal) kural ve kurumların bütününe ifade etmektedir. Eucken, ideal bir ekonomik anayasanın iki temel kriteri karşılaması gerektiğini belirtmiştir: "*hem işleyen bir düzeni hem de insani bir yönünün*" olmasıdır. İlk kriter, piyasanın pürüzsüz işlemesi ve tüketim mallarının en verimli şekilde sağlanabilmesi için ekonomik anayasaya atıfta bulunmuştur. İkinci kriter ile insancıl, toplumsal huzuru dikkate alan bir ekonomiyi hedeflemiştir. Bu husus ise insanların ekonomik anayasanın sınırları içinde kendi hedeflerini takip etmekte özgür olmaları anlamına gelmektedir (Böhm et al., 1989: 23-25; Eucken, 1952/ 2004: 254–304). Eucken ve meslektaşlarına göre bireyin özgürlüğü, en yüksek siyasi değer olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, işleyen bir piyasa ekonomisinin sürdürülebilmesi için devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Eucken ve meslektaşlarının ifade etmiş oldukları tezler zamanla, Alman ordoliberalizminin başlangıç noktası ve teorik omurgası haline gelmiştir (Gerken, 2000: 70; Öztürk, 2005: 205-215).

Freiburg Okulu'na göre devlet, ekonomi politikasında kural koyma yoluyla piyasa sonuçlarını etkileyebilir. Bu yaklaşıma düzenleyici politika (Ordnungspolitik) denir. Düzenleyici politika, piyasanın işleyişinin bozulmadan devam etmesini sağlar. Bir diğer avantajı ise, vatandaşların özgürlüklerinin mümkün olduğunca az kısıtlanmasıdır. Kurallar çerçevesinde her birey, kendi hedeflerinin peşinden gidebilir. Klasik iktisat okulu mensupları "sınırlı devlet" anlayışını savunurken, Freiburg Okulu "aktif-yapıcı-fonksiyonel devlet" anlayışını savunmaktadır. Bu anlayışa göre Aktif Devlet, aşırı müdahaleci devlet anlayışı değildir; aksine, sosyo-ekonomik ve politik düzenin kural ve kurumlarını oluşturan bir devlet anlayışıdır. Freiburg Okulu'na göre, ekonomi politikasında ikinci devlet müdahale şekli ise olaylara doğrudan müdahaledir. Bu yaklaşıma süreç politikası (Prozesspolitik) denmektedir. Freiburg Okulu'nun ana tezlerinden biri, devletin düzenleyici politikalarının, süreç politikalarına kıyasla daha tercih edilebilir olduğudur. Eucken'in ana eserinde özetlenen ordoliberal kavramı, sosyal piyasa ekonomisi kavramının teorik temelini oluşturmaktadır (Richert, 2021: 75-83; Aktan & Derya, 2019: 51).

Eucken, her şeyden önce düzenin karşılıklı bağımlılığı vurgular. Ona göre, ekonomik düzen (*Wirtschaftsordnung*) iyileşirse, sosyal düzen (*Sozialordnung*) de iyileşecektir. Eucken, tam rekabeti (*vollständige Konkurrenz*) en uygun ve ideal bir ekonomik düzen biçimi olarak tanımlamaktadır. İşleyen bir fiyat sisteminin varlığını ise, tam rekabetin oluşturulması ve sürdürülebilmesi açısından gerekli bir ön koşul olarak görmektedir. Eucken, tam rekabet kavramıyla kesin sınırları belirlenmiş bir piyasa ekonomisi modelini ifade etmektedir. Bu

³ Yeni liberalizm veya "neoliberalizm", laissez-faire liberalizminin aksine, bireyleri ve şirketleri özel veya devlet piyasa gücünden koruma hususunda devletin rolünü vurgulayan bir düşünce okuludur.

⁴ Sosyolojik neoliberalizm (sosyolojik liberalizm veya ekonomik ve sosyal hümanizm olarak da adlandırılır), özellikle Röpke, Rüstow ve Müller-Armack, serbest piyasa ekonomisinin aynı zamanda sosyal uyum (toplumsal denge) ve kitleselleşme gibi sosyolojik sorunlara odaklanılmasını dile getirirler.

modelde üreticilerin pazardaki payı oldukça küçüktür ve ürün fiyatlarındaki herhangi bir artış, potansiyel alıcıların aynı malı daha düşük fiyata sunan diğer satıcılara yönelmesine neden olmaktadır. Tam rekabet koşulları altında fiyat, arz ve talep dengesi temelinde oluşmakta olup arz tarafı tarafından kabul edilmek zorundadır. Eucken'e göre, ortaya çıkan fiyat sisteminin sürdürülmesi ve işleyişi, herhangi bir ekonomi politikasının başarısının temel ön koşuludur. Eucken özellikle politik ve ekonomik güç birikiminin rekabetçi bir sistem kullanılarak nasıl sınırlandırılabilirliğini yoğun bir şekilde ele almıştır. Freiburg Okulu'nun teorik yaklaşımı en esaslı şekilde Eucken'in "İktisat Politikasının Temelleri" (*Grundsätze der Wirtschaftspolitik*) adlı eserinde ele alınmıştır. Eucken bu kitapta, geçmiş ve mevcut reel ekonomilerdeki ekonomik faaliyet kalıplarını tanımlamak için ekonomik sistem (*Wirtschaftsordnung*) terimini tanıtmıştır. Eucken'in bu çalışması, devletin düzenleyici tedbirlerle vatandaşlarının hem maddi refahını hem de özgürlüğünü nasıl güvence altına alabileceğine dair somut öneriler içermektedir (Eucken, 1952/2004: 214-325).

Ordoliberalizmin Kurucu İlkeleri

Ordoliberalizm, serbest piyasayı vurgulayan ama aynı zamanda rekabeti sağlamak ve tekelleri önlemek için güçlü bir hükümet düzeninin gerekliliğini kabul eden özel bir liberalizm biçimini temsil etmektedir. Eucken'e göre özellikle piyasa ekonomisi düzeni hem özel sektör hem de eyalet hükümetleri tarafından rekabet ve piyasa hakimiyeti üzerindeki kısıtlamalar nedeniyle tehlikeye atılmaktadır. Bu nedenle Eucken, rekabetçi bir düzeni uygulayan ve sürdüren güçlü bir devlet çağrısında bulunmuştur. Eucken "Ekonomik Anayasanın Temel İlkesi Olarak Rekabet" adlı çalışmasında kararlı çerçeve, düzen, ekonomik düzen ve oluşturulmuş düzen kavramlarına yer vermiştir. Eucken vefatından sonra, eşi Edith Eucken öğrencisi K. Paul Hensel 1950 yılında "İktisat Politikasının Temel İlkeleri" (*Grundsätze der Wirtschaftspolitik*) adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu kitapta Eucken'in işleyen piyasa politikaları için belirlediği kurucu ve düzenleyici ilkeler yer almaktadır. Eucken, piyasa ekonomisine yönelik rekabet düzenini yedi (7) yapısal (1952/1990: 254-291) ve dört (4) düzenleyici (1952/1990: 291-304) olmak üzere toplamda on bir (11) ilke çerçevesinde belirlemiştir (Zengin ve Eren, 2019: 318).

Kurucu İlkeler:

1. Temel ilke: Esnek Fiyatlar (Grundprinzip): Temel prensip rekabetçi koşullarda işleyen bir fiyatlandırma sistemi oluşturmaktır. Fiyatlar, piyasada alım-satım dengesine bağlı serbestçe belirlenmektedir. Fiyat sistemi, malların nispi kıtlığı hakkında bilgi taşımaktadır ve ekonomik kararların temelini teşkil etmektedir. Ekonomik süreç, tüketiciler tarafından arz-talep çerçevesinde merkezi olmayan bir şekilde yönlendirilmektedir. Rekabetin etkin olduğu bir fiyat sisteminin oluşturulması, tüm ekonomi politikalarının temel kriteridir. Döviz kontrolleri, kredi genişlemesi, zorunlu devlet tekelleri, genel fiyat dondurma, ithalat yasakları gibi rekabeti kısıtlayan her türlü müdahaleden kaçınılması gerekmektedir (Şanlıoğlu, 2016: 160-165; Zengin ve Eren, 2019: 317).

2. Parasal İstikrar (Primat der Währungspolitik): Almanya'da 1920'li yıllarda yaşanan hiper enflasyon deneyimine dayanarak Eucken, para biriminin istikrarını kalıcı olarak garanti altına alan bir politika çağrısında bulunmuştur. Ona göre, istikrarlı bir para birimi olmadığında fiyatlar sinyal verme işlevini yitirir. Bu nedenle, istikrarın sıkı bir para politikasıyla sağlanması gerektiğini savunmuştur. Para politikasındaki gevşeme, piyasa mekanizmasının bozulmasına neden olabilir ve özellikle bu durumdan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.

3. Piyasaların Açıklığı (Offene Märkte): Serbest piyasalar, yani ithalat kısıtlamalarının olmadığı bir pazar, anayasal bir ilke olarak kabul edilmekte ve arz ile talebin kısıtlanmasının, yıkıcı bir tam rekabet sistemine ve tekellerin oluşumuna yol açmasını önlemenin bir ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası piyasaların birbirine açık olmaması ve yalnızca ülke içinde serbest olması durumunda, tam rekabet sisteminin küresel ölçekte işleyemeyeceği ifade edilmektedir.

"Herkesin piyasaya serbestçe girebilmesini garanti eden bu ilkeye göre, iş bölümünün yoğun olduğu iktisadî hayatta rekabet teşvik edilmektedir. Âdil bir rekabetin tesis edilebilirliği sadece ithalat veya yatırım yasakları ile sağlanması mümkün değildir. Bunun yanında tekelleşmeyi de önleyen tedbirlerin alınması şarttır." (Seyyar ve Köleoğlu/a, 2021: 118).

4. Özel Mülkiyet (Privateigentum): "Tam rekabet hâlinde özel mülkiyetin anlamı şudur: a) Toplum ekonomisine hizmet bağlamında mülkiyeti kullanma gücü ve özgürlüğünün varlığı; b) Mülk sahiplerinin mülkiyetlerini kullanma gücü ve özgürlüğü, topluma zarar vermesi durumunda özel mülkiyete sınırlandırmanın getirilmesi. Tam rekabetin oluşması halinde işletmelerin özel sahipleri arasında iktisadi güç dağılımı açısından bir denge mevcuttur... Ancak bu durum, özel mülkiyetin karakterinin gerçekten rekabete uygun olmasına bağlıdır. Arz ve talep bağlamında tekellerin oluşması ve bu durumun rekabete uygun olmasına bağlıdır. Çünkü bu tarz güç yapıları, özel mülkiyetin toplumsal ekonominin anlamını çarpıtmakta ve bütüncül sisteme aykırı niyetleriyle ekonomi süreçlerinin ciddi anlamda zarar görmesine yol açmaktadır. O zaman özel mülkiyet, gerçekten anti-sosyal etki yapmaktadır..." Eucken, 1952/1990: 270-275). Özel mülkiyet, verimli çalışmayı teşvik etmektedir.

Eucken'e göre özel mülkiyet, piyasa oyuncularının ekonomik özgürlüğünü ve bağımsızlığını garanti etmektedir. Dolayısı ile özel mülkiyet ordoliberalizmde de sosyal piyasa ekonomisinde de temel bir unsur olarak kabul edilmektedir.

5. Sözleşme Özgürlüğü (Vertragsfreiheit): Herkes (özel ve tüzel kişiler) kanunlar çerçevesinde sözleşme yapmakta ve mesleğini seçmekte serbesttir. Ancak sözleşme özgürlüğü, rekabeti engelleyici sözleşmelerin (örneğin antitröst anlaşmaları) yapılması amacıyla kötüye kullanılamaz.

6. Yükümlülük (Haftung): Piyasa aktörleri ekonomik eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeli, kayıplar tüm topluma yansıtılmamalıdır. Piyasanın ödül veya ceza fonksiyonunun işleminin tek yolu budur. Ekonomik aktörlerden bu sorumluluğu üstlenmesi beklenir.

7. Ekonomi politikasında tutarlılık (Konstanz der Wirtschaftspolitik): İnsanların ekonomik planları, geleceğe dair beklentilere dayanır. Ekonomi politikası, uzun vadeli yatırım projelerinin hayata geçirilebilmesi için güvenilir çerçeve koşulları sağlamalıdır. *"Dinamik rekabet sürecinde birey ve işletmeler için her zaman ortaya çıkabilecek riskleri, bir de iktisadî müdahalelerle daha da artırmamak adına, kısa ve uzun vadede olmak üzere ekonomi politikasının çizgisi sabit tutulmalıdır. Ekonomi politikası ile ilgili acelece alınan kararlarla hızlı yön değişikliklerine gitmek yerine iktisadî sürecin belirli bir çerçevede işlevsel olmasını sağlayan tedbirleri tercih etmek, rekabet düzeninin de istikrar içinde olmasının garantisidir."* (Seyyar ve Köleoğlu/a, 2021: 121).

Ordoliberalizmin Düzenleyici İlkeleri

Eucken rekabetçi bir şekilde organize edilmiş piyasaların da başarısız olabileceğinin farkındadır. Dolayısıyla rekabet düzeninin kurucu ilkeleri, arz ve talep aksaklıklarını ortadan kaldıracak dört düzenleyici ilkeyle desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan ilki anti-tröst politikasıdır (*Antitrust-Politik*). Tam rekabet ortamının güvence altına alınması, tekelleşmenin önlenmesi, tutarlı bir rekabetin işlemini sağlayacaktır. Tutarlı bir rekabet politikası, öncelikle tekellerin büyümesine ve gücün olası kötüye kullanılmasına karşı önlem almalıdır. Tekelci yapıların oluşumunu engellemek amacıyla tekel denetimi, devlete bağlı ancak bağımsız bir otoriteye devredilmeli ve yalnızca hukukun geçerli olduğu bir kurum olarak faaliyet göstermelidir. Başka bir deyişle, ilgili tarafların etkisine daha açık olan Ekonomi İşleri Bakanlığı'na bağlı bir birim olmamalıdır. İkincisi gelir politikası (*Einkommenspolitik*) ile tüm vatandaşlar için asgari bir yaşam standardı garanti edilmelidir. Üçüncüsü dış etkilerin düzeltilmesi (*Korrektur externer Effekte*) ve piyasa başarısızlıklarının telafi edilmesidir. Yani tüm kurucu ve düzenleyici ilkelere uyulmasına rağmen, rekabet düzeninde bozulmalar ve dış etkiler ortaya çıkıyorsa, bunların kesin olarak tespit edilebilen durumlarda devlet müdahalesi yoluyla içselleştirilmesi önem arz eder. Sonuncu ilke ise arzın olağan dışı hareket etmesi (*Anomales Verhalten des Angebots*) ilkesidir. İşgücü piyasası arz ve talep yasalarına uygun hareket etmiyorsa, devlet bunu düzeltmek için müdahale etmelidir, yeniden dağıtım politikaları uygulamalıdır. Örneğin düşen ücretler işgücü arzının genişlemesine yol açarsa, asgari bir ücret düzeyi belirlenmesi gerekecektir (Rieter & Schmolz, 1993: 87–300; Nientiedt, 2020: 4-13; Feld et al., 2021: 3-15; Zengin ve Eren, 2019, s.318).

Eucken, tarihsel boyutuyla ekonomideki sosyal sorunlar ile ilgili elde edilen tecrübelerle dikkat çekerek, ekonomi politikası için belirlediği Şekil 1'de yer alan bu yedi (7) temel ilke, haddizatında rekabet düzeninin kurgusuna hizmet etmektedir. Düzenleyici diğer dört (4) ilkenin aslı görevi ise kurgulanmış olan rekabet düzeninin işlevini koruma amacı gütmektedir. Bununla birlikte birbirlerini tamamlama özelliği taşıyan bütün ilkeler, bir bütünlük içinde değerlendirilmelidir (Seyyar ve Köleoğlu/a, 2021, s. 124).

Şekil 1. Eucken'e göre rekabet düzeninin kurucu ve düzenleyici ilkeleri

Figure 1. The founding and regulative principles of the competitive order according to Eucken

Kaynak: Schüller & Krüselberg, 2004: 55

Sonuç itibarıyla Ordoliberalizmin bir ürünü olan genel anlamda ekonomi düzeni, dar anlamda rekabet düzeni, sosyal bilimler alanında birçok akademik yeniliklere ve bilimsel açılımlara izin veren multi-disipliner bir araştırma alanıdır. Ekonomiye dair sorular, bu bağlamda toplumsal hayatın bütününe dair tikel sorulardır. Dolayısıyla ekonominin bir düzen içinde başarılı bir şekilde sürdürülebilirliği, toplumsal hayatın kurumsal, geleneksel, tarihsel ve kültürel şartlarının da dikkate alınmasına bağlıdır (Seyyar ve Köleoğlu/a, 2021: 128).

ORDOLİBERALİZİMDEN SOSYAL PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

Eucken çevresindeki ordoliberalerler 1930'larda ve 1940'larda serbest bir ekonomik düzen için entelektüel temelleri oluştururken; 1940'ların ortalarından itibaren Müller-Armack ve Erhard, ordoliberal yaklaşıma dayalı sosyal piyasa ekonomisi kavramını geliştirmiş ve bunu pratik ekonomi politikalarında uygulamaya koymuşlardır (Müller-Armack, 1950a: 253-267).

Alfred Müller-Armack'ın Sosyal Piyasa Ekonomisi Anlayışı

Sosyal piyasa ekonomisi terimi yukarıda belirtildiği gibi 1947'de Müller-Armack tarafından ilk kez kullanıldı. Müller-Armack, 1952'de özellikle danışman olarak aktif olmuş ve o zamanki Federal Almanya Cumhuriyeti Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard ile yakın iş birliği içinde çalışmıştır. Müller-Armack, ordoliberal düşüncenin ve sosyal piyasa ekonomisinin temelini oluşturan Freiburg Okulu'nun fikirlerinin siyasi hayata geçirilmesinde önemli rol oynamıştır (König, 2018: 3-15).

Müller-Armack'ın Freiburg Okulu'ndan etkilendiğini, ancak piyasaların işleyişine odaklanmasını yeterli bulmadığını şu sözlerinden anlıyoruz "Eucken ve çevresinin rekabetin yenilenmesini amaçlayan düşüncelerini minnettarlıkla aldım. Rekabetçi düzenin ekonomik politikayı tasarlamanın aracı olarak güçlü bir şekilde vurgulanmasının her zaman çok yetersiz olduğunu hissettim. Bu nedenle, ayrıca sosyal politikalar ile ancak piyasaya uygun önlemlerden oluşan bir sistem çağrısında bulundum" (Müller-Armack, 1956/1976: 270). Freiburg Okulu ordoliberal ekonomik düzenleme politikası yoluyla, yani tutarlı bir kurumsal çerçeve veya genel bir düzenleyici politika kararı tasarlayarak hem ekonomik hem de sosyal hedeflere ulaşmaya çalışırken, Müller-Armack sosyal politikayı düzenleyici politikanın yanında ikinci bir sütun olarak yerleştirmiştir. Müller-Armack, rekabet fikrini Freiburg Okulu'nun temel bir unsuru olarak benimsemiş ve bunu kendi konseptine uyarlayarak sosyal piyasa ekonomisi kavramını türetmiştir. Rekabetçi piyasaların sosyal refah ve gelirin yeniden dağıtım önlemleriyle birlikte olması gerektiğini savunmuştur (Goldschmidt & Wohlgemuth, 2008: 262–264; Lange-von Kulesa & Renner, 1998: 79-104).

Sosyal piyasa ekonomisinin sosyal politikalar unsuru Müller-Armack tarafından belirlenmiştir. Müller-Armack, sosyal piyasa ekonomisini toplumsal uzlaş ve barış üzerine inşa etmektedir. Bu yaklaşıma, "Sosyal Hümanizm" veya "Sosyal İrenik"⁵ denir.

Müller-Armack, sosyal piyasa ekonomisini, farklı düşünce ve yaklaşımların ortak bir zeminde bulunduğu ve toplumsal uyumun sağlandığı bir model olarak geliştirmiştir. Temel hedefi, karşıtlıkları ortadan kaldırmak ya da uzlaştırmak, bu farklılıkları bir araya getirerek bir bütün oluşturmaktır. Müller-Armack'a göre, farklı dünya görüşleri, genellikle kendi dogmatik tezleri nedeniyle birbirine yaklaşma eğiliminde değildir. Ancak, pratik yaşamın sorunlarının çözümünde bir araya gelerek iş birliği yapabilir, uzlaş ve barışı sağlayabilirler. Müller-Armack, bu sosyal yakınlaşmayı sosyal piyasa ekonomisinin merkezine yerleştirerek, toplumsal barışı ve uyumu hedeflemiştir (Müller-Armack, 1950: 181-203; Erkan, 2001: 100-121).

⁵ Soziale Irenik, Irenik = Yunanca'da "barış sevgisi" anlamına gelir. Sosyal piyasa ekonomisinin kutsal konsepti, tanrılar tanrısı Zeus ile onun akıllı eşi Themis'den olma kızı "Eirene" namı diğer "Irene" (Barış) ile yakında ilişkilidir. Genel olarak sosyal bilimlerde bugün Barış Tanrıçası "Irene" isminden barış doktrini anlaşılmaktadır. Özel bağlamında ise Müller-Armack "Sosyal Irene" (Irenik Formülü) kavramını çift anlamda kullanmaktadır. Bu kavram, bir yönüyle sosyal fikir bağlantılı dünya görüşlerini ortaya sermeye yaramakta, diğer yönüyle de ekonomi düzeni ve sosyal piyasa ekonomisinin karakterlerini toplumsal boyutuna direkt olarak temas etmektedir (Müller-Armack, 1976:300-301). Müller-Armack, kendi ideolojik pozisyonunun dışındaki görüşleri reddetme teşebbüslerini "yanlış Irenik" olarak nitelendirmiştir. Müller-Armack'a göre "Irenik" (sosyal barış), ancak farklı entelektüel düşüncelerin ve ideolojik dünya görüşlerinin eşit bir şekilde bir arada var olduğu kabul edildiğinde ve onlara yaşama hakkı tanındığında umut verici bir çözüm bulunabilmektedir. Bununla birlikte her bir dünya görüşünün sahibi, kendi temel ilkelerinden taviz vermeksizin, yalnızlığını ve dışlanmışlığını, diğerlerinin duruş ve niyetlerini anlamaya çaba göstermek ve kendi düşünce iklimine de dâhil etmek suretiyle aşabilecektir. Bu barış sürecinde bütün zıtlıkların tamamen ortadan kalması da şart değildir (Seyyar ve Köleoğlu/b, 2021: 151).

Müller-Armack sosyal piyasa ekonomisinin amacını şu şekilde ifade etmiştir: “Sosyal piyasa ekonomisinin amacı, piyasadaki özgürlük ilkesi ile sosyal denge ilkesini birleştirmektir” (Müller-Armack, 1956/1976: 70-573).

Müller-Armack’a göre ekonomik eylem yalnızca kendini zenginleştirmeye yönelik izole bir çaba değildir, aynı zamanda hem bireyin hem de tüm toplumun çeşitli etkilerden (tarih, din, kültür ve belirli sosyal inançlar) etkilenen genel iç tutumunun bir ifadesidir. Devletin toplumdaki rolüne ilişkin temelde tutarlı görüşü daha sonra sosyal piyasa ekonomisi kavramına zemin hazırlamıştır. Toplumsal düzen, ancak 1930’larda ki haliyle devlet fikrinin ışığında bakıldığında tam olarak netleşecektir. Devletin görevini liberalizm ile sosyalizm ve bireycilik ile kolektivizm arasında daha önce var olan çelişkileri ortadan kaldırmak olarak tanımlamaktadır (Lange-von Kulesa & Renner, 1998: 80-96).

Müller-Armack aktif bir sosyal refah devleti çağrısında bulunurken, ordoliberalizm ise devleti öncelikle rekabetçi düzenin koruyucusu olarak görmüştür. Freiburg Okulu, güçlü refah devleti görüşüne karşı çıkmıştır, çünkü onlara göre bu durum, kişisel sorumluluğa ve rekabete zarar verebilme potansiyeli taşımaktadır.

Ordoliberalizme göre devletin piyasa ekonomisi düzeninin uzun vadede işlerliğini sürdürebilmesi için devlet garantili bir rekabet düzeniyle desteklenmesi gerekmektedir (Müller-Armack, 1960: 270; Öztürk, 2006: 22-25). Müller-Armack’a göre ise devlet, sosyal eşitsizlikleri azaltmak ve ekonomik başarıyı tüm toplum bireyleri için erişilebilir kılmak amacıyla sosyal güvenliğin garantörüdür. Ordoliberal bir perspektiften bakıldığında sosyal adalet, devletin yeniden dağıtım yoluyla değil, adil rekabet yoluyla ortaya çıkması gerektiğini belirtmiştir (Schlecht, 1990: 15-30).

Sosyal piyasa ekonomisi kavramı ancak Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihsel arka planı dikkate alınarak anlaşılabilir. Müller-Armack piyasa ekonomisinin Almanya’da ekonomik düzeni şekillendirirken, ancak insanların piyasayla ilgili çekincelerinin dikkate alınması durumunda mümkün olabileceğini savunmuştur.

Bu dönemde Almanya, savaşın getirdiği yıkımın ardından hem ekonomik yeniden yapılanma hem de toplumsal barışın sağlanması ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştı. Sosyal piyasa ekonomisi, bu iki temel hedefi dengeleyen bir sistem olarak doğdu. Bir yandan serbest piyasa ekonomisinin dinamizmi ve rekabeti teşvik edilirken, diğer yandan sosyal refah devletinin sunduğu sosyal güvenlik ağlarıyla toplumsal adaletin sağlanması amaçlanmıştır. Müller-Armack, piyasa ekonomisinin yalnızca ekonomik faaliyetler üzerinde bir düzenleyici sistem olarak görülmemesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, piyasa ekonomisinin başarılı olabilmesi için ekonomik düzen şekillendirilirken toplumun değerleri, insanların sosyal kaygıları ve bireylerin ekonomik sistemle ilgili çekincelerinin mutlaka dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Müller-Armack’a göre, bir piyasa ekonomisi sadece katı ekonomik teoriler çerçevesinde yönetilirse, toplumsal huzursuzluk ve güvensizlik kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden sosyal piyasa ekonomisi, ekonomik verimliliği ve sosyal dengeyi aynı çatı altında buluşturan bir model olarak ortaya çıkmıştır (Lange-von Kulesa & Renner, 1998: 79-104).

SOSYAL PİYASA EKONOMİSİNİN PRATİKTE UYGULANMASI

Müller-Armack’ın yaklaşımları, Erhard gibi önemli Alman politikacıların da katkılarıyla, Almanya’nın savaş sonrası ekonomik kalkınma stratejisinin merkezine yerleştirilmiştir. Erhard ve Müller-Armack’ın görüşleri doğrultusunda şekillenen sosyal piyasa ekonomisi, piyasada serbest rekabeti teşvik ederken, sosyal adaletin devlet eliyle garanti altına alınması ilkesine dayanmaktadır. Bu modelde, devlet müdahaleci olmaktan ziyade, ekonomik düzenin sağlıklı işlemesi ve toplumsal refahın korunması için gerekli altyapıyı sağlamakla yükümlüdür (Goldschmidt, 2004: 1-23).

Sosyal Piyasa Ekonomisinin Ortaya Çıkışı

Tarihsel olarak sosyal piyasa ekonomisinin kökleri 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’nın sosyal piyasa ekonomisine giden yolu, 1920’lerin sonu ve 1930’ların başında, ülkenin ve dünyanın diğer yerlerinde ekonomik krizin yaşandığı dönemde gelişmeye başlamıştır. Büyük Buhran olarak adlandırılan bu kriz Almanya’ya önemli ekonomik ve sosyal sorunlar getirdi ve Nazizm’in yükselişin de önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, önde gelen birçok Alman iktisatçı, birikmiş ekonomik sorunların çözümüne yönelik yeni ekonomi politikaları üzerine tartışmalar yürütmekteydi. Büyük Buhran, devletten bağımsız, nispeten serbest ve özgür bir ekonominin hızla başarısız olabileceğini göstermiştir (Barth, 2011: 8-25). Bu çerçevede tamamen serbest bir piyasa ekonomisinin toplumsal eşitsizlik ürettiği ve bu eşitsizliğin toplumsal çalkantılara yol açtığı ifade edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya bir yıkım ve kaos ortamı hakimdi. Almanya, ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa olmak üzere dört işgal bölgesine bölünmüş ve müttefikler tarafından yönetiliyordu. Ülke bağımsızlığını kaybetmiş, işgalci güçlerin yönetimine maruz kalmıştır (Sprenger & Herzog, 2008: 5-47).

Berlin, Hamburg ve Dresden gibi birçok Alman şehri savaşta ağır hasar görmüştür. Altyapı çökmüş yiyecek, giyecek ve barınak temininde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca Doğu Almanya topraklarından ve işgal altındaki

diğer ülkelerden gelen mülteciler de dahil olmak üzere milyonlarca insan Federal (Batı) Almanya'ya sığınmıştır. Bu durum büyük bir insani krize yol açmıştır. Kötü yönetim karaborsanın yayılmasına olanak sağlamıştır. Temel gıda maddeleri karne sistemi ile dağıtılmış ve yetersiz kalmıştır. Savaş sonrası yıllarda, yalnızca bir gıda krizi yaşanmamış; aynı zamanda insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerde de ciddi bir mahrumiyet söz konusu olmuştur. Neredeyse her alanda, diğer bir ifade ile yiyecekten giyeceğe, yakıttan ilaçlara kadar hayati önem taşıyan birçok malın temininde kıtlık yaşanmıştır. İnsanlar en temel gereksinimlerini bile karşılamakta zorluklar yaşamış ve bu da günlük yaşamı oldukça zorlaşmasına yol açmıştır. Savaşın harap ettiği Almanya'da yeni bir ekonomik düzen ortaya koymak güç bir süreç olmuştur. 1930'ların başından itibaren Alman ekonomisi, insan ve üretim faktörlerinin merkezi planlamasına ve yoğun devlet müdahaleleri altında şekillendirilmiştir. 1948'de 156 milyar Reichsmark'ın Amerika ve Britanya bölgelerinde satın alma gücü kalmamıştır. Reichsmark neredeyse hiçbir zaman ödeme sisteminde bir para birimi olarak kabul dilmemiş; bunun yerine takas sistemi gelişmiştir. Örneğin Amerikan sigarası ikame para birimi olarak kullanılmıştır (Schlecht & Soltenberg, 2001: 77-120; Şanlıoğlu, 2011: 63-85).

Bir politikacı olarak Ludwig Erhard meslektaşı Leonhard Miksch ile birlikte Federal Almanya Cumhuriyeti'nin savaş sonrası düzenini piyasa ekonomisine uyumlu hale getirme faaliyetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Savaşın bitiminden hemen sonra Erhard, Baviera Ekonomi Bakanı sıfatıyla parasal reform planlarını hazırlamış ve bunları Batılı Müttefiklere teslim etmiştir. 18 Haziran 1948'de bir gece toplantısında, "Para Reformu Sonrası Yönetim ve Fiyat Politikasına İlişkin Esaslar Kanunu", Ludwig Erhard'ın liderliğinde Bizone⁶'un "Ekonomi Konseyi" tarafından kabul edilmiştir. "Birleşik Bölgeler Ekonomisi İdaresi (Wirtschaftsverwaltung der Vereinigten Regionen)" direktörü olarak ekonomik reform hazırlıklarını da sorumlu bir şekilde başlatmıştır. 24 Haziran 1948'de, para reformundan sadece üç gün sonra, diğer ekonomik reformlar yürürlüğe girmiştir (Fuhrmann, 2017: 80-120).

Refah düzeyinde genel bir artış elde etmek için Erhard, uzun yıllar değişmeden uygulanan ancak o zamanlar hararetle tartışılan aşağıdaki ilkelere riayet etmiştir (Uwe, 2000: 529-538):

- Tüm fiyat ve yönetimle ilgili regülasyonların yürürlükten kaldırılması,
- Verimliliğin artırılması,
- Rekabetin sağlanması, tüm kartellerin yasaklanması,
- Fiyat istikrarının sağlanması

Her şeyden önce tüketicilerin ve girişimcilerin temel ekonomik özgürlükleri radikal reform tedbirleriyle tesis edilmiştir. Bunun birinci aracı ifade edildiği üzere fiyatlar ile ilgili reform (Preisreform)⁷, ikincisi ise para birimi ile ilgili reformdur (Währungsreform)⁸. Böylece piyasa ekonomisine dayanan ve sosyal politikalarla tamamlanan özgür bir sosyal ve ekonomik düzenin temelleri atılmıştır. Müttefikler⁹, fiyat düzenlemelerinde yapılacak her türlü değişikliği inceleme hakkına sahip olmalarına rağmen Erhard, radikal bir karar almak suretiyle fiyat düzenlemelerini tamamen ortadan kaldırmıştır. Reformlardan kısa bir süre sonra Almanya'da yaşayanlar için artık yoksulluk ve kitlesel işsizlik bitmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda sosyal piyasa ekonomisinin güçlü ekonomik büyümeye ve tam istihdama yol açması "Ekonomik Mucize (Wirtschaftswunder)" olarak literatürde yer almıştır (Buchheim, 1988: 189-231).

1950'li yıllarda ekonomik göstergelerde ortalamanın üzerinde bir gelişme yaşanmıştır. Gayri safi milli hasıladaki (GSMH) yıllık ortalama artış %7,9'a ulaşırken, işçilerin reel gelirleri yıllık ortalama %5,3 oranında artmıştır. Ekonomik mucize dönemi neredeyse yirmi yıl sürmüştür. Devlet, halk için sosyal güvenlik imkanları sağlarken, işletmeler ise serbest piyasa ortamından yararlanmıştır (bpb, 1987: 15-56; Zinn, 1992: 55-60).

Ekonomik başarıya ulaşma, Almanya'yı önde gelen bir ekonomik güç haline getirmiştir. 1950'lerin sonunda Almanya, ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü haline gelmiştir. Reformları iç sosyal barışa, yani savaşın bitiminden sonra neredeyse yirmi yıl boyunca Almanya'da tam istihdama ve bununla bağlantılı "Herkes İçin Refah (Wohlfahrt für Alle)" yol açmıştır. Bu gelişmeler bir tesadüf değildir, tamamen bilinçli kararların ve oluşturulan çerçeve koşulların sonucudur. Sosyal piyasa ekonomisi öncelikle daha çok teorik olarak ilgilenen bilim adamları ve akademisyenlerin zihninde oluşmuş, Erhard ise bir politikacı olarak sosyal piyasa ekonomisini uygulamaya koymuştur. Erhard, bu dönemde siyasi açıdan önemli bir rol oynamıştır. Yeni kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ilk şansölyesi Konrad Adenauer, 1949'da Erhard'ı ekonomi bakanı olarak atamıştır. Erhard 1963'e kadar görevde kalmıştır (Weißer, 2017: 60-125; Reichel, 2021: 31-60).

⁶ Bizone: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın işgal altındaki bölgelerine atıfta bulunmak için kullanılan bir terimdir. Bizone, İngiliz ve Amerikan işgal bölgelerinde ekonomik iş birliğini ve yönetimi geliştirmek amacıyla müttefikler tarafından 1 Ocak 1947'de kurulmuştur.

⁷ Fiyatlar ile ilgili reform (Preisreform): Fiyat kontrollerinin kaldırılmasını ifade eder.

⁸ Para birimi ile ilgili reform (Währungsreform): Para biriminin Reichsmark'dan yeni D-Mark'a geçiş gibi birçok para reformlarını kapsamaktadır.

⁹ Müttefikler: Batı Almanya topraklarında İkinci Dünya Savaşı sonrası hükümler olan ülkeleri ifade etmektedir. Bunlar ABD, Fransa ve İngiltere'dir.

Sosyal piyasa ekonomisi yalnızca bir ekonomik politika kararı olarak kalmamıştır. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası'nda sosyal piyasa ekonomisi modelinin hukuki çerçevesi belirlenmiştir. Mülkiyet hakkı, (Temel Kanun md. 14), sözleşme ve rekabet özgürlüğü (Temel Kanun md. 2 Fıkra 1 – Genel Eylem Özgürlüğü) gibi temel ilkeleri güvence altına alınmıştır. Refah devleti ilkesi (Temel Kanun md. 20) gibi sosyal refah unsurları anayasal çerçeveye dâhil edilmiştir. Öncelikle Almanya'da hayata geçirilen Sosyal Piyasa Ekonomisi, zamanla Kıta Avrupası'nda da yaygınlaşmıştır. Ayrıca, 2009 tarihli Lizbon Antlaşması ile sosyal piyasa ekonomisi, Avrupa Birliği birincil hukukunda açık bir biçimde yer almıştır. Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) 3(3). Maddesinde, Avrupa Birliği'nin "rekabetçi bir sosyal piyasa ekonomisi" doğrultusunda faaliyet göstereceği hüküm altına alınmıştır (Müller-Graff, P. 2011: 600-623; Çalışkan, 2011: 49- 51).

Ludwig Erhard'ın Sosyal Piyasa Ekonomisi Konsepti

Erhard tarafından geliştirilen "Sosyal Piyasa Ekonomisi", serbest piyasa ekonomisi ile devlet müdahalesi arasında bir orta yolu temsil eder ve aynı zamanda sosyal adaleti ve güvenliği sağlarken, rekabetçi bir piyasa ekonomisinin avantajlarından yararlanmayı amaçlamaktadır. "Sosyal Piyasa Ekonomisinin babası" olarak adlandırılan Erhard, devletin ekonomik faaliyetlere doğrudan müdahale etmeden, rekabeti ve ekonomik istikrarı teşvik edecek çerçeve koşulları oluşturmaya önem vermiştir. Erhard'ın sosyal piyasa ekonomisi vizyonunun gelişmesine yol açan ekonomi politikası eylemlerinin çeşitli teorik kaynaklardan beslendiği yukarıda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ancak Erhard pratik politikanın asla yalnızca teorik tespitlerin uygulanmasından ibaret olamayacağını her zaman farkında olmuştur. Tam bir gerçekçilikle şunları söylemiştir: ".... Oppenheimer bana başka bir şey öğretti. O hem "teorik ekonomi" hem de "politik ekonomi" konularına hakimdi. Ondan "teorik ekonomi" ve "politik ekonomi" arasındaki fark hakkında çok şey öğrendim." (Erhard, 1964/1988: 858-864).

Erhard, kendisini liberal bir sosyalist olarak gören Oppenheimer'dan en yüksek toplumsal hedef olarak özgürlüğün önemini de öğrendiğini ifade etmiştir. Erhard, Oppenheimer'ın "özgür ve eşit toplum" hakkındaki ifadesini daha sonra birçok kez kullanmıştır. Ona göre özgürlüğün korunması için devlet regülasyonları gereklidir. Liberal düzende yetki devri ilkesini gerektirir. Bu ilke, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Buna göre, sosyal piyasa ekonomisinin temeli, kapsamlı bir maddi güvenlik sağlamak için devlet garantisine sahip bir devlet örgütünün geliştirilmesinden ziyade, bireysel sorumluluk ve risk değerlendirmesine dayanan rekabetçi bir sistem olmalıdır. Rekabetçi sistemin güvencesini ise devlet sağlamalıdır (Mierzejewski, 2005: 27).

Temel olarak Erhard'ı etkileyen dört şekillendirici güç bulunmaktadır (Mann, 2019: 19-39):

- "Genç Tarih Okulu" (die „Jüngere historische Schule),
- Doktora danışmanı Franz Oppenheimer,
- "Freiburg Okulu" veya "Ordoliberal Okul",
- "Avusturya" veya "Viyanalı Ekonomi Okulu".

Erhard'ın sosyal piyasa ekonomisi, sadece başarılı bir ekonomi politikası değil, aynı zamanda bir bilim adamı olarak gelişmesine katkıda bulunduğu ve daha sonra üzerinde çalıştığı ve siyasetine yön verdiği bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bilimsel yönelimli bir politikanın özelliği, amaçlarını basitçe kamuoyu veya çoğunluk kararlarıyla uyumlu hale getirmemesidir. Bunun yerine, ulaşılabilecek hedeflerin çerçevesini belirleyen, açıkça tanımlanmış bir misyon beyanına dayanmasıdır.

Erhard'a göre bu model, sonuçta insanların bağımsız olarak davranışlarını haklı çıkarabilmesi ve sorumluluğunu alabilmesinden kaynaklanan insan onurudur. Bundan ve ekonominin çoğu insan için merkezi, varoluşsal açıdan önemli bir yaşam alanı olduğu gerçeğinden hareketle, Erhard'ın sosyal piyasa ekonomisinin yol gösterici siyasi fikri, insan onuruna uygun özerkliğe sahip olmanın gerekli olduğu inancıdır. Erhard'a göre insan onuru, insanların kendi eylem ve eylemlerini haklı çıkarabilmesi ve bunlardan sorumlu olabilmesi gerçeğinde yatmaktadır. Yani insan, serbest piyasanın dışlıları arasında ezilmemelidir. Erhard bu düşüncesinden dolayı, ekonomik düzenin, insanların seçim özgürlüğünü ve özerkliğini (Wahlfreiheit und Autonomie) garanti altına alacak şekilde tasarlamıştır (Wünsche, 2015: 30-55).

Ekonomik ve politik özgürlüğün korunması Erhard'ın temel kaygısı olmuştur. Bu özgürlüğün korunması ekonomik hedeflere daha iyi ulaşmak amacıyla değil, daha çok mutlak bir toplumsal değer olarak, önem arz etmiştir. "Herkes için Refah"ı sağlamak hakkında şunları belirtmiştir: "Benim için özgürlük bir bütündür ve bölünmezdir. Benim görüş alanımda siyasi özgürlük, ekonomik özgürlük ve insan özgürlüğü karmaşık bir bütünlüğü temsil ediyor, bütünü çöktürmeden bir parçayı koparmak mümkün değildir" (Rhönheimer, 2017: 63-85; Lorch, 2014: 23-50). Dolayısı ile bu değerler birlikte korunmalı ve gerçekleştirilmeliydi. Bunları gerçekleştirebilmek amacı ile Erhard geliştirdiği modelin bir dizi temel unsurlarını ortaya koymuştur. Aşağıda bu unsurlar ele alınmaktadır.

Ludwig Erhard'ın Sosyal Piyasa Ekonomisinin Temel Unsurları

Erhard'a göre sosyal piyasa ekonomisi, serbest rekabet yoluyla ekonomik verimliliği sosyal adaletle birleştirmeyi amaçlayan bir modeldir. Piyasa mekanizmasını tek başına değil, toplumsal değerleri ve ortak çıkarları dikkate alan bir çerçeve içerisinde ele almıştır. Erhard'a göre sosyal piyasa ekonomisinin temel unsurları şu şekilde sıralanmıştır (Klump, 1997: 221-338; Erhard, 1957: 190-350):

1. Temel prensip olarak tam rekabet: Erhard, rekabeti işleyen bir piyasa ekonomisinin kalbi olarak görmektedir. Serbest, engelsiz tam rekabet, yenilikçiliği ve verimliliği teşvik etmeli ve böylece toplumun refahını arttırmalıdır.

Erhard, tam rekabeti bir tür referans modeli olarak kullanış ve mevcut gerçek pazarların modelin varsayımlarına nadiren karşılık geldiğinin kesinlikle farkında olmuştur. Bu nedenle Erhard, bu bağlamda ekonomik güç faktörünü veya tam rekabet karşısında onun var olmamasını özellikle ele alan Eucken ile aynı modele atıfta bulunmuştur; hatta onun izinden yürümüştür. Eucken, Röpke ve Rüstow gibi iktisatçılar, küçük ölçekli şirketleri (Kleinbetriebe) ideal bir ekonomik model olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışa göre, birbirinden bağımsız faaliyet gösteren küçük işletmeler hem ekonomik istikrarın hem de çeşitlilik ve rekabetin temel taşıdır. Eucken ve diğer ordoliberaller, bu modelin aynı zamanda tekellerin veya oligopollerin ortaya çıkarabileceği rekabet baskısını ve ekonomik gücün tek bir elde toplanmasını önlemenin en etkili yolu olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, küçük işletmelerden oluşan bir piyasa yapısı, sağlıklı bir rekabet ortamını koruyarak toplumsal refahı da güçlendirmektedir. Erhard, küçük ölçekli şirketleri ideal olarak gören Eucken, Röpke ve Rüstow'dan farklı bir görüşe sahiptir. Erhard, küçük ve orta ölçekli şirketlerin (Klein- oder Mittelbetriebe) ekonomi için önemini farkında olmasına rağmen, daha büyük şirketlerin (Großbetriebe) ve hatta uluslararası şirketlerin de işleyen bir piyasa ekonomisinde yer alabilecekleri görüşündedir. Onun asıl kaygısı belirli bir kurumsal yapının korunmasından çok, tüm toplumun refahını sağlayacak serbest ve adil rekabetin sağlanmasıdır. Yani Eucken ve ordoliberaller daha çok küçük işletme yapısına odaklanırken Erhard, rekabet adil ve serbest kaldığı sürece büyük şirketlerin rolünü başlı başına sorunlu görmeyen daha geniş bir yaklaşım benimsemiştir. Sanayi ve zanaat orta sınıfları onun için özellikle önemli olmuştur (Rhonheimer, 2017: 93).

2. Devletin ortaya koyduğu çerçeve koşullar: Devlet, rekabeti sağlamak ve tekelleri önlemek için oyunun açık kurallarını ve istikrarlı bir düzenleyici çerçeveyi oluşturmalıdır. Devlet sadece düzenleyici bir şekilde müdahale etmeli ve piyasaya aktif olarak müdahale etmemelidir. Buna göre devletin ekonomik rekabetin dışında kalması ve sadece siyasi çerçeveyi sağlaması, örneğin tekelleri ve kartelleri engellemesi gerekmektedir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde rekabetin düzenlenmesinden sorumlu bir Federal Kartel Ofisi (1958) bulunmaktadır. Federal Kartel Ofisi piyasalarda rekabeti sağlamayı, tekelleşmeyi ve kartel oluşumunu engellemeyi amaçlayan bağımsız bir rekabet kurumudur. Şirketler arasında rekabeti kısıtlayabilecek izinsiz anlaşmaların (örn. fiyat sabitleme veya pazar paylaşımı) olup olmadığını denetler. İşletme birleşmelerinin (birleşme ve satın almalar) rekabeti olumsuz etkilemediğinden emin olmak için incelemeler yapmak gibi düzenleyici görevleri bulunmaktadır.

3. Sosyal güvenlik: Bilindiği gibi serbest piyasa ekonomisinde bir sosyal güvenlik sorunu mevcuttu. Sosyal piyasa ekonomisini savunanlar serbest piyasa ekonomisinden sağlanan kazancın topluma eşit ve adil bir biçimde paylaşılması gerektiğini savunmuşlardır (Yardımcı ve Genç, 2016: 28). Sosyal piyasa ekonomisi ekonomik özgürlüğü sosyal adaletle birleştirmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri, işsizlik sigortası, emeklilik sigortası gibi önlemler, insanları serbest piyasanın olumsuz risklerinden korumayı ve sosyal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır. Erhard, ordoliberalizmin ekonomi politikası kısmına sosyal bileşeni de eklemiştir. Buna göre devlet, ekonomik faaliyete katılmayacak kişilere sosyal yardım sağlamak zorundadır. Erhard'ın sloganı haline gelen: "*Mümkün olduğu kadar az devlet, gerektiği kadar sosyal refah (So wenig Staat wie möglich, so viel Soziales wie nötig)*" düşünceleri 1957'de yayınlanan "Herkes İçin Refah" kitabında özetlenmiştir. Erhard'a göre piyasa ekonomisi, üretken başarılarının gerçekten tüketiciye fayda sağladığı ölçüde sosyaldır: "Piyasa ekonomisinin sosyal anlamı budur; nerede doğarsa doğsun, her ekonomik başarı, rasyonelleşmeden kaynaklanan her avantaj, çalışma hayatındaki her gelişme performansının tüm insanların yararına kullanılabilir hale getirilmesi ve tüketimin daha iyi karşılanmasına hizmet etmelidir." Buna riayet edilmesi çok önemlidir: mesele üreticinin, çalışanların ya da belirli sosyal grupların refahı değil, tüketicinin refahıdır. Bunlar girişimciler, üreticiler, yatırımcılar ve çalışanlar da dahil olmak üzere tüm vatandaşlardır ve hepsi birer tüketicidir (v. Mises, 2014: 57-102).

4. Ekonomik istikrar: Sosyal dengenin yanı sıra ekonomik istikrar da önceliklidir. Erhard'a göre istikrarlı bir para birimi ve fiyat istikrarı, refah düzeyini garantilemek ve spekülasyonu önlemek veya enflasyondan kaçınmak için temel unsurlardır. Temel para politikası hedefi fiyat istikrarının sağlanmasıdır, diğer bir ifade ile, enflasyonun olmamasıdır. Erhard'a göre, enflasyon bölüşümle ilgili istenmeyen etkilere neden olur, çünkü yeni yaratılan parayı ilk olarak alan ve onu hala önceki fiyatlardan satın alabilen sosyal gruplar, sürecin en sonunda yer alan ve gerçek gelirden kayıp yaşayanlara göre daha iyi durumdadır. Erhard, enflasyonu düşük tutma talebini şu hususlarla gerekçelendirmiştir (Reichel, 2021: 92):

- Enflasyon, nüfusun belirli kesimlerinin diğerlerinin pahasına kendilerini zenginleştirmesine yol açar,

- Enflasyon, özellikle yüksek enflasyon toplumsal morali bozar,
- Enflasyon, tasarruflar açısından olumsuz sonuçlar doğurur,
- Enflasyon, ücret-fiyat spirallerini teşvik eder,
- Enflasyon, reel büyümeyi artırmaz veya işsizliği azaltmaz.

5. Kişisel sorumluluk ve inisiyatif: Erhard bireysel sorumluluğa büyük önem vermiştir. Bireysel özgürlük, insanları kendi çabaları ve inisiyatifleriyle ekonomik büyümeye ve kendi güvenliklerine katkıda bulunmaya teşvik etmelidir.

Erhard'a göre artan refah düzeyi, sosyal politika uygulamalarının genişletilmesi, devlet aracılığıyla maddi iyileştirmeler yapılması için bir potansiyel değil; daha ziyade daha az devlet, daha fazla yeterlilik ve daha fazla kişisel sorumluluk fırsatını ifade etmektedir.

6. Herkes için refah: Erhard'ın hedefi, tüm insanların ekonomik ilerlemeye katıldığı müreffeh bir toplumun oluşmasıydı. Adil rekabet koşulları ve uygun sosyal güvenlik sayesinde herkes toplumsal refaha ulaşma imkânına sahip olabilmelidir.

Bu önemli hususlar, Erhard'ın sosyal piyasa ekonomisi anlayışının, ekonomik verimlilik ile sosyal dengenin birleşimi için çaba sarfettiğini ve dolayısıyla adil ve aynı zamanda verimli bir ekonomik sistemin temellerini oluşturmak istediğini göstermektedir (Rhonheimer, 2017: 92; Habermann, 2000: 68–120).

SONUÇ

Bu çalışmada Federal Almanya'da 1930'lu yıllardan itibaren ordoliberal düşüncenin sosyal piyasa ekonomisine doğru fikri olarak gelişimi ve dönüşümü değerlendirilmiştir (1930-1970). Elde edilen bulgularda, ordoliberalizmin sosyal piyasa ekonomi modeli için bir esin kaynağı ve önemli bir bileşeni olduğu anlaşılmaktadır. Erhard ve Müller-Armack tam rekabete dayalı ancak güçsüz bir rekabet sistemi idealinin, pratikte işlemeyeceği düşüncesi ile ordoliberalizm ilkelerine sosyal politika unsurlarını da ekleyerek "Sosyal Piyasa Ekonomisi" modelinin oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu ekonomik modelde devlet, piyasanın düzenleyici çerçevesini belirleyerek önemli bir rol oynamaktadır. Piyasanın rekabetçi kalması, tekellerin veya kartellerin önlenmesini sağlamaktadır. Ancak devlet müdahalesi piyasa aktörlerinin özgürlüğünü korumak için gerekli olanla sınırlıdır. Bu şekilde işleyen rekabet yeniliği, verimliliği ve üretkenliği teşvik etmektedir. Sonuç olarak, şirketler arasındaki sağlıklı rekabetin daha fazla refaha ve geniş bir kâr dağıtımına yol açmasına yardımcı olmaktadır.

Sosyal piyasa ekonomisi modeli temel ilkelerinden vazgeçmeden değişen ekonomik ve sosyal koşullara uyum sağlayabilmektedir. Bu esneklik, şirketlerin krizlerden kurtulmasına, küreselleşme ve dijitalleşme gibi yeni zorluklara uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, değişen koşullara rağmen sosyal piyasa ekonomisi başarılı bir ekonomi politika modeli olarak uygulanmaktadır. Ancak değişen toplum, ülke içi ve dışındaki popülist eğilimler ve artan küresel siyasi ve ekonomik bağımlılıklar karşısında kendisini sürekli olarak kanıtlaması gerekmektedir.

Günümüzde artan küresel rekabet karşısında sosyal piyasa ekonomileri baskı altında olup, kendini yenileme ve sürece uyum sağlama çabası içerisinde. Ancak bu, ayrı bir makalenin tartışma konusudur. Bu çalışmada sosyal piyasa ekonomisi modelinin, fikri açıdan gelişim süreci ve esaslarını tanıtmak ve tartışmakla yetinilmiştir.

Extended Abstract

After World War II, Germany was in a disastrous economic and social state. Much of the country was destroyed by bombing and fighting, many cities were in ruins, and the infrastructure had largely collapsed. Industrial and agricultural production was severely restricted. People suffered from food shortages, housing shortages, and inadequate medical care. In addition, millions of people were left homeless or displaced as a result of the war. Economically, the country was destabilized by hyperinflation and the introduction of occupation currencies. The value of money was very low and black markets flourished because basic necessities were in short supply. Millions of war returnees, refugees, and displaced people had to be integrated. This led to further social tension. The consequences of National Socialism were extremely severe for Germany, and the country was considered a war criminal in the post-World War II period. The war initiated by the Nazi regime led to the deaths of millions of people, the destruction of cities, and a great human tragedy. In the post-war period, Germany faced great destruction both materially and spiritually. In addition, Germany was occupied by the Allies and divided into four zones. In this difficult situation, both economic and social reconstruction was a great challenge (Fuhrmann, 2017: 60-80). While the situation was like this in Germany, on a Sunday, June 19, 1948, the then Director of the Economic Affairs Administration, Ludwig Erhard, announced via radio that the rationing system was being ended and prices were being freed. This was the announcement of the monetary reform of 1948 and the economic

reform that followed. It represents a turning point in terms of the economic and social structure in West Germany after World War II. Price regulations were abolished and competition was encouraged to unleash the forces of the free market. These market economy elements were complemented by social policy measures aimed at ensuring social justice and stability. With these reforms, the foundations of a social and economic order based on the principles of the market economy and supported by targeted social policy were laid. This combination of economic freedom and social security was called the social market economy (Abelshauser, 2004: 75).

The social market economy enabled Germany to recover rapidly after the Second World War and led to the “economic miracle”. Production capacity increased rapidly, unemployment decreased, and welfare spread to all segments of society. This economic miracle was not only the result of the introduction of market economy structures but also of targeted social policy interventions that ensured social peace and thus increased economic stability. The social market economy succeeded in becoming a successful model of economic and social order that not only enabled Germany’s post-World War II economic miracle but also overcame the economic consequences of Germany’s division, as well as providing decades of stability and prosperity (Franke & Gregosz, 2013: 9-27).

In the 1950s, the social market economy became the basic economic model of the Federal Republic of Germany. The success of this model was evident in Germany becoming one of the leading industrial countries within a few years. After World War II, West Germany achieved remarkable economic success through the implementation of the social market economy. The development and implementation of the social market economy was pioneered by economists and politicians such as Ludwig Erhard and Alfred Müller-Armack. The theoretical roots of the social market economy are in ordoliberalism, a school of thought developed in the 1930s by German economists such as Walter Eucken and Franz Böhm. Ordoliberalism emphasizes the need for a strong legal framework to protect the free market and prevent monopolies. This approach combines economic freedom with government regulation to ensure fair competition (Goldschmidt & Wohlgemuth, 2008: 260-262).

The purpose of this study is to examine the development of the social market economy, which quickly transformed Germany into one of the wealthiest countries in the world after World War II. The study analyzes the transition stages of this economic model from ordoliberalism to a social market economy. In other words, the study explores the historical developments and political processes that facilitated the transition from ordoliberalism to a social market economy in Germany. It presents the different stages of neoliberalism by tracing the intellectual roots and central actors (such as Walter Eucken, Ludwig Erhard, and Alfred Müller-Armack). In doing so, data were collected through textual analysis, a qualitative method that allows for the systematic and interpretative examination of texts. The main finding of the study is that Alfred Müller-Armack and Ludwig Erhard embraced the ordoliberal foundation, but to secure broader social acceptance, they incorporated welfare state measures.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: HB (%100) Veri Toplanması: NT (%100) Veri Analizi: HB(%55) NT (%45) Makalenin Yazımı: NT (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: HB(%55) NT (%45)	Author Contributions	Research Design: HB (%100) Data Collection: NT (%100) Data Analysis: HB(%55) NT (%45) Writing the Article: NT (%100) Article Submission and Revision: HB(%55) NT (%45)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
---------------------------------	---	--------------------------------	---

Kaynakça

- Abelshauser, W. (2004). Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945 (Vol. 1587). CH Beck.
- Aktan, C. C., & Derya, H. (2019). Freiburg Hukuk ve İktisat Okulu. İzmir: SOBİAD Yayını.
- Ambrosius, G. (1977). Die Durchsetzung der Sozialen Marktwirtschaft in Westdeutschland 1945-1949.
- Barth, V. (2011). Die Soziale Marktwirtschaft. Ideen der Gründerväter und praktische Umsetzung, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- Böhm, F., Eucken, W., & Grossmann-Doerth, H. (1989). The ordo manifesto of 1936. In Germany's social market economy: Origins and evolution (pp. 15-26). London: Palgrave Macmillan UK.
- Buchheim, C. (1988). Die Währungsreform 1948 in Westdeutschland. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 36(2), 189-231.
- Çalışkan, Ö. (2011). Avrupa Sosyal Piyasa Ekonomisi modeli: Lizbon Antlaşması'nın düşündürdükleri. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, (43), 41-62.
- Derya, H. (2016). Freiburg okulu çerçevesinde Eucken ve Hayek. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2), 493-512.
- Erhard, L. (1952). Grundbedingungen einer freiheitlichen Sozialordnung. Hohmann, K.(1988)(Hrsg.), Grundtexte der sozialen Marktwirtschaft, Ludwig-Erhard-Stiftung eV, Bd, 2, 13-16.
- Erhard, L. (1964/ 1988). Franz Oppenheimer, dem Lehrer und Freund - Rede zu Oppenheimers 100. Geburtstag, gehalten in der Freien Universität Berlin (1964)., in. Hohmann, Karl (Hrsg.) Gedanken aus fünf Jahrzehnten, Reden und Schriften, Düsseldorf: Econ u. a., 1988, S. 858 – 864
- Erhard, Ludwig. 1957. Wohlstand für Alle. Düsseldorf: Econ-Verlag GmbH.
- Erkan, H. (2001). Sosyal piyasa ekonomisi: ekonomik sistem ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırması. Konrad Adenauer Vakfı.
- Eucken, W. (1952/1990). Grundsätze der Wirtschaftspolitik, 6. durchgesehene Auflage, Tübingen, Mohr-Siebeck Verlag.
- Eucken, W. (1952/2004). Grundsätze der Wirtschaftspolitik, 7. durchgesehene Auflage, Mohr Siebeck.Tübingen.
- Feld, L. P., Köhler, E. A., & Nientiedt, D. (2021). Ordoliberalism and the social market economy (No. 21/05). Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik.
- Franke, S. F., & Gregosz, D. (2013). Soziale Marktwirtschaft: was heißt das konkret?. Konrad Adenauer Stiftung.
- Fuhrmann, U. (2017). Die Entstehung der „Sozialen Marktwirtschaft“ 1948/49. Eine historische Dispositivanalyse. UVK Verlagsgesellschaft mbH, Konstanz und München.
- Gerken, L. (Ed.). (2000). Walter Eucken und sein Werk: Rückblick auf den Vordenker der sozialen Marktwirtschaft (Vol. 41). Mohr Siebeck.
- Gerken, L., & Renner, A. (1996). Nachhaltigkeit durch Wettbewerb (Vol. 35). Mohr Siebeck, Tübingen
- Goldschmidt, N. (2004). Alfred Müller-Armack and Ludwig Erhard: Social Market Liberalism (No. 04/12). Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik.
- Goldschmidt, N., & Wohlgemuth, M. (2008). Social Market Economy: origins, meanings and interpretations. Constitutional Political Economy, 19, 261-276
- Janssen, H. (1998). Nationalökonomie und Nationalsozialismus: Die deutsche Volkswirtschaftslehre in den dreißiger Jahren.
- Klump, R. (1997). Soziale Marktwirtschaft: Vom Wirtschaftsordnungsmodell zum gesellschaftspolitischen Leitbild?. Historisch-Politische Mitteilungen, 4(1), 221-238.
- König, J. (2018). 70 Jahre Soziale Marktwirtschaft (No. 10). Positionspapiere.
- Lange-von Kulesa, J., & Renner, A. (1998). Die Soziale Marktwirtschaft Alfred Müller-Armacks und der Ordoliberalismus der Freiburger Schule-Zur Unvereinbarkeit zweier Staatsauffassungen. ORDO Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, 49, 79-104.

- Lorch, A. (2014). Freiheit für alle: Grundlagen einer neuen Sozialen Marktwirtschaft. Campus Verlag..
- Mann, G. H. (2019). 60 Jahre" Wohlstand für alle": Ludwig Erhard und die Soziale Marktwirtschaft (No. 74). Arbeitspapiere der FOM
- Mierzejewski, A. C. (2005). Ludwig Erhard: A Biography. Univ of North Carolina Press.
- Müller-Armack, A. (1950). Soziale Irenik. Weltwirtschaftliches Archiv, 181-203.
- Müller-Armack, A. (1950a). Deutung Unserer Gesellschaftlichen Lage: Zu Wilhelm Röpkes Trilogie: Gesellschaftskrisis der Gegenwart, Civitas humana, Internationale Ordnung. ORDO: Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, 3, 253-267.
- Müller-Armack, A. (1956/1976). Soziale Marktwirtschaft, in: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration, Paul Haupt, Bern, S. 243–280.
- Müller-Armack, A. (1960). Die zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft. Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik, wiederabgedr. Müller-Armack, Alfred, 267-291.
- Müller-Armack, A. (1976). Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik: Studien und Konzepte zur sozialen Marktwirtschaft und zur europäischen Integration, (3.Auflage 1981), Bern/Stuttgart, Haupt Verlag.
- Müller-Graff, P. C. (2011, October). Soziale Marktwirtschaft als neuer Primärrechtsbegriff der Europäischen Union. In Europäisches Recht zwischen Bewährung und Wandel (pp. 600-623). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.
- Nientiedt, D. (2020). Erfolgsfaktoren Der Sozialen Marktwirtschaft. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit.
- Öztürk, N. (2005). Neo-Liberal Yaklaşımlar Çerçevesinde Devletin Ekonomide Yarattığı Sorunlar. Öneri Dergisi, 6(23), 205-215.
- Öztürk, N. (2006). Ekonomide devletin değişen rolü. Amme idaresi dergisi, 39(1), 17-38.
- Ptak, R. (2008). Soziale Marktwirtschaft und Neoliberalismus: ein deutscher Sonderweg. Neoliberalismus: Analysen und Alternativen, 69-89.
- Reichel, R. (2021). Ludwig Erhards Modell der Sozialen Marktwirtschaft. In List Forum für Wirtschafts- und Finanzpolitik (Vol. 47, No. 1, pp. 31-60). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Rhonheimer, M. (2017). Ludwig Erhards Konzept der sozialen Marktwirtschaft und seine wettbewerbstheoretischen Grundlagen. Journal for Markets and Ethics/Zeitschrift für Marktwirtschaft und Ethik, 5(2), 83-106.
- Richert, R. (2021). Grundlagen der Volkswirtschaftslehre aus globaler Sicht klipp & klar. Springer Gabler
- Rieter, H., & Schmolz, M. (1993). The ideas of German Ordoliberalism 1938–45: pointing the way to a new economic order. Journal of the History of Economic Thought, 1(1), 87-114.
- Schlecht O., Stoltenberg, O. (2001). Marktwirtschaft. Grundlagen, Entwicklungslinien, Perspektiven, Freiburg: Herder Verlag, ISBN 3-451-20260-3
- Schlecht, O. (1990). Grundlagen und Perspektiven der sozialen Marktwirtschaft (Vol. 27). Mohr Siebeck.
- Schüller, A., & Krüsselberg, H.-G. (2004). Grundbegriffe zur Ordnungstheorie und Politischen Ökonomik (6. Aufl.). Arbeitsberichte zu Ordnungsfragen der Wirtschaft Nr. 7. Marburg.
- Seyyar, A. & Köleoğlu, Y. (2021a). Walter Eucken (1891-1950): Ordoliberalizmin Fikir Babası, S. Ali (Ed.), Modern Sosyal Devlete Giden Yolda Alman Sosyal Politika Teorisyenleri (s.100-160) içinde Gece Kitaplığı
- Seyyar, A. & Köleoğlu, Y. (2021b). Alfred Müller-Armack (1901-1978): Sosyal Piyasa Ekonomisinin Fikir Babası, S. Ali (Ed.), Modern Sosyal Devlete Giden Yolda Alman Sosyal Politika Teorisyenleri (s.151-160) içinde Gece Kitaplığı
- Sprenger, B., & Herzog, B. (2008). Währungsreform und soziale Marktwirtschaft. Konrad-Adenauer-Stiftung eV.
- Şanlıoğlu, Ö. (2011). Sosyal Refah Devletinin Dünü, Bugünü ve Geleceği: Almanya Örneği, Detay Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Şanlıoğlu, Ö. (2016). Sosyal refah devletinin krizi ve sürdürülebilirliği üzerine bir değerlendirme. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6(2).
- Uwe, A. (2000). Soziale Marktwirtschaft/Wirtschaftspolitik. Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland, 529-538.
- Von Mises, L. (2014). Vom Wert der besseren Ideen: Sechs Vorlesungen über Wirtschaft und Politik. Lau-Verlag.
- Weißer, U. (2017). Erfolgsmodell Soziale Marktwirtschaft: Das System, die Akteure und ihre Interessen verstehen. Springer.
- Wünsche, H. F. (2015). Ludwig Erhards Soziale Marktwirtschaft: Wissenschaftliche Grundlagen und politische Fehldeutungen. München: Olzog

- Yardımcı, M. E., & Genç, S. Y. (2016). Türkiye’de Sürgün Bir Alman Neoliberal: Wilhelm Röpke. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 23-34.
- Zengin, F., & Eren, E. (2019). Türkiye’de iktisat politikaları Sosyal Piyasa Ekonomisine yakınsıyor mu? 2008 küresel finans krizi öncesi ve sonrasına ilişkin bir karşılaştırma. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 4(3), 314-336.
- Zinn, K. G. (1992). Soziale Marktwirtschaft: Idee, Entwicklung und Politik der bundesdeutschen Wirtschaftsordnung.

Economic and Demographic Effects of Public Pension Expenditures: The Case of Türkiye

Serkan Şengül^{1,*}

¹Department of Economics and Finance, Faculty of Art and Social Sciences, Mudanya University, Bursa, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 28/12/2024

Accepted: 28/02/2025

JEL Codes: H55, J14, E21

ABSTRACT

This study investigates the economic and demographic factors affecting public pension expenditures in Türkiye and provides significant information about the sustainability of the country's social security system. Using annual data from 1980 to 2019, the study employed the ARDL bounds testing approach to examine the short and long-run effects of GDP per capita, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio on pension expenditures. The 2001 economic crisis led to a structural break, which is modeled by adding a dummy variable. The results show that GDP per capita reduces pension expenditures in the long run, reflecting the mitigating effect of economic growth on fiscal pressure. In contrast, public debt exerts a notably positive impact, highlighting the fiscal burden of pension financing through borrowing. Tax revenues show a limited but positive effect, while the elderly dependency ratio emerges as the most influential determinant, highlighting the challenges posed by the demographic transition. The short-run analysis confirms a rapid return to equilibrium, pointing to a robust error correction mechanism. The findings underscore the need for social security reforms, including measures to raise the retirement age, increase private pension participation, and address demographic challenges. Despite its contributions, the study is limited by not including variables such as health expenditures and labor market dynamics. Nevertheless, it provides a valuable framework for policymakers to develop growth-oriented policies, ensure fiscal discipline, and promote sustainable social security systems. These insights are relevant not only for Türkiye but also for other countries facing similar demographic and economic pressures, making this study an important contribution to the ongoing debate on pension system reforms.

Keywords: Public Pension Expenditures, Social Security System, Economic Growth, Elderly Dependency Ratio, ARDL Analysis

Kamu Emeklilik Harcamalarının Ekonomik ve Demografik Etkileri: Türkiye Örneği

Süreç

Geliş: 28/12/2024

Kabul: 28/02/2025

Jel Kodları: H55, J14, E21

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de kamu emeklilik harcamalarını etkileyen ekonomik ve demografik faktörleri araştırmakta ve ülkenin sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Analizde, ARDL yöntemi ile 1980-2019 aralığında, kişi başına düşen GSYH, kamu borcu, vergi gelirleri ve yaşlı bağımlılık oranının emeklilik harcamaları üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri araştırılmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda yapısal kırılma yaşanmış, bu durum kukla değişkeni eklenerek modellenmiştir. Sonuçlar, ekonomik büyümenin mali baskı üzerindeki hafifletici etkisini yansıtacak şekilde, kişi başına düşen GSYH'nin uzun vadede emeklilik harcamalarını azalttığını göstermektedir. Buna karşılık, kamu borcu önemli bir pozitif etkiye sahiptir ve borçlanma yoluyla emeklilik finansmanının mali yükünü vurgulamaktadır. Vergi gelirleri sınırlı ancak olumlu bir etki gösterirken, yaşlı bağımlılık oranı en etkili belirleyici olarak ortaya çıkmakta ve demografik dönüşümün yarattığı zorlukları vurgulamaktadır. Kısa dönem analizi, sağlam bir hata düzeltme mekanizmasına işaret ederek dengeye hızlı bir şekilde geri döndüğünü doğrulamaktadır. Bulgular, emeklilik yaşının yükseltilmesi, özel emeklilik katılımının artırılması ve demografik zorlukların ele alınmasına yönelik tedbirler de dahil olmak üzere sosyal güvenlik reformlarının gerekliliğinin altını çizmektedir. Katkılarına rağmen çalışma, sağlık harcamaları ve işgücü piyasası dinamikleri gibi değişkenleri içermemesi nedeniyle sınırlıdır. Bununla birlikte, politika yapıcılara büyüme odaklı politikalar geliştirmeleri, mali disiplini sağlamaları ve sürdürülebilir sosyal güvenlik sistemlerini teşvik etmeleri için değerli bir çerçeve sunmaktadır. Bu görüşler sadece Türkiye için değil, benzer demografik ve ekonomik baskılarla boğuşan diğer ülkeler için de geçerli olup, bu çalışmayı emeklilik sistemi reformları konusunda süregelen tartışmalara önemli bir katkı haline getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Emeklilik Harcamaları, Sosyal Güvenlik Sistemi, Ekonomik Büyüme, Yaşlı Bağımlılık Oranı, ARDL Analizi

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License International License

Introduction

As a key element of Türkiye's social security system, the pension system stands out as a critical mechanism affecting social welfare and economic stability. Pension systems around the world are facing growing pressure from demographic and economic shifts, highlighting the need for a comprehensive theoretical framework to assess their sustainability. Broadly, pension systems can be categorized into defined benefit (DB) plans, where retirees receive predetermined payments, and defined contribution (DC) plans, where benefits depend on contributions and investment performance. Additionally, the pay-as-you-go (PAYGO) model, prevalent in many countries, finances current retirees through the contributions of current workers, while private pension systems (PPS) rely on individual savings and investments for future retirement income.

In Türkiye, the pension system comprises both the PAYGO model and the PPS. The PAYGO model operates through the Social Security Institution (SGK), established in 2006 by merging various social security bodies to streamline and strengthen the system. The PPS, introduced to complement the public system, is based on voluntary participation and long-term savings. However, the PPS has faced criticism for its limited capacity to boost national savings rates and its high operational costs (Demirci & Sancak, 2012; Özel & Yalçın, 2013).

Comparatively, Türkiye's pension system transformation mirrors trends in OECD countries, where demographic aging and financial sustainability have prompted significant reforms. For instance, while many OECD nations have increased retirement ages and adjusted benefit formulas to maintain fiscal balance, Türkiye implemented key reforms post-2000, including the gradual increase of the retirement age and the introduction of the PPS with state contributions starting in 2013 (Bayar, 2017; OECD, 2018). Despite these efforts, Türkiye faces unique challenges such as a relatively younger population transitioning rapidly towards aging, and lower participation rates in the PPS compared to OECD averages.

Globally, pension systems in both developed and developing countries grapple with structural challenges like aging populations, increasing life expectancy, and fiscal deficits. Developed countries such as Japan and Germany experience severe aging, necessitating continuous reforms to balance pension expenditures and revenues. Developing countries, while younger demographically, are beginning to face similar pressures as life expectancy rises and fertility rates decline. Financial deficits in pension systems often lead to increased public debt or reduced benefits, sparking debates on the adequacy and sustainability of retirement income (Lee, 2024).

The historical development of Türkiye's pension system reflects these global trends. Before 2000, Türkiye's system was fragmented, with multiple institutions serving different occupational groups. The 2006 establishment of the SGK marked a significant milestone, unifying these systems to improve efficiency and coverage. Subsequent reforms focused on raising the retirement age, adjusting benefit calculations, and integrating the PPS with state incentives to enhance participation. These changes aimed to address the growing fiscal burden, as evidenced by the increasing ratio of pension expenditures to GDP, which reached approximately 7.6% in recent years, highlighting the system's strain on the national budget. Furthermore, the ratio of retirees to active workers has been declining, exacerbating the financial pressure on the PAYGO model.

This study contributes to the existing literature by providing a detailed econometric analysis of the economic and demographic determinants of public pension expenditures in Türkiye. While previous studies have explored individual factors such as economic growth or demographic changes, this research integrates multiple variables—GDP growth rate, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio—to offer a comprehensive view of their combined impact on pension sustainability. The use of the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach allows for a nuanced understanding of both short- and long-term dynamics, filling a gap in empirical research on Türkiye's pension system.

The independent variables selected for this study are grounded in the extensive literature on the economic and demographic influences on public expenditures and social security systems. The GDP growth rate assesses the impact of economic expansion on social security expenditures, with mixed findings in existing studies regarding its alleviating or exacerbating effects. The public debt to GDP ratio highlights the role of government finances in sustaining pension obligations, while the tax revenues to GDP ratio evaluates the capacity of fiscal resources to support social security. The elderly dependency ratio serves as a critical indicator of demographic pressure on pension systems, with rising ratios signaling increased fiscal strain.

By analyzing these factors, the study aims to provide actionable recommendations for policymakers to enhance the financial sustainability of Türkiye's pension system. The interaction of public pension expenditures with macroeconomic indicators will be scrutinized to propose reforms that balance social and economic objectives. This research not only extends theoretical insights but also offers practical implications for countries facing similar demographic and fiscal challenges.

Literature Review

Pension systems have a critical role in ensuring the economic security of individuals and maintaining the macroeconomic balance of countries. In the literature, the main factors affecting pension expenditures are economic growth, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio. The theoretical and empirical impacts of these factors on pension expenditures have been extensively explored, and this study seeks to analyze these effects more comprehensively within the context of Turkey.

The role of economic growth in ensuring the sustainability of pension systems has been extensively examined in the literature. Modigliani (1970) and Schmidt-Hebbel, Servén (1997), and Carroll and Well (1993) argue that economic growth supports pension systems by increasing savings rates. Romer (1986) and Lucas (1988), on the other hand, argue that economic growth encourages capital accumulation, which has positive effects on pension systems in the long run. However, Grigoli et al. (2014) argue that these effects of growth may weaken during periods of economic recession. In the Turkish context, how economic growth shapes public pension expenditures is a topic that requires further research, especially given macroeconomic shocks and economic fluctuations.

Public debt exerts considerable pressure on the financial sustainability of pension systems. An increase in public debt can jeopardize the sustainability of these systems by restricting the financial resources allocated to social security. Verbič and Spruk (2014) argue that a rise in public debt might reduce social expenditures, with particularly serious consequences for PAYGO systems. Garcia and Ferreira (2023a) highlight the importance of addressing the long-term implications of public debt comprehensively. While research on the effects of public debt on public pension expenditures in Türkiye remains scarce, this study seeks to bridge that gap.

Tax revenues are one of the main sources of financing for the sustainability of pension systems. While an increase in tax revenues facilitates the financing of social security systems, a decrease in revenues may widen the deficits of these systems. Garcia and Lopes (2009) examine the contribution of tax revenues to social security systems and emphasize that these revenues are indispensable for sustainable pension systems. In the Turkish context, the effects of recent reforms and tax policy changes on the pension system have been understudied in the literature, and this research aims to shed further light on this relationship.

The aging of the population and the elderly dependency rate are other critical factors affecting pension expenditures. A rise in the elderly dependency rate increases the financial burden on pension systems and complicates their sustainability. Bayar (2017) and Lee (2024) comprehensively addressed how the increase in the elderly population affects social security systems and stated that this trend may have serious consequences, especially in developing countries. Modigliani (1970) highlights the adverse effects of demographic shifts on savings rates, emphasizing that the growing elderly population threatens the fiscal sustainability of pension systems. In Türkiye, the impact of the increase in the elderly dependency ratio on public pension expenditures continues to be an important policy issue.

The impact of private pension systems on economic growth, savings rates, and financial sustainability has also been extensively discussed in the literature. Grigoli et al. (2014) argue that private pension funds support economic growth by providing long-term resources to capital markets. Schmidt-Hebbel and Servén (1997) argue that private pension funds positively affect not only economic growth but also macroeconomic stability. In the Turkish context, Özel and Yalçın (2013) argue that private pension systems have a limited effect on increasing savings rates due to their high operating costs and voluntary nature. However, Karabacak and Küçükçaylı (2020) and Meral and Arıcan (2020) emphasize that the automatic enrollment system is an important tool to increase individual savings and that the system should be optimized to attract more participants. However, it is emphasized that the performance of the system has not yet reached its full potential and that special policies should be developed to ensure that more participants are retained in the system (Akgiray et al., 2020). These studies suggest that private pension reforms can not only ease the social security burden but also contribute to economic development (Meral and Şener, 2021; Akın, 2016).

Research on social security systems in Türkiye and around the world extensively examines their impact on economic growth and fiscal sustainability. Ertuğrul and Gebesoğlu (2020) examine the impact of the private pension system on savings in Türkiye and find that this system plays an important role in increasing national savings rates. Doğan and Kabayel (2017) examine the historical development of social security expenditures and draw attention to the fiscal pressures and reform requirements especially after the 1973 Oil Crisis. Arpa and Kolçak (2017) compare social security expenditures in Türkiye and OECD countries and emphasize that Türkiye has lower expenditures relative to GDP and the pressures this may create on the sustainability of the social security system. Ünal and Afşar (2021) examined the impact of social security expenditures on economic growth in Türkiye and found that these expenditures stimulate growth but do not create a reverse causality relationship.

Berkay (2013) examined the development of social security expenditures in Türkiye during the 1980-2010 period and analyzed the effects of neo-liberal policies implemented during this period on social expenditures. Verbič and Spruk (2014) discuss the pressures of the aging population on public pension systems and emphasize the importance of increasing the retirement age and raising fertility rates for fiscal sustainability. Teleş et al. (2021) evaluated the efficiency

of social security expenditures of OECD countries with the Malmquist Total Factor Productivity Index and revealed Türkiye's comparative situation with other countries in terms of efficiency. These studies provide an important framework to better understand the effects of Türkiye's policies on the social security system on economic growth, fiscal sustainability and social welfare.

Although studies on pension systems have a large place in the literature, analyses of the financial sustainability and macroeconomic effects of these systems in the Turkish context are limited. This study aims to fill this gap by analyzing the association between public pension expenditures and economic growth, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio in Türkiye. Although the effects of these variables on pension systems have been examined independently in the literature, there is no comprehensive model that analyzes these variables together in the Turkish context. In this respect, this study makes an innovative contribution both theoretically and empirically.

First of all, the model of this study analyzes the impact of variables such as GDP growth rate, public debt, tax revenues, and elderly dependency rate on public pension expenditures in an integrated framework. In the case of Türkiye, there is a limited number of studies that thoroughly examine the impact of public debt and tax revenues on pension expenditures (Garcia & Ferreira, 2023b; Demirci & Sancak, 2012). Within this framework, this study is among the first to empirically examine the dynamic effects of these variables in evaluating the financial sustainability of pension systems.

Moreover, it is a rare approach in the literature to examine the association between the private pension system (PPS) and the public pension system (PAYGO) in Türkiye in a holistic manner in the context of macroeconomic indicators. Although studies such as Özel and Yalçın (2013) have addressed the individual dimensions and limitations of these systems, there are gaps in analyzing the interaction of these two systems with macroeconomic balances. However, it is emphasized that the PAYGO system in Türkiye is increasingly burdening the budget due to the increasing elderly dependency ratio and low fertility rates (Yılmaz, 2017; World Bank, 1994). This study aims to fill this literature gap by analyzing the dynamics of the PPS and PAYGO systems with macroeconomic indicators.

Another key contribution is that the study addresses the effects of demographic changes (e.g. the elderly dependency ratio) on public pension expenditures within a more comprehensive theoretical and empirical framework. Studies such as Modigliani (1970), Impavido et al. (2003), and Bayar (2017) have theoretically addressed the positive effects of the elderly dependency rate on pension systems. However, in the Turkish context, studies analyzing the impact of this variable together with other macroeconomic indicators are quite limited. The current study addresses this gap by analyzing the effect of the elderly dependency rate on public expenditures.

Finally, this study not only extends the empirical findings in the literature but also provides original recommendations for policymakers regarding Türkiye's pension systems. In the Turkish context, the sustainability implications of reform proposals such as reducing public debt, increasing tax revenues, and increasing participation in the private pension system are evaluated in detail. In this respect, the study makes both an academic and an applied contribution.

In this context, compared to previous studies on Türkiye's current pension system, the innovative aspects of this study stand out with its examination of the dynamic effects of multiple variables, the breadth of its theoretical framework, and the applicability of its policy recommendations. Addressing these gaps in the literature is a valuable guide for Türkiye and other countries facing similar structural problems.

Data and Methodology

This study analyzes the determinants of public pension expenditures in Türkiye for the period 1980-2019. The data used in the study are obtained from Eurostat. In the analysis, the ratio of public pension expenditures to GDP is used as the dependent variable. The independent variables include GDP growth rate, public debt to GDP ratio, tax revenues to GDP ratio, and elderly dependency ratio. These variables were selected to explore the relationship between public pension expenditures and both economic and demographic dynamics. The analytical approach of the study is structured by using appropriate methods to address stationarity issues and possible cointegration relationships between variables, which are often encountered in time series data.

Table 1. Descriptive statistics for annual data from 1980 to 2019.

Çizelge 1. 1980-2019 yılları veri seti için tanımlayıcı istatistikler

Variables	Min	Max	Mean	Std. Dev.
Pension	0.2490	7.6370	3.4478	3.1280
GDP Growth	-7.1383	9.5799	2.8149	4.2299
Public Debt	22.368	77.936	40.189	12.236
Tax Revenue	10.407	25.706	19.675	5.1006
Dependency Ratio	0.3508	0.7279	0.5079	0.1181

Table 1 summarizes the overall distribution of Türkiye's key economic and demographic indicators such as pension expenditures, economic growth, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio. The average value of pension expenditures is 3.45, indicating a significant expenditure burden compared to total economic output. The standard deviation of 3.13 indicates that pension expenditures fluctuate significantly between years and in some years may constitute a higher budget burden.

The average GDP growth rate (GDP Growth) is calculated as 2.81. However, the minimum value of -7.13 and the maximum value of 9.57 indicate that growth rates in the Turkish economy have been subject to significant fluctuations over the years. This points to the importance of analyzing the effects of economic instability on pension expenditures and other macroeconomic indicators. The average public debt (Public Debt) is 40.19. This indicates that public debt is a moderate burden relative to GDP and that borrowing is used as a significant resource of public financing. The standard deviation of 12.23 indicates that public debt varies across periods.

Tax revenue is calculated as 19.67 on average. This ratio expresses the share of Türkiye's public revenues in economic production. The standard deviation of 5.10 indicates that tax revenues have varied over the years. This indicates the impact of fluctuations in economic growth and public policies on tax revenues. The elderly dependency rate (Dependency Ratio) expresses the ratio of the elderly population to the labor force and has an average value of 0.50. This implies that there are approximately 5 elderly people for every 10 working people. The standard deviation is 0.11, indicating a relatively low fluctuation in the elderly dependency ratio over the years. This data is important for understanding the impact of demographic pressure on pension systems.

Overall, these descriptive statistics offer a solid foundation for an in-depth analysis of Türkiye's pension system and macroeconomic indicators. The dynamic relationships between indicators such as pension expenditures, public debt and the elderly dependence rate are critical to understanding the sustainability and economic stability of the system.

After explaining the descriptive statistics, firstly unit root tests are applied to evaluate the stationarity levels of the time series data. In this context, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests are employed. The ADF test assesses the stationarity of variables by accounting for the autocorrelation of error terms, while the PP test considers both autocorrelation and variance in its analysis of stationarity. These tests complement each other in determining whether the variables are stationary at level or after differencing. Unit root tests are crucial for selecting the appropriate analytical methods, as the modeling approach is determined based on the stationarity properties of the variables.

The results of the stationarity analysis indicate that the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is the appropriate choice for examining the short- and long-run relationships between the dependent and independent variables. The ARDL model is a suitable method for this study as it offers the flexibility to analyze both I(0) and I(1) level stationary variables in the same model. With the ARDL model, firstly, the existence of a long-run cointegration relationship between the variables is tested. In this context, the ARDL bounds test is used to determine whether the variables are in a long-run equilibrium relationship. If a cointegration relationship is found, the long-run coefficients of the model are interpreted, and the error correction model (ECM) is estimated to explain the short-run dynamics. The ARDL approach provides a comprehensive analysis by offering the advantage of estimating both long-run coefficients and short-run dynamics in the same model.

The ADF test is an extended Dickey-Fuller test used to determine whether time series are stationary. Stationarity means that the mean and variance of the series do not change over time. The ADF test provides more reliable results by considering whether there is autocorrelation in the series (Dickey & Fuller, 1979). The ADF test is expressed by the following regression model:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (1)$$

where γy_{t-1} is lagged variable tested for stationarity and δ_i shows lag terms added to remove autocorrelation.

The Phillips-Perron test tests for unit roots similar to the ADF test, but corrects for autocorrelation and heteroskedasticity directly in the error terms (Phillips & Perron, 1988). This makes the PP test more flexible. Unlike the ADF test, the PP test corrects for autocorrelation and variance problems with Newey-West corrections. Therefore, it corrects the test statistics based on the error terms without the need to add lag terms. The PP test is expressed by the following regression model:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \epsilon_t \quad (2)$$

The Zivot-Andrews test tests stationarity by assuming an unknown structural break point in the time series. Events such as economic crises, reforms, or natural disasters can cause structural breaks in time series (Zivot & Andrews, 1992). While the classical ADF and PP tests do not take such breaks into account, the Zivot-Andrews test addresses this problem.

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \theta DU_t(\lambda) + \epsilon_t \quad (3)$$

where $DU_t(\lambda)$ indicates post-structural break constant term (0 before break, 1 after break). The Zivot-Andrews test automatically identifies break points and provides more accurate results by changing the structure of the model at these

points. According to the test results, structural breaks detected in the variables are taken into account by adding dummy variables to the model.

A key advantage of the ARDL method is its ability to operate with an unrestricted error correction model (UECM), which often yields more reliable results compared to other cointegration tests. The unrestricted error correction model equation is employed for the ARDL bounds test. Thanks to these features, the ARDL method stands out as an effective and flexible tool for detecting cointegration relationships.

$$\Delta \text{Pension}_t = a_0 + a_{1t} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta \text{Pension}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta \text{GDP Growth}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{4i} \Delta \text{Public Debt}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{5i} \Delta \text{Tax Revenue}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{6i} \Delta \text{Dependency}_{t-i} + a_7 \text{Pension}_{t-1} + a_8 \text{GDP Growth}_{t-1} + a_9 \text{Public Debt}_{t-1} + a_{10} \text{Tax Revenue}_{t-1} + a_{11} \text{Dependency}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Various diagnostic tests were applied to increase the reliability of the analysis and to guarantee the model's reliability. The Breusch-Godfrey test for autocorrelation, the Breusch-Pagan-Godfrey test for heteroskedasticity, and the Jarque-Bera test for normal distribution of the error terms are checked. Furthermore, the Ramsey RESET test is used to assess whether the model contains specification errors. These tests are critical to improve the validity of the model and the reliability of the estimated results. The results of the diagnostic tests are interpreted to support the robustness and accuracy of the model.

Finally, CUSUM and CUSUMSQ tests are conducted to evaluate the stability of the model. They provide graphs that visualize whether the coefficients change over time and whether the model contains a structural break. The CUSUM test assesses the stability of the coefficients over time, while the CUSUM of Squares test confirms this stability more robustly. Stability analysis results are crucial for ensuring the consistency of the model's estimated values and coefficients over the long term.

Empirical Analysis

In the analysis section, aligning with the study's objectives, the stationarity levels of the series are initially examined using unit root tests. It is known that stationarity problems of time series data due to trend or seasonal effects may affect the accuracy of econometric models. Therefore, firstly, Extended Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests are applied to determine whether the series are stationary at level or difference. The results of both tests determine the level of integration at which the series are stationary and the suitability of the ARDL model is assessed. The optimal lag lengths were used according to the Schwarz information criterion in the ADF test and the Newey-West Bandwidth method in the PP test. Tables 2 and 3 present the ADF and PP unit root test results for the stationarity levels of the variables.

Table 2. ADF Unit Root Test Results

Çizelge 2. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Variables	None		Intercept		Trend and Intercept	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Pension	0.9594	0.0000	0.9311	0.0000	0.6871	0.0003
GDP Growth	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Public Debt	0.5567	0.0000	0.2715	0.0000	0.6637	0.0001
Tax Revenue	0.9409	0.0029	0.6944	0.0001	0.9553	0.0005
Dependency Ratio	0.0121	0.2883	0.0176	0.7353	0.9995	0.0009

Table 3. Philips Peron Unit Root Test Results

Çizelge 3. Philips Peron Birim Kök Test Sonuçları

Variables	None		Intercept		Trend and Intercept	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Pension	0.9202	0.0000	0.9187	0.0000	0.6156	0.0003
GDP Growth	0.0000	0.0000	0.0000	0.0001	0.0000	0.0000
Public Debt	0.5332	0.0000	0.1762	0.0000	0.5181	0.0001
Tax Revenue	0.9409	0.0000	0.6917	0.0001	0.9553	0.0004
Dependency Ratio	0.0000	0.2912	0.0000	0.8935	0.9998	0.0684

The ADF and Phillips-Perron unit root test results shown in Tables 2 and 3 indicate that there are significant differences in the stationarity levels of the variables. In both ADF and Phillips-Perron tests, while some variables are non-stationary at the level, they become stationary when first differences are taken. In particular, pension expenditures,

which is the dependent variable, and independent variables such as public debt and tax revenues are non-stationary at level, but become stationary when first differenced. This situation reveals that there are different levels of integration among the variables and indicates that care should be taken in model selection.

The fact that the variables are stationary both at level and at first difference supports the applicability of the ARDL model. However, since there are crises experienced by Türkiye over the years of the dataset, it is necessary to examine whether there is a structural break. Therefore, the Zivot Andrews unit root test with structural breaks is applied.

Table 4. Zivot-Andrews Unit Root Test Results

Çizelge 4. Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Variables	t-stat	Probability	Chosen break point
Pension	-8.984	0.0002	2001
GDP Growth	-7.208	0.0503	2002
Public Debt	-3.643	0.0048	2000
Tax Revenue	-2.921	0.0007	1999
Dependency Ratio	1.045	0.1673	-

The Zivot-Andrews unit root test results (for intercept) shown in Table 4 reveal the presence of significant structural breaks in the dependent variable, pension expenditures, and some independent variables. The break points in pension expenditures in 2001, economic growth in 2002, public debt in 2000, and tax revenues in 1999 can be associated with the crisis and reform processes experienced by the Turkish economy during this period. Especially 2001 stands out as a period of radical changes in both macroeconomic balances and social security expenditures. Accordingly, the fact that the breakpoints of all variables are concentrated close to 2001 makes it necessary to take this year into account in the modeling process. Therefore, the ARDL model will be estimated by adding a structural break dummy variable representing the year 2001. This approach will make the model more sensitive to structural changes and increase the reliability of the results.

Table 5. Bound Test Results

Çizelge 5. Sınır Testi Sonuçları

Model	k	F	Signif	I(0)	I(1)
(4, 3, 4, 1, 0)	4	15.2475*	1%	5.376	7.092
			5%	3.958	5.226
			10%	3.334	4.438

(k) shows the number of explanatory variables, (*) indicates 1% significance level.

Table 5 proves that the model contains a cointegration relationship according to the F-statistics. This demonstrates the presence of a long-run relationship between the dependent variable and the independent variables. Notably, when compared with the critical values corresponding to various significance levels, the test results confirm cointegration even at the highest significance level of 1%.

This result suggests that the ARDL model provides an appropriate framework for analyzing both short-run dynamics and long-run equilibrium. The cointegration relationship obtained reveals that public pension expenditures are consistently affected by the independent variables in the long run. The bounds test findings support the theoretical background of the study and show that the model can produce reliable and robust results. Thus, the necessary conditions for interpreting short and long-run relationships are provided in the analysis.

The results of the ARDL model which is given in Table 6 provide remarkable findings in terms of both long-run and short-run relationships and the overall dynamics of the model. An analysis of the long-run relationships reveals that the rate of economic growth has a negative and statistically significant effect on pension expenditures. This suggests that growth reduces the fiscal pressure on social security systems because economic expansion supports the financial sustainability of the system by increasing employment and thus premium revenues. Although the effect of public debt on pension expenditures is positive, it is marginal at the significance level. This indicates that the effect of public debt on social security expenditures may be limited or indirect. The tax revenues variable, on the other hand, shows a positive and strong effect, suggesting that increased tax revenues play a critical role in financing social security expenditures. The old-age dependency ratio has one of the most significant effects, clearly reflecting the effect of demographic pressure on pension expenditures.

Table 6. General Results of ARDL Model

ARDL (4, 3, 4, 1, 0) ¹				
Long-Run Relations	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Probability
GDP Growth	-0.339914	0.076274	-4.456499	0.0003
Public Debt (PD)	0.044431	0.022116	2.008984	0.0607
Tax Revenue (TR)	0.476307	0.116441	4.090549	0.0008
Dependency Ratio (DR)	46.74223	11.91467	3.923081	0.0011
Short-Run Relations	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Probability
C	-33.98777	0.030044	-9.735634	0.0000
D(PPS(-1))	-1.333071	0.180538	-6.638234	0.0000
D(PPS(-2))	-1.576367	0.181951	-8.731505	0.0001
D(PPS(-3))	-0.946902	0.013615	-5.204148	0.1137
D(GDP)	-0.022707	0.027292	-1.667739	0.0000
D(GDP(-1))	0.195379	0.018899	7.158937	0.0015
D(GDP(-2))	0.071367	0.011170	3.776215	0.2858
D(PD)	-0.012309	0.012029	-1.102037	0.5453
D(PD(-1))	-0.007423	0.011047	-0.617144	0.0036
D(PD(-2))	-0.037234	0.013610	-3.370465	0.0006
D(PD(-3))	-0.056856	0.056102	-4.177510	0.0524
D(TAX)	0.117029	0.581615	2.086003	0.0000
DUMMY	4.571828	0.092009	7.860580	0.0000
CointEq(-1)*	-0.892893	0.030044	-9.704413	0.0000
Specification Tests for ARDL (4, 3, 4, 1, 0)				
Tests			Probability	
Serial Correlation LM test (Breusch–Godfrey)			0.2861	
Heteroscedasticity test (Breusch–Pagan–Godfrey)			0.2049	
Jargue–Bera Normality test			0.4336	
Ramsey Reset Test			0.7848	

In terms of short-run relationships, the differences in pension expenditures in the previous period (D(PSS)) and two periods ago (D(PSS(-2))) are statistically significant and show negative effects. This indicates that fluctuations in pension expenditures in the short run have corrective effects in the following period and the system tends to reach a certain equilibrium. While the difference in economic growth (D(GDP)) did not show a significant effect in the short run, the difference in growth two periods ago (D(GDP(-2))) showed a positive and significant effect. This suggests that the effect of growth on social security expenditures emerges with a lag. Public debt differences are not significant in general, but the third-period difference (D(PD(-3))) has a negative and significant effect. Changes in tax revenues, on the other hand, have a significant and positive effect in the short run, confirming the rapid impact of tax revenues on pension expenditures.

The error correction coefficient of the model (Cointeq(-1))² is -0.89, which is highly significant. This implies that when there is an imbalance in the system, about 89% of it will be corrected in the next period and the model returns to equilibrium quickly. The magnitude of the error correction coefficient indicates the speed of the return to equilibrium, while a negative coefficient of less than one confirms that the model is stable. This value indicates that equilibrium will

¹ The optimal lag lengths of the model were determined using the Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Information Criterion (SIC) and Hannan-Quinn (HQ) criteria. The maximum lag length is restricted to four and the ARDL(4,3,4,1,0) model with the lowest SIC value according to the information criteria is selected. Moreover, the appropriateness of the selected model is verified by Ramsey RESET test and autocorrelation tests. Different lag structures are compared and the selected model is evaluated as the most appropriate structure in line with the information criteria and diagnostic test results.

² Based on the magnitude of the error correction coefficient, the time to return to equilibrium is calculated using the half-life formula. This calculation is a standard method used to determine the number of periods in which half of the imbalance is corrected, and the achievement of equilibrium in about one quarter indicates that deviations in social security expenditures quickly stabilize in response to macroeconomic variables and contribute to the sustainability of the system.

be achieved within one to two periods, which implies that the system is highly sensitive to short-term shocks and responds quickly.

The structural break dummy variable (DUMMY) added to the model is highly statistically significant and has a positive effect. Coinciding with 2001, this structural break reveals that Türkiye's economic crisis and the subsequent social security reforms had a significant impact on pension expenditures. The fact that this variable is significant in the model indicates that structural breaks significantly affect the overall dynamics of the model and that taking such exogenous shocks into account increases the accuracy of the model.

Robustness tests conducted for the general validity of the model also support the reliability of the model. The results of Breusch-Godfrey autocorrelation test and the Breusch-Pagan-Godfrey heteroskedasticity test indicate that the model does not suffer from autocorrelation and heteroskedasticity problems. The Jarque-Bera normality test confirms that the error terms are normally distributed, while the Ramsey RESET test confirms that the model is correctly specified.

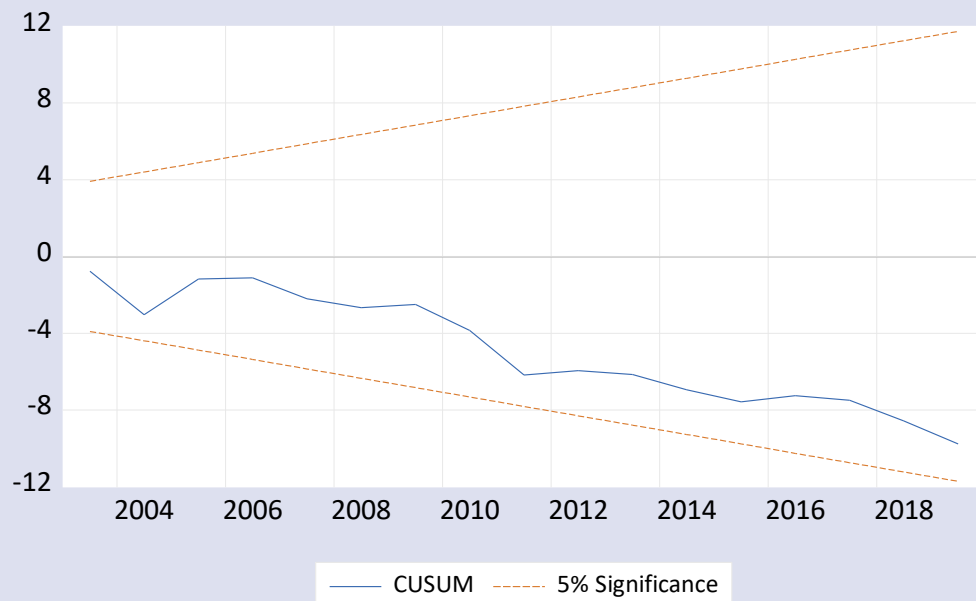

Figure 1. CUSUM
Resim 1. CUSUM

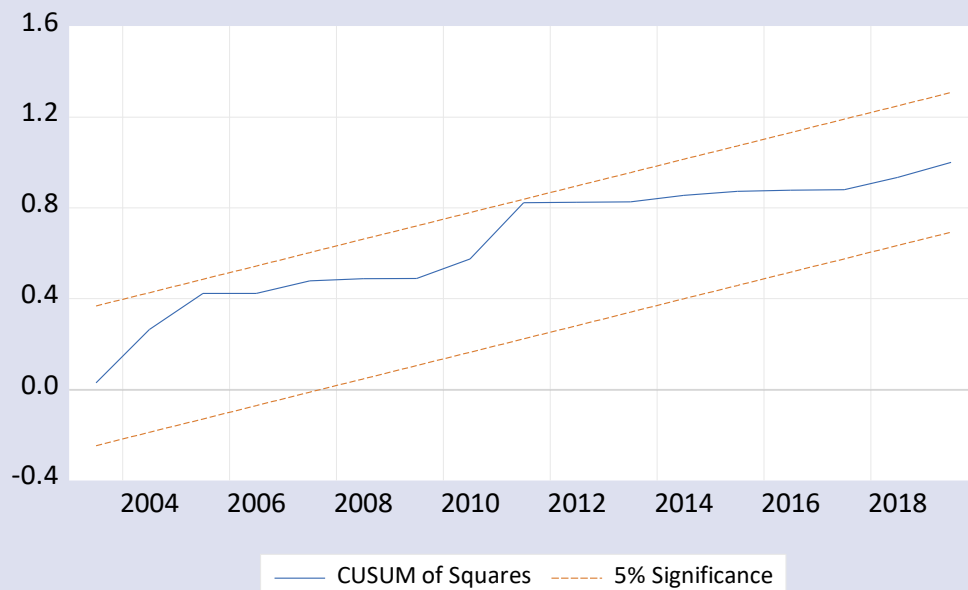

Figure 2. CUSUM of Square
Resim 2. CUSUM Kare

The CUSUM and CUSUM of Squares plots for the ARDL model (4, 3, 4, 1, 0) shown in Figures 1 and 2 are used to assess whether the coefficients of the model are stable over time. The statistical limits (5% Significance) are an important reference point for the interpretation of the graphs. The CUSUM graph shows that the model coefficients do not change over time and remain within the boundary lines. This indicates that the model has not experienced a structural break over time and the estimated results are reliable. The CUSUM of Squares plot, on the other hand, is evaluated based on the sum of squares of the coefficients and also remains within the boundary lines. This result supports the overall stability of the model and reveals that the model is reliable in both short and long run analyses.

These graphs prove that the ARDL model used in this study is stable over time and that the dynamic structure of the model does not contain any structural breaks that would invalidate the estimated results. The findings from the stability analysis once again confirm the reliability of the econometric approach used and show that the model provides a robust framework for understanding the determinants of public pension expenditures.

Discussion and Conclusion

This study provides significant findings on the sustainability of Türkiye's social security system and analyzes the effects of public pension expenditures on economic and demographic variables. The findings of this study make noteworthy contributions to the field by highlighting both the similarities and differences compared to existing studies in the literature. In particular, the relationship between public pension expenditures and economic growth, public debt, tax revenues, and the elderly dependency ratio has been revealed both theoretically and empirically, providing guidance for policymakers.

The negative effect of GDP per capita on public pension expenditures suggests that economic growth reduces the fiscal pressure on the social security system. This finding is consistent with the views of studies such as Modigliani (1970) and Schmidt-Hebbel and Servén (1997) that savings rates increase with economic growth and thus support social security systems. However, as noted in studies such as Grigoli et al. (2014), this relationship may weaken during periods of economic recession. In the case of Türkiye, this finding suggests that growth-oriented policies can contribute to the social security system, but these policies should be resilient to economic fluctuations. This is in line with the findings of Önal and Afşar (2021), who also find that social security expenditures stimulate economic growth, but no reverse causality is observed.

The positive effect of public debt on public pension expenditures emphasizes the burden of the social security system on the budget and the role of public borrowing in meeting this burden. This finding highlights the risks to fiscal sustainability of the borrowing strategies used to finance the social security system, as noted in studies such as Verbič and Spruk (2014) and Garcia and Ferreira (2023a). In the case of Türkiye, the impact of public debt is limited and indirect, which suggests the need to ensure budget discipline and prioritize expenditures.

The positive contribution of tax revenues on public pension expenditures emphasizes the importance of these revenues in financing the social security system. However, as emphasized in the literature (Grigoli et al., 2014; Garcia & Lopes, 2009), this effect is more limited compared to other variables. In Türkiye, expanding the tax base and reducing the informal economy may allow more resources to be allocated to the social security system. In particular, transferring tax revenues directly to social security funds and increasing the efficiency of tax collection can make the financing of public pension expenditures more sustainable.

The strong positive effect of the elderly dependency ratio on public pension expenditures clearly reveals the effects of demographic transformations on the social security system. This finding suggests that the increase in the elderly population imposes a long-term burden on the social security system, as also noted in studies such as Bayar (2017) and Lee (2024). In Türkiye, there is a need to gradually increase the retirement age, encourage participation in private pension systems, and strengthen health services to meet the needs of the elderly population. These findings support the financial pressures of the social security system and the demographic transformation as reported in the national literature such as Arpa and Kolçak (2017) and Berkay (2013). Therefore, it is revealed that demographic and fiscal reforms should be carried out together to ensure the sustainability of the social security system in Türkiye.

The impact of social security reforms implemented in this period on the variables analyzed is also noteworthy. In particular, reforms implemented in the 2000s, such as raising the retirement age and increasing the state contribution to the private pension system, alleviated the financial pressure on the social security system. However, it is understood that the effects of these reforms are limited, and more comprehensive steps need to be taken for the sustainability of the system. For instance, high operating costs in the private pension system and the limitations caused by the voluntary participation principle necessitate more effective incentive policies to increase the number of participants. Expanding the scope of the automatic enrollment system and offering more attractive incentives may increase interest in the private pension system and provide additional financing to the social security system.

As for the limitations of the study, the analysis covers only the period 1980-2019, which limits the examination of the effects of more recent economic and demographic changes. Moreover, although the variables used in the model are chosen based on the literature, the scope of the analysis is narrowed by not considering factors such as health expenditures, labor market dynamics, and technological transformation.

By addressing such shortcomings, future studies can provide a broader analytical framework and examine the sustainability of social security systems from different perspectives. Moreover, conducting international comparative analyses can increase the impact of policy recommendations by revealing the similarities and differences of Türkiye's social security system with other countries.

In conclusion, this study contributes to the literature by analyzing the economic and demographic determinants of Türkiye's social security system. The findings of this study provide valuable insights not only for Türkiye but also for other countries facing similar demographic and economic challenges. Policy recommendations for the sustainability of the social security system are critical to alleviate fiscal pressures and achieve a long-term balance.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: SŞ (%100) Veri Toplanması: SŞ (%100) Veri Analizi: SŞ (%100) Makalenin Yazımı: SŞ (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: SŞ (%100)	Author Contributions	Research Design: SŞ (%100) Data Collection: SŞ (%100) Data Analysis: SŞ (%100) Writing the Article: SŞ (%100) Article Submission and Revision: SŞ (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Kurul	Etik kurul iznine ihtiyaç bulunmamaktadır	Conflicts of Interest	Ethics committee approval is not required.

References

- Akın, F. (2016). The effects of automatic enrollment system on the individual pension sector. *Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute*, 1, 1–12.
- Akgiray, V., Peksevim, S., & Şener, E. (2016). Pension funds and financial stability: Lessons from China and Türkiye. *Journal of Finance & Banking Studies*, 5(2), 1–20.
- Arpa, A. T., & Kolçak, M. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinde sosyal güvenlik harcamaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 651-677. <https://doi.org/10.18506/anemon.321565>.
- Bayar, Y. (2017). Pension funds, financial development and economic growth in emerging market economies: A panel causality analysis. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 11(1), 51–67.
- Berkay, F. (2013). 1980-2010 döneminde sosyal refah devleti çerçevesinde Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının gelişimi. *Vizyoner Dergisi*, 4(9), 1-20.

- Carroll, C. D., & Weil, D. N. (1993). Saving and growth: A reinterpretation. *NBER Working Paper No. 4470*. National Bureau of Economic Research.
- Demirci, N., & Sancak, E. (2012). National savings and importance of savings for sustainable growth in Türkiye. *The International Journal of Economic and Social Research*, 8(2), 159–198.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.
- Doğan, A., & Kabayel, M. (2017). Sosyal güvenlik ve sosyal güvenlik harcamaları üzerine değerlendirmeler. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 218–233. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.324036>
- Ertuğrul, H. M., & Gebesoğlu, P. F. (2020). The effect of private pension scheme on savings: A case study for Türkiye. *Borsa İstanbul Review*, 20(2), 172–177. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.12.001>
- Garcia, M. T. M., & Lopes, A. (2009). Public pension systems and sustainability in Europe. *European Economic Journal*, 12(2), 55–72.
- Garcia, M. T. M., & Ferreira, A. M. F. (2023a). Pension expenditure determinants: The case of Portugal. *Public Sector Economics*, 47(2), 177–203. <https://doi.org/10.3326/pse.47.2.2>
- Garcia, M. T. M., & Ferreira, A. M. F. (2023b). Relationships between pension spending, poverty reduction, and economic growth: Evidence from the European Union countries. *European Research Studies Journal*, 26(2), 148–163.
- Grigoli, F., Herman, A., & Schmidt-Hebbel, K. (2014). World saving. *IMF Working Paper WP/14/204*. International Monetary Fund.
- Impavido, G., & Musalem, A. R. (2000). Contractual savings, stock, and asset markets. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2490*.
- Karabacak, H., & Küçükçaylı, F. (2020). The effect of private pension system on selected macroeconomic variables: The case of Türkiye. *Journal of Ünye Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12(22), 190–212.
- Lee, K. (2024). Varying effects of public pensions: Pension spending and old-age employment under different pension regimes. *Journal of European Social Policy*, 34(1), 3–19. <https://doi.org/10.1177/09589287231223391>
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- Meral, H., & Arıcan, E. (2020). Auto enrollment in private pension system: An application to Türkiye. *The Journal of Financial Researches and Studies*, 12(22), 190–212.
- Meral, H., & Şener, Y. (2021). Analysis of the factors affecting opt-out preferences of employees automatically enrolled in private pension system in Türkiye. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3(1), 82–99.
- Modigliani, F. (1970). The life cycle hypothesis of saving and intercountry differences in the saving ratio. In E. A. Robinson (Ed.), *Problems in Economic Development* (pp. 197–225). Macmillan.
- OECD. (2018). *Pensions at a glance 2018: OECD and G20 indicators*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/pension_glance-2018-en
- Özel, Ö., & Yalçın, C. (2013). Domestic savings and private pension system: An evaluation of the Turkish case. *Central Bank of the Republic of Türkiye Working Communiqué*, 13(4), 1–35.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- Schmidt-Hebbel, K., & Servén, L. (1997). Saving across the world: Puzzles and policies. *World Bank Discussion Paper No. 354*. The World Bank.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2023). *2023 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Yayınları.
- Teleş, M., Konca, M., & Çakmak, C. (2021). Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi ile OECD ülkelerinin sosyal güvenlik harcamaları verimliliğinin değerlendirilmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 67–76.
- Verbič, M. & Spruk, R. (2014). Aging population and public pensions: Theory and macroeconomic evidence. *Panoeconomicus*, 61(3), 289–316.
- World Bank. (1994). *Averting the old age crisis: Policies to protect the old and promote growth*. World Bank Policy Research Report. Oxford University Press.

- Yılmaz, M. (2017). Emeklilik fonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(2), 79-95.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

The Impact of Intellectual Capital on Financial Performance in the Turkish Banking Sector: A Research with MVAIC Method

Bahadır Uysal^{1,a}, Evren Yanya^{2,b,*}

¹ Department of Business Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye

² Institute of Social Sciences, Accounting and Finance ABD, Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/12/2024

Accepted: 01/03/2025

JEL Codes: O34, G21, G23

Acknowledgment: This study was presented as a paper at the 4th International Banking Congress organised by Bilecik Şeyh Edebali University on 16-18 May 2024.

ABSTRACT

Banking is an important service sector activity where financial transactions are carried out and resources are allocated. Intangible assets such as human capital, relationship capital, and information technologies increase the efficiency of banking activities and provide banks with a competitive advantage. In this sense, the contribution of intangible assets to the financial performance of the services sector is expected to be greater than that of tangible assets. All intangible assets within an organization are essentially called intellectual capital. This study aims to investigate the effect of intellectual capital on the financial performance of banks in the Turkish banking sector by using the Adjusted Value Added Coefficient of Intellectual Capital (MVAIC) method. According to MVAIC, intellectual capital consists of four basic elements: human capital efficiency, structural capital efficiency, relational capital efficiency, and utilized capital efficiency. This study examines the influence of intellectual capital and its constituent elements on a financial institution's return on assets, utilizing quarterly data from 28 commercial banks operating within Turkey's banking sector between the 1st quarter of 2018 and the 3rd quarter of 2023. According to the results of the panel data analysis, a positive and significant correlation was found between intellectual capital and return on assets. In contrast, increasing relational, capital efficiency, structural capital efficiency and used capital efficiency have a significant and positive impact on the return on assets. There is no significant relationship between human capital and the return on assets.

Keywords: Intellectual Capital, Modified Value-Added Intellectual Coefficient (MVAIC), Banking, Panel Data

Türk Bankacılık Sektöründe Entelektüel Sermayenin Finansal Performansa Etkisi: MVAIC Yöntemi ile Bir Araştırma

Süreç

Geliş: 25/12/2024

Kabul: 01/03/2025

Jel Kodları: O34, G21, G23

Bilgi: Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi tarafından 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde düzenlenmiş olan 4. Uluslararası Bankacılık Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International License

^a bahadiruysal@kku.edu.tr

ÖZET

Bankacılık, finansal işlemlerin gerçekleştirildiği ve kaynak dağılımının sağlandığı önemli bir hizmet sektörüdür. Bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde insan sermayesi, ilişki sermayesi ve bilgi teknolojileri gibi soyut varlıklar faaliyetlerin etkinliğini artırmakta ve bankalara bir rekabet avantajı sunmaktadır. Bu anlamda, soyut varlıkların hizmet sektörünün finansal performansına katkısının somut varlıklardan daha fazla olması beklenmektedir. İşletmenin bünyesinde yer alan soyut varlıkların tümü esas itibarıyla entelektüel sermaye olarak ifade edilmektedir. Bu çalışma Türk bankacılık sektöründe entelektüel sermayenin bankaların finansal performanslarına etkisini Düzeltilmiş Entelektüel Sermaye Katma Değer Katsayısı (MVAIC) yöntemi ile araştırmayı amaçlamaktadır. MVAIC'e göre entelektüel sermaye insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği, ilişkisel sermaye etkinliği ve kullanılan sermaye etkinliği olmak üzere dört temel unsurdan oluşmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 28 ticari bankanın 2018 yılı 1. çeyreği ile 2023 yılı 3. çeyreği arasındaki üç aylık verilerini kullanarak, entelektüel sermaye ve onu oluşturan unsurların bir finansal kurumun aktif kârlılığı üzerindeki etkisini incelemektedir. Panel veri analizi sonuçlarına göre entelektüel sermaye ile aktif kârlılığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Benzer olarak artan ilişkisel sermaye etkinliği, yapısal sermaye etkinliği ve kullanılan sermaye etkinliği aktif kârlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. İnsan sermayesi ile aktif kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Düzeltilmiş Entelektüel Sermaye Katma Değer Katsayısı (MVAIC), Bankacılık, Panel Veri

^b evrenyanya@gmail.com

^c 0000-0001-5275-833X

Giriş

Günümüzde bilgiye, iletişime ve teknolojiye dayalı gelişmeler ışığında işletmelerin sahip oldukları kaynakların önem düzeyinde farklılaşma görülmektedir. Bina, makine, teçhizat gibi fiziksel sermayenin ve para gibi finansal sermayenin temel kaynaklar olarak görüldüğü geleneksel ekonominin aksine, modern işletmelerin performansı maddi olmayan varlıklara dayanmaktadır. İşletmelerde maddi olmayan varlıklar, piyasada değere dönüştürülebilecek kendine özgü bilgi, beceri, değer ve çözümleri içermektedir. Söz konusu maddi olmayan varlıklar bir başka ifadeyle, entelektüel sermaye işletmenin rekabet gücünde, verimliliğinde ve piyasa değerinde artışa olanak tanıyabilmektedir (Pulic ve Kolakovic, 2005).

Stewart (1991), işletmelerin; müşterileri, tedarik sağlayıcıları, teknolojik altyapıları, idari yetkinlikleri ve süreçleri gibi bilgiler çerçevesinde giderek daha fazla bilgiye dayalı duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu bilginin bir araya getirilmesiyle entelektüel sermaye kavramını öngörmekte ve entelektüel sermayeyi “bir işletmeye piyasada rekabet avantajı sağlayan, tüm çalışanların bildiği her şeyin toplamı” şeklinde tanımlamaktadır.

Özellikle bilgi yoğun işletmelerin bilgi birikimlerini rekabet avantajı olarak kullandıklarını ifade eden Edvinsson ve Sullivan (1996)’ın tanımlamasında entelektüel sermaye, “değere dönüştürülebilen bilgi” şeklindedir. Bilgi yoğun ekonomilerin gelişimiyle birlikte işletmelerin performansı üzerinde etkili olabilecek stratejik kaynakların öncelik sıralaması maddi varlıklardan maddi olmayan varlıklara doğru yer değiştirmiştir (Wang, 2008). Dolayısıyla, hizmet sektörü ve bilgi iletişim teknolojisi işletmelerinde maddi olmayan varlıkların maddi varlıklardan göreceli olarak daha ön planda olması entelektüel sermayenin önemini ortaya koymaktadır. Maddi varlıklar bankaların faaliyet göstermesinde gerekli olmakla birlikte, bankaların müşterilerine sundukları hizmetin kalitesi entelektüel sermaye tarafından belirlenmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamanın temel kaynağı olan entelektüel sermayenin aynı zamanda etkin bir şekilde yönetilmesi en önemli yönetim sorumlulukları arasında yer almaktadır (Roos ve Roos, 1997; Goh, 2005).

Entelektüel sermayenin etkin olarak yönetilmesi, rekabet ortamında faaliyet gösteren herhangi bir işletmenin performansı üzerinde önemli olmakla birlikte bir bankanın performansı için daha büyük önem taşımaktadır. Bankalar hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdir. Dolayısıyla bankalar için insan kaynakları, marka yaratma, yüksek nitelikli hizmet sunmayı sağlayan sistemler ve süreçler gibi entelektüel sermayeye yapılan yatırımların görece önemi maddi varlık yatırımlarından daha fazla olmaktadır (Ahuja ve Ahuja, 2012).

Bankacılık faaliyetleri, genellikle müşterilerle yakın etkileşimi içermekte ve büyük ölçüde yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi için bilgiye ve iletişime dayalı teknolojilerin entegrasyonuna dayalı gerçekleştirilmektedir. Bilgi ve iletişim kapsamında gelişen teknolojiler, bankaların sunduğu elektronik bankacılık hizmetlerine çevrimiçi ve istenildiği zaman erişilmesi suretiyle müşterilerine sağladığı fayda ile rekabet avantajı sağlamaktadır (Mention ve Bontis, 2013). Bu nedenle, bankacılık sektörünün rekabet avantajını sürdürülebilir ve kalıcı kılabilmesi için entelektüel potansiyelini geliştirmeye yönelik yatırımlar önem arz etmektedir (Tiwari ve Vidyarthi, 2018). Bankalar açısından entelektüel sermaye kurumsal faaliyetlerde katma değer yaratmak üzere bir seçim olmaktan öte bir gereklilik durumuna gelmiştir. Bilgi iletişim teknolojisi yoğun bir sektör olan bankacılık sektörü (Firer ve Williams, 2003; Mavridis, 2004; Goh, 2005) entelektüel sermaye ile performans arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmalar için uygun bir alan oluşturmaktadır.

Entelektüel sermayenin etkinliğini ve değer yaratıp yaratmadığını ölçmek ve kontrol etmek üzere Pulic (1998) tarafından Entelektüel Katma Değer Katsayısı (VAIC) yöntemi geliştirilmiştir. İşletmede katma değer yaratılmasında kullanılan sermayeden (fiziksel ve finansal sermaye) ve entelektüel sermayeden oluşan iki ana kaynak mevcuttur. Entelektüel sermaye ise insan sermayesinden ve yapısal sermayeden oluşmaktadır. İşletme performansının objektif bir göstergesi olan katma değer, işletmenin değer yaratma yeteneğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, yüksek bir entelektüel katma değer katsayısı işletmenin kaynaklarını kullanarak daha yüksek bir değer yaratıldığına işaret etmektedir.

Ulu vd. (2014)’nin geliştirmiş oldukları Düzeltilmiş Entelektüel Katma Değer Katsayısında (MVAIC) ilişkisel sermaye unsuru dikkate alınmış ve VAIC yöntemine göre daha kapsamlı bir entelektüel sermaye ölçüsü sunulmuştur. Ulu vd. (2014)’nin çalışması, entelektüel sermayenin etkinliğinin ölçülmesinde MVAIC yöntemini Endonezya bankacılık sektöründe incelemiş olan öncül çalışmadır. Sonuç olarak entelektüel sermayenin ölçümünde MVAIC yönteminin VAIC yöntemine göre daha kullanışlı bir yöntem olduğunu ortaya koymuşlardır. Bankacılık sektöründe finansal performans ile entelektüel sermayenin etkinliği arasındaki ilişkiyi MVAIC yöntemi ile inceleyen uluslararası çalışmalar (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Saruchi vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Gama vd., 2020; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Farooque vd., 2023; Faruq vd., 2023; Barak ve Sharma, 2024) mevcuttur. Öte taraftan, Bayraktar ve Atasel (2022) MVAIC ile finansal performans arasındaki ilişkiyi BİST Bankacılık endeksindeki bankalar için incelemiştir.

Bu çalışma, bankacılık sektöründe entelektüel sermayenin finansal performans üzerindeki etkisini MVAIC yöntemi üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Ayrıca MVAIC yöntemindeki insan sermayesi unsuru, yapısal sermaye unsuru, kullanılan sermaye unsuru ve ilişkisel sermaye unsuru açısından bankaların performans davranışının ne yönde etkilendiğinin tespiti de amaçlanmaktadır. MVAIC unsurlarının her birinin entegre olarak bir katma değer oluşturduğu

dikkate alındığında bankaların performansına olumlu etki etmesi beklenmektedir. Böylece MVAIC yöntemindeki her bir unsurun bankaların performansı üzerindeki açıklayıcı gücünü artıracakı öngörülmektedir. Çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet göstermekte olan toplam 28 ticari bankanın 2018Q1-2023Q3 çeyreklik dönemindeki verileri kullanılmıştır. MVAIC ile ölçülen entelektüel sermayenin ve unsurlarının bankaların aktif karlılıkları üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir.

Teorik Çerçeve

Yönetim teorisi, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için çalışanların bilgisi, müşteri ve tedarikçi ilişkileri, marka sadakati, piyasa konumu ve bilgi birikimi gibi “gizli” varlıkların giderek daha önemli rol oynadığını benimsemektedir. Stewart (1991), söz konusu varlıkların işletmelerin bilançolarında tam olarak yer almadığı için “gizli” olduklarını ifade etmektedir. Benzer bir bakış açısıyla Roos ve Roos (1997), işletmelerin bilançolarında bütünüyle yansıtılmayan ‘gizli’ varlıkların toplamını entelektüel sermaye olarak tanımlamaktadır.

Itami (1987) işletmelerin rekabet avantajı açısından değerli kaynağı olan gözle görülmeyen varlıkları, “teknoloji, tüketici güveni, marka imajı, itibar ve kurum kültürü gibi maddi olmayan varlıklar olarak tanımlamaktadır. İşletmelerde katma değer yaratılmasına önemli ölçüde katkı sağlayan entelektüel sermaye maddi olmayan veya gözle görülmeyen bir itici güç olarak kabul edilmektedir. Entelektüel sermaye; know-how, lisanslar, patentler, imtiyazlar, fikri mülkiyet hakları, tescilli markalar, yazılım ve yöntemler benzeri soyut varlıkların yanı sıra gözle görülmeyen yetkinlikler veya rekabet avantajı sağlamaktadır (Mavridis, 2004).

Entelektüel sermaye kavramı farklı yönetsel bakış açılarına göre de tanımlanmaktadır. İnsan kaynakları açısından değerlendirildiğinde, entelektüel sermaye çalışanların beceri, bilgi ve davranışlarını temsil etmektedir. Pazarlama açısından, marka tanınırlığı ve müşteri memnuniyeti gibi maddi olmayan varlıklar işletme performansının odak noktasında yer almakta, bilgi teknolojisi açısından bakıldığında maddi olmayan varlıklar yazılım uygulamaları ve network kapasitesi olarak değerlendirilmektedir (Marr ve Moustaghfir, 2005).

Tanımların büyük bölümü entelektüel sermayenin, işletmelere rekabet avantajı sağlayan, katma değer yaratan ve maddi olmayan varlıkların toplamını oluşturan özellikleri üzerinde uzlaşmaktadır. Yönetsel açıdan farklı tanımlar dikkate alındığında entelektüel sermayeyi oluşturan unsurlara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Entelektüel sermayenin kavramsal olarak anlaşılmasının yanı sıra entelektüel sermaye unsurlarının etkileşiminin dikkate alınması bir işletmenin varlıklarının katma değer yaratma sürecindeki verimliliğin belirlenmesine olanak tanıyabilmektedir.

Entelektüel sermayeyi farklı şekillerde sınıflandırmak ve daha fazla unsur tanımlamak mümkün olsa da (Pulic ve Kolakovic, 2005), bir işletmenin entelektüel sermayesinin insan sermayesi (yetenek), yapısal sermaye (fikri mülkiyet, yöntemler, yazılım, belgeler ve diğer bilgi ürünleri) ve müşteri (ilişki) sermayesi (müşteri ilişkileri) toplamından oluştuğu kabul görmektedir. Her işletme bu üç unsura da sahiptir, ancak bazı işletmeler bu unsurlardan birini diğerlerinden daha fazla ön planda tutmaktadır (Stewart, 2001).

İnsan sermayesi: Bir işletmenin entelektüel sermayesinin en önemli unsurlarından biri olan insan sermayesi (Edvinsson ve Sullivan, 1996), işletmenin münferit çalışanlarının mevcut görevlerini yerine getirmek için bir araya getirdikleri bilgi, beceri, yenilikçilik ve yetenek olarak tanımlanmaktadır (Bontis, 1998).

Yapısal sermaye: İnsan kaynağını bilgi üretmeye ve bilgisinden yararlanmaya teşvik eden ortamı sağlayan destekleyici altyapıdır. İnsan kaynağına; bilgisayarlar, masalar ve telefonlar gibi fiziksel desteklerin sağlanabilmesinin yanı sıra bilgi sistemleri, bilgisayar yazılımları, iş prosedürleri, pazarlama planları ve işletme know-how’ı gibi maddi olmayan desteklerin de sağlanması söz konusudur (Edvinsson ve Sullivan, 1996).

Müşteri (ilişki) sermayesi: İşletmenin başarı sağlaması için en önemli unsur olan müşteri sermayesi (Roos ve Roos, 1997), bir işletmenin müşterilerle, rakip işletmelerle, tedarikçilerle, ticaret birlikleriyle ya da devlet ile geliştirdiği tüm ilişkilerde yerleşik olan bilgiyi kapsamaktadır (Bontis, 1998).

Drucker (1999), “21. yüzyılda işletmelerin en değerli varlığının bilgi çalışanları ve onların verimliliği olacağını” öne sürerek entelektüel sermayenin önemine işaret etmektedir. İşletmelerin el emeğine dayalı çalışanların verimliliğini artırmaya odaklandıkları 20. yüzyılda, en değerli işletme varlığının üretim ekipmanları olduğu bilinmektedir. Ancak Drucker, bilginin gelecekte işletmeler için hayati önem taşıyacağını öngörerek bilgiye dayalı işlerin ve bilgi çalışanlarının verimliliğini artırmaya odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bilgi çalışanı verimliliğinin sağlanması için bilgi çalışanının bir “maliyet” olmaktan ziyade bir “varlık” olarak görülmesi ve bu şekilde muamele görmesi gerektiğini de öne sürmektedir. Söz konusu ifadeye atıfta bulunan Pulic (2004), günümüzde çalışanların maliyet yerine bir yatırım olarak görülmesini ve işletmeler için değer yaratan entelektüel sermaye kaynağı olarak değerlendirilmesini öngörmektedir. Bu kapsamda değer yaratmada kaynakların verimliliğini anlamak için entelektüel sermayenin ölçülmesi gerektiğini belirtmektedir. Entelektüel sermayenin ölçülmesinin önemli olduğunu öne süren Mouritsen (2009)’e göre, ölçüm sayesinde entelektüel sermayenin varlığı ile ilgili ve entelektüel sermaye unsurlarının artırılmasına ya da azaltılmasına ilişkin kararlarda faydalı olabilecek bilgiler elde edilmektedir. Entelektüel sermaye unsurlarının boyutu, unsurlara yapılan yatırımlar ve etkileri hakkındaki bilgi, unsurların yönetimini mümkün kılmaktadır.

Entelektüel sermayenin ölçülmesine ilişkin literatürde önerilmiş olan çeşitli ölçüm yöntemleri mevcuttur. Sveiby (2010), doğrudan entelektüel sermaye yöntemi, skor kart yöntemi, piyasa değeri yöntemi ve varlıkların getirisi yöntemi

olmak üzere dört temel grupta sınıflandırdığı 42 entelektüel sermaye ölçüm yöntemi önermiştir. Başlıca yöntemler arasında; Teknoloji Kâşifi, Maddi Olmayan Varlıkları Değerleme, Teknoloji Brokeri, Tobin q, Skandia Kılavuzu, Entelektüel Sermaye İndeksi, Dengelenmiş Skor Kart, Ekonomik Katma Değer ve VAIC yer almaktadır.

Pulic (1998) tarafından geliştirilmiş olan VAIC yöntemi, işletmenin somut ve soyut varlıklarının değer yaratılmasındaki verimlilik üzerinden bilgi sağlamak için tasarlanmıştır. VAIC yönteminde, fiziksel ve finansal sermayeyi ifade eden kullanılan sermaye ile insan sermayesi ve yapısal sermayeden oluşan entelektüel sermaye katma değer yaratma işlevi gören iki temel kaynaktır. Değer yaratma verimliliğini hesaplamak için söz konusu kaynakların her biri elde edilen katma değerle ilişkilendirilmekte ve her bir unsura ilişkin etkinlik göstergeleri elde edilmektedir. Etkinlik göstergelerinin toplanması sonucu ulaşılan VAIC, işletmenin “toplam verimliliğini” veya “entelektüel yeteneğini” yansıtan bir ölçü olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, VAIC, her kaynağa yönelik yatırım yapılan parasal birim bazında ne miktarda yeni değere ulaşıldığını ölçer (Pulic, 2000, 2004; Pulic ve Kolakovic, 2005). VAIC yöntemi göreceli bir gösterge olması ve yaratılan değer miktarından ziyade verimliliğe işaret etmesi bakımından uluslararası, sektörler arası ve işletme içerisinde kıyaslama yapılmasına olanak tanımaktadır (Firer ve Williams, 2003; Pulic ve Kolakovic, 2005; Ahuja ve Ahuja, 2012). Öte taraftan, Dzenopoljac vd. (2017) VAIC yönteminin zayıf yönlerini; finansal tablolardan elde edilen tarihsel verilere odaklanması dolayısıyla yalnızca geçmiş entelektüel sermaye ölçüsü olması ve gelecekteki değer yaratma potansiyelinin bir ölçüsü olarak kullanılamaması şeklinde ifade etmişlerdir. Entelektüel sermaye unsurları kapsamındaki ilişkisel sermayenin dikkate alınmaması VAIC yönteminin bir diğer zayıf yönünü ortaya koymaktadır (Barak ve Sharma, 2024). Ulum vd. (2014) entelektüel sermaye unsuru olarak ilişkisel sermayeyi ilave ettikleri çalışmalarında VAIC yöntemini revize ederek MVAIC yöntemini ortaya koymuşlardır. Bankalar açısından ilişkisel sermaye unsuru değerlendirildiğinde, bir bankanın dış paydaşları arasında etkileşimde bulunduğu müşterilerinin öncelikli konuma sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bankacılık ürün ve hizmetlerinin müşteri beklentilerini karşılaması, müşterilerin ekonomik koşullarına göre hizmet alabilmesi neticesinde bankaya duyulan güven ve sadakat gibi ilişkisel sermaye unsurları banka performansı üzerinde önem arz etmektedir. Bu çalışmada, VAIC yönteminin zayıf yönleri göz önünde bulundurulduğunda entelektüel sermayenin etkinliğinin göstergesi olarak MVAIC yöntemi dikkate alınmıştır. MVAIC yönteminde entelektüel sermaye unsurları; insan sermayesinden, yapısal sermayeden, ilişkisel sermayeden ve kullanılan sermayeden oluşmaktadır. Çalışmanın metodoloji bölümünde MVAIC ve unsurlarına ilişkin hesaplamalara ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Literatür ve Hipotez Geliştirme

Entelektüel sermayenin etkin bir şekilde yönetilmesi dinamik ve rekabetçi koşullarda faaliyet gösteren işletmelerin performansı üzerinde önem arz etmektedir. Özellikle hizmet sektöründe entelektüel sermayenin etkin kullanımı işletmelerde yüksek katma değer yaratılmasına ve rekabet avantajı elde edilmesine olanak tanımaktadır. Bankalar hizmet sektörü olarak dinamik, yenilikçi ve rekabetçi bir ortamda faaliyet gösteren ve entelektüel sermayesi yoğun işletmelerdir. Bankaların müşterilerine yüksek kalitede finansal ürün ve hizmet sunabilmesi için insan sermayesi, müşteri ilişkileri, teknolojik altyapı gibi maddi olmayan varlıklara yatırımları entelektüel sermayenin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla uluslararası ve ulusal alanda yapılan çalışmalarda, bankacılık sektöründe kurumsal değer yaratılması ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesi amacıyla yönelik entelektüel sermayenin performans üzerindeki rolüne dikkat çekilmektedir. Öte taraftan, entelektüel sermayenin her bir unsurunun entegresyonuna bağlı bir sinerji yaratılması diğer koşullar sabitken, bir işletmenin emsallerine göre performansının değerlendirilmesinde ayırt edici nitelikleri yansıtmaktadır.

Entelektüel sermaye etkinliğinin bankacılık sektörü üzerindeki etkisini inceleyen öncül çalışma Pulic ve Bornemann (1999) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, 1993-1995 yılları arasında Avusturya'nın 24 büyük bankasına ilişkin verileri incelemiş ve VAIC yöntemi ile ölçülen entelektüel sermaye etkinliğinin bankaların performansını etkileyen en önemli kaynak olduğu sonucuna ulaşmışlardır. VAIC ile ölçülen entelektüel sermayenin bankacılık sektörü performansına etkisini farklı ülkeler örnekleminde inceleyen çalışmalar mevcuttur. Söz konusu çalışmalar; Japonya (Mavridis, 2004), Malezya (Goh, 2005), Hırvatistan (Pulic ve Kolakovic, 2005), Yunanistan (Mavridis ve Kyrmizoglou, 2005), Avustralya (Laing vd., 2010), Hindistan (Ahuja ve Ahuja, 2012) ve diğer farklı ülkelerde gerçekleştirilmiştir.

Bankacılık sektöründe VAIC yöntemini kullanan ulusal çalışmalar da yer almaktadır (Yalama ve Coşkun, 2007; Kızıl, 2010; Özkan vd., 2017; Ekim vd., 2019; Pilatin vd., 2023; Topaloğlu ve Bayraktaroğlu, 2024; Kutbay, 2024). Bankacılık sektörünün yanı sıra; imalat (Bayraktaroğlu vd., 2019), otomotiv (Yörük ve Erdem, 2008), bilişim (Kandil Göker, 2017), teknoloji (İşseveroğlu ve Ercan, 2019) sektörlerinde ve diğer çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin performansı ve VAIC yöntemi ile ölçülen entelektüel sermaye arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada, entelektüel sermaye etkinliğinin ölçülmesinde MVAIC yöntemi kullanılmış olup söz konusu yöntemi ele alan çalışmalar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Ulum vd. (2014) entelektüel sermaye etkinliğini ölçmek üzere Pulic (1998)'in VAIC yöntemine dayalı olarak MVAIC yöntemini geliştirmişlerdir. Aynı zamanda, bankacılık sektöründe entelektüel sermaye etkinliğinin ölçülmesinde MVAIC yönteminin kullanıldığı ilk çalışmadır. 2009-2012 yılları arasında Endonezya bankacılık sektörüne ilişkin örneklemin incelendiği çalışmanın sonucunda, MVAIC yönteminin entelektüel sermayenin ölçümünde VAIC yönteminden daha kullanışlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bankacılık sektöründe finansal performans ile entelektüel sermayenin etkinliği

arasındaki ilişkiyi MVAIC yöntemi ile inceleyen güncel çalışmaların gelişmekte olan ülkelerde incelendiği görülmektedir. Hindistan bankacılık sektöründe yapılan çalışmalar incelendiğinde Tiwari ve Vidyarthi (2018), 1995-2015 yılları arasında Bombay Borsası'nda kayıtlı 39 kamu ve özel sektör verisini dikkate almışlardır. Panel veri analiz sonucunda, hem kamu hem de özel sektör bankalarının performansının ve entelektüel sermaye etkinliğinin pozitif ilişki gösterdiği raporlanmıştır. Analiz sonucu pozitif ilişkinin varlığına işaret etmesine rağmen entelektüel sermaye katsayılarının düşüklüğüne dikkat çekilmiş ve bu durum Hint bankalarının entelektüel sermayeye yaptıkları yatırımın sınırlı düzeyde kaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Entelektüel sermaye unsurlarına ilişkin sonuçlar, insan sermayesi ve yapısal sermaye etkinliklerinin bankaların performansı ile anlamlı ve pozitif ilişkiyi göstermektedir. Kullanılan sermaye ve ilişkisel sermaye etkinlikleri bankaların performansı ile anlamlı ilişki göstermemektedir. Weqar vd. (2020), entelektüel sermaye etkinliğinin ve unsurlarının Hint bankalarının karlılığı ve verimliliği üzerindeki etkisini 2009-2018 yılları arasında 59 banka verisi üzerinden panel veri regresyonu ile incelemişlerdir. Analizde, entelektüel sermaye etkinliğinin aktif karlılığını ve aktif devir hızı oranını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Entelektüel sermaye etkinliği unsurlarından; insan sermayesi, yapısal sermaye ve kullanılan sermaye etkinliğinin bankaların aktif karlılığı ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgu, Hint bankalarının maddi varlıkların temin edilmesine, çalışanların bilgi ve becerilerinin artırılmasına ve sistem ve veri tabanlarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar aracılığıyla karlılıklarını artırabileceklerini göstermektedir. Barak ve Sharma (2024), entelektüel sermayenin Hindistan kamu sektörü bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisini incelemiş oldukları çalışmalarında 2010-2021 yılları arasında 23 banka örneklemini için GMM yöntemi uygulamışlardır. Bulgular, entelektüel sermayenin hem aktif karlılığı hem de öz sermaye karlılığı ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan sermayesi etkinliği; aktif karlılığı, hisse başına getiri, yatırılan sermayenin getirisi ve öz sermaye karlılığı ile pozitif ve anlamlı ilişkilidir. Bu bulgu, insan sermayesi etkinliğinin Hindistan kamu sektörü bankalarında finansal performansın birincil faktörü olduğunu göstermiştir. Öte taraftan, yapısal sermaye ve kullanılan sermaye etkinliklerinin; aktif karlılığı, öz sermaye karlılığı ve yatırılan sermayenin getirisi üzerinde negatif yönde etkili olduğu bulgusu, Hindistan kamu sektörü bankalarının bankalara yatırılan fiziksel sermayeye öncelik vermeleri ve takipteki kredilerini azaltmak için çaba göstermeleri gerektiğinin bir göstergesidir.

Entelektüel sermayenin bankaların performansı üzerindeki etkisini Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri özelinde incelemiş olan çalışmalara literatürde yer verilmektedir. Körfez ülkelerindeki bankacılık sektörü temel olarak İslami ve geleneksel bankacılığa dayanmaktadır. Buallay (2019) çalışmasında, İslami ve geleneksel bankalardaki entelektüel sermaye etkinliği ve bu etkinliğin bir bankanın faaliyet, finans ve piyasa performansı üzerindeki etkileri arasında karşılaştırmalı ampirik bir analiz gerçekleştirmiştir. Analizde, 2012-2016 yılları arasında körfez ülkeleri borsalarında işlem gören 59 banka örneklemini üzerinden havuzlanmış en küçük kareler regresyon modeli kullanılmıştır. Geleneksel bankalarda entelektüel sermaye hem aktif karlılığını ve hem de öz sermaye karlılığını pozitif olarak etkilemekte iken; İslami bankalarda öz sermaye karlılığını ve Tobin q oranını pozitif olarak etkilemektedir. İnsan sermayesi etkinliği; İslami bankalarda, aktif karlılığı, Tobin q ve öz sermaye karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili iken, geleneksel bankalarda ise sadece aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili bulunmuştur. Yapısal sermaye etkinliğinin; geleneksel bankalarda öz sermaye karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu, İslami bankalarda anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kullanılan sermaye etkinliğinin; her iki banka örnekleminde aktif karlılığı ve öz sermaye karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlişkisel sermaye etkinliği; İslami bankalarda, aktif karlılığı ve Tobin q üzerinde pozitif yönde etkili iken, geleneksel bankalarda aktif karlılığı ve öz sermaye karlılığı üzerinde negatif yönde ve Tobin q üzerinde pozitif yönde etkili bulunmuştur. Entelektüel sermayenin İslami ve geleneksel bankaların performansı üzerindeki etkisini karşılaştırmalı bir perspektiften inceleyen Farooque vd. (2023), Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki bankaları dikkate almışlardır. Çalışmalarında, 26 İslami ve 42 geleneksel banka örnekleminin 2012-2019 yılları arasındaki verileri üzerinden GMM yöntemini uygulamışlardır. Elde edilen bulgular, geleneksel bankalarda entelektüel sermayenin aktif karlılığı ve öz sermaye karlılığı ile anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğunu göstermekte iken; İslami bankalarda öz sermaye karlılığı ile anlamlı ve pozitif etkili olduğunu göstermektedir. Piyasa esasına dayalı performans göstergesi olarak dikkate alınan Tobin q ile entelektüel sermaye arasında her iki banka için anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu bulgular, her iki banka örneklemini için entelektüel sermayenin muhasebe esasına dayalı performansı artırabileceğini göstermektedir.

İslami finans sektöründeki ülkeler özelinde seçilen bankaların performansı ve entelektüel sermaye ilişkisi literatürde incelenmiştir. Saruchi vd. (2019) çalışmalarında, 2006-2017 yılları arasında 19 ülkeyi temsilen 59 İslami bankadan oluşan örneklemin incelenmesinde panel veri analizi kullanmışlardır. Entelektüel sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif etki gösterdiği tespit edilmiştir. Entelektüel sermaye unsurlarına ilişkin, insan sermayesi etkinliğinin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etki gösterdiği, ancak yapısal sermaye ve kullanılan sermaye etkinliğinin aktif karlılığı üzerinde negatif yönde etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar aynı zamanda İslami bankaların insan sermayesi kaynaklarını verimli bir şekilde kullandıklarını ve entelektüel sermaye unsurları arasında bankaların performansının öncelikli olarak insan sermayesi etkinliği tarafından yönlendirildiğini göstermektedir. Asutay ve Ubaidillah (2023), İslami finans sektöründe 2014-2018 yılları arasında yer alan ilk 10 ülke özelinde 49 bankadan oluşan örneklemini incelemiş oldukları çalışmalarında regresyon analizi uygulamışlardır. Analiz bulgularında, entelektüel sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu görülmektedir. İnsan sermayesi etkinliğinin, aktif karlılığı ile ölçülen performans göstergesi ile pozitif ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre, çalışanların eğitimi ve yetiştirilmesi gibi insan sermayesine yapılan yatırımın bankaların karlılığını önemli düzeyde etkileyeceğini göstermektedir. Kullanılan

sermaye etkinliğinin, aktif karlılığı ve öz sermaye karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu yönündeki bulgu, bankaların sermaye kaynaklarını değer yaratmak ve geliştirmek için kullandıklarını ve bunun da daha iyi bir finansal performansa yol açtığını göstermektedir.

Mohammad ve Bujang (2019) çalışmalarında, entelektüel sermayenin Malezya finans işletmeleri üzerindeki etkisini, Bursa Malezya'da 2011-2015 dönemindeki 21 finans işletme verisi için incelemişlerdir. Regresyon analizi sonucu, entelektüel sermayenin finans işletmelerinin aktif karlılığı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ve değer yaratma verimliliğindeki artışın işletmelerin karlılığını etkilediğini göstermiştir. İnsan sermayesinin, yapısal sermayenin ve kullanılan sermayenin etkinlikleri aktif karlılığı ile pozitif ilişki göstermektedir. Öte taraftan, ilişkisel sermaye etkinliği ile aktif karlılığı anlamlı olmayan ilişkiye sahiptir. Gama vd. (2020), entelektüel sermayenin Endonezya bankalarının finansal performansı üzerindeki etkilerini araştırmış oldukları çalışmanın örnekleme 2013-2017 yılları arasında Endonezya Borsası'nda kayıtlı 34 bankayı kapsamaktadır. Panel veri regresyonu kullanılan çalışmada, entelektüel sermayenin bankaların performansını ölçen aktif karlılığı ile pozitif yönde ilişkili olarak bulunmuştur. Entelektüel sermaye unsurlarına ilişkin; kullanılan sermaye etkinliğinin bankaların aktif karlılığını pozitif yönde etkilediği ve bunun fiziksel sermayeyi verimli kullanan bankaların karlarını artırabileceği şeklinde ifade edilebilir. Finansal ve finansal olmayan sektördeki işletmelerin entelektüel sermaye ve unsurları ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişki Tran ve Vo (2022) tarafından Vietnam özelinde incelenmiştir. 2011-2018 yılları arasında 75 finansal ve 75 finansal olmayan sektördeki işletme verilerine ilişkin analizde GMM yöntemi uygulamışlardır. Ampirik bulgular, her iki işletme türünde de cari yıldaki finansal performansın bir önceki yıldaki performanstan pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilendiğini göstermektedir. Entelektüel sermayenin işletme performansına katkısı ile ilgili olarak, bulgular, işletme performansı hem aktif karlılığı hem de öz sermaye karlılığı ile temsil edildiğinde, cari yılın entelektüel sermayesinin finansal işletmelerde işletme performansına etkisi pozitifdir. Öte taraftan, finansal olmayan işletmelerde, entelektüel sermaye sadece aktif karlılığı ile temsil edildiğinde işletme performansına anlamlı ve pozitif katkıda bulunmaktadır. Cari yıldaki kullanılan sermaye, ilişkisel sermaye ve yapısal sermaye etkinliği finansal işletmelerin her iki performans göstergesi ile pozitif ilişkili bulunmuştur. İnsan sermayesi etkinliği ise her iki işletmenin performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bayraktar ve Atasel (2022), entelektüel sermaye unsurları ile bankaların finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2010-2021 yılları arasında BİST Banka Endeksi'ndeki 12 banka verisi üzerinden incelemişlerdir. Panel regresyon analizi sonucunda, entelektüel sermayenin piyasa değeri/defter değeri oranı, Tobin q ve fiyat/kazanç oranı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu bulunmuştur. İnsan sermayesi etkinliği ise hisse başına getiri hariç olmak üzere, öz sermaye karlılığı, fiyat/kazanç oranı, piyasa değeri/defter değeri, aktif karlılığı, Tobin q ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişkili olarak tespit edilmiştir. Yapısal sermaye etkinliğinin; aktif karlılığı, öz sermaye karlılığı ve piyasa değeri/defter değeri ile pozitif yönde, fiyat/kazanç oranı ile negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kullanılan sermaye etkinliğinin; aktif karlılığı, Tobin q ve piyasa değeri/defter değeri ile pozitif yönde, fiyat/kazanç oranı ile negatif yönde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. İlişkisel sermaye etkinliğinin; hisse başına getiri ve fiyat/kazanç oranı ile negatif yönde, piyasa değeri/defter değeri ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Entelektüel sermaye etkinliği ile Dakka Borsası'nda kote olan bankaların performansı arasındaki ilişkiyi araştıran Faruq vd. (2023) çalışmalarında, 33 banka örnekleme ilişkin 2015-2021 yılları arasındaki verilerin analizinde GMM yönteminden yararlanmışlardır. Analiz sonucunda, entelektüel sermayenin bankaların performansı ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. İnsan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği, kullanılan sermaye etkinliği ve ilişkisel sermaye etkinliği bankaların aktif karlılığı ile pozitif ilişkilidir.

MVAIC unsurları ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkinin yönüne ve istatistiksel olarak anlamlılığına göre çalışmalardan elde edilen sonuçların farklılaştığı görülmektedir. İncelenen bankacılık örneklemindeki ülkelerin; dahil olduğu bankacılık denetleme ve düzenlemeleri, İslami ve/veya geleneksel bankacılık sisteminde faaliyet gösteriyor olmaları, bankacılık idari yapısı, analizdeki dönem aralığı gibi faktörlerin çalışmalardan elde edilen sonuçların farklılaşmasına sebep olabileceği öngörülebilir.

Türk bankacılık sektöründe entelektüel sermayenin ölçülmesinde VAIC yöntemini tercih eden çalışmalar mevcuttur (Yalama ve Coşkun, 2007; Kızıl, 2010; Özkan vd., 2017; Ekim vd., 2019; Pilatin vd., 2023; Topaloğlu ve Bayrakdaroglu, 2024; Kutbay, 2024). Entelektüel sermaye ölçümünde MVAIC yönteminin Bayraktar ve Atasel (2022) tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada, VAIC yönteminin zayıf yönleri göz önünde bulundurulduğunda bankaların entelektüel sermaye etkinliğinin göstergesi olarak MVAIC yöntemi kullanılmıştır. Bankaların yoğun rekabet ortamında bulunmaları dolayısıyla ilişkisel sermayenin etkisini bir başka ifadeyle, dış paydaşları ile olan etkileşimi de dikkate alarak ampirik bulguların gücü artırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda literatürden farklı olarak genişletilmiş dönem aralığı ve analize dahil edilen banka sayısının fazla olması, çalışmanın veri setini daha güçlü hale getirmektedir.

Literatür incelendiğinde, bankaların finansal performansına ilişkin muhasebe esasına dayalı ve/veya piyasa esasına dayalı olmak üzere performans göstergelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bankaların finansal performans göstergeleri ile MVAIC kullanılarak ölçülen entelektüel sermaye etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren çalışmalar mevcuttur (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Saruchi vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Gama vd., 2020; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Farooque vd., 2023; Faruq vd., 2023; Barak ve Sharma, 2024). Elde edilen bulgular, bankaların performanslarını artırmak üzere entelektüel sermaye yatırımlarını stratejik bir kaynak olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Entelektüel sermaye etkinliğinin yüksek olması bankanın kaynaklarını

kullanarak yüksek bir katma değer yarattığını ortaya koymaktadır. Kurumsal verimliliğin artmasıyla bankaların finansal performansının olumlu olarak etkilenmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₁: Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları MVAIC ile pozitif ilişkilidir.

İnsan sermayesi etkinliği ile bankaların aktif karlılığı arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu ortaya koyan çalışmalar yer almaktadır (Özkan vd., 2017; Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Ekim vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Weqar vd., 2020; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Pilatin vd., 2023; Faruq vd., 2023; Kutbay, 2024; Barak ve Sharma, 2024). Çalışanların mevcut görevlerini yerine getirmek için bir araya getirdikleri bilgi, beceri, yenilikçilik ve yetenek (Bontis, 1998) olarak değerlendirilen insan sermayesinden etkin şekilde yararlanan bankaların performansının artması beklenmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₂: Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları insan sermayesi etkinliği ile pozitif ilişkilidir.

Yapısal sermayenin bankaların aktif karlılığını pozitif yönde etkilediğini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Mohammad ve Bujang, 2019; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Bayraktar ve Atasel, 2022; Faruq vd., 2023). Bankacılık sektöründe, mobil bankacılık hizmetleri ve internet bankacılığı gibi teknolojik altyapı sağlayan yazılım hizmetleri ile bilgi teknolojileri gibi yapısal sermaye unsurlarının etkin olarak kullanılması bankalar için bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Böylece çevrimiçi ve kesintisiz erişim yoluyla müşterilerine değer katan bankaların performans göstergelerinin olumlu yönde etkilenmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₃: Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları yapısal sermaye etkinliği ile pozitif ilişkilidir.

İlişkisel sermayenin bankaların aktif karlılığına pozitif yöndeki etkisi (Tran ve Vo, 2022; Faruq vd., 2023) tarafından incelenen çalışmalarda tespit edilmiştir. Bankaların rekabetçi ve değişen koşullarda ilişkisel sermayeyi bir diğer ifadeyle, dış paydaşlarıyla olan etkili iletişim yeteneklerini bankanın imajını olumlu yönde etkileyecek şekilde kullanmaları katma değer yaratma kabiliyetlerini göstermektedir. Bu açıdan ilişkisel sermayenin etkinliği arttığında bankaların performansı üzerinde olumlu yönde etkili olması beklenmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₄: Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları ilişkisel sermaye etkinliği ile pozitif ilişkilidir.

Fiziksel ve finansal sermaye yatırımlarını ifade eden kullanılan sermayenin bankaların aktif karlılıklarını pozitif yönde etkilediğini öne süren çalışmalar mevcuttur (Kızıl, 2010; Özkan vd., 2017; Ekim vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Gama vd., 2020; Bayraktar ve Atasel, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Pilatin vd., 2023; Faruq vd., 2023; Kutbay 2024). Fiziksel ve finansal sermaye yatırımlarının toplamından oluşan kullanılan sermaye, bankalar tarafından katma değer yaratacak şekilde etkin olarak kullanıldığında daha yüksek karlılık düzeylerine ulaşmaları beklenmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın hipotezi;

H₅: Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları kullanılan sermaye etkinliği ile pozitif ilişkilidir.

Araştırmanın Metodolojisi

Veri Seti

Bu çalışma, entelektüel sermayenin bankaların finansal performansı üzerindeki etkisini MVAIC yöntemi ile incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca MVAIC yönteminde hesaplanan entelektüel sermaye unsurlarına göre bankaların performans davranışının ne yönde etkilendiğinin tespiti de amaçlanmaktadır. Çalışmanın veri seti, Türk Bankacılık sektöründe faaliyet göstermekte olan toplam 28 ticari bankanın eksiksiz olarak erişilebilen 2018Q1-2023Q4 dönemi çeyreklik verilerinden oluşmaktadır. Bankaların verilerine, Türkiye Bankalar Birliği'nin banka bilançolarına ilişkin bilgileri içeren veri tabanından erişim sağlanmıştır.

Çizelge 1. Analize Dahil Edilen Bankalar

Table 1. Banks Included in the Analysis

Banka Adı	Banka Adı	Banka Adı
1. Akbank T.A.Ş.	11. HSBC Bank A.Ş.	21. Turkland Bank A.Ş.
2. Alternatifbank A.Ş.	12. ICBC Turkey Bank A.Ş.	22. Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
3. Anadolubank A.Ş.	13. ING Bank A.Ş.	23. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.
4. Arap Türk Bankası A.Ş.	14. Intesa Sanpaolo S.p.A.	24. Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
5. Bank Mellat	15. JPMorgan Chase Bank N.A.	25. Türkiye Halk Bankası A.Ş.
6. Burgan Bank A.Ş.	16. MUFG Bank Turkey A.Ş.	26. Türkiye İş Bankası A.Ş.
7. Citibank A.Ş.	17. Odea Bank A.Ş.	27. Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
8. Denizbank A.Ş.	18. QNB Finansbank A.Ş.	28. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
9. Fibabanka A.Ş.	19. Rabobank A.Ş.	
10. Habib Bank Limited	20. Société Générale (SA)	

Çalışmada yer verilen değişkenlere ve hesaplanma metodolojisine Çizelge 2'de yer verilmiştir. Bankaların finansal performansını temsil etmek için muhasebe esasına dayalı göstergelerden aktif karlılığı (Roa) bağımlı değişken olarak dikkate alınmıştır. Çalışmada, entelektüel sermaye etkinliği göstergesi olarak MVAIC ve unsurları; insan sermayesi

etkinliği (HCE), yapısal sermaye etkinliği (SCE), ilişkisel sermaye etkinliği (RCE) ve kullanılan sermaye etkinliği (CEE) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Riahi-Belkaoui (2003), ölçek ekonomisi, monopol ve pazarlık edebilme gücü yoluyla büyüklüğün servet oluşturulmasındaki etkisinin kontrol edilmesinde kullanıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte kontrol değişkeni olarak banka büyüklüğü (size) belirlenmiştir.

Çizelge 2. Analize Dahil Edilen Değişkenler

Table 2. Variables Included in the Analysis

Değişkenler	Kısaltması	Formülü	Referanslar
Aktif Karlılığı	Roa	Net Kar (Zarar)/ Ortalama Toplam Varlıklar	Tran ve Vo, 2022; Bayraktar ve Atasel, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Farooque vd., 2023; Faruq vd., 2023; Barak ve Sharma, 2024
Entelektüel Sermaye Etkinliği	Mvaic	Hce + Sce+ Rce + Cee	Ulum vd. 2014; Bayraktar ve Atasel, 2022; Tran ve Vo, 2022
İnsan Sermayesi Etkinliği	Hce	VA/HC	
Yapısal Sermaye Etkinliği	Sce	SC/VA	
İlişkisel Sermaye Etkinliği	Rce	RC/VA	
Kullanılan Sermaye Etkinliği	Cee	VA/CE	
Banka Büyüklüğü	Size	Banka Aktiflerinin Doğal Logaritması	Saruchi vd., 2019; Ekim vd., 2019; Weqar vd., 2020; Bayraktar ve Atasel, 2022; Tran ve Vo, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Barak ve Sharma, 2024

MVAIC Hesaplama Metodolojisi

Çalışmada, bankaların entelektüel sermaye etkinliğini ölçmek üzere Ulum vd. (2014) tarafından geliştirilen MVAIC ve unsurları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Öncelikle, işletmenin katma değer yaratma yeteneğinin ve performansının göstergesi olan katma değer (VA) hesaplanmaktadır (Pulic, 2000, 2004):

$$VA = OP + EC + D + A \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan; faaliyet karı (OP), personel giderleri (EC), amortisman giderleri (D) ve itfa ve tükenme payları (A) ile gösterilmektedir.

Pulic (2004)'e göre VAIC, entelektüel sermaye etkinliğinin (ICE) ve kullanılan sermaye etkinliğinin (CEE) toplamıdır (VAIC=ICE+CEE). Entellektüel sermaye etkinliği (ICE) ise insan sermayesi etkinliği (HCE) ile yapısal sermaye etkinliğinin (SCE) toplamıdır (ICE=HCE+SCE). HCE'yi hesaplamak için kullanılan formül aşağıdaki gibidir (Pulic, 2004):

$$HCE = VA/HC \quad (2)$$

İnsan sermayesi etkinliği (HCE); katma değer (VA), personel gideri toplamını ifade eden insan sermayesine (HC) oranlanması suretiyle elde edilmektedir.

Entelektüel sermaye etkinliğinin ikinci unsuru olan yapısal sermaye etkinliğinin (SCE) hesaplanması aşağıdaki gibidir:

$$SCE = SC/VA \quad (3)$$

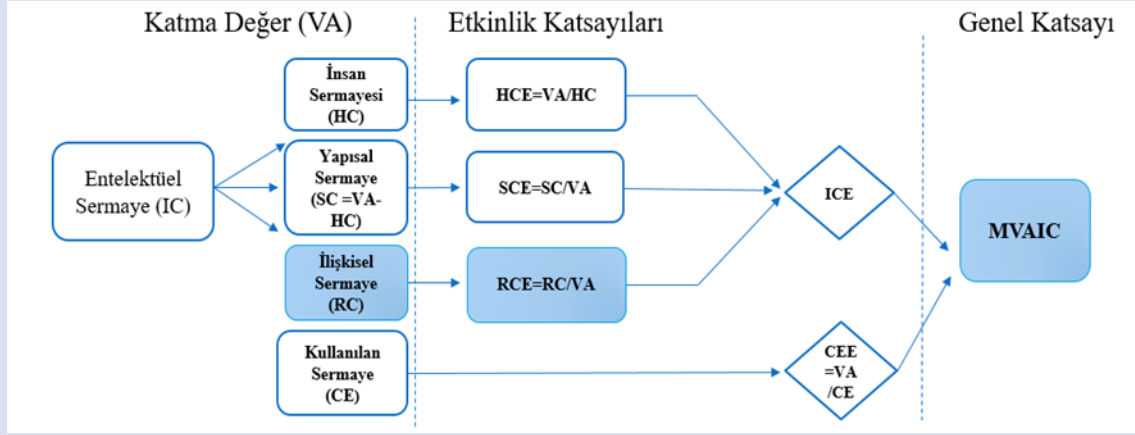
Yapısal sermaye (SC), katma değer (VA) ile insan sermayesi (HC) arasındaki farkı (SC=VA-HC) ifade etmektedir.

Pulic (2004), değer yaratan kaynakların etkinliği konusunda kapsamlı bir bakış açısına sahip olabilmek için fiziksel ve finansal sermayenin (kullanılan sermaye) dikkate alınmasının önemli olduğunu savunmuştur. Kullanılan sermayenin etkinliği (CEE) şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$CEE = VA/CE \quad (4)$$

Kullanılan sermaye (CE), işletmenin toplam aktiflerini ifade etmektedir.

Ulum vd. (2014) entelektüel sermayenin (IC); insan sermayesi (HC), yapısal sermaye (SC) ve ilişkisel sermaye (RC) şeklinde unsurlardan oluştuğunu ve entelektüel sermaye etkinliğinin (ICE) bu üç unsurun etkinlik katsayılarının toplamına eşit olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda fiziksel ve finansal sermayeden oluşan kullanılan sermaye (CE) unsuru da dikkate alınmaktadır. MVAIC unsurlarının hesaplama metodolojisine Resim 1'de yer verilmektedir.

Resim 1. MVAIC Hesaplama Metodolojisi
Figure 1. MVAIC Calculation Methodology

Kaynak: Laing vd. (2010) ile Ulum vd. (2014)'nin çalışmalarından uyarlanmıştır.

MVAIC yönteminde entelektüel sermaye unsurlarından biri olarak ilave edilen ilişkisel sermaye etkinliği (RCE), ilişkisel açıdan yatırımın verimliliğini göstermektedir.

$$RCE = RC/VA \quad (5)$$

İlişkisel sermaye etkinliği (RCE) hesaplamasında yer alan (RC) pazarlama ve satış giderleri ile temsil edilmektedir. Entelektüel sermaye etkinliği göstergesi olarak MVAIC hesaplama metodolojisi aşağıdaki eşitlikte gösterilmektedir (Ulum vd., 2014):

$$MVAIC = HCE + SCE + RCE + CEE \quad (6)$$

Resim 1'de gösterimde olan hesaplama metodolojisine göre MVAIC unsurlarının her birine ilişkin etkinlik katsayısı hesaplanmaktadır. MVAIC, insan sermayesi etkinliği (HCE), yapısal sermaye etkinliği (SCE), ilişkisel sermaye etkinliği (RCE) ve kullanılan sermaye etkinliği (CEE) katsayılarının toplamından oluşmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Panel veri, mikroekonomi uygulamalarında genellikle bireyler veya işletmeler olmak üzere yatay kesit üzerinden belirli zaman aralıklarında tekrarlanan gözlemlerden oluşmaktadır (Cameron ve Triverdi, 2009). Panel verileri, sabit etkiler veya rastgele etkiler modellerinde birimler veya zaman boyunca gözlemlenemeyen heterojenliği belirlemek için kullanışlı olmaktadır. Havuzlanmış OLS regresyon modeli ise tüm birimleri homojen olarak varsaymaktadır. Hipotez testlerinde, bir panel regresyon modelinde gözlemlenemeyen heterojenliğin var olup olmadığı incelenmektedir. Eğer heterojenlik mevcutsa, heterojenliğin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğu belirlenmelidir. F testi havuzlanmış OLS modelinin geçerliliğini sınamak üzere kullanılmakta iken, LM testi tesadüfi etkiler modelini havuzlanmış OLS regresyon modeli ile karşılaştırmaktadır. Hausman spesifikasyon testi, sabit ve tesadüfi etkiler modellerini karşılaştırmak için kullanılan bir yöntemdir (Das, 2019). Bu çalışmada, panel regresyon modelinde birim heterojenliğin varlığını bir başka ifadeyle havuzlanmış OLS regresyon modelinin uygunluğunu sınamak üzere Breusch-Pagan (1980) LM testi uygulanmıştır. Hausman (1978) spesifikasyon testi ile sabit etkiler ile tesadüfi etkiler tahminçileri arasında hangisinin tutarlı olduğuna karar verilmiştir.

Bu çalışmada, yatay kesit olarak 28 bankaya ve 23 dönemden oluşan (2018Q1-2023Q4) zaman aralığına ilişkin oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için panel veri analizi dikkate alınmıştır. Panel veri modellerinin test edilmesinde Stata 17 istatistik yazılım programı kullanılmıştır. Türk bankacılık sektöründe entelektüel sermayenin finansal performansa etkisini analiz etmek üzere belirlenen panel veri modelleri eşitliklerde gösterilmektedir:

$$\text{Model 1: } Roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 Mvaic_{it} + \beta_2 Size_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$\text{Model 2: } Roa_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Hce_{it} + \alpha_2 Rce_{it} + \alpha_3 Sce_{it} + \alpha_4 Cee_{it} + \alpha_5 Size_{it} + u_{it} \quad (8)$$

Her iki modelde bankaların performansı aktif karlılığı (Roa) bağımlı değişkeni ile gösterilmektedir. Bankaların aktiflerinin doğal logaritması ile temsil edilen büyüklük (Size) kontrol değişkeni olarak her iki modelde incelenmiştir. Model 1'de MVAIC yöntemi ile hesaplanmış olan entelektüel sermaye bağımsız değişkendir. Model 2'de yer alan Mvaic unsurları; insan sermayesi etkinliği (Hce), ilişkisel sermaye etkinliği (Rce), yapısal sermaye etkinliği (Sce) ve kullanılan sermaye etkinliği (Cee) olmak üzere bağımsız değişkenlerdir.

Bulgular

Çalışmada panel veri analizi gerçekleştirmeden önce değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Çizelge 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Table 3. Descriptive Statistic

	Roa	Hce	Rce	Sce	Cee	Mvaic	Size
Ortalama	0,0137	8,3116	0,0049	0,8350	0,0569	9,2086	17,450
Maksimum	0,2369	71,854	0,0349	0,9860	0,8614	72,861	21,947
Minumum	-0,1148	1,0979	0,0000	0,0892	0,0047	1,1955	11,507
Std. Sapma	0,0247	6,8899	0,0054	0,0979	0,0808	6,9350	2,4396
Gözlem	644	644	644	644	644	644	644

Çizelge 3 incelendiğinde, veri setindeki bankaların aktif karlılığının ortalama olarak yaklaşık %1,37 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bankalarda MVAIC değeri yaklaşık 1,19 ile 72,8 arasında değişmekte olup ortalama değeri yaklaşık olarak 9,21 düzeyindedir. MVAIC unsurları açısından değerlendirildiğinde, insan sermayesi (hce) tarafından sağlanan ortalama 8,32 düzeyindeki katma değer diğer entelektüel sermaye unsurlarına göre en yüksek değerdir. Hce, ilişkisel sermaye (rce), yapısal sermaye (sce) entelektüel sermayenin maddi olmayan unsurlarını oluşturmakta olup ortalama toplam değerleri yaklaşık 9,145 düzeyindedir. Öte taraftan, entelektüel sermayenin maddi unsuru olan kullanılan sermayenin (cee) ortalama değeri yaklaşık 0,06 düzeyindedir. Bu sonuç, bankaların maddi unsurlardan ziyade maddi olmayan unsurlar aracılığı ile katma değer yaratma eğiliminde oldukları şeklinde ifade edilebilmektedir.

Modele dahil edilmesi öngörülen bağımsız değişkenlerin seçiminde korelasyon matrisinden yararlanılmıştır. Çizelge 4'te modelde yer alan değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin düzeyi ve istatistiksel olarak anlamlılıkları yer almaktadır.

Çizelge 4. Korelasyon Matrisi ve Varyans Büyütme Faktörü (VIF)

Table 4. Correlation Matrix and Variance Inflation Factor (VIF)

	Roa	Hce	Rce	Sce	Cee	Mvaic	Size	VIF
Roa	1,000							-
Hce	0,159***	1,000						1,53
Rce	-0,163***	-0,181***	1,000					1,32
Sce	0,421***	0,550***	0,0267	1,000				1,82
Cee	0,396***	-0,106***	-0,195***	-0,227***	1,000			1,21
Mvaic	0,168***	0,999***	-0,181***	0,558***	-0,097**	1,000		1,01
Size	-0,110***	0,099**	0,433***	0,432***	-0,410***	0,100**	1,000	1,75

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Korelasyon matrisinde bağımsız değişkenler arasındaki ilişki 0,70 eşik değerinin üzerinde ise çoklu doğrusal bağlantıdan kaynaklanan sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı bağımsız değişkenler arasındaki korelasyondan dolayı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Varyans Büyütme Faktörü (VIF) değerlerinin 10 kritik değerinden yüksek düzeyde belirlenmesi çoklu doğrusal bağlantının varlığını göstermektedir (Asteriou ve Hall, 2021). Korelasyon matrisi incelendiğinde, bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde korelasyon ilişkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Öte taraftan, MVAIC ile hce değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısının yüksek düzeyde ve % 1 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan model tahminindeki olası sorunları önleyebilmek amacıyla yüksek korelasyon ilişkisi olan değişkenler farklı modellerde incelenmiştir. Aynı zamanda, bağımsız değişkenlere ait VIF değerlerinin 10 kritik değerinden küçük olduğu görülmekte ve çoklu doğrusal bağlantıya ilişkin bir sorun olmadığı teyit edilmektedir.

Model 1 ve Model 2 için uygun tahmincilerin belirlenmesinde kullanılan Breusch-Pagan (1980) LM testi ile Hausman (1978) testi sonuçlarına Çizelge 5'te yer verilmiştir.

Çizelge 5. LM ve Hausman Test Sonuçları

Table 5. LM and Hausman Test Results

Model 1				Model 2		
Test	İstatistik	Olasılık	Karar	İstatistik	Olasılık	Karar
LM	853,48	0,000***	Birim etki var	288,62	0,000***	Birim etki var
Hausman	18,82	0,000***	Sabit etkiler	50,80	0,000***	Sabit etkiler

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Çizelge 5 incelendiğinde, Hausman testinde “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklinde kurulan H0 hipotezi reddedildiğinden, analizde sabit etkiler tahmincisinin kullanılması uygun görülmüştür. Çalışmada modeller için uygun tahminci belirlendikten sonra uygulanmış olan diagnostik testlerin sonuçları Çizelge 4’te raporlanmıştır.

Çizelge 6. Modellerin Diagnostik Test Sonuçları

Table 6. Diagnostic Test Results of the Models

	Model 1		Model 2	
Test	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Değiştirilmiş Wald	25678,07	0,000***	33007,83	0,000***
Pesaran (2004) CD	18,476	0,000***	36,778	0,000***
Durbin Watson	1,3027		1,0170	
Baltagi-Wu LBI	1,3759		1,1586	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Diagnostik test sonuçları değerlendirildiğinde; Değiştirilmiş Wald test istatistik sonucuna göre farklı varyans sorununun her iki modelde de mevcut olduğu ortaya konulmuştur. Pesaran (2004) çalışmasında, kısa T ve uzun N olmak üzere panel veri modellerinde uygulanabilen yatay kesit bağımlılığı testi önermektedir. Bu çalışmada, N>T olduğu dikkate alınarak uygulanan Pesaran (2004) CD test sonuçlarına göre, her iki modelde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)’in Durbin Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon test değerlerine göre her iki modelde otokorelasyon sorunu olduğu belirlenmiştir. Her iki modelde sabit etkiler tahmincisine ilişkin gerçekleştirilen diagnostik test sonuçlarına göre farklı varyans, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon sorunlarının varlığı tespit edilmiştir.

Driscoll ve Kraay (1998), farklı varyans, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon varlığında standart hatalar üreten dirençli bir tahmincidir. Çalışma kapsamında Model 1 ve Model 2 için her üç sorunun tespit edilmesi neticesinde dirençli standart hatalar üreten tahminciye ilişkin nihai sonuçlar Çizelge 7’de rapor edilmiştir.

Çizelge 7. Driscoll ve Kraay (1998) Dirençli Tahminci Sonuçları

Table 7. Driscoll and Kraay (1998) Robust Estimator Results

Bağımlı Değişken: Roa	Model 1	Model 2
Değişkenler		
Mvaic	0,0011*** (0,0004)	
Hce		0,0001 (0,0002)
Rce		0,4754*** (0,1529)
Sce		0,1130*** (0,0498)
Cee		0,1490*** (0,0261)
Size	0,0062*** (0,0017)	0,0064*** (0,0018)
Sabit Terim	-0,1052*** (0,0288)	-0,2053*** (0,0253)
F İstatistik	13,47***	22,43***
R²	0,0172	0,4178

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Dirençli standart hatalar parantez içinde gösterilmektedir.

Çizelge 7 incelendiğinde, Model 1’ e ilişkin Mvaic artışının bankaların aktif karlılığını 0,0011 oranında ve banka büyüklüğündeki (Size) artışın bankaların aktif karlılığını 0,0062 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada, “Türk bankacılık sektöründeki bankaların aktif karlılıkları MVAIC ile pozitif ilişkilidir” şeklinde kurulan H1 hipotezi kabul edilmektedir. Modeldeki MVAIC ve banka büyüklüğü değişkenleri bankaların aktif karlılığını açıklamakta %1 önem düzeyinde anlamlıdır ve bankaların aktif karlılığındaki değişkenliğin %1,72’sini açıkladıkları görülmektedir.

Model 2’ye ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, Rce, Sce ve Cee değişkenlerinin bankaların aktif karlılığını açıklamakta %1 önem düzeyinde anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuca göre çalışmada oluşturulan H3, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir. Öte taraftan, Hce değişkeninin aktif karlılığına etkisinin anlamlı sonuç vermediği belirlenmiş ve çalışmanın H2 hipotezi reddedilmiştir. MVAIC unsurları açısından sonuçlar incelendiğinde; Rce değişkenindeki artışın aktif karlılığını 0,4754 oranında, Sce değişkenindeki artışın aktif karlılığını 0,113 oranında ve Cee değişkenindeki artışın

aktif karlılığını 0,149 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Bankaların büyüklüğündeki artış ise bankaların aktif karlılığını 0,0064 oranında artırmaktadır. Modelde Hce, Rce, Sce, Cee ve Size değişkenlerinin bankaların aktif karlılığındaki değişkenliğin yaklaşık olarak % 42'sini açıkladıkları belirlenmiştir.

Tartışma

Bu çalışmada, insan sermayesi, ilişkisel sermaye, yapısal sermaye ve kullanılan sermaye unsurlarına ilişkin etkinlik katsayıları da dahil olmak üzere entelektüel sermaye ile bankaların aktif karlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın analiz sonuçlarına bakıldığında, bankaların aktif karlılıklarının MVAIC ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, bankaların aktif karlılıkları ile MVAIC arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ile tutarlılık göstermektedir (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Saruchi vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Gama vd., 2020; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Farooque vd., 2023; Faruq vd., 2023; Barak ve Sharma, 2024). Bankaların, entelektüel sermaye unsurlarını stratejik bir kaynak olarak kullanmaları sürdürülebilir bir rekabet avantajı ile birlikte üstün performans sergilemelerini mümkün kılmaktadır. Öte taraftan, Türk bankacılık örneğine ilişkin Bayraktar ve Atasel (2022)'in çalışmalarında, entelektüel sermayenin bankacılık sektörünün finansal performansı üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiş ve Türkiye'nin gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında olmasının bu sonuca sebep olabileceği ifade edilmiştir. Bu çalışma sonucunun, Bayraktar ve Atasel (2022)'in sonuçlarından farklılık göstermesi, incelenmiş olan dönemin ve banka örneğinin daha geniş kapsamda analiz edilmesi ile açıklanabilir.

MVAIC unsurlarına ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde; ilişkisel sermayenin, yapısal sermayenin ve kullanılan sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür. Öte taraftan, insan sermayesi unsurunun bankaların aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı belirlenmiştir. Aynı zamanda, ilişkisel sermayenin diğer entelektüel sermaye unsurları içerisinde en fazla katma değer yaratan unsur olduğu belirlenmiştir. Bankaların dış paydaşlarıyla olan etkileşim yeteneklerinin katma değer yaratması noktasında ilişkisel sermaye önem arz etmektedir. İlişkisel sermaye özellikle, banka müşterilerinin sadakati ve müşteri iletişiminin sürdürülebilir olması açısından performans üzerinde olumlu katkı sunmaktadır. Kızıl (2010), bireysel müşteri sayısı, internet bankacılığı aktif müşteri sayısı, otomatik fatura ödeme hizmetinden yararlanan müşteri sayısı vb. unsurların ilişkisel sermayeyi zenginleştirdiğini ifade etmektedir. Topaloğlu ve Bayrakdaroglu (2012), müşterilerin kuruma olan bağlılık derecelerinin yüksekliğini ilişkisel sermayenin en önemli unsuru olarak belirlemişlerdir. İlişkisel sermayenin bankaların aktif karlılığına pozitif yöndeki etkisi (Tran ve Vo, 2022; Faruq vd., 2023) tarafından incelenen çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Karacan ve Ergin (2011), özellikle yabancı sermayeli bankaların ulusal sermayeli bankalara göre daha güçlü kurumsal imaja sahip olmaları ve marka değerini artırmak üzere ilişkisel sermayeyi daha etkin kullanmaları neticesinde görece daha yüksek performans gösterdiklerini belirlemişlerdir. Öte taraftan, ilişkisel sermayenin banka performansı üzerinde etkisinin olmadığını tespit eden çalışmalar (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Mohammad ve Bujang, 2019; Gama vd., 2020; Weqar vd., 2020; Bayraktar ve Atasel, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Farooque vd., 2023; Barak ve Sharma, 2024) mevcuttur.

Yapısal sermayenin bankaların aktif karlılığını pozitif yönde etkilemesine ilişkin elde edilen sonuç literatürdeki (Tiwari ve Vidyarthi, 2018; Mohammad ve Bujang, 2019; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Bayraktar ve Atasel, 2022; Faruq vd., 2023) çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Yapısal sermaye, insan kaynağını bilgi üretmeye ve bilgisinden yararlanmaya teşvik eden ortamı sağlayan hem fiziksel hem de maddi olmayan destekleyici altyapıdır. Kızıl (2010), bankaların şube sayısı, yurtdışı şube sayısı ve ATM sayısı unsurları kapsamında yapısal sermayenin güçlendiğini belirtmiştir. Yapısal sermayenin güçlendirilmesi noktasında, Topaloğlu ve Bayrakdaroglu (2012) ise banka personeline olumlu bir çalışma ortamı ve adil ücretlendirme politikası uygulanmasının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Öte taraftan, Topaloğlu ve Bayrakdaroglu (2012, 2024), bilişim teknolojisinin geliştirilmesi, hizmet içi eğitim, teknolojik gelişmelerin ve altyapının devamlılığının sağlanması ve gerekli yatırımların yapılması noktasında ortaya çıkan eksiklikler neticesinde yatırım sermayesinin verimli olarak yönetilemediğini belirlemişlerdir. Pilatin vd. (2023), yapısal sermayenin aktif karlılığı üzerindeki olumsuz etkisini, Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların yapısal sermayelerini oluşturan unsurları etkin bir şekilde kullanmadıkları şeklinde ifade etmişlerdir. Barak ve Sharma (2024), yapısal sermayenin aktif karlılığı üzerinde negatif etki oluşturmasını, teknolojik altyapı yatırımlarının ve söz konusu yatırım sürecinin maliyet açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Kutbay (2024) tarafından, patentler, ticari markalar, telif hakları, tasarım hakları ve bilgi sistemleri gibi yapısal sermaye unsurlarının bankaların aktif karlılığı üzerinde bir etki oluşturmadığı ve yapısal sermayenin esas olarak insan sermayesini destekleyen bir alt yapı sunması neticesinde performans üzerinde dolaylı etki oluşturabileceği ifade edilmektedir.

Fiziksel ve finansal sermaye yatırımlarının toplamından oluşan kullanılan sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğuna ilişkin sonuç literatürle (Kızıl, 2010; Özkan vd., 2017; Ekim vd., 2019; Mohammad ve Bujang, 2019; Buallay, 2019; Weqar vd., 2020; Tran ve Vo, 2022; Gama vd., 2020; Bayraktar ve Atasel, 2022; Asutay ve Ubaidillah, 2023; Pilatin vd., 2023; Faruq vd., 2023; Kutbay 2024) benzerlik göstermektedir. Bir birim kullanılan sermayeden oluşturulan katma değere işaret eden kullanılan sermaye etkinliği (Kızıl, 2010), fiziksel ve finansal kaynaklardan oluşan varlık yapısının bankaların katma değer yaratma aşamasında verimli olarak kullanıldığını göstermektedir (Ekim vd., 2019). Pilatin vd. (2023), kullanılan sermayenin banka performansı üzerinde pozitif etkiye

sahip olmasını, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalar açısından daha yüksek bir karlılık düzeyi için fiziksel ve finansal sermayenin kullanılması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır. Benzer şekilde Ekim vd. (2019), banka yönetimi ve diğer paydaşlar açısından kullanılan sermayenin önemini koruduğuna ve katma değeri yüksek gelir elde edilmek üzere yüksek seviye fiziksel ve finansal varlık yatırımlarının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Öte taraftan, Topaloğlu ve Bayrakdaroğlu (2012) kullanılan sermaye etkinliği ile bankaların finansal performansı arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Kullanılan sermayeden oluşan varlıkların etkin bir şekilde yönetilemediği ve karı yüksek tutabilmek için katma değer yaratan varlıkların bir yatırım olarak değerlendirilemediği raporlanmıştır. Barak ve Sharma (2024), kullanılan sermayenin banka performansı üzerinde negatif etkiye sahip olmasını, finansal sermaye içerisinde daha fazla oranda borç sermayesine yer verilmesi ile açıklamışlardır.

İnsan sermayesi, çalışanların mevcut görevlerini yerine getirmek için bir araya getirdikleri bilgi, beceri, yenilikçilik ve yetenek olarak tanımlanmaktadır (Bontis, 1998). Bilginin, entelektüel sermayenin temelini oluşturan bir kavram olduğu dikkate alındığında, insan sermayesine yapılan yatırımların banka açısından katma değer yaratılmasına ve dolayısıyla performansa olumlu katkı sunması beklenmektedir. Bu çalışmada, bankaların aktif karlılığı üzerinde insan sermayesinin etkili olmadığı yönündeki sonuç literatürle (Topaloğlu ve Bayrakdaroğlu, 2012; Gama vd., 2020) tutarlılık göstermektedir. Topaloğlu ve Bayrakdaroğlu (2012) tarafından elde edilen bulgu, Türk bankacılık sektöründe yer alan bankaların insan kaynağının ürettiği bilgiyi kullanarak katma değer yaratamadığı ve üretilen bilginin banka içerisine yeterli düzeyde iletilmediği şeklinde yorumlanmıştır. Bankaların aktif karlılığı ile insan sermayesi etkinliği arasında negatif yönlü bir ilişki tespit eden çalışmalar mevcuttur (Kızıl, 2010; Bayraktar ve Atasel, 2022). Öte taraftan, Karacan ve Ergin (2011), yabancı sermayeli bankaların ulusal sermayeli bankalara göre daha yüksek maaş ödeme politikası benimsemesinin kaliteli insan kaynağı ile sonuçlanarak bankanın performansı üzerinde olumlu etkisinin olacağını belirlemişlerdir. Kutbay (2024) Türk bankacılık sektöründe insan kaynaklarının gelişim göstermesinin insan sermayesi etkinliği açısından banka performansı üzerinde olumlu bir etkiye yol açtığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Pilatin vd., (2023), insan sermayesi etkinliğinin bankaların performansı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kontrol değişkeni olan banka büyüklüğünün bankaların aktif karlılığını pozitif yönde etkilediği yönündeki sonuç, (Ekim vd., 2019; Tran ve Vo, 2022) tarafından yapılan çalışmalarla uyumludur. Büyük ölçeğe sahip bankaların ölçek ekonomilerinden yararlanmak suretiyle elde ettikleri tekeli ve pazarlık güçleri bankaların karlılığı üzerinde olumlu etki oluşturabilir (Riahi-Belkaou, 2003).

Sonuç

Günümüzde değişim gösteren iş koşulları, dinamik ve rekabetçi iş çevreleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımı bankaların sahip olduğu varlıkların niteliksel özelliklerinin değişiminde rol oynamaktadır. Dolayısıyla, bankaların faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak, rekabet avantajı sağlamak ve katma değer yaratmak üzere maddi varlık yatırımlarının yanı sıra soyut varlık yatırımlarına da öncelik vermeleri bir gereklilik haline gelmektedir. Bankaların bünyesinde yer alan soyut varlıkların tümü esas itibarıyla entelektüel sermaye olarak ifade edilmektedir. Özellikle bilgi yoğun sektörlerde faaliyet gösteren bankalar açısından bilgi temeline dayalı olan entelektüel sermaye bankaların değer yaratma sürecine önemli katkı sunmaktadır. Bu çerçevede yaratılan katma değer verimliliğini belirlemek üzere entelektüel sermayenin ölçülmesi gereklilik arz etmektedir. Böylelikle entelektüel sermayeyi oluşturan her bir unsurun yarattığı katma değer bankaların performansı üzerinde oluşturduğu etkinin de görülebilmesine olanak tanıyabilmektedir.

Bu çalışma, entelektüel sermayenin finansal performansa bir başka ifadeyle, aktif karlılığı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 28 ticari bankanın 2018Q1-2023Q4 dönemi çeyrek verileri incelenmiştir. Entelektüel sermaye, Ulum vd. (2014)'nin ortaya koyduğu Düzeltilmiş Entelektüel Katma Değer Katsayısı (MVAIC) yöntemi ile ölçülmüştür. Bankaların performans göstergesi olarak aktif karlılığı kullanılmıştır. Çalışmada, MVAIC ve unsurları üzerinden iki farklı model oluşturularak bankaların aktif karlılığı üzerindeki etki panel veri analizi ile incelenmiştir.

Bankacılık sektöründe, MVAIC yöntemi ile ölçülen entelektüel sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yöndeki etkisi bankaların performanslarını arttırmak üzere entelektüel sermaye yatırımlarını stratejik bir kaynak olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Özellikle hizmet sektöründe yer alan bankalar açısından entelektüel sermayenin katma değer yaratma sürecindeki rolü performans üzerinde önem arz etmektedir. Entelektüel sermayenin etkin olarak kullanılması, bankaların rekabet edebilir konumda olmalarına ve sürdürülebilir performans elde etmelerine katkı sağlayabilir.

MVAIC unsurlarına ilişkin sonuçlar; ilişkisel sermayenin, yapısal sermayenin ve kullanılan sermayenin bankaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu göstermektedir. Öte taraftan, insan sermayesi unsurunun aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada, ilişkisel sermayenin diğer entelektüel sermaye unsurları içerisinde en fazla katma değer yaratan unsur olduğu belirlenmiştir. Türk bankacılık sektöründe ürün ve hizmetlerin müşteri beklentilerini karşılayabilmesi, müşterilerin sosyo-ekonomik koşulları ve riskten kaçınma düzeyleri çerçevesinde hizmet alabilmesi bankalar nezdinde güven ve sadakat oluşumunda etkili olabilecek ilişkisel sermaye unsurları olarak değerlendirilebilir. Bankaların rekabetçi ve değişen koşullarda ilişkisel sermayeyi bir diğer ifadeyle, dış

paydaşlarıyla olan etkili iletişim yeteneklerini bankanın imajına olumlu yansıyacak şekilde değerlendirdikleri ve neticesinde performanslarının artış gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Yapısal sermaye bankaların aktif karlılığını pozitif yönde etkilemektedir. Bankacılık sektöründe, mobil bankacılık hizmetleri ve internet bankacılığı gibi teknolojik altyapı sağlayan yazılım hizmetlerine çevrimiçi ve kesintisiz erişim yoluyla müşterilerine değer katan yapısal sermaye unsuru bankalara rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu açıdan, bankaların yapısal sermayeyi etkin bir kaynak olarak değerlendirdikleri ve katma değer yaratarak performans göstergelerini pozitif yönde etkiledikleri ifade edilebilir.

Fiziksel ve finansal sermaye yatırımlarını ifade eden kullanılan sermayenin bankaların aktif karlılıklarını pozitif yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Elde edilen sonuç, Türkiye özelindeki bankaların daha yüksek düzeyde kara ulaşmak için fiziksel ve finansal sermaye yatırımlarını katma değer yaratacak şekilde etkin olarak kullandıklarını göstermektedir.

Banka büyüklüğünün karlılık üzerindeki etkisi incelendiğinde, büyük bankaların tekel gücü, pazarlık gücü ve ölçek ekonomileri yoluyla servet yaratma üzerinde oluşturduğu etki ve bu etkinin performans göstergelerine olumlu yansıdığı gözlemlenmiştir.

Türk bankacılık sektöründe entelektüel sermaye; özellikle ilişkisel sermaye, yapısal sermaye ve kullanılan sermaye unsurları üzerinden katma değer işlevi görerek bankaların performansına olumlu yönde etki etmektedir. Bankacılık sektörünün rekabet avantajını sürdürülebilir ve kalıcı kılabilmek için entelektüel sermayenin sağladığı katma değerden yararlanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak bankacılık sektöründe entelektüel sermayenin temel unsuru olan insan sermayesinden etkin olarak yararlanılmadığı belirlenmiştir. Bankalarda büyük ölçüde bilgi iletişim teknolojilerine bağlı olarak ofis faaliyetleri yürütülse de işlemlerin büyük çoğunluğu insan müdahalesi gerektirmektedir. Kurum çalışanlarının sahip olduğu bilginin, becerinin, yeteneklerin ve deneyimlerin tümü insan sermayesi unsuru oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışanların sürece daha fazla dahil edilmesiyle insan sermayesinin katma değer yaratma işlevi üzerinde olumlu yönde etkisi görülebilir.

Türk bankacılık sektörüne odaklanılmış olan bu çalışmada, finansal kurumlar açısından sonuçların değerlendirilmesine yönelik genel yargıda bulunulamaması kısıt oluşturmaktadır. Gelecekte yapılması düşünülen çalışmalarda, analiz kapsamına dahil edilmeyen sigorta, leasing, faktoring vb. finans sektöründeki kurumlara yer verilebilir. Ülkeler arası ortaya çıkabilecek farklılıkların da dikkate alınarak farklı ülke grupları arasındaki performans ölçütleri üzerinden yapılan karşılaştırmalar daha genellenebilir sonuçlara ulaşılmasına olanak tanıyabilir. Ayrıca farklı entelektüel sermaye ölçüm yöntemlerinin birlikte değerlendirilerek söz konusu yöntemler arasında karşılaştırma yapılması literatüre katkı sunabilir.

Extended Abstract

In the contemporary era, the significance of resources owned by enterprises is contingent upon their capacity to facilitate information, communication, and technology-based developments. Unlike the traditional economic model that emphasizes tangible assets like physical infrastructure and financial capital as the main engines of economic activity, modern business performance is increasingly driven by intangible assets. Intangible assets in an organization consist of unique information, capabilities, values, and resources that have the potential to be converted into market value. In other words, intellectual capital can maximize the competitiveness, productiveness, and enhancement of the market value of an enterprise (Pulic & Kolakovic, 2005).

Similarly, Drucker (1999) emphasizes the crucial importance of intellectual capital, asserting that “the most valuable asset of businesses in the 21st century will be knowledge workers and their productivity.” It is acknowledged that during the 20th century when businesses concentrated on enhancing the output of their employees through the utilization of manual labour the most valuable asset for them was their production equipment. However, Drucker foretells that in the future, knowledge will be of paramount importance to businesses, and that the objective should be to enhance the productivity of knowledge-based enterprises and knowledge workers.

As postulated by Edvinsson and Sullivan (1996), enterprises that are knowledge-intensive derive a competitive advantage from their accumulation of knowledge. They define intellectual capital as “knowledge that can be converted into value.” Stewart (1991) puts forward the argument that modern businesses are becoming increasingly knowledge-based, encompassing an array of intangible assets, including patents, production techniques, managerial expertise, technologies, information pertaining to customers, suppliers, and traditional knowledge. He predicts that intellectual capital will be constituted by the integration of this knowledge, defining it as “the sum of everything that all employees know that gives a business a competitive advantage in the market.”

In a 2004 article, Pulic references Drucker (1999), who posits that knowledge workers should be regarded as an “asset” rather than a “cost” to ensure optimal knowledge worker productivity. Public asserts that contemporary employees should be viewed as an investment rather than a cost and should be regarded as a source of intellectual capital that generates value for businesses. In this context, he posits that intellectual capital should be to ascertain the efficiency of resources in value creation. A variety of measurement methods have been proposed in the literature with regard to the measurement of intellectual capital. Sveiby (2010) proposes a classification of intellectual capital measurement methods into four principal categories: direct intellectual capital method, market value method, return

on assets method, and scorecard method. While there are 42 methods in this group, the principal methods include Technology Discovery, Intangible Asset Valuation, Technology Broker, Tobin's q, Skandia Navigator, Intellectual Capital Index, Balanced Scorecard, Economic Value Added, and the Value Added Intellectual Capital Coefficient (VAIC).

In 1998, Pulic developed the VAIC method for measuring and controlling the effectiveness of intellectual capital, as well as determining whether it creates value. It is asserted that there are two principal sources of capital, namely physical and financial capital, and that intellectual capital is employed to generate added value within an enterprise. Furthermore, it is proposed that intellectual capital is constituted by human capital and structural capital. Value creation as a measure of business performance, demonstrating the enterprise's capacity to generate value. A high intellectual value added coefficient indicates that a greater value is created through the utilization of the enterprise's resources.

In the view of Stewart (2001), the intellectual capital of an enterprise is constituted by three main elements: human capital, structural capital, and customer capital. Human capital represents one of the most significant components of an enterprise's intellectual capital (Edvinsson & Sullivan, 1996). It encompasses the collective knowledge, expertise, creativity, and capabilities of the enterprise's workforce, enabling them to fulfill their current roles effectively. Structural capital represents the supporting infrastructure that provides the requisite environment for human resources to produce and utilize knowledge. In addition to tangible resources such as computers, tables, and mobile phone, human resources can also be provided with intangible resources such as information technology, computing, business procedures, marketing roadmaps, and business expertise (Edvinsson & Sullivan, 1996). Customer capital represents the most crucial component for the success of a business (Roos & Roos, 1997). It encompasses the information that is embedded in all the relationships that an organisation develops with clients, competitors, vendors, business units, trade partnerships or the government.

The Modified Value Added Intellectual Capital Coefficient (MVAIC) method, developed by Ulum et al. (2014), offers a more extensive assessment of intellectual capital, incorporating the relational capital element that remains unconsidered in the VAIC approach. The study by Ulum et al. (2014) represents the inaugural investigation into the MVAIC method for evaluating the effectiveness of intellectual capital within the Indonesian banking sector. The findings revealed that the MVAIC method is a more effective approach than the VAIC method for measuring intellectual capital.

Banks operate within a dynamic, innovative, and competitive environment, characterized by intense intellectual capital investment. In order for banks to provide high-quality financial products and services to their customers, it is evident that their investments in intangible assets, which encompass human capital, customer relations, and technological infrastructure, demonstrate the significance of intellectual capital. Consequently, international and national studies highlight the significance of intellectual capital in influencing performance, with the objective of generating corporate value and attaining a sustainable competitive opportunity within the banking sector. Conversely, the generation of a synergy resulting from the integration of each component of intellectual capital demonstrates the distinctive characteristics in the assessment of an enterprise's performance in comparison to its competitors, while other variables remain constant.

The purpose of this study is to examine the effect of intellectual capital on the performance of banking institutions in the banking sector. The MVAIC method is used. In order to achieve this objective, the data from a total of 28 commercial banks operating within the Turkish banking sector were analyzed over the period from the first quarter of 2018 to the third quarter of 2023. This study employs panel data analysis to examine the impact of intellectual capital, as measured by the MVAIC and its constituent elements, on banks' return on assets. In microeconomic applications, panel data is defined as a set of repeated observations at specific time intervals across a horizontal cross-section, typically comprising individuals or enterprises (Cameron & Triverdi, 2009). Panel data is advantageous for identifying unobserved heterogeneity across units or over time, particularly within fixed effects or random effects models. The pooled OLS regression model is predicated on the assumption of homogeneity across all units. The objective of hypothesis testing is to ascertain whether unobserved heterogeneity exists within a panel regression model. In the event that heterogeneity is identified, it is then necessary to ascertain whether this is a fixed or random phenomenon. The F-test is employed to ascertain whether a fixed effects model or a pooled OLS model is the more appropriate choice. To ascertain which of the fixed effects and random effects estimators is consistent, the Hausman (1978) specification test is employed (Das, 2019).

The results of the Hausman (1978) specification test indicated that the optimal estimator for the model was fixed effects. The diagnostic test results revealed the presence of heteroscedasticity, cross-sectional dependence, and autocorrelation in the fixed effects model. In order to address the aforementioned issues, Driscoll & Kraay (1998) were employed as an estimator, as it produces robust standard errors as a consequence of the identification of all three problems. The results of the analysis demonstrate that intellectual capital, as measured by the MVAIC method, has a positive effect on the return on assets in the banking sector. These findings indicate that banks view intellectual capital investments as a strategic resource for enhancing their performance. The results pertaining to the MVAIC elements indicate that relational capital, structural capital, and utilised capital exert a positive influence on banks' return on assets. Conversely, the impact of human capital on return on assets is not statistically significant.

Consequently, it is established that relational capital is the element that generates the greatest added value among the various forms of intellectual capital. In the Turkish banking sector, the extent to which products and services meet

customer expectations—along with customers' ability to access these services in line with their socio-economic conditions and risk tolerance—can be regarded as elements of relational capital that contribute to building trust and loyalty in banks. In competitive and changing conditions, it is evident that banks leverage relational capital, namely their effective communication skills with external stakeholders, to enhance their reputation and performance.

In the banking sector, the structural capital element, which adds value to customers through online and uninterrupted access to software services that provide technological infrastructure such as mobile banking services and internet banking, confers a competitive advantage upon banks. In this regard, it can be posited that banks employ structural capital as an efficacious resource, thereby exerting a beneficial influence on performance indicators through the generation of added value.

It was observed that the banks operating in the Turkish banking sector make effective use of capital assets, including both physical and financial capital, in a value-adding way with the aim of attaining higher levels of profitability.

Intellectual capital implementation has been shown to have a beneficial effect in the context of the Turkish banking sector and to function as a value-added resource, particularly in relation to the constituent elements of relational capital, structural capital, and employed capital. It is evident that the added value derived from intellectual capital is leveraged to ensure the long-term sustainability and competitiveness of the banking sector. Nevertheless, it has been established that human capital, which constitutes the fundamental component of intellectual capital, is not employed in an optimal manner within the banking sector. Despite the prevalence of information and communication technologies in office activities, the majority of transactions still require human intervention. The collective knowledge, competencies, abilities, and experiences of an organization's workforce represent its human capital element. Consequently, greater employee involvement in the process may contribute positively to the added value-creation function of human capital.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: BU (%70), EY (%30) Veri Toplanması: BU (%100) Veri Analizi: EY (%100) Makalenin Yazımı: BU (%30), EY (%70) Makale Gönderimi ve Revizyonu: BU (%40), EY (%60)	Author Contributions	Research Design: BU (%70), EY (%30) Data Collection: BU (%100) Data Analysis: EY (%100) Writing the Article: BU (%30), EY (%70) Article Submission and Revision: BU (%40), EY (%60)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

- Ahuja, B. R., & Ahuja, N. L. (2012). Intellectual capital approach to performance evaluation: A case study of the banking sector in India. *International Research Journal of Finance and Economics*, (93), 110-122.
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2021). *Applied econometrics*. London: Red Globe Press.
- Asutay, M., & Ubaidillah. (2023). Examining the impact of intellectual capital performance on financial performance in Islamic banks. *Journal of the Knowledge Economy*. <https://doi:10.1007/s13132-023-01114-1>
- Barak, M., & Sharma, R. K. (2024). Does intellectual capital impact the financial performance of Indian public sector banks? An empirical analysis using GMM. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(208). <https://doi:10.1057/s41599-024-02702-5>
- Bayraktar, Y., & Atasel, O. Y. (2022). Değiştirilmiş entelektüel katma değer katsayısı ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: BIST banka endeksi'nde bir araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi - Journal of Accounting Institute*, 67, 27-55. <https://doi:10.26650/MED.1117773>
- Bayraktaroğlu, A. E., Çalışır, F., & Baskak, M. (2019). Intellectual capital and firm performance: An extended VAIC model. *Journal of Intellectual Capital*, 20(3), 406-425. <https://doi:10.1108/JIC-12-2017-0184>
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.

- Bontis, N. (1998). Intellectual capital: An exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, 36(2), 63-76. <https://doi:10.1108/00251749810204142>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Buallay, A. (2019). Intellectual capital and performance of Islamic and conventional banking. *Journal of Management Development*, 38(7), 518-537. <https://doi:10.1108/JMD-01-2019-0020>
- Cameron, A. C., & Triverdi, P. K. (2009). *Microeconometrics using stata*. The United States of America: A Stata Press Publication.
- Das, P. (2019). *Econometrics in theory and practice: Analysis of cross section, time series and panel data with stata 15.1*. Singapore: Springer. <https://doi:10.1007/978-981-32-9019-8>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Drucker, P. F. (1999). Knowledge-worker productivity: The biggest challenge. *California Management Review*, 41(2), 79-94.
- Dzenopoljac, V., Yaacoub, C., Elkanj, N., & Bontis, N. (2017). Impact of intellectual capital on corporate performance: evidence from the Arab region. *Journal of Intellectual Capital*, 18(4), 884-903. <https://doi:10.1108/JIC-01-2017-0014>
- Edvinsson, L., & Sullivan, P. (1996). Developing a model for managing intellectual capital. *European Management Journal*, 14(4), 356-364. [https://doi:10.1016/0263-2373\(96\)00022-9](https://doi:10.1016/0263-2373(96)00022-9)
- Ekim, N., Acar, M., & Uçan, O. (2019). Entelektüel sermayenin finans sektöründe değer yaratmadaki rolü: Türk bankacılık sektöründe bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*(4), 37-63.
- Farooque, O. A., AlObaid, R. O., & Khan, A. A. (2023). Does intellectual capital in Islamic banks outperform conventional banks? Evidence from GCC countries. *Asian Review of Accounting*, 31(5), 805-831. <https://doi:10.1108/ARA-12-2022-0298>
- Faruq, M. O., Akter, T., & Rahman, M. M. (2023). Does intellectual capital drive bank's performance in Bangladesh? Evidence from static and dynamic approach. *Heliyon*, 9(7). <https://doi:10.1016/j.heliyon.2023.e17656>
- Firer, S., & Williams, S. M. (2003). Intellectual capital and traditional measures of corporate performance. *Journal of Intellectual Capital*, 4(3), 348-360. <https://doi:10.1108/14691930310487806>
- Gama, A. W., Wiagustini, N. L., Sedana, I. B., & Purbawangsa, I. B. (2020). Intellectual capital and financial performance of Indonesian banks. *Quality - Access to Success*, 21(177), 9-14.
- Goh, P. C. (2005). Intellectual capital performance of commercial banks in Malaysia. *Journal of Intellectual Capital*, 6(3), 385-396. <https://doi:10.1108/14691930510611120>
- Hausman, J. A. (1978). Specification test in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- İşseveroğlu, G., & Ercan, C. (2019). Entelektüel sermaye bileşenlerinin teknoloji şirketleri üzerine etkisi: BIST' de ampirik bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(83), 111-130. <https://doi:10.25095/mufad.579827>
- Itami, H. (1987). *Mobilizing invisible assets*. United State of America: Harvard University Press.
- Kandil Göker, İ. E. (2017). Bilişim Sektöründe entelektüel sermaye ile finansal performans ilişkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Academic Value Studies*(14), 78-86. <https://doi:10.23929/javs.529>
- Karacan, S., & Ergin, E. (2011). Bankaların Entelektüel sermayesi ile finansal performansı arasındaki ilişki. *Business and Economics Research Journal*, 2(4), 73-88.
- Kızıl, C. (2010). Entelektüel sermaye analizleri. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kutbay, A. Y. (2024). Entelektüel sermaye bileşenlerinin karlılık ile ilişkisi: Bankacılık sektörü üzerinde ampirik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 19(73), 23-29.
- Laing, G., Dunn, J., & Hughes-Lucas, S. (2010). Applying the VAIC model to Australian hotels. *Journal of Intellectual Capital*, 11(3), 269-283. <https://doi:10.1108/14691931011064545>
- Marr, B., & Moustaghfir, K. (2005). Defining intellectual capital: a three-dimensional approach. *Management Decision*, 43(9), 1114-1128. <https://doi:10.1108/00251740510626227>
- Mavridis, D. G. (2004). The intellectual capital performance of the Japanese banking sector. *Journal of Intellectual Capital*, 5(1), 92-115. <https://doi:10.1108/14691930410512941>
- Mavridis, D. G., & Kyrmizoglou, P. (2005). Intellectual capital performance drivers in the Greek banking sector. *Management Research News*, 28(5), 43-62. <https://doi:10.1108/01409170510629032>
- Mention, A.-L., & Bontis, N. (2013). Intellectual capital and performance within the banking sector of Luxembourg and Belgium. *Journal of Intellectual Capital*, 14(2), 286-309. <https://doi:10.1108/14691931311323896>

- Mouritsen, J. (2009). Classification, measurement and the ontology of intellectual capital entities. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 13(2), 154-162. <https://doi:10.1108/14013380910968665>
- Özkan, N., Çakan, S., & Kayacan, M. (2017). Intellectual capital and financial performance: A study of the Turkish Banking Sector. *Borsa Istanbul Review*, 17(3), 190-198. <https://doi:10.1016/j.bir.2016.03.001>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics No.0435*. University of Cambridge, Faculty of Economics and Politics.
- Pilatin, A., Ayaydin, H., & Barut, A. (2023). Does intellectual capital affect financial performance and non-performing loans? Evidence from the banking sector in Turkey. *BDDK Bankacılık Ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 17(1), 39-64. <https://doi:10.46520/bddkdergisi.1348086>
- Pulic, A. (1998). Measuring the performance of intellectual potential in the knowledge economy. *19th Annual National Business Conference*. Hamilton, Kanada: McMaster University, Michael G. DeGroote School of Business.
- Pulic, A. (2000). VAIC™ – an accounting tool for IC management. *International Journal of Technology*, 20(5-8), 702-714. <https://doi:10.1504/IJTM.2000.002891>
- Pulic, A. (2004). Intellectual capital - does it create or destroy value? *Measuring Business Excellence*, 8(1), 62-68. <https://doi:10.1108/13683040410524757>
- Pulic, A., & Bornemann, M. (1999). The physical and intellectual capital of Austrian banks.
- Pulic, A., & Kolakovic, M. (2005). Value creation efficiency in the new economy. *Global Business and Economics Review*, 5(1), 111-128. <https://doi:10.1504/GBER.2003.006201>
- Riahi-Belkaoui, A. (2003). Intellectual capital and firm performance of US performance of US: A study of the resource-based and stakeholder views. *Journal of Intellectual Capital*, 4(2), 215-226. <https://doi:10.1108/14691930310472839>
- Roos, G., & Roos, J. (1997). Measuring your Company's Intellectual Performance. *Long Range Planning*, 30(3), 413-426. [https://doi:10.1016/S0024-6301\(97\)90260-0](https://doi:10.1016/S0024-6301(97)90260-0)
- S.Mohammad, H., & Bujang, I. (2019). Performance of Malaysian financial firms: An intellectual capital perspective using MVAIC model. *Asian Economic and Financial Review*, 9(7), 752-765. <https://doi:10.18488/journal.aefr.2019.97.752.765>
- Saruchi, S. A., Zamil, N. A., Basiruddin, R., Rasid, S. Z., & Ahmad, N. F. (2019). Empirical linkage of intellectual capital and performance of Islamic banks. *International Conference on Recents Advancements in Engineering and Technology (ICRAET-18)*. 8, s. 677-684. Telangana, India: Blue Eyes Intelligence Engineering & Sciences Publication. <https://doi:10.35940/ijeat.E1095.0585C19>
- Stewart, T. A. (1991). Brainpower: How intellectual capital is becoming America's most valuable asset. *Fortune*.
- Stewart, T. A. (2001). *The wealth of knowledge: Intellectual capital and the twenty-first century organization*. NewYork: Doubleday/Currency.
- Sveiby, K.-E. (2010). *Methods for measuring intangible assets*. <http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods>. Erişim tarihi: 10.06.2024
- Tiwari, R., & Vidyarthi, H. (2018). Intellectual capital and corporate performance: a case of Indian banks. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 8(1), 84-105. <https://doi:10.1108/JAEE-07-2016-0067>
- Topaloğlu, E. E., & Bayrakdaroğlu, A. (2012). Entelektüel sermayenin Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 332-352.
- Topaloğlu, E. E., & Bayrakdaroğlu, A. (2024). Entelektüel sermaye ve finansal performans: Bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9(1), 297-327.
- Tran, N. P., & Vo, D. H. (2022). Do banks accumulate a higher level of intellectual capital? Evidence from an emerging market. *Journal of Intellectual Capital*, 23(2), 439-457. <https://doi:10.1108/JIC-03-2020-0097>
- Ulum, I., Ghozali, I., & Purwanto, A. (2014). Intellectual capital performance of Indonesian banking sector: A modified VAIC (M-VAIC) perspective. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 6(2), 103-123. <https://doi:10.5296/ajfa.v6i2.5246>
- Wang, J.-C. (2008). Investigating market value and intellectual capital for S&P500. *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 546-563. <https://doi:10.1108/14691930810913159>
- Weqar, F., Khan, A. M., & Haque, S. M. (2020). Exploring the effect of intellectual capital on financial performance: a study of Indian banks. *Measuring Business Excellence*, 24(4), 511-529. <https://doi:10.1108/MBE-12-2019-0118>
- Yalama, A., & Coşkun, M. (2007). Intellectual Capital Performance of Quoted Banks on the Istanbul Stock Exchange Market. *Journal of Intellectual Capital*, 8(2), 256-271. <https://doi:10.1108/14691930710742835>
- Yörük, N., & Erdem, N. S. (2008). Entelektüel sermaye ve unsurlarının, İMKB'de işlem gören otomotiv sektörü firmalarının finansal performansı üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 397-413.

Investigation of Generations' Attitudes, Awareness, and Behaviors Toward Water Consumption in Türkiye

Cansu Gökmen Köksal^{1,a,*}

¹Business Administration, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Istanbul Topkapi University, İstanbul, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 22/12/2024

Accepted: 13/03/2025

JEL Codes: M10, M31

ABSTRACT

Water is an essential resource that underpins prosperity and wealth. However, the dual threat of increasing pollution levels and rising consumption, primarily driven by rapid population growth, has led to a critical water scarcity situation. Water consumption and supply challenges have become a major environmental issue requiring coordinated global management. Estimates emphasize the urgency of our ongoing environmental crisis by projecting that the world population will face severe water shortages by 2050. This study investigates whether attitudes, awareness levels, social norms, and habits related to water consumption vary between Generations Y and Z, as well as across genders, in the context of Türkiye. For this purpose, data were collected from 261 individuals through online and face-to-face surveys. The findings reveal notable differences between Generations Y and Z regarding their attitudes toward water conservation, water consumption habits, and the frequency with which they pay attention to water waste. Additionally, the study shows differences between men and women in their attitudes, water consumption habits, and conservation efforts. The analysis indicates that Generation Y tends to be more careful and committed to water consumption, often demonstrating more consistent behavior in translating their attitudes into action. These findings highlight the importance of recognizing generational and gender differences, especially when formulating public policies for water conservation and promoting more conscious water consumption in the future. They also underscore the need to design practices that lead to lasting behavioral changes as part of a comprehensive social marketing plan.

Keywords: Generations, water consumption, water conservation, sustainability, social marketing

Türkiye'de Kuşakların Su Tüketimine Yönelik Tutum, Farkındalık ve Davranışlarının Araştırılması

Süreç

Geliş: 22/12/2024

Kabul: 13/03/2025

Jel Kodları: M10, M31

ÖZET

Su, refah ve zenginliğin temelini oluşturan vazgeçilmez bir kaynaktır ancak, büyük ölçüde hızlı nüfus artışının neden olduğu artan kirlilik seviyeleri ve artan tüketimin ikili tehdidi, kritik bir su kıtlığı durumuyla sonuçlanmıştır. Günümüzde, su tüketimi ve su arzını çevreleyen zorluklar, koordineli küresel yönetim gerektiren başlıca çevresel sorunlardan biri haline gelmiştir. Tahminler 2050 yılına gelindiğinde küresel nüfusun ciddi bir su kıtlığıyla karşı karşıya kalacağını öngörerek mevcut çevresel krizimizin aciliyetinin altını çizmektedir. Bu çalışma Türkiye 'de su tüketimine ilişkin tutumların, su tüketimine ilişkin farkındalık düzeyinin, normların ve su tüketimine ilişkin alışkanlıklarla ilgili Y ve Z kuşaklarına göre ve cinsiyete göre farklılık sergileyip sergilemediğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla 261 kişiden çevrimiçi ve yüz yüze anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Araştırma bulguları bireylerin suyun korunmasına ilişkin tutumlarının, su tüketimine ilişkin alışkanlıklarının, su israfına dikkat etme sıklıklarının Y ve Z jenerasyonları arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma tutumların, su tüketimine ilişkin alışkanlıkların ve su tasarrufuna ilişkin çabanın erkek ve kadınlar arasındaki farklılıklarını ortaya koymuştur. Analiz sonuçları Y jenerasyonunun su tüketimi konusunda daha dikkatli ve özverili olduğu ve sahip olduğu tutumların davranışa dönüşmesi konusunda daha tutarlı davranış gösterme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, özellikle su tasarrufu için kamu politikaları oluştururken ve gelecekte daha bilinçli su tüketimini teşvik ederken, kuşak ve cinsiyet farklılıklarını tanımanın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca kapsamlı bir sosyal pazarlama planının parçası olarak kalıcı davranış değişikliklerine yol açan uygulamalar tasarlanmasının gerekliliğini de vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jenerasyonlar, su tüketimi, suyun korunması, sürdürülebilirlik, sosyal pazarlama

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Introduction

Since water has been regarded as one of the essential building blocks of prosperity and wealth from the past to the present, it has become one of the most significant natural resources (Arbués *et al.*, 2003:81). However, water pollution and increased water consumption with the growing population have caused water to be consumed faster than it can reproduce, making it one of the major environmental problems the world must manage (Corral-Verdugo & Frías-Armenta, 2006: 407). According to the United Nations report (UN), the current global water supply is expected to decrease by 40% by 2030. On the contrary, whereas about half of the world's population experiences a severe water shortage during a part of the year, one-fourth of the population faces high water stress by using more than 80% of the annual renewable freshwater resources. Additionally, the increase in the frequency of meteorological water droughts and the amount of excessive precipitation due to climate change is expected to adversely impact the usability of existing resources (Milano *et al.*, 2013: 499-500). Türkiye is among the countries expected to be affected by these future scenarios (Milano *et al.*, 2013: 510). In recent years, changes in how we consume resources, a growing population, and climate change have started to impact water usage. As a result, water consumption and resources have become vital environmental issues that need to be addressed. Whereas the usable annual water amount per capita in Türkiye was 1.652 m³ in 2000, it decreased to 1.544 m³ in 2009 and 1.346 m³ in 2020, and it is predicted to decrease to 1.120 m³ under the effect of the population in 2030 (DSİ, 2020). While the average daily water amount per capita was 224 liters in 2018, this quantity was 228 liters in 2022 (TÜİK, 2018-2022). Considering the distribution of daily water consumption per capita by province, metropolises, such as Ankara (242 lt), İzmir (210 lt), and İstanbul (190 lt), rank first (TÜİK, 2022). Upon evaluating these data within the scope of the Falkenmark index, Türkiye is a country with water shortage and at risk of becoming one of the countries with water scarcity in the not-too-distant future (Muluk *et al.*, 2013:24). Sustainable water use at the individual level is one of the most effective ways to address freshwater scarcity, which is identified as a key environmental problem (Willis *et al.*, 2011: 2005-2008). Water conservation is also accepted as a pro-environmental behavior and is among the elements considered in evaluating pro-environmental activities (Aprile & Fiorillo, 2017: 119).

Steg and Vlek (2009: 309) define pro-environmental behaviors as “behaviors that damage the environment as little as possible and benefit the environment.” In this respect, researchers have conducted studies on alternative transportation use (Muñoz *et al.*, 2016: 4), green purchasing behavior (Yadav & Pathak, 2016:732), reuse of plastic bags (Dursun, 2019:432; Martinho *et al.*, 2017: 3), waste recycling (Tonglet *et al.*, 2004:199), water conservation (Aprile & Fiorillo, 2017: 122-125; Dean *et al.*, 2021: 1-8), energy conservation (Gao *et al.*, 2017:109), low carbon consumption (Ding *et al.*, 2018: 4-8; Jiang *et al.*, 2019: 160-165), and other pro-environmental behaviors (Gkargkavouzi *et al.*, 2019: 149-151) and the factors affecting these behaviors.

The concept of water consumption involves the practices, actions, and resource use of individual consumers, farmers from an agricultural perspective, or companies responsible for various production activities from an industrial perspective (Patsiaouras, 2024: 63). Individuals have a notable impact on water consumption through their domestic habits and brand selections. Many may not fully recognize how their actions affect water resources. Understanding this relationship is essential for fostering more sustainable consumption practices. (Kang *et al.*, 2017: 22-29; Randolph & Troy, 2008: 452-453; Zehnder *et al.*, 2003: 3-5). Hence, it should be remembered that paying attention to water consumption in households and exerting efforts for water conservation are valuable, especially in terms of sustainability. Based on this point, the current study will first present the conceptual framework for water conservation and consumption. The study aims to answer whether individuals' attitudes, awareness, norms, and habits regarding water consumption differ according to generations and gender. In this sense, unlike the studies in the literature revealing the relationships between various demographic variables and various pro-environmental attitudes, intentions, and behaviors, it is thought that addressing generation and including all variables in the study will contribute to the literature.

Conceptual Framework

There is no consensus on the definitions of water conservation in the literature, and some studies have conceptualized and addressed it as water demand management, water protection, and water consumption (Rodríguez Sánchez & Sarabia Sánchez, 2020: 2). The definition of water conservation made by the U.S. Water Resources Council has been frequently adopted, especially by institutions with responsibilities in this field. According to the aforementioned definition, water conservation refers to all activities that reduce water demand, increase usage efficiency, prevent water losses and waste, and encourage practices for water protection (Alliance for Water Efficiency, 2010). Additionally, studies in the literature on the measurement of water conservation behavior differ. Accordingly, some researchers address actual water consumption rates (e.g. Barnett *et al.*, 2020:3). Some studies divide water consumption into efficiency and restriction (Fielding *et al.*, 2010: 33; Savari *et al.*, 2022: 2). Efficiency behavior is the provision of the necessary tools for water conservation (e.g. solar hot water, energy-saving appliances, etc.), whereas

water restriction behaviors depend on the level of households' awareness of how to conserve water in their homes (e.g. using cold water in the dishwasher, turning off computers and electronic equipment when not in use, etc.) (Corral Verdugo *et al.*, 2003; Fielding *et al.*, 2010: 33; Savari *et al.*, 2022: 2-5).

The review of studies on domestic water consumption shows that certain elements widely used by researchers come to the forefront. These can be listed as *attitude* (Fielding *et al.*, 2010; Jorgensen *et al.*, 2014; Kurz *et al.*, 2005: 1282-1284; Kang *et al.*, 2017: 3-9; Russell & Knoeri, 2020: 3-4); *perceived effectiveness* (Sarabia-Sánchez *et al.*, 2014: 207-209); *beliefs* (Fielding *et al.*, 2010: 30; Kang *et al.*, 2017: 3-9; Russell & Knoeri, 2020: 3-5); *environmental concern* (Aprile & Fiorillo, 2017: 122-125; Akpınar *et al.*, 2018: 341-342); *perceived behavioral control* (Fielding *et al.*, 2012:30; Kang *et al.*, 2017: 3-9; Russell & Knoeri, 2020: 3-5); *norms* (Russell & Knoeri, 2020: 3-5); *credibility of the problem* (Sarabia-Sánchez *et al.*, 2014: 207-209; Rodríguez Sánchez & Sarabia Sánchez, 2020:8); *involvement* (Gregory & Di Leo, 2003:1264; Sarabia-Sánchez *et al.*, 2014: 207-209; Rodríguez Sánchez & Sarabia Sánchez, 2020: 8); *environmental awareness* (Akpınar *et al.*, 2018: 341-342).

Researchers have usually employed theoretical models to determine and measure various factors affecting water consumption behavior. Accordingly, the theory of planned behavior (Ajzen, 1991: 181) and value belief theory (Stern *et al.*, 1999: 328) can be listed as the two theoretical frameworks most frequently adopted by researchers. Attitudes are the leading elements among the internal factors that stand out in water consumption/water conservation behavior in studies (see Fielding *et al.*, 2010: 1; Jorgensen *et al.*, 2014: 229-230; Kang *et al.*, 2017: 3-9; Kurz *et al.*, 2005: 1282-1284; Russell & Knoeri, 2020: 3). Accordingly, particularly the theory of planned behavior positions attitudes as antecedents of intentions and discusses their impacts in explaining individuals' behaviors. While many studies support attitudes as antecedents of intentions, they often provide a limited explanation for the formation of actual behavior (Attari, 2014; Barnett *et al.*, 2020: 2-4; Fielding *et al.*, 2012: 3). Furthermore, attempts have been made to explain the determinants of behavior with various factors added with norms and perceived control variables (Fielding *et al.*, 2010: 16) in line with the theoretical framework. Some researchers have tried to explain water consumption behavior by using both of these theoretical frameworks together and including different elements in their research models. For instance, Russell and Knoeri (2020: 2) researched the determinants of household water conservation behavior in the UK by addressing environmental behavior with two theoretical frameworks within the scope of the Comprehensive Action Determination Model. The results showed that individuals' attitudes, norms, habits, and intentions regarding water conservation were among the significant determinants. The results demonstrate that water conservation intentions are formed more strongly where there is a positive attitude toward water protection and conservation, where social pressure prevails, and where there is a high level of individual moral responsibility. On the contrary, researchers also frequently address norms (Corral-Verdugo & Frías-Armenta, 2006: 412; Russell & Knoeri, 2020: 3-5). Normative beliefs can be described as the sum of beliefs that individuals internalize about how they should behave in particular situations. These beliefs are shaped according to personal values, moral standards, and social expectations. Additionally, social norms depend on external references and what others should do. They are based on society's general behaviors, habits, and accepted norms (Schwartz, 1977: 232-240; Schultz, 2002: 67-80). Studies have shown that individual norms have significant effects on explaining various pro-environmental behaviors, including water behavior (Landon *et al.*, 2017: 903; Pradhananga *et al.*, 2022: 15; Warner *et al.*, 2016: 858-860; Russell & Knoeri, 2020: 3-5).

Awareness of water use is one of the elements addressed by many researchers, although not in most studies (Akpınar *et al.*, 2018; Gregory & Leo, 2003: 1282-1287; Ham *et al.*, 2016: 161-172; Kollmuss & Agyeman, 2002: 240-257). Awareness, one of the first stages of obtaining and interpreting information, can be defined as the mental state reached as a result of accepting information cues (Gregory & Leo, 2003: 1263). Environmental awareness can be explained as the state of being informed and aware of the environment impacting people and the environmental consequences of human behavior (Ham *et al.*, 2016: 161; Kollmuss & Agyeman, 2002: 253). Individuals are expected to be aware of the environmental consequences of their consumption habits, and this awareness is expected to lead to the adoption of more environmentally friendly behaviors such as reducing water usage, recycling waste, and minimizing waste generation. Additionally, individuals with a high level of environmental awareness are likely to possess greater knowledge and skills related to practicing pro-environmental behaviors, making it easier to motivate and encourage them to take such actions (Si *et al.*, 2022). However, similar to the relationship between attitude and behavior, the results are controversial, and the fact that people know the consequences of their behaviors and a high level of awareness of environmental problems are not always reflected in behavior (Clark & Finley, 2007: 623). Studies showing that a large percentage of environmentally friendly behaviors are related to an individual's internal states and environmental conditions support this conclusion (Kollmuss & Agyeman, 2002: 239,256-258).

Environmental behavior literature frequently examines the roles of situational factors, including socio-economic, demographic, and physical environment variables, in conservation behavior. Accordingly, it has been attempted to determine whether situational factors affect people's water consumption and water conservation intentions and behaviors. These factors can be listed as *the number of people in the household* (Gregory & Di Leo, 2003: 1267), *the type of house (detached/apartment)* (Gilg & Barr, 2006: 408), *features such as having a garden, pool* (Jorgensen *et al.*, 2009: 228; Randolph & Troy, 2008: 446; Syme *et al.*, 1991: 160), *being a homeowner or renter* (Aprile & Fiorillo, 2017: 123; Fielding *et al.*, 2010: 24), *education* (Gregory & Di Leo, 2003: 1270), *income level* (Gregory & Di Leo, 2003: 1270), *gender*

(Corral-Verdugo *et al.*, 2003: 249; Espejo *et al.*, 2021:2), and age (Clark & Finley, 2007: 616; Gilg & Barr, 2006: 408; Gregory & Di Leo, 2003: 1270).

Research on demographic variables related to water conservation reveals conflicting results in the literature. For instance, when examining studies on gender, some research indicates that women tend to conserve water more than men and are more likely to engage in pro-environmental activities (Espejo *et al.*, 2021: 6-7). In contrast, other studies suggest the opposite, showing that men exhibit higher water conservation behavior (Corral-Verdugo *et al.*, 2003: 255). For example, the research conducted by Mohamad *et al.* (2024: 8) reveals that men are more aware of water conservation. On the other hand, studies demonstrate that households with more people consume more water (Fielding *et al.*, 2012: 10-11; Gregory & Di Leo, 2003: 1282-1287). Although studies indicate that people with higher education levels have stronger intentions toward water conservation or that individuals with higher income levels make more attempts to conserve water (e.g. trying and using water-saving devices, etc.), these results are controversial in terms of actual water consumption results. When evaluated in terms of actual water consumption data, it can be said that individuals who tend to consume less water and conserve more water are those with lower education levels and lower incomes (Gregory & Di Leo, 2003: 1282-1287; Fielding *et al.*, 2012: 8-12). Age can also be expressed as one of the controversial factors. Whereas some studies demonstrate that older adults have more intentions and tendencies toward more pro-environmental behaviors, some report similar findings for younger individuals. For instance, studies on general environmental concerns have shown that younger individuals have more attitudinal concerns about environmental problems (Van Liere & Dunlap, 1980), households with older adults consume less water due to higher environmental awareness (Clark & Finley, 2007: 634-624; Gilg & Barr, 2006: 408; Gregory & Di Leo, 2003: 1282-1287), and households with younger members consume more water (Dang *et al.*, 2024: 9-10; Lyman, 1992: 2166). In their study investigating the determinants of household water conservation behaviors and intentions, Russel and Knoeri (2020: 11) reported that households with younger members had higher intentions to conserve water. The study by Espejo *et al.* (2021: 6-7) revealed that individuals' frequencies of water conservation and their levels of commitment to the environment were not affected by the age variable.

When reviewing the variables and conclusions related to water consumption in the literature, it is clear that various research have documented equally consistent and contradictory results regarding water conservation behavior. In this sense, it would not be wrong to say that water consumption may differ depending on the country's location, its cultural characteristics, the country's water policy, public awareness initiatives, and any imposed restrictions or regulations. On the contrary, the lack of a consensus on the measurement of water conservation behavior, researchers' different conceptualizations in this sense, or addressing the relationships between variables such as attitude, awareness, involvement, age, gender, and education, etc. using the shared water consumption averages/actual water consumption data may have caused differences in terms of generalizing the results obtained. Few studies have examined the factors affecting water consumption by generation in Türkiye (e.g. Simsek, 2023: 1292-1293). On the other hand, the review of similar studies in national and international literature shows that different studies have examined the impacts of water consumption and few studies have addressed different variables such as attitude, normative beliefs, awareness, water consumption habits, and water conservation intentions together. The novelty and originality of the present study arise from the desire to eliminate the above-mentioned deficiencies. Accordingly, the study will first evaluate individuals' attitudes and awareness regarding water consumption and conservation, norms expressing their thoughts on the steps to be taken by the state regarding water consumption, and water consumption habits. In this respect, it is aimed to answer the research question of whether individuals' attitudes and awareness levels regarding water consumption and conservation, habits, and norms concerning water consumption differ between generations. In this sense, it is thought that evaluating the attitudes, awareness, habits, and norms of Generations Y and Z, differently from the age variable particularly addressed in studies in the literature, will contribute to obtaining significant results. Additionally, testing whether the attitudes, awareness, habits, and norms of women and men differ is our second research question. Accordingly, the hypotheses:

- H1: Individuals' attitudes towards water consumption differ according to generations Y and Z.
- H2: Individuals' awareness levels regarding water consumption differ according to generations Y and Z.
- H3: Individuals' habits regarding water consumption differ according to generations Y and Z.
- H4: Individuals' norms differ according to generations Y and Z.
- H5: Individuals' frequency of avoiding water waste differs according to generations Y and Z.
- H6: Individuals' conservation importance differs according to generations Y and Z.
- H7: Individuals' willingness to save water differs according to generations Y and Z.
- H8: Individuals' attitudes towards water consumption differ according to gender.
- H9: Individuals' awareness levels regarding water consumption differ according to gender.
- H10: Individuals' habits regarding water consumption differ according to gender.
- H11: Individuals' norms differ according to gender.
- H12: Individuals' frequency of avoiding water waste differs according to gender.
- H13: Individuals' water conservation importance differs according to gender.

H14: Individuals' general awareness levels regarding water consumption (awareness_2) differ according to generations Y and Z.

H15: Individuals' general awareness levels regarding water consumption (awareness_2) differ according to gender.

The study will investigate whether individuals' behaviors and attitudes regarding water conservation differ by generation and gender. It is thought that determining these will shed light on the establishment of relevant policies, particularly within the scope of social marketing practices and sustainable water consumption.

Method

The study applied a survey to participants reached via e-mail and face-to-face interview methods between July 2023 and October 2023.¹ The study sample consists of individuals over the age of 18. The survey form prepared for the study was shared over www.surveeey.com, one of the platforms enabling the dissemination of surveys in an electronic environment. The study adopted the convenience sampling method, and the participants were 261 individuals who responded to the survey questions voluntarily. A total of 268 individuals participated in the study; however, the forms of two participants under the age of 18 were excluded from the analysis, along with any forms found to be incomplete or incorrectly filled out. Determining the appropriate sample size for an independent sample t-test is essential to ensure statistical power and the reliability of results. While a minimum of 30 participants per group is generally recommended, larger samples can yield more trustworthy findings. According to Altunışık et al. (2012: 137), a sample size ranging from 30 to 500 is sufficient for social science research. Additionally, studies have highlighted that for factor analysis, the sample size should be at least five times the number of items on the survey. For more reliable results, it is advised that the sample size should be at least 200, and again, no less than five times the number of items (Akbulut & Capık, 2022: 114; Dogan & Basokçu, 2010: 67; Gürbüz & Sahin, 2016: 130). It is also noted that approximately 200 observations are necessary for multivariate statistics (Hair et al., 2010: 11). Therefore, it can be concluded that the sample size achieved in this study is adequate. The survey form consists of three sections and 50 questions in total. The first section contains 8 questions about general attitudes, evaluations, and behaviors regarding water consumption. The second section of the survey includes questions about attitudes, awareness, and habits regarding water consumption. The last section of the study contains questions about gender, age, and other demographic information. All data were analyzed using the SPSS software. Additionally, the program Microsoft Excel was used to draw graphs.

The first section of this study attempted to determine the participants' expectations regarding water shortage in the world and Türkiye by asking dichotomous questions (e.g. Do you think there is a water shortage in our country?). In the continuation of the first section, the importance the participants attached to water conservation, the frequency of water conservation, and their levels of willingness to do this were measured using a 5-point Likert scale. The second section used the scale of Gregory & Di Leo (2003: 1292-1294) to measure the participants' attitudes and awareness regarding water consumption and the scale of Corral-Verdugo & Frías-Armenta (2006: 414-415) to measure the normative beliefs representing the steps the state will take regarding water consumption and water consumption habits by adapting them to the study's scope. A 5-point Likert scale (1 = Strongly Disagree; 5 = Strongly Agree) was used to determine the participants' attitudes, awareness, and water consumption habits.

Data Analysis and Results

The current section will present the analyses conducted using the SPSS program.

Evaluation of the Participants' Demographic Characteristics

Table 1 lists the participants' socio-demographic information. Accordingly, 63.6% (n=166) of the participants were female, and 36.4% (n=95) were male. Moreover, the participants were asked about the total number of people living with them in the household. Accordingly, 36% (n=94) of the participants stated that they lived with 4 people in the household, 21.8% (n=57) lived with 3 people, 18.4% (n=48) lived with 4 people and above, whereas 8% (n=21) of the participants lived alone.

Çizelge 1. Katılımcıların cinsiyet, jenerasyon, eğitim düzeyi, meslek ve hanede yaşayan kişi sayısına göre dağılımı

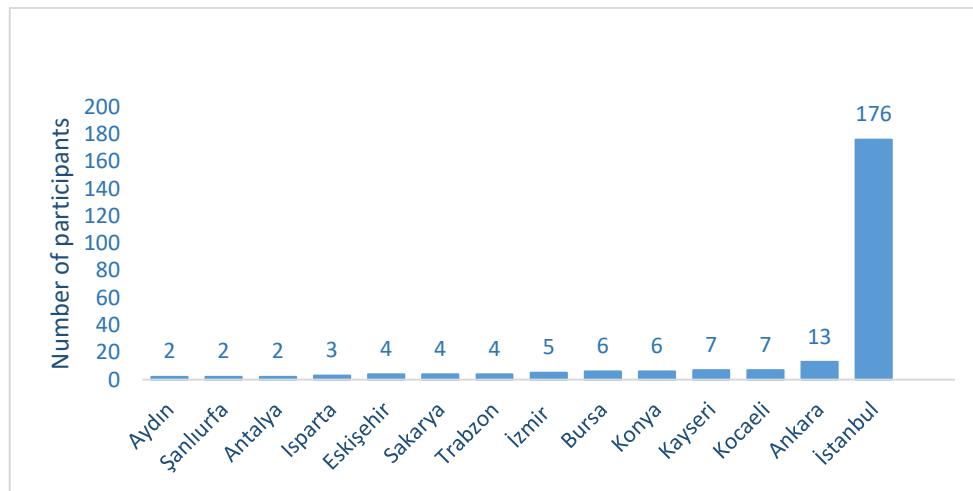
Table 1. Distribution of Participants by Gender, Generation, Education Level, Occupation, and Number of People Living in the Household

Demographic	Frequency (n)	Percentage (%)
Gender		
Female	166	63.6
Male	95	36.4

¹ On July 10, 2023, the Academic Research and Publication Ethics Committee of İstanbul Topkapı University decided that the study complies with scientific research and publication ethics rules.

Demographic	Frequency (n)	Percentage (%)
Total number of people living with you in the household		
1	21	8.0
2	34	13.0
3	57	21.8
4	94	36.0
4 and above	48	18.4
Last graduation school		
High school	155	59.4
University	38	14.6
Postgraduate	67	25.7
Occupation		
Student	184	70.5
Public employee	33	12.6
Private sector employee	28	10.7
Worker	2	0.8
Other	14	5.4
Generation		
Z Generation	165	63.2
Y Generation	96	36.8

The participants were also asked about the city where they lived. Graph 1 is based on the responses to this question. Participants from 32 different cities in total took part in the research. While the number of participants from 17 cities was limited to 1, the distribution of cities with 1 or more participants is shown in the graph. Of the participants, 67% reside in İstanbul, 5% in Ankara, 3% in Kocaeli, 3% in Kayseri, and 2% reside in Konya and Bursa.

Grafik 1. Katılımcıların şehirlere göre dağılımı
Graph 1. Distribution of Participants by Cities

Another question asked to the participants in the first section is about their expectations and views regarding water shortage in Türkiye and the world in the future. Thus, Table 2 presents the participants' expectations regarding the water shortage in Türkiye according to their responses. Of the participants, 81.6% (n=213) thought that Türkiye was experiencing a water shortage, and 98.5% (n=257) thought that it would also experience a water shortage in the future. In addition to the participants' assessments regarding Türkiye, their current assessments regarding water shortages in the world and their thoughts on future projections were also evaluated. Accordingly, about 88.5% (n=231) of the participants thought that there was a water shortage in the world, while 98.5% (n=257) thought that there would be water problems in the world in the future. In line with these assessments, it can be said that the participants had negative assessments regarding the future, and they thought that water-related problems would be felt more. Finally, the participants were asked about their efforts to conserve water. Accordingly, 80.5% (n=210) of the participants thought that "they made an effort to conserve water," whereas 19.5% (n=51) stated that they exerted no effort. Overall, it can be stated that the participants were aware of the possible water shortage in Türkiye and around the world and expressed their views that they made an effort for this.

Çizelge 2. Türkiye'de su sıkıntısı değerlendirmelerine verilen yanıtlar

Table 2. Responses to Assessments of Water Shortage in Türkiye

Statement	Participants' Responses	
	Yes	No
Do you think there is a water shortage in our country?	213	48
Do you think our country will experience a water shortage in the future?	257	4

Çizelge 3. Responses to water shortage assessments around the world

Table 3. Responses to Water Shortage Assessments Around the World

Statement	Participants' Responses	
	Yes	No
Do you think there is a water shortage in the world?	231	30
Do you think there will be a water shortage in the world in the future?	257	4

Descriptive statistics regarding the participants' attitudes, awareness, water consumption habits, and norms

The attitude scale included in our study contains statements covering consumers' economic motives regarding water consumption and their assessments regarding lifestyle and comfort. Table 4 contains descriptive statistics for these statements.

Considering the participants' attitudes in Table 4, item 10 on the attitude scale had the highest mean. Accordingly, 65.5% (M=4.494) of the participants thought that "water conservation was their responsibility" by responding "strongly agree." According to the participants' responses, the statement "If I have to use less water, my lifestyle will change for the worse." defined as attitude_2 had the second highest mean (M=3.027). Only 14.6% of the participants responded to this statement "strongly agree," and 24.5% responded "agree." Accordingly, it can be said that 14.6% of the participants thought that water conservation would adversely affect their lives. The statement "I don't plan to conserve water." (M= 1.494), coded as attitude_7, had the lowest mean. In line with this, it can be stated that 51% and 31.4% of the participants had positive attitudes toward water conservation, with the responses "strongly disagree" and "agree," respectively. The statement "I could conserve more water, but I don't see any reason to do so." was the item with the second lowest mean on the attitude scale. Of the participants, 35.6% responded "strongly disagree" to this statement, and 25.3% responded "disagree. Considering all of these, it can be said that the participants were aware of the necessity of water protection and water conservation.

Çizelge 4. Katılımcıların su tüketimine ilişkin tutumlarının ortalama ve standart sapma değerleri

Table 4. Mean and Standard Deviation Values for the Participants' Attitudes Toward Water Consumption

Statements		Mean	Sd
attitude_1	Water conservation requires more effort than necessary.	2.395	1.3450
attitude_2	If I have to use less water, my lifestyle will change for the worse.	3.027	1.2782
attitude_3	I could conserve more water, but I don't see any reason to do so.	1.762	1.0290
attitude_4	My comfort is more important than conserving a few liters of water.	1.824	1.1057
attitude_5	I don't want to change my lifestyle to conserve more water.	2.184	1.1388
attitude_6	The only limit to how much water you can use should be how much you are ready to pay for it.	1.920	1.1186
attitude_7	I don't plan to conserve water.	1.494	0.9266
attitude_8	Everyone should be able to use as much water as they want.	1.843	1.1173
attitude_9	I would only try to conserve water during droughts.	1.782	1.0999
attitude_10	It is my duty to conserve water as a responsible citizen.	4.494	0.8885

The awareness scale used in the study evaluates the participants' general awareness levels regarding water conservation and protection, awareness of the country's future water consumption, and awareness of water consumption and problems in the country. Accordingly, Table 5 lists descriptive statistics regarding the participants' awareness.

Upon evaluating the statements related to awareness, the statement "Water provides a habitat for wildlife and vegetation, and care should be taken to protect it" was the item with the highest mean (M=4.720), indicating that most participants were aware that water is one of the vital and indispensable resources. Additionally, the participants thought that "Citizens should be encouraged to conserve water" (M=4.705). The statement "I don't think that it is really important to be careful about water use" was the item with the lowest mean (M=2.077). It can be said that this result

is related to the participants' belief that sensitivity regarding water consumption is necessary due to their awareness of water. An opposite level of awareness could have been formed in line with the participants' responses, which would support the idea that attention and care regarding water use are unnecessary.

Çizelge 5. Katılımcıların su tüketimi farkındalığına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Table 5. Mean and Standard Deviation Values Regarding the Participants' Awareness of Water Consumption

	Statements	Mean	Sd
awa_cons_1	There is a need for water conservation in Türkiye.	4.605	0.6632
awa_cons_2	The current water resources will not be sufficient to meet the country's needs.	4.272	0.8675
awa_cons_3	Citizens should be encouraged to conserve water.	4.705	0.5761
awa_cons_4	I think that water is a scarce resource that should be carefully protected.	4.575	0.7065
awa_cons_5	Water provides a habitat for wildlife and vegetation, and care should be taken to protect it.	4.720	0.6095
awa_fut_1	I am concerned about future water resources.	4.590	0.6712
awa_fut_2	I am concerned that households in Türkiye use too much water.	4.425	0.7691
awa_fut_3	I don't think that it is really important to be careful about water use.	2.077	1.5197
awa_fut_4	Nature will find a way to solve water supply problems before they become serious.	2.490	1.2728
awa_fut_5	If every household will not reduce the amount of water consumed, Türkiye will face serious environmental problems.	4.429	0.7794
awa_fut_6	Water conservation is necessary to protect natural resources.	4.621	0.6488
awa_local_1	Water demand in Türkiye is considerably higher than the available water resources.	4.080	0.8578
awa_local_2	Water shortage is a potentially major problem for Türkiye.	4.375	0.7726
awa_local_3	If water usage habits do not change, there will not be sufficient water to meet the country's future needs.	4.548	0.6464
awa_local_4	Water conservation is necessary to prevent the need for dams in the country.	4.192	0.9291

Table 6 presents the descriptive statistics regarding the participants' water consumption habits in the questions directed to them.

Concerning the participants' water conservation habits, "I turn off the tap while washing dishes." was the habit with the highest mean (M=4.268). The statement "I keep the tap closed while soaping my hands." was the habit with the second highest mean (M=3.977). The statement "I take a shower in less than five minutes." was the habit with the lowest mean (M=2.330). The results can be interpreted as the fact that awareness-raising activities and public service announcements made recently for water consumption, such as turning off the tap while washing hands, or washing dishes in dishwashers not with hands and hand washing, have been beneficial. Nevertheless, it can be stated that individuals have not yet fully understood the negative effects of not paying attention to shower time or the amount of water spent during the water heating period on water consumption.

Çizelge 6. Katılımcıların su tüketim alışkanlıklarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Table 6. Mean and Standard Deviation Values for the Participants' Water Consumption Habits

	Statements	Mean	Sd
habits_1	I turn off the tap while washing dishes.	4.268	0.8115
habits_2	I take a shower in less than five minutes.	2.330	1.1924
habits_3	I water plants at night.	2.736	1.3655
habits_4	I use a single glass of water while brushing my teeth.	3.602	1.3338
habits_5	I keep the tap closed while soaping my hands.	3.977	1.1699
habits_6	I separate the running water in the bathroom until it becomes warm for different purposes (watering flowers, cleaning, toilet, etc.).	2.908	1.5112

Finally, the questions asked to the participants attempted to determine their perceptions of the steps to be taken by the state regarding water consumption. Accordingly, Table 7 contains the descriptive statistics regarding the participants' norms. The statements on the norms scale are actually a sum of individuals' assessments for the question of how much responsibility the state should have in the steps to be taken regarding water consumption.

Çizelge 7. Katılımcıların normlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Table 7. Mean and Standard Deviation Values for the Participants' Norms

	Statements	Mean	Sd
Nb_1	The state should enact laws prohibiting the establishment of industries around dams, rivers, lakes, and underground water resources.	4.517	0.7625
Nb_2	The state should impose fines on individuals who waste water.	4.057	1.0003
Nb_3	The state should impose higher taxes on industries/companies polluting water.	4.693	0.6947
Nb_4	The more water people consume, the more they have to pay for this consumption.	4.184	0.9750

According to the results, the participants thought that the state should impose higher taxes on industries and companies causing water pollution (M=4,693). Furthermore, the participants indicated that the state should enact laws and regulations prohibiting the establishment of such companies and industries, especially near ware resources (M=4.517).

Reliability and Validity Analyses of the Scales

To test the scales' validity and reliability, "exploratory factor analysis" (EFA) was conducted within the scope of the construct validity test, and Cronbach's alpha test was performed to determine internal consistency (Table 8).

Çizelge 8. Faktör yükleri, açıklanan ortalama varyans ve güvenilirlik katsayısı

Table 8. Factor Loadings, Average Variance Explained, and Reliability Coefficient

Scale Items	Factor Loadings
Awareness of water consumption (Awareness dimension_1) Cronbach's Alpha= 0.854	
Water shortage is a potentially major problem for Türkiye.	0.761
If water usage habits do not change, there will not be sufficient water to meet the country's future needs.	0.748
Water demand in Türkiye is considerably higher than the available water resources.	0.718
If every household will not reduce the amount of water consumed, Türkiye will face serious environmental problems.	0.716
I am concerned that households in Türkiye use too much water.	0.611
The current water resources will not be sufficient to meet the country's needs.	0.577
I am concerned about future water resources.	0.514
Water conservation is necessary to protect natural resources.	0.484
Attitude toward water consumption Cronbach's Alpha=0.821	
I would only try to conserve water during droughts.	0.733
I don't want to change my lifestyle to conserve more water.	0.719
Everyone should be able to use as much water as they want.	0.701
I don't plan to conserve water.	0.658
My comfort is more important than conserving a few liters of water.	0.657
I could conserve more water, but I don't see any reason to do so.	0.652
The only limit to how much water you can use should be how much you are ready to pay for it.	0.586
Awareness of water consumption (Awareness dimension_2) Cronbach's Alpha= 0.783	
Water provides a habitat for wildlife and vegetation, and care should be taken to protect it.	0.783
Citizens should be encouraged to conserve water.	0.700
I think that water is a scarce resource that should be carefully protected.	0.583
Water consumption habits Cronbach's Alpha=0.688	
I use a single glass of water while brushing my teeth.	0.725
I take a shower in less than five minutes.	0.631
I separate the running water in the bathroom until it becomes warm for different purposes (watering flowers, cleaning, toilet, etc.).	0.610
I keep the tap closed while soaping my hands.	0.606
I turn off the tap while washing dishes.	0.589
I water plants at night.	0.562
Norms Cronbach's Alpha=0.630	
The state should impose higher taxes on industries/companies polluting water.	0.755
The state should enact laws prohibiting the establishment of industries around dams, rivers, lakes, and underground water resources.	0.709
The state should impose fines on individuals who waste water.	0.624

The EFA conducted on 35 questions using the principal components method and Varimax rotation revealed a 9-factor structure explaining 59% of the total variance. Upon examining the factor loadings, the analysis determined 8 problematic items. Six questions were eliminated one by one due to loading on different factors, cross-loading, loading with factor loadings less than 0.40, and loading on a separate factor alone, and EFA was repeated. According to the analysis results, the calculated KMO value of 0.863 indicates that the data set is adequate for exploratory factor analysis. The chi-square value of 2422.251, the degree of freedom of 351, and the significance level of 0.000 reported in Bartlett's test of sphericity results show that the data set is suitable for applying exploratory factor analysis. The repeated factor analysis revealed a 5-factor structure explaining 53% of the total variance. Cronbach's alpha coefficients of each factor were calculated after the factor analysis; accordingly, a factor consisting of two items with Cronbach's alpha coefficient below 0.50 was identified. After deleting these items one by one due to a low reliability level, the coefficient calculations

related to the final factor analysis and reliability analysis are given in Table 8. The minimum reliability criterion is set at 0.60 or higher. A Cronbach's alpha coefficient between 0.61 and 0.80 indicates that the measurement tool has moderate reliability, while a coefficient between 0.81 and 1.00 signifies high reliability (Kılıç, 2016: 47-48). Therefore, the scales used in this study are considered reliable. After the validity and reliability tests, the means of the variables included in the factor analysis and to be used in all analyses were taken to obtain composite scores. The independent sample t-test was conducted to determine whether individuals' attitudes, awareness, and water consumption habits differed by generation and gender. First, the normality assumption was evaluated by calculating the kurtosis and skewness values of each dimension (See Table 9). In addition to the criterion that the kurtosis and skewness values should be between +1 and -1 for the normality assumption, Jondeau and Rockinger (2003) indicated that the values should vary between +3 and -3 to be suitable for the normality assumption. Accordingly, except for the awareness_2 dimension related to water conservation, the awareness_1 dimension related to future and local concerns and the water consumption habits dimension have values in the range of +1 to -1, and the other dimensions have values in the range of +3 to -3. Accordingly, the independent sample t-test, one of the parametric tests, will be conducted in the analysis of variables meeting the normal distribution condition, and the Mann-Whitney U will be performed for awareness_2, determined not to be suitable for normal distribution.

Çizelge 9. Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri

Table 9. Kurtosis and Skewness Coefficients of the Variables

	Awareness_1		Attitude		Awareness_2		water consumption habits		Norms		Do you think you are making an effort to save water?		How often do you ensure that you do not waste water at home?		How important is water conservation to you?		I am very keen on conserving water.	
	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Skewness	-0.77	0.15	1.45	0.15	-2.27	0.15	-0.15	0.15	-1.42	0.15	1.54	0.15	-0.67	0.15	-0.64	0.15	-1.55	0.15
Kurtosis	-0.10	0.3	3.05	0.3	7.64	0.3	-0.45	0.3	3.24	0.3	0.39	0.3	0.56	0.3	-0.12	0.3	2.68	0.3

Evaluation of individuals' attitudes, awareness, and consumption habits by generation

At the first stage, to respond to the research questions, awareness, attitudes, and habits regarding water consumption, and norms including perceptions of the steps to be taken by the state concerning water consumption were investigated based on generations. In our study, in the classification of generations, individuals born between 1980-1999 were named Generation Y, and individuals born after 2000 were named Generation Z. Table 10 shows the independent sample t-test analysis results for the differences related to all these variables.

Çizelge 10. Jenerasyonlara ilişkin bağımsız örneklem t-test sonuçları

Table 10. Independent Sample T-test Results Regarding Generations

	Generation Z		Generation Y		df	t	p
	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation			
Attitude	1.9325	0.81297	1.6533	0.58581	247.308	3.207	0.002
Awareness_1	4.4061	0.52153	4.4375	0.55072	259	-0.460	0.646
Habit	3.1838	0.76457	3.5087	0.77057	259	-3.300	0.001
Norms	4.3394	0.69109	4.5660	0.47417	251.978	-3.131	0.002
How often do you ensure that you do not waste water at home?	3.75	0.860	4.09	0.809	259	-3.224	0.001
How important is water conservation to you?	4.19	0.754	4.32	0.703	259	-1.430	0.154
I am very keen on conserving water.	4.20	0.925	4.26	0.965	259	-5.501	0.001

The results showed that the participants' attitudes toward water consumption, water consumption habits, and norms differed significantly by generation. Accordingly, hypotheses H1, H3, and H4 were supported. Accordingly, the participants' attitudes toward water consumption differed significantly between Generation Z (M=1.9325, sd=0.81297)

and Generation Y ($M=1.6533$; $sd=0.58581$), ($t\text{-value}=3.207$; $p<0.002$). Upon evaluating the participants' awareness levels by generation, no significant difference was identified between Generation Z and Generation Y ($p<0.646$). However, there were significant differences in the participants' water consumption habits between generations. Accordingly, H2 could not be supported. In this context, it can be said Generation Y ($M=3.5087$, $sd=0.77057$) tends to conserve more in their water consumption habits at home than Generation Z ($M=3.1838$; $sd=0.76457$), ($t\text{-value}=-3.300$; $p<0.001$). In support of these results, the frequency of paying attention to the waste of water at home differed between Generation Z ($M=3.75$, $sd=0.860$) and Generation Y ($M=4.09$; $sd=0.809$), ($t\text{-value}=-3.224$; $p<0.001$). These results showed that the frequency of paying attention to the waste of water in households by Generation Y was more intense compared to Generation Z. In this sense, it can be concluded that the behaviors of Generation Y regarding water consumption are more in the direction of water conservation. Consequently, the H5 hypothesis was supported. It was also tested whether the norms differed by generation. Accordingly, Generation Y ($M=4.5660$; $sd=0.47417$) and Generation Z ($M=4.3394$; $sd=0.69109$) ($t\text{-value}=-3.131$; $p<0.002$) were found to have different norms containing the perceptions of the steps to be taken by the state concerning water consumption. Hence, it can be said that Generation Y thinks that the state should increase its effectiveness and take more responsibility in controlling water consumption. Finally, the importance of water conservation ($p<0.154$) and the willingness to conserve water ($p<0.617$) did not differ significantly between generations. Accordingly, H6 and H7 hypotheses could not be supported.

In the second stage, the study aimed to determine whether there were differences between women and men in terms of their attitudes toward water consumption, awareness, consumption habits, social norms, and their tendencies and preferences related to water conservation behaviors. The analysis results in Table 11 demonstrate that the participants' attitudes toward water consumption and water consumption habits in the household differed between women and men. Accordingly, H8 and H10 hypotheses were supported. In line with this, attitudes differed significantly between women ($M=1.7065$, $sd=0.67507$) and men ($M=2.0451$, $sd=0.82257$) ($t\text{-value}=-3.408$, $p<0.001$). Women's attitudes toward water consumption were found to be lower than those of men. However, as specified in the section where the means of the statements related to the attitude variable were presented in the descriptive statistics section, the attitude questions used in the current study included both lifestyle and economic motives. Therefore, they include statements assessing how much participants regard water-conservation steps as an intervention in their lifestyle, how challenging they find them, and the economic motivations prompting them to conserve. Hence the low mean here indicates that women have more positive assessments about water conservation than men and are more prone to behavior.

Çizelge 11. Cinsiyete ilişkin bağımsız örneklem t –testi sonuçları

Table 11. Independent Sample T-test Results Regarding Gender

	Female		Male		df	t	p
	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation			
Attitude	1.7065	0.67507	2.0451	0.82257	166.350	-3.408	0.001
Awareness_1	4.4383	0.52001	4.3816	0.55225	259	0.828	0.408
Habit	3.4217	0.77257	3.0965	0.75660	259	3.296	0.001
Norms	4.4337	0.59001	4.4035	0.69428	259	0.373	0.709
How often do you ensure that you do not waste water at home?	3.95	0.833	3.75	0.887	259	1.808	0.072
How important is water conservation to you?	4.28	0.695	4.16	0.803	259	1.323	0.187

Women's water consumption habits at home ($M=3.4217$; $sd=0.77257$) differed more significantly compared to men ($M=3.0965$; $sd=0.75660$) ($t\text{-value}=3.296$; $p<0.001$). Concerning behavioral tendencies, no significant difference was identified between female and male participants in terms of the frequency of wasting ($p<0.072$), importance attached to water conservation ($p<0.187$), and willingness to conserve water ($p<0.128$). For this reason, H9, H11, H12, and H13 hypotheses were not supported.

The Mann-Whitney U test was performed to determine whether the participants' assessments regarding the awareness_2 dimension differed by generation and gender. Accordingly, Table 12 summarizes the results. The results showed that the awareness_2 dimension did not differ significantly by generation ($p=0.05$) and participants' gender ($p=0.051$). Accordingly, the H14 hypothesis was not supported. In line with this, no significant difference was detected in the awareness_2 dimension between Generations Z and Y and between female and male participants. Therefore, the H15 hypothesis was not supported.

Çizelge 12. Mann-Whitney U Testi sonuçları

Table 12. Mann-Whitney U Test Results

	Y Generation		Z Generation		Mann-Whitney U	Stand. Error	Stand. Test statistics	p
	N	Mean rank	N	Mean rank				
Awareness_2	96	141.26	165	125.03	8.904.500	521.216	1.889	0.05
	Male		Female					
Awareness_2	95	120.32	166	137.11	6.870.500	520.063	-1.951	0.051

Furthermore, the study examined whether the participants' assessments of water shortage in Türkiye and the world and their efforts to conserve water differed by generation and gender. When all variables were categorical, the chi-square test, one of the non-parametric tests, was applied instead of comparisons focusing on means (Field, 2009). Table 13 summarizes the analysis results. The results indicate that the effort spent by the participants on water conservation differed by gender ($\chi^2=4.362$; $p=0.037$). Thus, female participants exerted more effort on water conservation than males. This finding may result from women feeling more responsible for conserving, particularly in Türkiye, one of the countries where women are thought to have more roles and influence in many water consumption-related parameters. However, no significant relationship was identified between the other variables and generation and gender.

Çizelge 13. Ki-kare Testi Sonuçları

Table 13. Chi-square Test Results

	Generation		Pearson Chi-square	df	p	Gender		Pearson Chi-square	df	p
	Z	Y				Female	Male			
Do you think there is a water shortage in our country?										
Yes	80.6%	83.3%	.301 ^a	1	0.583	83.7%	77.9%	1.373 ^a	1	0.241
No	19.4%	16.7%				16.3%	22.1%			
Do you think there is a water shortage in the world?										
Yes	87.9%	89.6%	.173 ^a	1	0.677	90.4%	85.3%	1.544 ^a	1	0.214
No	12.1%	10.4%				9.6%	14.7%			
Do you think you are making an effort to conserve water?										
Yes	77.6%	85.4%	2.373 ^a	1	0.123	84.3%	73.7%	4.362 ^a	1	0.037
No	63.2%	36.8%				15.7%	26.3%			

Discussion

Water, one of the basic life needs, is used for diverse purposes, especially production and consumption (Zehnder *et al.*, 2003: 1-2). Particularly in recent years, understanding that water is a limited resource and its impact on the future becoming clear have drawn attention to the tendency to conserve water and raise awareness of water consumption. On the contrary, in addition to the data presented within the scope of the Earth Overshoot Day calculations (WWF Türkiye, 2024)², increasing pollution, growing population, and an increase in water consumption reveal that water is consumed faster than it renews itself. In this sense, problems related to water consumption and water supply have become one of the major environmental problems that should be managed at the global level (Corral-Verdugo & Frías-Armenta, 2006: 407; Zehnder *et al.*, 2003: 1-2). On the other hand, the increase in drought and excessive precipitation due to the increased impacts of climate change is expected to adversely affect the usability of existing resources. Türkiye is one of the countries expected to be affected by the foreseen negativities at this point (Milano *et al.*, 2013: 510). Human behavior constitutes the basis for problems, such as water shortage, water problems, global warming, air pollution, etc., threatening environmental sustainability (Steg & Vlek, 2009: 309). In this sense, changing human behavior is a significant step in eliminating these problems, and the need to determine the factors that may impact behavior or the sources of behavioral differences has come to the forefront. Following the leading countries, Türkiye supports the plans made within the scope of combating global climate change in line with the protocols signed at the international level (the Kyoto Protocol) by trying to control water consumption for different purposes (ÇŞB, n.d.). In this

² According to the 2024 Global Footprint Network calculations, Earth Overshoot Day 2024 started as of August 1.

sense, steps are taken to raise individuals' awareness of water consumption, prevent excessive consumption, and provide the efficient use of existing resources. The fact that studies on water consumption, waste of water, and water scarcity find a full response in society, in other words, ensure behavioral change among individuals, is not directly proportional to the awareness-raising campaigns conducted. Therefore, understanding individuals with different consumption tendencies in society, their thoughts, attitudes, and behavioral tendencies can be an essential step in ensuring and managing this behavioral change movement. The present study sought to examine whether individuals' attitudes toward water conservation and consumption, their awareness, consumption habits, and social norms differed between Generations Z and Y, as well as between women and men in our country. In the study, descriptive statistics were created first by assessing the participants' responses to these scales. The results related to this were evaluated. After the factor analysis performed at the second stage, differences in attitudes, awareness, water consumption habits, and norms whose composite scores were created by taking their means were examined by generation and gender. According to the results, the behavioral tendencies of Generations Y and Z generally differ from each other.

In line with the research findings, most participants thought that there was a water shortage in our country and our country would experience water-related problems in the future. Likewise, they also thought that water shortage would continue on a global scale. On the contrary, the majority of the participants thought that they exerted efforts to conserve water. Hence it is understood that the participants were generally aware of the water shortage in Türkiye and globally, they foresaw that there might be problems and threats related to this in the future, and they made efforts to conserve water. On the other hand, when compared with the results of studies demonstrating the awareness of water shortage in Türkiye, it can be said that awareness of water shortage has increased in comparison with previous years. The rate indicating that 81.6% of the participants in our study think that there is a water shortage in Türkiye is parallel to the studies by Camur et al. (2020: 175-177) and Gezer and Erdem (2018: 120). The high rate in our study may be related to the fact that the current research was performed in a dry winter season with little rainfall and a year with low dam levels (See Robins, 2023). On the contrary, awareness-raising activities of the state and relevant institutions concerning water consumption and the activities carried out by brands in this regard may have caused this rate to increase.

The participants' attitudes, awareness, water consumption habits, and assessments regarding norms were also addressed. According to the research findings, the participants thought that they were responsible for water conservation. However, it is understood that approximately 40% of the participants thought that using less water would adversely affect their lifestyle. The statement "I don't plan to conserve water" was the item with the lowest mean among the statements assessing the participants' attitudes. Therefore, upon evaluating the findings, it is understood that although the participants approved of water conservation, they considered that water conservation had adverse effects on lifestyle, contrary to the findings obtained by Simsek (2023: 1286). Upon evaluating the statements addressing the participants' awareness of water consumption, it can be concluded that they generally had high awareness levels. In particular, it can be said that the participants regarded water as a very valuable and indispensable resource and thought it was necessary to make incentives for water conservation. In this sense, in line with the responses to the questions asked initially and other studies conducted in Türkiye (Gezer & Erdem, 2018: 120; Simsek, 2023: 1290-1295), it is concluded that the awareness of water consumption and conservation has been raised both in general and at the country level. Considering the findings on the participants' water consumption habits, it is seen that they adopted measures for water conservation by "keeping the tap closed while washing dishes and hands," which is also consistent with studies in the literature (Gill & Barr, 2006: 405; Keramitsoglou & Tsagarakis, 2011: 832-842). Finally, when individuals' assessments regarding the state's responsibilities in the steps to be taken concerning water consumption are considered, the participants think that the state should set limits and restrictions and make regulations regarding water consumption.

On the other hand, the research findings showed that the participants' attitudes toward water consumption differed between Generations Y and Z. The means were low because the statements on the attitude scale in the study include individuals' assessments regarding water consumption, especially when it comes to giving up on their comfort and convenience. At this point, it is understood that both generations made an effort to give up their comfort in terms of resource consumption. Nevertheless, it can be stated that Generation Y is more devoted in this respect. The aforementioned result is similar to the study by Mammadli (2023: 12-14), revealing differences in sustainable consumption between generations in Azerbaijan and demonstrating that the attitudes of Generation Y toward the waste of natural resources are more prominent. However, it was determined that the participants' awareness levels did not differ between Generations Y and Z. Additionally, the awareness_2 factor, addressing general awareness of water, did not differ by generation and gender. The lack of gender and generational differences in awareness regarding water consumption may be due to the increased level of societal awareness driven by global environmental movements, media, and digitalization (Chung *et al.*, 2020: 262; Huang, 2016: 2210-2212; Robelia *et al.*, 2011: 570-571). Awareness of water consumption has become a global issue (Corral-Verdugo & Frías-Armenta, 2006: 407), and educational and awareness-raising efforts aimed at protecting water resources and promoting sustainable use target all individuals in society indiscriminately. This may have led individuals to develop similar levels of awareness, transcending gender and generational differences. Furthermore, digital and social media platforms have played a significant role in rapidly

disseminating information about water-related issues and solutions. In this context, Generation Y, which easily adapts to technology and the use of technological tools, and Generation Z, which was born into a digital world, can access information about environmentally friendly activities and issues and follow similar content. This may have resulted in both generations demonstrating similar levels of awareness regarding water consumption. In addition, studies show that increased knowledge and awareness have little effect on individuals' behavior (McKenzie-Mohr, 2011: 2-5). Accordingly, the results indicate that it may be helpful to examine different factors that may be effective in forming behavioral differences.

It can be stated that Generation Y has more water conservation habits than Generation Z. In other words, Generation Y adopts more behaviors to conserve water and reduce water consumption than Generation Z. Furthermore, in line with these findings, it was concluded that the frequency of paying attention to the waste of water by Generation Y was higher and more consistent than that of Generation Z. The above-mentioned results are similar to the results obtained by Clark and Finley (2007: 621), Gilg and Barr, (2006: 412-413), Gregory and Di Leo (2003: 1282-1287), and Lyman (1992: 2166) and demonstrate that especially older individuals tend to conserve more and consume less water. In addition, the study by Dang et al. (2024: 9-10) shows differing perceptions and behaviors regarding household water consumption across various age groups. Results underscore the importance of effectively developing tailored strategies to promote water conservation among these groups.

The data obtained indicate that Generation Y thinks that the state should take measures to conserve water, make regulations restricting water consumption that causes the waste of water, and penalize activities threatening water resources more than Generation Z.

In addition to all these findings, the research results showed that the attitudes of women and men toward water conservation and the habits they adopted regarding water conservation differed. The results indicate that women regard water conservation as an activity that will not adversely change their lifestyles more than men, that they consider water conservation necessary, and that they believe in the necessity of careful water use independently of time. This finding was supported by the fact that women have more water conservation habits within the household. Additionally, women exert more effort to conserve water than men. The research results are similar to the results of the studies by Tong et al. (2017) showing that women exhibit more water conservation behaviors, Espejo et al. (2021: 6-7) revealing that women have more positive assessments, and Stern et al. (1993: 322) and Zelezny et al. (2002: 454-455) supporting that women are engaged in more pro-environmental activities. These results can be interpreted through gender socialization theory, which suggests that women are more responsible for acting more environmentally friendly than men. The basis of this difference lies in the different socialization processes that shape each gender. Accordingly, women's greater sensitivity to the feelings and needs of those around them may make women more sensitive to environmental issues than men (Granda *et al.*, 2024: 49-50; Palamuleni *et al.*, 2022: 2). In Turkey, social perceptions of women's roles and responsibilities overlap with these different socialization processes. Considering that housework is predominantly done by women (TÜİK, 2022), the reason why women tend to save more water than men may be that individuals see efforts regarding water consumption and saving as one of their domestic responsibilities.

Conclusion

The results of the present study revealed differences between Generations Y and Z in individuals' attitudes toward water conservation, water consumption habits, and the frequency of paying attention to the waste of water. It also revealed differences between men and women in attitudes, water consumption habits, and efforts to conserve water. These differences are particularly important in terms of being used by relevant parties to develop public policies concerning water conservation and more careful use of water in the future and to promote and disseminate pro-environmental products because we know that just as the needs, desires, and expectations of individuals from different generations differ from each other, the adoption of environmental values, changing existing habits, and acquiring new behaviors will also differ. At this point, understanding different groups will be one of the most essential steps in designing behaviors toward this. Nevertheless, research has demonstrated that environmental calls can lead to behavioral changes in the short term (e.g. Tijs *et al.*, 2017: 75). However, it should be taken into account that activating environmental values and being compatible with people's value priorities will motivate the repetition of behavior to ensure the permanence of these behavioral changes. At this point, in addition to environmental calls, it is thought that it will be beneficial to know different generations' characteristics in building and prioritizing this value perception in society and encouraging behavior within the framework of a social marketing plan. According to Lee and Kotler (2019), social marketing is a systematic process that begins with analyzing the current situation and identifying the target audience. This process encompasses defining behavioral targets, understanding the factors that motivate or inhibit behavior, positioning, designing the social marketing intervention mix, monitoring and evaluation, and budgeting and implementation. The primary focus of these practices is to change behaviors rather than simply raising awareness or increasing knowledge. According to the social marketing plan, it is possible to segment and divide the audience whose behavior change is targeted. Consequently, different messages can be sent according to the different attitudes, awareness, and behaviors of the targeted audience, and the behavior can be maintained accordingly. The study offers

some important insights into understanding the target audience's characteristics. In this regard, a social marketing campaign with government agencies, non-governmental organizations, businesses, and key influencers can effectively transform household behaviors. For instance, the continuity of awareness-raising activities on water consumption can be ensured, and the scope and prevalence of training activities can be increased. Moreover, various incentive programs can be developed to reward individuals for adopting water savings habits and behaviors in conjunction with partnerships with influencers; social media can be leveraged to promote and communicate these incentive and education programs. The strength and uniqueness of this systematic approach lie in creating communication interventions tailored to individuals' diverse attitudes, intentions, and behaviors, addressing specific factors that can either motivate or deter behavior across different segments. Therefore, integrating water policies with social marketing campaigns will enhance the potential for effective results in the future. For instance, information obtained according to generations and socio-demographic differences can be utilized effectively in establishing communication and carrying out a practice that will nourish their positive attitudes or eliminate their negative beliefs and prejudices (Lee & Kotler, 2019: 304-334).

This study has several limitations. The study's primary limitation is a potential weakness of sample representativeness, as a significant portion of the participants were women (63.6%) and students (70.5%). Secondly, the study focuses exclusively on Generations Y and Z. Thirdly, it does not include dimensions that evaluate individuals' water-saving behaviors and environmentally friendly activities. Despite these limitations, the study enhances our understanding of water consumption by shedding light on the differences in attitudes and habits regarding water use and awareness of water conservation. Further research is needed to determine the importance of the factors included in this study and those yet to be discovered to deepen the existing knowledge of individuals' water consumption habits, attitudes, and awareness levels. In this context, future studies should consider adding convenience orientation, social norms, perceived effectiveness of water conservation efforts, and beliefs in law efficacy to enrich results. It would be highly recommendable for future studies to test the current assessments on large sample sizes, including individuals of varying ages, professions, incomes, and educational levels. Research based on these recommendations may help to design targeted interventions and develop more effective strategies to promote sustainable water consumption and conservation practices.

The report by Deloitte (2022) revealed that Generations Z and Y believe that the activities of companies and employers are effective in combating climate change and that they expect more direct initiatives from the actors in the sector in this sense (e.g. banning single-use plastics). At this point, evaluations such as how companies' pro-environmental activities toward sustainability are perceived by generations and the credibility of these activities can be added to future research. This is thought to be valuable in terms of guiding the policies and regulations to be established, especially in societies believing that the state has considerable responsibility in carrying out pro-environmental activities such as water conservation.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: CGK (%100) Veri Toplanması: CGK (%100) Veri Analizi: CGK (%100) Makalenin Yazımı: CGK (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: CGK (%100)	Author Contributions	Research Design: CGK (%100) Data Collection: CGK (%100) Data Analysis: CGK (%100) Writing the Article: CGK (%100) Article Submission and Revision: CGK (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Etik Kurul	Bu çalışmada kullanılan veriler, İstanbul Topkapı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından onaylanmıştır.	Ethics Committee	The data used in this study were approved by the Academic Research and Publication Ethics Committee of İstanbul Topkapı University.

References

- Ajzen, I. (1991). The Theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Akbulut, Ö., & Capık, C. (2022). Çok değişkenli istatistiksel analizler için örneklem büyüklüğü. *Journal of Nursology*, 25(2), 111-116. <https://doi.org/10.5152/JANHS.2022.970637>
- Akpınar, M. G., Gul, M., Ceylan, R. F., & Gulcan, S. (2018). Evaluation of the factors affecting water-saving attitudes of urban life on the verge of the next century: A case study of the Mediterranean region of Turkey. *Journal of Water, Sanitation and hygiene for Development*, 8(2), 340-348.
- Alliance for Water Efficiency. Glossary of Common Water Related Terms, Abbreviations, and Definitions 2010. http://www.allianceforwater_e_cency.org/Glossary.aspx#Def_
- Altunısık, R., Coskun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aprile, M. C., & Fiorillo, D. (2017). Water conservation behavior and environmental concerns: Evidence from a representative sample of Italian individuals. *Journal of Cleaner Production*, 159, 119-129. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.036>
- Arbués, F., Garcia-Valiñas, M. Á., & Martinez-Espiñeira, R. (2003). Estimation of residential water demand: a state-of-the-art review. *The Journal of Socio-Economics*, 32(1), 81-102. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(03\)00005-2](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(03)00005-2)
- Attari, S. Z. (2014). Perceptions of water use. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(14), 5129-5134. <https://doi.org/10.1073/pnas.1316402111>
- Barnett, M. J., Jackson-Smith, D., Endter-Wada, J., & Haefner, M. (2020). A multilevel analysis of the drivers of household water consumption in a semi-arid region. *Science of the Total Environment*, 712, 136489. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136489>
- Carbon Disclosure Project (CDP), Water, https://www.cdp.net/en/water?cid=309699438&adgid=50349551246&itemid=&targid=kwd298029027028&mt=b&loc=9198920&ntwk=g&dev=c&dmod=&adp=&gad_source=1&gclid=CjwKCAjw1920BhA3EiwAJT3ISZffB5vdqBvINn44p9BiOp7Ns0a6AZObV9DmGZmb6k5JfJE56V6sCxoCwKcQAvD_BwE (July, 2024).
- Chung, C. H., Chiu, D. K., Ho, K. K., & Au, C. H. (2020). Applying social media to environmental education: is it more impactful than traditional media?. *Information Discovery and Delivery*, 48(4), 255-266. <https://doi.org/10.1108/idd-04-2020-0047>
- Clark, W. A., & Finley, J. C. (2007). Determinants of water conservation intention in Blagoevgrad, Bulgaria. *Society and natural resources*, 20(7), 613-627. <https://doi.org/10.1080/08941920701216552>
- Corral-Verdugo, V., Bechtel, R. B., & Fraijo-Sing, B. (2003). Environmental beliefs and water conservation: An empirical study. *Journal of Environmental Psychology*, 23(3), 247-257. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(02\)00086-5](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00086-5)
- Corral-Verdugo, V., & Frías-Armenta, M. (2006). Personal normative beliefs, antisocial behavior, and residential water conservation. *Environment and Behavior*, 38(3), 406-421. <https://doi.org/10.1177/0013916505282272>
- Camur, D., Konyalıoğlu, F. S., Ketrez, G., Güneş, İ. S., & Hasde, M. (2020). Bir üniversitesinin bazı fakültelerinde okuyan öğrencilerin su tüketimi konusundaki bilgi, tutum ve davranışları. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 77(EK-4), 165-178. <https://doi.org/10.5505/TurkHijyen.2020.97992>
- Çevre Şehircilik Bakanlığı (ty) chrome-extension://efaidnb mnribpcajpcglclefindmkaj/https://webdosya.csb.gov.tr/db/bolu/icerikler/su-201802220831 49.pdf
- Dang, X., Li, A., Fan, L., & Cui, J. (2024). Resident water conservation behaviors among different age groups in rural areas of the Weibei arid belt, China. *Journal of Cleaner Production*, 456, 142389. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.142389>
- Dean, A. J., Kneebone, S., Tull, F., Lauren, N., & Smith, L. D. (2021). 'Stickiness' of water-saving behaviours: What factors influence whether behaviours are maintained or given up?. *Resources, Conservation and Recycling*, 169, 105531. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105531>
- Deloitte. (2022). Striving for balance, advocating for change: The Deloitte Global 2022 Gen Z & Millennial survey.
- Devlet Su İşleri (DSİ) (2019). Toprak Su kaynakları, Available online: <https://dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/754> (accessed on 17 Jul 2024).
- Ding, Z., Jiang, X., Liu, Z., Long, R., Xu, Z., & Cao, Q. (2018). Factors affecting low-carbon consumption behavior of urban residents: A comprehensive review. *Resources, Conservation and Recycling*, 132, 3-15. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.01.013>
- Dogan, N., & Başokçu, T. O. (2010). İstatistik tutum ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 1(2), 65-71.
- Dursun, İ. (2019). Türkiye'de plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasına yönelik tüketici tepkilerinin belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 427-446. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.609>

- Espejo, J. M. A., Ontaneda, W. I. T., Padilla, N. I. A., & Ochoa-Moreno, W. S. (2021). Water saving practices conditioned by socioeconomic factors: A case study of Ecuadorian households. *Journal of Environmental Management*, 293, 112818. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112818>
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Sage.
- Fielding, K.S., Thompson, A., Louis, W.R., Warren, C., 2010. Environmental Sustainability: Understanding the Attitudes and Behaviour of Australian Households, AHURI Final Report.
- Fielding, K. S., Russell, S., Spinks, A., & Mankad, A. (2012). Determinants of household water conservation: The role of demographic, infrastructure, behavior, and psychosocial variables. *Water Resources Research*, 48(10). <https://doi.org/10.1029/2012WR012398>, 2012
- Gao, L., Wang, S., Li, J., & Li, H. (2017). Application of the extended theory of planned behavior to understand individual's energy saving behavior in workplaces. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 107-113. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.030>
- Gezer, A., & Erdem, A. (2018). Su stresi, su kıtlığı ve su tasarrufu hakkında halkın farkındalığının belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi örnek çalışması, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4(2). <https://doi.org/10.21324/dacd.408379>
- Gilg, A., & Barr, S. (2006). Behavioural attitudes towards water saving? Evidence from a study of environmental actions. *Ecological Economics*, 57(3), 400-414. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.04.010>.
- Gkargkavouzi, A., Halkos, G., & Matsiori, S. (2019). Environmental behavior in a private-sphere context: Integrating theories of planned behavior and value belief norm, self-identity and habit. *Resources, Conservation and Recycling*, 148, 145-156. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.01.039>
- Granda, L., Moya-Fernández, P. J., Soriano-Miras, R. M., & González-Gómez, F. (2024). Pro-environmental behaviour in household water use. A gender perspective. *Sustainable Water Resources Management*, 10(2), 49. <https://doi.org/10.1007/s40899-023-01027-6>
- Gregory, G. D., & Leo, M. D. (2003). Repeated behavior and environmental psychology: the role of personal involvement and habit formation in explaining water consumption 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(6), 1261-1296. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2003.tb01949.x>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis* (Global edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Ham, M., Mrčela, D., & Horvat, M. (2016). Insights for measuring environmental awareness. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 29(1), 159-176. Retrieved from <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/ekonomski-vjesnik/article/view/3661>
- Huang, H. (2016). Media use, environmental beliefs, self-efficacy, and pro-environmental behavior. *Journal of Business Research*, 69(6), 2206-2212. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.12.031>
- Jiang, X., Ding, Z., & Liu, R. (2019). Can Chinese residential low-carbon consumption behavior intention be better explained? The role of cultural values. *Natural Hazards*, 95, 155-171. <https://doi.org/10.1007/s11069-018-3461-2>
- Jondeau E., Rockinger M. (2003). Conditional volatility, skewness, and kurtosis: existence, persistence, and comovements. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 27, 1699 – 1737. [https://doi.org/10.1016/S0165-1889\(02\)00079-9](https://doi.org/10.1016/S0165-1889(02)00079-9)
- Jorgensen, B., Graymore, M., & O'Toole, K. (2009). Household water use behavior: An integrated model. *Journal of Environmental Management*, 91(1), 227-236. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2009.08.009>
- Kang, J., Grable, K., Hustvedt, G., & Ahn, M. (2017). Sustainable water consumption: The perspective of Hispanic consumers. *Journal of Environmental Psychology*, 50, 94-103. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.02.005>
- Keramitsoglou, K. M., & Tsaarakis, K. P. (2011). Raising effective awareness for domestic water saving: evidence from an environmental educational programme in Greece. *Water Policy*, 13(6), 828-844. <https://doi.org/10.2166/wp.2011.103>
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48. <https://doi.org/10.5455/jmood.20160307122823>
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?. *Environmental education research*, 8(3), 239-260. <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>
- Kurz, T., Donaghue, N., & Walker, I. (2005). Utilizing a Social-Ecological Framework to Promote Water and Energy Conservation: A Field Experiment 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(6), 1281-1300. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02171.x>
- Landon, A. C., Kyle, G. T., & Kaiser, R. A. (2017). An augmented norm activation model: The case of residential outdoor water use. *Society & Natural Resources*, 30(8), 903-918. <https://doi.org/10.1080/08941920.2016.1239294>
- Lee, N. R., & Kotler, P. (2019). *Social Marketing: Behavior change for social good*. Sage Publications.

- Lyman, R. A. (1992). Peak and off-peak residential water demand. *Water Resources Research*, 28(9), 2159-2167. <https://doi.org/10.1029/92WR01082>
- Mammadli, M. (2023). Factors driving sustainable consumption in Azerbaijan: Comparison of generation X, generation Y and generation Z. *Sustainability*, 15(20), 15159. <https://doi.org/10.3390/su152015159>
- Martinho, G., Balaia, N., & Pires, A. (2017). The Portuguese plastic carrier bag tax: The effects on consumers' behavior. *Waste management*, 61, 3-12. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2017.01.023>
- McKenzie-Mohr, D. (2011). *Fostering Sustainable Behavior: An Introduction to Community-based Social Marketing*. New society publishers.
- Milano, M., Ruelland, D., Fernandez, S., Dezetter, A., Fabre, J., Servat, E., ... & Thivet, G. (2013). Current state of Mediterranean water resources and future trends under climatic and anthropogenic changes. *Hydrological Sciences Journal*, 58(3), 498-518. <https://doi.org/10.1080/02626667.2013.774458>
- Mohamed, H. I., Ali, N. A., & Abdel-Hafez, E. A. (2024). Egyptians Awareness towards Domestic Water Conservation and Reuse. *Desalination and Water Treatment*, 100422. <https://doi.org/10.1016/j.dwt.2024.100422>
- Muluk, Ç. B., Kurt, B., Turak, A., Türker, A., Çalışkan, M. A., Balkız, Ö., ... & Zeydanlı, U. (2013). *Türkiye’de suyun durumu ve su yönetiminde yeni yaklaşımlar: Çevresel perspektif*. İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği-Doğa Koruma Merkezi, 8(9).
- Muñoz, B., Monzon, A., & López, E. (2016). Transition to a cyclable city: Latent variables affecting bicycle commuting. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 84, 4-17. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2015.10.006>
- Palamuleni, L. G., Plessis, Y. D., & Bakuwa, R. C. (2022). Response to Water Scarcity: Gender Analysis of the Motivation Factors Toward Water Conservation Behavior in the Workplace. *Frontiers in Water*, 4, 930681. <https://doi.org/10.3389/frwa.2022.930681>
- Patsiaouras, G. (2024). Turning the invisible into the visible: exploring consumers' perceptions towards sustainable water consumption. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 27(1), 61-82. <https://doi.org/10.1108/QMR-08-2022-0139>
- Pradhananga, A. K., & Davenport, M. A. (2022). I Believe I Can and Should”: Self-efficacy, Normative Beliefs and Conservation Behavior. *Journal of Contemporary Water Research & Education*, 175(1), 15-32. <https://doi.org/10.1111/j.1936-704X.2021.3370.x>
- Randolph, B., & Troy, P. (2008). Attitudes to conservation and water consumption. *Environmental Science & Policy*, 11(5), 441-455. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2008.03.003>
- Robelia, B. A., Greenhow, C., & Burton, L. (2011). Environmental learning in online social networks: Adopting environmentally responsible behaviors. *Environmental Education Research*, 17(4), 553-575. <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.565118>
- Robins, A. (2023). Son 10 yılın en düşük seviyesine düşen İstanbul’un su kaynakları bir gün tamamen tükenebilir mi?, (Retrieved from <https://www.bbc.com/turkce/articles/czqQx9p3ywlo>) (October 31, 2023).
- Rodriguez-Sanchez, C., & Sarabia-Sanchez, F. J. (2020). Does water context matter in water conservation decision behaviour?. *Sustainability*, 12(7), 3026. <https://doi.org/10.3390/su12073026>
- Russell, S. V., & Knoeri, C. (2019). Exploring the psychosocial and behavioural determinants of household water conservation and intention. *International Journal of Water Resources Development*, 36(6), 940–955. <https://doi.org/10.1080/07900627.2019.1638230>
- Sarabia-Sánchez, F. J., Rodríguez-Sánchez, C., & Hyder, A. (2014). The role of personal involvement, credibility and efficacy of conduct in reported water conservation behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 206-216. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.02.003>
- Savari, M., Mombeni, A. S., & Izadi, H. (2022). Socio-psychological determinants of Iranian rural households' adoption of water consumption curtailment behaviors. *Scientific Reports*, 12(1), 13077. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-17560-x>
- Schultz, P. W. (2002). Knowledge, information, and household recycling: Examining the knowledge-deficit model of behavior change. In T. Dietz & P. Stern (Eds.), *New tools for environmental protection: Education, information, and voluntary measures* (pp. 67-82). Washington, DC: National Academy Press.
- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 221-279). New York: Academic Press.
- Si, W., Jiang, C., & Meng, L. (2022). The relationship between environmental awareness, habitat quality, and community residents' pro-environmental behavior—mediated effects model analysis based on social capital. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13253. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013253>
- Simsek, H. G. (2023). Manisa’daki Yetişkinlerin Su Tüketim Davranışları ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1283-1298. <https://doi.org/10.35341/afet.1302335>
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>

- Stern, P. C., Dietz, T., & Kalof, L. (1993). Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior*, 25(5), 322-348. <https://doi.org/10.1177/0013916593255002>
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 81-97. <https://www.jstor.org/stable/24707060>
- Syme, G. J., Seligman, C., & Thomas, J. F. (1991). Predicting water consumption from homeowners' attitudes. *Journal of Environmental Systems*, 20(2), 157-168. <https://doi.org/10.2190/FNV4-VCV2-L1T9-4R62>
- Tijs, M. S., Karremans, J. C., Veling, H., de Lange, M. A., van Meegeren, P., & Lion, R. (2017). Saving water to save the environment: contrasting the effectiveness of environmental and monetary appeals in a residential water saving intervention. *Social Influence*, 12(2-3), 69-79. <https://doi.org/10.1080/15534510.2017.1333967>
- Tong, Y., Fan, L., & Niu, H. (2017). Water conservation awareness and practices in households receiving improved water supply: A gender-based analysis. *Journal of cleaner production*, 141, 947-955. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.09.169>
- Tonglet, M., Phillips, P. S., & Read, A. D. (2004). Using the Theory of Planned Behaviour to investigate the determinants of recycling behaviour: a case study from Brixworth, UK. *Resources, Conservation and Recycling*, 41(3), 191-214. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2003.11.001>
- Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2023). Su ve Atıksu İstatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Su-ve-Atıksu-Istatistikleri-2022-49607>
- Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2022) Women in Statistics. Available online: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>
- Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2019). Belediye Su İstatistikleri, 2018. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Su-Istatistikleri-2018-30668>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) Programme 2024. The United Nations World Water Development Report 2024: water for prosperity and peace; facts, figures and action examples, France. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388950/>
- Warner, L. A., Chaudhary, A. K., & Galindo-Gonzalez, S. (2016). Extension participants and nonparticipants differ in water conservation normative beliefs, intentions, and behaviors. *HortTechnology*, 26(6), 852-861. <https://doi.org/10.21273/HORTTECH03484-16>
- Willis, R. M., Stewart, R. A., Panuwatwanich, K., Williams, P. R., & Hollingsworth, A. L. (2011). Quantifying the influence of environmental and water conservation attitudes on household end use water consumption. *Journal of Environmental Management*, 92(8), 1996-2009. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2011.03.023>
- World Wide Fund for Nature (WWF) (2024). Bugün Dünya Limit Aşım Günü: Sürdürülebilir bir Dünya Mümkün. <https://www.wwf.org.tr/?14920/limit-asim-gunu-2024>
- Yadav, R., & Pathak, G. S. (2016). Young consumers' intention towards buying green products in a developing nation: Extending the theory of planned behavior. *Journal of Cleaner Production*, 135, 732-739. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.120>
- Zehnder, A. J., Yang, H., & Schertenleib, R. (2003). Water issues: the need for action at different levels. *Aquatic sciences*, 65, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s000270300000>
- Zelezny, L. C., Chua, P. P., & Aldrich, C. (2000). New ways of thinking about environmentalism: Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social issues*, 56(3), 443-457. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00177>

Presidential Election Crises in Lebanon: Political Power-Sharing and “Weak State” Dynamics

Talha İsmail Duman^{1, 2, *}

¹Sakarya University, Middle East Institute, Sakarya, Türkiye

²The University of Manchester, Global Development Institute, Manchester, UK

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 13/01/2025

Accepted: 26/04/2025

ABSTRACT

This study focuses on the presidential election crises in Lebanon, examining the relationship between the country's sectarian power-sharing political system and weak state dynamics, as well as the impact of external actors on these processes. Lebanon's consociational democracy system aims to ensure the political representation of different religious and sectarian groups within society. However, this system has created a rigid structure resistant to reforms, perpetuating a cycle of constant crises. The study examines the presidential election terms of Michel Suleiman in 2008, Michel Aoun in 2016, and Joseph Aoun in 2025 as case studies. It finds that the political deadlocks experienced during these periods were shaped not only by Lebanon's internal dynamics, but also by the interventions of regional and international actors. Specifically, the analysis highlights the effects of political polarization following Rafik Hariri's assassination, the Syrian Civil War, and the Hezbollah-Israel War on presidential election processes. Using a qualitative approach, the research draws on articles, reports, and media sources. Findings reveal that the current power-sharing system increases vulnerability to external interventions, obstructs decision-making processes, and perpetuates Lebanon's status as a weak state. Moreover, unresolved representation issues and the continuous postponement of political reform initiatives sustain the cycle of crises. It is emphasized that achieving political stability in Lebanon requires limiting external interventions, establishing a more inclusive constitutional framework, and implementing reforms to enhance representation.

Keywords: Lebanon, presidential elections, consociational democracy, weak state, external interventions

Lübnan'da Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizleri: Siyasi Güç Paylaşımı ve “Zayıf Devlet” Dinamikleri

Süreç

Geliş: 13/01/2025

Kabul: 26/04/2025

ÖZET

Bu çalışma, Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı seçim krizlerini merkeze alarak, mezhepsel güç paylaşımına dayalı siyasi sistemin “zayıf devlet” dinamikleriyle ilişkisini ve dış aktörlerin bu süreçlere etkisini incelemektedir. Lübnan'ın konsosyonel demokrasi modeli, toplumdaki farklı din ve mezheplerin siyasi temsilini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, bu model, yapısal sorunlar nedeniyle değişime kapalı ve sürekli kriz üreten bir düzen yaratmıştır. Çalışma, 2008'de Mişel Süleyman'ın, 2016'da Mişel Aun'un ve 2025'te Joseph Aun'un cumhurbaşkanı olarak seçildiği dönemleri örnek vakalar olarak ele almaktadır. Bu dönemlerde yaşanan siyasi tıkanıklıkların, Lübnan'ın iç dinamiklerinin yanı sıra, bölgesel ve uluslararası güçlerin müdahaleleriyle şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda, Refik Hariri suikastı sonrası ortaya çıkan siyasi kutuplaşmanın, Suriye İç Savaşı'nın ve Hizbullah-İsrail Savaşı'nın cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerine etkisi analiz edilmektedir. Araştırmada, nitel bir yöntem izlenmiş; makaleler, raporlar ve medya haberlerinden yararlanılmıştır. Bulgular, güç paylaşımına dayalı mevcut sistemin dış müdahalelere açıklığı artırdığını, siyasi karar alma süreçlerini tıkadığını ve Lübnan'ı “zayıf devlet” statüsünde tuttuğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, temsiliyet sorunlarının çözümü kalmaması ve siyasi reform girişimlerinin mütemadiyen ertelenmesi krizlerin sürekliliğini sağlamaktadır. Çalışmada, siyasi istikrarın sağlanabilmesi için dış müdahalelerin sınırlandırılması, daha kapsayıcı bir anayasal düzenin oluşturulması ve temsiliyeti artıracak adımların atılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, cumhurbaşkanlığı seçimleri, konsosyonel demokrasi, zayıf devlet, dış müdahaleler

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Giriş

Lübnan’da cumhurbaşkanlığı seçim süreci, ülkenin mezhepsel güç paylaşımına dayalı siyasi sisteminin açmazlarını ve bu sistemin “zayıf devlet” statüsünü yeniden üreten dinamiklerini anlamak için önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. 2005 yılında Refik Hariri suikastıyla ortaya çıkan siyasi bloklaşmanın ardından, Lübnan’da cumhurbaşkanlığı seçimleri, yalnızca bir lider belirleme meselesi olmaktan çıkarak, farklı güç odaklarının etki alanlarını yeniden tanımladığı siyasal kriz anlarına dönüşmüştür. Lübnan’ın politik düzeni, 1943 tarihli Ulusal Pakt ile temel çerçevesini kazanmış ve anayasal olarak mezhepsel bir denge üzerine inşa edilmiştir. Cumhurbaşkanının Marunî bir Hristiyan, başbakanın Sünni bir Müslüman ve meclis başkanının Şii bir Müslüman olması gerektiğini öngören bu sistem, teoride toplumsal istikrarı koruma amacı taşıırken, pratikte ciddi krizlere ve uzun süreli tıkanıklıklara yol açmıştır. Ülkedeki siyasi sistem, yalnızca iç dinamiklerle sınırlı kalmayıp, bölgesel ve küresel güç mücadelelerinin etkisiyle şekillenmekte ve Lübnan’daki kırılğanlıkları daha derinleştirmektedir (Bayeh, 2017).

2008 yılında Mişel Süleyman’ın cumhurbaşkanı seçilmesi, 2007’de Emil Lahud’un görev süresinin sona ermesinden itibaren yaklaşık altı ay süren siyasi boşluğun ardından gerçekleşmiştir (NBC News, 2008). Bu süreçte, Lübnan’da yaşanan gerilimler Doha Anlaşması¹ ile çözülebilmüş; Katar ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin arabuluculuğu bu uzlaşmada kritik bir rol oynamıştır (Al Jazeera, 2008). 2016 yılında Mişel Aun’un cumhurbaşkanı seçilmesi ise yaklaşık iki buçuk yıl devam eden bir siyasi boşluğun ardından mümkün olmuş; bu dönemde, Suriye İç Savaşı’nın Lübnan’daki yansımaları, mezhepsel gerilimleri ve siyasi kutuplaşmaları artırmıştır (Berti, 2017). Aun’un seçilmesi, bölgesel ve uluslararası aktörlerin dolaylı müdahaleleriyle şekillenmiş ve taraflar arasındaki müzakerelerin sonucunda bir neticeye ulaşılmıştır. Ancak bu durum, gerçek bir uzlaşıdan değil, taraflardan birinin mevcut pozisyonundan geçici olarak geri adım atmasından kaynaklanmıştır. En güncel örnek ise 9 Ocak 2025’te Joseph Aun’un cumhurbaşkanı olarak göreve gelmesidir (BBC, 2025). Bu gelişme, yaklaşık iki yıl süren siyasi tıkanıklığın ardından, 2024 yılında Hizbullah ile İsrail arasında yaşanan savaşın gölgesinde gerçekleşmiştir. Savaş, Lübnan’ın birçok bölgesinde büyük çaplı yıkıma, ekonomik krizin ağırlaşmasına ve ülkedeki siyasi kurumların fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirememesine neden olmuştur (Reuters, 2024). Uzun süredir etkisini sürdüren yönetim boşluğunu gidermek için bir pansuman mahiyetinde görülen bu seçim, Lübnan’ın karşı karşıya olduğu temel yapısal sorunların çözümünden ziyade, bu sorunların kısa vadeli uzlaşılarla ötelenerek yeniden üretildiği bir süreci yansıtmaktadır.

Bu çalışma, 2005 yılından sonra Lübnan’da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerini tahlil ederek, söz konusu süreçlerin “zayıf devlet” statüsünü pekiştiren rolünü anlamayı hedeflemektedir. “Zayıf devlet” kavramı, literatürdeki farklı tanımlar arasından, “devlet kurumlarının topluma etkin biçimde nüfuz etme kapasitesinin sınırlılığı” ve “devletin toplumun geniş kesimleri nezdinde meşru bir otorite olarak kabul görmemesi” ekseninde ele alınmaktadır (Atzili, 2010). Lübnan bağlamında “zayıf devlet” tartışmaları, sadece kurumsal kapasite yetersizliğiyle sınırlı kalmayıp, devletin egemenlik alanının parçalanmış doğasıyla birlikte irdelenmektedir. Hazbun (2015), Lübnan’ı yalnızca dış güçlerin rekabet sahası olarak değil, aynı zamanda çoklu otoritelerin eşzamanlı işlediği bir “çoğul yönetim” alanı olarak görmektedir. Bu çerçevede devlet, egemenliğini hem coğrafi hem de kurumsal düzeyde paylaşmakta; Hizbullah gibi devlet dışı aktörler, silahlı güç kullanımı ve sosyal hizmet sunumu gibi temel devlet işlevlerini fiilen üstlenerek “devlet içinde devlet” yapılarını oluşturmaktadır. Parçalı yönetim biçimlerinin normalleşmesine zemin hazırlayan bu durum, cumhurbaşkanlığı seçim dönemlerinde farklı yansımalarıyla teberüz etmektedir. Buradan hareketle çalışmada, seçim dönemlerinin; ülkenin iç dinamikleri, mezhepsel dengeleri ve bölgesel-küresel aktörlerin müdahaleleriyle nasıl şekillendiği ve mezhepsel güç paylaşımına dayalı siyasal düzenin devlet kapasitesini hangi mekanizmalarla zayıflatıldığı incelenmektedir.

Yöntem

Çalışma, Lübnan’da 2008, 2016 ve 2025 yıllarında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerini siyasal krizler ve dış müdahale dinamikleri bağlamında değerlendiren nitel bir araştırma tasarımı çerçevesinde yürütülmektedir. Vaka analizi yaklaşımı benimsenerek, belirli tarihsel olayların ötesinde daha geniş bir siyasal yapıyı anlamaya dönük analitik bir çaba ortaya konulmaktadır. Bu doğrultuda, her üç seçim süreci, yalnızca kendi dönemsel bağlamlarında değil, aynı zamanda Lübnan’daki mezhepsel güç paylaşımı sisteminin süreklilik arz eden kriz üretici kapasitesiyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Vaka analizi aracılığıyla, bu süreçlerde ortaya çıkan siyasal gelişmeler ile onları tetikleyen iç ve dış faktörler arasındaki neden-sonuç ilişkileri çözümlenmekte (Süleymanoğlu-Kürüm, 2021); aktörlerin kararları, kurumsal tıkanıklıklar ve bölgesel baskılar bir bütün olarak değerlendirilerek, yapısal ve işlevsel düzeyde açıklayıcı çıkarımlarda bulunmaktadır. Veri toplama sürecinde ise makalelere, raporlara ve medya haberlerine temel kaynaklar olarak başvurulmakta; bu kaynak çeşitliliği, seçim süreçlerinin farklı boyutlarını karşılaştırmalı biçimde ele alarak daha kapsamlı bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır.

¹ Mayıs 2008’de Katar’ın arabuluculuğunda imzalanan Doha Anlaşması, Beyrut’ta yaşanan silahlı çatışmaların ardından Lübnan’daki rakip siyasi gruplar arasında varılan bir uzlaşma metnidir. Anlaşma, Mişel Süleyman’ın cumhurbaşkanı seçilmesini, ulusal birlik hükümetinin kurulmasını ve gerilimin geçici olarak azaltılmasını sağlamıştır (Aboultaif, 2019).

Lübnan'da Siyasal Düzenin İnşa Süreci

Lübnan, tarih boyunca coğrafi yapısı ve toplumsal çeşitliliği nedeniyle siyasi ve idari anlamda sürekli dönüşüm içinde olmuştur. Tarihsel olarak Lübnan Dağı olarak adlandırılan bu bölge, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra çeşitli idari yapılarla kurumsallaşmıştır. 1523-1842 yılları arasında bir emirlik olarak yönetilen Lübnan Dağı, 19. yüzyılda Dürzi ve Marunî topluluklar arasındaki gerilimlerin artmasıyla siyasi istikrarsızlığın merkezlerinden biri hâline gelmiştir. 1842'de bölgenin iki kaymakamlığa ayrılması bu çatışmaları durdurmaya yetmemiş, 1860 yılında patlak veren iç savaş ise dış müdahalelere kapı aralamıştır. Fransa'nın Hristiyanlar lehine devreye girmesiyle 1861'de Mutasarrıflık sistemi kurulmuş ve Lübnan Dağı, Osmanlı yönetimi altında yarı özerk bir statüye kavuşmuştur (Ayhan ve Tür, 2009: 30-44). Mutasarrıflık, bir Hristiyan mutasarrıfın yönetiminde, farklı mezheplerden temsilcilerin yer aldığı bir danışma meclisiyle desteklenmiş (Buzpınar, 2003); ancak bu yapı, dini topluluklar arasındaki dengeyi sağlama girişimine rağmen, dış etkilerin artmasına engel olamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrası Lübnan, siyasi yapısında önemli değişimlere sahne olmuştur. Sykes-Picot Anlaşması (1916) ve ardından San Remo Konferansı (1920) ile Lübnan, Fransız manda yönetimine devredilmiş ve aynı yıl Büyük Lübnan Devleti ilan edilmiştir. Geleneksel olarak Lübnan Dağı ile sınırlı olan yapı, kıyı şehirleri (Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur) ve Beka Vadisi gibi bölgeleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Traboulsi, 2007: 80). Ancak bu genişleme, demografik yapının çeşitliliğini artırmış² ve özellikle Sünni ve Şii nüfusun yoğun olduğu bölgelerde rahatsızlık yaratmıştır. Fransız manda yönetimi döneminde siyasi sistemin inşa süreciyle eşzamanlı olarak sınırların yeniden çizilmesi ve büyük ailelerin mezhepsel topluluklar adına meşruiyet iddiasında bulunmaları, modern Lübnan siyasetindeki mezhepsel ayrışmanın kurumsal temelini oluşturmuştur (Salloukh, 2023: 13-14).

Lübnan'ın devlet oluşum süreci, manda yönetimi tarafından tasarlanan bir proje olarak derin sosyo-politik zıtlıklar üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, ortak bir Lübnan ulusal kimliği oluşturma girişimi, dini ve mezhebi çeşitlilik iddiasıyla gündeme getirilmekle birlikte, ağırlıklı olarak Fransız manda yönetiminin siyasi öncelikleri ile Marunî Hristiyan elitlerin siyasi ve toplumsal nüfuzu doğrultusunda şekillenmiştir. Yönetimdeki gerçek yetki Fransız danışmanların elinde toplanmış, mezhebi temsiliyet ise Marunîler lehine belirgin bir şekilde yapılandırılmıştır. Örneğin, 1922 yılında genişletilen İdari Komisyon'da Marunîler 6 sandalye ile tüm mezhepler arasında en güçlü temsiliyeti elde etmiş, anayasa hazırlık sürecine katılan komisyonlarda Michel Chiha gibi Marunî figürler belirleyici roller üstlenmiş ve anayasanın mezhebi temsiliyeti güvence altına alan maddeleri büyük ölçüde onların girişimiyle şekillenmiştir (Traboulsi, 2007: 88-92). Dolayısıyla ortaya çıkan çok boyutlu eşitsizlikler, zamanla bölünmeleri derinleştiren bir yapı yaratmıştır. Öyle ki ülkede, tüm dini/mezhebi gruplar tarafından kabul edilen ve her okulda ortak okutulan standart bir tarih ders kitabı dahi hazırlanamamıştır (Abouchededid vd., 2002: 64). Bu sebeple, Lübnan'ın devletleşme sürecinin dini ve mezhepsel ayrılıkları dengelemeye yönelik bir çerçeve sunduğu; ancak bu ayrılıkların sürdürülebilir bir ortak kimlik inşa etmeyi engellediği söylenebilir. Elbette burada sorgulanması gereken temel nokta, tarihsel ve toplumsal gerçeklikten kopuk, yapay sınırlar üzerine inşa edilen bir devlet oluşturma pratiğidir.

1926 Anayasası, Lübnan'ın siyasi düzenini kurumsallaştıran ilk büyük adım olarak dikkat çekmektedir. Bu anayasa, Lübnan'ı çift meclisli bir parlamenter cumhuriyet olarak yapılandırmış ve devletin yönetiminde dini ve mezhepsel dengeleri temel alan bir sistem kurmuştur (Duman, 2021: 344). Hristiyan Marunîlerin tarihsel ayrıcalıklarını pekiştiren ve toplumun mezhepsel yapısını resmî olarak kurumsallaştıran bu düzenleme, devletin siyasi çerçevesini şekillendirmiştir. 1936 yılında Fransa, Lübnanlı yetkililerle bağımsızlığa ilişkin bir antlaşma imzalarsa da manda yönetimi devam etmiş; II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ortadoğu'daki siyasi dengeler değişerek, Lübnan üzerindeki Fransız etkisi tartışmalı hale gelmiştir. Fransa, savaş sonrasında manda yönetimini sona erdireceğini ilan etmiş, 1943 seçimleri sonrasında ise "Ulusal Pakt"ın imzalanmasıyla Lübnan'ın siyasi düzeni kalıcı bir yapı kazanmıştır. Bu pakt, 1932 nüfus sayımına dayanan bir siyasi yönetim anlayışını benimseyerek, parlamentoda Hristiyan ve Müslümanlar arasında temsil oranının Hristiyanların lehine 6/5 oranında dağıtılmasını öngörmüştür (Bogaards, 2019: 31). Ayrıca, uzlaşma kapsamında cumhurbaşkanının Marunî, başbakanın Sünni ve meclis başkanının Şii olması ilkesi benimsenmiştir. Bu düzenleme, devletin siyasi sistemini mezhep temelli bir güç paylaşımı üzerine inşa etmiş ve dini/mezhepsel dengelerin resmî bir statüye kavuşturulmasını sağlamıştır. Bu sistem mezhepsel dengeleri sağlama amacı taşımasına rağmen, dini ve mezhepsel liderlere geniş bir siyasi alan açarak devletin bütünlüğünü uzun vadede zayıflatmıştır. Zira bu yapı, ulusal

² Lübnan'ın demografik yapısı, ülkenin siyasi dengelerini doğrudan etkileyen ve oldukça tartışmalı bir konudur. 1932 yılından bu yana ülkede resmi nüfus sayımı yapılamadığı için farklı dini ve mezhepsel grupların nüfus içindeki oranları kesin olarak bilinmemektedir. Anayasada resmi olarak tanınan 18 dini ve mezhepsel grup bulunan Lübnan'da, genel kabul gören tahminlere göre nüfusun yaklaşık %60'ı Müslüman, %40'ı ise Hristiyan'dır. Müslüman nüfusun ise Sünni ve Şii kesimler arasında neredeyse eşit biçimde bölündüğü, Dürzilerin de kayda değer bir azınlık oluşturduğu düşünülmektedir. Hristiyanlar içinde en büyük grubu Marunîler oluştururken, Ortodoks ve Katolik cemaatler de önemli bir yer tutmaktadır. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, özellikle Müslüman nüfusun oranındaki artışa dikkat çekmekte ve bu durum, ülkedeki mevcut temsil dengelerinin güncel nüfus gerçekliğini ne ölçüde yansıttığına dair yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Beyrut merkezli Information International tarafından yayımlanan ve 2018 parlamento seçimlerindeki seçmen sayılarına dayanan bir çalışma, Müslüman nüfusun toplam içindeki oranını %69.4, Hristiyanların oranını ise %30.6 olarak göstermektedir. Aynı araştırmada, nüfusun %31.6'sının Şii, %31.3'ünün ise Sünni olduğu ifade edilmektedir (Duman, 2021).

kimliğin inşası yerine mezhebi kimliklerin kurumsal olarak pekişmesine yol açmış, toplumsal aidiyeti devlet yerine mezhep temelli gruplara yönlendirmiştir. Ayrıca, karar alma süreçlerinde mezhepler arası uzlaşma zorunluluğu, devlet mekanizmasının etkinliğini azaltmış ve siyasi tikanıklıkları beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, mezhepsel çerçevedeki bu kurumsallaşma, aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin ülkenin iç işlerine müdahale etmesine uygun bir zemin de yaratmıştır (Şöhret, 2012: 87). Bu bağlamda, Lübnan'ın devletleşme süreci, bir yandan bağımsızlık arayışı ile mezhepsel temsiliyet arasında bir denge kurmaya çalışırken, diğer yandan bu iki unsur arasındaki gerilimleri kalıcı hale getiren bir çelişki barındırmıştır.

Ulusal Pakt ile tahkim edilen mezhepsel güç paylaşımı, bağımsızlık sonrası Lübnan siyasetinin temel dinamiği haline gelmiş ve ülkenin toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Ekonomik büyüme ve finans sektörünün gelişmesi Lübnan'a "Doğu'nun İsviçre'si" unvanını kazandırmış, ancak bu refah, büyük ölçüde kent merkezlerinde yaşayan sınırlı bir elit grubun faydasına olmuştur (Dionigi, 2023: 258). Buna karşın kırsal bölgelerdeki topluluklar, özellikle güneydeki Şii nüfus, marjinalleşmiş ve siyasi-ekonomik sistemde yeterince temsil edilememiştir. Şii topluluğun başlangıçta Lübnan Komünist Partisi çatısı altında ifade edilen siyasi talepleri, 1960'larda Musa es-Sadr'ın "Mahrumlar Hareketi" ile birlikte İslamcı bir yönelim kazanmaya başlamıştır. Bu durum, Şiiilerin uzun vadede seküler Emel Hareketi'nden³ İslamcı Hizbullah'a doğru bir dönüşüm süreci yaşamasının temelini oluşturmuştur (Erdem, 2018).

1948'deki Arap-İsrail Savaşı sonrasında, yüz binlerce Filistinli yerinden edilmiş ve bunların bir kısmı Lübnan'a sığınmıştır. Bu gelişme, ülkenin kırılğan mezhebi yapısını tehdit eden bir nüfus değişimi korkusunu tetiklemiş ve siyasal gerilimleri daha derinleştirmiştir. Zira zaten sınırlı bir nüfusa sahip olan Lübnan'da, çoğunluğu Sünni olan Filistinlilerin gelişi, özellikle Hristiyanlar arasında mevcut yapının bozulacağına dair endişeleri artırmıştır (Sayigh, 1995). Diğer yandan, tüm mezhepsel gruplar içinde etkin olan feodal liderler (*zuama*) aracılığıyla sürdürülen geleneksel "zaimlik" düzeni, toplumsal sadakat karşılığında siyasi gücü yerel düzeyde tekelinde tutmuş ve halkla devlet arasına girerek, kurumsal otoritenin doğrudan toplumla bağ kurmasını engelleyen bir yapı inşa etmiştir; bu da zamanla merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır (Şöhret, 2012: 94-95). Bu gelişmeler, Lübnan'ın iç dinamiklerini kırılğanlaştırırken, Soğuk Savaş döneminin bölgesel çekişmelerine uygun bir zemin hazırlamıştır. 1958'de Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'un Batı yanlısı politikaları ve görev süresini uzatma girişimi, Arap milliyetçiliğinin önde gelen ismi Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır'ın bölgesel etkisini artırdığı bir dönemde Lübnan'da güçlü bir muhalefet hareketinin oluşmasını tetiklemiştir. Muhalif gazeteci Nasib el-Matni'nin öldürülmesinin ardından başlayan protestolar kısa sürede silahlı çatışmalara dönüşmüş, muhalefet ülkenin önemli bir bölümünde denetim kurmuştur. ABD ise, Şamun'un talebi üzerine Eisenhower Doktrini kapsamında askerî müdahalede bulunmuş; bu müdahale, ülkedeki mezhebi ve siyasi ayrışmaları pekiştirmiştir (Traboulsi, 2007: 133-135). Aynı yıl göreve gelen Fuad Şihab, eğitim ve sosyal güvenlik alanında reformlar yapmış, buna rağmen mezhepsel dengesizlik ve ekonomik eşitsizlik gibi yapısal sorunlar çözülememiştir. 1960'lardan itibaren artan gerilimler, siyasal düzenin işlevselliğini zedelerken, Lübnan'ı giderek bölgesel ve küresel güç mücadelelerinin merkezi haline getirmiştir (Ayhan ve Tür, 2009: 74-82). Bu bağlamda, 1970'teki Kara Eylül olaylarının ardından Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Ürdün'den Lübnan'a taşınması, toplumsal ve mezhepsel gerilimlerin tırmanmasında hızlandırıcı bir rol oynamıştır (Khalil, 2016: 498-500). Tüm bu gelişmeler, ekonomik ve siyasi temsil krizleriyle birleşerek, Lübnan'ı 1975'te başlayan ve 15 yıl süren iç savaşın eşiğine getirmiştir.

Lübnan'da iç savaş, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında var olan kırılğanlıkların silahlı çatışmaya dönüşmesiyle 13 Nisan 1975'te başlamıştır. Beyrut'un Doğu ve Batı olarak mezhepsel hatlarla bölünmesine yol açan bu çatışmalar, özellikle FKÖ ile Hristiyan Falanjist milisler arasındaki gerginlikle tetiklenmiştir. Savaşın ilk aşaması (1975-1982), Suriye ve İsrail'in müdahalelerine sahne olmuştur. Suriye, FKÖ'nün artan etkisini dengelemek ve ülkenin bölünme ihtimalini bertaraf etmek amacıyla müdahalede bulunurken; İsrail, FKÖ'yü zayıflatmak için Hristiyan milislerle iş birliği yapmıştır (Dionigi, 2023: 260). Bu süreçte Lübnan, bölgesel ve küresel güçlerin stratejik ve ideolojik mücadelelerinin sahnesine dönüşmüştür. 1982'de başlayan savaşın ikinci aşamasıyla birlikte ise İran, Hizbullah'a verdiği destekle önemli bir dış aktör olarak sahneye çıkmış ve nüfuzunu savaş sonrası döneme kadar taşımıştır (Taremi, 2015: 251-253).

İç savaş sırasında süregelen çatışmalar, ülkenin hem fiziksel hem de toplumsal olarak derin bir şekilde bölünmesine yol açmış ve devletin kurumsal otoritesini neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. 1982'de İsrail'in Beyrut'a kadar ilerlemesi, 18 yıl sürecek bir işgal sürecini başlatmıştır. Bu işgal operasyonu, FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılarak Tunus'a yerleşmesine neden olmuştur (Brynen, 1989). Sabra ve Şatilla katliamları gibi trajik olaylar, İsrail ordusunun öncülüğünde Hristiyan Falanjist milislerin gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda yaşanmış, Lübnan ve Filistin halklarının kolektif hafızasında silinmez izler bırakmıştır (Shahid, 2002). ABD, Fransa ve İtalya'dan oluşan Çok Uluslu Güç (Multinational Force – MNF), bu süreçte Lübnan'a konuşlandırılmış; bazı yerel aktörler lehine taraflı pozisyon aldığı yönündeki eleştiriler ve Hizbullah'a bağlı grupların gerçekleştirdiği saldırılar nedeniyle etkinliğini kaybederek kısa süre içinde çekilmek zorunda kalmıştır (Thakur, 1987). Buna karşın, Lübnan'ın stratejik pozisyonu ve devletin otoritesinin iç savaş koşulları sebebiyle gittikçe zayıflaması, başta ABD ve Fransa olmak üzere dış aktörlerin ülkede nüfuz sahibi olma çabalarını süreç

³ Emel, 1974'te Musa Sadr liderliğinde Lübnan'daki Şii toplumun tarihsel dışlanmışlığına karşı kurulan ve Şii kimliğini siyasal alanda görünür kılan bir harekettir. Başlangıçta yoksulluk, kalkınma ve toplumsal adalet gibi taleplerle yola çıkan hareket, Sadr'ın dini kimliği ve söylemleriyle İslamcı bir karakter taşımıştır. Ancak Sadr'ın 1978'de Libya'da kaybolmasının ardından Nebih Berri liderliğinde daha pragmatik, devlet kurumlarıyla iç içe ve patronaj ilişkilerine dayalı bir yapıya bürünmüş, bu da onun giderek sekülerleşen ve kurumsallaşan bir Şii grup haline gelmesine neden olmuştur (Szekely, 2017: 107-146).

içerisinde sürdürmelerine zemin sunmuştur. Öte yandan, savaş sırasında İsrail'in Lübnan'daki varlığı, askeri ve siyasi nüfuzunu artırma girişimlerine de sahne olmuştur. İsrail, Güney Lübnan Ordusu (GLO) aracılığıyla ülkenin güney bölgelerindeki kontrolünü sürdürmüş ve bu süreçte Lübnan Güçleri (Ketaib Partisi) lideri Beşir Cemayel'in cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması için destek sağlamıştır (Dionigi, 2023: 260-261). Ancak bu strateji, Cemayel'in suikasta uğraması ve Hizbullah'ın direnişiyle başarısızlığa uğramıştır. Savaşın sonuna doğru, Suudi Arabistan ve bazı Körfez ülkeleri de Lübnan'daki rekabetin bir parçası haline gelmiş; fakat uzun vadede İsrail, Suriye ve İran, savaşın kalıcı dış aktörleri olarak varlığını sürdürmüştür.

1989'da Taif Anlaşması ile sona eren iç savaş, Lübnan'ın siyasi sisteminde bazı değişikliklere yol açmış; cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlanırken, başbakanlık ve meclis başkanlığı kurumları güçlendirilmiştir. Ayrıca, Müslüman ve Hristiyan milletvekilleri dağılımı 5/6 oranından 6/6 şeklinde eşit orana yükseltilmiştir. Ancak bu değişiklikler mezhepsel güç paylaşımını temelden değiştirememiştir. Zira Taif Anlaşması her ne kadar siyasal reform vaat etse de, mezhebi temsile dayalı yapıyı muhafaza etmiş ve siyasi sadakatleri dönüştürecek bir paradigmatik kırılma yaratamamıştır. Bu nedenle reformlar, devletin gerçek anlamda yeniden inşasından çok, mevcut yapının yeni bir dengeyle sürdürülmesiyle sınırlı kalmıştır (Khalaf, 2002: 289-290). İç savaş, yaklaşık 1 milyon insanın can kaybına, büyük altyapı tahribatına ve devlet kurumlarının işlevsiz hale gelmesine yol açmıştır. Mezhepçi anlatılar, toplumsal eşitsizlikler ve dış müdahaleler gibi savaşın temel nedenleri, savaş sonrasında da varlığını sürdürmüştür. Savaş ağalarının siyasi sisteme entegre edilmesi ve kurumsal-yapısal reform eksikliği, Lübnan'ı kırılgan bir barış ortamına mahkûm etmiştir. Suriye'nin barışın garantörü olarak ülkede kalıcı bir varlık göstermesi, Batı bloğu ve İran arasında yeni bir rekabet alanı yaratmış; Suudi Arabistan, İran, Katar, ABD ve Fransa gibi dış aktörlerin iç savaş sonrasında nüfuz alanını genişletme çabalarına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, Lübnan'ı dış aktörlerin rekabetiyle şekillenen siyasi yapının hâkim olduğu kırılgan bir sisteme mahkûm etmiştir (Duman, 2018).

Taif Anlaşması sonrası dönemde Lübnan'daki siyasi tablo, büyük ölçüde Suriye'nin bölgedeki etkin nüfuzuyla şekillenmiştir. Bu dönemde, Refik Hariri liderliğinde başlatılan yeniden inşa süreci, ülkenin iç savaş sonrası toparlanmasını amaçlamış, ancak neo-liberal ilkelere dayalı bu yaklaşım, ekonomik eşitsizlikleri çoğaltmıştır (Dionigi, 2023: 263). Beyrut'un merkezinde gerçekleştirilen lüks projeler ve büyük altyapı yatırımları, sınırlı bir elit grubun ekonomik kazancını artırırken, kırsal bölgeler ve yoksul kesimler bu süreçten dışlanmış (Makarem, 2015). Özellikle elektrik, su temini ve atık yönetimi gibi temel altyapı sorunları çözümsüz kalmıştır. Hariri'nin Suudi Arabistan ile olan yakın ilişkileri ekonomik kaynaklar sağlamasına rağmen, Suriye'nin Lübnan'daki siyasi etkisini dengelemede yetersiz kalmıştır. Suriye, Lübnan'daki askeri varlığı ve doğrudan müdahaleleriyle, iç siyasetten dış politikaya kadar uzanan alanlarda belirleyici bir güç olarak hareket etmiştir (Hinnebusch, 1998). Güney Lübnan'da İsrail işgali, bu dönemin bir diğer önemli dinamiği olmuştur. Taif Anlaşması'nın silahsızlanma hükmüne rağmen, Lübnan Ordusu'nun zayıf pozisyonu ve İsrail işgaline karşı direnişin sürdürülmesi gerekçesiyle Hizbullah'a silahlarını muhafaza etme imtiyazı tanınmıştır. İsrail, 2000 yılına kadar bölgedeki işgalini sürdürürken, Hizbullah bu süreçte İsrail karşıtı direnişin öncüsü haline gelmiştir. Özellikle 1996'da gerçekleşen Gazap Üzümleri Operasyonu sırasında, İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik hava saldırıları sonucunda sivillerin barındığı Kana'daki Birleşmiş Milletler (BM) kampının vurulması ve 100'den fazla sivilin hayatını kaybetmesi gibi trajik olaylar, çatışmaların şiddetini artırmış ve zamanla Hizbullah'ın gücünü pekiştirmesine zemin hazırlamıştır. Hizbullah, askeri kapasitesini toplumsal ve siyasal faaliyetlerle birleştirerek, etkin bir direniş hareketi ve Lübnan siyasetinde güçlü bir siyasi aktör olarak konumunu tahkim etmiştir (Norton, 2007: 480-483). Ancak bu durum, Batı merkezli bir siyasal vizyona sahip iç aktörler açısından ciddi bir rahatsızlık kaynağı olmuştur. Suriye'nin kalıcı varlığı, dış aktörlerin artan müdahaleleri ve Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını öngören 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı gibi uluslararası baskılar, bu aktörlerle İran ve Suriye eksenine yakın gruplar arasında siyasi kutuplaşmayı tırmandırmıştır (Dionigi, 2014: 137-160).

2005 yılında eski Başbakan Refik Hariri'nin suikasta uğraması, Lübnan siyasetinin hem dış aktörlerin etkisine ne denli açık olduğunu hem de iç siyasi yapının ne kadar hassas olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Hariri'nin ölümü sonrası gelişen protestolar, "Sedir Devrimi" adıyla bilinen kitlesel bir harekete dönüşmüş, Suriye'nin Lübnan'dan askerlerini çekmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu süreç, siyasi tıkanıklıkları çözmek yerine yeni bir bloklaşmayı tetiklemiştir. Suriye karşıtı 14 Mart ittifakı, ABD, Batı ve Suudi Arabistan yanlısı bir çizgide şekillenirken; 8 Mart ittifakı, Hizbullah liderliğinde Suriye ve İran'ın desteğiyle karşı bir pozisyon almıştır (Ayhan ve Tür, 2009: 185-191). Bu bloklaşma, Lübnan'daki mezhepsel düzenin ötesine geçerek bölgesel ve uluslararası çıkar mücadelelerinin yansıması haline gelmiştir. Her iki blokta farklı mezheplerden partilerin yer alması, Lübnan'daki ayrışmanın genel olarak mezhepsel temelli değil, siyasi görüş ayrılıklarının ve dış aktörlerin etkisiyle şekillendiğini ortaya koymuştur (Duman, 2021: 350-353). Başka bir deyişle, mezhep kotalarına dayalı siyasi düzenin tıkanıklığı, mezhep odaklı olmayan siyasi ittifaklarla da aşılamamış; aksine, bu açmaz daha derinleşmiştir. Öyle ki, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sık sık krize dönüşmesi ve hükümetlerin kurulmasında yaşanan zorluklar, bloklar arasındaki siyasi kilitlenmenin giderek kronikleştiğini göstermektedir.

2008 yılında sokak çatışmalarının doruğa ulaşmasıyla imzalanan Doha Anlaşması, siyasi krizi geçici olarak yatıştırmış ve süreci devam ettirebilmek için yeni bir uzlaşma zemini oluşturmuştur. Ancak bu anlaşma, Ulusal Pakt ve Taif Anlaşması gibi görece yapısal değişiklikler getirmemiş; Lübnan'ın mezhep temelli güç paylaşımına dayalı kırılgan siyasi yapısını korumuştur (Bogaards, 2019: 32). Geline nokta, Lübnan'daki mevcut düzen, sistemi değiştirme çağrısı yapan siyasi aktörler için dahi çıkmaz bir yapıya dönüşmüştür. Mevcut düzenin yıkılmasının daha büyük krizlere neden olacağı

endişesi, reform taleplerinin önüne geçmiştir. Örneğin, Hizbullah Ekim 2019'daki protesto hareketlerini başlangıçta desteklemiş, ancak olayların dış müdahalelere kapı aralayabileceği kaygısıyla bu desteğini geri çekmiştir. Kısacası, ülkede siyasi krizler bir kısır döngüye dönüşmüş, reform girişimleri yerini statükoyu sürdürme çabalarına bırakmıştır (Yetim & Kalaycı, 2022: 221-222).

Lübnan'da Konsosyonel Demokrasi ve “Zayıf Devlet” Gerçeği

Lübnan'daki siyasal düzenin hangi aşamalardan geçerek bugüne kadar geldiğini izah ettikten sonra, mevcut siyasal yapının nasıl işlediğini kısaca hatırlatmak, 2005 yılı sonrasında yaşanan cumhurbaşkanlığı krizlerini analiz etmek ve ülkenin “zayıf devlet” statüsüyle ilişkisini kurmak açısından önem arz etmektedir. Lübnan siyasal sistemi, konsosyonel demokrasi olarak tanımlanan bir yapı çerçevesinde şekillenmiştir. Derin bölünmelerin olduğu toplumlarda istikrarı sağlamayı amaçlayan bu güç paylaşımı modeli, 10.452 kilometrekarelik küçük bir yüzölçümünde 18 farklı mezhep ve dini topluluğun bir arada yaşadığı Lübnan için ideal bir çözüm olarak benimsenmiştir (Salamey, 2013: 10). Yukarıda ifade edildiği üzere, Ulusal Pakt ve Taif Anlaşması, mevcut sistemin dayandığı en önemli yapısal değişiklikleri temsil etmekte, Doha Anlaşması ise yan düzenlemeler içermesi bakımından tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Lübnan siyasal sistemi, güçler ayrılığı ve iş birliği ilkelerine dayanmaktadır. Cumhurbaşkanı, ulusun birliğini temsil eden ve anayasanın uygulanmasını gözetten devlet başkanı olarak siyasal sistemde önemli bir yere sahiptir. Parlamenter yapı, doğrudan halk tarafından dört yıllık bir dönem için seçilen 128 üyeden oluşmakta ve yasama yetkisini kullanmaktadır. Günümüzde milletvekilleri, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında eşit olarak dağıtılmaktadır. Hristiyanlara ayrılan 64 sandalyenin dağılımı şu şekildedir: 34 Marunî, 14 Rum Ortodoks, 8 Rum Katolik, 5 Ermeni Ortodoks, 1 Ermeni Katolik, 1 Protestan ve 1 küçük azınlıklar. Müslümanlara ayrılan 64 sandalye ise 27 Sünni, 27 Şii, 8 Dürzi ve 2 Alevi olarak paylaştırılmıştır (Atlıoğlu, 2005). Yürütme yetkisi, kamu politikalarını hazırlayıp uygulamakla sorumlu olan bakanlar kuruluna aittir. Başbakan, parlamentoda yapılan istişareler sonucunda atanmakta ve bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı ile iş birliği içinde oluşturulmaktadır. Yargı yetkisi ise, bağımsız mahkemeler aracılığıyla yürütülmekte olup, yargıçlar görevlerini tarafsızlık ilkesine uygun şekilde yerine getirmektedir (*Presidency of Republic of Lebanon*, ty.). Farklı mezheplerin temsiline olanak tanıyan bu sistem, beraberinde önemli yapısal zorluklar da getirmektedir. Belli sayıda partinin/bakanın bir araya gelerek karar alma süreçlerini bloke edebilme yetkisi siyasal tikanıklıklara yol açarken, mezhepsel dengeleri koruma çabası reform girişimlerini sekteye uğratmaktadır (Salamey, 2013: 10).

Lübnan Cumhurbaşkanlığı, yasama ve yürütmeye ilişkin geniş yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanı, oy hakkı olmaksızın bakanlar kuruluna başkanlık edebilmekte, başbakanı belirlemek için meclis başkanı ve parlamento ile istişarede bulunmakta ve başbakan atama yetkisini tek başına kullanmaktadır. Ancak bakanların atanması, istifalarının kabul edilmesi veya görevden alınması gibi işlemler başbakan ile mutabakat gerektirmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanı, yasaları onaylayıp yayımlama, büyükelçileri akredite etme ve gerektiğinde parlamentoya mesaj gönderme gibi yetkilere de sahiptir. Bununla birlikte, belirli durumlarda genel af çıkarabilmekte ve parlamentonun görev süresinin sona ermesinden önce feshedilmesi için bakanlar kuruluna öneride bulunabilmektedir (*Al Mayadeen English*, 2025). Diğer yandan, cumhurbaşkanlığı makamı, görünenden daha etkili bir konuma sahiptir. Başbakanlık ve meclis başkanlığı gibi kilit makamların mezhepsel kotalar çerçevesinde dağıtılması, bu güç paylaşımının bakanlar kurulu, ordu ve bürokrasi gibi alanlara fiilen yansımaya yol açmakta (Salloukh, 2019: 46-51); böylece cumhurbaşkanının siyasal sistem içindeki etkisi artmaktadır. Cumhurbaşkanlığı makamının sahip olduğu siyasal ağırlık ve kurumsal etkiler, bu pozisyonun farklı aktörler için kritik bir mücadele alanına dönüşmesine neden olmaktadır. Bazı partiler, cumhurbaşkanı aracılığıyla siyasal önceliklerini hayata geçirmeyi amaçlarken, diğerleri bu makamı kullanarak muhalif projelerin önünü kesmeyi hedeflemektedir. Bu farklı siyasal motivasyonlar ve mezhepsel dengelere ilişkin hassasiyetler, tüm taraflarca kabul edilebilecek Hristiyan bir aday üzerinde uzlaşmayı önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Cumhurbaşkanı, altı yıllık görev süresi için parlamento tarafından gizli oylama ile seçilmektedir. İlk turda seçilebilmek için üçte iki çoğunluk (86 oy) gerekirken, bu çoğunluk sağlanamazsa sonraki turlarda mutlak çoğunluk (65 oy) yeterli olmaktadır (Williams, 2023: 3). Ancak, mezhepsel farklılıklar ve tarafların bölgesel ve siyasal çıkarları, seçim sürecinde anlaşmazlıkların sık sık yaşanmasına ve aylarca/yıllarca süren onlarca oturumun yapılmasına sebep olmaktadır.

Diğer yandan, konsosyonel çerçeve, mezhep çeşitliliğini dengelemek adına geliştirilmiş olmakla birlikte, ülkenin “zayıf devlet” statüsünü pekiştiren bir yapıya dönüşmektedir. Siyasal gücün mezhepsel çizgiler doğrultusunda paylaşılması, temsil adaletine yönelik söylemlere rağmen, devletin birleşik ve tutarlı bir şekilde işleyişini engellemekte ve kurumların çoğunlukla mezhepsel çıkarlar doğrultusunda hareket etmesine zemin hazırlamaktadır. Atzili'nin (2010: 758-762) belirttiği gibi, Lübnan'daki kurumsal zayıflık; meşru şiddet tekelinin bulunmaması, kamu yönetiminin yetersizliği ve vergilendirmenin adil bir şekilde uygulanamaması gibi unsurlarla kendini göstermektedir. Bu durum, devlet egemenliğini zayıflatırken, aynı zamanda farklı aktörlerin otorite boşluğunu doldurmasına olanak tanımaktadır. Nitekim, Fregonese'nin (2012) dikkat çektiği üzere, Lübnan'da devlet ve devlet-dışı aktörler arasındaki sınırların bulanıklaşması, “melez egemenlik” denilen bir yapıyı ortaya çıkarmış, bu da merkezi otoritenin kontrolü sağlamasını daha zorlaştırmıştır. Bu melez model, Lübnan'ın sosyo-politik gerçekliğini yansıtmakla birlikte, dış müdahalelere ve iç parçalanmalara karşı savunmasızlığını artırmaktadır. Ayrıca, devletin kurumsal yetersizliği, devlet-dışı aktörlerin ve mezhepsel grupların kendi toplumsal tabanlarına ve seçmen kitlelerine hizmet sunarak meşruiyet inşa etmelerini teşvik etmekte; bu da kamusal

otoritenin yerini giderek parçalı ve rekabetçi yapılara bırakmasına yol açmaktadır. Öte yandan, ülkede on yıllardır resmi olarak nüfus sayımı yapılmaması, meclisteki mezhep kotalı sandalye sayılarında değişiklik yapılması umutlarını ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, bazı gruplar açısından “asgari düzeyde işleyen” bir devletin daha tercih edilir hale gelmesine neden olmaktadır. Ancak devletin bu denli zayıf bir yapıya bürünmesi, uçurumun eşiğine geldiğinde toplumun tamamı için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Böyle bir düzende ülke, gerek iç çatışmalar gerekse dış müdahaleler karşısında son derece kırılgan hale gelmektedir (Hassan, 2022).

2005 Sonrası Lübnan’da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Kriz Dinamikleri

Lübnan’da 2004 yılında görev süresi dolan Emil Lahud’un cumhurbaşkanlığı süresinin üç yıl daha uzatılması tartışmaları, 2005’te yaşanan Hariri suikastı ile birlikte ülkede patlak veren derin krizin öncüllerinden biri olmuştur (Donohue, 2009: 2527-2528). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 2 Eylül 2004 tarihinde kabul ettiği 1559 sayılı karar; Lübnan’da bulunan yabancı güçlerin çekilmesini, ülkedeki tüm grupların silahsızlandırılmasını ve dış müdahalelerden bağımsız bir cumhurbaşkanlığı seçim süreci gerçekleştirilmesini gündeme getirmiştir (*UN Security Council*, 2004). ABD ve Fransa öncülüğünde hazırlanan bu karar, Lübnan’ın egemenliğini ve iç istikrarını vurgulamakla birlikte, esasen Suriye’nin Lübnan üzerindeki nüfuzunu sona erdirmeyi ve Hizbullah’ı silahsızlandırmayı hedeflemiştir (Dionigi, 2014: 137). Bu kararı Batı müdahalesi olarak yorumlayan Suriye, hızla sürece dahil olmuş ve kısa süre içerisinde Lübnan Parlamentosu, 29’a karşı 96 oyla Lahud’un görev süresinin uzatılmasına izin veren anayasa değişikliğini onaylamıştır (BBC, 2004). Böylece Suriye, ABD-Fransa öncülüğündeki Batı müdahalesini tersine çevirmiştir. Bu gelişme, Lübnan’da derin bir siyasi tartışmaya yol açmış, bazı milletvekilleri ve kabine üyelerinin istifasıyla sonuçlanmıştır. Dönemin başbakanı Refik Hariri de Lahud’un görev süresinin uzatılması kararına tepki olarak Ekim 2004’te istifasını sunmuştur. Bu gelişmeler, altı ay gibi kısa bir süre içerisinde, Lübnan siyasetinde 8 Mart ve 14 Mart⁴ ittifakları bağlamında derin bir kutuplaşmayı ortaya çıkarmıştır (Rowayheb, 2011: 419-428).

14 Şubat 2005’te Hariri’nin suikast sonucu öldürülmesinin ardından Lübnan’daki siyasi aktörler, bölgesel ve küresel güçlerle olan yakınlıklarına göre saf tutmuş; bu durum, iç siyaseti daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu bağlamda, ABD, Fransa ve Suudi Arabistan merkezli Batı destekli blok ile Suriye ve İran merkezli Batı karşıtı blokun, Lübnan siyasetinde doğrudan bir güç mücadelesine giriştiği bir süreç ortaya çıkmıştır. Dış aktörlerin giderek derinleşen müdahaleleri, Lübnan siyasetinde bağımsız bir alan neredeyse bırakmamış ve ülkenin kırılgan yapısını pekiştirmiştir (Zweiri vd., 2008: 18-19). Bu süreçte, ABD ve Fransa gibi Batılı aktörler, Suriye’nin Lübnan üzerindeki etkisini sınırlamak amacıyla diplomatik baskı araçlarını devreye sokarken; Suudi Arabistan ise kendisine yakın grupları maddi ve siyasi olarak destekleyerek Suriye sonrasında ülkedeki başat bölgesel güç konumuna gelmeyi hedeflemiştir. Öte yandan, İran ve Suriye, Hizbullah aracılığıyla Lübnan siyasetindeki nüfuzlarını sürdürmeye çalışmıştır. Tüm bu müdahaleler sadece diplomatik söylemlerle sınırlı kalmamış; ekonomik yardımlar, güvenlik iş birlikleri ve medya araçları üzerinden yürütülen faaliyetlerle Lübnan’daki siyasi ve toplumsal denge doğrudan şekillendirilmeye çalışılmıştır (Hassan, 2022). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Hariri suikastını takip eden dönemde gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimleri, yalnızca bir lider tayin etme meselesi olmaktan çıkmış; bölgesel ve küresel güçlerin Lübnan’ın iç dengelerine doğrudan müdahale ettiği bir alan haline gelmiştir.

Mişel Süleyman’ın Seçilmesi: Doha Anlaşması’nın Rolü

2006 yılında Hizbullah-İsrail Savaşı’nın ardından Lübnan siyasetinde ciddi bir kriz patlak vermiş ve bu durum, 2008 yılına kadar uzanan protesto dalgalarına ve siyasi tikanıklıklara yol açmıştır. Bu süreçte, bakanların çoğunluğunu 14 Mart ittifakı mensuplarının oluşturduğu Fuad Sinyora liderliğindeki hükümet, ABD ve Suudi Arabistan’ın gündemini takip ederek 8 Mart ittifakını etkisizleştirmeye çalışmakla suçlanmıştır. Hizbullah ve müttefikleri, savaş sonrası dönemde hükümetin tek taraflı kararlar almasına ve Batı yanlısı çizgiye yönelmesine karşı çıkarak, ulusal birlik hükümetinin kurulması, karar süreçlerinde veto hakkı tanınması ve dış müdahalelerden arındırılmış bir yönetim anlayışı yönünde güçlü bir söylem geliştirmiştir. Hizbullah’ın taleplerinin reddedilmesi üzerine, 2006 yılının Kasım ayında Hizbullah ve Emel Partisi mensubu beş bakan istifa etmiştir (NBC News, 2006). Bu istifalar, Hariri suikastına ilişkin BM öncülüğünde kurulması planlanan uluslararası mahkemeye dair hükümetin aldığı kararlar etrafında yaşanan tartışmaların bir sonucu olarak gerçekleşmiştir (Salem, 2008: 16). Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Parlamento Başkanı Nebih Berri ile birlikte erken seçim çağrısında bulunmuş (Cicioğlu, 2008: 177); bu dönemde Sanayi Bakanı Piyer Cemayel’in suikasta kurban gitmesi (*The Guardian*, 2006), siyasi krizin artmasına neden olmuştur. Hizbullah, hükümeti istifaya zorlamak amacıyla Aralık 2006’da geniş çaplı sokak protestoları başlatmış ve başkent Beyrut’ta uzun süreli oturma eylemleri düzenlemiştir (*The New York Times*, 2006). On binlerce kişinin katıldığı bu protestolarda, başbakanlık binası önünde kamp kurulmuş ve göstericiler, hükümeti Batı yanlısı olmakla suçlamıştır. Buna karşılık hükümet, Hizbullah ve müttefiklerini Suriye ve İran’ın çıkarlarını savunmakla itham etmiştir. Hizbullah’ın bu dönemde sergilediği tutum, kendisini pasif kılma çabalarına

⁴ 8 Mart ittifakı; Hizbullah, Emel Hareketi, Özgür Yurtsever Hareketi, Marada Hareketi, Tevhid Hareketi, İslami Amel Cephesi ve diğer bazı küçük partilerden oluşan, Suriye ve İran’a yakın bir bloktur. 14 Mart ittifakı ise başta Gelecek Hareketi, Lübnan Güçleri, Ketaib Partisi ve İlerici Sosyalist Parti olmak üzere, Batı ve Suudi Arabistan destekli partileri bir araya getirmektedir.

boyun eğmeyeceği yönünde bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Bu siyasi bunalım, Kasım 2007’de Emil Lahud’un cumhurbaşkanlığı süresinin dolmasıyla daha büyük bir krize dönüşmüştür (Rabil, 2007). Yeni cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları, Lübnan’daki siyasi gerilimi kritik bir noktaya taşımıştır. 14 Mart ittifakı, Batı yanlısı bir adayın seçilmesi için ısrar ederken, 8 Mart ittifakı ise Özgür Yurtsever Hareketi lideri Mişel Aun’un ismini öne çıkarmıştır. Sinyora Hükümeti’nin Hizbullah’ı zayıflatmaya yönelik adımları ile Hizbullah’ın siyasi kazanımlarını koruma konusundaki kararlı tutumu, sokaktaki tansiyonun yükseldiği bir ortam yaratmıştır.

Mayıs 2008’e gelindiğinde, Lübnan’da cumhurbaşkanlığı makamının altı aydır boş kalması ve siyasi krizlerin giderek derinleşmesi, ülkedeki istikrarsızlığı artırmıştır. Krizin zirve noktası, 6 Mayıs 2008 tarihinde Sinyora Hükümeti’nin, Hizbullah’ın özel iletişim ağına müdahale etme ve Refik Hariri Uluslararası Havalimanı’ndaki Şii güvenlik şefini görevden alma kararlarıyla yaşanmıştır. Hizbullah, bu kararları “savaş ilanı” olarak değerlendirmiş ve ABD ile İsrail’in çıkarlarını gözetken bir girişim olarak nitelendirmiştir (Worrall vd., 2016: 106). Hizbullah açısından özel iletişim ağı, İsrail’e karşı yürüttüğü mücadelenin stratejik unsurlarından biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla Sinyora Hükümeti’nin bu hamlesi, Hizbullah tarafından egemenlik gerekçesiyle değil, ABD ve İsrail’in talepleri doğrultusunda alınmış bir karar olarak yorumlanmıştır. 7 Mayıs 2008’de Hizbullah öncülüğündeki gruplar, hükümetin kararlarını protesto etmek amacıyla Beyrut’ta geniş çaplı grev ve protestolar düzenlemiş; ertesi gün ise silahlı unsurlar Batı Beyrut’un kontrolünü ele geçirmiştir. Bu gelişme, Hizbullah’ın Lübnan’daki siyasi rakiplerine karşı doğrudan silahlı müdahalede bulunduğu ilk olay olarak, ülke siyasetinde kritik bir eşik anlamına gelmiştir. Çatışmalar sırasında 65’ten fazla kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Bu olaylar, Taif sonrası dönemin en şiddetli iç çatışmalardan biri olarak değerlendirilmiştir (Danış, 2016).

Neticede, Katar’ın arabuluculuğunda gerçekleştirilen Doha Anlaşması, bu kriz ortamını sona erdirmek için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Anlaşma kapsamında Genelkurmay Başkanı Mişel Süleyman’ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi kararlaştırılmış; taraflar, ulusal birlik hükümeti kurulması ve çatışmaların sonlandırılması yönünde uzlaşmaya varmıştır (A/ Jazeera, 2008). Bu süreç, Hizbullah’ın rolünü pekiştirirken, Lübnan’ın dış müdahalelerle şekillenen siyasi kırılganlığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Kriz sürecinde Hizbullah, Lübnan’daki siyasi güç dengelerini kendi lehine yeniden şekillendirerek direniş odaklı politikasını güvence altına alma doğrultusunda hareket etmiştir. Bu bağlamda hareketin birinci hedefi, hükümette veto hakkı elde ederek, özellikle BM destekli Özel Lübnan Mahkemesi gibi girişimlerin önünü kesmek ve aleyhine olabilecek kararları engellemeyi güvence altına almak olmuştur. İkinci olarak, mevcut seçim yasasını değiştirerek 8 Mart ittifakının parlamentoda güçlenmesini ya da mevcut çoğunluğu dengeleyebilecek bir yapının oluşmasını amaçlamıştır. Hizbullah’ın bir diğer önemli hedefi ise, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 14 Mart ittifakının adayını engelleyerek, kendi adayını çıkarmasa dahi görece tarafsız bir isim olan Mişel Süleyman’ın seçilmesini sağlamak olmuştur. Nitekim anlaşma kapsamında Hizbullah’ın cumhurbaşkanı seçimi ve ulusal birlik hükümeti oluşturulması hedeflerine ulaştığı görülmüştür. Bu hükümette 8 Mart ittifakına veto hakkı tanınması, Hizbullah’ın siyasi gücünü artırmış ve 14 Mart ittifakının kontrolünü sınırlandırmıştır. Ayrıca, eski seçim yasasına dönüş, 8 Mart ittifakının parlamentoda daha fazla temsil edilmesini sağlamıştır. Anlaşma, taraflar arasında silah kullanımını yasaklasa da Hizbullah’ın silahsızlandırılmasını gündeme getirmemiş, dolayısıyla hareketin askeri gücünü ve bölgedeki etkinliğini korumasına olanak tanımıştır. Bu durum, ABD’nin Lübnan’daki siyasi istikrarı Batı yanlısı 14 Mart ittifakı üzerinden kurmayı amaçlayan politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olurken, İran ve Suriye’nin Lübnan üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Abi Ghanem, 2012: 52-69).

Tüm bu gelişmelerin ardından, 18 aylık siyasi tikanıklığın ve 6 ay süren cumhurbaşkanlığı krizinin çözümünde dış aktörler yine belirleyici rol oynamıştır. Katar’ın arabuluculuğunda yerel aktörler bir uzlaşmaya varırken, esas müzakere süreci, dış aktörlerin taleplerinin müzakere masasına taşınmasıyla şekillenmiştir. Dış aktörlerin bu siyasi çekişmede doğrudan ya da dolaylı olarak masanın her iki tarafında yer alması ve uzlaştırıcı rolün yine dış kaynaklı olması, Lübnan’daki karar alma süreçlerinin dış etkilere ne denli etkilendiğini bir kez daha kanıtlamıştır. Ancak varılan bu uzlaşma, ülkede kalıcı bir istikrarı temin etmekten çok, iç savaşa sürüklenmesi muhtemel bir sürecin önüne geçmeyi hedefleyen geçici bir çözüm niteliği taşımıştır.

Mişel Aun’un Seçim Süreci: Suriye İç Savaşı’nın Lübnan’a Yansımaları

Mişel Süleyman’ın cumhurbaşkanlığı görev süresinin 25 Mayıs 2014’te sona ermesiyle birlikte Lübnan, tarihindeki en uzun siyasi tikanıklıklardan birine sahne olmuştur. Bu süreçte cumhurbaşkanlığı makamı 29 ay boyunca boş kalmış ve ülkede derin bir istikrarsızlık baş göstermiştir (Özdemirci, 2016a: 87). Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçsuz kalmasında, başlıca neden olarak 8 Mart ve 14 Mart ittifakları arasındaki uzlaşmazlıklar gösterilirken, Suriye İç Savaşı’nın ve bölgesel rekabetlerin Lübnan üzerindeki yansımaları süreci karmaşık hale getirmiştir. Aynı zamanda, Irak-Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) bu dönemde Lübnan’da gerçekleştirdiği saldırılar, ülkenin güvenlik zafiyetlerini gözler önüne sermiş ve siyasi yapısındaki kırılganlığı pekiştirmiştir (Hazbun, 2016). Süleyman’ın görev süresinin dolmasının ardından, 14 Mart ittifakı başta Lübnan Güçleri lideri Semir Caca olmak üzere farklı adayları öne çıkarırken, 8 Mart ittifakı ise Özgür Yurtsever Hareketi lideri Mişel Aun’u desteklemiştir (Berti, 2017: 109). Ancak taraflar arasındaki bu ayrışma, uzun bir süre hiçbir adayın mecliste yeterli desteği sağlayamamasıyla sonuçlanmıştır. 8 Mart ittifakının oturumları boykot etme kararıyla birlikte, ülke uzun süreli bir belirsizliğe sürüklenmiştir. Cumhurbaşkanlığı krizini besleyen bir diğer önemli etken ise, 2009’dan itibaren meclis seçimlerinin yapılamamış olmasıyla yaşanan temsil krizi olmuştur (Dionigi, 2023: 257).

Suriye İç Savaşı'nın yarattığı güvenlik sorunları, ülkede yeni bir meclis oluşturulmasını engellemiş ve mevcut siyasi yapı meşruiyet krizi yaşamıştır. Bu durum, cumhurbaşkanlığı seçimlerini ve yasama süreçlerini kilitleyerek Lübnan'ın siyasi sistemini daha işlevsiz hale getirmiştir. Yine, Lübnanlı siyasi aktörlerin Suriye İç Savaşı'nda farklı taraflarda konumlanmaları, siyasi kutuplaşmaları artırmıştır. Hizbullah'ın Suriye'deki askeri faaliyetleri 14 Mart ittifakı tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve bu durum, Baabda Deklarasyonu'na⁵ aykırı bir şekilde Lübnan'ın bölgesel çatışmalara çekildiği algısını güçlendirmiştir (Özdemirci, 2016b: 104).

Kriz dönemindeki bu çekişmenin dış aktörlere yansımaları ise, İran-Suudi Arabistan rekabeti bağlamında olmuştur. Her ne kadar ABD ve Fransa gibi aktörler, bu siyasi denklemin inşasında yerel ve bölgesel müttefiklerinin arkasında durarak pozisyonlarını korumuşlarsa da Suriye İç Savaşı'ndan ötürü İran ve Suudi Arabistan'ın vekilleri/müttefikleri aracılığıyla doğrudan sahada bulunmaları, Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı krizinde öne çıkmalarını sağlamıştır. Suudi Arabistan, Saad Hariri liderliğindeki Mustakbel Partisi üzerinden Lübnan'daki nüfuzunu artırmayı hedeflerken, İran ise Hizbullah aracılığıyla ülkedeki/bölgedeki etkisini pekiştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Lübnan'da cumhurbaşkanının kim olacağına dair yürütülen pazarlıklar, Suriye sahasına doğrudan etki potansiyeli taşıdığı için yerel sınırları aşan bir boyut kazanmıştır (Özdemirci, 2016a: 87). Krizin yirminci ayında sahadaki gelişmelerin ve siyasi tikanıklığın etkisiyle, Suudi Arabistan'ın desteklediği Mustakbel Partisi sürpriz bir isim değişikliğine gitmiş ve Beşşar Esad yanlısı Marada Hareketi lideri Süleyman Franciye'yi yeni cumhurbaşkanı adayı olarak ilan etmiştir. Hizbullah'la ilişkileri olumlu olmakla birlikte Mişel Aun'a kıyasla daha düşük profilli olan Franciye'nin tercih edilmesi, yalnızca siyasi tansiyonu düşürme çabası değil; aynı zamanda Mustakbel Partisi lideri Saad Hariri'nin başbakanlık koltuğunu güvence altına alma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Bu strateji değişikliğinde, Suriye'de Esad yönetiminin devam edeceği algısının güçlenmesi ve İran'ın nükleer anlaşma sonrası bölgede artan etkinliğinin fark edilmesi de etkili olmuştur (Dursunoğlu, 2016). Ayrıca, Lübnan'a yönelik IŞİD saldırıları ve Suriye İç Savaşı nedeniyle sınır güvenliğinde yaşanan sorunlar, bu karar sürecini hızlandırmıştır. Örneğin, Kasım 2015'te Beyrut'un Dahiye bölgesinde gerçekleşen çifte intihar saldırısı (Alami, 2015) ve Haziran 2016'da Qaa köyüne düzenlenen bombalı saldırılar (Al Jazeera, 2016), Lübnan'ın güvenlik açıklarını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu saldırılar, taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmasını zorunlu hale getiren önemli baskı unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu siyasi çıkmazın belirgin sonuçlarından bir diğeri ise, Lübnan'da kamu hizmetlerinin durma noktasına gelmesi olmuştur. Çöp toplama krizinden altyapı projelerinin askıya alınmasına kadar birçok sorun çözülmeden birikmiş, ekonomik reformlar ve yeni seçim yasası gibi kritik adımlar atılamamıştır. Bu süreçte, Lübnan'daki siyasi aktörler arasında derinleşen güvensizlik, yalnızca cumhurbaşkanlığı seçimlerini değil, aynı zamanda yasama ve yürütme işlevlerini de felç etmiştir (Özdemirci, 2016b: 109-110).

Tüm bu gelişmeler, 2016 yılında tarafların bir uzlaşma varmasını kaçınılmaz kılmıştır. Neticede, 31 Ekim 2016'da 46. oturumda Mişel Aun, cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu seçim, Hizbullah'ın güçlü desteğiyle gerçekleşmiş ve 14 Mart ittifakı liderlerinden Saad Hariri'nin başbakanlık görevini üstlenmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu uzlaşma, Lübnan siyasetinde yeni bir denge kurulmasına olanak sağlamış ve iki taraf arasındaki siyasi çatışmayı geçici olarak yatıştırmıştır (BBC, 2016). Aun'un cumhurbaşkanı seçilmesi, Hizbullah'ın siyasi kazanımlarını pekiştirme ve Suriye'deki varlığını meşrulaştırma hedefleri doğrultusunda önemli bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan Hariri'nin başbakanlık görevini kabul etmesi, 14 Mart ittifakının ülkedeki nüfuzunun zayıfladığı bir dönemde alınmış pragmatik bir karar olarak yorumlanmıştır. Bu kararda, Suudi Arabistan'ın Lübnan'daki siyasi denkleme yeniden etkili bir rol oynama çabasının belirleyici olduğu görülmüştür. Ancak Hariri'nin başbakanlık görevinde beklentileri karşılayamaması, Suudi Arabistan'ın müdahalesine zemin hazırlamış; bu süreç sonunda Hariri, Riyad'ın baskısıyla istifasını açıklamak zorunda kalmıştır. (Duman, 2018). Sonuç olarak, 29 ay süren bu kriz, bölgesel çatışmaların, dış aktörlerin müdahalelerinin ve yerel siyasi hesaplaşmaların hem sebep hem de çözüm olduğu karmaşık bir siyasi tabloyu temsil etmiştir. Krizin, sadece Lübnan'ın kendi iç dinamikleriyle çözülememesi ve siyasi yapıda reformlara izin vermeyen sorunlar, bir sonraki cumhurbaşkanlığı krizinde benzer bir çıkmazın yaşanmasına neden olmuştur.

Joseph Aun'un Seçilmesi: Hizbullah-İsrail Savaşı'nın Oluşturduğu Yeni Denklem

Ekim 2022'de Mişel Aun'un görev süresinin sona ermesiyle Lübnan'da cumhurbaşkanlığı koltuğunun boşalması, zaten kırılgan olan siyasi sistem üzerinde yeni bir baskı süreci yaratmıştır. Bu durum, yalnızca ülkedeki siyasi yapının zaaflarını değil, aynı zamanda siyasi bloklar arasındaki çatışmaları daha görünür hale getirmiştir. Lübnan'da dört yılda bir yapılan genel seçimlerin 2022 yılında zamanında gerçekleştirilebilmesi, zorlu bir siyasi ortamda dikkate değer bir başarı olarak değerlendirilmiş; ancak seçim sonrası siyasi atmosfer, hiçbir bloğun tek başına iktidar kurabilecek çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle karmaşık bir hal almıştır (Abouaoun, 2022). Hizbullah liderliğindeki 8 Mart ittifakı, meclisteki en fazla sandalyeye sahip olmasına rağmen, salt çoğunluğu elde edememiş (BBC, 2022); seçim sürecinde geçici olarak göz ardı edilen ittifak içi sorunlar, hükümet kurma aşamasında yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Seçimlerin ardından geçen beş ay boyunca hükümetin kurulamaması, Aun'un görevden ayrılmasıyla giderek büyüyen bir krize

⁵ Baabda Deklarasyonu, 11 Haziran 2012 tarihinde Lübnan'daki başlıca siyasi aktörlerin katılımıyla düzenlenen Ulusal Diyalog toplantısı sonucunda yayımlanmıştır. Deklarasyon, Lübnan'ın bölgesel çatışmalardan uzak durması, Suriye krizine taraf olmaması, iç istikrarın korunması ve devlet kurumlarının güçlendirilmesi gibi ilkelere vurgu yaparak, ülkenin tarafsızlık politikasını kurumsallaştırmayı amaçlamıştır.

dönüşmüş ve ülkenin uzun bir süre geçici hükümetle yönetilmesine yol açmıştır. Bu süreçte, ülkede artan ekonomik sorunlar ve siyasi belirsizlikler derinleşmiş, özellikle Merkez Bankası Başkanı ve Genelkurmay Başkanı'nın görev sürelerinin dolmasıyla birlikte, yürütme ve denetim mekanizmalarının işlemesi açısından bir cumhurbaşkanına olan ihtiyaç hayati bir hâl almıştır (Duman, 2023). Fakat bu durum, çözümden ziyade, mevcut sorunları besleyen bir kriz sarmalını beraberinde getirmiştir.

Hizbullah, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde belirleyici bir aktör olarak öne çıkmış, ilk etapta doğrudan bir aday önermek yerine kendi politik öncelikleriyle çelişmeyen bir ismi destekleme stratejisi benimsemiştir. Bu doğrultuda, 14 Mart ittifakının desteklediği Mişel Muavvad'a karşı blokaj siyaseti uygulayarak, kendi kriterlerine uygun bir aday çıkana kadar boş oy kullanma politikasını sürdürmüştür. Bu yaklaşım, taraflar arasında müzakerelerin yoğunlaşmasına ve çözüm arayışlarının giderek karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Hizbullah, ilerleyen süreçte, müttefiki Özgür Yurtsever Hareketi'nin lideri Cibran Basil'in muhalefetine karşın, Marada Hareketi lideri Süleyman Franciye'yi aday olarak öne sürmüştür; ancak çeşitli siyasi partilerle yürütülen müzakerelere rağmen, Franciye için yeterli oy oranını toplayamamıştır. Buna karşın, istemediği adayın seçilmesini engelleme stratejisinde ise başarılı olmuştur. Bu denge dahilinde, seçim sürecinin ilk iki ayında yapılan 10 oturumda herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır (Arab News, 2022). 14 Haziran 2023'te gerçekleştirilen 12. oturum, 2025'in başında Joseph Aun'un cumhurbaşkanı seçilmesiyle sonuçlanan oturumdan önceki son kritik dönemeç olmuştur. Bu oturumda, Hizbullah karşıtı bloğun desteklediği Cihad Azur 59 oy alırken, Hizbullah'ın desteklediği Süleyman Franciye 51 oyda kalmıştır (Al Jazeera, 2023). Bu süreçte dış aktörlerin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Fransa, sürecin çıkmaza girdiğini fark ederek Hizbullah'ın adayı Süleyman Franciye'ye tamamen kapıları kapatmadığını gösterirken, ABD ve Körfez ülkeleri, Genelkurmay Başkanı Joseph Aun'un cumhurbaşkanlığına aday olarak öne çıkarılmasında etkili olmuştur. İran ve Suriye'nin desteklediği eksen ile Batı ve Körfez ülkelerinin desteklediği karşı eksen arasındaki bu rekabet ve müzakere süreci, seçim oturumlarının uzamasına zemin hazırlamıştır. Neticede, 12. oturumun ardından bir buçuk yıl boyunca yeni bir oturum düzenlenememiştir. Bu kesintinin temel nedeni taraflar arasında uzlaşmanın sağlanamaması olmakla birlikte, süreci çıkmaza sürükleyen esas etken, Hizbullah-İsrail Savaşı'nın ortaya çıkardığı kriz atmosferi olmuştur (Future for Advanced Research and Studies, 2024).

Hizbullah'ın, Filistin'e destek amacıyla 8 Ekim 2023'te Aksa Tufanı sürecine dahil olması, tedrici olarak ivme kazanarak 2024 yılı boyunca çatışmaların şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu süreç, Eylül 2024'te yaşanan telsiz cihazı katliamı ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın suikasta uğramasıyla tırmanışa geçmiş, 1 Ekim itibarıyla başlayan ve 57 gün süren kara savaşıyla doruk noktasına ulaşmıştır. İsrail kara harekâtında hedeflediği sonuçlara ulaşamamakla birlikte, bu dönem Hizbullah'ın tarihindeki en yıpratıcı süreçlerden biri olmuştur (Karam, 2025). İsrail'le yapılan ateşkes müzakerelerinde uluslararası arabulucuların ana gündem maddelerinden birinin Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı krizi olması, ateşkesten hemen sonra seçim tarihinin açıklanmasını beraberinde getirmiştir (L'Orient Today, 2024). ABD, Fransa ve Körfez ülkeleri, Hizbullah'ın bu süreçte yaşadığı güç kaybını önce siyasi bir kazanıma, ardından Hizbullah'ın silahsızlandırılmasına yönelik bir fırsata dönüştürmeyi hedeflemiştir (Karam, 2024). Rasyonel bir aktör olarak Hizbullah ise bu gerçeklik karşısında, kendi adayı Süleyman Franciye'nin seçilemeyeceğini fark ederek, mevcut olumsuz seçeneklerden en az maliyetli olanını tercih etme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, Lübnan Güçleri lideri Semir Caca'nın adaylık girişimlerinin yarattığı tehdit ve artan bölgesel/uluslararası baskılar, Hizbullah'ı stratejik bir tercih yapmaya zorlamıştır. Parti, kendisine doğrudan düşmanlık besleyen Caca veya Azur gibi isimler yerine, Batı ve Körfez ülkelerinin desteğini alan, ancak yönetimi altında görece daha az zarar göreceğine inandığı Joseph Aun'a yeşil ışık yakmıştır. Sonuç olarak, 9 Ocak 2025'te Joseph Aun'un cumhurbaşkanı seçilmesi, Lübnan'da 26 ay süren siyasi tikanıklığa son vermiş ve yeni bir dönemin kapısını aralamıştır (AP, 2025). Bu seçim, yalnızca iç siyasi krizin çözümü olarak değil, aynı zamanda Hizbullah için uluslararası baskıları hafifletme ve İsrail ile yaşanan savaş sonrası toparlanma sürecine odaklanma fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Ancak krizi sona erdiren seçim süreci, esasen iç aktörler arasında sağlanan bir uzlaşıdan çok, büyük çaplı bir savaşın yarattığı siyasi ortamdan ve bu ortamı kendi lehine kullanmaya çalışan bölgesel ve küresel aktörlerin müdahalelerinden etkilenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Lübnan'daki siyasal düzenin dinamikleri; mezhepsel temsiliyete dayalı kotalı sistemin yapısal sorunları, dış aktörlerin etkisi ve çıkar çatışmaları üzerinden şekillenen bir sürecin ürünüdür. Çalışmanın bulguları, 2005 sonrası cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerinde bu çok katmanlı yapının ortaya çıkardığı çelişkilere ve krizlerin nasıl ötelendiğine işaret etmektedir. Mevcut siyasal düzen, 1932 yılındaki nüfus sayımı verilerine dayandığı için temsiliyet açısından sorunlu bir sistem özelliği taşımaktadır. Bu statüko, 2005'ten itibaren diğer krizlerle birleşerek şiddetlenen iki kutuplu bir siyasal bloklaşmayla daha kökleşmiştir. 8 Mart ve 14 Mart ittifaklarının şekillendirdiği bu siyasal denge, yapısal sorunları çözmekten çok ötelemeye dayalı bir işleyiş üretmiş; sistem, kalıcı istikrar yerine sürekli ertelenen krizlerle sürdürülebilirlik arayışına hapsolmuştur. Konsosyonel demokrasi teorik olarak Lübnan'ın çok mezhepli yapısı için uygun görülmesine rağmen, mevcut uygulamasıyla sistem büyük ölçüde iflas etmiş durumdadır. Cumhurbaşkanı seçimlerinde aylarca hatta yıllarca sürebilen tikanmalar, mevcut siyasi yapının etkin karar alma mekanizmalarını engellediğini göstermektedir.

Lübnan'daki siyasal krizlerin çözülmesi, büyük oranda dış aktörlerin müdahalelerine ve/veya yönlendirmelerine bağlı olmuştur. Her üç cumhurbaşkanlığı seçim döneminde dış aktörler doğrudan veya dolaylı olarak arabulucu rolü oynayarak "çözüm" üretmiş; ancak bu müdahaleler uzun vadeli reformlar yerine, sadece şartların sürdürülebilir kılınmasına hizmet etmiştir. Bu anlamda, dış aktörlerin rekabeti, ülkenin bir bilek güreşi arenasına dönüşmesine yol açmıştır. Lübnan'a ilişkin akademik yazınlarda genellikle Hizbullah'a ve onunla ilişkili olarak İran'a bir parantez açılmasına karşın, ülkedeki dış aktörler bağlamında ABD, Fransa, Suudi Arabistan, Katar, Suriye gibi ülkelerin de yakından incelenmesi önem arz etmektedir. Tüm dış aktörlerin müdahalesinden bağımsızlaşmadığı müddetçe, Lübnan'da kalıcı bir istikrar zor görünmektedir. Bu siyasal krizlerin bir diğer çarpıcı boyutu ise çözüm süreçlerinin genellikle derin bunalımlar ya da savaşlar sonrasında mümkün hale gelmesidir. 2008'de Mişel Süleyman'ın seçilmesinde Doha Anlaşması'nın, 2016'da Mişel Aun'un göreve gelmesinde Suriye İç Savaşı'nın ve bunun bölgesel etkilerinin, 2025'te Joseph Aun'un adaylığının kabul görmesinde ise Hizbullah-İsrail Savaşı'nın belirleyici olması, siyasal sistemdeki çözüm mekanizmalarının zayıflığını/yokluğunu ve içerideki krizlerin harici aktörlere bağımlı olarak çözüldüğünü göstermektedir. Bu bağımlılık, Lübnan'ın görece çalışan sistemini "zayıf devlet" statüsü etrafında tahkim ederken, söz konusu durumun, mevcut yapının reformlara kapalı bir döngüye dönüşmesine neden olduğu görülmektedir.

Lübnan'da dışarıya endeksli kriz çözüm biçimi, Atzili'nin (2010) "zayıf devlet" kavramı çerçevesinde vurguladığı iç meşruiyet sorunu ile örtüşmektedir. Devletin otoritesine ve çözüm kapasitesine güvenmeyen yerel aktörler, meşruiyet atfettikleri dış güçleri çözüm süreçlerine dâhil ederek beklentilerini büyük ölçüde ülke sınırlarının ötesine taşımaktadır. Bu durum, Hazbun'un (2015) "çoğul yönetim" ve Fregonese'nin (2012) "melez egemenlik" kavramlarıyla birlikte ele alındığında daha görünür hale gelmektedir. Lübnan gibi devletin bütüncül bir egemenlik iddiasında bulunmadığı bağlamlarda, çözüm mekanizmalarının kurumsal kapasitelere değil, dışarıdan gelen hızlandırıcı müdahalelere dayanması, ülkenin "zayıf devlet" konumunu pekiştiren yapısal bir kısır döngü yaratmaktadır. Nitekim cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ancak olağan dışı harici müdahale ve gelişmelerin ardından sonuçlandırılabilmesi, devletin temel kurumsal reflekslerden mahrum olduğunu ve bu reflekslerin dış dinamiklerle ikame edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Lübnan, yalnızca işlevsel zayıflıklar sergileyen bir yapı değil, aynı zamanda egemenlik üretiminde kendi iç aktörlerini yeterince kuşatma ve yönlendirme kapasitesinden yoksun bir devlet formu olarak değerlendirilebilir.

Bu denklemin devamlılığını sağlayan önemli bir diğer etken ise, Lübnan'daki siyasi aktörlerin mevcut statükonun korunması konusunda sessiz bir mutabakata sahip olmasıdır. Değişim taleplerinde bulunan kesimler bile reformların yaratabileceği güç dengesi değişimlerinden çekindikleri için statükonun devamını dolaylı olarak desteklemektedir. Lübnan'daki mevcut siyasal sistemin köklü bir reforma ihtiyaç duyduğu açıktır. Ancak bu reform, dış aktörlerin etkisinin kırılması ve devletin kurumsallaşması ile mümkün olabilir. Bununla birlikte, Lübnan'ın stratejik konumu nedeniyle dış müdahalelerin yakın süreçte tamamen engellenmesi gerçekçi bir beklenti değildir. Kısa vadede en uygulanabilir çözüm, nüfus sayımını güncelleyerek temsiliyet sorunlarını hafifletmektir. Ayrıca dış etkilerden bağımsız siyasal hareketlerin teşvik edilmesi, siyasi dengeleri değiştirme potansiyeline sahip olacaktır. Yine, acil olarak, Lübnan'ın "zayıf devlet" konumunu "başarısız devlet"⁶ durumuna evrilmekten alıkoyacak pansuman mahiyetindeki bazı adımların atılması gerekmektedir. Bu adımlar arasında kamu kurumlarının güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin daha erişilebilir hale getirilmesi ve ekonomik reformlar yer almaktadır. Ancak tüm bu çabalara rağmen, çalışmada ele alınan siyasi krizlerin mevcut koşullar altında yeniden tetiklenme ihtimali devam etmektedir. Bu nedenle, reformları destekleyecek ve olası krizlere karşı denge unsuru oluşturabilecek bir geçiş süreci, Lübnan için en gerçekçi senaryo olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

Lübnan'ın siyasal sistemine ve cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerinde yaşanan krizlere odaklanan bu çalışma, mezhepsel güç paylaşımına dayalı yapının devlet kapasitesini nasıl zayıflatıldığını ve dış aktörlerin müdahaleleriyle nasıl karmaşık bir hale geldiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, Lübnan'ın mevcut konsosyonel sisteminin artık sürdürülebilir olmaktan çıktığını ve bu yapının ülkeyi "zayıf devlet" statüsünde tutan yapısal sorunları sürekli yeniden ürettiğini göstermektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kriz süreçlerinden geçerek tamamlanması, siyasi tikanıklığın ve dış müdahalelerin etkisinin net bir göstergesidir. Özellikle 2005 sonrası dönemde dış aktörlerin rolünün belirginleşmesi, Lübnan'ın siyasal karar alma mekanizmalarını büyük ölçüde bölgesel ve uluslararası güç mücadelelerine bağımlı kılmıştır. Bu durum, iç siyasetteki krizi derinleştirmenin yanı sıra, reform süreçlerini çıkmaza sürüklemiştir.

Lübnan'ın stratejik konumu ve tarihsel mirası, ülkenin bölgesel krizlere yönelik bir laboratuvar işlevi görmeye devam edeceğine işaret etmektedir. Bu nedenle Lübnan örneği, zayıf devletlerde krizlerin nasıl yönetildiği, dış müdahalelerin ne şekilde devreye girdiği ve iç dinamiklerin bu süreçleri nasıl etkilediği konusunda karşılaştırmalı çalışmalara fırsat

⁶ Başarısız devlet; güvenlik, hukuk, kamu hizmetleri gibi temel devlet işlevlerini yerine getiremeyen, topraklarının tamamında otorite kuramayan ve genellikle silahlı çatışmalarla zayıflatılmış devlettir. Rotberg'e göre bu tür devletlerde merkezi yönetim yalnızca sınırlı bölgelerde etkilidir, şiddet süreklilik kazanmış durumdadır ve devlet topluma temel koruma ve hizmetleri sunma kapasitesini büyük ölçüde yitirmiştir. Zayıf devletler ise benzer sorunlar yaşamakla birlikte hâlâ işleyen bazı kurumlara ve kısmi kontrol kapasitesine sahiptir. Başarısız devlet, zayıf devletten farklı olarak yalnızca belirli işlevlerde aksama yaşayan bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal meşruiyetini ve toprak bütünlüğü üzerindeki egemenlik iddiasını da büyük ölçüde kaybetmiş bir otorite formudur (Rotberg, 2003).

sunmaktadır. Lübnan deneyimi, diğer mezhepsel veya etnik bölünmelerin olduğu toplumlar için bir model ya da uyarı niteliği taşımaktadır. Özellikle Irak, Suriye ve Yemen gibi benzer zorluklarla mücadele eden ülkelerle yapılacak karşılaştırmalı analizler, Lübnan'daki sistemik sorunların farklı bağlamlarda nasıl şekillendiğine dair derinlemesine bir anlayış sunabilir. Bu çerçevede, Lübnan'daki mevcut siyasal düzenin işleyişi ve tekrar eden kurumsal krizler üzerine daha derinlikli ve kapsamlı akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle siyasal sistemin işlevselliğine ilişkin yeni anayasal düzenlemelere yönelik önerilerin geliştirilmesi, bu alanda öncelikli araştırma başlıklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Mezhepsel kotalara dayalı mevcut yapının, daha kapsayıcı ve temsil niteliği yüksek alternatif siyasal bir modele dönüştürülmesi yönünde yürütülecek ampirik ve karşılaştırmalı çalışmalar, hem Lübnan'a özgü çıkmazları anlamaya hem de benzer sistemsel sorunlar yaşayan ülkelerle karşılaştırmalar yaparak daha genel çıkarımlar üretmeye imkân tanıyacaktır. Bu bağlamda, Lübnan'daki sistemin yapısal tıkanıklıklarını aşmaya yönelik çözüm arayışlarının yalnızca akademik bir tartışma olarak değerlendirilmemesi gerektiğinin, aynı zamanda bu tartışmaların bölgesel barış ve istikrara katkı sunabilecek bir potansiyel taşıdığının da altı çizilmelidir.

Extended Abstract

Lebanon's presidential elections have long represented a critical juncture in understanding the structural deficiencies of its sectarian-based political system. These elections not only underscore the systemic impasses that perpetuate Lebanon's "weak state" status, but also serve as a platform for regional and international power struggles. Since the assassination of Rafik Hariri in 2005, Lebanon's presidential elections have transcended the mere selection of a leader, evolving into a highly contested process involving domestic political tensions and interventions by external actors. Lebanon's political system, rooted in the 1943 National Pact, mandates a sectarian balance among its leadership—the president must be a Maronite Christian, the prime minister a Sunni Muslim, and the speaker of parliament a Shia Muslim. While this arrangement aims to maintain social stability, in practice, it has led to persistent crises, governance paralysis, and heightened susceptibility to foreign interference. The system's flaws were notably evident in the political deadlocks preceding the elections of Michel Suleiman in 2008, Michel Aoun in 2016, and Joseph Aoun in 2025. These elections were not merely domestic processes but reflected Lebanon's vulnerability to regional conflicts and global geopolitics, with each instance highlighting the inability of the system to foster genuine national consensus. The most recent election of Joseph Aoun on January 9, 2025, came after a two-year political vacuum, exacerbated by the devastating Hezbollah-Israel war in 2024. This conflict further exposed Lebanon's institutional fragility, as political and economic crises deepened in tandem with the country's inability to maintain functional governance. This study aims to examine Lebanon's presidential elections post-2005, focusing on their role in reproducing the "weak state" status. By analyzing the interplay between domestic sectarian dynamics, regional rivalries, and international interventions, it offers insights into how these processes have perpetuated systemic dysfunction.

The study focuses on the three key presidential election processes of 2007-2008, 2014-2016, and 2022-2025, scrutinizing the underlying factors that shaped these outcomes. Particular attention is given to the political polarization following Rafik Hariri's assassination, the spillover effects of the Syrian Civil War, and the ramifications of the Hezbollah-Israel war. These events, along with Lebanon's sectarian dynamics, form the backbone of the study. The methodology employs a qualitative approach, relying on academic articles, reports, and media sources. This multi-layered analysis evaluates the impact of domestic, regional, and global actors on Lebanon's presidential elections. The study emphasizes critical turning points, such as the Doha Agreement of 2008, the regional dynamics surrounding Aoun's 2016 election, and the influence of the 2024 Hezbollah-Israel War during Joseph Aoun's election. This approach not only contextualizes Lebanon's systemic vulnerabilities, but also assesses how external actors exploit these weaknesses.

Lebanon's consociational democracy was initially designed to manage the country's religious diversity. Over time, however, it has functioned both as a stabilizing mechanism and as a source of political deadlock and institutional dysfunction. Rooted in the National Pact and reinforced by the 1989 Taif Agreement, the system institutionalizes sectarian representation, ensuring that executive and legislative powers are distributed among religious communities. However, this arrangement also entrenches sectarianism, hinders state functionality, and amplifies foreign influence. The absence of a unified national identity further exacerbates the political impasse. Despite its claim to ensure representation, the system relies on the outdated demographic data of the 1932 census, perpetuating inequalities and fostering mistrust among communities. The rigidity of this framework has rendered Lebanon unable to adapt to its evolving societal needs, leaving it prone to chronic governance crises.

The analysis of post-2005 presidential elections reveals how this sectarian system, instead of resolving disputes, merely postpones them. For instance, the 18-month deadlock preceding Michel Suleiman's election in 2008 highlighted the inability of domestic actors to reach a consensus without external mediation. Similarly, Michel Aoun's 29-month delay in 2016 and Joseph Aoun's election after a 26-month impasse in 2025 demonstrated the systemic inefficiency in addressing political stalemates. Foreign intervention has also been a defining feature of Lebanon's presidential elections. Each of the three election cycles under study underscores the country's dependence on external actors to break deadlocks. In 2008, the Doha Agreement, brokered by Qatar, ended a political crisis marked by disagreements between Hezbollah and the government. The agreement's outcomes, such as granting veto power to Hezbollah within

the cabinet, reflected the influence of regional and international players like Syria, and Iran. The 2016 election of Michel Aoun occurred against the backdrop of the Syrian Civil War, which deepened sectarian polarization in Lebanon. The rivalry between Iran and Saudi Arabia manifested through their local allies, with Hezbollah strongly backing Aoun and Saad Hariri's Future Movement initially opposing his candidacy. However, Hariri's eventual agreement to support Aoun's presidency—in exchange for securing the prime minister seat—illustrated the compromises forced by external pressures and the enduring influence of regional conflicts. The 2025 election of Joseph Aoun was deeply influenced by the 2024 Hezbollah-Israel war, which devastated Lebanon and exposed Hezbollah's vulnerabilities. International actors, including the United States, France, and Gulf states, leveraged Hezbollah's weakened position to push for a consensus candidate who could stabilize the political landscape. Hezbollah, recognizing the futility of prolonging the deadlock, shifted its strategy to support Aoun as a less harmful alternative to rival candidates backed by anti-Hezbollah factions. This outcome demonstrated how external actors manipulate Lebanon's internal crises to align with their strategic interests.

Lebanon's repeated reliance on external mediation to resolve political crises reinforces its "weak state" status. The inability of domestic actors to independently address governance issues not only underscores institutional fragility but also perpetuates a cycle of dependency on foreign powers. This dynamic has significant implications for Lebanon's sovereignty and stability. The study's findings reveal that Lebanon's political elites have little incentive to reform the system. Despite widespread recognition of the need for change, political actors benefit from maintaining the status quo, which allows them to safeguard their sectarian constituencies and clientelist networks. This silent consensus among elites ensures the continuity of a dysfunctional system, further entrenching the "weak state" framework. The recurrent crises surrounding presidential elections also highlight the absence of effective mechanisms for conflict resolution within Lebanon's political framework. In each case, solutions were achieved only after prolonged periods of instability, often following significant regional or international developments. This pattern illustrates that Lebanon's political system lacks the capacity to proactively address challenges, relying instead on external events to force temporary solutions.

While Lebanon's geopolitical realities make complete independence from external actors unlikely in the short term, certain measures could mitigate the structural weaknesses of its political system. Updating demographic data through a new census and revising sectarian quotas to reflect current realities could enhance representational equity. Additionally, fostering political movements that transcend sectarian identities could help reduce polarization and build national cohesion. In the interim, strengthening state institutions and prioritizing public service delivery are critical to alleviating the immediate impacts of Lebanon's governance crises. Addressing systemic corruption, enhancing economic resilience, and improving infrastructure could bolster public confidence in the state, reducing the influence of sectarian leaders. Such reforms, while challenging, are necessary to break the cycle of dependency and dysfunction that defines Lebanon's current political landscape. As Lebanon continues to navigate its internal and external challenges, the need for comprehensive reforms becomes increasingly urgent. Moving beyond the current consociational framework to a more inclusive and adaptive political system is essential for securing Lebanon's stability and sovereignty. However, achieving this requires overcoming entrenched sectarian interests and reducing the influence of external actors—a formidable task that underscores the enduring complexities of Lebanon's political reality.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: TİD (%100) Veri Toplanması: TİD (%100) Veri Analizi: TİD (%100) Makalenin Yazımı: TİD (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: TİD (%100)	Author Contributions	Research Design: TİD (%100) Data Collection: TİD (%100) Data Analysis: TİD (%100) Writing the Article: TİD (%100) Article Submission and Revision: TİD (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman	Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan alışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynaka

- Aboultaif, E. W. (2019). *Power sharing in Lebanon ; consociationalism since 1820*. New York, NY : Routledge.
- Abi Ghanem, N. (2012). *Failures of the United States foreign policy towards Lebanon: The case of the Doha Accord* (Master's dissertation). University of Manchester, Faculty of Humanities, School of Social Sciences.
- Abouaoun, E. (3 Haziran 2022). Lebanon's Election Offers Lessons for Now and the Future. *The Arab Weekly*. <https://thearabweekly.com/lebanons-election-offers-lessons-now-and-future>
- Abouchedid, K., Nasser, R., & Van Blommestein, J. (2002). The Limitations of inter-group learning in confessional school systems: The case of Lebanon. *Arab Studies Quarterly*, 24(4), 61-82.
- Al Jazeera. (24 Mayıs 2008). Lebanon agreement reached. <https://www.aljazeera.com/news/2008/5/24/lebanon-agreement-reached>
- Al Jazeera. (14 Haziran 2023). Lebanon's parliament fails to elect president for 12th time. <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/14/lebanons-parliament-fails-to-elect-president-for-12th-time>
- Al Jazeera. (27 Haziran 2016). Lebanon: Second wave of suicide bombings hits Qaa. <https://www.aljazeera.com/news/2016/6/27/lebanon-second-wave-of-suicide-bombings-hits-qaa>
- Al Mayadeen English. (9 Ocak 2025). An overview of Lebanon's presidential election process. <https://english.almayadeen.net/news/politics/an-overview-of-lebanon-s-presidential-elections-process>
- Alami, M. (2 Aralık 2015). The Rise of ISIS in Lebanon. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-rise-of-isis-in-lebanon/>
- AP. (10 Ocak 2025). Lebanon's parliament elects army commander Joseph Aoun as president, ending a 2-year deadlock. <https://apnews.com/article/lebanon-parliament-president-joseph-aoun-hezbollah-942ce2e5d5619f072c8b23850ebce7b5>
- Arab News. (15 Aralık 2022). Lebanon fails for 10th time to elect president. <https://www.arabnews.com/node/2216556/middle-east>
- Atlioğlu, Y. (2005). Lübnan'da Seçimler ve Siyasal Bölünmüşlük. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*. <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/261/lubnanda-secimler-ve-siyasal-bolunmusluk>
- Atzili, B. (2010). State Weakness and "Vacuum of Power" in Lebanon. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(8), 757–782. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2010.494172>
- Ayhan V. & Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Bayeh, J. (2017). *A History of Stability and Change in Lebanon: Foreign Interventions and International Relations*. Londra & New York: I. B. Tauris.
- BBC. (3 Eylül 2004). Lebanon extends president's term. http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3626280.stm
- BBC. (31 Ekim 2016). Lebanon: Michel Aoun elected president, ending two-year stalemate. <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-37821597>
- BBC. (17 Mayıs 2022). Lebanon election: Hezbollah and allies lose parliamentary majority. <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-61463884>
- BBC. (9 Ocak 2025). Army chief elected Lebanon's president after years of deadlock. <https://www.bbc.co.uk/news/articles/cdxzxd32lzvo>

- Berti, B. (2017). The Lebanese Political Arena, 2006-2016: A Turbulent Decade. U. Dekel, G. Siboni & O. Einav (Editörler), *The Quiet Decade: In the Aftermath of the Second Lebanon War, 2006-2016* (s. 107-113) içinde. The Institute for National Security Studies.
- Bogaards, M. (2019). Formal and Informal Consociational Institutions: A Comparison of the National Pact and the Taif Agreement in Lebanon. *Nationalism and Ethnic Politics*, 25(1), 27-42. <https://doi.org/10.1080/13537113.2019.1565176>
- Brynen, R. (1989). PLO Policy in Lebanon: Legacies and Lessons. *Journal of Palestine Studies*, 18(2), 48-70. <https://doi.org/10.2307/2537633>
- Buzpınar, Ş. T. (2003). Lübnan: Osmanlı Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lubnan#4-osmanli-donemi>
- Cicioğlu, F. (2008). Lübnan 2006. K. İnat & M. Ataman (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı 2006* (s. 151-182) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Danış, F. (14 Aralık 2016). 2006 Savaşı'ndan Günümüze Lübnan'daki Siyasi Tablo. *İNSAMER*. https://www.insamer.com/tr/2006-savasindan-gunumuze-lubnandaki-siyasi-tablo_459.html
- Dionigi, F. (2014). *Hezbollah, Islamist Politics, and International Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dionigi, F. (2023). Lebanon: politics as permanent crisis. Shahram Akbarzadeh (Ed.), *Handbook of Middle East Politics* (s. 255-272) içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Donohue, J. J. (2009). Changing the Lebanese Constitution: A Postmodern History. *Cardozo Law Review*, 30(6), 2509-2534.
- Duman, T. İ. (2018). Dış Aktörlerin Rekabetinin Gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 139-160. <https://doi.org/10.26513/tocd.419671>
- Duman, T. İ. (2021). Lebanon. M. Porsche-Ludwig & Y. Chen (Editörler), *Handbook of Asian States: Geography - History - Culture - Politics - Economy* (s. 339-355) içinde. LIT Verlag.
- Duman, T. İ. (2023). Lübnan 2022. K. İnat, M. Ataman & İ. N. Telci (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı* (s. 87-107) içinde. Ortadoğu Yayınları.
- Dursunoğlu, A. (24 Ocak 2016). Suudilerin Hizbullah'a armağanı. *Yakın Doğu Haber*. https://www.ydh.com.tr/YD492_suudilerin-hizbullaha-armagani.html
- Erdem, G. (2019). Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49, 21-55. https://doi.org/10.1501/Intrel_0000000316
- Fregonese, S. (2012). Beyond the 'Weak State': Hybrid Sovereignties in Beirut. *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(4), 655-674. <https://doi.org/10.1068/d11410>
- Future for Advanced Research and Studies*. (10 Nisan 2024). Deferred settlement: Will 2024 witness a breakthrough in Lebanon's presidential impasse? <https://futureuae.com/en-AE/Mainpage/Item/9157/deferred-settlement-will-2024-witness-a-breakthrough-in-lebanons-presidential-impasse>
- Hassan, Z. (2022). Regional Geopolitical Conflict and the Fragile State: Foreign Influence and Lebanon's Sovereignty. I. M. AlDajani & M. , Leiner (Editörler), *Reconciliation, Heritage and Social Inclusion in the Middle East and North Africa* (s. 443-462) içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08713-4_27
- Hazbun, W. (2016). Assembling security in a 'weak state': the contentious politics of plural governance in Lebanon since 2005. *Third World Quarterly*, 37(6), 1053-1070. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1110016>
- Hinnebusch, R. (1998). Pax-Syriana? The origins, causes and consequences of Syria's role in Lebanon. *Mediterranean Politics*, 3(1), 137-160. <https://doi.org/10.1080/13629399808414644>
- Karam, P. (4 Aralık 2024). Hezbollah's Likely Demise and Lebanon's Uncertain Future. *Arab Center Washington DC*. <https://arabcenterdc.org/resource/hezbollahs-likely-demise-and-lebanons-uncertain-future/>
- Karam, P. (7 Ocak 2025). Lebanon's post-Hezbollah "day after". *Arab Center Washington DC*. <https://arabcenterdc.org/resource/lebanons-post-hezbollah-day-after/>
- Khalaf, S. (2002). *Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/khal12476>
- Khalil, O. F. (2016). The Radical Crescent: The United States, the Palestine Liberation Organisation, and the Lebanese Civil War, 1973-1978. *Diplomacy & Statecraft*, 27(3), 496-522. <https://doi.org/10.1080/09592296.2016.1196071>

- L'Orient Today. (28 Kasım 2024). Berri sets Jan. 9 as date for parliamentary session to elect president. <https://today.lorientlejour.com/article/1437340/berri-sets-jan-9-as-date-for-parliamentary-session-to-elect-president.html>
- Makarem, H. (2015). The Bottom-Up Mobilization of Lebanese Society Against Neoliberal Institutions: the Case of Opposition Against Solidere's Reconstruction of Downtown Beirut. F.A. Gerges (Ed.) *Contentious Politics in the Middle East* (s. 501-521). New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137530868_21
- NBC News. (11 Kasım 2006). Hezbollah ministers quit Lebanese government. <https://www.nbcnews.com/id/wbna15667753>
- NBC News. (25 Mayıs 2008). Lebanon elects army chief as president. <https://www.nbcnews.com/id/wbna24816185>
- Norton, A. R. (2007). The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics. *The International Spectator*, 42(4), 475-491. <https://doi.org/10.1080/03932720701722852>
- Özdemirci, A. S. (2016a). Suriye İç Savaşının Lübnan'a Etkileri (2011-2016). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 76-105. <https://doi.org/10.26513/tocd.272252>
- Özdemirci, A. S. (2016b). Lübnan 2015. K. İnat & M. Ataman (Editörler), *Ortadoğu Yıllığı* (s. 101-118) içinde. Açılım Kitap.
- Presidency of Republic of Lebanon. Overview of the Lebanese system. <https://www.presidency.gov.lb/English/LebaneseSystem/Pages/OverviewOfTheLebaneseSystem.aspx>
- Rabil, R. (2007). Lebanon's Presidential Crisis. *The Washington Institute for Near East Policy*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lebanons-presidential-crisis>
- Reuters. (27 Kasım 2024). Costs of Israel-Hezbollah conflict on Lebanon, Israel. <https://www.reuters.com/world/middle-east/costs-israel-hezbollah-conflict-lebanon-israel-2024-11-26/>
- Rotberg, R. I. (2003). Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators. R. I. Rotberg (Editör), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror* (s. 1-25). Brookings Institution Press.
- Rowayheb, M. G. (2011). Political Change and the Outbreak of Civil War: The Case of Lebanon. *Civil Wars*, 13(4), 414-436. <https://doi.org/10.1080/13698249.2011.629871>
- Salamey, I. (2013). *The Government and Politics of Lebanon*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203746424>
- Salem, P. (2008). The after-effects of the 2006 Israel—Hezbollah war. *Contemporary Arab Affairs*, 1(1), 15-24. <https://www.jstor.org/stable/48599520>
- Salloukh, B. F. (2019). Taif and the Lebanese State: The Political Economy of a Very Sectarian Public Sector. *Nationalism and Ethnic Politics*, 25(1), 43-60. <https://doi.org/10.1080/13537113.2019.1565177>
- Salloukh, B. F. (2023). The State of Consociationalism in Lebanon. *Nationalism and Ethnic Politics*, 30(1), 8-27. <https://doi.org/10.1080/13537113.2023.2187970>
- Sayigh, R. (1995). Palestinians in Lebanon: Harsh Present, Uncertain Future. *Journal of Palestine Studies*, 25(1), 37-53. <https://doi.org/10.2307/2538103>
- Shahid, L. (2002). The Sabra and Shatila Massacres: Eye-Witness Reports. *Journal of Palestine Studies*, 32(1), 36-58. <https://doi.org/10.1525/jps.2002.32.1.36>
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). Uluslararası ilişkilerde nitel yöntemlerle makale yazımı: Vaka analizi ve incelikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 149-169. <https://doi.org/10.30794/pausbed.801518>
- Szekely, O. (2017). *The Politics of Militant Group Survival in the Middle East*. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-40141-6_3 107-146
- Şöhret, M. (2012). Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 85-107.
- Taremi, K. (2015). At the Service of Hizbollah: The Iranian Ministry of Construction Jihad in Lebanon, 1988-2003. *Politics, Religion & Ideology*, 16(2-3), 248-262. <https://doi.org/10.1080/21567689.2015.1080164>
- Thakur, R. (1987). *International Peacekeeping In Lebanon: United Nations Authority And Multinational Force* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429042768>
- The Guardian. (21 Kasım 2006). Gunmen assassinate Lebanese minister. <https://www.theguardian.com/world/2006/nov/21/syria.politics>
- The New York Times. (11 Aralık 2006). Hundreds of thousands protest in Beirut. <https://www.nytimes.com/2006/12/11/world/africa/11iht-lebanon.3854678.html>
- Traboulsi, F. (2007). *A History of Modern Lebanon*. Londra: Pluto Press.

- UN Security Council. (2004). Resolution 1559 (2004) / adopted by the Security Council at its 5028th meeting, on 2 September 2004. <https://digitallibrary.un.org/record/529421?v=pdf>
- Williams, S. T. (Mayıs 2023). Can the Saudi-Iranian rapprochement help address Lebanon's governance crisis? *Brookings Institution*. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2023/05/FP_20230505_lebanon_williams.pdf
- Worrall, J., Mabon, S., & Clubb, G. (2016). *Hezbollah: From Islamic resistance to government*. California: Praeger.
- Yetim, M., & Kalaycı, R. (2022). Tracing the Political Origins of The Hezbollah's Resistance Discourse: From Revisionism to Status Quo. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 16(2), 209–224. <https://doi.org/10.1080/25765949.2022.2090772>
- Zweiri, M., Tekin, A. & Johnson, A. E. (2008). Fragile States and the Democratization Process: A New Approach to Understanding Security in the Middle East. *EuroMeSCo Paper 74*.

The Effects of Soft Power in Türkiye-Africa Relations on Economy and Foreign Trade: The Case of Somalia

Göksel Türker^{1,a,*}, Taner Akçacı^{2,b}

¹Gaziantep University, İslahiye Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Administration Department, Gaziantep, Türkiye

²Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Trade and Logistics Department, Gaziantep, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 27/12/2024

Accepted: 26/04/2025

JEL Codes: P45, N47, O55

ABSTRACT

This study examines Turkey's use of soft power in its relations with Africa, with a particular focus on Somalia. The research establishes a theoretical foundation by analyzing the concepts of power, soft power, and hard power within the relevant literature. In this context, the role and impact of soft power in foreign policy is evaluated in terms of foreign policy strategies. Somalia's geographical, economic, and social structures are analyzed to understand the application of soft power strategies in this context. The study also addresses Somalia's political history, from the colonial period to the present, to assess the relevance of soft power in post-conflict reconstruction. Turkey's overall foreign policy towards Africa is examined, with special attention to its unique approach in Somalia. This approach, which integrates soft power with elements of smart power, is highlighted as a significant factor in Turkey's success. Turkey's non-colonial history and responsiveness to local needs have been key to its achievements in Somalia. The findings reveal that Turkey's development aid, educational initiatives, and diplomatic efforts have led to substantial economic, social, and commercial gains, surpassing the outcomes of other international actors. Turkey's tailored strategies strengthen its bilateral relations with Somalia and provide a model for effective foreign policy in similar contexts. The study employs an interdisciplinary methodology, drawing on data from international organizations and official documents.

Keywords: Soft Power, Türkiye's Foreign Policy, Political Economy, Foreign Trade

Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yumuşak Gücün Ekonomi ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Somali Örneği

Süreç

Geliş: 27/12/2024

Kabul: 26/04/2025

Jel Kodları: P45, N47, O55

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde yumuşak güç kullanımının etkilerini Somali özelinde analiz etmektedir. Araştırma, güç, yumuşak güç ve sert güç kavramlarını, ilgili literatür çerçevesinde teorik bir temel oluşturarak ele almaktadır. Bu bağlamda, yumuşak gücün dış siyasetteki rolü ve etkisi, dış politika stratejileri açısından değerlendirilmiştir. Somali'nin coğrafi, ekonomik ve toplumsal yapısı ise, yumuşak güç stratejilerinin bu bağlamda nasıl şekillendiğini anlamak için ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Somali'nin sömürgecilik döneminden günümüze uzanan siyasi tarihi de çalışmanın bir diğer önemli bileşenidir. Bu tarihsel analiz, yumuşak güç kavramının Somali gibi çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinde olan ülkelerdeki uygulanabilirliğini değerlendirmek için bir zemin sunmaktadır. Çalışma, Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik genel dış politikasını kapsamlı bir şekilde incelemekte ve Somali ile ilişkilerde bu politikanın özgün yansımalarını irdelemektedir. Özellikle Türkiye'nin yumuşak gücü, akıllı güç unsurlarıyla birleştiren yaklaşımına vurgu yapılmaktadır. Türkiye'nin sömürgeci geçmişe sahip olmaması ve yerel ihtiyaçlara duyarlılık göstermesi, Somali'de elde ettiği başarıda kritik bir rol oynamıştır. Araştırma bulguları, Türkiye'nin kalkınma yardımları, eğitim projeleri ve diplomatik girişimlerinin, diğer uluslararası aktörlerin sınırlı başarılarının aksine Somali'de anlamlı ekonomik, sosyal ve ticari kazanımlara yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin geliştirdiği kendine özgü stratejiler, Somali ile ilişkileri güçlendirmekle kalmayıp, benzer bağlamlarda etkili dış politika uygulamaları için bir model sunmaktadır. Çalışmada, uluslararası kuruluşlardan ve resmi belgelerden elde edilen verilerle desteklenen disiplinlerarası bir metodolojik çerçeve benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Türkiye'nin Dış Politikası, Siyasi İktisat, Dış Ticaret

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
License

Introduction

The concept of power in political science and international relations has evolved significantly, transitioning from the traditional focus on military and economic might to the increasing importance of soft power. This form of influence encompasses cultural diplomacy, political values, and foreign policies that resonate globally. In recent years, Türkiye has strategically harnessed soft power in its foreign policy, particularly towards Africa, with notable emphasis on Somalia.

Somalia, characterized by its strategic geographical location, rich yet untapped economic resources, and complex socio-political history, presents an important case for examining the interplay of soft power and foreign policy. Understanding Somalia's journey from a colonially exploited nation to its current state provides essential insights into its potential for economic and foreign trade development. Furthermore, Somalia's prolonged internal conflicts and its subsequent stabilization efforts underscore the importance of international partnerships and soft power in fostering sustainable growth and security.

Türkiye's foreign policy towards Africa, and Somalia specifically, reflects a nuanced blend of humanitarian aid, economic cooperation, and diplomatic engagement. This approach aligns with Türkiye's broader geopolitical ambitions and its efforts to establish a significant presence on the African continent. The convergence of Türkiye's strategic interests with Somalia's developmental needs highlights the multifaceted nature of their bilateral relationship.

In this article, the effects of Türkiye's soft power on its economic and foreign trade relations with Somalia will be explored. The article seeks to evaluate the impact of Türkiye's soft power on its economic and foreign trade engagements with Somalia. By delving into the interconnectedness of political history, socio-economic structures, and strategic diplomacy, a comprehensive understanding of the Türkiye-Somalia relationship will be achieved. This analysis aims to contribute to the broader discourse on international relations and development, highlighting the significance of soft power in fostering sustainable economic and diplomatic ties.

This study employs a comprehensive literature review and data analysis approach to evaluate the impact of Türkiye's soft power on its economic and foreign trade relations with Somalia. In this context, the aim of the study is to answer the following questions:

- How has Türkiye's use of soft power influenced its economic and foreign trade relations with Somalia?
- What specific strategies have been employed by Türkiye to implement soft power in Somalia, and how effective have they been?
- In what ways has Türkiye leveraged its non-colonial history and responsiveness to local needs to achieve success in Somalia?
- What are the differences between Türkiye's foreign policy approach in Somalia and other international actors?

The literature from both Turkish and African sources was meticulously reviewed to provide a robust theoretical foundation. Economic and quantitative data were sourced from international organizations such as the World Bank and official institutions from Türkiye and Somalia. Additionally, political documents and decisions were analyzed using publications from international bodies like the UN and the respective governmental institutions of Türkiye and Somalia. The examination of international agreements further enriched the analysis, offering insights into the diplomatic and strategic frameworks that underpin Türkiye-Somalia relations.

Theoretical Framework: Concept of Power and Soft Power

The concept of power is defined in different ways in scientific studies as well as in daily life. In defining the concept, various features may come to the fore depending on the perspective of the person defining it. However, in order to provide a starting point for the concept of power, which is an important part of political science and international relations, and to give an idea of what kind of areas the subject can cover by creating at least a certain basis, it would be useful to include the realist writer Hans J. Morgenthau's approach to the concept of power.

According to Morgenthau, power is defined as a psychological relationship between those who wield it and those upon whom it is exercised. In this sense, the person wielding power (A) exerts control over the actions of the person (B) by creating an impact on B. (Morgenthau, 1985: 33). A similar approach to power was also adopted by Bertrand Russell. Defining power as "the production of intended effects", Russell emphasized the aspect of power as a concept that affects a human being or any entity other than a human being. (Russell, 1986: 19).

Following the exemplary attempts to define power, it is also necessary to address its role in the international system. Fundamentally, power is at the forefront of the driving forces in the international system composed of various nation-states. In this regard, each national system possesses different amounts of power and can utilize this power through various sub-systems. The differences in power distribution allow stronger nations to attract weaker ones (McClelland, 2017: 38).

From this perspective, when examining the elements of national power, these include geography, natural resources, population, economic development, industrial capacity, technology, military capability, ideology, leadership, organizational capability, the quality of government, national character, morale, and diplomacy (Stoica, 2021: 147). The interaction of these elements and their role in determining national policies increases the complexity of national power and shapes the domestic and foreign policy decisions of nations.

However, the concept of power encompasses a wide spectrum that extends beyond factors influencing national strength, encompassing the strategies employed in international relations. Within this framework, the concepts of hard power and soft power come to the forefront. Hard power entails coercion and compulsion, typically emphasized in realist perspectives, primarily through military capabilities and pressure tactics. It is fundamentally rooted in military resources, combat readiness, and the deterrent effect created by the potential for conflict with opposing states (Mallinckrodt, 2019: 1). Soft power, on the other hand, was put forward by Nye and with a more liberal perspective than realism.

Nye defines soft power as the ability to influence others to achieve desired outcomes through attraction rather than coercion and retribution (Nye, 2008: 94). The definition of power based on cooperation, which emerged in 1990, has become an integral part of the concept of soft power today (Ohnesorge, 2020: 37). There are three sources of a country's soft power. These are: the culture, political values and foreign policy of the country in question (Nye, 2004: 11). For this reason, Ferguson (2009), argued that real power is more than just the military or the money spent on the military, and that the countries of the world should not forget the unquantifiable (in fact, unquantifiable in terms of tangible tools such as the number of tanks or airplanes) but perhaps the most important elements of power.

Although it has been noted above that soft power cannot be measured like tangible instruments, advances in data processing technology have made it possible to assess the soft power of countries in certain respects. Among these are politics, economy, social and cultural elements, diplomacy, and international relations. A brief look at each element is as follows: (Changhe, 2013: 551-552).

I. Politics: This includes the protection of human rights, the sense of happiness among citizens, a responsible democratic system, equality and effectiveness in government actions, institutional flexibility in resource mobilization, the level of the rule of law, the corruption index, and the government's capacity to address public damages.

II. Economy: This involves the number of corporate brands, the quality of products and the likelihood of purchasing foreign products, the recognition level of the business model, the contribution rate to the global economy, reliable and reputable rating agencies, a healthy financial system, the number of corporate brands, the openness of the economic system, and the innovation capability of economic organization.

III. Social and Cultural Elements: This includes the number of exports of books, magazines, and films, social mobility, attractiveness as a tourist destination, tolerance for racial and religious differences, the impact level of popular culture, the number of international students, inclusiveness towards different cultures, the internationalization degree of the native language, the number of international NGOs and international media.

IV. Diplomacy and International Relations: This covers the extent of foreign aid, effectiveness in solving global public issues, general national image, the emphasis on social responsibility of multinational companies in other countries, the low frequency of using military power to achieve goals, leadership in designing international institutions, effectiveness in setting agendas, and providing public goods such as ideas, prosperity, and security for other countries.

Of course, it is not possible for a country to have a fully developed soft power in terms of all the elements mentioned above (Changhe, 2013: 551-553). For example, a country may have a responsible democratic system and an economic structure that contributes to the world economy, but it may not be where it wants to be in terms of film exports or the social responsibility of multinational corporations. Therefore, it is possible for a country to increase its soft power influence to the desired level by supporting its weakness in one area with its strength in another. As stated in the following sections of the study, Türkiye pursues its Somali foreign policy based on these aspects, especially since it has more advantages in certain areas. A preliminary analysis suggests that Türkiye's comparative advantages within the specified domains are particularly evident in development assistance, military capabilities, and the assumption of leadership roles within international organizations—each of which aligns with diplomatic and international relations frameworks. Additionally, its socio-cultural influence, notably rooted in religious values, represents a distinct strategic asset. However, a critical area for strategic development lies in advancing the global dissemination and institutionalization of the Turkish language.

Somalia

This section examines two main aspects within the context of Somalia. The first subsection addresses the country's geographical and economic significance, as well as briefly touching upon its social structure. Understanding these factors will shed light on the reasons behind interest in Somalia and provide insights into Türkiye's soft power advantages in its relations with Somalia. The second subsection delves into Somalia's political history, highlighting political challenges

and complexities in foreign relations. This will contribute to a comprehensive understanding of both the social and political structures, laying the groundwork for evaluating the use of soft power.

Geographical, Economic and Social Structure of Somalia

Located in East Africa, also known as the Horn of Africa, Somalia shares borders with Djibouti, Ethiopia, and Kenya. The Horn of Africa gets its name from the horn-shaped land formation that extends towards the Indian Ocean at the continent's easternmost point, south of the Arabian Peninsula. Positioned on the primary shipping route for oil transport from the Persian Gulf to Europe and the United States, the Horn of Africa is one of the world's strategically significant regions. Additionally, the region is rich in untapped natural resources, including oil, gold, salt, hydroelectric power, and natural gas. (Horn of Africa, 2024).

In the part of the region where the Somali basin is located, according to seismic surveys conducted in 2020, it is estimated that the basin as a whole has approximately 30 billion barrels of offshore hydrocarbon reserves, with additional reserves onshore (UCL News, 2023). Regarding reserves, some estimates remain uncertain largely due to the significant impact of the country's political history, as will be discussed in more detail below. The unstable political environment and security framework in Somalia have prevented the full identification of many resources (Bamberger & Skovsted, 2016: 4). However, when the aforementioned research is taken into account, Somalia ranks 11th with Kazakhstan in terms of reserves in the world with this potential (World Population Review, 2024).

According to 2022 data, Somalia has a population of 17.597.511 people. (The World Bank, 2024a). With a GDP of \$10.42 billion (The World Bank, 2024b) the country's social structure is based on tribes. Tribes are basically composed of six main tribes and their sub-tribes. The six main tribes are: Darod, Hawiye, Digil, Rahanweyn, Dir, Isaq (Lewis, 1988: 221). All of these tribes trace their origins to the Hashemite family, the family of the Prophet Muhammad, and therefore embrace Islam, the faith of their ancestors (Mukhtar, 2003: 2). Although these tribes share a common origin, rivalry between tribes and sub-clans puts pressure on the living conditions of the Somali people (Metz, 1993). These tribes that have embraced Islam are mostly Sunni (Lewis, 2008: 1-2).

Political History of Somalia

Although Somalia has a history spanning thousands of years, since the political structure of today's Somalia is heavily influenced by the imperial powers' division of the country from the 19th century onwards, this section will cover the period from that date to the present day. Accordingly, a look at the outlook of 19th century Somalia reveals that the country was divided by four powers. Three of these powers were from the European Continent (Great Britain, France and Italy) and one was from the African Continent (Somalia's neighboring Ethiopia) (Abdullahi, 2017). As a result, the Somali people were divided into five regions: the French-controlled northwest, British-controlled northern-central, Italian-controlled south, Ethiopian-controlled Ogaden, and Kenya's Northern Frontier District, all represented on the five-star flag of the Somali Republic established in 1960 (Lewis, 2008: 29; Samatar, 1993: 3).

By the Second World War, it can be stated that the country was divided into two parts under the control of Italy and Britain (Urbano, 2017: 30). In 1941, Britain took control and initially proposed the creation of a unified Somali state under UN auspices and British administration, but this proposal was rejected and the Somali nation was again divided (Lewis, 2008: 32). In 1949, the UN General Assembly decided that the Italian part of Somalia should become a sovereign state by 1960, whereupon Britain ceded the territory to Italy in 1950 for ten years of administration (Jaenen, 1957: 152).

As a result of the decision taken by the UN, the two separate Somalis were united with a constitution in 1960 and the independent Somali Republic was established (Aizawa, 2020: 81-82). In April 1960, the leaders of the two regions met in Mogadishu and agreed to establish a unitary state. Accordingly, an elected president would be the head of state, a 123-member parliament representing the two regions and composed of elected officials would be established, and a prime minister responsible to the National Assembly would be appointed. Following these agreed decisions, the two regions were united on July 1, 1960 (Samatar, 1993: 26).

Following the unification, Adan Abdulle Osman of the Hawiye Tribe was elected interim president of the state and Dr. Shermarke of the Darod Tribe was appointed prime minister (Lewis, 2008: 33). From this point of view, it can be considered that the situation for Somalia has entered a positive process after decades of foreign interventions, wars, insurgencies, etc., but Somalia still has many problems to solve. Among the most fundamental problems, it can be said that the economy and the division in society are the main ones.

In Somalia, which was struggling with these problems, the situation reached a different dimension when it came to the elections in 1969. These elections took place under the criticism of nepotism and corruption, especially by the military. In October 1969, Shermarke's assassination by one of his bodyguards was the last straw for the military and General Siad Barre formed the Supreme Revolutionary Council and took over the government and became the new president of the state (Metz, 1993).

Following the coup, the constitution adopted by popular vote in 1961 was suspended and civilian laws were repealed (Ingiriis, 2016: 65). General Barre launched the Ogaden War against Ethiopia in 1977, 8 years after taking over in 1969, which resulted in approximately 650,000 people becoming refugees (Metz, 1993). The war ended in Somalia's

military defeat (Ododa, 1985: 285). When the defeat was compounded by the increasingly corrupt and repressive policies of the administration, the 1980s became a difficult period for Somalia (Compagnon, 1992: 8). This led to armed groups based on tribal structures using Ethiopia as their base after 1980 (Abdullahi, 2017: 170). It is clear that these and other opposition groups would put pressure on the administration and threaten the integrity of the state.

In Somalia, the expected happened and various opposition groups intensified their war against the national army in the last three years of the Barre regime. In this process, different regions of the country were captured by opposition groups and the regime was overthrown (Metz, 1993). However, this victory marked the beginning of a complete disintegration in the country. Because all the opposition groups were made up of people fighting for their own interests and acting on a tribal basis (Mukhtar, 2003: 5). The disintegration continued when Somaliland in the north unilaterally withdrew from the unification agreement and declared itself an independent state (Abdullahi, 2017: 155).

Nearly a decade of disintegration was halted by peace talks in neighboring Djibouti. In 2000, these talks resulted in a power-sharing agreement and a national constitution that will take Somalia through a three-year interim period. Members of parliament and a civilian government were elected in August 2000, and in October, members of the parliament and government established in Djibouti returned to Somalia (Turner, 2008: 1127). Named the Transitional National Government, this structure raised hopes briefly, but its dominance by Mogadishu-based tribes prevented it from effectively serving as a government of national unity (Menkhaus, 2007: 359).

In the 2010s, there were developments that strengthened the revived hopes from 2000. Hasan Sheikh Mohamud taking over from Sheikh Sharif Sheikh Ahmed in 2012 marked the end of Somalia's prolonged political transition (Bryden, 2013: 3). Today, Somalia is in the process of state-building, but internal political strife and inter-clan conflicts threaten the country's security and slow down the state-building process (United Nations Security Council, 2023).

These dynamics of Somalia —marked by persistent internal divisions and security vulnerabilities—underscore the unique environment in which Türkiye's soft power operates. Türkiye's emphasis on humanitarian diplomacy, infrastructure development, and cultural solidarity aligns strategically with Somalia's reconstruction needs, positioning its soft power as a critical enabler of bilateral economic and foreign trade cooperation. By contextualizing Somalia's institutional fragility, this analysis illuminates how Türkiye's non-coercive tools of engagement (e.g., development aid, religious-cultural affinity) gain heightened salience in post-conflict settings, thereby establishing the rationale for examining this case within broader debates on soft power efficacy.

Türkiye-Somalia Relations and the Use of Soft Power

In the 21st century (especially since 2010), there has been a notable increase in Türkiye's relations with Somalia, indicating an evolutionary process in bilateral ties. This process is closely related to factors such as changes in Turkish foreign policy paradigms, shifts in the global political landscape, and Türkiye's recalibration of its relations with the African continent. Therefore, a more accurate understanding of the evolving ties between Türkiye and Somalia necessitates a preliminary examination of transformative changes in Türkiye's strategic considerations towards Africa and its broader goals in Turkish foreign policy.

Turkish Foreign Policy and Africa

Since its establishment, Turkish foreign policy has embraced Westernization as a fundamental principle. Westernization in Türkiye is summarized as the effort to attain contemporary Western standards and values both structurally within the state and socially. The country's founder, Atatürk, articulated this goal as achieving "the level of contemporary civilization" (Gözen, 2009: 46).

Adopting a Western-oriented foreign policy as a result of its goal of Westernization, Türkiye has distanced itself from neighboring regions and geographies that could be considered close to it, such as Africa, as a result of this policy (Oğurlu, 2017: 49). Westernization, increasingly important for Türkiye during the Cold War era when it keenly felt the threat of the USSR, strengthened its position as a crucial means to ensure its security (Asa & Güder, 2024: 156) occasionally leading Türkiye to adopt a more Western-oriented stance.

This stance became visible in Türkiye following a change in power in 1950. While Türkiye's traditional Western-oriented foreign policy continued, there was a deviation from the balance-seeking and status quo elements that traditionally accompanied Westernization. During this period, there was insufficient consideration given to the balance between East and West and within the Western bloc, with a focus primarily on loyalty and dependence on the U.S. This situation led to a lack of monitoring developments in other international relations issues and constrained foreign policy actions. (Oran, 2001: 498).

During the Democrat Party era, which coincided with the decolonization period when African countries declared their independence, Türkiye chose to recognize countries closer to the Atlantic bloc rather than the bloc led by the USSR. Accordingly, Türkiye's relations with African countries remained limited to mere recognitions, failing to establish lasting bilateral relationships. Moreover, in UN General Assemblies concerning African issues, Türkiye either abstained

or sided with Western powers. This foreign policy stance resulted in loss of credibility and trust among African states, leading to potential future repercussions (Donelli, 2021: 45-47).

After 1960, significant strains occurred in Türkiye's relations with the United States. Türkiye's previously Western-centric foreign policy, particularly with the US, was shaken by a letter from President Johnson to Turkish Prime Minister İsmet İnönü. The 1966 Johnson Letter (Johnson & İnönü, 1966: 387)—which cautioned Türkiye against military action in Cyprus, citing NATO vulnerabilities to Soviet intervention—marked a turning point in Türkiye-U.S. relations, exposing flaws in Türkiye's Western-centric foreign policy. This strain intensified during the 1965 UNGA Cyprus vote (United Nations General Assembly, 1965), where widespread African support for Greece isolated Türkiye, prompting a strategic reassessment of its diplomatic priorities (UN General Assembly, 1965).

Due to the aforementioned circumstances, Türkiye realized the need to revise its policies towards Africa. Until the post-1960 period, Türkiye pursued a foreign policy that was limited to the West, but due to the developments that took place, Türkiye realized that it had become isolated in foreign policy and had to pursue a multifaceted foreign policy (Oğurlu, 2018: 67).

Türkiye, prompted by the need to adjust its foreign policy, initially turned its attention to Africa to garner support from nations, particularly in UN votes starting with the Cyprus issue. Previously neglected during a Western-centric foreign policy phase, African countries, susceptible to Greek influence, remembered Türkiye's inadequate support during their independence movements and consequently voted against Türkiye. This realization underscored the significance of African nations, collectively holding substantial voting power, during periods of isolation for Türkiye. Consequently, Türkiye intensified efforts to acknowledge the sovereignty of African countries and initiated the establishment of diplomatic missions in newly independent states (Karaoğlu, 2018: 48-49). These attempts were not successful enough and the majority of these countries either voted against Türkiye or preferred to abstain during the Cyprus vote at the UN (United Nations General Assembly, 1965).

The end of the Cold War also contributed to the process of change in foreign policy. After the dissolution of the USSR in the 1990s, the perception of the Soviet threat in foreign policy disappeared and Türkiye sought to develop a more comprehensive policy towards the African continent, which offered new opportunities for Türkiye (Asa and Güder, 2024). In the post-1990 period, Türkiye no longer saw Africa as a distant and problematic continent and started to institutionalize the concept of relative autonomy that it had attempted to implement in the 1960s (Oğurlu, 2018).

By 1998, the change in the view of Africa had reached a different stage. Recognizing that relations with Africa were inadequate, the Turkish Ministry of Foreign Affairs began to discuss an opening to Africa with Turkish ambassadors in Africa, NGO representatives and the private sector (Wheeler, 2011). During these years, another significant change was the appointment of İsmail Cem to the Turkish Ministry of Foreign Affairs. As will be discussed later, as seen in the example of Ahmet Davutoğlu in Türkiye, the personal views of foreign ministers bring about important changes in Türkiye's external perception and policies. Assuming office in 1997, Cem argued that Türkiye should leverage new regional balances to its advantage. According to this perspective, Türkiye should not only strengthen its relations with Europe, but also enhance its relations with other regions to become a prominent state (Donelli, 2021: 61).

The views of the Foreign Minister of the period, as discussed above as a different stage in Türkiye-Africa relations, led to the emergence of The Action Plan for Opening up to Africa. With this plan, Türkiye aimed to enhance its economic, political, and cultural relations with Africa (Özkan, 2010: 534). In this process, it was recommended to utilize all elements of Türkiye's soft power such as scholarships, political contacts, cultural contacts, technical assistance and image building (Wheeler, 2011).

The full implementation of the action plan was realized in 2005. This year was declared as the Year of Africa in Türkiye and relations with countries in the African continent, ranging from political and commercial relations to humanitarian aid, became the focus of foreign policy (Asa and Güder, 2024: 156). With the Year of Africa, Türkiye gained observer status in the African Union. In 2008, Türkiye was declared a strategic partner (Özkan, 2010). In 2008, Türkiye-Africa relations were not only elevated in status within the African Union, but a Türkiye-Africa cooperation summit was organized in Türkiye under the theme "Solidarity and Partnership for a Common Future" (Wheeler, 2011: 48). The foreign policy focusing on Africa yielded its first international fruit when Türkiye became a non-permanent member of the UN Security Council for the 2009-2010 term. Türkiye was elected with 151 votes, supported by African countries (United Nations, 2008).

In Türkiye, a shift in the understanding of the Ministry of Foreign Affairs, as exemplified by İsmail Cem, and especially with the appointment of Ahmet Davutoğlu in 2009, led to the formulation of a foreign policy approach known as "Strategic Depth," detailed in Davutoğlu's work of the same name. According to this approach, it is deemed unacceptable for a regional power like Türkiye to ignore developments in Africa and neglect such a resource-rich continent. Failing to engage with African issues is seen as creating a vulnerability that could leave Türkiye isolated in international forums like the UN (Davutoğlu, 2001). The negative outcome at the UN on the Cyprus problem and the positive outcome at the UN Security Council support this view. Therefore, Türkiye's interest in African countries has increasingly grown within its regional/global power aspirations. One of the most significant examples of this interest is Somalia.

Turkish Foreign Policy and Somalia: Soft Power Initiatives

Türkiye's foreign policy towards Somalia has progressed in parallel with Türkiye's foreign policy towards Africa, and relations have continuously evolved as a result of the strengthening tendencies towards a more active role in foreign policy, first with The Action Plan for Opening up to Africa and then with a change of power in Türkiye. In this context, when Türkiye's Somalia policy is analyzed, it will be seen that this policy is shaped around the main framework of using soft power and contributing to state-building, as will be discussed in detail below.

As demonstrated by Somalia's political history, it is evident that the state has been in a state of failure. Therefore, among the most prudent policies Türkiye can implement are directing soft power elements towards Somalia, which holds a memory of exploitation and foreign intervention, and contributing to state-building, which can be considered a component of soft power, to lay the foundation for strong long-term relations.

State-building is defined as a process that involves the construction of new government institutions and the strengthening of existing ones. This process has many aspects, including political, economic, social, etc., and aims to stabilize fragile states, provide basic services and promote development (Fukuyama, 2004; Wesley, 2008: 369-373). However, a challenge for states contributing to state-building is the potential for discrepancies between local realities and Western-style state models. This issue is particularly prominent in countries like Somalia. Consequently, it has also become a consideration for Türkiye, which pursues a policy focused on state-building in Somalia. As reported in the development aid reports of the Turkish Cooperation and Coordination Agency, which is actively operating in Somalia, Türkiye has adopted a policy of considering the demands of the countries receiving aid and being sensitive to local nuances (Turkish Cooperation and Coordination Agency, 2019).

The relations, which remained underdeveloped due to Türkiye's general foreign policy approach (based on Westernism), gained some momentum after Somalia gained independence and Türkiye opened an embassy in Mogadishu in 1979 (Uysal, 2017: 90). In 1984, Türkiye's contribution of 10 million dollars to the East African region during the famine through the Organization of Islamic Conference revived the relations between the two countries. However, this revitalized relationship could not continue for a long time, and Türkiye had to close its embassy in Somalia in 1991 due to the collapse of the state system in Somalia and the civil unrest that occurred (Abdulle and Gurpinar, 2019: 54).

Although the embassy in Somalia was closed, Türkiye continued to contribute to the region in the field of security. In 1993, UNOSOM II, was launched in Somalia to create a safe environment for humanitarian aid, restore stability and order, ensure disarmament and reconciliation in an environment of ongoing conflict between various groups. From April 1993 to January 1994, the UN operation was commanded by Lieutenant General Çevik Bir of the Turkish Armed Forces. (United Nations, 2003). As can be seen, because the action plan that emerged in 1998 was not yet accepted and foreign policy was primarily focused on the West, relations did not develop comprehensively, according to a certain plan, or to the current extent. Nonetheless, a consistent feature in Türkiye-Somalia relations has been the positive approaches, humanitarian aid, and policies contributing to state-building efforts, which persisted in the memories of both countries until the 2000s. This continuity has prepared a suitable ground for Türkiye's use of soft power in Somalia.

In the 2000s, the scope of Türkiye-Somalia relations advanced one step further, and Türkiye initiated a phase of first intensifying its participation in international processes and then leading the process. It is possible to state that a transition to such a phase will increase as the understanding of strategic depth, which comes to the fore in both the action plan and foreign policy, increases its impact and Türkiye's desire to become a regional/global power. When the issue is evaluated in this context, the most prominent example of the relations of the 2000s is Türkiye's contribution to the Djibouti Peace Process.

The Djibouti Peace Process aimed to end armed conflicts in Somalia by facilitating a peace agreement between the Transitional Federal Government (TFG) and the Alliance for the Re-liberation of Somalia (ARS) in 2008, with the involvement of neighboring Djibouti. As a result, an agreement was reached on the establishment of a 550-member parliament encompassing both organizations. Additionally, the deployment of a stabilization force in Somalia and the withdrawal of Ethiopian troops from the country were decided. Consequently, the ARS and the former TFG were integrated to form a new government (African Union Mission in Somalia, 2024; McGhie, 2010, 20).

In 2008-2009, Türkiye initially emerged as a contributing actor in the process. By 2010, it assumed the role of a host by organizing a Somali Conference in Istanbul, a continuation of the Djibouti Process, signaling its increasing focus on Somalia. Analyzing the content of the conference reveals that the UN, Türkiye, and the international community were determined to work with the TFG to break the cycle of violence and lawlessness in Somalia and build a peaceful nation. Additionally, it was emphasized that establishing, training, equipping, and supporting professional security forces were essential for achieving long-term stability in Somalia (United Nations Political Office for Somalia, 2010).

Already in 2009, before this conference, Türkiye started to support the piracy problem in Somalia with the naval elements of the Turkish Armed Forces. This support continues in 2024. While providing this support, Türkiye stated in its official statement that it was fighting piracy within the UN system and that the role it played on a regional scale was reinforced with this support, (Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2010) emphasizing its desire to become a regional power. With the decisions taken in 2010 and 2012, this process was developed to lead to a more comprehensive

and professional Somali army in the future, thus bringing its contribution to state building to the fore (Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2011; Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2012).

Security cooperation between Türkiye and Somalia resulted in the opening of a military facility in the capital Mogadishu in 2017. The military facility in Mogadishu was opened for the training of the Somali army and has been described as Türkiye's largest military base abroad. However, Türkiye stated that this was a training camp, not a military base, and consciously used a naming that was in line with global trends (Rossiter & Cannon, 2019: 167-169). For this research and from Türkiye's perspective, it would be accurate to interpret that the choice of this approach stems from Türkiye's emphasis on soft power elements, as outlined in its Africa Action Plan, and its desire not to be remembered as a colonial power in Africa like Western powers (Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2018).

Türkiye's inclusion of military and other security institutions in its foreign policy to contribute to state-building in Somalia demonstrates the use of these traditionally hard power elements within the framework of smart power. As defined, smart power involves combining hard and soft power elements to achieve intended outcomes more effectively and efficiently. In addition to the capacity to integrate these two elements, the success of smart power also requires a thorough understanding of the characteristics of the target region. (Wilson III, 2008: 115). As mentioned above when referring to the reports of the Turkish Cooperation and Coordination Agency, the fact that Türkiye clearly states through an official institution that it carries out its activities by being aware of these regional sensitivities shows that a conscious policy has been adopted regarding smart power.

Another dimension of soft power-oriented Türkiye-Somalia relations is that Türkiye draws the attention of the international community to Somalia. In this context, the speech made by the Prime Minister of the Republic of Türkiye at the UN General Assembly in 2011 is noteworthy. Another importance of this date is that it is a milestone in the process when Türkiye-Somalia relations reached their most intense level. In his speech, the Turkish Prime Minister called for urgent action to alleviate the humanitarian crisis in Somalia and build a Somalia where peace and stability are achieved (United Nations News, 2011). In addition, in a circular published by the Prime Ministry in this regard, public attention was drawn within Türkiye and citizens were invited to donate for Somalia. (Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2011).

The steps taken in this direction have increased the trust of Somali and other communities in the continent towards Türkiye. Türkiye has played a significant role in mediating between Somalia and Somaliland, which declared independence during Somalia's disintegration. In 2013, at the request of both parties, the presidents of Somalia and Somaliland met in Ankara under the auspices of the President of Türkiye (Abdullah Gül). The meeting concluded with the Ankara Communiqué (Somaliland Government, 2013). The Ankara Communiqué, finalized during the meeting, exemplifies the efficacy of Türkiye's soft power-driven diplomacy in its evolving role as a mediator between Somalia and Somaliland. Key provisions of the agreement—resolving bilateral disputes, sustaining intergovernmental dialogue, facilitating international assistance to Somaliland, and enhancing counterterrorism cooperation—demonstrate Türkiye's capacity to leverage non-coercive strategies in fostering multilateral consensus. These outcomes underscore how Türkiye's soft power mechanisms, centered on conflict resolution and institutional collaboration, advance regional stability while aligning with broader objectives of humanitarian engagement and security coordination.

Türkiye, adopting a multifaceted policy (smart power, soft power, etc.) in resolving Somalia's issues and achieving stability, has been among the leading countries providing aid to Somalia through various organizations. Development assistance through TİKA, religious contributions through the Türkiye Diyanet Foundation (TDV), and substantial contributions to education through Türkiye Scholarships provided by YTB have been significant. Among these organizations, TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency) can be noted for its most effective role.

TİKA stated that it was established within the framework of Türkiye's international development cooperation activities in order to carry out sustainable projects and activities that will support the economic, social and human development processes of the countries and carry the common historical and cultural heritage into the future (Turkish Cooperation and Coordination Agency, 2024a) The amount of aid provided by TİKA to Somalia is shown in Table 1 below:

Table 1. Development assistance provided by TİKA
Çizelge 1. TİKA tarafından sağlanan kalkınma yardımı

Year	Development Assistance Amount (Million \$)	Somalia's Ranking Among the Countries to which Türkiye Provides the Most Development Assistance
2015	314,8	2.
2016	59,63	2.
2017	60,6	2.
2018	29,1	5.
2019	28,21	6.
2020	25,98	6.
2021	51,80	2.

Source: Turkish Cooperation and Coordination Agency, 2024b

As evident from Table 1, Somalia ranks prominently among the countries receiving the highest development assistance from Türkiye. Typically ranking second, Somalia is surpassed by Syria, Türkiye's neighboring country grappling with issues such as internal conflict and terrorism. In this regard, it is understandable that resources allocated to a country like Syria, which faces numerous challenges including millions of refugees and internal turmoil posing threats to Türkiye such as terrorism, would rank first. However, what is noteworthy here is Somalia following closely after a country like Syria, which shares a border with Türkiye and poses significant challenges necessitating serious Turkish engagement. This situation is crucial for understanding Somalia's position in Türkiye's foreign policy.

According to data from the Ministry of National Planning of the Federal Republic of Somalia, Türkiye consistently ranks among the top three contributors of aid to Somalia. However, upon reviewing the list, it is typically populated by international actors such as the United Nations, the European Union, and the World Bank, hence at the nation-state level, Türkiye is observed to rank first in this regard (Federal Republic of Somalia The Ministry of National Planning, 2021: 17).

Apart from TİKA, another institution operating for soft power purposes is the Türkiye Religious Foundation (TDV). TDV is a religious organization that aims to strengthen ties with countries with common historical and religious ties. The institution that organizes social, cultural and religious activities both in Türkiye and outside Türkiye (Abdurrahim, 2022) has a significant advantage in Türkiye-Somalia relations in terms of soft power. As mentioned above, the majority of Somali society belongs to the Sunni sect of Islam. A similar situation is valid in Türkiye, where believers in Islam constitute more than 90% of the population, while the majority of these people belong to the Sunni sect (Directorate of Religious Affairs, 2014). As a result, unlike Western countries, Türkiye has an important facilitating factor in terms of using soft power in terms of values such as common religious belief.

Another institution active in the field of education is the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB). YTB has provided scholarships to thousands of Somali students under the Türkiye Scholarships program (Presidency for Turks Abroad and Related Communities, 2019). As this support given to education reveals, the support given by Türkiye to students who will form the educated workforce in various institutions of Somalia is another example of a policy approach that contributes to state building and is based on soft power.

Türkiye's foreign policy towards Somalia focuses on state building and development aid using soft power and smart power elements. Türkiye has tried to strengthen Somalia's infrastructure and increase social welfare by providing comprehensive humanitarian aid and development projects to Somalia. This policy is not only limited to humanitarian aid and development projects, but also includes diplomatic and security cooperation. As will be discussed in the next section, this approach has produced positive results in the economic field and, in the Türkiye-Somalia example, has enabled important developments in terms of economy and foreign trade.

Economic and Foreign Trade Implications of Türkiye-Somalia Relations

One of the most significant developments is the management of Mogadishu Port and Aden Abdulle Airport by Turkish companies through concession agreements, facilitated in part by Türkiye's advantages in soft power, particularly in the areas of development aid, diplomacy and religious and cultural values. The management of these ports by Turkish companies, which constitute 80% of the Somali Federal Government's revenues (Rossiter & Cannon, 2019: 172) demonstrates the economic success of Türkiye-Somalia relations shaped around soft power. In 2013, concession agreements were signed stipulating that the airport would be managed for 20 years by the Turkish company named "Favori", and the Mogadishu Port by "Albayrak". The agreement includes provisions for the modernization and development of the ports, (Stearns & Sucuoglu, 2017: 4) linked to Türkiye's state-building efforts in Somalia.

In the first version of the agreement (2013), it was stated that the Turkish company Favori would receive 50% of the revenues from the airport, and the remaining 50% would be received by the Somali Government. Similarly, it was agreed that 55% of the revenues from the port would be transferred to the Somali government and 45% to the Turkish company named Albayrak (Stearns and Sucuoglu, 2017: 4). However, with later changes, the port-related rates have changed. According to the 2022 annual financial statements of the Somali Government, 62.17% of the fees collected will be paid to the government, and the remaining 37.83% will belong to Albayrak (Office of the Auditor General of the Federal Government of Somalia, 2023).

It can be said that with the contribution of the agreement, the Somali government will benefit from the revenues and the port and airport will be provided with a more modern structure as a part of the construction of the country. On the other hand, it is possible to say that this situation is a successful foreign policy approach for Türkiye. As can be inferred from the agreements mentioned, the fact that the country's most important sources of income are managed by Turkish companies, with the permission of the Somali government, reveals the economic success achieved for Türkiye.

Another economic result based on soft power policy was realized in the field of foreign trade. In Chart 1 and Chart 2 below, Türkiye's export data by years are shown in terms of both exports to all countries and exports to Somalia.

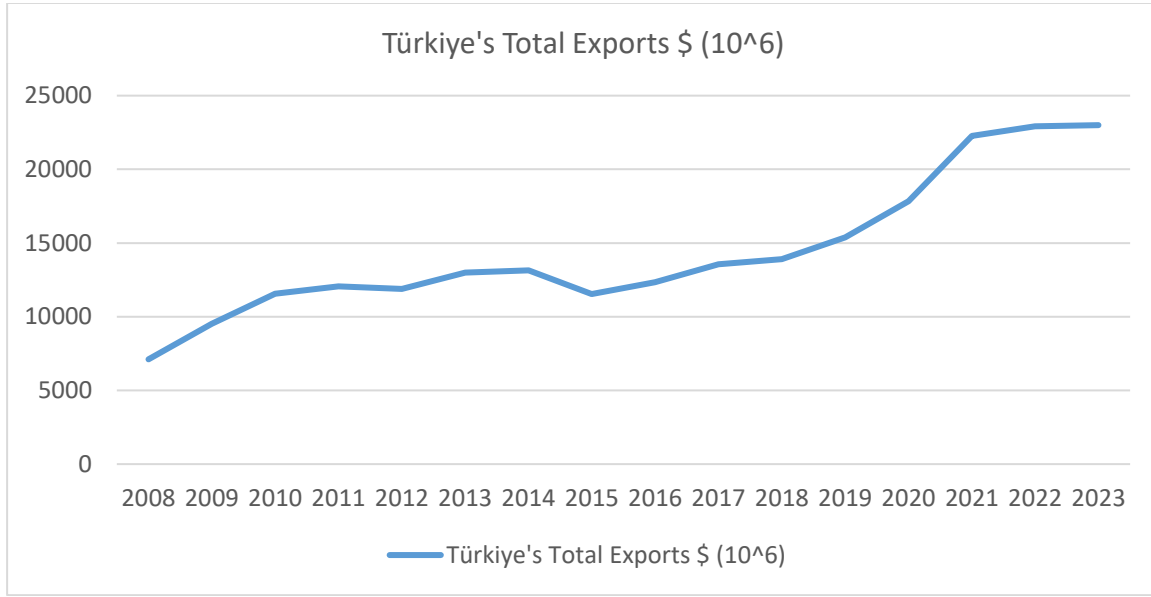

Figure 1. Türkiye's total exports by years
Resim 1. Yıllara göre Türkiye'nin toplam ihracatı

Source: Türkiye Exporters Assembly, 2024

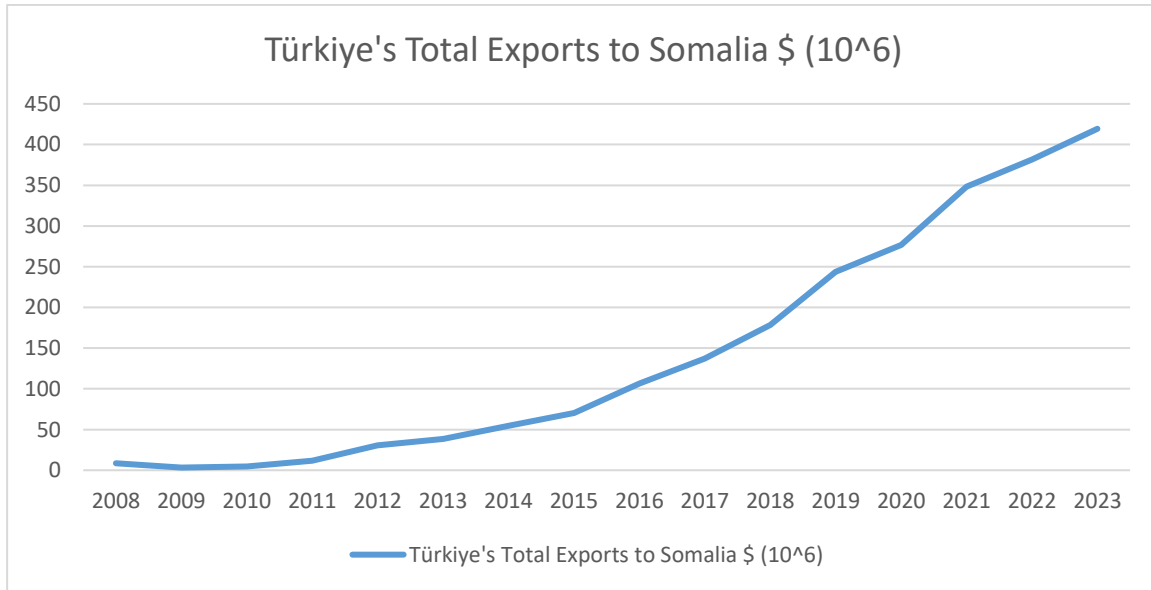

Chart 2. Türkiye's total exports to Somalia by years
Resim 2. Yıllara göre Türkiye'nin Somali'ye toplam ihracatı

Source: Türkiye Exporters Assembly, 2024

When examining the above graphs, according to data from the Türkiye Exporters Assembly, the annual total exports of Türkiye from the base year of 2008 to 2023 increased by 223.45%. In contrast, when examining the annual total exports to Somalia, the percentage increase amounted to approximately 4772%. This demonstrates that Türkiye's soft power policy, intensifying its relations with Somalia and progressing in its foreign policy based on soft power, has resulted in a significant economic gain. Additionally, comparing the two graphs, despite fluctuations in Türkiye's total exports in various years, exports to Somalia have shown a continuous increase, especially since 2011, considered a turning point in Türkiye-Somalia relations when Somalia was brought into the international agenda by Türkiye.

The most current economic topic of discussion concerns Türkiye's use of its navy, which combines elements of both soft power and state-building contributions, alongside aspects of hard power within the framework of smart power. Particularly noteworthy is the "Economic Cooperation Framework Agreement" signed between Türkiye and Somalia in 2024 (Republic of Türkiye Ministry of National Defence, 2024). The agreement, signed by the defense ministers of both countries but not yet approved by the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) although approved

by the Somali cabinet, authorizes Türkiye for a period of 10 years to construct, train, equip the Somali Navy, and ensure the security of its territorial waters. The Somali Prime Minister stated that this agreement would bring an end to terrorism, piracy, and illegal fishing (Soylu, 2024).

In addition to the security aspects of the agreement, Türkiye's commitment to receive 30% of revenues from Somalia's exclusive economic zone over a 10-year period, along with its responsibility to equip the Somali Navy alongside its construction (Martin, 2024) highlights Türkiye's economic gains. Moreover, considering the process of enhancing the capabilities of the Somali Navy, the agreement contributes not only economically but also to state-building in Somalia's future, a practice frequently observed in Türkiye's foreign policy. This situation has been confirmed by Somali Prime Minister Mahamud, emphasizing that after 10 years of cooperation, Somalia will achieve a sufficient naval force to protect its own waters (Demirtaş, 2024).

When examining the details of the agreement, Somalia's exclusive economic zone (EEZ) stands out. The EEZ, as defined in the UN Convention on the Law of the Sea, has significant implications for the management and preservation of marine resources. According to the agreement, the coastal state has the authority to use, develop, manage, and protect resources in the region, extract resources such as oil, gas, and minerals found on the seabed and subsoil, and also make decisions regarding fisheries. Given that approximately 90% of the world's underwater hydrocarbon reserves are located within EEZ zones, and the most valuable fishing grounds are also found in these areas (Kullenberg, 1999: 849-850), the economic aspect of the agreement becomes even more noteworthy when considering Somalia's seas as one of the richest hydrocarbon areas globally.

What further enhances this prominence, and in a sense lays the groundwork for aspects of the 2024 agreement, is another significant agreement signed in 2023 titled "Agreement on Cooperation in Energy and Mining". Approved in 2023, this agreement stipulates that the parties will collaborate in sharing experiences in the energy sector, and in exploring, extracting, and marketing hydrocarbon resources (Official Gazette of the Republic of Türkiye, 2023). Considering Türkiye's increasing focus on hydrocarbon exploration in the seas, including its growing fleet of seventh-generation drilling ships (TRT News, 2024) both agreements hold significant potential for Türkiye-Somalia economic relations. It is important to highlight that, during the course of this study, certain developments have emerged that further substantiate the study's argument concerning the aforementioned potentials. Notably, Turkey has secured exclusive rights for hydrocarbon exploration and production over an area of 5,000 square kilometers. In this context, the Turkish research vessel Oruç Reis was deployed to Somalia to undertake hydrocarbon exploration activities (Yüksel & Kazancı, 2024).

The second interesting aspect of the Somali EEZ, apart from its hydrocarbon potential, is its potential in terms of fishing income. It is highly likely that significant gains will be achieved through fishing in Somalia, which has the longest coastline in continental Africa with a length of over 3300 kilometers, a large EEZ and productive marine ecosystems. However, even a quarter of this potential has not been reached yet (International Trade Administration, 2024).

When considering the decision taken in 2018 titled "Memorandum of Understanding on Fisheries and Artisanal Fisheries between the Government of the Republic of Türkiye and the Federal Republic of Somalia" Türkiye has a significant advantage in accessing the potential in Somalia. According to the agreement, the relevant ministry in Somalia will grant Turkish vessels permission and privileges for fishing activities in Somali waters (Official Gazette of Türkiye, 2018). When the framework agreement adopted at the ministerial level in 2024 is included, it is clear that the activities of Turkish fishermen will be carried out even more advantageously in the Somali seas, where the Turkish Naval Forces provide security.

Economically, in addition to the potentials in hydrocarbon and fisheries, another area with potential under the framework agreement is the construction and equipping of military ships and navies. Considering the Somali Prime Minister's statement about Somalia achieving the capability to protect its own waters within 10 years, and also Türkiye's capabilities in military ship construction, electronics for ships, weapon systems, sensors, radars, etc., it can be stated that this issue will also provide significant commercial gains from a military perspective. In this sense, the optimal intersection point where the limited resources of the Somali economy intersect with Türkiye's close relations and production capabilities is "offshore patrol vessels".

Offshore Patrol Vessels operate to fulfill tasks such as fisheries protection, drug interdiction, humanitarian aid, firefighting, search and rescue, migration control, environmental protection (Lundquist, 2008: 15), intervention with suspicious vessels, combating smuggling, and safeguarding critical maritime infrastructure (Ljulj et. al., 2022: 3). When considering the piracy problem in Somali waters and other security issues such as terrorism, if Somalia is determined to secure its own waters, it will need ships like OPVs for achieving this goal. Additionally, as mentioned above, considering Somalia's limited economic resources, acquiring and maintaining larger or more expensive ships would further strain the Somali economy in terms of procurement and operational costs.

Therefore, scientific studies recommend OPVs, especially hybrid OPVs, for countries with limited economic resources. Hybrid OPVs can serve as OPVs during peacetime and can be converted into more expensive ships like corvettes when needed, which are not simultaneously affordable for such countries that cannot fulfill various types of ships (OPVs, corvettes, frigates) (Ljulj et. al., 2022: 1). In this regard, there is a need for an OPV that will both fulfill Somalia's goal of combating piracy at sea and ensuring maritime security, as well as be cost-effective.

Somalia's OPV requirement therefore poses the possibility of being a potential trade subject for Türkiye. OPVs produced by Türkiye can be the subject of an important military trade between Türkiye and Somalia, as they have the above-mentioned features as an OPV for combating piracy and can easily be converted into corvettes when needed. According to the information provided by the Turkish Naval Forces, OPVs produced by Türkiye are built with features that will ensure maritime safety in a cost-effective manner, as well as more advanced capabilities with an approach called "fitted but not with" (Özbek, 2023). Therefore, due to their ability to be converted into corvettes in emergencies, OPVs classified as hybrid OPVs can provide capabilities to ensure maritime security for countries with limited economic resources. This recommended optimal point suggests that Türkiye has a high probability of achieving significant gains over decades through the sale, maintenance, and modernization of OPVs, as well as the supply of ammunition. Considering the framework agreement and Türkiye-Somalia relations, there is a significant potential for gains.

Beyond the potential Offshore Patrol Vessel (OPV) process, an examination of existing trade dynamics reveals that Turkey has been exporting weapons, ammunition, and other military products to Somalia, as evidenced by data from the United Nations COMTRADE database. According to these records, Turkey exported military products to Somalia valued at \$2.03 million in 2017, \$2.18 million in 2020, and \$3.12 million in 2021 (Trading Economics, 2025). Given this long-standing and steadily growing trade relationship, it is highly probable that military product sales will further expand following this agreement, potentially leading to larger-scale trade engagements.

The potential procurement of an OPV would not only represent an economic gain for Türkiye but also potentially yield indirect benefits for Somalia. Primarily, in an environment where maritime security is ensured and piracy is prevented, there would be an increased likelihood for local fishermen to benefit from Somalia's productive seas. This could lead to significant progress towards achieving the potential fishing capacity and an increase in security, thereby raising the prospects for foreign investors to invest in Somalia. Furthermore, enhanced maritime security would facilitate more effective implementation of privileges granted to Türkiye under the agreement, such as in fisheries and other sectors.

Conclusion

This study has explored the intricate dynamics of Türkiye's engagement with Somalia through the lens of soft power diplomacy. By examining the historical context, economic interactions, and political strategies, it becomes evident that Türkiye's approach has been distinctive and fruitful compared to traditional Western interventions. The use of soft power, coupled with smart power strategies tailored to local needs and sensitivities, has played a pivotal role in Türkiye's success in Somalia. Unlike many international interventions, Türkiye's initiatives have focused on sustainable development aid rather than imposing external agendas, contributing to enhanced stability and economic growth in Somalia. The win-win policy followed by Türkiye in foreign policy has a significant impact on this situation. As shown in the Somali example, such a policy has made Türkiye one of the most effective actors in Somalia and brought it one step closer to its goal of becoming a regional power. This mutually beneficial relationship between Somalia and Türkiye has generated bilateral outcomes, yielding advantages for Somalia in terms of state-building, security, and modernization, while offering Türkiye benefits in expanding its foreign trade and extending its sphere of political influence. Türkiye's expanding political influence in Africa was further underscored by its intervention in the contentious Somaliland issue between Ethiopia and Somalia. On December 11, 2024, Ethiopia and Somalia, under Turkish auspices, signed the Ankara Declaration in Ankara. Both parties expressed satisfaction with Türkiye's support, reaffirming their mutual commitment to respecting each other's independence, sovereignty and territorial integrity. In light of heightened military tensions between Ethiopia and Somalia—stemming from Ethiopia's unilateral attempts to secure maritime access through Somaliland—Türkiye's emerging role as a regional mediator has facilitated constructive dialogue. Consequently, Ethiopia's maritime access initiatives were addressed in a manner that Somalia found acceptable, ultimately contributing to a peaceful resolution (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024; Aguiar, 2024).

Furthermore, Türkiye's approach has leveraged its non-colonial history in Africa, positioning itself as a trusted partner capable of fostering genuine partnerships based on mutual respect and shared economic interests. This has not only bolstered Türkiye's economic ties with Somalia but has also paved the way for broader diplomatic influence across the region. The significant gains made in economic cooperation and foreign trade underscore the efficacy of Türkiye's soft power approach in achieving long-term strategic objectives in challenging environments. Moving forward, the findings of this study underscore the enduring relevance of soft power in modern international relations. By emphasizing sustainable development and tailored diplomatic strategies, Türkiye has exemplified the efficacy of soft power in fostering stability and economic growth in Somalia. Through non-coercive policies—such as development aid, humanitarian diplomacy, contributions to state-building, support for security challenges, and appeals for international assistance—Turkey has strengthened its presence in Somalia and has also emerged as a potentially reliable partner for other African countries.

In this context, based on the findings of the study, it is necessary to highlight both the realized developments and those that are highly likely to occur according to the available data:

First and foremost, the historical trajectory of relations between the two countries, marked by positive memories, along with the impact of Türkiye's foreign policy, has led to significant gains in terms of foreign trade. Additionally, Somalia has become an important investment hub for Turkish firms, indicating the presence of further investment opportunities that could serve Türkiye's economic interests in the future. One key area where this growing economic engagement is particularly evident is the port sector (including the airport), which plays a crucial role in Somalia's economy. Turkish companies have achieved a notable presence in Somalia's ports, which constitute one of the country's primary sources of revenue. Alongside investment opportunities, the Turkish fisheries sector has also secured a favorable position in the Somali market.

Beyond firms' investments and the advantages gained in the fisheries sector, another potential foreign trade avenue has emerged as a result of Türkiye's foreign policy approach. Given the security cooperation agreements between Türkiye and Somalia (particularly the agreement signed in 2024) Türkiye, which possesses an advanced defense industry, is highly likely to increase its exports of defense industry products. As Somalia continues its state-building process and grapples with security challenges, it is evident that the country will have a sustained demand for defense industry products. In this regard, both the positive trajectory of Türkiye-Somalia relations and the cost-effectiveness of Turkey's defense industry products (Sidhu, 2024) reinforce the argument that such products represent a more rational choice for a country like Somalia, which has limited economic resources.

Moreover, considering Türkiye's exclusive rights in hydrocarbon exploration and production in Somalia, the country's energy reserves highlight the potential for commercial activities in the energy sector to generate significant economic benefits for Turkey.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: GT (%51), TA (%49) Veri Toplanması: GT (%51), TA (%49) Veri Analizi: GT (%51), TA (%49) Makalenin Yazımı: GT (%51), TA (%49) Makale Gönderimi ve Revizyonu: GT (%51), TA (%49)	Author Contributions	Research Design: GT (51%), TA (49%) Data Collection: GT (51%), TA (49%) Data Analysis: GT (51%), TA (49%) Writing the Article: GT (51%), TA (49%) Article Submission and Revision: GT (51%), TA (49%)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

References

- Abdullahi, A. (2017). *Making sense of Somali history* (Vol. 1). Adonis & Abbey Publishers Ltd.
- Abdulle, A. Y., & Gurbinar, B. (2019). Turkey's engagement in Somalia: A security perspective. *Somali Studies*, 4, pp. 53-71. <https://mu.edu.so/wp-content/uploads/2022/05/SSJ-V4-article-3.pdf>
- Abdurrahim, S. (2022). The rise of Turkey's soft power in Africa: Reasons, dynamics, and constraints. *International Journal of Political Studies*, 8(2), pp. 1-14. <https://doi.org/10.25272/1icps.1117810>
- African Union Mission in Somalia. (2024). *Somalia peace process*. <https://amisom-au.org/about-somalia/somali-peace-process>
- Aguiar, P. (2024, December 26). *Ethiopia-Somalia agreement: Turkey's rising influence in the Horn of Africa*. Geopolitical Monitor. <https://www.geopoliticalmonitor.com/ethiopia-somalia-agreement-turkeys-rising-influence-in-the-horn-of-africa/>

- Aizawa, J. T. (2020). The horn of Africa and the refugee field in Dadaab in Kenya. *Brazilian Journal of African Studies*, 5(10), s. 79-101. <https://doi.org/10.22456/2448-3923.103154>
- Asa, R., & Güder, B. E. (2024). Türkiye-Africa relations in the context of summit diplomacy in the 21st century. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11(103), pp. 149-164. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10616586>
- Bamberger, J. G., & Skovsted, K. (2016). *Concessions and conflicts: Mapping oil exploration in Somalia and Ethiopia*. Danish Institute for International Studies.
- Bryden, M. (2013). *Somalia redux?: Assessing the New Somali Federal Government*. Rowman & Littlefield.
- Changhe, S. (2013). Soft power. In A. F. Cooper, J. Heine, & R. Thakur (Eds.), *The Oxford handbook of modern diplomacy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001>
- Compagnon, D. (1992). Political decay in Somalia: From personal rule to warlordism. *Refuge*, 12(5), pp. 8-13.
- Davutoğlu, A. (2001). *Strategic depth: Turkey's International position* (1st ed.). Küre Publishing.
- Demirtaş, T. (2024, March 4). *Turkish Influence expands: Turkey-Somalia maritime agreement in the Horn of Africa*. Politics Today. <https://politicstoday.org/turkey-presence-in-the-horn-of-africa-somalias-maritime-agreement/>
- Directorate of Religious Affairs. (2014). *Research on religious life in Türkiye*. Directorate of Religious Affairs.
- Donelli, F. (2021). *Turkey in Africa: Turkey's strategic involvement in Sub-Saharan Africa*. I.B. Taurus.
- Federal Republic of Somalia The Ministry of National Planning. (2021). *Aid flows in Somalia*. <https://mop.gov.so/aid-flows-in-somalia-2021/>
- Ferguson, N. (2009, November 3). *Think Again: Power*. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2009/11/03/think-again-power>
- Fukuyama, F. (2004). *State building: Governance and world order in the 21st century*. Cornell University Press.
- Gözen, R. (2009). *Turkey's Foreign Policy from Empire to Global Actor*. Palme Publishing.
- Ingiriis, M. H. (2016). *The suicidal state in Somalia: The rise and fall of the Siad Barre Regime, 1969–1991*. University Press of America.
- International Trade Administration. (2024, January 22). *Somalia - Country Commercial Guide*. International Trade Administration. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/somalia-fisheries-and-blue-economy>
- Jaenen, C. J. (1957). The Somali Problem. *African Affairs*, 56(223), pp. 147-157. <https://www.jstor.org/stable/718259>
- Johnson, L. B., & Inonu, I. (1966). President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as released by the White House, January 15, 1966. *The Middle East Journal*, 20(3), pp. 386-393. <https://www.jstor.org/stable/4324028>
- Karaoğlu, M. (2018, December). *Turkey's soft power policies in Africa: Somalia example*. [Master's thesis, Gazi University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Kullenberg, G. (1999). The exclusive economic zone: Some perspectives. *Ocean & Coastal Management*, 42(9), pp. 849-855. [https://doi.org/10.1016/S0964-5691\(99\)00044-7](https://doi.org/10.1016/S0964-5691(99)00044-7)
- Lewis, I. M. (1988). *A modern history of Somalia*. Westview Press.
- Lewis, I. M. (2008). *Understanding Somalia and Somaliland: Culture, History, Society*. Columbia University Press.
- Ljulj, A., Slapničar, V., Grubišić & I., Mihanović, L. (2022). Concept design of a hybrid offshore patrol vessel. *Journal of Marine Science and Engineering*, 11(1), pp. 1-16. <https://doi.org/10.3390/jmse11010012>
- Lundquist, E. (2008) What do offshore patrol vessels have in common? Not much. *Naval Engineers Journal*, 119(4), pp. 15-17. <https://doi.org/10.1111/j.1559-3584.2007.00082.x>
- Mallinckrodt, A. v. (2019). Power in the 21st Century. *SSRN Electronic Journal* (March 2019), pp. 1-5. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3437338>
- Martin, G. (2024, March 4). *Somalia-Turkey Maritime Security Partnership Faces Stormy Waters*. defenceWeb. <https://www.defenceweb.co.za/governance/governance-governance/somalia-turkey-maritime-security-partnership-faces-stormy-waters/>
- Mcclelland, C. A. (2017). Power and influence. In J. R. Champlin (Ed.), *Paradigms of political power*. Routledge.
- McGhie, M. P. (2010). Mediating Djibouti. *Accord* (21), pp. 20-23. <https://www.c-r.org/accord/somalia/mediating-djibouti>
- Menkhaus, K. (2007). The crisis in Somalia: Tragedy in five acts. *African Affairs*, 106(424), pp. 357-390. <http://www.jstor.org/stable/4496459>
- Metz, H. C. (1993). Introduction. In H. C. Metz (Ed.), *Somalia: A country study*. U.S. Government Printing Office.
- Morgenthau, H. J. (1985). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (6th ed.). Alfred A. Knopf.
- Mukhtar, M. H. (2003). *Historical dictionary of Somalia*. The Scarecrow Press, Inc.

- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
- Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp. 94-109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
- Ododa, H. (1985). Somalia's domestic politics and foreign relations since the Ogaden War of 1977-1978. *Middle Eastern Studies*, 21(3), pp. 285-297. <https://www.jstor.org/stable/4283072>
- Office of the Auditor General of the Federal Government of Somalia. (2023). *The audited annual financial statements of the Federal Government of Somalia for the year ended 31st December 2022*. <https://mof.gov.so/sites/default/files/Publications/2022.pdf>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2010). *Official Gazette No. 27484*. Official Gazette of the Republic of Türkiye. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/02/20100205-2.htm>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2011, April). *Official Gazette No. 27905*. Official Gazette of the Republic of Türkiye: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110414-7.htm>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2011, August 6). *Official Gazette No. 28017*. Official Gazette of the Republic of Türkiye <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110806-8.htm>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2012, October). *Official Gazette No. 28437*. Official Gazette of the Republic of Türkiye. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-4.htm>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2018, January). *Official Gazette No. 30299*. Official Gazette of the Republic of Türkiye. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180112M1-2.pdf>
- Official Gazette of Türkiye. (2018, June 27). *Official Gazette No. 30461*. Official Gazette of Türkiye. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180627.htm>
- Official Gazette of the Republic of Türkiye. (2023, April 25). *Official Gazette No. 32171*. Official Gazette of the Republic of Türkiye. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/04/20230425-2.pdf>
- Oğurlu, E. (2017). The African Opening in Turkish Foreign Policy. *Research Journal of Politics, Economics and Management*, 5(5), pp. 47-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sevad/issue/53364/709471>
- Oğurlu, E. (2018). Turkey's African Experience between 1998 and 2018: A transformation from an idea into action. *Eurasian Studies*, 54(2), pp. 65-94. <https://dergipark.org.tr/en/pub/avasya/issue/48331/611951>
- Ohnesorge, H. W. (2020). *Soft power: The forces of attraction in international relations*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-29922-4>
- Oran, B. (2001). *Turkish foreign policy* (Vol. 1). Iletisim Publishing.
- Öniş, Z. (2011). Multiple faces of the "new" Turkish foreign policy: Underlying dynamics and a critique. *Insight Turkey*, 13(1), pp. 47-65. <https://www.insightturkey.com/file/688/multiple-faces-of-the-new-turkish-foreign-policy-underlying-dynamics-and-a-critique-winter-2011-vol13-no1>
- Özbek, T. (2023, September 24). *In which mission will offshore patrol vessels be Used?*. TolgaOzbek.com. <https://tolgaozbek.com/yazarlar/acik-deniz-karakol-gemileri-hangi-gorevlerde-kullanilacak>
- Özkan, M. (2010). What drives Turkey's involvement in Africa?. *Review of African Political Economy*, 37(126), pp. 533-540.
- Presidency for Turks Abroad and Related Communities. (2019). *Türkiye scholarships 2019 annual report*. Presidency for Turks Abroad and Related Communities. <https://arsiv.turkiyeburslari.gov.tr/Content/Upload/files/TB%20Rapor-2019.pdf>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2024). *Ankara Declaration by the Federal Democratic Republic of Ethiopia and the Federal Republic of Somalia facilitated by the Republic of Türkiye*. <https://www.mfa.gov.tr/etiopya-federal-demokratik-cumhuriyeti-ve-somali-federal-cumhuriyeti-nin-ankara-bildirisi.en.mfa>
- Republic of Türkiye Ministry of National Defence. (2024, February 8). *Minister of National Defense Yaşar Güler met with Somali Defense Minister Abdulkadir Muhammed Nur*. <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/a0ff1d9e46d64eeea2a61c4ef2ea83da>
- Rossiter, A., & Cannon, B. J. (2019). Re-examining the "base": The political and security dimensions of Turkey's military presence in Somalia. *Insight Turkey*, 21(1), pp. 167-188. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26776053>
- Russell, B. (1986). The forms of power. In S. Lukes (Ed.), *Power* (pp. 19-27). New York University Press.
- Samatar, S. S. (1993). Historical setting. In H. C. Metz (Ed.), *Somalia: A country study* (pp. 3-53). U.S. Government Printing Office.
- Sidhu, A. (2024, September 19). *Türkiye's defense industry emerges as a global player*. Geopolitical Monitor. https://www.geopoliticalmonitor.com/turkiyes-defense-industry-emerges-as-a-global-player/?utm_source=chatgpt.com
- Somaliland Government. (2013, April 15). *Turkey's contribution to efforts to overcome problems between Somalia and Somaliland*. Somaliland Official Government Website. <https://somalilandgov.com/turkeys-contribution-to-efforts-to-overcome-problems-between-somalia-and-somaliland/>

- Soylu, R. (2024, February 21). *Somalia authorises Turkey to defend its sea waters in 'historic' deal*. Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/somalia-authorises-turkey-defend-its-sea-waters-deal>
- Stearns, J., & Sucuoglu, G. (2017). South-South cooperation and peacebuilding: Turkey's involvement in Somalia. *South African Institute of International Affairs Policy Insights*, (43), pp. 1-11. <https://www.jstor.org/stable/resrep25981>
- Stoica, A. (2021). The power of states as the basis for promoting national interests in the system of international relations. *STRATEGIES XXI*, (pp. 145-161). <https://doi.org/10.53477/2668-5094-21-10>
- The National Centre of Competence in Research North-South, (2024). *Horn of Africa*. <https://www.nccr-north-south.ch/Pages/Horn-of-Africa.aspx>
- The World Bank. (2024a). *Population, total - Somalia*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=SO>
- The World Bank. (2024b). *GDP (current US\$) - Somalia*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=SO>
- Trading Economics. (2025). Turkey exports of arms and ammunition, parts and accessories to Somalia. <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/somalia/arms-ammunition-parts-accessories>
- TRT News. (2024, March 15). *Abdülhamid Han drilling ship is preparing for its new expedition*. TRT News. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/abdulhamid-han-sondaj-gemisi-yeni-seferine-hazirlaniyor-844483.html>
- Turkish Cooperation and Coordination Agency. (2019). *Türkiye development assistance report 2019*. <https://tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019Web.pdf>
- Turkish Cooperation and Coordination Agency. (2024a). *About us*. TİKA. <https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/>
- Turkish Cooperation and Coordination Agency. (2024b). *Turkish development assistance reports*. TİKA. <https://tika.gov.tr/basin-odasi/yayinlar/turkiye-kalkinma-yardimlari-raporlari/>
- Turner, B. (2008). *The statesman's yearbook 2009: The politics, cultures and economies of the World*. Palgrave Macmillan.
- Türkiye Exporters Assembly. (2024). *Export figures*. TİM. <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- UCL News. (2023, January 27). *Opinion: Somaliland's oil find could reset the regional balance - Here's how*. UCL News. <https://www.ucl.ac.uk/news/2023/jan/opinion-somalilands-oil-find-could-reset-regional-balance-heres-how>
- UN General Assembly. (1965, December 18). *Question of Cyprus*. United Nations Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/203470?ln=en&v=pdf>
- United Nations. (2003). *United Nations operation in Somalia II*. Completed peacekeeping operations. UN. <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom2.htm>
- United Nations. (2008, October 17). *General assembly elects Austria, Japan, Mexico, Turkey, Uganda to two-year terms on Security Council*. United Nations Meetings Coverage and Press Releases. <https://press.un.org/en/2008/ga10768.doc.htm>
- United Nations General Assembly. (1965, December 18). *Question of Cyprus: Resolution (2077 XX Question of Cyprus)*. United Nations Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/660053>
- United Nations News. (2011, September 23). *Tragedy of Somalia Shames the World, Turkish Leader Tells UN*. UN News. <https://news.un.org/en/story/2011/09/388502>
- United Nations Political Office for Somalia. (2010, May 24). *Istanbul Declaration*. UNPOS. <https://unpos.unmissions.org/istanbul-declaration>
- United Nations Security Council. (2023). *Letter dated 29 September 2023 from the Chair of the Security Council Committee pursuant to resolution 751 (1992) concerning Al-Shabaab addressed to the President of the Security Council (S/2023/724)*. United Nations Security Council. <https://undocs.org/en/S/2023/724>
- Urbano, A. (2017). Between occupation and liberation: Italian Somalia under British rule, 1941-1945. A. In Jackson, Y. Khan, & G. Singh (Eds.), *An imperial world at war: Aspects of the British Empire's war experience* (pp. 30-45). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315566818>
- Uysal, C. (2017). Foreign aids as soft power factor on Turkish foreign policy: Example of Somalia [Master thesis, Nişantaşı University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Wesley, M. (2008). The state of the art on the art of state building. *Global Governance*, pp. 369-385. <https://core.ac.uk/download/pdf/143894582.pdf>
- Wheeler, T. (2011). Ankara to Africa: Turkey's outreach since 2005. *South African Journal of International Affairs*, 18(1), pp. 43-62. <https://doi.org/10.1080/10220461.2011.564426>
- Wilson III, E. J. (2008). Hard power, soft power, smart power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp. 110-124. <https://doi.org/10.1177/0002716207312618>
- World Population Review. (2024). *Oil Reserves by Country 2024*. World Population Review: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/oil-reserves-by-country>

Yüksel, F. & Kazancı, H. (2024, July 18). *Türkiye signs deal for oil and gas exploration in Somalian offshore*. Anadolu Agency.
<https://www.aa.com.tr/en/energy/general/turkiye-signs-deal-for-oil-and-gas-exploration-in-somalian-offshore/42542>

The Mediating Role of Self-Congruence in the Effect of Influencer Marketing on Digital Natives' Brand Loyalty

Ayben Ceyhan Günay^{1,*}

¹Department of International Trade and Logistics, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Istanbul Nişantaşı University, Istanbul, Turkey

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 06/12/2024

Accepted: 22/02/2025

JEL Codes: M31

ABSTRACT

With the proliferation of social media, the influence of Social Media Influencers (SMIs) on consumers has also increased. Influencer marketing is one of the digital marketing methods frequently preferred by brands for product promotion. Generation Z, who prefers to learn through photos and videos, are therefore visual learners, and they are the consumer group that interacts most with SMIs and is defined as "digital natives." In this study, the mediating role of self-congruence in the effect of SMIs on the brand loyalty of Generation Z consumers was analyzed. The study analysis was conducted using Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM), a widely used method for examining relationships between multiple variables. The data set consisting of 286 participants was analyzed with Smart PLS 4, which is one of the analysis programs that use ECT- SEM together. According to the results of the study examining the mediating role of self-image congruence in the effect of SMIs on the brand loyalty of Generation Z, the credibility of SMIs, image congruence with the product they promote, and meaning transfer do not affect consumers' self-image congruence with the promoted brand. However, the attractiveness of the SMIs positively affects consumers' self-image congruence. In another finding, credibility and meaning transfer have a positive effect on brand loyalty. In line with these results, Generation Z consumers' brand loyalty will significantly increase if the SMI is perceived as trustworthy, honest, knowledgeable about the promoted product or service, competent in shaping public opinion, and effective in communication. In addition, self-congruence fully mediated the effect of meaning transfer and trustworthiness on brand loyalty and made the relationship insignificant. This result, which will fill an important gap in the literature, is the most important output of the research. In this context, the credibility and meaning transfer ability of SMIs positively affect the brand loyalty of digital consumers of Generation Z, but these consumers do not develop any loyalty relationship with brands that are not compatible with their self-image. This research offers important insights for marketing professionals.

Keywords: Influencer marketing, Social media marketing, Self-congruity, Source credibility, Brand loyalty

Influencer Pazarlamasının Dijital Yerlilerin Marka Sadakatine Etkisinde Benlik Uyumunun Aracılık Rolü

Süreç

Geliş: 06/12/2024

Kabul: 22/02/2025

Jel Kodları: M31

ÖZET

Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, Sosyal Medya Influencer'larının (SMI) tüketiciler üzerindeki etkisi de artmıştır. Influencer pazarlaması, günümüzde ürün tanıtımı için markalar tarafından sıklıkla tercih edilen dijital pazarlama yöntemlerinden biridir. Özellikle fotoğraf ve videolarla öğrenmeyi tercih eden, dolayısıyla birer görsel öğrenici olan Z kuşağı, sosyal medya influencer'larıyla en çok etkileşime geçen ve "dijital yerliler" olarak tanımlanan tüketici grubudur. Bu çalışmada, SMI'ların, Z kuşağı tüketicilerin marka sadakatine etkisinde benlik uyumunun aracılık rolü analiz edilmiştir. Araştırmanın analiz sürecinde birden fazla değişkenin birbiri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde sıklıkla kullanılan Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (EKK-YEM) kullanılmıştır. 286 katılımcıdan oluşan veri seti, EKK-YEM'in birlikte kullanıldığı analiz programlarından Smart PLS 4 ile analiz edilmiştir. SMI'ların Z kuşağının marka sadakatine etkisinde benlik uyumunun aracılık rolünün incelendiği araştırmanın sonuçlarına göre; sosyal medya etkileyicilerinin güvenilirliği, tanıttıkları ürünle imaj uyumu ve anlam transferi, tüketicilerin tanıttıkları marka ile benlik imajı uyumunu etkilememektedir. Ancak, sosyal medya etkileyicisinin çekiciliği, tüketicilerin benlik uyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Diğer bir bulguda ise güvenilirlik ve anlam transferinin marka sadakati üzerinde olumlu bir etki yarattığı görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda, takip edilen sosyal medya fenomeninin güvenilir olması, dürüstlük göstermesi, tanıttığı ürün veya hizmet hakkında bilgi sahibi olması, kamuoyu oluşturma konusunda yetkinliğe sahip olması ve etkili iletişim becerilerine sahip olması Z kuşağı tüketicilerin marka sadakatini artıracaktır. Ayrıca anlam transferi ve güvenilirliğin marka sadakatine etkisinde benlik uyumunun tam aracılık etkisi gözlemlenmiş ve ilişkiyi anlamsızlaştırmıştır. Literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracak olan bu sonuç, araştırmanın en önemli çıktısıdır. Bu bağlamda, SMI'ların güvenilirliği ve anlam transfer yeteneği takipçisi olan Z kuşağının oluşturduğu dijital tüketicilerin marka sadakatini pozitif yönde etkilemekte fakat bu tüketiciler, kendi benlik imajlarıyla uyumlu olmayan markalarla herhangi bir sadakat ilişkisi geliştirmemektedir. Bu araştırma, pazarlama profesyonellerine önemli içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkileyici pazarlama, Sosyal medya pazarlaması, Benlik uyumu, Kaynak güvenilirliği, Marka sadakati

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Introduction

With the advent of social media, social media influencers have become an important alternative for brand promotion. With the widespread use of social media platforms, marketing strategies have also begun to go digital and have become particularly effective with young consumer groups. Individuals born between 1995 and 2010, known as Generation Z or 'Digital Natives' (Priporas et al., 2020), are the consumer group most accustomed to digital technologies and social media platforms. The term 'digital natives' has emerged to describe young people born in the internet age who have grown up with new technologies such as video games, mobile phones, etc. (Prensky, 2001). Seemiller & Grace (2016) defined 'digital natives' as people born between 1995 and 2010. Digital natives are a more tech-savvy generation because they were born in the digital age and often socialise online (Wong et al., 2022, p. 115). This generation is involved in the process of co-creating with brands and consumes information online (Williams et al., 2012). This generation, which prefers methods that allow it to reach results faster rather than complex processes to access information, has a very high rate of internet use (Erwin et al., 2023, p. 1040).

While Generation Z is defined as "digital natives" born in the digital age, Generation X is defined as "digital immigrants" (Agárdi & Alt, 2024, p. 1464). Digital migrants consumers who were introduced to computers and the Internet in their adulthood. (Wang et al., 2013). Some researchers believe that digital immigrants have difficulty learning and using new technologies, and some even resist new digital technologies (Vodanovich et al., 2010; Chris Zhao et al., 2014, p. 223). On the other hand, some researchers argue that although digital natives are born into a technological world, many digital immigrants have more technological knowledge and are more skilled in using digital devices (Kesharwani, 2020, p. 1). While digital natives prefer to spend time on social networks where they can communicate and interact synchronously, digital migrants tend to use asynchronous digital communication tools such as email (Khoir & Davison, 2014; Metallo & Agrifoglio, 2015). Digital natives have characteristics such as chatting online, instant messaging in digital communication, frequently sharing events in their daily lives on digital platforms, instantly sharing their personal opinions and insights on social media platforms, using digital channels as part of both personal and professional life, creating content, and interacting. Digital immigrants, on the other hand, are distinguished from digital natives by characteristics such as preferring email in digital communication, calling rather than instant messaging in mobile communication, limited sharing on digital channels, sharing their thoughts with their peers rather than sharing with everyone on blogs, being consumers rather than creators of content, using digital channels only as part of their professional life to enhance their functionality (Kesharwani, 2020, p. 3; Vodanovich et al., 2010).

The most fundamental difference between Generation Z and Generation Y is that while Generation Z prefers product uniqueness, Generation Y pays for the value that brands provide to them (Bhargava et al., 2020). Some studies in the literature suggest that influencer marketing is more effective with Generation Z than with Generation Y (Grácio, 2020) and that the use of influencer marketing in marketing communications by companies targeting Generation Z will be beneficial in developing relationships with Generation Z consumers and increasing their loyalty (Nadanyiova & Sujanska, 2023). In fact, the study conducted by Ninan et al. (2020) concluded that social media marketing is more effective than traditional marketing methods on Generation Z and that social media marketing can affect the purchase intention of Generation Z consumers.

It shows that Generation Z uses social media more than Generation Y for education, entertainment, shopping, and socializing, but both generations use social media equally for information search (Mude & Undale, 2023). According to the results of another study investigating the effects of social media marketing activities on the travel behavior of Generation Z, Generation Z women are affected by the personalization of social media marketing activities and word-of-mouth marketing applications, whereas Generation Z male consumers are more responsive to the entertainment aspects of these applications (Liu et al., 2023). Another study revealed that social media marketing has a significant effect on the hedonic shopping value and impulsive purchases of Generation Z (Saputra & Amani, 2023).

The role of SMIs in increasing brand loyalty is crucial for corporate success, making it a significant area of interest for both academics and marketing professionals. In recent years, marketers have increasingly collaborated with SMIs to gain competitive advantages and strengthen their branding efforts. Over the past decade, SMIs have become an integral part of marketing strategies across many brands (Saini, 2021).

Influencer marketing facilitates the ability of brands to reach large audiences via social media and establish deeper connections with their target audience. SMIs can directly influence consumer-brand interactions and perceptions, playing a key role in fostering brand loyalty (Dilek & Çatı, 2023; Yılmaz et al., 2022).

Consumers are drawn to brands not only for their functional benefits but also for the symbolic meanings embedded in the brand's image (McCracken, 1986). Brands with unique images or personalities enable individuals to express their identity, seek approval, or develop a stronger sense of self (Aaker, 1999; Park ve John, 2010). Studies show that consumers often favor brands whose image resonates with their personal self-concept or identity (Liu et al., 2012; Mazodier & Merunka, 2012).

Brand consumption fulfills significant psychological needs by shaping, expressing, and reinforcing self-image while also emphasizing individuality and differentiation from others (Sirgy, 1982; McCracken, 1986). The alignment between

a consumer's self-image and the brand's user image has long been recognized as a positive factor in influencing consumer behavior. In marketing, this alignment is referred to as self-congruity (Sirgy et al., 1997).

Self-congruity refers to consumers' perception of alignment between their self-images and the brand or SMI. It has been shown that self-congruity influences various consumer behaviors, including brand preference, brand attitude, and satisfaction (Liu et al., 2012; Hosany & Martin, 2012; Marshall et al., 2008).

In the literature, there are studies showing that SMIs can affect the brand loyalty of Generation Z, and purchase intention has a mediating role in this relationship (Pinto & Paramita, 2021); that the credibility of SMIs has a significant effect on the purchase intention of Generation Z, and that the brand image has a full mediating role in this relationship (Nugroho et al., 2022; Tamara et al., 2021; Ghaleb & Alawad, 2024); and that perceived SMI credibility, the level of SMI-product fit, perceived expertise, and trustworthiness affect the purchase intention of Generation Z (Dharma et al., 2024). Based on these data, there are studies in the literature investigating the effect of SMIs on the purchase intention of Generation Z, but there are limited studies examining the effect on brand loyalty. In addition, there is no study on the mediating role of self-congruity for Generation Z or digital natives. In this context, the current study is expected to fill this gap.

The purpose of this study is to investigate the mediating role of self-congruity in the impact of SMIs on the brand loyalty of Generation Z consumers. This study will delve into the effects of SMIs and how consumers' perceptions of self-congruity influence brand loyalty, providing valuable insights for both academic literature and digital marketing professionals.

Theoretical Background

Source Credibility

Source credibility refers to the positive attributes of a message source that influence the receiver's acceptance of the message, and the characteristics used to persuade the receiver (Ohanian, 1990). Source credibility theory states that a message is more effective if it comes from a source that is trusted by consumers (van Reijmersdal et al., 2024). In the context of social media, source credibility is the degree to which content creators are perceived as trustworthy, knowledgeable, and believable (Zha et al., 2018).

In influencer marketing, online source credibility plays a significant role in shaping consumer behavior and brand responses. Research shows that dimensions of credibility such as expertise, trustworthiness, and attractiveness significantly influence consumers' product interest, parasocial relationships, and purchase intentions (van Reijmersdal et al., 2024; Fatima & Billah, 2023; Crespo & Tille, 2024; Bogoevska-Gavrilova, 2023; Ohanian, 1990).

Influencer marketing also has a substantial impact on customer-based brand equity and purchase intentions by influencing perceptions of online source credibility (Güven & Köken, 2022). The credibility and expertise of influencers play a critical role in shaping the perceived trustworthiness of sponsored content, and subjective commentary based on personal experiences is often considered more reliable than objective product information (Lee, 2019).

The model of the current research was created by utilizing the attractiveness and trustworthiness (credibility) dimensions of the source credibility theory (SCR) and the product match-up, transfer meaning, self-congruity, and brand loyalty variables. Since the study investigates the impact of SMIs on brand loyalty and self-congruity, the SCT frequently used in this field, has been employed. The SCT model is widely used in areas such as e-commerce, digital marketing, healthcare, education, media, and management. It is applied to understand users' trust in online sources and the effects of this trust across various domains (Tian & Li, 2022; Yuan, S., & Lou, 2020; Luo vd., 2013). According to the theory, information provided by a reliable source can influence consumers' beliefs, opinions, attitudes, and behaviors (Wang et al., 2017). The research model is shown in Figure 1. The variables in the model are: Attractiveness (A) and Credibility (C), which are the two variables of the Source Credibility Model (SCM); Product Match-up (PM), Transfer of Meaning (T), Self-congruity, and Brand loyalty. The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

Self-Congruity

The self-concept was initially developed as a unidimensional theory, but over time it has been expanded to include different dimensions such as the ideal self, the social self, and the ideal social self, and has become a multidimensional theory (Sirgy, 1982). Sirgy and colleagues (2000) identified four basic self dimensions: actual self, ideal self, social self, and ideal social self.

While the real self refers to the way an individual perceives himself/herself, the ideal self represents the individual's perception of himself/herself as the person he/she wants to be. The social self includes perceptions of how an individual believes others see him/her, while the ideal social self reflects how an individual prefers to be perceived by others (Dogra, 2019).

Levy's (1959) theory posits that products embody symbolic meanings, which can psychologically influence consumers. This notion paved the way for further theories that suggest consumers develop a repertoire of self-images depending on different situations and express varying selves to receive positive feedback (Schenk & Holman, 1980).

Self-congruity refers to the degree of fit between the consumer's self-concept and the brand's personality. This alignment influences the consumer's experience or feelings during the consumer-brand relationship formation process (Aaker, 1999). According to Hanna and Wozniak (2001), self-congruity is the tendency of consumers to purchase products that align with certain aspects of their personality. Xue (2008) suggests that consumers purchase products for the symbolic value associated with their use and image. Self-congruity is a concept that can be used to analyze how brands emotionally and personally impact consumers (Dogra, 2019).

In consumer psychology, the notion of self has been employed to understand decision-making before purchasing (Hung & Petrick, 2011). Research has shown that consumers often prefer brands that align with their self-concept (Belanche et al., 2021; Xu & Pratt, 2018). Pradhan et al. (2014) have shown that alignment between a consumer and a brand or a sports celebrity and a sports brand can contribute to consumers developing a positive attitude toward the brand. Malewicki (2005) stated that alignment between a consumer's self-concept and the product increases emotional attachment, and the use of trusted brand advocates can facilitate this effect.

Consumers' self-congruity with SMLs refers to the level of fit they perceive between themselves and SMLs, based on factors such as age, lifestyle, or personality traits (Xu and Pratt, 2018). Consumers who are congruent with SMLs and brands exhibit more positive attitudes toward the brand and have higher purchase and recommendation intentions, which increases the efficiency of influencer marketing efforts (Belanche et al., 2021). Self-congruity provides strategic insights for marketing managers for positioning and advertising research, serving as a foundation for market segmentation (Khan & Kashif, 2023). The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H1: Social media influencers have an impact on digital natives' self-congruence.

Attractiveness

According to McGuire (1985), the attractiveness of a source involves factors such as familiarity, similarity, likeability, and physical appeal. A message from an attractive source receives more approval from consumers (Kim & Kim, 2021). Attractive SMLs are more likely to capture the attention of their followers and influence them positively (Lim et al., 2017, p. 22).

Previous studies have shown that perceived social media marketing activities have a significant positive effect on attractiveness, that consumers who perceive SMLs as attractive develop a stronger parasocial relationship, and that attractiveness has a significant positive effect on online impulsive purchasing (Koay et al, 2021; Lee & Watkins, 2016; Yuan & Lou, 2020). On the other hand, Sokolova & Kefi (2020) reported that successful outcome, parasocial interaction, and attractiveness showed a negative relationship. The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H1a: The attractiveness of SMLs has an impact on digital natives' self-congruence.

Credibility

The words and practices of SMLs are often perceived as more credible and persuasive by consumers (Talaverna, 2015). Consumers who perceive SMLs as trustworthy are able to develop a stronger parasocial relationship, and the perception of SMLs as trustworthy positively affects online impulsive purchasing (Koay et al., 2021). Since SMLs tend to form closer relationships with consumers, they are perceived as more credible, sincere, and knowledgeable when promoting brands, especially among younger generations (Lim et al., 2017). The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H1b: The credibility of SMLs has an impact on digital natives' self-congruence.

Product Match-up

The match between a brand's spokesperson and the product is critical for the success of marketing strategies (Lim et al., 2017, p. 22). SMLs, as spokepeople of the brand, must align well with the product characteristics. When there is an ideal match, consumer attitudes towards the brand will be positive (Kamins & Gupta, 1994). According to Shimp (2000), the match between an opinion leader and a product is a factor that affects purchase intention. Therefore, the match between the SMI and the product they promote, that is, their compatibility, will positively affect the outcome of the promotion (Lim, 2017, p. 23). The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H1c: The product match-up of a SMLs' image with the promoted product has an impact on digital natives' self-congruence.

Transfer Meaning

McCracken (1989) argues that endorsement effectiveness is derived from the meaning transfer process and therefore the effectiveness of a brand endorser is based on the endorsement process and the ability of the SMIs to convey product meaning. According to marketers, consumers prefer to purchase products that are endorsed by their reference groups (Fowles, 1996). Therefore, marketers expect SMIs to not only attract attention but also to convey positive meanings to the product belonging to the brand (Audi et al., 2015). The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H1d: The transfer meaning of SMIs has an impact on digital natives' self-congruence.

Brand Loyalty

SMIs are known to influence brand loyalty by strengthening brand image. The literature includes several studies exploring the impact of SMIs on brand loyalty. SMIs positively affect brand loyalty through electronic word-of-mouth communication, especially among female consumers (Harison and Lahav, 2024). Another study investigating the effect of SMIs sponsored by Nike on consumer behavior found that Instagram influencers positively affect brand loyalty (Kumar, 2024). Another study concluded that interactivity and attractiveness mediate the relationship between SMIs and brand loyalty (Ahmed and Ghaffar, 2024). In addition, brand image mediates the effect of SMIs on brand loyalty (Saini et al., 2021). Trustworthy content from influencers reduces consumer skepticism, increases trust in brands, and leads to greater brand loyalty (Gökerik, 2024). The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H2: SMIs have an impact on digital natives' brand loyalty.

H2a: The attractiveness of SMIs has an impact on digital natives' brand loyalty.

H2b: The credibility of SMIs has an impact on digital natives' brand loyalty..

H2c: The product match-up of SMIs' image with the promoted product has an impact on digital natives' brand loyalty.

H2d: The transfer meaning of SMIs has an impact on digital natives' brand loyalty.

Self-Congruence and Brand Loyalty

Studies on the effect of self-image congruence on brand loyalty reveal that this congruence indirectly strengthens brand loyalty through consumer satisfaction. In other words, self-image congruence creates a positive effect on brand loyalty by increasing consumer satisfaction. In addition, self-image congruence has a direct effect on brand loyalty (Kressmann et al., 2006; Köksal and Demir, 2012). When consumers prefer brands that are compatible with their self-image, their brand loyalty levels increase. In addition, self-image congruence affects customer preferences and brand loyalty by shaping the connection between brand personality and brand equity (Hellemans et al., 2023). In addition, self-image congruence plays a moderating role in the relationship between perceived coolness and brand equity through brand love (Khan and Kashif, 2023).

Studies have shown that self-image congruence positively affects brand love and loyalty, and this effect increases brand loyalty (Shimul and Phau, 2023; Köksal and Demir, 2012). In addition, another study determined that self-image congruence mediates the relationship between brand personality and brand loyalty (Tariq et al., 2023). Amjad and colleagues' (2018) research revealed that self-image congruence is a factor that moderates the relationship between brand personality and brand trust. The findings of Pinto and Paramita (2021) show that sustainable image congruence positively affects the brand loyalty of Generation Z, and this effect occurs indirectly through purchase intention. However, no study has been found in the literature examining the mediating role of self-image congruence in the effect of online source credibility on brand loyalty among Generation Z consumers. The scale items were adapted from previous and recent studies in the literature to suit the current research.

H3: Self-congruence has an impact on brand loyalty.

H4: Self-congruence mediates the impact of SMIs on digital natives' brand loyalty.

H4a: Self-congruence mediates the effect of social media influencers' attractiveness on digital natives' brand loyalty.

Among the sub-dimensions of Source Credibility Theory (SCT), credibility plays a crucial role in influencing brand loyalty through SMIs (Bogoevska-Gavrilova, 2023; Alam et al., 2012; Serman & Sims, 2022; Rather et al., 2022; Gunnarsson et al., 2018). SMIs who are perceived by the consumer as experts on the product or service will be adopted as trustworthy (Ohanian, 1990; Munnukka et al., 2016).

H4b: Self-congruence mediates the effect of social media influencers' credibility on digital natives' brand loyalty.

H4c: Self-congruence mediates the effect of social media influencers' product match-up on digital natives' brand loyalty.

H4d: Self-congruence mediates the effect of social media influencers' transfer meaning on digital natives' brand loyalty.

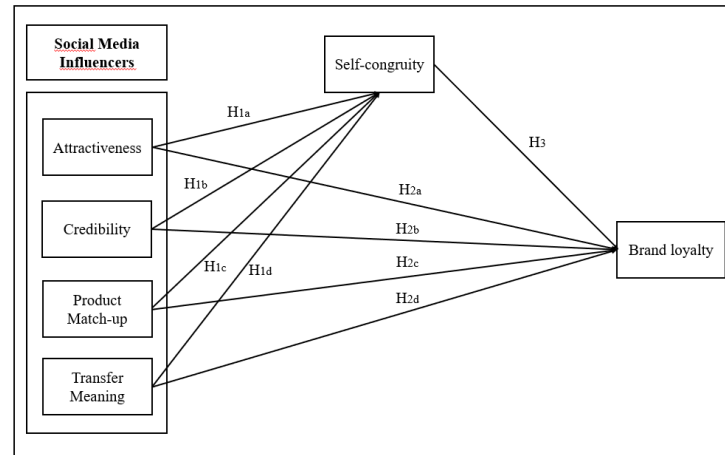

Figure 1. Conceptual research model
Şekil 1. Araştırmmanın kavramsal modeli

Materials and Methods

Material

This research offers an in-depth exploration of the impact of SMIs by assessing four key factors: credibility of the source (Hovland & Weiss, 1951), attractiveness of the source (McGuire, 1985), product-influencer alignment (Till & Busler, 1998), and the transfer of meaning (McCracken, 1989). The purpose of the study is to examine the mediating role of self-congruity in the effect of SMIs on the brand loyalty of digital natives. Studies on this subject are quite limited in the literature on digital natives who use social networks most frequently and have strong visual learning abilities (Pinto, & Paramita, 2021, Becerra, 2019). A review of the literature reveals that most studies have focused on Generation Y (Zuniga Rendon, 2018; Dhameeth & Ochi, 2017; Khan vd., 2021; Gubatova, 2020). For this reason, Generation Z has been chosen as the consumer group for this research.

The sample consists of Generation Z consumers who are 18 years of age and older, reside in Istanbul, and follow at least one social media influencer. A sample size of at least five times the number of survey questions is considered sufficient for analysis (Brown, 2015; Tabachnick & Fidell, 2013). According to the sample size calculation formula based on population size, confidence interval, and margin of error (Kılıç, 2012), the minimum sample size was determined to be 384 with a 95% confidence interval and a 5% margin of error.

The sample consists of Generation Z consumers who are over the age of 18, reside in Istanbul, and follow at least one social media influencer. The simple random sampling method was used in selecting the research sample. In the simple random sampling method, the sample selected from the universe is determined by a completely random selection process. In other words, each unit or individual has the same chance of being included in the sample as all other units in the universe (Büyüköztürk, 2018). The main reason for using this method in calculating the research universe is the sampling method suggested by Terzis and Economides (2010). This method adopts the view that it is sufficient for determining the universe in cases where it is difficult to determine the sample size. 405 survey forms were distributed within the possibilities, 387 survey forms were determined to be valid due to reasons such as working hours, reluctance, and reluctance, and finally, 2 survey forms were determined to be incomplete and 385 survey forms were analyzed. Partial Least Squares Structural Equation Modeling (LSS-YEM), which is frequently used in examining the relationships between multiple variables, will be used while analyzing the research. The analyzes will be carried out with the Smart PLS 4 program.

Data Collection Process and Analysis

The scale items were adapted from previous studies in the literature to fit the current research. The source credibility was adapted from Hovland and Weiss (1951); source attractiveness from McGuire (1985); product fit from Till and Busler (1998), and meaning transfer from McCracken (1989); self-congruity from Dogra's (2019) study; and brand loyalty scale from De Vries & Carlson's (2014) study. The scale statements are detailed in Table 1.

The prepared scale was administered to potential users via face-to-face surveys. The survey was distributed to 385 participants between May 20, 2024, and July 8, 2024. A total of 302 participants responded to the survey, and after eliminating erroneous data, analyses were conducted with 286 usable responses. Before the scale questions in the survey, participants were asked about the category of the brand that had the most positive impact on them among the

product/service brands promoted by the influencer they followed most frequently on social media, and they were asked to answer the following questions by thinking of a brand belonging to the category they determined.

Analysis

In the analysis phase, Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM), a commonly used method for examining relationships between multiple variables, was employed (Hair et al., 2017, pp. 56-67; Toraman, 2023, pp. 11). The analyses were performed using Smart PLS 4, one of the programs that supports this model. After data collection, the analysis process commenced. Initially, erroneous data were cleaned, followed by reliability and validity analyses, where factor loadings, Cronbach's Alpha, composite reliability, and Average Variance Extracted (AVE) values were examined. Correlation analysis and hypothesis testing were then carried out. In the final stage, R^2 and adjusted R^2 values were calculated to complete the analysis process.

In the analysis, reliability and validity tests were first performed, as shown in Table 1. Factor loadings, Cronbach's Alpha, and CR values need to be above 0.70, while AVE values should exceed 0.50 (Hair et al., 2020). The analysis results showed that the factor loadings, Cronbach's Alpha, and composite reliability values met these conditions. Consequently, the values of the research variables are statistically significant in terms of reliability and validity.

Table 1. Construct validity and reliability

Tablo 1. Geçerlilik ve güvenilirlik değerleri

Variables	Indicators	Factor loadings	Cronbach's Alpha	Composite Reliability - CR	Average Variance Value (AVE)
Self-Congruity	SC1: I prefer this brand because it matches personality.	0.899	0.945	0.956	0.784
	SC2: I prefer this brand because of its functional features (color, packaging, etc.).	0.894			
	SC3: I feel safer when I purchase a product/service from this brand (compared to other brands).	0.911			
	SC4: This brand helps me improve my personal status.	0.897			
	SC5: I feel good when this brand's community/social media account shares/responds to my thoughts.	0.907			
	SC6: I feel good when others agree with my beliefs.	0.835			
Brand loyalty	B1: I would recommend the product/service of the brand promoted by the social media influencer to others.	0.923	0.957	0.965	0.822
	B2: I tell others about the product/service of the brand promoted by the social media influencer.	0.910			
	B3: I say positive things about this brand to other people.	0.933			
	B4: I intend to remain loyal to this brand in the future.	0.911			
	B5: I will not stop supporting this brand.	0.905			
	B6: I consider myself a loyal customer/advocate of this brand.	0.857			
Attractiveness	A1: The social media influencer I follow has a good personality.	0.911	0.945	0.956	0.784
	A2: The social media influencer I follow has intellectual ability.	0.878			
	A3: The social media influencer I follow has an attractive physical appearance.	0.839			
	A4: The social media influencer I follow has good behavior.	0.923			
	A5: The social media influencer I follow has an attractive face.	0.867			
	A6: The social media influencer I follow is presentable.	0.892			
Credibility	C1: I can trust the social media influencer I follow.	0.872	0.947	0.958	0.792

The Fornell-Larcker Criterion table was used for the correlation analysis, which is presented in Table 2. In the correlation analysis, it is expected that the correlation coefficient between a variable and itself will be high. Upon reviewing the table, the results of the correlation analysis were found to be consistent with the literature (Hair et al., 2020).

Table 2. Fornell-Larcker Criterion Table, Results of Correlation Analysis Between Variables
Tablo 2. Fornell-Larcker Kriteri Tablosu, Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

Variables	A	B	C	PM	SC	T
A	0.885					
B	0.808	0.907				
C	0.892	0.842	0.890			
PM	0.845	0.838	0.920	0.935		
SC	0.659	0.672	0.656	0.673	0.891	
T	0.853	0.838	0.887	0.922	0.667	0.952

A: Attractiveness, B: Brand loyalty, C: Credibility, PM: Product Match-up, SC: Self-Congruity, T: Transfer Meaning

Discussion

Path coefficients, R^2 , factor loadings and relationships between hypotheses are given in Figure 2. The final results of the research are given collectively in Figure 2.

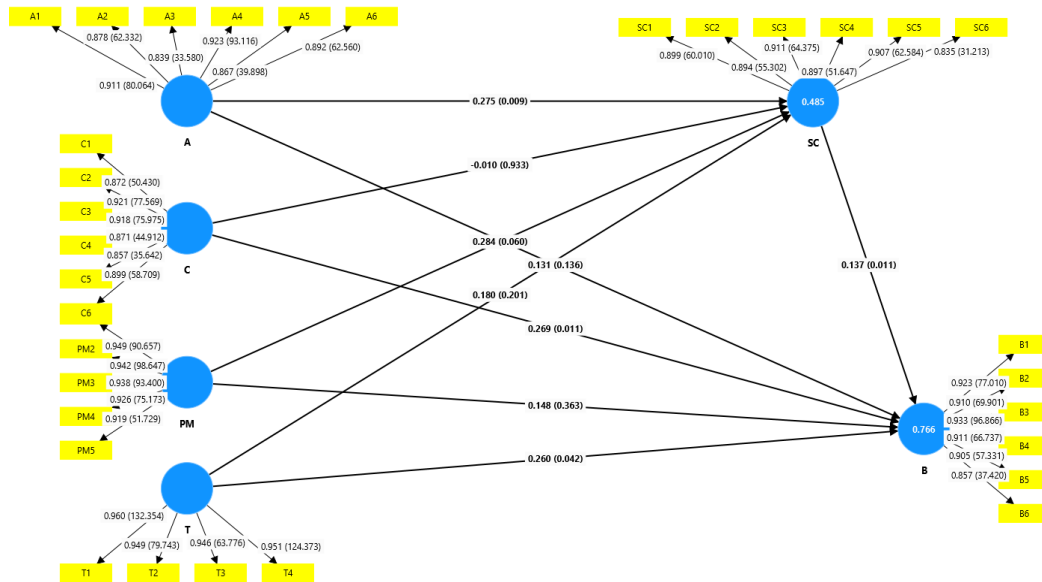

Figure 2. Research path analyses
Şekil 2. Araştırmanın yol analizi

The hypotheses of the research model were examined, as shown in Table 3. Upon reviewing the hypothesis results, hypotheses H2a, H1b, H1c, H2c, and H1d were rejected, while H1a, H2b, H2d, and H3 were accepted. The hypothesis results of variables Transfer Meaning and Credibility are consistent with the literature (Pinto & Paramita, 202; Bogoevska-Gavrilova, 2023; Alam et al., 2012; Serman & Sims, 2022; Rather et al., 2022; Gunnarsson et al., 2018; Ohanian, 1990; Munnukka et al., 2016; Harison & Lahav, 2024; Gökerik, 2024; Kumar, 2024). While studies on the impact of self-congruity on source credibility exist (Yoon & Kim, 2016; Ayeh et al., 2013; Chih et al., 2020), no research was found examining the impact of source credibility on brand-self congruity. The hypothesis result of the SC variable is consistent with the literature (Kressmann et al., 2006; Köksal & Demir, 2012; Shimul & Phau, 2023).

Table 3. Structural equation model analysis results

Tablo 3. Yapısal eşitlik modeli analiz sonuçları

Hypotheses	Path	Original Sample	t-values	p-values	p<0,05 ?
H1a	A→SC	0.275	2.616	0.009	Cannot be rejected
H2a	A→B	0.131	1.491	0.136	Rejected
H1b	C→SC	-0.010	0.084	0.933	Rejected
H2b	C→B	0.269	2.546	0.011	Cannot be rejected
H1c	PM→SC	0.284	1.886	0.060	Rejected
H2c	PM→B	0.148	0.910	0.363	Rejected
H1d	T→SC	0.180	1.280	0.201	Rejected
H2d	T→B	0.260	2.033	0.042	Cannot be rejected
H3	SC→B	0.137	2.553	0.011	Cannot be rejected

p < 0.05

The relationships where full mediation occurred are shown in Table 4. Self-congruity fully mediated the effect of meaning transfer on brand loyalty, rendering the direct relationship insignificant. Similarly, self-congruity mediated the effect of credibility on brand loyalty, also rendering the direct relationship insignificant. These findings distinguish this study from other research in the literature. The fact that full mediation rendered the direct relationship insignificant indicates that the intervening variable (self-congruity) completely absorbs the effect of the independent variable on the dependent variable, making the direct relationship between the two variables statistically insignificant. This underscores the importance of the mediating variable's effect on the dependent variable (Baron & Kenny, 1986).

Table 4. Specific indirect effects

Tablo 4. Aracılık etkisi analiz sonuçları

Path	Original Sample	t-values	p-values
T→SC→B	0.025	1.010	0.313
C→SC→B	-0.001	0.075	0.940

The R² value represents the percentage of variance explained by the independent variables in relation to the dependent variable. When examining the R² and adjusted R² values in this study, it is observed that the R² value for brand loyalty, the dependent variable, is 0.762. This indicates a strong percentage of variance explained. In this context, the R² value of 0.762 for the dependent variable is statistically acceptable. This suggests that the independent and mediating variables included in the model were successfully selected (Hair et al., 2017, pp. 50-68; Yıldız, 2020, pp. 55-64; Toraman, 2024, pp. 6-8).

Table 5 : Results of R2 and R2 adjusted

Tablo 5. Değişkenlerin açıklayıcılık düzeyleri

Items	R ²	Radj ²
B	0.766	0.762
SC	0.485	0.478

The most important outcome of the study is that self-congruity fully mediates the effect of meaning transfer and reliability on brand loyalty and renders the relationship meaningless. This result is the original value of the study and fills an important gap in the literature. In this context, the reliability and meaning transfer ability of SMIs positively affect the brand loyalty of digital consumers consisting of Generation Z, who are followers, but these consumers do not develop any loyalty relationships with brands that are not compatible with their self-image. These findings differentiate the current study from other studies in the literature. Based on this result, marketers can focus on enhancing consumer self-congruity to build a strong consumer-brand relationship. The research will shed light on new research in the field of influencer marketing by examining the relationship between SMIs credibility, and brand loyalty and self-congruity.

This study provides insights for marketers regarding influencer marketing. Considering all these results, it can be said that careful analysis and strategic collaborations in the selection of SMIs have the potential to enhance a brand's ability to reach and engage its target audience. Most importantly, brand managers should ensure that their products align with the self-image of their target audience. Choosing credible SMIs who can accurately transfer meaning and align with the consumer's self-image can be a crucial step toward brand success.

Additionally, performance analyses of influencer marketing strategies should be conducted regularly to optimize content for the target audience. A detailed evaluation process is also required to determine whether SMIs are aligned with brand values. This evaluation process is essential to ensure that SMIs communicate the brand message accurately.

As a result, the fit between consumers' self-congruity and brand image has a significant impact on strengthening brand loyalty. By establishing brands that align with consumers' self-image congruence, brand managers can enhance consumer satisfaction, directly strengthen brand loyalty, and ultimately achieve a competitive advantage.

Conclusion

This study examined the effects of source credibility, source attractiveness, product fit, and meaning transfer on self-concordance and brand loyalty. First, it was found that the attractiveness of SMIs and product match-up were not significantly related to brand loyalty (H2a and H2c were rejected). Second, it was concluded that the credibility, product match-up, and meaning transfer by SMIs were not significantly related to self-congruity (H1b, H1c, H1d). Third, self-congruity was found to have a positive effect on brand loyalty (H3), consistent with similar studies in the literature (Pinto & Paramita, 202; Bogoevska-Gavrilova, 2023; Alam et al., 2012; Serman & Sims, 2022; Rather et al., 2022; Gunnarsson et al., 2018; Ohanian, 1990; Munnukka vd., 2016; Harison & Lahav, 2024; Gökerik, 2024; Kumar, 2024).

When evaluating the study's findings, it was observed that the credibility of SMIs, the alignment of their image with the product they promote, and meaning transfer did not affect the congruity between the consumer's self-image and the promoted brand. However, the attractiveness of SMIs positively influenced self-congruity. Attractiveness refers not only to physical characteristics but also to intellectual abilities, a good personality, and behavior. Based on this result, it is recommended that marketing professionals consider these attractiveness traits when aiming to achieve consumer-brand self-congruity in their selection of SMIs.

Only the significant mediating variables were examined in Table 4, and it was found that credibility and meaning transfer positively affected brand loyalty. According to these results, an influencer who is perceived as trustworthy, honest, knowledgeable about the product or service they promote, and has the ability to form public opinion and communicate effectively will increase brand loyalty among their followers, i.e., the consumers.

On the other hand, self-congruity fully mediated the effects of meaning transfer and credibility on brand loyalty, rendering the direct relationship insignificant. This suggests that when self-congruity is introduced, the direct effect of meaning transfer and credibility disappears. In this case, the direct relationship between meaning transfer and brand loyalty, as well as between credibility and brand loyalty, becomes insignificant.

The limitation of the study is that it was conducted only with Generation Z consumers, who are digital natives aged 18 and over and live in Istanbul. Future studies can be conducted with Generation Z consumers who are currently under the age of 18 and living in different cities. In addition, comparative studies including Generation Y or Generation X consumers, who are digital immigrants, can provide valuable contributions to the literature in this field. Since the study was conducted cross-sectionally and in a specific time period, the attitudes of users toward social media influencers may change over time, and the findings of the study may be specific to the period in which the study was conducted. Therefore, similar studies can be conducted in different periods. In addition, the honesty and accuracy of the responses given by the participants to the survey questions is a limitation of any study.

In future studies, the mediating role of SMIs in the effect of self-congruity on the brand loyalty of digital immigrants can be analyzed and compared with digital natives. The studies can be repeated by conducting studies not only with Istanbul but also with digital natives living in different regions. The different effects of SMIs on the self-congruity and brand loyalty of digital natives can be investigated with appropriate scales. In the future, a similar study can be conducted with Generation Alpha, the latest generation that came after digital natives (Gen Z), and compared with Gen Z.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: ACG (%100) Veri Toplanması: ACG (%100) Veri Analizi: ACG (%100) Makalenin Yazımı: ACG (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: ACG (%100)	Author Contributions	Research Design: ACG (%100) Data Collection: ACG (%100) Data Analysis: ACG (%100) Writing the Article: ACG (%100) Article Submission and Revision: ACG (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr

Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Kurul	Bu çalışmada kullanılan veriler, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından onaylanmıştır.	Ethics Committee	The data used in this study were approved by the Academic Research and Publication Ethics Committee of İstanbul Nişantaşı University.

References

- Aaker, J.L. (1999), "The malleable self: the role of self-expression in persuasion", *Journal of Marketing Research*, Vol. 36 No. 1, pp. 45-57.
- Agárdi, I., & Alt, M. A. (2024). Do digital natives use mobile payment differently than digital immigrants? A comparative study between generation X and Z. *Electronic Commerce Research*, 24(3), 1463-1490.
- Ahmed, S., Islam, T., & Ghaffar, A. (2024). Shaping Brand Loyalty through Social Media Influencers: The Mediating Role of Follower Engagement and Social Attractiveness. *SAGE Open*, 14(2), 21582440241242928.
- Alam, A., Usman Arshad, M. and Adnan Shabbir, S. (2012), "Brand credibility, customer loyalty and the role of religious orientation", *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 24 No. 4, pp. 583-598.
- Aman, Kumar. (2024). The impact of social media influencers on consumer behavior: a case study of instagram influencers on nike. *Indian Scientific Journal of Research In Engineering and Management*, 08, 1-5.
- Amjad, A., Amjad, F., Jamil, K., & Yousaf, S. (2018). Moderating role of self-congruence: Impact of brand personality on Brand attachment through the Mediating role of Trust. *Information Management and Business Review*, 10(1), 13-22.
- Ayeh, J. K., Au, N., & Law, R. (2013). "Do we believe in TripAdvisor?" Examining credibility perceptions and online travelers' attitude toward using user-generated content. *Journal of Travel Research*, 52(4), 437-452.
- Audi, M., Masri, R. Al, & Ghazzawi, K. G. (2015). The Effect of Celebrity Endorsement on Creating Brand Loyalty: An Application on the Lebanese Cosmetic Sector's Demand. *International Journal of Business Management & Economic Research*.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Becerra, A. (2019). *Generation Z: Social media, influencers and brand loyalty in entertainment* (Master's thesis, University of Southern California).
- Belanche, D., Casalo, L. V., Flavián, M., & Ibáñez-Sánchez, S. (2021). Understanding influencer marketing: The role of congruence between influencers, products and consumers. *Journal of Business Research*, 132, 186-195.
- Bhargava, S., Finneman, B. and Schmidt, J. (2020), "The young and the restless: Generation Z in America j McKinsey", available at: <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/the-young-and-the-restless-generation-z-in-america?cid=50ther-eml-alt-mip-mck&hlkid=550cd1d13d16942deb03600664c2499ac&hctky=51924144&hdpid=5d5fbe5d3-7a1f-4bdd-95c5-5e343a55d060#> (accessed 24 January 2025).
- Bogoevska-Gavrilova, I. (2023). Unraveling Influencer Loyalty: Examining the Impact of Source Credibility.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research* (2nd ed.). New York: Guilford Publications.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chih, W.-H., Hsu, L.-C., & Ortiz, J. (2020). The antecedents and consequences of the perceived positive eWOM review credibility. *Industrial Management & Data Systems*, 120(6), 1217-1243
- Chris Zhao, Y., Xu, X., Sun, X., & Zhu, Q. (2014). An integrated framework of online generative capability: interview from digital immigrants. *Aslib journal of information management*, 66(2), 219-239.
- De Vries, Natalie Jane ve Jamie Carlson. «Examining The Drivers and Brand Performance Implications of Customer Engagement with Brands In The Social Media Environment.» *Journal of Brand Management* 21, no. 6 (2014): 495-515.
- Dhameeth, S., & Ochi, Y. (2017). Relationship between millennials and brand loyalty: mediating brand loyalty factors. *Journal of Business Theory and Practice*, 5(3), 2329-2644.

- Dharma, I. B. S., Hengky, L. L. C., Ni, L. S., Zhen, L. S., Yee, L. Z., Brayn, N. U., ... & Sinha13, R. K. (2024). The Effect of Influencer Marketing on Gen Z Purchasing Intentions in Emerging Economies. *Education*, 7(3), 221-240.
- Dilek, H., & Çatı, K. Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisinde Marka İmajının Aracılık Rolü. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 113-130.
- Dogra, K. (2019). The impact of influencer marketing on brand loyalty towards luxury cosmetics brands: Comparison of Generation Z and Millennial. *Modul University*.
- Erwin, E., Saununu, S. J., & Rukmana, A. Y. (2023). The influence of social media influencers on generation Z consumer behavior in Indonesia. *West Science Interdisciplinary Studies*, 1(10), 1040-1050.
- Fatima, S., & Billah, U. I. (2023). Influencer marketing on social media: exploring the role of source credibility in generating parasocial relationships and product interest. *International Journal of Business Reflections*, 4(2).
- Fernandes Crespo, C., & Tille, M. (2024). Examining the role of perceived source credibility on social media influencer's ascribed opinion leadership. *Journal of International Consumer Marketing*, 36(3), 208-223.
- Fowles, J., (1996), Advertising and Popular Culture, London: Sage Publication Ltd.
- Ghaleb, M. M. S., & Alawad, W. A. (2024). Social Media and Purchase Intentions of Gen Z: Role of Social Media Influencers. *Transnational Marketing Journal*, 12(1), 86-105.
- Gökerik, M. (2024). Consumer Cynicism in Influencer Marketing: An Impact Analysis on Purchase Intention and Brand Loyalty. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 404-421.
- Grácio, J. M. S. (2020). *The impact of influencer marketing on brand equity: the perceptions of generation Y and generation Z* (Master's thesis, ISCTE-Instituto Universitário de Lisboa (Portugal)).
- Gubatova, Z. (2020). *Building brand loyalty through Social Media in economic crisis: a gender and Gen Y perspective of South-East European luxury fashion consumers* (Doctoral dissertation, University of Sheffield).
- Güven, E., & Köken, M. M. (2022). Sosyal medya pazarlamasında fenomenlerin online kaynak güvenilirliğinin marka değeri ve satın alma niyetine etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 2853-2868. Nakyung, Lee.
- Hair, J. F., Hult, G. T., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2017). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-Sem) (2nd Ed.) Los Angeles: Sage Publication.
- Hair Jr, J. F., Howard, M. C., and Nitzl, C., "Assessing measurement model quality in PLS-SEM using confirmatory composite analysis." *Journal of business research*, 109, 101-110, (2020).
- Hanna, N., & Wozniak, R. (2001). The Importance of Consumer Behavior in Marketing Strategy. *Review of Marketing Research*, 1(2), 227-260.
- Harison, E., & Lahav, Y. (2024). The Impact of Social Media Influencers on Women's Online Purchasing Decisions: An Exploratory Study. In *New Trends in Marketing and Consumer Science* (pp. 372-386). IGI Global.
- Hellemans, J., Willems, K., & Brengman, M. (2023, May). The Mediating Role of Self-image Congruence and Perceived Product Quality on the Relationship Between Brand Personality and Brand Equity in the Belgian Beer Market. In *National Brand and Private Label Marketing Conference* (pp. 89-99). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Hosany, S. and Martin, D. (2012), "Self-image congruence in consumer behaviour", *Journal of Business Research*, Vol. 65 No. 5, pp. 685-691.
- Hovland, C. I. and Weiss, W., (1951), "The influence of source credibility on communication effectiveness", *Public Opinion Quarterly*, vol. 15, no. 4, pp. 635-650.
- Hung, K., & Petrick, J. F. (2011). The role of self- and functional congruity in cruising intentions. *Journal of Travel Research*, 50(1), 100-112.
- Kamins, M. A., and Gupta, K., (1994), "Congruence between spokesperson and product type: A matchup hypothesis perspective", *Psychology & Marketing*, vol. 11, no. 6, pp. 569- 586.
- Kastanakis, M.N. and Balabanis, G. (2012), "Between the mass and the class: antecedents of the 'bandwagon' luxury consumption behaviour", *Journal of Business Research*, Vol. 65 No. 10, pp. 1399-1407.
- Khan, S. K., Ahmed, S., & Rashid, A. (2021). Influence of social media on purchase intention and customer loyalty of generation Y with the mediating effect of conviction: a case of Pakistan. *Pakistan Journal of International Affairs*, 4(2).
- Khan, J. H., & Kashif, S. (2023). Relationship between Perceived Coolness and Brand Equity: A Mediating Role of Brand Love and Moderating Role of Self-Image Congruence. *Journal of Development and Social Sciences*, 4(1), 169-182.
- Khoir, S. and Davison, R.M. (2014), "Applications of social media by digital natives in the workplace: an exploratory study in Indonesia", *Proceedings of the 25th Australasian Co*.
- Kim, D.Y. and Kim, H.Y. (2021), "Trust me, trust me not: a nuanced view of influencer marketing on social media", *Journal of Business Research*, 134, pp. 223-232

- Kılıç, S. (2012). Örnek büyüklüğü, güç kavramları ve örnek büyüklüğü hesaplaması. *Journal of Mood Disorders*, 2(3), 140-142.
- Kılıç, S., (2013), Örnekleme yöntemleri, *Journal of Mood Disorders*, 3-1, 44-46.
- Koay, K. Y., Teoh, C. W., & Soh, P. C. H. (2021). Instagram influencer marketing: Perceived social media marketing activities and online impulse buying. *First Monday*.
- Kesharwani, A. (2020). Do (how) digital natives adopt a new technology differently than digital immigrants? A longitudinal study. *Information & management*, 57(2), 103170.
- Köksal, C. D., & Demir, M. Ö. (2012). The Impacts of Self-Brand Congruence on Brand Loyalty: A Study on Cellular Phone Users. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(2), 91-100.
- Kressmann, F., Sirgy, M. J., Herrmann, A., Huber, F., Huber, S., & Lee, D. J. (2006). Direct and indirect effects of self-image congruence on brand loyalty. *Journal of Business research*, 59(9), 955-964.
- Lee, N. (2019). A Study of Factors Affecting The Credibility of Sponsored Posts Created By Instagram Influencers.
- Lee, J.E., and B. Watkins. (2016). YouTube vloggers' influence on consumer luxury Brand perceptions and intentions. *Journal of Business Research* 69, no. 12: 5753-5760.
- Levy, S. J. (1959). Symbols for sale. *Harvard Business Review*, 37, 117-124.
- Lim, X. J., Radzol, A. M., Cheah, J., & Wong, M. W. (2017). The impact of social media influencers on purchase intention and the mediation effect of customer attitude. *Asian journal of business research*, 7(2), 19-36.
- Liu, F., Li, J. Mizerski, D. and Soh, H. (2012), "Self-congruity, brand attitude, and brand loyalty: a study on luxury brand", *European Journal of Marketing*, Vol. 46 Nos 7/8, pp. 922-937.
- Liu, J., Wang, C., Zhang, T., & Qiao, H. (2023). Delineating the effects of social media marketing activities on Generation Z travel behaviors. *Journal of Travel Research*, 62(5), 1140-1158.
- Luo, C., Luo, X. R., Schatzberg, L., & Sia, C. L. (2013). Impact of informational factors on online recommendation credibility: The moderating role of source credibility. *Decision Support Systems*, 56, 92-102.
- Malewicki, D. S. (2005). Member involvement in entrepreneur network organizations: The role of commitment and trust. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 10(2), 141-166.
- Marshall, R., Na, W. State, G. and Deuskar, S. (2008), "Endorsement theory: how consumers related to celebrity models", *Journal of Advertisement Research*, Vol. 48 No. 4, pp. 564-572.
- Mazodier, M. and Merunka, D. (2012), "Achieving brand loyalty through sponsorship: the role of fit and self-congruity", *Journal of the Academy of Marketing Research*, Vol. 40, pp. 807-820.
- Metallo, C. and Agrifoglio, R. (2015), "The effects of generational differences on use continuance of Twitter: an investigation of digital natives and digital immigrants", *Behaviour & Information Technology*, Vol. 34 No. 9, pp. 869-881.
- McCracken, G. (1986), "Culture and consumption: a theoretical account of the structure and movement of cultural meaning of consumer goods", *Journal of Consumer Research*, Vol. 13, No. 1, pp. 71-84.
- McCracken, G., (1989), "Who is the celebrity endorser? Cultural foundations of the endorsement process", *Journal of Consumer Research*, vol. 16, no. 3, pp. 310-321.
- McGuire, W.J. (1985), "Attitudes and Attitude Change", *Handbook of Social Psychology*, Vol. 2, pp. 233-346.
- Mude, G., & Undale, S. (2023). Social media usage: A comparison between Generation Y and Generation Z in India. *International Journal of E-Business Research (IJEER)*, 19(1), 1-20.
- Munnukka, J., Uusitalo O. and Toivonen H. (2016), "Credibility of a peer endorser and advertising effectiveness", *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 33 No. 3, pp. 182-192.
- Nadanyiova, M., & Sujanska, L. (2023). The Impact of Influencer Marketing on the Decision-Making Process of Generation Z. *Economics and Culture*, 20(1), 68-76.
- Ninan, N., Roy, J. C., & Cheriyan, N. K. (2020). Influence of social media marketing on the purchase intention of Gen Z. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(1), 1692-1702.
- Nugroho, S. D. P., Rahayu, M., & Hapsari, R. D. V. (2022). The impacts of social media influencer's credibility attributes on gen Z purchase intention with brand image as mediation: Study on consumers of Korea cosmetic product. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478), 11(5), 18-32.
- Ohanian, R. (1990), "Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness", *Journal of Advertising*, Vol. 19 No. 3, pp. 39-52.
- Park, J.K. and John, D.R. (2010), "Got to get you into my life: do brand personalities rub off on consumers?", *Journal of Consumer Research*, Vol. 37 No. 4, pp. 655-669.

- Pinto, P. A., & Paramita, E. L. (2021). Social media influencer and brand loyalty on generation Z: the mediating effect of purchase intention. *Diponegoro International Journal of Business*, 4(2), 105-115.
- Pradhan, D., Duraipandian, I., & Sethi, D. (2014). Celebrity endorsement: How celebrity-brand-user personality congruence affects brand attitude and purchase intention. *Journal of Marketing Communications*. Advance Online Publication. Retrieved April 16, 2015. doi:10.1080/13527266.2014.914561.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *From On the Horizon*. MCB University Press, 9(5), 1-6.
- Priporas, C.V., Stylos, N. & Kamenidou, I.E. (2020), "City image, city brand personality and generation Z residents' life satisfaction under economic crisis: predictors of city-related social media engagement", *Journal of Business Research*, Vol. 119, pp. 453-463.
- Rather, R.A., Hollebeek, L.D., Vo-Thanh, T., Ramkissoon, H., Leppiman, A. & Smith, D. (2022), "Shaping customer brand loyalty during the pandemic: The role of brand credibility, value congruence, experience, identification, and engagement", *Journal of Consumer Behaviour*, Vol. 21 No. 5, pp.1175-1189.
- Saini, D., Sharma, M., Gupta, S., & Verma, H. (2021). Effect of social media influencers and celebrity endorsers on brand loyalty through brand image. *Empirical Economics Letters*, 20, 161-170.
- Saputra, F. E., & Amani, A. R. (2023). The Effect of Social Media Marketing on Hedonic Shopping Value Through Online Impulsive Buying of Fashion Products (Research On Generation Z In Bandung). *Asian Journal of Social and Humanities*, 1(11), 941-948.
- Schenk, C. T., & Holman, R. H. (1980). A sociological approach to brand choice: the concept of situational self image. *Advances in Consumer Research*, 7, 610-614.
- Serman, Z.E. & Sims, J. (2022), "Source credibility theory: SME hospitality sector blog posting during the Covid-19 pandemic", *Information Systems Frontiers*, pp.1-18.
- Shimp, T., (2000), *Advertising, Promotion: Supplemental Aspects of Integrated Marketing Communications*, (5th ed.), Dryden Press: Forth Worth, TX.
- Shimul, A. S., & Phau, I. (2023). The role of brand self-congruence, brand love and brand attachment on brand advocacy: a serial mediation model. *Marketing Intelligence & Planning*, 41(5), 649-666.
- Sirgy, M. J. (1982). Self-Concept in Consumer Behaviour: A Critical Review. *Journal of Consumer Research*, 9, 287-300.
- Sirgy, M.J., Grewal, D. & Mangleburg, T.F. (2000), "Retail environment, self-congruity, and retail patronage: an integrative model and a research agenda", *Journal of Business Research*, Vol. 49 No. 2, pp. 127-138.
- Sokolova, K., & Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and parasocial interaction influence purchase intentions. *Journal of retailing and consumer services*, 53, 101742.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston, Mass: Pearson International Edition.
- Talaverna, M., (2015), 10 Reasons Why Influencer Marketing is the Next Big Thing. Retrieved from <http://www.adweek.com/digital/10-reasons-why-influencermarketing-is-the-next-big-thing/>
- Tamara, D., Heriyati, L., Hanifa, T., & Carmen, M. (2021). The effect of Instagram influencers on purchase intentions mediated by brand image on cosmetic products (study on gen Z women). *Open Access Indonesia Journal of Social Sciences*, 4(6), 570-580.
- Tariq, S., Zahra, R., & Tariq, A. (2023). Impact of Brand Personality on Brand Loyalty: The Mediating Role of Self-Congruence and Brand Trust. *Review of Education, Administration & Law*, 6(2), 139-150.
- Terzis, V., & Economides, A. A. (2011). The acceptance and use of computer based assessment. *Computers & Education*, 56(4), 1032-1044.
- Tian, S., & Li, J. Y. (2022). Effects of celebrity, social media influencer, and peer endorsements on consumer responses toward a celebrity-owned brand: the role of source credibility and congruency. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 17(1-2), 133-161.
- Till, B. D., and Busler, M., (1998), "Matching products with endorsers: attractiveness versus expertise", *Journal of Consumer Marketing*, vol. 15, no. 6, pp. 576-586.
- Toraman, Y. (2023). Space Economy, Tourism and Logistics. *EMAJ: Emerging Markets Journal*, 13(2), 9-12.
- Toraman, Y. (2024). Space logistics and risks: A study on spacecraft. *Politeknik Dergisi*, 1-1.
- van Reijmersdal, E. A., Walet, M., & Gudmundsdóttir, A. (2024). Influencer marketing: explaining the effects of influencer self-presentation strategies on brand responses through source credibility. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Vodanovich S, Sundaram D, Myers MD (2010) Research commentary – digital natives and ubiquitous information systems. *Information Systems Research* 21(4):711–723.
- Wang, S. W., Kao, G. H. -Y. and Ngamsiriudom, W., (2017), "Consumers' attitude of endorser credibility, brand and intention with respect to celebrity endorsement of the airline sector", *Journal of Air Transport Management*, vol. 60, pp. 10-17.

- Wang, Q., Myers, M. D., & Sundaram, D. (2013). Digital natives and digital immigrants: Towards a model of digital fluency. *Wirtschaftsinformatik*, 55, 409-420.
- Williams, D. L., Crittenden, V. L., Keo, T., & Mccarty, P. (2012). The use of social media: An exploratory study of usage among digital natives. *Journal of Public Affairs*, 12(2), 127–136
- Seemiller, C., & Grace, M. (2016). Generation Z goes to college. John Wiley and Sons Ltd
- Wong, L. W., Tan, G. W. H., Hew, J. J., Ooi, K. B., & Leong, L. Y. (2022). Mobile social media marketing: a new marketing channel among digital natives in higher education?. *Journal of Marketing for Higher Education*, 32(1), 113-137.
- Xu, X. R., & Pratt, S. (2018). Social media influencers as endorsers to promote travel destinations: an application of self-congruence theory to the Chinese Generation Y. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 35(7), 958–972.
- Xue, F. (2008). The moderating effects of product involvement on situational brand choice. *Journal of Consumer Marketing*, 25(2), 85-94.
- Yılmaz, H., Çelik, A., Gökcek, H. A., & İşcan, O. (2022). Dijital Pazarlamada Fenomenlerin Tüketicilerin Satın Alma Kararı ile Marka Sadakatine Etkisi: İstanbul İli Üniversite Öğrencileri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*.
- Yoon, D., & Kim, Y.-K. (2016). Effects of self-congruity and source credibility on consumer responses to coffeehouse advertising. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 25(2), 167–196.
- Yuan, S., & Lou, C. (2020). How social media influencers foster relationships with followers: The roles of source credibility and fairness in parasocial relationship and product interest. *Journal of Interactive Advertising*, 20(2), 133-147.
- Zha X, Yang H, Yan Y, et al. (2018) Exploring the effect of social media information quality, source credibility and reputation on informational fit-totask: moderating role of focused immersion. *Computers in Human Behavior* 79: 227–237.
- Zuniga Rendon, M. (2018). *To examine the relationship between Millennials and social media regarding brand loyalty. To determine which factors are the drivers on social media to build brand loyalty among Millennials* (Doctoral dissertation, Dublin, National College of Ireland).

A Look at the Ottoman Socio-Economic Situation from the Palace Perspective during the Sultan Reşat Period of 1909-1915 in Halid Ziya Uşaklıgil's The Palace and Beyond (Saray ve Ötesi)

Halil İbrahim Gül^{1*}

¹Economics, Faculty Of Economics And Administrative Sciences, Çankırı Karatekin University, Çankırı, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 04/01/2025

Accepted: 23/02/2025

JEL Codes: N00, N30, Z11

Acknowledgment: This article is a revised and improved version of the paper presented at Çankırı Karatekin University 2022 I. International Turkey Congress.

ABSTRACT

Economics and literature can be brought together in an interdisciplinary study. Both economists and literati can make a new contribution to economics and literature studies with their own perspectives. The relationship between economics and literature can be traced back to before economics was not a branch of science. The relationship of economics, which has just started to develop and progress, with other disciplines is an undoubted fact. It is certain that the way to create new branches of science, including literature, will be paved with the studies carried out with economic theory, economic policy, economic thought, and economic history, which have become the main sciences today, as well as the newly developing branches of economics. Therefore, examining the economic aspects of stories, novels, travel, memoirs, and literary works will bring different perspectives to both branches of science. Halid Ziya Uşaklıgil's work Palace and Beyond (Saray ve Ötesi), which was discussed to see the connection between economics and literature, has proven this idea.

This work of Halid Ziya Uşaklıgil, written in the memoir genre, was conveyed with the descriptive method and supported by economic words, concepts, and rules. Thus, it is shown that there are economic motifs in a literary work. This examination was divided into two parts: Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat.

In this work (memoir type) of Halid Ziya, the political, legal, and economic situation before Sultan Reşat and during Sultan Reşat's reign (1909-1918) (Halid Ziya remained in the palace until 1915) is revealed. Although the Palace and Beyond (Saray ve Ötesi) are predominantly referred to as political memory, it is seen that socio-economic reflections are also mentioned.

The economic events that Halid Ziya witnessed and experienced in the palace during the reign of Sultan Reşat are analyzed through the lenses of economic theory, economic policy, economic history, and economic thought. The presence of economic motifs in a literary work is emphasized. Therefore, an attempt has been made to demonstrate that the themes within any literary work can be linked to economic concepts.

It is an original study that examines Halid Ziya Uşaklıgil and his memoir Palace and Beyond (Saray ve Ötesi) from an economic perspective for the first time. This study is original in its contribution to multidisciplinary research, both in terms of its methodology and approach, offering a novel perspective.

Keywords: Economics, literature, Halid Ziya, Sultan Reşat, history

Halid Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi Eserinde 1909-1915 Sultan Reşat Dönemi Osmanlı Sosyo-Ekonomik Durumuna Saray Penceresinden Bir Bakış

Süreç

Geliş: 04/01/2025

Kabul: 23/02/2025

Jel Kodları: N00, N30, Z11

Bilgi: Bu Makale Çankırı Karatekin Üniversitesi 2022 I. Uluslararası Türkiye Kongresinde Sunulan Tebliğin Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş Şeklidir.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International License International License

ÖZET

İktisat ve edebiyat iki ayrı bilim dalı olmasına rağmen disiplinler arası çalışmada bir araya getirilebilir. Gerek iktisatçılar gerekse edebiyatçılar kendi bakış açılarıyla iktisat ve edebiyat çalışmalarına yeni katkılar sağlayabilirler. İktisat ve edebiyat bağı, Osmanlı da 19.yüzyılın son çeyreği ile hız kazanmıştır. Bazı iktisadi olaylar ve kavramlar kurgulanarak kurmaca roman ve hikâyeler yazılmıştır. İktisat biliminin, günümüzde ana bilim dalı haline gelmiş iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisadi düşünce ve iktisat tarihinin yanında, yeni gelişmeye başlayan iktisat sosyolojisi, iktisat felsefesi, davranışsal iktisat gibi iktisat dallarıyla yapılan çalışmalar, edebiyatı da içine almasıyla yeni bilim dalları oluşturma noktasında katkı sağlayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla hikâye, roman seyahat, anı ve genel anlamda edebiyatla ilgili eserlerin iktisadi yönlerini incelemek her iki bilim dalı için farklı bakış açıları getirecektir. Daha önce yapılan çalışmalar gibi iktisat ve edebiyat arasındaki bağı görmek için ele alınan Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" adlı eseri bu düşüncüyü ispatlamaktadır. Anı türünde yazılmış olan Halid Ziya Uşaklıgil'in bu eseri orijinal şekli ile aktarılmış ve iktisadi kelime, kavram ve kurallarla desteklenmiş, böylece bir edebî eserde iktisadi motifler olduğu gösterilmiştir. Önce Halid Ziya'nın Osmanlı Sarayında yaşadığı olaylar içinde iktisadi olanlar tespit edilmiş, daha sonra ise bu iktisadi olayların iktisat bilimi içinde nereye konulabileceği, hangi iktisat ana bilim dalı içerisinde yer alabileceği edebiyat ve iktisat arasında bir bağ olduğu betimleme yöntemi kullanılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Eser temel alınarak Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemleri iki kısma ayrılarak bir inceleme yapılmış ve orijinal esere bağlı kalınmaya dikkat edilmiştir. Yazarın tarafsız bir gözle kaleme aldığını söylediği bu iki döneme ait gözlemleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, edebiyat, Halid Ziya, Sultan Reşat, tarih.

Giriş

Saray ve Ötesi

Üç bölüm olarak kaleme alınan eser, Halid Ziya'nın 1936-1940 yılları arasında *Cumhuriyet* ve *Son Posta* gazetelerindeki yazılarından derlenmiş, 1940-1942 yıllarında ise kitap haline getirilmiştir. (Tonga, 2019: 16).

Saray ve Ötesi anı türünde yazılmış bir edebi eserdir. Bu eserden farklı disiplinlerden çıkarımlar yapılabileceği gibi iktisadi çıkarımlar da elde edilmiştir. Bunlar, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemini kapsar. Konunun ana gövdesi Sultan Reşat¹ dönemidir. Bununla birlikte dönemin daha iyi anlaşılması için çalışma, Sultan Reşat öncesi ile desteklenmiştir. Eser ağırlıklı olarak Sultan Reşat döneminde yaşananları anlatmaktadır. Halid Ziya hatıralarına Dolmabahçe Sarayı'nı tasvirle başlar. İttihat ve Terakki ile Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından bahseder. Daha sonra Sultan Reşat'ın babası Abdülmecid'in yaptırmak istediklerinden bahsederek bunların neler olduğunu anlatır. Sultan Reşat'ın bir yönüyle babasına benzediği fakat diğer bir yönüyle de ondan ayrıldığını söyleyerek yazısına devam eder. Sultan Reşat'ın karakterinin babası ve amcasına benzemediğini de ifade ederek hatıralarını yazmaya diğer konularla devam etmiştir. (Uşaklıgil, 2019: 19).

Halid Ziya'nın hedefi kronoloji, biyografi ya da tarih yazıcılığı yapmak değil, sadece hatıraları kaydetmek olmuştur. Yazar sarayda kaldığı yaklaşık dört yıl içinde pek çok olay yaşamış ve birçok insan karakteriyle tanışmıştır. (Uşaklıgil, 2019: 213). II. Abdülhamid, Sultan Reşat, sultanlar, şehzadeler ve saray erkânı, İttihat ve Terakki onun hatıralarında önemli yer tutmuştur. Eserde iki padişahın dönemi anlatılmaktadır. II. Abdülhamid ve Sultan Reşat. Önce II. Abdülhamid döneminde yaşanan gelişmeler, daha sonra Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından Halid Ziya'nın saraydan ayrıldığı döneme kadar yaşanan olaylar ortaya konmuştur.

Halid Ziya ve Mabeyn Başkâtipliği

Halid Ziya² Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından sonra Milli İktisat olgusunun kaynağı sayılan İttihat ve Terakki³ tarafından Mabeyn Başkâtipliğine atanmıştır. Eserin ortaya çıkması bu görevden sonra vücut bulmuştur. Dolayısıyla Halid Ziya tarafından başkâtiplik görevinde kaleme alınan izlenimler yorumlanmıştır. Eserin ve Halid Ziya'nın görevinin ne olduğunun anlaşılması için mabeyn kurumunun açıklanması gerekmektedir⁴. Osmanlının her döneminde var olan bu

¹ Sultan Reşat, 36 osmanlı padişahı içinde 35. padişahdır. 1844-1918 yılları arasında yaşamıştır. 1909 yılında tahta çıkmış, vefat ettiği tarih olan 1918 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Oldukça geç bir yaşta 64 yaşında tahta çıkması Balkan savaşları, bağımsızlık hareketleri, Çanakkale savaşları ve I. Dünya savaşı onun yönetimindeki şanssızlığı olmuştur. Bununla birlikte meşrutiyetin yerleşmesi ve kurumsallaşmanın gelişmesinde aynı zamanda eğitim ve öğretimin yediden ele alınmasında önemli görevler üstlenmiştir. Yine Sultan Reşat kadın haklarını savunmuş, kadınlar için bir üniversite kurmuş ve kadınlara bazı görevler vermiştir. Tarihe de oldukça önem veren Sultan Reşat tarihi Osmanlı encümenini kurarak çok önemli bir katkıda bulunmuştur (Karaoğlu, 2001: s.261).

² İstanbul Eyüp'te doğan Halid Ziya, Yeşilköy'de vefat etmiştir. Uşaklı Helvacı zadelere mensup olduğu için Uşaklıgil soyadını almıştır. Halid Ziya tüccar bir aileden gelmesine rağmen ticaretle uğraşmamış, kendini edebiyat ve sanata vermiştir. Mevlâna ve Şirazi onun hayatında önemli rol oynamıştır. Çok yüksek bir eğitim alan ve birçok dil bilen Halid Ziya kendisini edebiyat ve tiyatrodaki geliştirmiştir. Fransızcaya oldukça hâkim olan Halid Ziya, Fransızca, Türkçe ve edebiyat öğretmenliği de yapmıştır. Fransızca eserleri tercüme etmiş aynı zamanda Osmanlı bankasında tercüman ve muhasip olarak çalışmıştır. Serveti Fünun edebiyatının temsilcilerinden biri olan Halid Ziya birçok dergide görev almış ve yazılarını yayınlamıştır. İktisat ve idareyle ilk tanışması Osmanlı bankasında olan Halid Ziya reji (tütün) işletmesine müdür olarak atanmıştır. 1908 tarihi onun için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte reji müdürlüğüyle beraber yazılarını da çeşitlendirmeye başlamıştır. Ayrıca aynı yıl İttihat ve Terakki'ye katılarak bir nevi sarayın kapılarını açmıştır. İttihat ve Terakki'nin vasıtasıyla Paris, Bükreş ve Almanya seyahatine çıkmıştır. Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından sonra yine İttihat ve Terakki'nin etkisiyle saraya başmabeyinci olarak atanmıştır (Kerman, 2012: 227-229).

³ Bir grup aydın tarafından yeni bir yönetim tarzını savunan, milli olma, millilik kavramlarını ortaya atan ve milli iktisat uygulamalarını savunan teşkilatın adıdır. Paris'te kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin birleşmesinden 1907'de İttihat ve Terakki cemiyeti doğmuştur. İttihat Terakki padişahların değişmesinde önemli rol oynamıştır (Aslan, 2008: 106-109). İttihat ve Terakki fikri yapısı, çıkardığı basın yayın organları, destekçileri ve gelir kaynaklarıyla cumhuriyete geçiş sürecinde etkili bir rol oynamıştır. İktisadi milli bağımsızlıktan yola çıkan bu topluluk içinde yer alan Tekin Alp ve gazetesi iktisadiyat, milli iktisat kavramının yayılmasında halk ve aydın kesim tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır (Toprak, 2012, s. 109). Milli iktisat ve İttihat ve Terakkiyle özdeşleşmiştir ya da tam tersi İttihat ve Terakki milli iktisatla özdeşleşmiştir. Çünkü Türk yurdu dergisi kuluçka döneminde olan bu düşüncüyü 1915 yılında olgunlaştığını ve milli iktisadın doğduğunu yazmıştır. Müdahalecilik mi, serbestlik mi tartışmaları yöntem açısından milli iktisadın yol haritasını çizmiştir (Toprak, 2012, s. 110). Bazı aydınlar Almanya'nın kalkınmasında önemli rol oynayan Friedrich List'in korumacı yöntemini tercih etmişlerdir. İttihatçılar List'in savunduğu gibi ekonomi ve politikayı milli iktisat altında bir potada eritmeyi düşünmüşler ve bu yolda ilerlemişlerdir (Toprak, 2012, s. 112). İttihat ve Terakki 1916 döneminde kongreler düzenlemiş ve işe sorununun giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Eserde incelenen zaman aralığı 1909-1915 olduğundan bu dönemden sonra yaşananların üzerinde durulmamıştır.

⁴ Mabeyn (مابین) kelimesinin aslı Arapça olup, iki şeyin arası manasındadır. Bu kelime Osmanlı sarayındaki iç ve dış hizmetlerin bir nevi uyumunu sağlayan bir yapılandırma. II. Mahmut döneminde gelişmeye başlayan mabeyn kurumu daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğramıştır. II. Abdülhamid'le birlikte işlem hacmi ve istihdam açısından genişlemiştir. Bu dönemde mabeyn dairesi özel ve

kurum, yüzyıllar içinde padişahların da değişmesiyle farklılaşmış, gelişmiş ve zamanla yeniden yapılandırılmıştır. Mabeyncilik kurumunda ilk önemli değişiklik I. Abdülhamid zamanında yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murat dönemlerinde de çok az değişikliğe uğrayarak varlığını sürdürmüştür. II. Abdülhamid döneminde ise mabeyn kurumları ve mabeyn başkâtıplığı hizmet alanı genişlemiş ve bu kurumlarda hizmet veren kişi sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde düzenli çalışan bir mabeyn başkâtıbeti kurulmuş ve resmî kurumlararası yazışmaları idare etmiştir. II. Abdülhamid'den sonra Sultan Reşat döneminde bu kurumda düzenlemeye gidilmiş, bazı bölüm, birim ve hizmetler kaldırılmış, çalışan sayısı azaltılarak tasarruf tedbirleri uygulanmıştır (Akyıldız, 2003: 283-286). Halid Ziya bu eserinde, önemli işlev gören bu kurum ve saray içinde yaşananları bizzat kaleme almıştır. Siyasi kararlar, saray içi günlük hayat, halkla ilişkiler, idari mekanizma ile birlikte kaleme alınan konulardan biri de yaşanan iktisadi olaylardır.

Materyal ve Yöntem

İktisat ve edebiyat iki ayrı bilim dalı olmasına rağmen disiplinler arası çalışmada bir araya getirilebilir. Gerek iktisatçılar gerekse edebiyatçılar kendi bakış açılarıyla iktisat ve edebiyat çalışmalarına yeni katkılar sağlayabilirler. Bu konuda birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Özellikle kurgu roman ve hikâye türlerinde 19.yüzyıl son dönemi ile beraber iktisadi motifler görülmeye başlanmıştır. İktisat edebiyat ilişkisine doğrudan temas eden yazarlar olduğu gibi dolaylı olarak yazarın yazılarından çıkarımlar yapılarak elde edilen iktisat ve edebiyat irtibatına ulaşılabilir. 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren romanlarda iktisadi olaylara rastlanır. Özellikle Ahmed Mithat Efendi, Mizancı Murat Bey ve Hüseyin Cahit Yalçın başta olmak üzere iktisadi olayları romanlarında işlemişlerdir (Kılınçoğlu, 2017: s. 232). Bu dönem Roman ve hikâyelerinde geçen kahramanlar ve olaylar iktisata uyarlanarak tasarlanmıştır. Oysa Halid Ziya Uşaklıgil'in eseri bir roman ya da hikâye değil, bir hatırat, anı, ya da yaşanmış olaydır. Dolayısıyla kurgu romanlarından ayrılmaktadır. Gerçek yaşanmışlardan yola çıkılarak iktisat bilimin neresine konulabileceği üzerinde durulmuştur.

İktisat ve edebiyat arasındaki bağ, iktisadın bir bilim dalı olmasından daha önceye götürülebilir. Edebiyata kıyasla gelişmeye ve olgunlaşmaya daha yeni başlayan iktisat biliminin, diğer disiplinlerle ilişkisi şüphe götürmez bir gerçektir. İktisat biliminin, günümüzde ana bilim dalı haline gelmiş iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisadi düşünce ve iktisat tarihinin yanında, yeni gelişmeye başlayan iktisat sosyolojisi, iktisat felsefesi, davranışsal iktisat gibi iktisat dallarıyla yapılan çalışmalar, edebiyatı da içine almasıyla yeni bilim dalları oluşturma noktasında katkı sağlayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla hikâye, roman seyahat, anı ve genel anlamda edebiyatla ilgili eserlerin iktisadî yönlerini incelemek her iki bilim dalı için farklı bakış açıları getirecektir. İktisat ve edebiyat arasındaki bağı görmek için ele alınan Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" adlı eseri bu düşünceyi ispatlamaktadır. Yapılan diğer çalışmaları göz ardı etmeden tekil yaklaşımdan uzak, alana katkı sağlamış diğer kaynakların ışığında yeni bir tarzda makale ortaya konmuştur. Daha önce iktisat ve edebiyat üzerine yapılan çalışmalarda Halid Ziya Uşaklıgil ve onun eseri Saray ve Ötesi'nin çalışılmadığı görülmüştür.

Anı türünde yazılmış olan Halid Ziya Uşaklıgil'in bu eseri orijinal şekli ile aktarılmış ve iktisadî kelime, kavram ve kurallarla desteklenmiş, böylece bir edebî eserde iktisadî motifler olduğu gösterilmiştir. Önce Halid Ziya'nın Osmanlı Sarayında yaşadığı olaylar içinde iktisadi olanlar tespit edilmiş, daha sonra ise bu iktisadi olayların iktisat bilimi içinde nereye konulabileceği, hangi iktisat ana bilim dalı içerisinde yer alabileceği edebiyat ve iktisat arasında bir bağ olduğu betimleme yöntemi kullanılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Eser temel alınarak Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemleri iki kısma ayrılarak bir inceleme yapılmış ve orijinal esere bağlı kalınmaya dikkat edilmiştir. Yazarın tarafsız bir gözle kaleme aldığını söylediği bu iki döneme ait gözlemleri yorumlanmıştır.

Sultan Reşat'ın 1909 ile 1918 yılları arasında hüküm sürmesine rağmen, Halid Ziya'nın bu eserinde (anı türünde) Sultan Reşat öncesi ve yazarın sarayda görevli olduğu 1915 dönemine kadar yaşanan siyasi, hukuki tecrübelerde kullanılarak ekonomik durum ortaya konmuştur. Saray ve Ötesi çoğunlukla siyasal anı türünde bir eser olarak adlandırılmakla birlikte, eserde sosyal- ekonomik yansımalar da değinildiği görülmektedir. Bu ekonomik yansımalar Osmanlı maliyesinin idaresi, tasarruf, milli iktisat düşüncesi, maliye bakanları, vergi konuları başta olmak üzere diğer iktisadi konuları da kapsamıştır. Ayrıca eserde karşımıza çıkan siyasi olaylar, uluslararası ilişkiler, çatışma, gerginlik ve bağımsızlık hareketleri, iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Halid Ziya'nın, Sultan Reşat döneminde sarayda yaşadığı, gördüğü ve tecrübe ettiği iktisadi olaylara nasıl baktığı, iktisat teorileri, iktisat politikaları, iktisat tarihi ve iktisadi düşünce açısından incelenmiştir. İktisat bilimi içinde yer alan

resmi olmak üzere ikiye ayrılmış ve içinde farklı hizmet alanları oluşturularak hizmet vermeye devam etmiştir. İlk dönemlerde hizmet veren mabeyn kurumu ile II. Abdülhamid dönemindeki mabeyncilik arasında önemli bir fark olmamasına rağmen mabeyn başkâtıbeti sayısında büyük bir artış olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ise sayının oldukça azaldığı gözlenmektedir. 1908'den sonra II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra gözle görülür bir azalma olmuştur. 19. yüzyıla kadar ayrı olan mabeyn ve selamlık kurumları birleştirilerek tek bir çatı altında toplanmıştır. (Akyıldız, 2003: 283-286).

bu bilim dallarından yararlanılarak bir edebi eserde iktisadi motiflerin varlığına vurgu yapılmıştır. Herhangi bir edebi eserin içinde yer alan kurgulanmış roman ve hikâyenin yanında gerçek olayları anlatan hatırat ya da anı türü konuların iktisatla bir bağı olabileceği gösterilmiştir. Halid Ziya'nın bu eserinden yola çıkarak farklı edebi türlerde de iktisadi konuların olabileceği olasılığını karşımıza çıkarmıştır. Dolayısıyla şimdiye kadar çalışılmamış ya da göz ardı edilmiş edebi eserlerin iktisadi yönü daha önce yapılmış çalışmaların yanına yeni bir çalışma daha eklenmiştir. Halid Ziya, Sultan Reşat döneminde görev almasına rağmen Sultan Abdülhamid dönemini de gözlemlemiş ve yaşanan olayları kendi bakış açısıyla kaleme almıştır. Bu durum, makalenin ortaya çıkmasında her iki dönemi karşılaştırma fırsatı vermiştir. Bu karşılaştırma sonucu birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Sultan Abdülhamid'in ve saray mensuplarının harcamalarındaki fazlalıkla birlikte, yemek ziyafetlerindeki aşırılık, bir taraftan halkın geçim derdinde iken; diğer yandan saraydaki israf ve savurganlığın oldukça fazla hissedilmesi esere göre vardığımız sonuçlardan birisidir. Buna karşılık Sultan Reşat döneminde ise harcamaların kısılması ve hazine gelirlerinin artırılması, israf ve savurganlıktan kaçınılması için mücadele edilmesi yine eserden çıkardığımız sonuçlardan bir diğeridir. Bunun yanında iktidar mücadelesi, dış ilişkilerin yönetilmesi, bağımsızlık hareketlerinin önüne geçilmeye çalışılması, Osmanlı saraylarının yönetimdeki etkisi de elde edilen diğer sonuçlardandır. Osmanlı iktisat tarihi açısından Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat döneminin belge, kitap ansiklopedi ve diğer yazılı kaynaklar dışında edebi esere nasıl yansıdığı gösterilmiştir. İktisat teorisi ve iktisat politikası açısından maliye bakanları ve bu bakanların uyguladığı iktisat politikaları yorumlanmıştır. Dolayısıyla eserin, iktisat bilimi açısından değer taşıdığı tüm yönleriyle ortaya konmuştur. Aynı şekilde bu eser sayesinde Osmanlı iktisadını anlamak için bütün edebi eserlerin kapsamlı bir biçimde elden geçirilmesi gerekliliği yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. Bu çalışmada Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" eseri baz alınarak yukarıda sayıldığı gibi birtakım sonuçlar ortaya konmuştur. Bu çalışma bu alanda ilk olmamakla beraber daha sonra yapılacak çalışmalarda, iki farklı edebi yazarın iki farklı hatıratındaki iktisadi motifleri ve Osmanlı ekonomisinin yapısı karşılaştırmalı olarak ortaya konabileceğini göstermiştir. Herhangi bir dönemin iktisat tarihini anlamak için o döneme ait kitaplar, gazete, dergi ve arşiv belgelerinin yanında edebi eserlere de ihtiyaç olduğu çalışma sonucunda kendini göstermiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in anı türündeki eseri olan "Saray ve Ötesi'nin" ilk defa iktisadi açıdan incelenmesi özgün bir çalışmadır. Multidisipliner çalışmalara yöntem ve yaklaşım açısından katkı sağlaması, yeni bakış açısı kazandırması yönünden de özgün bir çalışma olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu çalışma, bulunan sonuçlar bakımından son derece önemlidir. Osmanlı sarayında önemli bir mevkide görev alan, edebi yönü ağır basan aynı zamanda iktisatçı, maliyeci ve idarecilik yönü olan bir şahsiyet tarafından tarafsız bir gözle yazılması, iki dönemin de (Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat) yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi fırsatını vermiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi Eserinde 1909-1915 Sultan Reşat Dönemi Osmanlı Sosyo-Ekonomik Durumuna Saray Penceresinden Bir Bakış

Halid Ziya'nın Sultan II. Abdülhamid Dönemi Gözlemleri

Halid Ziya, II. Abdülhamid'i anlatırken önce onun oğullarını tasvirle başlar ve birkaçının kibirli ve züppe, Burhaneddin'in ise en zeki oğlu olduğunu söyler. II. Abdülhamid'in ise el becerilerinden bahsederek, marangozluğu çok sevdiğini ve birçok ürün ortaya koyduğunu dile getirir (Uşaklıgil, 2019: 150, 453). Bununla birlikte elbise ve giyim kuşama önem verdiğini, tabanca, tüfek ve her türlü silaha sahip olduğunu belirtir (Uşaklıgil, 2019: 453). Bu ürünlerin daha sora Hazine-i Hassa'ya⁵ oradan da meslek liselerine verildiğini söyler. Ayrıca Halid Ziya, II. Abdülhamid'in hayvanları çok sevdiği ve Beyoğlu'nda bulunan evcil hayvan satış yerlerinden Avrupa'dan getirilen birçok hayvan satın aldığı ve bunları beslediğini tasvir eder. (Uşaklıgil, 2019: 61-62, 454). Ancak hanedanlık içinde güvercinlere merak konusunda Vahdettin ve Sultan Reşat'ın II. Abdülhamid'den daha önde olduğunu vurgular (Uşaklıgil, 2019: 454).

Halid Ziya, II. Abdülhamid'in özelliklerinden bahsettikten sonra Yıldız Sarayı'nı ve içini yansıtır. Yıldız Sarayı'ndaki⁶ çalışanları binlerle ifade ederken; gelen giden insan yoğunluğu, hizmetliler ve sarayın içinde görevli meslek sahibi sayısının çokluğu ile hazineden para çıkışının oldukça fazla olmasını ortaya koyar. Bununla birlikte israf ve savurganlık, aynı zamanda tüketim çılgınlığının en yüksek düzeyde olması, sarayda yüzlerce canlı hayvan kesilmesi ile birlikte yakacak odun bulamayan halkın durumu da yazarın gözlemleri arasındadır (Uşaklıgil, 2019: 42-46).

İsraf ve savurganlık kavramları insanlık tarihinden bu yana var olmuş ve olmaya devam etmektedir. İktisadın da inceleme alanına giren bu kavramlar İlk çağ düşünürlerinden Eflatun ve Aristo'dan başlayarak modern iktisat teorilerinde kendine yer bulmuştur. Eflatun ve Aristo, israf ve savurganlık kavramının dolaylı olarak üzerinde dururken aşırılıktan kaçınma ve orta yol kavramından bahsetmişlerdir. Ayrıca Aristo insan ihtiyaçlarının sınırlı olmasına rağmen insan istek

⁵ Padişahın gelir ve giderlerinin resmi bir teşkilat tarafından yönetilmesidir. Klasik dönem Osmanlı'da padişah harcamaları tanzimatla yeni bir yapılanmaya giderek Hazine-i Hassa olarak adlandırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde aşırı derecede açık veren bu kurum Sultan Reşat'la birlikte yeniden yapılandırılmıştır (Terzi, 1998: 137-141).

⁶ Yıldız sarayı, Sultan II. Abdülhamid'in 1876- 1908 yılları arasında kullandığı saraydır. II. Abdülhamid burayı güvenlik amacıyla seçmiştir. Topkapı ve Dolmabahçe'den sonra üçüncü idare merkezi olmuştur (Engin, 2015: 169).

ve arzularının sınırsız olduğunu söylemiştir. İstek ve arzuların sınırsız olması dolaylı olarak israf ve savurganlığa sebebiyet verecektir. Yine aynı şekilde Eflatun ve Aristo'dan sonra fakirliğin ortaya çıkması mal üretiminin artırılması yerine ihtiyaçların azaltılması fikri ön plana çıkmıştır (Bayoğlu, 2012: 20-31). Bu dönemde Sinizm ve Epikürlük düşüncesi de bu fikri destekleyici görüşler ortaya koymuştur (Okandan, 1941: 404-830). Osmanlıda israf ve savurganlık nasihatnamelerde yer almıştır. İsrâf ve savurganlığın nasihatnamelerde işlenmesi 16. Yüzyıla kadar götürülebilir. İsrâf, gereksiz harcama ve savurganlık bunlarla birlikte ticaretin nasıl yapılması gerektiği nasihatnamelerin içinde kendisine yer bulmuştur (Kaplan, 2001: 152-171). 16. ve 17.yüzyıl nasihatnamelerinde, ahlaki, tasavvufi ve dini konulardan daha çok yönetim, idare ve ticari konular ağırlık kazanmıştır (Pala, 2006: 409-410). Sonraki dönemde modern iktisadın başlangıcı kabul edilen klasik iktisat ve daha sonra ortaya çıkan neo-klasik iktisat, kurumcu iktisat gibi iktisadi sistemler, para, tasarruf ve yoksulluk konusunda teoriler ortaya koyarak bu konuların evrensel olduğunu göstermiştir. Modern iktisadi akımların yanında Osmanlı iktisadi uygulamalarının temel kaynağı olan İslam iktisadında⁷ da yoksulluk, israf ve savurganlık önemli konulardan biri olmuştur. Modern iktisatta arz ve talebin denge kriteri önemli yer tutarken, İslam iktisadı içinde de toplumun dengesini sağlayacak adalet ve refah önemli bir yer tutar. Bu adalet ve refahın sağlanmasında da israf ve savurganlıktan kaçınılması kayda değer bir durumdur (Tabakoğlu, 2013: 64,67). İktisatta ağırlıklı olarak kullanılan bu kavramlar, Halid Ziya'nın Saray ve Ötesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Halid Ziya, saray mutfağının binlerce kişiyi ağırlarken, fazla yemeklerin Yıldız ve çevresinde oturan zenginler dahil çok cüzi bir rakama herkese dağıtıldığını belirtir (Uşaklıgil, 2019: 46-47). Burada her gün yapılan bu uygulamanın hazineye oldukça yük getirdiği, gün geçtikçe artan bütçe açığı ve dengesizlik oluşturduğunu, eserde yer alan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bütçe açığı iktisatta makroekonomi ve kamu maliyesinin önemli konularından biridir. Bu sorunun çözülmesinde maliye ve para politikaları uygulanmıştır. Keynesyen maliye politikası ve monetarist para politikaları bütçe açığı ve dengesizliğinin giderilmesinde ön plana çıkan iktisat teorileridir (Bozkurt ve Göğül, 2010: 29-42).

II. Abdülhamid'in hüküm sürdüğü dönemde Dolmabahçe Sarayı'nın terk edilmişliği, bakımsızlığı, çatıların akması, perdelerin yırtılmış ve tamire muhtaç olması dikkate değer başka bir durumdur. II. Abdülhamid döneminden kalan saray mutfak ve saray ahır en bozuk, en çarpık ve bir an evvel düzeltilmesi gereken yerler olarak eserde ön plana çıkarılmıştır (Uşaklıgil, 2019: 38-42,103). Burada bir taraftan israf ve savurganlık, diğer taraftan ise Dolmabahçe Sarayı mutfak ve müştemilatının bakımsızlığı, tezat ve çelişkilerin olduğunu önemli bir göstergesi olmasına rağmen, Sultan Reşat'ın Dolmabahçe Sarayı'nın yenilenmesi için yeterli bütçe tahsis etmediği anlaşılmaktadır. Halid Ziya'nın kendi bulunduğu dönem içinde genel olarak Osmanlı saraylarının bakımsız ve tamir ihtiyacının olması, vurguladığı konulardan biridir. Bununla birlikte Yıldız Sarayı insan yoğunluğu, ziyaretçi sayısı, menfaat gruplarının çokluğu, hareketlilik ve debdebesi ile dikkat çekerken; Dolmabahçe Sarayı ise tam aksine daha az insan, daha az ziyaretçi ve daha sakin bir görünüm arz ettiği eserden yaptığımız bir çıkarımdır (Uşaklıgil, 2019: 106).

Eserde ayrıca maliye bakanlığı yapan Mehmet Cavit⁸ ve Mustafa Nail Beyler⁹ tarafından sarayların iyileştirilmesi konusunda yeteri kadar ilgi gösterilmediği belirtilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 122). Mehmet Cavit Bey, maliye bakanlığı yaptığı dönemde kritik kararlara imza atmıştır. Liberalizmin Türkiye'ye gelişinde, taraftar bulmasında ve hayata geçirilmesinde oynadığı rol yadsınamaz bir gerçektir. Mehmet Cavit Bey, iktisadın yeni bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemde, iktisadi konuların neredeyse tümünde fikirler ortaya koymuştur. Ülkenin kalkınma ve büyümesinin, servet edinimi ve bölüşümü, nüfus artışının ekonomiye yansımaları, sermaye ve yatırım ile birlikte faize karşı duyarlılığı üzerinde durmuştur. Bununla birlikte emek, ücret, sigorta ve kooperatiflerin borç alacak ilişkilerinde önemli açıklamalarda bulunmuş; maliye bakanı olduğu dönemde uygulamaya çalışmıştır (Öztel, 2000: 12-19). Mehmet Cavit beyin en önemli özelliği korumacı ve devlet müdahaleciliğine karşı olması aynı zamanda zenginliğin kaynağının sanayiden çok zirai hasılda olduğuna inanmasıdır (Toprak, 2012: s. 110). Mustafa Nail Bey de sarayda farklı dönemlerde maliye bakanlığı yapmıştır. Görev yaptığı dönemde liberal iktisat politikaları uygulamaya gayret göstermiştir. Mehmet Cavit ve Mustafa Nail'in icraatlarının Halid Ziya tarafından vurgulanması, Osmanlı iktisat düşüncesinin de esere yansıdığını göstermektedir.

⁷ Batı kapitalizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan İslam iktisadı kavramı, 20.yüzyıl başlarında tartışılmaya başlamış ancak bir birikimin oluşması ve yoğunlaşması 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. II. Dünya savaşıdan sonra İslam iktisadı kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın yayılması ve kullanılmasında Hintli, Pakistanlı ve Bangladeşli araştırmacılar ön plana çıkmıştır. Osmanlı'da da tartışılan İslam iktisadı kavramı, Hintli ve Pakistanlıların etkisiyle cumhuriyet döneminde de kendisine yer bulmuştur. (Tabakoğlu, 2013: 71-75).

⁸ Mehmet Cavit Bey (1875-1926), Selanik'te dünyaya gelmiş, tüccar bir aileye mensuptur. İlk eğitim hayatına Selanik'te başlayan Mehmet Cavit Bey, daha sonra İstanbul'da eğitimini tamamlamıştır. İlk iş hayatına ziraat bankasında başlamış daha sonra istatistik müdürlüğü, matematik, maliye, ilmi iktisat dersi hocalığı ve katiplik görevlerinde bulunmuştur. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki cemiyetlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Milletvekili seçilmiş ve maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Serbest piyasa ekonomisi, liberalizm ve müteşebbisliği ön plana çıkaran bir kişiliğe sahiptir. Yönetici, iktisatçı ve siyasetçi özelliklere sahip Mehmet Cavit Bey başta iktisat olmak üzere birçok alanda eser ortaya koymuştur (Öztel, 2000: 7-9).

⁹ Mustafa Nail Bey, İstanbullu olup, mülkiyede okumuştur. Türkçe ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra ticaret, dış işleri ve maliye bakanlığında çalışmıştır. Millet vekilliğine seçilmiş ve maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Okullulaşma ve eğitim alanında önemli hizmetleri olan Nail Bey aynı zamanda maliyede de önemli katkılar yapmıştır. (Ergün, 1996:) <http://www.oktayaras.com/mustafa-nail/tr/29365>

Halid Ziya'nın üzerinde durduğu diğer bir konu Hazine-i Hassadır. Padişahın özel harcamalarının yapıldığı Hazine-i Hassa idaresine vurgu yaparak, II. Abdülhamid döneminde Sakızlı Ohannes¹⁰, Portakal Mikail¹¹ ve Agop Paşaların¹² oluşturduğu kurallar çerçevesinde idare edildiğini ve daha sonraki dönemde de bu kuralların devam ettiğini söyler (Uşaklıgil, 2019: 34). Sakızlı Ohannes klasik iktisadı incelemiş, Smith, Ricardo, Say, Malthus gibi iktisatçıların düşüncelerini yorumlamıştır. Dolayısıyla Ohannes, devlet müdahaleciliğine karşı Laissez Faire¹³ yani serbestlik düşüncesiyle ön plana çıkmıştır (Kılıçaslan, 2020: 29-52). Kendi dönemine göre oldukça modern sayılabilecek iktisat kitabı yayınlamıştır. Bu kitap o dönem Osmanlı idare yapısında kayda değer bir etki yapmıştır. Sakızlı Ohannes, Portakal Mikail'in ölümü üzerine maliye bakanlığı görevine getirilmiştir. Agop Paşa da diğerleri gibi sarayın mali işlerini yürütmüştür. II. Abdülhamid'in çok güvendiği biri olan Agop Paşa uyguladığı iktisat politikasıyla II. Abdülhamid'in servetini artırmasında önemli katkı sağlamıştır (Dadyan, 2016: 1-4). Agop Paşa farklı dönemlerde üç defa maliye bakanlığı yapmıştır. Görevi esnasında çevre temizliğinin sağlanması, maliyede çalışanlar için ödül ve ceza uygulaması, verimliliğin artırılması için bakanlıkların birleştirilmesi ve ayrılması gibi hazineye kaynak sağlamada birçok değişiklik ve yeniliğe imza atmıştır (Turşucu ve Yel: 722-734).

Eserde öne çıkan bir diğer husus da II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda bir tütün üretim merkezi kurmasıdır. Burada üretilen her çeşit tütün ve tütün ürünlerinin Yıldız Sarayı ve diğer yerlerin ihtiyacını karşılamada yeterli olduğu üzerinde durulmasıdır. Bu tütün üretim tesisinin Halid Ziya tarafından yasa dışı olarak tanımlanması ve tütün kanununa (tabi olmayan) aykırı olarak faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmesi eserde dikkat çeken hususlardan biridir. Halid Ziya, Yıldız Sarayı'nda bir tütün üretim tesisinin olmasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Abdülhamid sarayının bir tütün imalgâhı vardı ki bunu idare etmek için etraftan celbedilen yaprak tütünler, gerek orada yapılan sigaralarla yapılmış tütünler, inhisar usulünün her türlü ahkamından kurtulur ve bu imalgâh adeta inhisar varidatını mühim bir mikyasta tehdit eden bir kaçak menbası ehemmiyetini almakla beraber her türlü teşebbüslerin ve müracaatların akamete uğramasıyla fütursuz ve pervasız çalışarak, sade saray halkını değil, Yıldız kışkılarıyla etrafı da doyuruyordu” (Uşaklıgil, 2019: 106-107).

Osmanlı'da tütün ülkeye girdiği tarihten buyana parasal açıdan son derece önemli olmuştur. Özellikle Ege Bölgesinde ön plana çıkan tütün Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz Bölgesinde de üretilmiştir. Tütün üretiminin oldukça karlı bir iş kolu olması gelirlerin idare edilmesini gerekli kılmış ve Duhan¹⁴ idaresi kurulmuştur. Böylece tütün, tekel bir özellik kazanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı'nın dış borç ödemelerine karşılık tütün gelirleri Deyun-u Umumiyye verilmıştır (Demir, 2019: 419-440).

Eserde tütün işletmesi gibi adı geçen bir diğer tesiste Yıldız Sarayı'nın içinde kurulan çini fabrikasıdır. Bu fabrika sarayın tüm tabak çanak ihtiyacını karşılamıştır (Uşaklıgil, 2019: 157). II. Abdülhamid'in desteğiyle kurulan bu fabrika üç ana dönemde faaliyetlerini sürdürmüştür. II. Abdülhamid dönemi, II. Abdülhamid sonrası ve savaş dönemi. I. Dünya Savaşı'nda fabrika haberleşme malzemesinin üretilmesi için kullanılmıştır. Dolayısıyla asli görevi dışında kullanılan bu tesis çok kritik bir rol üstlenmiştir (Damalıbağ, 2015: 251-254). Ancak birçok malzemenin ve sofra malzemelerinin hazır olarak Avrupa'dan getirilmesi sadece renklendirme ve süsleme işinin saraydaki fabrikada yapılması söylentilere ve hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Halid Ziya'nın tespitlerine göre yurt dışından usta getirilmesi ve bunlara oldukça yüksek maaş ödenmesi, çini fabrikasının üretim maliyetinin yükselmesi dolayısıyla, gelirin gideri karşılayamaması sonucu zarar ettiğini belirtmiştir. Halid Ziya'nın çini fabrikası ile söyledikleri eserde şu şekilde ortaya konmuştur:

¹⁰ Sakızlı Ohannes ya da Artin Ohannes İstanbul'da doğan, Ermeni asıllı bir Osmanlı bürokratıdır. Paris ve Venedik ruhban okulunda eğitim görmüştür. Türkçenin yanı sıra Fransızca, İngilizce ve Ermenice okuyup yazabilen Ohannes ilk meslek hayatına tercüme odasında başlamıştır. Devlette farklı birçok görev üstlenen Ohannes, II. Abdülhamid döneminde maliye içinde önemli bir yere sahip Hazine-i Hassa müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Osmanlı iktisat derslerin ilk hocalarından biridir. İktisatla ilgili birçok kitap yayınlamıştır (Kılıçaslan, 2020: 29-52).

¹¹ Portakal Mikail Osmanlı Mektebi Mülkiyede (Siyasal Bilgiler Fakültesi) ders vermiş, II. Abdülhamid döneminde maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Onun ölümünden sonra maliye bakanlığı görevine Sakızlı Ohannes getirilmiştir. Türkçe ve Fransızca'yı son derece güzel konuşan Osmanlı maliyesinde görev almış üç önemli Ermeni'den biridir (İhsan, 1897).

¹² Agop Paşa ya da Agop Kazazyan Paşa olarakta bilinir. (1836-1891). Bir esnafın oğlu olarak doğmuş, iyi eğitim alamamış birisidir. İlk çalışma hayatına bir Ermeni kilisesinde muhasebeci olarak başlamış daha sonra farklı görevlerde bulunduktan sonra Osmanlı bankasında istihdam edilmiştir. Bankadaki yolsuzlukları ortaya çıkararak dikkatleri üzerine çekmiştir. Finans ve mali çevrelerce önemli bir yere sahiptir. Milletvekili seçilmiş ve mali zekasından dolayı II. Abdülhamid'in danışmanlığına yükselmiştir. Döneminde borç batağı içinde olan Hazine-i Hassa kurumu iyileştirmek için görevlendirilmiştir. Boş arazileri padişahın üstüne kaydederek padişahın zenginleşmesini sağlamıştır. Ayrıca borçların ötelenmesi ve ödenmesinde çek kullanmasıyla bir ilki gerçekleştirmiştir (Dadyan, 2021:1-4).

¹³ “Laissez-faire ve laissez passer” kavramları bırakın yapsınlar bırakın geçsinler anlamında kullanılır. Fizyokrazi okulun temel felsefesini teşkil eder. Doğal bir düzen fikrinden yola çıkarak, ekonomiye herhangi bir müdahale olmamasını savunur. Zenginliğin kaynağının zirai üretim olduğunu kabul eder. Liberalizmin önemli savunucularıdır. Bu görüşüyle kendinden sonra gelen klasik iktisat düşünceye yol gösterici olmuştur (Ölmezogulları, 2016: 63,64)

¹⁴ Duhan Arapça bir kelime olup; duman, tütün, inhisar-ı duhan, tütün inhisarı ve reji anlamında kullanılmıştır (Kamus-u Türki: 603, sıra.1).

“Yıldız dünyasına seri bir nazar atmış olduk. Buna ilave edilecek başka tafsilatla olmakla beraber bunlarda tevakkuf etmeyeceğim. Yalnız hal’i müteakip, mukadderatı bir türlü taayyün edemeyen ve galiba elan bugün ne olacağına karar verilemeyen bir çini fabrikası vardır ki Abdülhamid burada bir Serves, Nymphenburg, bir Meissen kabilinden muazzam bir fabrika kurmak daibesine çıkmamakla beraber oldukça şayan-ı dikkat şeyler imal ettirebilmiş, hele sarayların tabak ihtiyacını tamamen temin etmişti. Bu fabrikanın mamulatından olan birçok küpler, vazolar vesair bu kabilden evani muhtelif sarayların şurasını burasını tezyin etmektedir. Hikâye ederler ki bunlardan çoğu beyaz olarak Avrupa’dan ezcümle Fransa’dan celbolunarak ancak telvin, tezhip ve tezyin kısımları Yıldızda ikmal edilirmiş. Akla pek yakın bu rivayet hakikatse Yıldız fabrikasının en büyük sanat meziyeti hükümden sakıt olmuş oluyor. Onun lehine kaydedilsin diye tertip edilmiş olan bu Sania Selim Melhame ve İzzet Holo tarafından düşünülmüş. Ancak buraya dökülen para, hususuyla ecnebi mütehassıslara verilen tahsilat düşünülecek olursa istihsal edilen netice pek ziyade teessüfe şayandır.

Bu fabrikanın işletilmesi ticaret noktasından ancak ziyana müntehi olabileceğindendir ki hal’den bugüne kadar metruk kalması tercih edilmiş bulunuyor” (Uşaklıgil, 2019: 157).

Halid Ziya, II. Abdülhamid’in mal varlığı üzerinde de durmuştur (Uşaklıgil, 2019: 174). II. Abdülhamid’den kalan Emlak-i Hakaniye Malları (padişahın malı) her ne kadar şahsi olsa da devletin malı olması, bunların çıkarılan bir kanunla bedelsiz satış yapılmasına engel olunduğunu belirtir. Osmanlı’da hanedan hukuku ilk kez 1913’te yazılı hale getirilmiştir. Daha sonra kapsamı ve uygulama alanı genişletilmiştir. Bu kanunla birlikte Hazine-i Hassa malları, padişahın ve hanedanlığın mallarının hangileri olduğu konusu ve varislerin durumu çözüme kavuşturulmuştur (Kırık, 2009: 20). Yine aynı şekilde karlı olmayan ya da yeterli kar oranına ulaşamayan tesislerin satılması ya da kiralınması gündeme gelmiştir. Hereke Halı ve Dokuma Fabrikası satılma işine iyi bir örnek olmuştur. Bu fabrika çuha, yün, ipek, şal ve halı üretimi yapmıştır (Uşaklıgil, 2019: 177). Hereke halı fabrikası Osmanlı sanayileşme çabalarının bir örneğidir. Farklı dönemlerde el değiştiren ve farklı ürünler üreten bu fabrika dokuma ve tekstil sektörünün lokomotifidir (Topal, 2012: 34-64). Uzun süre hizmet ettikten sonra elden çıkarılmıştır. Günümüzde uygulanan özelleştirme uygulamalarına benzer bir uygulama yapılmıştır.

Halid Ziya’nın Sultan Reşat Dönemi Tecrübesi

Halid Ziya sarayda göreve başladıktan sonra II. Abdülhamid’le ilgili gözlemlerinden sonra Sultan Reşat’la ilgili izlenimlerini eserine yansıtmıştır. Sultan Reşat’ın uzun yıllar saraydan tecrit edilmesi, halkın nasıl yaşadığından haberdar olmaması, meşrutiyetin getirdiği şartlardan dolayı çalışanlar ve halk tarafından ülkeyi yönetip yönetemeyeceği endişesi, Halid Ziya’nın ilk izlenimleridir. Bu izlenimlere rağmen Halid Ziya, padişahla ilk görüşmesinde meşrutiyeti tam uygulayacağı, toplanan vergilerin gerekli ve lüzumlu yerlerde harcanacağını, israftan kaçınılıp tasarruf edileceği tespitini yapmıştır. Halid Ziya’nın israf ve tasarruf tespiti Sultan Reşat’ın maaşın belirlenmesinde kendini göstermiştir. Sultan Reşat’ın padişah olarak tahta geçmesiyle birlikte ödenecek aylık maaş miktarının belirlenmesi söz konusu olmuş ve bu maaşın nasıl belirlendiğine şahitlik etmiştir. Daha önceki dönemde aşırı israf ve saray masrafının oldukça yüksek olması ödenecek aylık maaşın sınırlandırılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla padişaha 25.000 bin lira aylık ödeme yapılması hükümet tarafından uygun görülümüştür. 25.000 lira uygun görülmesine rağmen eserde, padişahın fedakârlık edip 20.000 liraya razı olduğu belirtilmektedir (Uşaklıgil, 2019: 93). Yeni dönemde yeni padişahın şahsi parasını kayıt altına almak ve denetlemek için bir kâtip istihdamı gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Halid Ziya, Sultan Reşat’ın çok tutumlu olduğunu, israftan sakındığını, bununla birlikte gerektiğinde harcamadan kaçınmadığını belirtir. Ayrıca padişaha ayrılan cep harçlığından ayda sadece 1.000 lira harcadığını söyler. (Uşaklıgil, 2019: 309). Dolayısıyla Hazine-i Hassa onun döneminde açık vermemiştir denilebilir. Hatta Balkan gezisi içinde yer alan Üsküp’te kan davalarının halli için 35.000 lira tahsis edilmiş, bu para Hazine-i Hassa’dan değil padişahın hesabından mahsup edilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 393). II. Abdülhamid döneminin aksine Sultan Reşat döneminde harcamalar oldukça mütevazı kalmıştır. Sultan Reşat’ın tutumluluğunu Halid Ziya şu sözleriyle esere yansıtmıştır:

“Sultan Reşat’ın bütün veliahtlık zamanını, otuz seneden fazla süren mahrumiyet ve mazlumiyet hayatını, nasıl sıkı vesait içinde mahpus denecek şekildeki ömrü düşünülürse hükmedilir ki bu adam pek bolluk içinde yaşamaya alışkın değildi. Pek muktesit, pek mutasarrıftı; masarifinin varidatını aşmamasına müteakıit olmak niyeti, cimri olmak demek değildir; bilakis Hazine-i Hassa’nın vesaiti dairesinde mahdud fakat makul ve mazbut bir semahatı vardı.

Hazineyi şaşırtacak derecede israfa inhimakını görmedim fakat icap ettikçe ve hal müsait oldukça saltanat şanına layık olan masarıften çekinmezdi. Her şeyden evvel hazine tarafından tesviye olunmak icap eden maiyet tahsisatını ona bıraktıktan sonra kendisinin hususi masraflarına, bu meyanda Harem-i Hümayuna ait maaşlarla ihtiyaçlara karşılık olmak üzere hazineден her ay ancak bin lira celp eder, şuna buna verilecek atiyelerle sarayın padişah namıyla yapılacak hususi mahiyette ufak tefek masrafları için Cib-i Hümayunun ayda bin liradan fazla sarf etmemesine dikkat ederdi. Bu sayededir ki zamanında Hazine-i Hassa hiçbir vakit idaresini şaşırmamıştır” (Uşaklıgil, 2019: 309).

Her ne kadar tutumlu olma, israftan kaçınma ve tasarrufun öncelikli olmasına rağmen padişahın ziyafet ve seyahat masrafı için 50.000 lira ödenek ayrılması uygun görülümüştür (Uşaklıgil, 2019: 78, 271). Osmanlı saraylarında

yapılan düğünler ve şenlikler geniş çaplı, geniş katımlı ve büyük harcamalar yapılarak yerine getirilirdi. Dolayısıyla bu kutlamalar mali açıdan ağır yükler oluşturmıştır. Sofrada yemek çeşitliliğine çok önem verilir, düğünler ve şenlikler günlerce devam ederdi. Bu da mali açıdan bütçe dengesini bozmaktaydı. Aynı şekilde yabancı misafirlerin ağırlanması devletin büyüklüğünü göstermek açısından son derece önemli idi (Ağar, 2018: 106-123). Halid Ziya'nın gözlemlerine göre, Sultan Reşat, yapılacak harcamaların hazine gelir ve giderleri dikkate alınarak dengeli bir şekilde yapılmasının önemini vurgulamıştır. Onun mabeyn başkâtipliği döneminde Bulgar kral ve kraliçesinin ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret için gerekli olan para, ziyafet ve seyahat masrafları için tahsis edilen miktardan karşılanması uygun görülmüştür (Uşaklıgil, 2019: 269, 279, 291). Bulgar kralının ziyaretinden sonra ise Sırp kralının ziyareti gerçekleşmiş, Sırp kralı da Bulgar kralı gibi ağırlanmıştır (Uşaklıgil, 2019: 298-299). Padişahın verdiği davetlerde zaman zaman iş adamları da bulunmuştur. Bunlar Osmanlı paşası olarak hizmet veren, aynı zamanda müteşebbislik kavramı çerçevesinde ticaretle uğraşanlardır. Sadullah Paşa¹⁵, müteşebbislik çerçevesinde eserde ismi geçen şahsiyetlerden biridir. Sadullah Paşa, Sultan Reşat döneminde görev almakla beraber Atatürk döneminde de çeşitli görevlerde bulunmuştur (Uşaklıgil, 2019: 36).

Müteşebbislik iktisadın önemli kavramlarından biridir. Toprak, emek, sermaye ve müteşebbislik iktisadın üretim faktörlerini oluşturmaktadır. Modern iktisat kuramlarına göre bu dört faktör üretim için gereklidir (Eğilmez, 2013:). Bu faktörlerden birinin eksik olması, üretim için gerekli şartların eksik kalması anlamına gelmektedir. Osmanlı Avrupa üretim tarzından farklı olarak müteşebbislikle son yüzyılda tanışmıştır. Son yüzyıl hariç Osmanlı'da girişimcilik, mültezim¹⁶ olarak kendini göstermiştir.

Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından ya da çıkarılmasından sonra ele alınacak en önemli konulardan birisi maliye kalemi olmuştur. Halid Ziya'nın üzerinde durduğu konulardan biri de budur. Gerçekte Sultan Reşat'ın tahta geçiş töreni için bile para olmadığı, imkansızlıklar içinde olduğundan tören için gerekli at ve arabaların bakımsızlığından yola çıkarak, maliyenin durumunu göstermeye çalışmıştır. Maliye yapılanmasını gözden geçirmek ve yeniden yapılandırılmasını sağlamak için Fransa'dan Laurent (Karabulut ve Bayraktar, 2017: 39-84) adında bir uzman getirilmiş ve maliye bürokrasisi azaltılmaya çalışılmıştır (Uşaklıgil, 2019: 128). Yapılan bu hamlelerle II. Abdülhamid döneminden hesap sorulmak amaçlanmıştır. Bahriye, harbiye ve zaptiye'nin II. Abdülhamid'e bağlı olmasından dolayı zenginleştiği ya da zenginliğinin kaynağının bunlardan oluştuğunun ortaya çıkarılması önem arz etmiştir (Uşaklıgil, 2019:72-73).

Sultan Reşat döneminde saray efradının kalabalığı, eserde yer alan çarpıcı konulardan biri olmuştur. Eski dönemden birçok damat ve damat adayının yeni yönetimi gerek maddi gerekse manevi olarak zorlayacağı yadsınamaz bir gerçektir (Uşaklıgil, 2019: 180-182). Osmanlı Sarayında yapılan son dönem evlilikler, Osmanlı'nın kuruluş dönemi evliliklerinden oldukça ayrılmıştır. Kuruluş döneminde padişahlar kızlarını genellikle Anadolu beyliklerindeki şehzadelerle evlendirirken daha sonraki dönemlerde iyi eğitim almış saray içinden ya da Enderun'dan kişilerle evlendirmişlerdir. Ancak son dönem Osmanlı'da birçok bekar kadın sultanın olması evliliğin de yozlaşmasına yol açmıştır (Karaca, 1997: 28). Bununla birlikte sarayda evli ve bekâr birçok kadın sultan bulunması, bunların da iase ve mutfak masraflarının önemli yer tutması, birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Eski ve yeni sarayda oturan ya da saray dışında yaşayan sultanlar, müracaat etmeleri halinde ya da bazı şartlar altında maaşa bağlanırdı (Karaca, 1997: 29). Daha önce olduğu gibi Sultan Reşat zamanında da yapılan düğün törenleri ve misafir sofralarının masrafları Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştır. Yine aynı şekilde şehzade sayısındaki çokluk ve bunlara yapılacak ödemelerin miktarın fazlalığı birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Şehzadeler gibi Harem için ayrılan ödenek de önemli bir yer tutmaktadır. Kadın ağalara ve bunların bakmakla yükümlü olduğu kişilere cep harçlığı ödenmeye devam edilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 45).

Sultan Reşat'ın devletin idari merkezini Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınması da önemli olaylardan biridir. Bu taşıma olayı, Yıldız ve Dolmabahçe çekişmesini gösteren bir durumun ortaya çıkmasıdır denilebilir. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'na gelen parada bir genişleme olması ve sürekli gelir kaynaklarının oluşturulması yeni yönetim için araştırılması gerekli bir konu olmuştur. Bununla birlikte Yıldız ve çevresinde her türlü bina, bahçe ve kışla gibi mekânların gün geçtikçe artması önemli bir gelişme olarak yansımaktadır. Dolmabahçe Sarayı'na geçişte yeni padişahla beraber tasarruf ve iktisat ön plana çıkmıştır (Uşaklıgil, 2019: 106). Saray mutfağının Yıldız'dan Dolmabahçe'ye geçmesi binlerce kişiyi işsiz bırakmıştır. Saray ve Ötesi'nden çıkardığımız sonuca göre II. Abdülhamid dönemine bakıldığında aşırı istihdam ve gizli işsizlik söz konusu olurken; Sultan Reşat döneminde tasarruf ve bütçe gelir ve giderlerinde denge söz konusu olmuştur. Tasarruf ve bütçe dengesi tedbirlerinin içinde saray çalışanlarının azaltılması

¹⁵ Babası Halepli kendisi İstanbul doğumlu olan Sadullah Güney, Kazım Karabekir'in sınıf arkadaşı olarak harbiyeden mezun olmuştur. Harp dairesinde göreve başlayan Sadullah Güney daha sonra Trakya bölgesinden sorumlu Hazine-i Hassa memurluğuna getirilmiştir. Daha sonra II. Abdülhamid'in yaveri olmuştur. Balkan savaşları ve Trablusgarp savaşlarından dolayı donanmanın başına getirilmiş ve bu onun için bir dönüm noktası olmuştur. Türk denizcilik hizmetleri onun döneminde gelişmiş ve şekillenmiştir. Osmanlı'da önemli görevlerde bulunan Sadullah Güney, Atatürk ve Atatürk sonrası da hizmetlerini sürdürmüştür (Hergüner, 2002: 159-188).

¹⁶ Osmanlı maliyesinin gelirlerini artırmak için uygulanan bir yöntemdir. İltizam ya da mültezimlik, hazine için gerekli paranın piyasadan vergi yoluyla toplanarak bu aynı gelirlerin nakde çevrilerek hazineye aktarılmasıyla yoluyla işlemektedir. Mültezimler, devletin açık artırmaya sunduğu herhangi gelir getiren bir kaynağı olarak, her yıl düzenli olarak devletin kasasına ödeme yaparlardı. Mültezimin aldığı herhangi bir iş başka birine verilmez ve tekel bir durum olurdu (Genç, 2000: 101,102).

yanında İtalyan, İspanyol, Macar ve Türk müzisyenlerden oluşan saray orkestrasının etkinliği de kısıtlanmıştır (Uşaklıgil, 2019: 158-163). Ulaştığımız bu sonucu iktisatta açıklayacak olursak; İstihdam ve işsizlik konusu makro iktisadın önemli konularından biridir. İşsizlik ve fiyat artışı arasında bir bağ bulunmaktadır. Bununla birlikte istihdam, üretim faktörleri ve emeğin kullanılmasıyla ilişkilidir. İstihdamın karşısı ise işsizliktir. İşsizliğin birçok çeşidi vardır. Geçici, yapısal, konjonktürel, doğal, mevsimlik, iradi, gayri iradi ve gizli işsizliktir. Gizli işsizlik çalışır görüldüğü halde hiçbir katkısı olmayan kişilerin oluşturduğu işsizliktir (Yıldız, 2014: 2-14). Halid Ziya'nın anlatımlarından ulaştığımız sonuca göre Osmanlı saray ve çevresinde aşırı istihdam ve gizli işsizlik yaşanırken, ülke genelinde yeterli derecede istihdam alanı bulunmadığı da söylenebilir. Dolayısıyla Sultan Reşat döneminde II. Abdülhamid döneminden farklı politikalar güdüldüğü eserde ortaya konulmuştur.

Halid Ziya, çözülmesi gereken bir konunun da II. Abdülhamid döneminden kalan eşyaların durumu ile ilgili olduğunu söyler. II. Abdülhamid döneminden birçok eşya kalması, bunların miktar ve değerinin ve nasıl değerlendirileceğinin bilinmesi maliye bakanlığı açısından son derece önem arz etmekteydi. Tasnifleri yapıp, maddi değerleri belirlenmeliydi. Bunların tasnifinin yapıp maddi değerinin belirlenmesi Aynizade Hasan¹⁷ ve Gelenbevizade Said¹⁸ beylere verilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 146). Topkapı Sarayı masrafları ise yeni yönetimle birlikte azaltılmış ve Hazine-i Hassa'ya yük olmaktan kurtarılmıştır. Halid Ziya ülkenin parasal krizde olduğu bir dönemde Mehmet Cavit Beyin borç para bulmak için çeşitli Avrupa ülkelerine, kendisinin ise çeşitli temaslarda bulunmak üzere Paris'e gittiğini anlatır (Uşaklıgil, 2019: 146-147).

Sultan Reşat'ın yaptığı Edirne gezisi eserde dikkat çeken konulardan biridir. Edirne gezisi fakirliğin boyutlarını padişahın kendi gözleriyle görme imkânını vermiştir. Edirne'deki Müslüman ve Yahudi mahalleleri gezen padişah, halkın sefaletine, yoksulluğuna ve perişanlığına bizzat şahit olmuştur (Uşaklıgil, 2019: 201). Dolayısıyla yapılan tasarruf tedbirlerinin önemini bir kez daha anlamış olmalıydı. Osmanlı'da olduğu gibi dünyanın her bölgesinde görülen yoksulluk, düşkünlük, ya da fakirlik insanlık tarihiyle beraber var olan bir gerçektir. Dünyadaki yok olmuş ve varlığını sürdüren her medeniyette yoksulluk ve yoksullar var olmuştur. Bu nedenle iktisat bilimi de yoksulluk üzerine teoriler geliştirmiştir¹⁹

Eserde yangınların ekonomik ve psikolojik etkileri de yer almıştır. Sultan Reşat'ın yangınlardan oldukça etkilendiği görülmektedir. İstanbul'un ağırlıklı olarak ahşaptan yapılan evleri ve binaları sık sık yangınlarla karşı karşıya kalmaktaydı. Yangınlar geniş bir alana yayılır ve parasal zararı oldukça fazla olurdu. Halid Ziya'nın değindiği ilk yangın Fatih ve Aksaray yangınlarıdır. Bu yangınların İstanbul'u baştanbaşa etkilediğini, yüreklere korku ve endişe saldıığını söyler (Uşaklıgil, 2019: 240). Diğer büyük yangınların ise Büyük Mercan ve Laleli yangınları olduğunu dile getirir. Aynı şekilde Babiali ve Çırağan Sarayı yangınlarının da etkilerini vurgulamaktan geri durmaz (Uşaklıgil, 2019: 498-499). Evlerin ahşaptan olması yangının diğer yerleşim yerlerine sıçramasının en büyük nedenidir. Bunun yanında son döneme kadar itfaiye teşkilatının olmaması ya da yetersiz kalması yangınların etkisini ve mali kaybı genişletmiştir (Söylemez, 2012: 31-47). Sultan Reşat, yangından etkilenen ailelere ve hayır kurumlarına maddi yardımda bulunmuştur. Yangınların padişah üzerindeki etkisi eserde şu cümlelerle ortaya konmuştur:

“Semahati vardı fakat bunu daima Hazine-i Hassa'nın istitaatiyle tevzin ederdi. Seyahatlerinde ve İstanbul'da zuhur eden Mercan ve Laleli büyük yangınları kabilinden hailelerle, mühim mikyasta ianeler verir, donanma cemiyetine muavenette bulunur, Müessat-ı Hayriye'ye para gönderirdi...” (Uşaklıgil, 2019: 498)

“Yangınlardan bahsederken Babiali yangını ile Çırağan yangını tahattur ettim. Babiali yangınına pek müteessif göründü. Bunu hem bir şeamet hem devletin satvetini haleldar edecek bir fecaat olarak telakki etti; fakat İstanbul'un mefahirinden biri olan ve saraylar içinde ziynet ve sanat itibarıyla hepsine faikiyetinde şüphe edilemeyen Çırağan Sarayı Yangını, vukuuna zaten intizar edilen bir hadise kabilinden telakki etti; bunun için fazla bir teessür gösterdiğini bilmiyorum” (Uşaklıgil, 2019: 499).

¹⁷ Aynizade Hasan, Aynizade Hasan Tahsin ya da Hasan Tahsin Aynizade olarak bilinir. Balkan doğumlu olan Aynizade mülkiye ve Kabataş erkek lisesinin kuruluşunda bulunmuştur. Mülkiyeliler ona baba lakabı takmıştır. İktisat ve sosyoloji üzerine ders vermiş ve birçok makale yayınlamıştır. Okul yıllarında Fransızcadan çeviriler yapmış ve para kazanmıştır. Milli eğitim bakanlığında muhasebe memuru olarak çalışmıştır. Ayrıca Darül Fünun ve hukuk fakültesinde ders vermiştir. Galatasaray lisesinin de müdürlüğünü yapmıştır. Kooperatifçilik ile ilgilenmiş ve yazılar kaleme almıştır. Birçok kitap ve makalesi bulunan Aynizade 1962 yılında vefat etmiştir (Avcı, 2023: 171-199).

¹⁸ Gelenbevizade Said, mülkiyeden mezun olmuştur. Devlet dairelerinde görevler de bulunduktan sonra, çeşitli kademelerde öğretmenlik yapmış, aynı zamanda Bursa ve Edirne milli eğitim müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Üniversite de derslere girmiş ve milli eğitim bakanlığı yapmıştır. Görevde olduğu dönemde Balkan savaşlarının Çatalca'ya kadar gelmesinden dolayı istediği uygulamaları yapamamıştır (Ergün, 1996: 254).

¹⁹ Yoksulluk farklı tanımları yapılan iktisadi, sosyal, hukuki ve kültürel bir terimdir. Gelir yetersizliği yoksulluğu olabileceği gibi, manevi yoksullukta olabilir. Yoksullukla ilgili yasalar ilk defa 1600'lü yıllarda İngiltere'de yürürlüğe konmuş, ancak istenilen sonucu vermemiştir. 20.Yüzyıla beraber ise yoksulluk iktisat teorilerinde yer bulmaya, incelenmeye ve ölçülmeye başlanmıştır. Klasik iktisadın önde gelen isimlerinden olan D. Ricardo ve özellikle T. Malthus, fakirlik, düşkünlük ve yoksulluk üzerine teoriler geliştirmişlerdir. Daha sonra ise birçok iktisatçı yoksullukla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Yoksulluk tek boyutlu ve çok boyutlu olarak iktisat teorilerine yansımıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla beraber yoksulluk teorileri kişi başına gelir olarak çalışılmış ve farklı bir boyutta incelenmiştir (Uğur, 2022: 1-7).

“Vakta ki hala sebebi meçhul kalan bu yangın- ki bir suikast eseri olabilir yahut bir elektrik kazasıydı-zuhur edince bizler bu güzel sarayın cayıp cayıp yanışı karşısında ağlayarak kıvranırken facianın seyri hakkında kendisine peyderpey malumat verilen hünkâr bunu tevekkül ve kazaya rıza felsefesiyle kabul etmişti” (Uşaklıgil, 2019: 500).

Halid Ziya, Sultan Reşat'ın iktidarı döneminde meydana gelen, milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerine, Trablusgarp Savaşı'na, Balkan seyahatine ve Balkan Savaşı'ndaki ülkenin durumuna da değinmiştir. Milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri oldukça yoğunlaşmış dolayısıyla bu hareketlere karşı önlem alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak alınan önlemlerde pek başarılı olunamamıştır. Diğer yandan Trablusgarp İtalyanlarca işgal edilmiş, savaş yapıp yapılmayacağı tartışılmaya başlanmıştır. Asker, mühimmat ve hepsinden önemlisi para olmaması payitahtı anlaşılmaya zorlamıştır (Uşaklıgil, 2019: 402-403). İtalya'nın işgaline karşın iktisadi ve ticari boykot uygulanmış ama bunda başarılı olunamamıştır. Aslında Osmanlı İtalya'ya uygulanan boykottan önce siyasi olaylardan dolayı Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Yunanistan'a da ticari ve ekonomik boykot uygulamış ve kısmen başarılı olmuştur. Osmanlı-İtalyan ticaret hacminin büyük olması ve İstanbul'da yaşayan İtalyanların çok olmasından dolayı boykotun etkili olacağı düşünülmüş ancak bu etki sınırlı kalmıştır (Şeber, 2011: 237-261). Trablusgarp'ın elden çıkmaması için İttihat ve Terakki tarafından Hollanda üzerinden kaynağı nereden olduğu bilinmeyen para Sunusi²⁰ kabilesine gönderilmesine rağmen Trablusgarp'ın elden çıkmasının önüne geçilememiştir (Uşaklıgil, 2019: 418). Aynı şekilde Trablusgarp gibi Arnavutluk'ta da iç karışıklıklar yaşanmış, Arnavutluk'ta yaşanan ayaklanma bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılması sonrası Sultan Reşat, Selanik, Üsküp, Priştine ve Manastırı da içine alan birçok şehri kapsayan Balkan seyahati gerçekleştirmiştir (Uşaklıgil, 2019: 347,348). Balkan gezisi ülkelerin bağımsızlık ateşini söndürememiş, Bosna-Hersek, Sırbistan'a bırakılmış, Bulgaristan Rumeli'ye doğru ilerlemiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. Savaş ve savaş ortamından dolayı ülke temel ihtiyaç malzemelerini karşılamada oldukça zorlanmıştır. Pirinç, şeker, yağ, yakacak ve petrole dayalı ürünler karaborsaya düşmüş, ülkede karaborsacılar ve fırsatçılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde monopol oluşumlarla yeni zenginler, harp zenginleri oluşmuştur (Uşaklıgil, 2019: 275,276).

İktisat biliminde monopol piyasasının yanında tam rekabet, eksik rekabet, düopol, oligopol gibi piyasalar vardır. Her piyasanın kendine göre bir özelliği bulunmaktadır. Özellikle monopol ya da tekelci piyasa, Osmanlı'nın tercih ettiği bir iktisadi davranıştır. Savaş döneminde ülkede üretim azlığı ve temel gıda maddelerinin karaborsaya düştüğü gözlenmiştir. Milli iktisat çerçevesinde bu sorun giderilmeye çalışılırken bazı kişilerin karaborsa piyasası oluşturmalarına hem Osmanlı hem de cumhuriyetin ilk yıllarında göz yumulmuş ve harp zengini azınlıkların ortaya çıkması sağlanmıştır (İnceoğlu, 2015: 77-89). Halid Ziya halkın birçoğunun açlık sınırında yaşarken, harp zenginlerinin lüks ve refah içinde yaşadığını ve sık sık seyahat ettiklerini söyler. Harp zenginlerinin ortaya çıkması, temel gıda maddeleri ve giyim eşyalarının birkaç kişinin elinde toplanmasıyla tekelleşme ve karaborsa oluşması açısından olumsuz, diğer yandan milli burjuva sınıfı oluşması açısından olumlu kabul edilmesi, iktisadi açıdan kayda değer bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sultan Reşat döneminde dikkate değer bir konu da iktisadi ve siyasi yapılanmaların etkisinin eserde ortaya konmasıdır. Ülke yönetiminde fikirleri ve yöntemleriyle imparatorluğun yönetilmesinde büyük etkisi olan İttihat ve Terakki bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetim konusu, dönemin siyasi havasını anlamak için eserde kendine önemli bir yer bulmaktadır. İttihat ve Terakki, sadrazam atamaları ve görevden alınmalarda, sarayda önemli mevkilerde görevli memurların atanmalarında ya da görevden el çektilmesinde son derece etkili olmuştur. Bu yüzden İttihat ve Terakki ve uygulamaları şiddetle eleştirilmiştir. Ayrıca muhalif gruplar oluşmuş ve yeni bir siyasi atmosfer şekillenmeye başlamıştır. Halaskâran²¹ fırkası adında İttihat ve Terakki'ye muhalif yapılanma, bu şekillenmenin ana karakteri olmuştur (Uşaklıgil, 2019: 187). Halaskâran ya da Halaskâran Zabitan oluşumu, siyasi atmosferin değişmesi, yapılan seçimlerin sonuçları, Arnavutluk isyanı, ordu içinde kayırlan bir zümre olması, gibi nedenlerle İttihat ve Terakki'ye karşı yeni bir cephe açmışlardır (Yörükoğlu, 2014: 45-127). Siyasi atmosferin değişmesi sonucu, Halaskâran Cemiyeti ve İttihat ve Terakki arasında iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Hatta İttihat ve Terakki'ye muhalif bu grup Halid Ziya'yı istifaya zorlayan bir mektup yazmıştır (Uşaklıgil, 2019: 462). Diğer yandan taht mücadelesinde ortak hareket eden Damat Ferit²² ve Vahdettin'in²³, İttihat ve Terakki'ye karşı birleşmeleri kayda değer bir durumdur. İktidar ve nüfuz kavgası

²⁰ Sunusi ya da Senusi, 19. yüzyıl ortalarında Cezayir'de ortaya çıkan, neredeyse Kuzey Afrika'nın tamamında etkili olan bir tarikatır. Bu tarikat daha sonra şeyh olan Muhammet mehdi Es-sunusi adıyla anılacaktır. Özellikle II. Abdülhamid zamanında İtalya'ya karşı mücadelede Osmanlı devletinin yanında yer almıştır (Günay, 2010: 101-110).

²¹ İttihat ve Terakki cemiyetinin uygulamaları, 31 Mart vakası, Libya Trablusgarp başarısızlığı, Arnavutluk isyanı gibi siyasi sebeplerden dolayı İttihat ve Terakkiye 'ye karşı 1912 yılında kurulan bir partidir. Ordu ve siyaset çekişmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Yörükoğlu, 2014: 45-127).

²² İstanbul 1853 doğumlu olan Damat Ferit Paşa, Fransa, Almanya, Rusya ve Londra büyükelçiliklerinde çeşitli görevlere tayin edilmiştir. İlk zamanlarda İttihat ve Terakki'yi öven ve seven birisi iken daha sonra İttihat ve Terakki partisine karşı muhalefet yapmayı tercih etmiştir. Farklı dönemlerde altı defa başbakanlık yapmıştır. Kuvayi milliye hareketini desteklememesine rağmen bu durumun onun gerçek duruşu olduğu anlamına gelmemektedir (Erdem, 2002: 123). Damat Ferit Paşa, Sultan Reşat döneminde sarayla bağıni koparmayan, çok sık gidip gelen Sultan Reşat'ı sinirlendiren bir karaktere sahipti (Uşaklıgil, 2019: 181).

²³ Sultan Vahdettin, Sultan Abdülmecid'in oğlu olarak 1861 de doğdu. VI. Mehmet olarakta bilinmesine rağmen Sultan Vahdettin olarak ün yapmıştır. Sultan Reşat'ın vefatından sonra Osmanlı padişahı oldu. Onun döneminde I. Dünya savaşı, Mondros mütarekesi ve İstanbul'un işgali gibi siyasi olaylar yaşanmıştır. Ülkedeki kötü gidişatın sebebinin İttihat ve Terakki olarak görmüş ve İngilizlere muhabbet beslemiştir. Atatürk'ü Anadolu'ya göndermiş ancak daha sonra bundan pişmanlık duymuştur. İtalya da sürgünde iken 1926

sonucu Said Halim Paşa'nın²⁴ istif etmesi ve yerine Ahmet Muhtar Paşa'nın²⁵ sadrazam olması da önem arz eden siyasi olaylar olaylardandır. (Uşaklıgil, 2019: 469).

Osmanlı iktisat tarihinin önemli konularından biri olan reji²⁶ idaresi de kendisine eserde yer bulmuştur. II. Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nda üretilen tütün ve müntecatının, Sultan Reşat döneminde İnhisar İdaresi²⁷ ve Hazine-i Hassa anlaşması sonucu işlenmesi sağlanacak; böylece Hazine-i Hassa'ya her çeşitten sigara ve tütün verilmesinin önü açılmış olacak, aynı zamanda Osmanlı'da uzun yıllardan beri uygulanan Tütüncübaşıliği ortadan kaldırılmış ve sarayın yıllarca bedava tütün ihtiyacının karşılanması sağlanmış olacaktı (Uşaklıgil, 2019: 107). Tütün, rüsum-u sitte içinde yer alan önemli bir gelir kalemidir. Rüsumu-u sitte Osmanlı borçlarının ödenmesi için teminat olarak gösterilen altı maldan oluşmaktadır. Bunlar içki, pul, deniz ürünleri, öşür, tömbeki ve ipek gelirlerinin Osmanlı borçlarına karşılık on yıl süreyle bırakılmasıdır (Küçük ve Ertüzün, 1994: 58-62). Halid Ziya'nın, sarayda görev almadan önce rejide (tütün idaresinde) idarecilik yapmış olması da bu konu ile doğrudan ilgilidir (Uşaklıgil, 2019: 466).

Eserde Sultan Reşat'ın toplumsal yaşantısı da yansımıştır. Örneğin halk ile beraber olmak için Sultan Reşat her cuma günü farklı camilere gitmeye gayret göstermişti²⁸. Cuma törenleri birçok yabancı çalışan ve turistlerin dikkatini çekmekteydi. Cuma ve diğer yapılan törenlerde halkın kıyafetleri özellikle de şapka çeşitliliği öne çıkmıştır (Uşaklıgil, 2019: 40). Buradan Beyoğlu ve çevresinde birçok dükkân, işyeri ve mağaza olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla İstanbul'da mal bolluğu olduğu ve halkın mal çeşitliliğine ve lüks mala ulaşabildiği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı iktisat düşüncesinin temel ilkelerinden birisi ülkede mal bolluğunun sağlanmasıdır. Bu nedenle Osmanlı, ithalatı yasaklamamış, mal bolluğunu sağlamak için arz yönlü bir politika izlemiştir (Tabakoğlu, 1998: 248). Mal bolluğu temel ihtiyaç malları ve kritik öneme sahip mallar için söz konusu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İstanbul'un bir ticaret ve turizm merkezi olduğu eserde ortaya konmuştur. Cuma törenleri gibi önemli olan başka bir tören de senede bir defa yapılan sürre alaylarının hazırlanmasıdır. Sürre Alayı, hac dönemi öncesinde Arabistan halkına dağıtmak için gönderilen para, altın ve diğer eşyalardır (Kısacık, 2020: 1-16). Sürre alaylarıyla gönderilen para, her ne kadar Haremeyn için olsa da yol güvenliğini sağlamak için bir miktarı kabile reisleri ve aşiret şeyhlerine dağıtılırdı (Uşaklıgil, 2019: 476). Kısaca Sürre Alayları devletin merkez hazineden ayrılan paranın Arabistan'a gönderilmesidir. Osmanlı Devleti'nde her yıl gelenek halini alan bu uygulama cumhuriyetten önce kaldırılmıştır.

Eserde geçen 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanmanın bastırılması ve bu ayaklanmayı çıkaranların idam kararının padişah tarafından onaylanması Halid Ziya'nın üzerinde durduğu başka bir tecrübedir (Uşaklıgil, 2019: 137,138). Ancak eserde bu konu üzerinde fazla durulmamış, diğer yaşananlar kaleme alınmaya devam etmiştir.

Sonuç

Saray ve Ötesi edebi bir eser olmasına rağmen içerisinde iktisadi, siyasi ve hukuki motiflere de ulaşılmıştır. Edebiyat, iktisat ve tarih disiplinlerinin edebi bir eserde yansması ortaya konmuştur. Ayrıca eserde iktisadi, siyasi, sosyal ve hukuki motiflerin iç içe olduğu görülmüştür. Sultan Reşat dönemi öncesi ve sonrasında yaşanan günlük hayattaki

yılında vefat etmiştir (Çelebi, 2018: 131-147). Eserde Halid Ziya'nın tanışma merasiminde Sultan Reşat'ın ortanca oğlu şehzade Necmeddin Efendi Halid Ziya'yı bir köşeye çekerek şu sözlerle uyarmıştır: "Bu ilk mülakatımızda size bir hizmet etmek isterim. Vazifelerinizde muvaffakiyetinize dualar ederim. Fakat şimdiden haber vereyim ki muvaffakiyetinize en büyük mâni olacak zat amcamız Vahdetin efendidir. Ondan sakının. Bu söz, size benden bir hediye olsun" (Uşaklıgil, 2019: 73).

²⁴ Said Halim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olarak 1864'te Mısır'da doğmuştur. Farsça, Fransızca ve İngilizce özel ders almıştır. İsviçre'de siyaset bilimi okumuştur. Jön Türkler ve İttihat ve Terakkiye 'ye gönülden bağlanmıştır. Trablusgarp meselesinden dolayı İtalya ile görüşen heyete başkanlık etmiştir. Sadrazamlık ve dış işleri bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya savaşıdan önce kapitülasyonların kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Damat Ferit Paşa iktidarında sürgüne gönderilmiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde iktisadi, siyasi ve sosyolojik yazıları yayınlanmıştır (Pekasil, 1998: 10-63).

²⁵ Ahmet Muhtar Paşa ya da Gazi Ahmet Muhtar Paşa olarak bilinir. Bursa doğumlu ve askeri lise mezunudur. Sultan Abdülaziz'le birlikte Avrupa seyahatine katılmıştır. Yemen valiliği görevinde bulunmuştur. Ülkenin birçok yerinde valilik ve komutanlık yapmıştır. Ayan meclisine seçilmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde kritik etki yapmıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında farklı görevler üstlenmiştir (Sönmez, 2019: 453-457).

²⁶ Osmanlı ilk tütün düzenlemesini 1862 duhan (tütün) idaresi kurarak yapmıştır. Daha sonra ise önemli bir gelir kaynağı haline gelen tütün, reji idaresine devredilerek Osmanlı'nın dış borçlarının ödenmesi için yapılandırılmıştır. Reji idaresi, 1883 yılında kurulan tekel konumunda bir şirkettir. Osmanlı tütün gelirleri muharrem kararnamesine göre Duyunu Umumiyye bırakılacak ve borçların bir kısmı bu şekilde karşılanacaktı. Tütünden elde edilen gelirler son derece yüksek olmuştur. Osmanlı bankasının da içinde olduğu çok uluslu ve çok ortaklı bu şirket, Osmanlı borçlarının ödenmesinde önemli rol oynamıştır (Öztürk ve Keskin, 2011: 116-150).

²⁷ İnhisar kelime olarak tekel ya da tekel anlamına gelir. İnhisar-ı duhan, tütün tekeli olarak adlandırılır. 1886 yılında işlemeye başlayan inhisar idaresi, tütün üreticileriyle, reji şirketinin karşılıklı uyması gerekli kuralların belirlendiği bir anlaşmadır (Dağ, 2022: 160-180).

²⁸ Sultanın en çok gittiği camiler Dolmabahçe ve Beşiktaş Sinan Paşa camileri olurken, hiç gitmediği camiler ise Süleymaniye, Yeni cami, Valide camisi ve Yıldız Hamidiye camisidir. Halid Ziya tahminde bulunarak Hamidiye caminin kardeşinin adını taşıdığından diğerlerinin ise zaman bulamaması ya da mahfillerinin bakımsız olmasından dolayı gitmemiş olabileceğini söyler (Uşaklıgil, 2019: 113).

olaylara, Halid Ziya'nın ortaya koyduğu yaklaşım yorumlanmış, Sosyo-iktisadi olaylar bulunmuş, iktisadi teoriler ve iktisadi politikalar ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Esere göre ilk olarak II. Abdülhamid dönemi maliye ve hazinesinin görünümü ortaya konmuş, daha sonra Sultan Reşat dönemine miras kalan maliye ve hazinenin durumu incelenmiştir. Hazinenin gelir gider dengesinin sağlanması, tasarruf tedbirlerinin uygulanması, saray ve efradına ayrılan ödeneklerin kısılması, tüketim alışkanlığının değiştirilerek israftan kaçınılması öne çıkan mali olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak esere sadece mali ya da maliyenin işleyişi açısından yaklaşılmaş diğer iktisadi olay, düşünce ve işleyiş de değinilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde yaşanan aşırı istihdam ve gizli işsizlik vurgulanmış, bu durumun Sultan Reşat döneminde çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Osmanlının önemli gelir kalemlerinden biri olan reji sistemi ve bu sistem dışında çalışan II. Abdülhamid'in işlettiği bütün işletmesinin gelir kaybına yol açtığı tespiti yapılmıştır. Diğer yandan Osmanlı saraylarının ve idaresinin maliyeye ne kadar yük olduğu ortaya konmuş; Yıldız, Dolmabahçe ve Topkapı Saraylarının mali disiplinlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Türk İktisat Tarihinde önemli yer tutan milli olma, milli iktisat gibi kavramlar tespit edilmiştir. Halid Ziya'nın bu eserinde defalarca vurguladığı millilik kavramını kullanan İttihat ve Terakki'nin yönetim şekli ve iktisat politikaları gösterilmeye çalışılmıştır. Bağımsızlık hareketlerinin başlamasında o dönemde ortaya çıkan ya da oluşmaya başlayan milliyetçilik akımları, Osmanlı'da uygulanacak siyasi ve iktisadi eğilimlerde belirleyici olmuştur. Trablusgarp, Balkanlar ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki parasal etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Savaş yıllarında ortaya çıkan ürün kıtlığı ve bunun sonucunda oluşan tekel, tekelcilik, karaborsa piyasası ve savaş zengini müteşebbislerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bir yandan fakirlik kısır döngüsü yaşanırken; diğer yandan lüks içinde yaşayan savaş zenginlerinin varlığı belirtilmiştir. Yine Osmanlı iktisat düşüncesi ve iktisat tarihinde önemli yer tutan Ohannes Efendi, Mikail Portakal, Agop Efendi ve Cavit Bey'in Osmanlı iktisadi yapısına katkısı ve oynadıkları roller eserde yer almıştır.

Eserde, Halid Ziya'nın anlatımıyla ulaştığımız sonuçlardan biri de ülkenin mali açıdan iyi durumda olmaması ve denk bütçe politikasının uygulanmasının gerekliliğidir. Dolayısıyla Saray içi ve dışı ödemeler azaltılmış ya da kesintiye uğramıştır. Aynı zamanda ülkede yaşanan fakirlik ve bu fakirliğin ortadan kalkmaması, yeni bir rejim ve yeni bir yönetimin varlığını zorunlu kıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Extended Abstract

Although economics and literature are two separate branches of science, they can be brought together in interdisciplinary studies. Both economists and writers can make new contributions to economics and literature studies from their own perspectives. The connection between economics and literature can be traced back to a time before economics became a branch of science. The relationship between economics, which has only recently begun to develop and mature compared to literature, and other disciplines is an undeniable fact. In addition to economic theory, economic policy, economic thought, and economic history, which have become the main branches of economics today, studies conducted with newly developing branches of economics such as economic sociology, economic philosophy, and behavioral economics will certainly contribute to the creation of new branches of science by including literature. Therefore, examining the economic aspects of works related to stories, novels, travels, memoirs and literature in general will bring different perspectives to both branches of science. Halid Ziya Uşaklıgil's work "The Palace and Beyond", which is used to see the connection between economics and literature, proves this idea.

This work of Halid Ziya Uşaklıgil, written in the genre of memoir, was transferred in its original form and supported with economic words, concepts, and rules, thus showing that there are economic motifs in a literary work. First, the economic events that Halid Ziya experienced in the Ottoman Palace were determined then it was tried to show where these economic events could be placed in economics, in which main branch of economics they could be included, and that there was a connection between literature and economics using the descriptive method. Based on the work, an examination was made by dividing the periods of Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat into two parts, and attention was paid to remaining loyal to the original work. The author's observations of these two periods, which he said he wrote with an impartial eye, are interpreted.

Although Sultan Reşat reigned between 1909 and 1918, in this work of Halid Ziya (in the form of a memoir), the political, legal, and economic situation before Sultan Reşat and until 1915, when the author was on duty in the palace, was revealed. Although Saray ve Ötesi is mostly referred to as a political memoir, it is seen that the work also touches upon socio-economic reflections. These economic reflections cover other economic issues, especially the administration of Ottoman finances, savings, national economic thought, finance ministers, and tax issues. In addition, political events, international relations, conflicts, tensions, and independence movements encountered in the work are evaluated from an economic perspective.

How Halid Ziya viewed the economic events he experienced, saw, and observed in the palace during the reign of Sultan Reşat was examined in terms of economic theories, economic policies, economic history, and economic thought. By utilizing these branches of science within economics, the existence of economic motifs in a literary work was

emphasized. It was shown that the subjects in any literary work could have a connection with economics. Drawing on Halid Ziya's work, it was demonstrated that economic themes can be present across various literary genres. Therefore, the economic aspect of literary works that have not been studied or ignored until now has been emphasized thanks to this study. Although Halid Ziya took office during the reign of Sultan Reşat, he also observed the reign of Sultan Abdulhamid and wrote about the events from his own perspective. This situation provided the opportunity to compare both periods in the emergence of the article. A number of findings were reached as a result of this comparison. One of the results we found according to the work is that the excess in the spending of Sultan Abdulhamid and the members of the palace, as well as the excess in the

Feasts, while the people were struggling to make ends meet on the one hand; on the other hand, the waste and extravagance in the palace were felt quite a lot. On the other hand, during the reign of Sultan Reşat, the reduction of spending and the increase in treasury revenues, and the struggle to avoid excessive spending and extravagance are other conclusions we have drawn from the work. In addition, the power struggle, the management of foreign relations, the efforts to prevent independence movements, and the influence of the Ottoman palaces on the administration are other conclusions obtained. Most importantly, it has been shown how the period of Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat is reflected in literary work in terms of Ottoman economic history. In addition, the finance ministers and the economic policies implemented by these ministers have been interpreted in terms of economic theory and economic policy. Therefore, the value of the work in terms of economic science has been revealed in all its aspects. Similarly, it is seen as an undeniable fact that all literary works must be reviewed comprehensively in order to understand the Ottoman economy. In this study, some results have been presented by taking Halid Ziya Uşaklıgil's work "Saray ve Ötesi" as a basis. In later studies, the work of a single author will be examined, as well as the economic motifs in the works of two different literary authors and the structure of the Ottoman economy will be revealed comparatively. As a result of the study, it was also revealed that there was a need for literary works in addition to statistical reports, books, newspapers, magazines, and archive documents belonging to that period.

The first economic examination of Halid Ziya Uşaklıgil's memoir work "Saray ve Ötesi" is an original study. It is an indisputable fact that it is an original study in terms of contributing to multidisciplinary studies in terms of method and approach and offering a new perspective. This study is extremely important in terms of the results found. Having both periods (Sultan Abdülhamid and Sultan Reşat) written from an impartial perspective by a person who held an important position in the Ottoman palace, who was a literary figure and also an economist, financier, and administrator, provided the opportunity to evaluate both reigns from a new perspective.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: EKK (%100) Veri Toplanması: EKK (%100) Veri Analizi: EKK (%100) Makalenin Yazımı: EKK (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: EKK (%100)	Author Contributions	Research Design: EKK (%100) Data Collection: EKK (%100) Data Analysis: EKK (%100) Writing the Article: EKK (%100) Article Submission and Revision: EKK (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

- Ağarı, Ş. (2018). Gelibolulu Ali'nin Surnamesinde Osmanlı Yemek Kültürü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 106-123.
- Akyıldız, Ali. (2003). Mabeyn, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 27, (s.283-286), İstanbul: İSAM
- Aslan, T. (2008). İttihat-i Osmani 'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine. *Bilig dergisi*, Güz (47), 9-120.
- Avcı, U. (2023). Mülkiyelilerin babası: Aynizade Hasan Tahsin (1876-1962). *ANASAY*, 7 (23), 171-199.
- Bayoğlu, E. (2012). Platon ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Bozkurt, C., Göğül, P.K. (2010). Para ve Maliye Politikasının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2 (2), 28-42.
- Çelebi, M. (2018). Son Padişah Sultan Vahdettin'in İtalya'daki Hayatına Dair Bazı Notlar. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Hazırlayanlar: Semiha Nurdan, Muhammet Özler, *Türk Tarih Kurumu Yayınları* (2022).
- Dadyan, S. (2016). Abdülhamid'in Servetini Yöneten Ermeni Paşa: Agop Kazazyan. *Derin Tarih*, Haziran.
- Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-I Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 160-180.
- Damlıbağ, F. (2015). Yıldız Porselen ve Çini Fabrikası. *Antikçağdan Günümüze Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, (ss:251-255). İstanbul: İSAM.
- Demir. K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), 419-440.
- Eğilmez, M., (2013). Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2013/08/ucuret-faiz-rant-ve-kar.html>
- Engin, V. (2015). Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi. İstanbul: *Antik Çağdan 21.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*.
- Erdem, Ş. C. (2002). Sadrazam Damat Ferit Paşa (Yayınlanmamış doktora tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914). Ankara: *Ocak Yayınları*.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. *İstanbul: Ötüken Yayınları*.
- Günay, S. (2010). Büyük Sahrada Bir Padişah Yaveri ve Osmanlı-Sunusi İlişkilerine Bir Bakış. *Atatürk Dergisi*, 1(4), 101-110.
- Hergüner, M. (2002). Sadullah Güney (1883-18 Haziran 1945). *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 159-188.
- İhsan, A. (1897). Müteveffa Mikail Portakal Paşa. *Servet-i Fünun Dergisi*, 4 Erişim adresi: <http://www.servetifunundergisi.com/muteveffa-portakal-mikail-pasa/>
- İnceoğlu, E. (2015). Osmanlı'da Milli İktisat Uygulamaları ve Harp Zenginleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). *İstanbul Üniversitesi, İstanbul*.
- Kamusu Türki (2024). Erişim adresi: <https://www.osmanlicasozlukler.com/kamusiturki/tafsil-257842-g21.html#erişim>
- Kaplan, M. (2001). Manzum Nasihatnamelerde Yer Alan Konular. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 133-185.
- Karaca, F. (1997). Hanım Sultan, *TDV İslam ansiklopedisi*, (s: 28-29). İstanbul: İSAM.
- Karabulut, I. ve Bayraktar B. (2017). İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: "Londra İstemez Berlin Yapamaz. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/35 Güz/Autumn, 39-84.
- Karaoğlu, S. (2001). Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıl Dönümü. *İstanbul: Nesa Basım Yayın ve Organizasyon*.
- Kerman, Z (2012). Uşaklıgil, Halit Ziya, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 42, (227-229). İstanbul: İSAM
- Kılıçaslan, Ö. (2020). Sakızlı Ohannes Efendinin İktisadi Görüşleri ve Türk İktisadi Görüşleri Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli*.
- Kılınçoğlu, T.D. (2017). İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğundan Üç Örnek. İstanbul: İletişim Yayınları. Editörler: Boz, Ç. Ögüt, K. Bozkurt, A.D.
- Kırık, C. (2009). Anadolu'da Savaş, İstanbul'da Kanun Hazırlığı ve Hanedan-ı Ali Osman Kararnamesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 20.
- Kısacık, S. Y. (2020). Sürre Alayları ve Kâbe Örtüleri: Niğde Müzesi Kâbe Örtüleri Örneği. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (özel sayı), 1-16.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. Duyun-ı Umumiyye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s. 58-62), İstanbul: İSAM
- Nutku, Özdemir. (1993). Damat, *TDV İslam ansiklopedisi*, (s:434-435). İstanbul: İSAM.

- Okandan, R. G. (1941). Kadim Yunanda Aristoteles'den Sonraki Devirlerin Siyasi Telakkileri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 7(4), 804-830.
- Ölmezogulları, N. (2016). Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm. *Bursa: Ezgi Kitapevi*.
- Öztel, M. (2000). Mehmet Cavit Bey'in İktisadi Fikirleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2011). Osmanlıda Yabancı Yatırımlar Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 16, 116-150.
- Pala, İ. (2006). Nasihatname, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 32, (s:409-410)
- Pekasil, T. (1998). Said Halim Paşa'da Toplum ve Siyaset (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Sönmez, C. M. (2019). Gazi Muhtar Paşanın İtalya Seyahati. *DTCF Dergisi*, 59 (1), 453-467.
- Söylemez, Adnan. (2012). Bir Yerel Hizmet Birimi Olarak İtfaiyenin Tarihi. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okul Dergisi*, 15 (1), 31-47.
- Şeber, N. İ. (2011). Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşının Osmanlı Topraklarındaki Tebaaya Yansımaları. *Osmanlı Araştırmaları*, 38, 237-261.
- Tabakoğlu, A. (1998). Türk iktisat tarihi. *İstanbul: Dergâh Yayınları*.
- Tabakoğlu, A. (2013). İslam İktisadına Giriş. *İstanbul: Dergâh Yayınları*.
- Terzi, A. (1998). Hazine-i Hassa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 17, (s:137-141). *İstanbul: İSAM*.
- Topal, M., Erdemir, E., ve Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke fabrikası ve Nizamnamesi. *SDÜ Fen edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi*, Mayıs (25), 34-64.
- Toprak, Z. (2012). Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918. *İstanbul: Doğan Kitap*
- Turşucu, E. Y., Yel, S. (2024). Osmanlı Maliyesinde Radikal Reformların Arkasındaki Maliye Nazırı: Agop Kazazyan Paşa (1886-1891), *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*.
- Uğur, Mehmet Sedat. (2022). Yoksulluğun Farklı Boyutları ve Çok Boyutlu Yoksulluk. *Ankara: Nobel Yayınları*.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. (2019). Saray ve Ötesi. Yayına hazırlayan Necati Tonga, *İstanbul: Can Yayınları*.
- Yıldız, K. (2014). İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Parametrelerle İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, Eylül-Ekim (45), 1-26.
- Yörükoğlu, A. P. (2014). İttihat ve Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Gazi Üniversitesi, Ankara*.

EK: Halid Ziya Uşaklıgil Biyografi

Bu biyografi Esin Hamamcı'nın 24/12/2020 100 maddede yazılardan alınmıştır. Erişim tarihi: 11/02/2025.
<https://sanatkritik.com/yazilar/100-maddede-halit-ziya-usakligil/erisim>

1. Helvacızâdeler adıyla bilinen köklü bir aileye mensup olan Uşşakizadeler, aslen Uşak'lıdır. İzmir'e taşınan aile, halıcılıkla uğraşan aile reisi, en büyük oğlu Hacı Halil Efendi'yi, İstanbul'da bir şubesini açtığı ticarethanenin başına getirir ve Halit Ziya Uşaklıgil, ailenin üçüncü çocuğu olarak 1865'te İstanbul Eyüpsultan'da, Balcılar Yokuşu'ndaki evde doğar. Daha sonra Saraçhane'de Sepetçiler'e taşınmışlardır.
2. Babası Halvetiye tarikatına mensup olduğu söylenen, çok dindar Hacı Halil Efendi'dir ve halı tüccarı olan babası ve annesi Behiye Hanım ile 10 yaşına kadar İstanbul'da yaşar.
3. Ailesiyle 1878 Mart ayında İzmir'e gelir, 24 yaşına kadar burada yaşar.
4. Halit Ziya, dadısı Gülfidan dadının, sonraları da Dilhoş dadısının bakımında büyür.
5. 6 yaşında ilkokulu Mercan Mahalle Mektebi'nde okur. Okulla arası iyi değildir, *Kırk Yıl*'da belirttiği üzere "Hastayım," diyerek okula gitmemek için bahaneler uydurur. Evlerinin karşısındaki sübyan mektebi daha çok ilgisini çekmektedir.
6. Saraçhane Sübyan Mektebi'ne geçer. Kendi kendisine yazıldığı Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde eğitime devam eder.
7. Aile yaz tatillerinde İhsaniye'ye gitmektedir. Geceleri Hacı Halil Efendi'nin evinde toplananlar Halit Ziya'ya gazete okutup dinlerlermiş. Halit Ziya, bu işte bir "okuma tiryakisi" olduğunu söyler.
8. Tiyatroyu ilk kez Gedikpaşa Tiyatrosu'nda izler ve tiyatroya karşı büyük bir merakı doğar.
9. Evde Fransızca dersleri görmüştür.
10. Bir süre İzmir Rüşdiyesi'nde okumuştur. Buradan 1880'de İzmir'deki Mechitariste rahiplerin okuluna gönderilir.
11. Okulda Fransızca ile İngilizce öğrenir.

12. Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit'in padişahlığını gören Halit Ziya'nın, Rusya- Osmanlı savaşında (1877) babası Halil Efendi'nin de işleri bozulur. Hacı Halil Efendi ile iş yapan bir tüccarın Avrupa'ya götürüp sattığı halıların parasını alıp kaçması ve ticarethanenin İstanbul şubesinin kötü duruma düşmesi üzerine aile İzmir'e taşınır. (1878) Böylece Halit Ziya ilk kez İzmir'i görür.
13. İzmir'de dedesi Halit Ziya'ya çok konuştuğu için "Papağan Halit" lakabını takar.
14. Dede, Hacı Halil Efendi'ye işlerini düzeltmesi için 1 yıl müddet tanır, yoksa ticarethanenin İstanbul şubesi kapanacaktır. Biraz İzmir'de kaldıktan sonra İstanbul'a dönülse de tekrar İzmir'e gelir.
15. İzmir'in tanınmış hanendesi Wideman'dan müzik dersleri alır.
16. İlk okuduğu kitap Fransızca Pierre Zaccan'ın *Ölümüne Kadar Düello* adlı eseridir. Panson du Terrail'in *Les Nuits de la Passion*'ını çevirir. Musset, Hugo ve Malharbe'den de çeviriler yapmıştır.
17. Namık Kemal, Abdülhak Hâmit'i okur, Fransızca tercümelerle ve gazete-mecmua işleriyle uğraşır. Alexandre Dumas'nın *Kraliçe Margo*'sunu, Scribe'in *Bir Macera-yı Aşk*'ını, Racine'in *La Tebaide*'i çevirir.
18. Mustafa Nihat Özön'e göre ilk yazısı 3 Mart 1883'te Hazine-i Evrâk'ta "Uşşakizâde Mehmet Halit" imzasıyla yayımlanan *Deniz Danası* ve *Morslar*'dır.
19. 1883 yılında okulu bitirir.
20. Ubeydullah'ın yardımıyla Tefik Nevzat ve Bıçakçızâde İsmail Hakkı ile 1 Mart -15 Ağustos 1884 tarihleri arasında *Nevruz* mecmuasını çıkarır.
21. Halit Ziya, *Nevruz*'daki *Tuvalet Masası* adlı köşesinde Louis Figuiet'in kitabından tercümeler yaparak tuvalet eşyalarının kullanımı hakkında bilgiler verir. Bu seri İzmir'de kahkahalara neden olur.
22. George Ohnet'ten çevirdiği *Demirhane Müdürü* adlı romanı ilavelerle yayımlar.
23. *Kan Damlası* adlı bir hikâyesi yayımlanır.
24. Babasının işleri yoluna girince küçük bir maaşla Fransızca, İngilizce öğrenir. Zamanını tütün, kitap ve eğlenceye ayırır.

25. Okuduğu kitapları gören bir yabancı, Hacı Halil Efendi'ye oğlunun ticarethanesindeki işlerden daha iyi şeyler yapabileceğini söyler. Hariciye'de görev almak isteyen Halit Ziya bir tavsiye mektubu ve yanında bir yığın kitapla İstanbul'a hareket eder. Ancak Hariciye Mektebi'ne giremez.

26. İstanbul'a dönen Halit Ziya, Ebüzziya Tevfik'i, Muallim Naci'yi, Babiali matbaalarını görür.

27. Annesi Behiye Hanım'ın rahatsızlığını öğrenenince İzmir'e döner. Halit Ziya, 20 yaşında annesini kaybedecektir. *Mezardan Sesler*'de kederini anlatmak ister, bu eser de *Hizmet*'te tefrika edilir.

28. Fransız edebiyat tarihi yazmak isteyen Halit Ziya, konuyu Abdülhalim Memduh'a açar, destek görür. Edebiyat tarihi hazırlansa da İstanbul'dan ayrıldıktan sonra basılır (*Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye-1885*).

29. Tevfik Nevzat ile beraber *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerini kurarlar. Bu sırada İzmir İdadî'sinde öğretmenliğe başlar.

30. *Hizmet*'in ilk sayısında *Sefile* (1885) tefrika edilir fakat sansürden dolayı yarım kalır. *Sefile*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanına çok benzese de antitez niteliğindedir.

31. *Mensur Şiirler*, yine bu gazetede yayımlanır. Halit Ziya, Recaizâde'ye gazetelerden birer sayı gönderir; Recaizâde *Mensur Şiirler*'i beğendiğini söyleyen bir mektupla karşılık verir.

32. *Nemide* (1888) romanı basılır. Daha sonra basılacak *Aşk-ı Memnu* ile benzer konular işlenir. *Nemide*, *Sefile*'nin aksine beğenile karşılanır. Burada Fransız yazarlardan, özellikle Edmont Gouncourt'un *Chere* adlı hikâyesinden etkilendiği görülür. *Nemide* bitmek üzereyken *Deli* ve *Dayda* adlı iki küçük roman yayımlamak istense de bunlar sansür nedeniyle tefrika edilemez.

33. *Hikâye* adlı eserini 23 yaşında yazar. 1880'li yıllarda "roman" tabiri yerine kullanılan "hikâye" ismiyle roman türünü, özellikle realist romanların özelliklerini anlatır, halk edebiyatına "adi" edebiyat derken realist romana "âli" diyen Halit Ziya, roman türünün gelişmesi için "realist eserlere ihtiyacımız" olduğunu söyler.

34. 1887'de intihar eden Beşir Fuat'ın pozitivizm, determinizm kavramlarını açıklayan Halit Ziya'nın hayaliyyun-hakikiyyun (realizm-romantizm) tartışmasını takip ettiğini gösterir.

35. İstanbul'a gelen bir Türk operet topluluğu için Muscotte operetini manzum olarak Türkçeye çevirir.

36. Muallim Naci'nin *Tercüman-ı Hakikat*'taki *Ukaz-ı Osmanî* köşesine karşı, Halit Ziya ve arkadaşları *Hizmet*'te *Ukaz-ı Süphan* köşesini çıkarırlar. Halit Ziya, Muallim Naci'ye karşı *Püf* adlı makalesini yayımlar.

37. *Hizmet*'te 1889'da *Bir Ölünün Defteri* tefrika edilir. Konusu *Nemide*'ye benzerdir. Yazar anılarında bundan "kısmen son zamanlarda teneffüs ettiğim ölümün soğuk havasından, kısmen Rusya Harbi'nin çocukluğumdan kalma acı intibalarının tohumu olan bu büyük roman *Bir Ölünün Defteri* idi," diye bahseder.

38. 1889'da amcası Sadık Bey ile Atina-İsviçre yoluyla Paris fuarına giderler. Seyahat hatıralarını *Vakit* (İstanbul) gazetesine, 5-10 makale halinde de *Hizmet*'e gönderir.

39. Amcası Süleyman Bey gizli örgüt kurmaktan sürgün edilir. Aynı yıl Halit Ziya'nın hem kayınbiraderi hem de dedesi vefat eder.

40. İlk çocuğu Vedide'yi 4 yaşında kaybeder. 21 yaşında Köse Raif Paşa'nın yeğeni ve Halit Ziya'nın eşi olan Memnune Hanım aylarca hasta yatar, Süleyman Bey sürgünden dönse de kısa zaman içinde vefat eder.

41. II. Abdülhamit'in İnceleme Heyeti ile Trablusgarp'a gönderdiği Recaizâde İstanbul'a dönerken İzmir'e uğrar. İlk kez Recaizâde ile burada görüşen Halit Ziya'yı, R. Ekrem "Artık İstanbul'a gelseniz," diyerek İstanbul'a davet eder. Bu sırada babası da İstanbul'a dönmek istemektedir.

42. Halit Ziya, İdadî'de yüksek sınıfların Türk edebiyatı dersini vermekte, bir yandan da *Ferdî ve Şürekası*'nı (1894) yazmaktadır.

43. Dünya edebiyatı tarihi yazmak ister, İbrani ve Sanskrit edebiyatı tarihi de dikkatini çekmektedir. Doğu ve Kuzey edebiyatlarıyla ilgilenir. Bunlara ait incelemeleri yine *Hizmet*'te yayımlanır.

44. Mehmet Rauf'un İstanbul'dan Halit Ziya'ya gönderdiği *Düşmüş* adlı hikâye de *Hizmet*'te yayımlanır. İki yazar arasındaki bağ böylece kurulmuş olur.

45. Tercümeleri, Ebüzziya Tevfik tarafından istenir. Encümen-i Teftiş'in sansüründen sonra *Nakil* evvela iki cilt, sonra dört küçük kitap hâlinde basılır.

46. Halit Ziya, bu sırada bir bankada çalışmaktadır. Bankaya yeni gelen aksi bir müdürle geçinemeyi ve istifa eder.

47. Vali Abdurrahman Paşa kendisini Mesalih-i Ecnebiye Müdürlüğü'ne tayin eder. Burada çok iyi karşılanırsa da bir kere maaş alabilir ve tam bu sırada İstanbul Reji Müdüriyeti'nden başkâtlılık teklifinde bulunulur. Görevi kabul eder ve 1893'te 26 yaşında İstanbul'a hareket eder.

İstanbul Zamanı-Servet-i Fünûn

48. İstanbul'da önce Sarıyer'de kayınpederinin yalısında kalır. Reji'deki odası hemen bir edebi toplantı yeri hâline gelmiştir.

49. Reji'ye gelenler arasında Mehmet Rauf, Hüseyin Siret, Rıza Tevfik, Ahmet Rasim gibi isimler vardır. Halit Ziya da Muallim Naci'yi, Recaizâde Mahmut Ekrem'i, Ahmet İhsan'ı ziyaret eder.

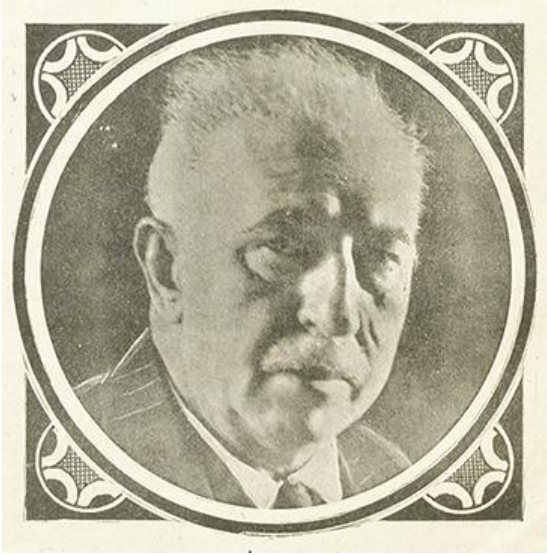
50. Ahmet Cevdet Paşa'nın teklifiyle *İkdam* için küçük hikâyeler yazar.

51. Kızının doğumundan sonra Cihangir'e, oradan da Nişantaşı'na taşınır. İlk evinde Mehmet Rauf aracılığıyla Hüseyin Cahit ile, son evinde ise komşusu Ahmet Hikmet ile tanışır. Ahmet Hikmet aracılığıyla da Saffeti Ziya ile tanışır.

52. 1880'den sonra dil ve üslup anlayışı değişir. 1896 yılında Recaizade Mahmut Ekrem'in Ahmet İhsan'ın *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplananların arasında Recaizâde Ekrem'in teşvik ve desteğiyle Halit Ziya da katılır.

53. *Servet-i Fünûn*'dan ilk tanıdığı Cenap Şehabettin olur.

54. *Server-i Fünûn* dergisinin parlak kadrosu, Batı edebiyatından, Fransız klasiklerinden oldukça etkilenmişlerdir. Onlar, Batı edebiyatı okuyarak büyümüş bir neslin üyeleridir.

55. Dünya edebiyatı yazmak isteyen Halit Ziya, Sanskrit edebiyatı üzerine yazmaya başladığında Reji tarafından Hint felsefesinden bahsetmesi sebebiyle, “maddiyun mesleğini yaymakla” suçlanır. Suçsuz olduğu anlaşılsa da Sanskrit edebiyatı üzerine yazdıklarını ateşe verir.

56. Kırk Yıl’da İstanbul’daki Osmanlı Bankası baskınından o sabah karnı ağrıdığı için işe gitmediğinden kurtulduğunu söyler.

57. Bu sıralarda henüz 1 yaşındaki oğlu Sadun’u kaybeder.

Mai ve Siyah ile Aşk-ı Memnu

58. Servet-i Fünûn’da önce Mai ve Siyah (1896), daha sonra Aşk-ı Memnu (1899) tefrika edilir.

59. Mai ve Siyah’tan Kırk Yıl’da şöyle bahseder: “Bunu başka türlü tasarladım. O zamanın hayatından, idaresinden, memlekette teneffüs edilen zehirle dolu, havadan acılı, hastalıklı bir genç, kısacası devrin bütün hayal kuran yeni nesli gibi bir bahtsız tasvir etmek istedim ki ruhum bütün acılarını haykırınsın, coşkun bir delilikle çarpınsın ve bütün emelleri parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi silinip uçunca o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atsın.”

60. Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre Halit Ziya “romancı” tabiatlıdır, adeta roman yazmak için doğmuştur. Tanpınar, Mai ve Siyah’ın başkahramanı Ahmet Cemil’le hayali bir konuşma gerçekleştirdiği Ahmet Cemil’le Mülakat adlı yazılar kaleme almıştır.

61. Servet-i Fünûn’un sahibi Ahmet İhsan Tokgöz, Halit Ziya’nın tefrikaları için şunları söyleyecektir: “Halit Ziya Bey o muharrirlerdendir ki bir makalenin altında imzaları görüldüğü gibi insanın kalbinde derhal ‘Güzel bir şey okuyacağım!’ inancı gelir!”.

62. Aşk-ı Memnu, bireyin iç çatışmalarını işlemeyle Türk edebiyatında ilk modernist romanlardan sayılır. Dönemin romancıları üzerindeki etkilerini ardılı sayılacak Mehmet Rauf’un Eylül’ü kaleme almasıyla belli olur. Mehmet Rauf, Aşk-ı Memnu’nun üzerindeki tesiri hakkında şunları söyler: “Hiçbir zaman yazar bizi bir kişi ve olayla bu kadar ciddi, samimi olarak ilgilendirmemişti. Çünkü hiçbirisini bu çözümleme başarısıyla yaşatamamıştı.”

63. Halit Ziya romanlarında “para”nın yeri mühimdi. Onunla alınacak, gidilecek, yapılacak “şey”ler, kahramanların hayallerini süsler. Bu da kahramanlara yeni “rol”ler vermiştir der.

64. Romanlarında bir diğer mühim mesele ise “kırık hayatlar”dır. Oğuz Atay, Halit Ziya’nın romancılığından nasıl etkilendiğini anlatırken şunları söyler: “Halit Ziya hep kırık hayatları anlatmıştır. Yani, benim bugünkü deyimimle ‘tutunamayanlar’ı anlatmıştır. Hayata tutunamayan, hayat karşısında genellikle hayal kırıklıklarına uğrayan insanların dramını vermiştir. Bu yüzden onu kendime yakın buluyorum.”

Yeşil Yurt Özlemi

65. Servet-i Fünuncuların Yeşil Yurt projesi, istibdattan kurtulmak için Yeni Zelanda’ya gitmek istemeleriyle başlar. Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit gibi isimler de bu projeye dahildir. Yeşil Yurt projesi, Yeni Zelanda’ya gitmek istemekle başlasa da önce Manisa’da bir köy hayaline, oradan da İstanbul’da bir kasaba hayaline dönüşür. Halit Ziya anılarında bu durumdan şöyle bahseder: “Hüseyin Cahit’in Hayat-ı Muhayyel kitabı edebiyat cihanında daima hazaretini muhafaza edecek olan

Yeşil Yurt herkesçe bilinen bir hulya yuvasıdır. O zaman yaşayabilmek için mevcudiyetini mutlaka bir ümide bağlamak ihtiyacında olan ve nihayet bütün manasile bir şair olan Fikret için bu hülyanın adeta maddiyet, fiiliyet kesbetmiş bir hakikat kuvvetini almasına hiç şaşmamıştık; fakat bunun peşine aramızdan başka takılanlar da olduğuna bakınca, ben kendi kendime, acaba onu oyalamak, hayalinde açılan ümid dünyasını söndürecek bir hakikat nefesi üfürmüş olmamak için mi mümaşat ediyorlar diye düşünür, ve nihayet müşvik bir dostluk demek olan bu iğfali mazur, hatta makbul bulurdum. Nihayet anlaşıldı ki onun sekri havasının intişarı dairesine girerek onlar da sarhoş olmuşlardır.”

Halit Ziya'nın el yazısı.

66. Sadun'u kaybeden Halit Ziya, daha sonra 6 yaşındaki kızı Güzin'i kaybeder. Biraz sonra da babası Hacı Halil Efendi vefat eder. Güzin'in acısını unutmak için Büyükkada'ya taşınır.
67. 1908'e kadar hiçbir şey yayımlamaz. 1905'te oğlu Bülent doğar ve Yeşilköy'e taşınırlar. Bu sırada Halit Ziya, İttihat ve Terakki Fırkası'na girmiştir.
68. 1908'den sonra hükümetin Reji'deki temsilcisi olur.
69. Darülfünûn'da Batı edebiyatı tarihi kürsüsü açılmıştır ve başına Halit Ziya geçer, burada Hikmet-i Bedayi dersleri verir.
70. II. Meşrutiyet'ten sonra *Servet-i Fünûncular* tekrar toplanmak istese de bu gerçekleşmez.
71. Sultan Reşat padişah olduğunda Halit Ziya 1909'da Mabeyn Başkatipliği'ne getirilir.
72. 4 sene sarayda kalan Halit Ziya okuma ve yazmakla hiç ilgisi kalmadığını söyler.
73. Balkan Harbi'nin sıkıntılarını gidermek için Bükreş'e, barış için Paris'e gönderilir (1913).
74. Bütün bu işlerden sonra karaciğerinden rahatsız olduğu için Sultan Reşat tarafından Viyana'ya yollanır, Fransa'da savaşın patlamasına çok az kala zar zor memlekete döner.
75. 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Almanya'ya inceleme yapması için gönderilir. Sekiz ay da burada kalır.
76. Cumhuriyetten sonra Yeşilköy'deki evinde kitaplarıyla vakit geçirir. Romanlarını sadeleştirir.

77. Son romanı *Nesli-i Ahir* (1908-9) *Sabah* gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanır.
78. Hayatının son senelerinde oğlu Halil Vedat'ın işlerini halletmek için gider. 1937'de Tiran Elçiliği Başkatipli oğlu Halit Vedat 33 yaşında ölür.
79. Halit Ziya bu kayıptan sonra kendini ölü kabul eder. Sanat hayatının 55. yılı kutlamasında Eminönü Halkevi'nde düzenlenen merasimde ona yöneltilen "Bundan sonraki tasavvurunuz nedir?" sorusuna şöyle yanıt verir: "Bundan sonra denenebilecek bir mesafe kalmamıştır."

80. 27 Mart 1945'te vefat eder. Tabutu Yeşilköy'deki köşkten alınıp Bakırköy Camii'ne getirilir. Bakırköy Kartaltepe Mezarlığı'nda oğlunun yanına gömülür. Halit Fahri ve Rıza Tevfik mezarı başında hitabeler okur.

Türk romanına dil ve
Üslup kazandıran yazar:

Halid Ziya Uşaklıgil

Uşaklıgil, Servet-i Fünun döneminde roman ve
hikaye türünün en önemli ismi olarak öne çıktı,
edebiyat otoritelerince Türk edebiyatında batılı
anlamda ilk romanları kaleme alan yazar olarak
gösterildi

Bazı eserleri

Roman:
"Sefile", "Nemide", "Bir Ölünün
Defteri", "Ferdî ve Şürekası",
"Mal ve Sıyah", "Kırık
Hayatları", "Aşk-ı Memnu",
"Nesi-i Ahir"

Hikaye:
"Bir İrdıvacın Tarih-i
Musakası", "Bir Muhtıranın
Son Yaprakları", "Küçük
Fıkralar", "Bir Yazın Tarihi",
"Solgun Demet", "Sepette
Bulunmuş", "Bir Hikaye-i
Sevda", "Heptinden Acı", "Onu
Beklerken", "Aşka Dairi",
"İhtiyar Dost", "Kadın Pencesi"

Gedeli Yazıları:
"Almanya Mektupları", "Alman
Hayatı"

1866
İstanbul'da dünyaya geldi

1884
Tevfik Nevzat ve
Bıçakçızade Hakkı'yla
"Nevruz" dergisini
çıkarmaya başladı

1896
Recalazade Mahmut
Ekrem aracılığıyla
Edebiyat-ı Cedide
topluluğuna katıldı

1909-1912
Mabeyin Başkâtibi
olarak sarayda
görevlendirildi

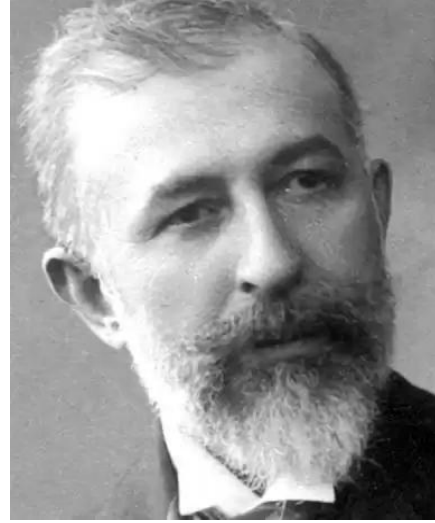
1925
"Aşk-ı Memnu" eserini
yayımladı

1945
Modern Türk
edebiyatına damga
vuran yazar, 27 Mart'ta
hayatını kaybetti

1909
Başkâtibliğinin
ardından Ayan Meclisi
üyeli oldu

1925
"Aşk-ı Memnu" eserini
yayımladı

1945
Modern Türk
edebiyatına damga
vuran yazar, 27 Mart'ta
hayatını kaybetti

Determination of Financial Ratios Affecting Banks' Profitability; Evidence from Turkish Banking Sector

Hasan Hüseyin Yıldırım^{1,a,*}, Nevzat Çalış^{2,b}, Şakir Sakarya^{3,c}

¹ Department of Finance and Banking, Faculty of Burhaniye Applied Sciences, Balıkesir University, Balıkesir, Türkiye

² Department of Accounting and Tax Applications, Bandırma Vocational School, Bandırma Onyedi Eylül University, Balıkesir, Türkiye

³ Department of Business Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Balıkesir University, Balıkesir, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/12/2024

Accepted: 18/02/2025

JEL Codes: C23, G17, G21

ABSTRACT

The banking sector plays a crucial role in supplying credit and liquidity to the economy. Positive advancements in the banking sector benefit financial markets, while negative events and disruptions can have a detrimental impact. The profitability of banks is essential for sustaining their operations and for fostering growth and credibility within the sector. Investors closely monitor bank profitability when making both real and financial investment decisions. At this stage, decision-makers aim to identify the factors that influence this profitability. This study aimed to assess the impact of 12 financial ratios, used as independent variables, on the ROA and ROE of 21 banks in the Turkish banking sector from 2002 to 2022. In the analysis part of the study, panel regression analysis was performed using panel data analysis method. Two models were developed in the study. In the first model, ROA serves as the dependent variable, while in the second model, ROE is the dependent variable. In the first model, it was concluded that capital adequacy and FX assets/ FX liabilities had a positive effect on profitability, while operating expenses / total assets ratio had a negative effect on ROA. For the second model, it was determined that the sum of liquid assets/short-term liabilities, operating expenses/total assets and foreign exchange position/equity had a negative impact on ROE.

Keywords: Banking Sector, Return on Assets(ROA), Return on Equity (ROE), Panel Data Analysis

Bankaların Karlılıklarını Etkileyen Finansal Oranların Belirlenmesi; Türk Bankacılık Sektöründen Kanıtlar

Süreç

Geliş: 25/12/2024

Kabul: 18/02/2025

Jel Kodları: C23, G17, G21

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

ÖZET

Bankacılık sektörü ekonomi için kredilendirme ve likiditenin sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bankacılık sektöründeki olumlu gelişmeler finansal piyasaları olumlu etkilerken olumsuz gelişmeler ve bozulmalar ise finansal piyasaları olumsuz etkilemektedir. Bankaların karlılık durumu hem bankaların faaliyetlerini sürdürülebilir bir şekilde yürütmesi hem de sektörün büyümesi ve kredibilitesi açısından önem arz etmektedir. Gerek reel gerekse de finansal yatırım kararları verilirken bankaların karlılıkları yatırımcılar açısından takip edilmektedir. Bu noktada bankaların karlılıklarını nelerin etkilediğinin belirlenmesi karar vericiler tarafından belirlenmek istenmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet yürüten 21 bankanın 2002-2022 tarihleri arasındaki yıllık verilerinden hareketle bağımsız değişken olarak kullanılan 12 finansal oranın aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında panel veri analizi yönteminden yararlanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada iki model oluşturulmuştur. Birinci modelde aktif karlılığı, ikinci modelde ise özsermaye karlılığı bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Birinci modelde sermaye yeterliliği ve y.p aktifler/ y.p pasifler karlılığı pozitif etkilerken, faaliyet giderleri/ toplam aktif oranının karlılığı negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci model için ise likit aktifler/kısa vadeli yükümlülükler, faaliyet giderleri/toplam aktifler ve döviz pozisyonu/özkaynak toplamının karlılığı negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Aktif Karlılığı, Özsermaye Karlılığı, Panel Veri Analizi

^a hhyildirim@balikesir.edu.tr
^c sakarya@balikesir.edu.tr

^{ID} 0000-0002-5840-8418
^{ID} 0000-0003-2510-7384

^b ncalis@bandirma.edu.tr

^{ID} 0000-0002-5604-0728

Giriş

Geçmiş Sümerler ve Babillere dayanan bankaların modern anlamda, günümüz bankacılık faaliyetlerine benzer yapıda, 16 yüzyılda Hollanda Bankasının kurulması ile başladığı görülmektedir. Banka kelimesi İtalyanca masa-sıra anlamında olan “Banco” kelimesinden gelmektedir (Yetiz, 2016: 108). Özellikle sanayi devrimi sonrası yatırımlara bağlı olarak finansmana duyulan ihtiyacın artması ile birlikte finansal sistem içerisindeki bankaların payı ve hacmi de genişlemeye başlamıştır.

Ülkelerin hedefledikleri kalkınma seviyelerini ulaşabilmeleri istikrarlı ve sağlam finansal sistemlere sahip olmalarına bağlıdır. Finansal sistemin temelinde ise iki taraf bulunmaktadır. Bunlardan biri tasarruf fazlası olan hane halkı, şirket ve devlet gibi ekonomik birimlerken diğeri ise tasarruf açığı olan ekonomik birimlerdir. Tasarruf fazlası olanlar sahip oldukları fonları arz ederken tasarruf açığı olanlar ise bu fonları talep etmektedirler. Bu iki tarafın bir araya gelerek fon aktarımında bulunması direkt veya dolaysız finansman olarak adlandırılmaktadır. Dolaysız finansmanda taraflar miktar, risk ve vade uyumu ile birlikte güven unsurlarından dolayı etkin bir aktarım gerçekleştiremezler. Etkin bir aktarım için tarafların miktar, risk ve vade bakımından uyum düzeylerini denkleştiren ve ortak güven sağlayan aracı kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Aracı kuruluşlar yardımıyla fon fazlası olanlar ile fon açığı olanların bir araya gelmesiyle oluşan finansal sistemlerde, fonlar dolaylı olarak ve etkin bir şekilde aktarılmaktadır (Aydın vd., 2012: 17).

Fon fazlası olanlar ile fon açığı olanlar arasındaki dolaylı transferde en önemli aracı kuruluşlardan biri bankalardır (Reis vd., 2016: 22). Bankaların finansal sistemde sağladığı birçok hizmet faaliyeti bulunmaktadır. Bankaların en temel fonksiyonu mudilerden topladığı kaynağı kredi olarak kullandırmasıdır. Bankalar bu aracılık faaliyeti ile piyasanın ihtiyaç duyduğu likidite akışını sağlayarak piyasaların derinleşmesine ve işlem hacminin artmasına katkı sağlar (Çalık, 2016: 14, Afşar, 2007: 189). Böylelikle ekonomik aktivitede herhangi bir duraksama olmadan faaliyetler yürütülür. Günümüzde bankalar temel fonksiyonu olan mevduatı krediye dönüştürmenin dışında sermaye piyasası faaliyetlerine aracılık etmek, vadeli işlemlerde bulunmak, teminat vermek, ekonomik birimler arasında para transferini sağlamak, fatura ve vergi ödemeleri gibi işlemlerinde tahsilat aracı olarak kullanılma gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır (Sarıtaş vd., 2016: 88). Ayrıca bankalar ekonomi politikasının bileşeni olan para ve maliye politikasının yürütülmesine de yardımcı olur. Bankaların faaliyetlerindeki başarısı finansal sistemin başarısını etkilemekte, finansal sistemin başarısı da ülkenin genel ekonomisini etkilemektedir (Çağıl ve Mukhtarov, 2014: 78). O halde güçlü bir ekonomi ve finansal sistem için bankalar büyük bir öneme sahiptir (Kartal, 2018: 6).

Karlılık işletmelerin faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilmeleri için önemlidir. Bankalar da her geçen gün artan yoğun rekabet ortamında kar amacı güderek faaliyet yürüten işletmelerdir (Erdoğan ve Acar, 2020: 78). Dolayısıyla bankaların karlılık performansı gelecek dönemlerde hedeflediği amaçlarına ulaşması, ortaklarının kazanç beklentilerini karşılaması ve faaliyetlerindeki devamlılık için önemlidir (Çelik ve Kaya, 2019: 766). Kâr bankanın belli bir dönemde toplam gelirlerinden toplam maliyetlerini düşükten sonra kalan olumlu farktır. Karlılık bankaların piyasa değerini yükseltmek içinde gereklidir (Yıldır ve İltaş, 2021: 229). Bununla birlikte güçlü ve sağlam bir finansal sistemin sürekliliği açısından da önemlidir. Finansal sistemde bir bankanın başarısız olması veya iflas etmesi bankanın büyüklüğüne ve pazar payına bağlı olarak domino etkisiyle öncelikli olarak diğer bankaları ve daha sonra ise finansal sistemi olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Örneğin ABD bankacılık sektöründeki sorunlardan kaynaklı olarak başlayan 2008 küresel finans krizi diğer sektörleri etkilemiştir (Konak ve Ergenoğlu, 2020: 243).

Bankaların karlılıklarının belirleyicileri üzerine yapılan akademik çalışmalarda karlılıkları belirleyen değişkenler iki grup altında toplanmıştır. Bu gruplardan biri makro belirleyiciler iken diğeri ise mikro düzeyde belirleyicilerdir (Büyükoğlu, 2023). Makro düzeydeki belirleyiciler bankalar tarafından yönetilemeyen ve kontrol edilemeyen dışsal faktörlerdir. Örneğin merkez bankalarının faiz kararları, enflasyon, savaş ve doğal afetler gibi faktörlerdir. Bankaların karlılıklarının mikro düzeydeki belirleyicileri ise bankaların kendi aldıkları kararlar ile yönetilebilen ve kontrol edilebilen içsel faktörlerdir (Çelik ve Kaya, 2019: 766). Bankanın içsel faktörlerine örnek olarak finansal oranları, personel sayısı, şube sayısı, pazar payı ve gelir türleri gösterilebilir.

Türkiye’de 2024 Mart ayı itibarıyla 9 katılım, 34 mevduat ve 20 kalkınma ve yatırım bankası faaliyet göstermektedir. Bu bankaların 25 yerli özel, 11 kamu ve 27 yabancı olmak üzere toplam 63 banka faaliyet göstermektedir. Sektörde 10.954 banka şubesi bulunmakta ve 210.341 kişi istihdam edilmektedir. Bankacılık sektörünün fonksiyon gruplarına göre %86’sını mevduat bankaları, %8’ini katılım bankaları ve %6’sını ise kalkınma ve yatırım bankaları oluşturmaktadır (BDDK, 2024). Bankacılık sektörünün 2024 Mart ayı itibarıyla dönem net karı 154 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aralık 2023 yılı itibarıyla sektörün net karı 604 milyar TL’dir (TBB, 2023). Gelişmekte olan ülkelerden biri olarak Türkiye’de bankacılık sektöründeki finansal performans başarısı ekonomik hedeflerin yerine getirilmesi açısından önemlidir. 2020 yılının başındaki Covid-19 salgını, 2022 yılının ilk çeyreğinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ve 2023 yılının sonunda başlayan İsrail’in başlattığı Gazze işgali enerji ve gıda fiyatlarındaki artış ve dalgalanmalara neden olmuştur. Bunun sonucunda enflasyon ve faizlerdeki artış bankacılık sektörünü zorlamıştır. Bu son gelişmeler ışında Türkiye’de bankacılık sektörünün finansal performansının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet yürüten 21 bankanın 2002-2022 tarihleri arasındaki yıllık verileri kullanılarak bağımsız değişken olarak kullanılan 12 adet finansal oranın aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde bankacılık sektörünün ekonomi için önemine ve karlılığın bankalar için neden gerekli olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde bankacılıkta karlılık ölçütlerinin neler

olduğu ve karlılığı etkileyen finansal oranlar açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise literatürde yapılan benzer çalışmalara ve bulgularına değinilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde bankaların finansal oranları ile ekonometrik analizler yapılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra gelecek çalışmalar ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Banka Karlılığında Etkili Olan Değişkenler

Finansal sistem içerisinde bankaların ve sektörün sürdürülebilir kar elde etmesi oldukça önemlidir. Bankalar için kardan ve karlılık oranından neyin kastedildiği ise ilgililer açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda bankacılık sektöründe net faiz karlılığı, özsermaye karlılığı ve aktif karlılığı öncelikli olarak dikkate alınan karlılık göstergeleridir (Erdoğan ve Acar, 2020:79).

Banka hissedarlarının öncelikli olarak baktığı karlılık oranı ise özsermaye karlılığıdır. Özsermaye karlılığı bir bankanın ilgili dönemde elde ettiği dönem sonu net karının özkaynak toplamına bölünmesiyle elde edilir. Özsermaye karlılığının yüksek olduğu bankalarda yönetimin hissedar tarafından konulan sermayeyi etkin ve verimli bir şekilde yönettiği anlaşılar. Aktif karlılığı ise banka yönetiminin bankanın tüm aktiflerini ne oranda etkin ve verimli kullandığını göstermektedir. Aktif karlılığı bir bankanın belli bir dönemde elde ettiği dönem net karının toplam aktiflere oranlanması ile bulunmaktadır. Net faiz marjı ise bankaların faiz gelirleri ile ödenen faiz tutarı arasındaki farkın (net faiz gelirinin) toplam aktiflere bölünmesi ile elde edilir. Yüksek banka karlılığı için net faiz marjının artırılması istenir.

Banka karlılığının açıklayıcısı olarak yönetim kalitesi, aktif kalitesi, sermaye yeterliliği, likidite ve piyasa riskine yönelik finansal oranlar kullanılmaktadır. Sermaye yeterliliği bankaların beklenmedik bir şekilde karşılaşılabilecekleri olumsuz durumlarda banka sermayesinin önemini ortaya çıkaran orandır (Kandemir ve Arıcı, 2013: 65). BASEL kriterleri sermaye yeterliliği konusunda bankalarda eşik değerlerin sağlanmasını öngörmektedir. Yüksek sermaye yeterliliği bankanın kredi kullandırma kapasitesini azaltmaktadır. Sermaye yeterliliği yüksek olan bankalar finansal şoklara karşı daha güvenlidir (Akkaynak, 2022: 771). Bankaların aktif kalitesine yönelik oranlar alacaklarını(verilen krediler), mali ve maddi duran varlıklarının kalitesini göstermektedir. Yönetimin kredi riskini yönetme yeteneği de aktif kalitesini gösterir (Kılıç ve Fettahoğlu, 2005: 97). Yönetim kalitesi ise bankaların düzenleyici otoriteler tarafından ortaya konulan kurallara uygun olarak yönetme ve bankanın tarafları ile güvenli ve etkili bir iletişimi sağlama yeteneğini yansıtmaktadır (Sakarya, 2010: 15). Bankaların likidite durumuna ait oranlar beklenmedik nakit çıkışlarını karşılayabilme ve kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünü göstermektedir. Bankalarda likidite seviyesinin belirleyicisi fon yönetimi birimleridir (Karaçor vd., 2017: 150). Bankaların enflasyon, döviz kurları ve faiz oranları gibi dışsal faktörlerdeki değişimlerden kaynaklanan piyasa riskine tepkileri piyasa riskine ait duyarlılık oranları ile ölçülmektedir.

Literatür Araştırması

Ülke ekonomileri için önemli role sahip olan bankalar aynı zamanda kaynakların transferine aracılık ederek de finansal sistemin önemli yapı taşıını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle bankaların karlılıkları faaliyetlerini sürdürülebilir bir şekilde yerine getirebilmeleri açısından önemlidir. Bu bağlamda bankalarda karlılığını nelerin etkilediği hem banka karar vericileri hem de akademisyenler için bir araştırma konusu olmuştur. Banka kârlılık performansının analizi konusunda literatürde çok sayıda yayınlanmış çalışma bulunmaktadır. Aşağıda bankaların karlılığını belirleyen değişkenler üzerine literatürde yer alan çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir. Literatür kısmında öncelikli olarak aktif karlılığı ve özsermaye karlılığının içsel belirleyicileri üzerine yapılmış çalışmalara daha sonra ise dışsal belirleyiciler üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Bankaların aktif karlılıklarının belirleyicisi olarak içsel faktörlerin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında sermaye yeterliliği, mevduat ve kredinin toplam aktiflere oranının, takipteki kredi oranının, likidite durumunun ve banka büyüklüğünün önemli belirleyiciler olduğu gözlemlenmiştir. Konak ve Ergenoğlu (2020) yaptıkları çalışmada sermaye yeterliliğinin, likidite riskinin, mevduat ve kredinin toplam aktiflere oranının aktif karlılığını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Çelik ve Kaya (2019) çalışmalarında sermaye yeterlilik oranının, kredilendirme düzeyinin aktif karlılığının pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Erdoğan ve Acar (2020) çalışmasında sermaye yeterliliğinin aktif karlılığı üzerinde pozitif etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaman (2021) çalışmasında sermaye yeterliliğinin, likidite riskinin, mevduat ve kredinin toplam aktiflere oranının aktif karlılığını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Sezal (2024) nedensellik çalışmasında faiz dışı gelirler, sermaye yeterlilik oranı, genel işletme giderleri, faiz dışı gelirlerin toplam aktif içerisindeki payı ile aktif kârlılığı arasında tek yönlü nedensellik ilişkisini olduğunu tespit etmiştir. Özer vd. (2021)'in çalışmasında sermaye yeterliliğinin aktif karlılığını pozitif, takipteki krediler ile kredi mevduat oranının negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Coşkun ve Rençber (2022) çalışmalarında net faiz geliri /toplam varlıklar oranının ve sermaye yeterlilik oranının seçmiş oldukları içsel değişkenler içinde aktif karlılığı üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Sayılğan ve Yıldırım (2009) çalışmalarında menkul kıymetler ve özsermayenin toplam aktiflere oranının aktif karlılığı üzerinde pozitif etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Öner (2023) çalışmasında takipteki krediler aktif karlılığı üzerinde negatif, banka büyüklüğünün ise pozitif etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akgüneş (2021) bulgularına göre likidite riskinde meydana gelen artışlar aktif karlılığını pozitif olarak etkilemektedir. Öksüz ve Ali Ahmed Ali (2023) çalışmasında kredilerin aktiflere oranı, mevduatın aktiflere oranı, takipteki kredi oranı ve faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı aktif karlılığını pozitif olarak etkilediğini tespit etmiştir. Şeker ve Çemberlitaş (2022) yaptıkları çalışmada takipteki

alacakların aktif karlılığını pozitif etkilediğini tespit etmiştir. Işık vd. (2017) çalışmalarında likidite yönetimi ve kredi riskinin aktif karlılığını negatif etkilerken, banka büyüklüğü, banka sermayesi, faiz ve faiz dışı gelirlerin aktif karlılığını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ata (2009) çalışmasında aktif karlılığının belirleyicisi üzerine yaptığı çalışmada kredilerin mevduata oranı ve banka büyüklüğünün pozitif, takipteki kredi ve sermaye oranının ise negatif etkili olduğunu tespit etmiştir.

Bankaların özsermaye karlılıklarının belirleyicisi olarak içsel faktörlerin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında likidite riskinin, sermaye yeterliliğinin, kredi ve alacakların aktif toplamına oranı, takipteki kredi ve kredinin mevduata oranının etkili olduğu gözlemlenmiştir. Konak ve Ergenoğlu (2020) yaptıkları likidite riskinin özsermaye karlılığını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Yıldır ve İltaş (2021) çalışmalarında kredi büyüklüğü, sermaye yeterliliği ve faiz dışı gelirlerin özkaynak karlılığı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Yaman (2021) çalışmasında sermaye yeterliliğinin, likidite riskinin, toplam gelirlerin toplam giderlere oranı ile mevduat ve kredinin toplam aktiflere oranının özsermaye karlılığını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Şenol vd. (2019) çalışmalarında sermaye riskinin özsermaye karlılığı üzerinde negatif, likidite riskinin ise pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir. Özer vd. (2021)'in çalışmasında takipteki krediler ile kredi mevduat oranının özsermaye karlılığını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Coşkun ve Rençber (2022) çalışmalarında net faiz geliri /toplam varlıklar oranının ve sermaye yeterlilik oranının seçmiş oldukları içsel değişkenler içinde özsermaye karlılığı üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Öksüz ve Ali Ahmed Ali (2023) çalışmasında kredi ve alacakların aktif toplamına oranının, likit aktif oranı, toplam mevduatın aktive oranının ve faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranının özkaynak karlılığını pozitif olarak etkilediğini tespit etmiştir. Taşkın (2011) çalışmasında sermaye yeterliliği ve takipteki kredi oranının özsermaye karlılığını negatif etkilediğini tespit etmiştir. Reis vd. (2016) özsermaye karlılığının belirleyicilerini tespit etmek için yaptıkları çalışmada kaldıraç oranı, kredi/mevduat oranının negatif etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Bankaların aktif karlılıklarının belirleyicisi olarak dışsal faktörlerin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında faiz oranlarının, işsizlik oranının, enflasyonun, döviz kurunun ve sanayi üretim endeksinin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Sezal (2024) nedensellik çalışmasında ticari kredilere uygulanan faiz aylık faiz oranı ile aktif karlılığı arasında tek yönlü nedensellik ilişkisini tespit etmiştir. Özer vd. (2021)'in çalışmasında işsizlik oranının aktif karlılığını pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Sayılan ve Yıldırım (2009) çalışmalarında enflasyonun karlılık üzerinde negatif etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Şenol (2019) çalışmasında döviz kuru istikrarı ve dış borç servisinin ihracata oranı aktif karlılığını negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Akgüneş (2021) bulgularına göre enflasyonda meydana gelen artışlar aktif karlılığını ve özsermaye karlılığını pozitif olarak etkilemektedir. Taşkın (2011) çalışmasında sanayi üretim endeksinin aktif karlılığını pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Bankaların özsermaye karlılıklarının belirleyicisi olarak dışsal faktörlerin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında ise işsizlik ve enflasyon oranının ile altın fiyatlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Özer vd. (2021)'in çalışmasında işsizlik ve enflasyonun oranının özsermaye karlılığını pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Şeker ve Çemberlitaş (2022) yaptıkları çalışmada altın fiyatlarının özsermaye karlılığını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada mevduat bankalarının 2002-2022 yılları arasında verileri kullanılarak daha geniş zaman aralığına sahip veri seti ile analizler yapılmıştır. Bu yönüyle literatürde var olan çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Çizelge 1'de yer alan Türkiye'de faaliyet gösteren çalışmanın dönemini kapsayan 2002-2022 dönemine ait verileri mevcut olan 21 adet mevduat bankasının yıllık verileri kullanılarak bankaların karlılıklarını etkileyen finansal oranların neler olduğunu tespit etmek amaçlanmıştır. Bunun için 2 farklı model oluşturulmuştur. Model 1'de aktif karlılığı (E1) bağımlı değişken olarak ele alınırken, Model 2'de özsermaye karlılığı (E2) bağımlı değişken olarak alınmıştır. Her iki model için bağımsız değişkenler ise şunlardır; sermaye yeterliliğinde 3 adet (C1: Sermaye Yeterliliği, C2: Özkaynak / Toplam Aktifler, C3: (Özkaynaklar - Dur. Var.) / Toplam Aktifler), aktif kalitesinde 3 adet (A1: Toplam Krediler / Toplam Aktifler, A2: Toplam Krediler / Toplam Mevduat, A3: Duran Varlıklar / Toplam Aktifler), yönetim yeterliliğinde 2 adet (M1: Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler, M2: Toplam Mevduat / Toplam Aktifler), likidite durumunda 2 adet (L1: Likit Aktifler / Toplam Aktifler, L2: Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler), piyasa risklerine karşı duyarlılık için ise 2 adet (S1: YP Aktifler / YP Pasifler, S2: Döviz Pozisyonu / Özkaynak Toplamı) olmak üzere toplamda 12 adet bağımsız değişken kullanılmıştır.

Çizelge 1. Araştırma Kapsamında Yer Alan Bankalar

Table 1. Banks Included in The Scope of The Research

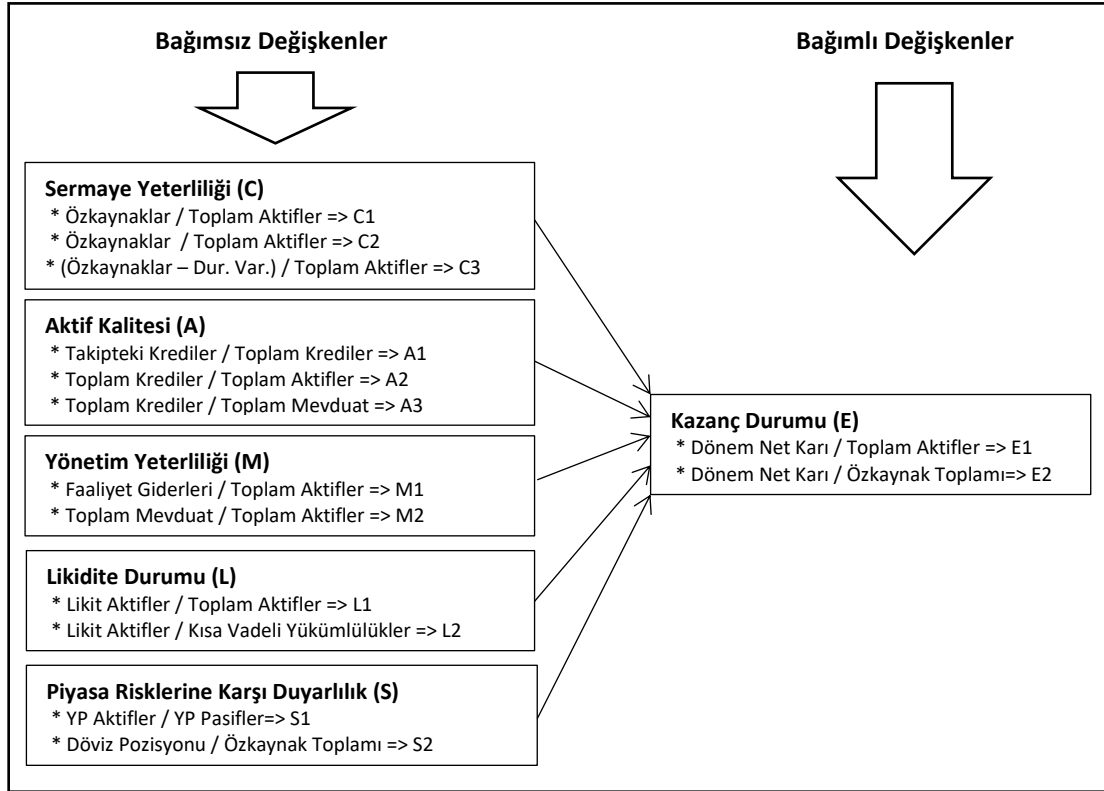
Sıra	Bankalar	Sıra	Bankalar
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	12	Birleşik Fon Bankası A.Ş.
2	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	13	Arap Türk Bankası A.Ş.
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	14	Citibank A.Ş.
4	Akbank T.A.Ş.	15	Denizbank A.Ş.
5	Anadolubank A.Ş.	16	Deutsche Bank A.Ş.
6	Fibabanka A.Ş.	17	HSBC Bank A.Ş.

7	Şekerbank T.A.Ş.	18	ING Bank A.Ş.
8	Turkish Bank A.Ş.	19	QNB Finansbank A.Ş.
9	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	20	Turkland Bank A.Ş.
10	Türkiye İş Bankası A.Ş.	21	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
11	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.		

Araştırmada Model 1 ve Model 2 için oluşturulan regresyon denklemleri aşağıda yer almaktadır. Model 1 ve Model 2 için oluşturulan denklemlerdeki “ β ” katsayısı bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin bağımlı değişkendeki etkisi göstermektedir. “ u ” terimi regresyon denkleminin hata payı vermektedir. “ it ” indisi panel veri değişkenlerini ifade etmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında panel veri modellerinden yararlanılmış olup araştırmanın modeli Resim 1’de gösterilmektedir. Şekil 1’de bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait kısaltmalar gösterilmiştir.

$$(Model\ 1) \quad E1_{it} = \beta_0 + \beta_1 C1_{it} + \beta_2 C2_{it} + \beta_3 C3_{it} + \beta_4 A1_{it} + \beta_5 A2_{it} + \beta_6 A3_{it} + \beta_7 M1_{it} + \beta_8 M2_{it} + \beta_9 L1_{it} + \beta_{10} L2_{it} + \beta_{11} S1_{it} + \beta_{12} S2_{it} + u_{it}$$

$$(Model\ 2) \quad E2_{it} = \beta_0 + \beta_1 C1_{it} + \beta_2 C2_{it} + \beta_3 C3_{it} + \beta_4 A1_{it} + \beta_5 A2_{it} + \beta_6 A3_{it} + \beta_7 M1_{it} + \beta_8 M2_{it} + \beta_9 L1_{it} + \beta_{10} L2_{it} + \beta_{11} S1_{it} + \beta_{12} S2_{it} + u_{it}$$

Şekil 1. Araştırmanın Modeli
Figure 1. Model of The Research

Çizelge 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikleri (%)

Table 2. Descriptive Statistics of Variables (%)

	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque- Bera Olasılık
E1	1,9	1,6	32,2	-17,6	3,1	2,52	36,51	0,0001
E2	13,1	13,2	64,8	-178,6	17,6	5,63	64,26	0,0001
C1	24,6	17,5	316,1	7,2	24,0	6,18	59,48	0,0001
C2	14,7	11,9	85,0	2,9	11,5	4,18	22,21	0,0001
C3	10,1	7,7	78,2	-8,3	10,9	3,78	20,05	0,0001
A1	50,7	57,2	84,7	0,1	18,8	1,00	3,27	0,0001
A2	98,1	90,5	1683,7	3,6	119,2	9,20	103,31	0,0001
A3	4,6	3,7	38,1	0,2	3,9	3,41	22,12	0,0001
M1	3,3	2,9	27,4	0,5	2,5	4,12	32,99	0,0001
M2	60,0	63,0	87,9	0,0	18,1	1,73	5,89	0,0001

L1	33,4	29,3	91,3	6,9	17,3	1,25	4,38	0,0001
L2	96,5	52,9	3326,4	13,5	264,1	9,89	111,92	0,0001
S1	84,2	86,5	492,0	5,3	28,0	7,02	104,74	0,0001
S2	64,2	46,6	623,2	-137,3	77,7	2,19	36,51	0,0001

Çizelge 2’de değişkenlere ait tanımlayıcı test istatistikleri yer almaktadır. Her bir değişken için 21 bankanın 21 yıllık veri setinin toplamda 441 gözlemine ait tanımlayıcı test istatistiklerinde ortalama aktif karlılığının % 1.9 ve ortalama özsermaye karlılığının % 13.1 olduğu görülmektedir. Aktif karlılığının maksimum olduğu değer %32,2 iken minimum olduğu değer -%17,6’dır. Özsermaye karlılığının maksimum olduğu değer %64,8 iken minimum olduğu değer ise -%178,6’dır. Değişkenlerin normal dağılım özelliklerinin gösterildiği çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera olasılık değerlerine bakıldığında tüm değişkenlerin normal dağılım özelliği göstermediği görülmektedir. İstatistiksel çalışmalarda verilerin dağılımı önemlidir. Çünkü istatistik araştırmalarda yapılan birçok testin uygulanabilmesi için, dağılımın normal veya normale yakın olması istenir. Normal dağılım simetrik bir dağılımdır. Normal dağılımda aritmetik ortalama, tepe değeri ve ortancasına eşittir (Kalaycı, 2017). Normal dağılım için yaklaşık olarak çarpıklık değerinin “0” ve basıklık değerinin “3” olması istenir (Gujarati ve Porter, 2012). İstatistiksel bir çalışmada verilerin normal dağılımdan uzak olması analiz sonuçlarının yanlış çıkmasına ve yapılan yorumların yanlış olmasına sebep olmaktadır (Kalaycı, 2017; Karagöz, 2016).

Çizelge 3. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

Table 3. Correlation Analysis Results of Variables

	C1	C2	C3	A1	A2	A3	M1	M2	L1	L2	S1	S2	E1
C2	0,63	1,00											
C3	0,59	0,78	1,00										
A1	-0,61	-0,40	-0,34	1,00									
A2	-0,35	-0,15	-0,11	0,74	1,00								
A3	-0,07	0,13	-0,38	-0,02	-0,04	1,00							
M1	0,02	0,33	0,18	-0,21	-0,20	0,23	1,00						
M2	-0,24	-0,35	-0,27	0,05	-0,46	-0,13	-0,02	1,00					
L1	0,40	0,45	0,43	-0,65	-0,51	-0,07	0,42	-0,08	1,00				
L2	0,48	0,53	0,48	-0,65	-0,36	-0,01	0,36	-0,24	0,24	1,00			
S1	0,22	0,04	0,02	-0,38	-0,31	0,00	-0,30	0,07	0,15	0,21	1,00		
S2	-0,38	-0,32	-0,28	0,46	0,37	-0,02	0,15	-0,01	-0,30	-0,34	-0,62	1,00	
E1	0,31	0,32	0,36	-0,37	-0,20	-0,12	-0,06	-0,12	0,20	0,19	0,21	-0,33	1,00
E2	0,02	-0,12	0,01	-0,18	-0,15	-0,24	-0,22	0,07	0,01	-0,06	0,19	-0,18	0,83

Değişkenler normal dağılım özelliği göstermediğinden değişkenler arasındaki korelasyon analizi için Spearman korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi bulguları Çizelge 3’de yer almaktadır. Bağımsız değişkenler ile Aktif karlılığı (E1) arasındaki düşük korelasyon vardır. E1 değişkeninin sermaye yeterliliği değişkenleri, likidite durumu değişkenleri ve piyasa risklerine karşı duyarlılıkta S1 değişkeni olan “YP Aktifler / YP Pasifler” değişkeni ile pozitif, aktif kalitesi ve yönetim kalitesi değişkenleri ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. E2 özsermaye karlılığı değişkenine bakıldığında E1 değişkeninde olduğu gibi bağımsız değişkenler ile aralarındaki korelasyonun düşük olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında da genel olarak ilişkinin düşük olduğu görülmektedir. C2 değişkeni hem C3 hem de C1 değişkeni ile nispeten diğer korelasyon sonuçlarına göre yüksek çıkmıştır. Bu sebeple analizden C2 değişkeni çıkarılmıştır.

C2 değişkeni çıkarıldıktan sonra diğer bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantıya ilişkin sonuçlar Çizelge 4’de verilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantının bulunup bulunmadığı varyans artış faktörleri (Variance Inflation Factor-VIF) testi ile kontrol edilmiştir. VIF değerlerinin sonuçları ise varyans artış değerlerinin seviyesine göre değerlendirilmekte olup 10’dan küçük olması gerekmektedir. Çizelge 5’te yer alan değerlere göre VIF değerlerinin tamamının tüm bağımsız değişkenlerde 10’un altında hesaplandığı görülmektedir. VIF değerlerinin oluşumuna bakıldığında değişkenler arası çoklu bağlantı sorunu olmadığı anlaşılmıştır.

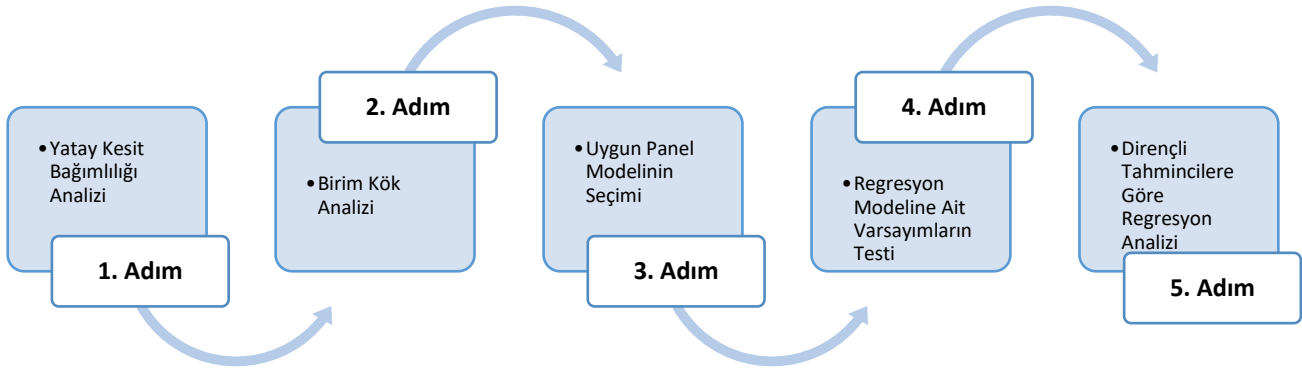
Çizelge 4. Bağımsız Değişkenlerin VIF Değerlerine Ait Sonuçlar

Table 4. Results of VIF Values of Independent Variables

Değişkenler	VIF Değerleri
C1	2,61
C3	3,34
A1	4,00
A2	1,66
A3	1,80
M1	1,76
M2	2,65
L1	2,83
L2	1,63
S1	1,69

S2	1,85
Ortalama	2,35

Şekil 2’de çalışmanın uygulama adımları yer almaktadır. Çalışmada analize başlamadan önce değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olup olmadıkları test edilmiştir. Yatay kesit analiz sonuçlarına göre değişkenlerin birinci nesil veya ikinci nesil birim kök analizlerine göre durağanlığına bakılmıştır. Seriler durağan yani birim kök içermemelidir. Birim kök içeren seriler ile yapılan analizler sahte regresyon sorununa yol açar (Sarıkovanlık vd., 2019:185). Durağan olmayan seriler durağan hale getirildikten sonra çalışma için uygun panel veri analiz modeli seçimi yapılmıştır. Burada regresyon modelinin havuzlanmış, sabit etkili veya rassal etkili modele mi sahip olduğuna karar verildikten sonra varsayımların testine bakılmıştır. Varsayımlardaki olumsuz durumları gidermek için uygun dirençli tahminci ile regresyon modeli tekrar yapılarak daha güvenilir sonuçların elde edilmesi sağlanmıştır.

Şekil 2. Panel Regresyon Analizinin Adımları
Figure 2. Steps of Panel Regression Analysis

Bulgular

Çizelge 5’de değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına yer verilmiştir. Değişkenlerin yatay kesit içerip içermediğini belirlemek için Breush-Pagan LM testi (1980) ve Pesaran CD (2004) testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda 2 adet bağımlı ve 11 adet bağımsız değişkenlerin tamamında yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda değişkenlerin birim kök analizi yapmak için ikinci nesil birim kök testleri daha uygun olacaktır. İkinci nesil birim kök testleri için Bai ve NP-Panic testi (2004), Pesaran-CIPS (2007) ve Harris-Tzavalis (1999) birim kök testleri yapılmıştır.

Çizelge 5. Yatay Kesit Bağımlılığına Ait Test Sonuçları

Table 5. Test Results of Cross Section Dependency

Değişken Adı	Breusch-Pagan LM		Pesaran CD Testi		Sonuç
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	
E1	714,52	0,0001	14,93	0,0001	Var
E2	847,17	0,0001	19,11	0,0001	Var
C1	911,04	0,0001	12,15	0,0001	Var
C3	844,77	0,0001	11,25	0,0001	Var
A1	21040,24	0,0001	40,13	0,0001	Var
A2	1761,41	0,0001	30,29	0,0001	Var
A3	1134,39	0,0001	17,61	0,0001	Var
M1	2642,83	0,0001	50,44	0,0001	Var
M2	821,13	0,0001	7,53	0,0001	Var
L1	1140,19	0,0001	21,90	0,0001	Var
L2	935,56	0,0001	22,10	0,0001	Var
S1	811,61	0,0001	5,87	0,0001	Var
S2	582,30	0,0001	4,09	0,0001	Var

Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Çizelge 6’da yer almaktadır. Değişkenlerin tamamının birim kök içermediği ve durağan olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla yapılacak analizlerde değişkenlerin düzey değerleri ile analizler yapılacaktır.

Çizelge 6. Değişkenlere Ait Birim Kök Testi Sonuçları

Table 6. Unit Root Test Results of Variables

Değişkenler	Test Türleri			Sonuç
	Bai ve Ng - PANIC	Pesaran - CIPS	Harris-Tzavalis	
E1	Sabit	Sabit	0,5266	Durağan
	Trend ve Sabit	Trend ve Sabit	(0,0001)	
	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitsiz ve Trendsiz		
E2	Sabit	Sabit	0,2378	Durağan
	Trend ve Sabit	Trend ve Sabit	(0,0001)	
	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitsiz ve Trendsiz		

	Sabitsiz ve Trendsiz	0,2438 (0,8073)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,7379 (<0,01)		
	Sabit	0,9481 (0,3430)	Sabit	-2,2981 (<0,05)		
C1	Trend ve Sabit	1,4384 (0,1503)	Trend ve Sabit	-3,2108 (<0,01)	0,3225 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	1,0044 (0,3151)	Sabitsiz ve Trendsiz	-1,9180 (<0,01)		
	Sabit	-2,4396 (0,0147)	Sabit	-3,2671 (<0,01)		
C3	Trend ve Sabit	1,2964 (0,1948)	Trend ve Sabit	-4,0889 (<0,01)	0,6309 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,4393 (0,0147)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,4927 (<0,01)		
	Sabit	2,7497 (0,0059)	Sabit	-2,5376 (<0,01)		
A1	Trend ve Sabit	3,0029 (0,0026)	Trend ve Sabit	-2,8139 (<0,05)	0,7952 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	2,8999 (0,0037)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,0323 (<0,01)		
	Sabit	0,1615 (0,8716)	Sabit	-1,2258 (>=0,10)		
A2	Trend ve Sabit	-2,0477 (0,0405)	Trend ve Sabit	-1,4259 (>=0,10)	0,8201 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	0,1612 (0,8718)	Sabitsiz ve Trendsiz	-0,1711 (>=0,10)		
	Sabit	0,8393 (0,4013)	Sabit	-2,8331 (<0,01)		
A3	Trend ve Sabit	1,6488 (0,0991)	Trend ve Sabit	-3,0804 (<0,01)	0,6807 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	0,7778 (0,4366)	Sabitsiz ve Trendsiz	-3,6277 (<0,01)		
	Sabit	-0,9996 (0,3174)	Sabit	-2,9223 (<0,01)		
M1	Trend ve Sabit		Trend ve Sabit	-2,6643 (<0,10)	0,5614 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	-0,9338 (0,3504)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,7908 (<0,01)		
	Sabit	1,9992 (0,0455)	Sabit	-2,2469 (<0,05)		
M2	Trend ve Sabit	0,1806 (0,8566)	Trend ve Sabit	-3,3232 (<0,01)	0,6274 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,3217 (<0,01)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,3217 (<0,01)		
	Sabit	0,3155 (0,7523)	Sabit	-2,4926 (<0,01)		
L1	Trend ve Sabit	3,6760 (0,0002)	Trend ve Sabit	-3,0335 (<0,01)	0,6996 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	0,3454 (0,7298)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,04231 (0,01)		
	Sabit	0,4414 (0,6589)	Sabit	-2,8425 (<0,01)		
L2	Trend ve Sabit	0,8174 (0,4136)	Trend ve Sabit	-5,4783 (<0,01)	0,4241 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	0,4673 (0,6402)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,0837 (<0,01)		
	Sabit	0,2520 (0,8009)	Sabit	-2,6149 (<0,01)		
S1	Trend ve Sabit	5,7860 (0,0001)	Trend ve Sabit	-3,4112 (<0,01)	0,5100 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	0,2021 (0,8398)	Sabitsiz ve Trendsiz	-1,7891 (<0,05)		
	Sabit	2,2932 (0,0218)	Sabit	-2,0394 (>=0,10)		
S2	Trend ve Sabit	5,0192 (0,0001)	Trend ve Sabit	-2,3741 (>=0,10)	0,6421 (0,0001)	Durağan
	Sabitsiz ve Trendsiz	2,2128 (0,0269)	Sabitsiz ve Trendsiz	-2,2453 (<0,01)		

Çizelge 7’de Model 1 ve Model 2 için yapılacak regresyon modelinin seçiminde Hausman testi (1978) ve Breush Pagan LM testi (1980) yapılmıştır. Model 1 ve Model 2 için yapılan Hausman testi ve Breush Pagan LM testi sonuçlarına göre rassal etkinin daha uygun olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 7. Model Seçim Sonuçları

Table 7. Model Selection Results

Model 1	Hausman Test		Breusch and Pagan LM	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
	14,37	0,2134	75,45	0,0001
Model 2	Hausman Test		Breusch and Pagan LM	
	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
	6,67	0,8252	43,52	0,0001

Çizelge 8’de Model 1 için rassal etkili modele göre değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon varsayımlarının sonuçları yer almaktadır. Değişen varyans için Levene (1960), Brown ve Forsythe’nin test (1974) sonuçlarına bakıldığında farklı varyanslılığın olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon için Durbin-Watson ve Baltagi Wu LBI (1999) testleri yapılmış ve otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Birimler arası korelasyon için Pesaran, Friedman ve Frees’in testleri (Tatoğlu, 2012:228) yapılmış ve birimler arasında korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Model 1 için varsayımların sonucuna bakıldığında değişen varyans ve birimler arasında bir korelasyonun varken, otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 8. Model 1 için Rassal Etkilere Ait Varsayımların Test Sonuçları

Table 8. Test Results of Random Effects Assumptions for Model 1

Varsayım Türü	Test Değerleri	Sonuç
Değişen Varyans Testi	Levene, Brown ve Forsythe’nin Testi W0 = 6,51 df(20, 420) Pr > F = 0,0001 W50 = 5,70 df(20, 420) Pr > F = 0,0001 W10 = 5,83 df(20, 420) Pr > F = 0,0001	Değişen Varyanslılık Vardır
Otokorelasyon Testi	modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1,79 Baltagi-Wu LBI = 1,38	Otokorelasyon Yok
Birimler arası Korelasyon	- Pesaran’s test of cross sectional independence = 14,59, Pr = 0,0001 - Friedman’s test of cross sectional independence = 129,26, Pr = 0,0001 - Frees’ test of cross sectional independence = 2,52 Critical values from Frees’ Q distribution alpha = 0,10 : 0,1231 alpha = 0,05 : 0,1611 alpha = 0,01 : 0,2338	Birimler arası Korelasyon Vardır

Çizelge 9’da Model 2 için rassal etkili modele göre değişen varyanslılık, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon varsayımlarının sonuçları yer almaktadır. Değişen varyanslılık için Levene (1960), Brown ve Forsythe’nin test (1974)

sonuçlarına bakıldığında farklı varyanslılığın olmadığı tespit edilmiştir. Otokorelasyon için Durbin-Watson ve Baltagi Wu LBI testleri yapılmış ve otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Birimlerarası korelasyon için Pesaran, Friedman ve Frees'in testleri yapılmış ve birimlerarasında korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Model 2 için varsayımların sonucuna bakıldığında birimler arasında bir korelasyonun var olduğu tespit edilmişken, değişen varyanslılık ve otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 9. Model 2 için Rassal Etkilere Ait Varsayımların Test Sonuçları

Table 9. Test Results of Random Effects Assumptions for Model 2

Varsayım Türü	Test Değerleri	Sonuç
Değişen Varyanslılık Testi	Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi W0 = 2,39 df(20, 420) Pr > F = 0,0007 W50 = 1,20 df(20, 420) Pr > F = 0,2436 W10 = 1,21 df(20, 420) Pr > F = 0,2389	Değişen Varyanslılık Yoktur
Otokorelasyon Testi	Modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1,47 Baltagi-Wu LBI = 1,67	Otokorelasyon Yok
Birimler arası Korelasyon	- Pesaran's test of cross sectional independence = 17,86, Pr = 0,0001 - Friedman's test of cross sectional independence = 128,86, Pr = 0,0001 - Frees' test of cross sectional independence = 2,074 Critical values from Frees' Q distribution alpha = 0,10 : 0,12 alpha = 0,05 : 0,16 alpha = 0,01 : 0,23	Birimler arası Korelasyon Vardır

Çizelge 10'da Model 1 ve Model 2'nin sağlanmayan varsayımlarındaki sorunları gidermek için Beck-Katz (1995) dirençli tahmincisi ile yapılan regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 10. Model 1 ve Model 2 için BECK-KATZ Dirençli Tahmincisine Ait Regresyon Sonuçları

Table 10. Regression Results of BECK-KATZ Robust Estimator for Model 1 and Model 2

Model	Model 1			Model 2		
	Bağımlı Değişken E1			Bağımlı Değişken E2		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
C1	0,0106	0,0141	0,454	0,0614	0,0466	0,188
C3	0,1469	2,2075	0,001*	0,1101	0,1296	0,396
A1	-0,0093	0,0148	0,530	-0,1541	0,0955	0,107
A2	-0,0020	0,0028	0,485	-0,0123	0,0078	0,112
A3	-0,0285	0,0453	0,525	-0,6046	0,3201	0,059
M1	-0,4885	0,0716	0,001*	-2,1798	0,5195	0,001*
M2	-0,0130	0,0138	0,346	-0,0256	0,0624	0,681
L1	0,0181	0,0117	0,122	-0,0773	0,0795	0,331
L2	-0,0023	0,0013	0,074	-0,0085	0,0036	0,021**
S1	0,0201	0,0066	0,003*	0,0207	0,0335	0,537
S2	0,0022	0,0024	0,354	-0,0262	0,0109	0,017**
Sabit Terim	1,1141	1,8451	0,546	34,3097	9,2225	0,001*
Wald Chi2 (12)		309,42			94,29	
(Prob>Chi2)		(0,001)			(0,001)	
R-sq		0,4784			0,1718	
Sigma_u		0,9777			5,1549	
Sigma_e		2,0743			15,1731	
rho		0,1817			0,1034	

Not: Değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarında %1 için(*), %5 için (**) kullanılmıştır.

Çizelge 10'daki analiz sonuçlarına göre Model 1'de aktif karlılığını (E1) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkileyen değişkenlere bakıldığında sermaye yeterliliğini gösteren (C3) ve YP Aktifler/YP Pasifler oranının (S1) olduğu görülmektedir. Model 1'de aktif karlılığını (E1) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkileyen değişkenlere bakıldığında Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler oranının (M1) olduğu görülmektedir.

Model 2'de özsermaye karlılığını (E2) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkileyen değişkenlere bakıldığında Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler oranının (M1), Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler oranının (L2) ve Döviz Pozisyonu/Özkaynak Toplamı oranının (S2) olduğu görülmektedir.

Model 1 ve Model 2'yi birlikte etkileyen değişkenlere bakıldığında Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler oranının (M1) olduğu görülmektedir. Model 1'de aktif karlılığı üzerinde sermaye yeterliliği, yönetim yeteneği ve piyasa riskine ait duyarlılık oranlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Model 2'de özsermaye karlılığı üzerinde ise yönetim kalitesi, likidite durumu ve piyasa risklerine karşı duyarlılık oran gruplarının etkili olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkeler için kalkınmanın önemli saç ayaklarından biri güçlü finansal sisteme sahip olmaktır. Finansal sistem içerisinde önemli paya sahip bankacılık sektörü fon transferinde, ekonomi politikalarının uygulanması gibi konularda aracılık

faaliyetinin yanında önemli servis hizmetleri de sağlamaktadır. Ayrıca bankacılık sektörü piyasadaki likiditenin yönetilmesi açısından ekonomi politikasının yürütülmesine de önemli paya sahiptir. Bu açıdan bankaların sahip oldukları istikrar ve etkinlik finansal sistemin güçlü olmasına katkı sağlamaktadır. Bankaların faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için karlılık gereklidir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren 21 bankanın 2002-2022 yılları arasında yıllık verileri kullanılarak aktif karlılığı ve özsermaye karlılığının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bağımsız değişken olarak bankalara ait 12 adet farklı bağımsız değişken kullanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında panel veri analizinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada iki model ile panel regresyon analizi yapılmıştır. Model 1’e ait regresyon analizinde bağımlı değişken aktif karlılığıdır. Aktif karlılığı etkileyen değişkenlere bakıldığında sermaye yeterliliğinin ve yabancı para aktifler/yabancı para pasifler oranının pozitif etkilediği, faaliyet giderleri/ toplam aktifler oranının ise negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre bankaların aktif karlılığını arttırmaları için sermaye yeterlilik oranını arttırmaları ve döviz pozisyonlarını yüksek tutmaları gerektiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgular sermaye yeterlilik oranının aktif karlılığı üzerinde etkili olduğu gösteren Çelik ve Kaya (2019), Çiftçi ve Çiftçi Durusu (2019), Konak ve Ergenoğlu (2020), Özer vd. (2021), Yaman (2021), Akkaynak (2022), Bumin (2023), Öksüz ve Ali Ahmed Ali (2023), Sezal (2024)’ün çalışmaları ile benzer bulgulara sahiptir. Aktif karlılığını negatif etkileyen oranlar dikkate alındığında bankaların faaliyet giderlerini azaltması gerekmektedir. Aktif karlılığını arttırmak için bankaların faaliyet giderlerini azaltmaları gerekmektedir. Aktif karlılığını arttırmak için faaliyet giderlerinin azaltılması yönünde benzer bulguyu Sezal (2024) çalışmasında görmekteyiz. Özellikle teknoloji alanındaki gelişmeler bankacılık faaliyetlerinde yapay zekanın kullanılması faaliyet giderlerini azaltmaktadır. Bankalar aktif karlılığı arttırabilmek için teknolojik gelişmelerden daha fazla faydalanabilirler.

Çalışmadaki Model 2 sonuçlarına bakıldığında bağımlı değişken özsermaye karlılığıdır. Özsermaye karlılığını negatif etkileyen değişkenlere bakıldığında faaliyet giderleri/toplam aktifler oranı, likit aktifler/ kısa vadeli yükümlülükler oranı ve döviz pozisyonu/ özkaynak toplamı oranının olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre bankaların özsermaye karlılığını arttırmaları için aktiflere oranla kredi payını ve faaliyet giderlerini azaltmaları gerekmektedir. Bununla birlikte likit aktifler/kısa vadeli yükümlülükler oranını ve özkaynaklara oranla döviz pozisyonunu azaltmaları gerekmektedir. Elde edilen bulgular krediler/toplam varlıklar oranının özsermaye karlılığı üzerindeki etkili olduğunu gösteren Yıldır ve İltaş (2021) ve Yaman (2021)’in çalışmaları ile benzer bulgulara sahiptir. Yine yapılan benzer çalışmalara bakıldığında likit aktifler/kısa vadeli yükümlülükler oranının özsermaye karlılığı üzerinde etkili olduğunu gösteren Şenol vd. (2019),Yaman (2021) ve Akgüneş (2021) çalışmaları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Aktif karlılığını ve özsermaye karlılığı negatif etkileyen değişkenlere bakıldığında faaliyet giderleri/ toplam aktifler oranının olduğu görülmektedir. Bankaların aktif karlılığı ve özsermaye karlılığını arttırabilmeleri için faaliyet giderlerini düşürmeleri gerekmektedir. Bunun içinde daha etkin bankacılık faaliyetini yerine getirebilecek teknolojik yatırımları yapmaları gerekmektedir. Özellikle son dönemde dijital dönüşümden yararlanarak operasyonel faaliyetlerdeki maliyetler azaltılabilmektedir. Bankaların yapay zeka uygulamaları kullanarak operasyonel işlemlerinde maliyet avantajının yanında hem zamandan tasarruf yapabilir hem de verilen kararlarındaki hata oranı azaltılabilmektedir. Bununla birlikte likit aktiflerin kısa vadeli yabancı kaynaklara oranını da düşürmesi gerekmektedir. Bankalar atıl tutulan likitleri azaltarak karlılıklarını arttırabilirler.

Bu çalışmada bankaların içsel değişkenlerine bağlı olan bağımsız değişkenlerinden yararlanarak bankaların aktif ve özsermaye karlılıklarının nelerden etkilendiği tespit etmek için yapılmıştır. Konuyla ilgili yapılacak başkaca çalışmalarda banka karlılıklarını etkileyen dışsal makro değişkenlerden de yararlanılarak karlılık üzerindeki etkili olan değişkenler tespit edilebilir. Ayrıca bu çalışmada veri seti olarak 2002-2022 yılları arasındaki yıllık verilerden yararlanılarak analizler yapılmıştır. Bu zaman aralığında ekonomide yapısal kırılmalara neden olan yıllar dikkate alınarak alt dönemlerde karlılıkları etkileyen değişkenlerin neler olduğu tespit edilebilir. Bu çalışmada veri setine eksiksiz erişilebilen 21 banka için panel veri analizi yapılmıştır. Bu bankaların büyüklükleri veya yerli-yabancı sermayeli banka oluşu gibi özellikler dikkate alınarak gruplamalarda bulunulabilir. Banka grupları için karlılıkların belirleyicileri ayrıca tespit edilebilir. Bu çalışmada banka karlılığını temsilen aktif karlılık ve özsermaye karlılığı kullanılmıştır. Bu karlılık oranlarının yanında net faiz gelirleri/toplam varlıklar oranı ve faiz dışı gelirler/toplam varlıklar oranı kullanılabilir.

Extended Abstract

Countries’ ability to achieve their targeted development levels depends on having stable and solid financial systems. In financial systems formed by the bringing together of fund suppliers and fund demanders with the help of intermediary institutions, funds are transferred indirectly and effectively (Aydın et al., 2012: 17). Banks are one of the key intermediary institutions facilitating the indirect transfer between fund suppliers and fund demands (Reis et al., 2016: 22). Banks offer a wide range of services within the financial system. The success of banks in their activities affects the success of the financial system, and the success of the financial system affects the general economy of the country (Çağıl and Mukhtarov, 2014: 78). Therefore, banks are of great importance for a strong economy and financial system (Kartal, 2018: 6).

Profitability is crucial for businesses to sustain their operations continuously. Banks are also businesses that operate with the aim of profit in an increasingly competitive environment (Erdoğan and Acar, 2020: 78). Therefore, the

profitability performance of banks is essential for achieving their goals in the future, meeting the earnings expectations of their partners and continuity in their activities (Çelik and Kaya, 2019: 766). Profit is the positive difference remaining after deducting the total costs from the bank's total revenues in a certain period. Profitability is also necessary to increase the market value of banks (Yıldır and İltaş, 2021: 229). In addition, it is also important for the continuity of a strong and solid financial system.

In academic research on the factors influencing bank profitability, the variables are categorized into two groups. One of these groups is macro determinants, while the other is micro determinants. Macro determinants are external factors that banks cannot manage or control. For example, central bank's interest rate decisions, inflation, war, and natural disasters. Micro determinants of bank profitability are internal factors that can be managed and controlled by the decisions made by banks (Çelik and Kaya, 2019: 766). Examples of internal factors of banks include financial ratios, number of personnel, number of branches, market share, and types of income.

In this study, the effect of 12 financial ratios used as independent variables on active profitability and equity profitability was determined using the annual data of 21 banks operating in Turkey between 2002-2022.

It is very important for banks and the sector to achieve sustainable profit within the financial system. What is meant by the profit and profitability ratio for banks may differ from those concerned. In this context, active profitability, equity profitability, and net interest margin are the profitability indicators that are primarily taken into consideration in the banking sector (Erdoğan and Acar, 2020:79).

The profitability ratio that bank shareholders primarily look at is equity profitability. Equity profitability is obtained by dividing the net profit of a bank at the end of the relevant period by the total equity. In banks where equity profitability is high, it is understood that the management manages the capital contributed by the shareholders effectively and efficiently. Asset profitability shows how effectively and efficiently the bank management uses all the bank's assets. Asset profitability is found by dividing the net profit of a bank in a certain period to the total assets. Net interest margin is obtained by dividing the difference between the interest income of the banks and the amount of interest paid (net interest income) by the total assets. It is desired to increase the net interest margin for high profitability of banks.

Factors such as asset quality, capital adequacy, liquidity, management quality, and market risk ratios specific to banks are utilized as determinants of bank profitability. Capital adequacy is the ratio that reveals the importance of bank capital in adverse situations that banks may encounter unexpectedly (Kandemir and Arıcı, 2013: 65). BASEL criteria require that threshold values be met in banks regarding capital adequacy. High capital adequacy reduces the bank's credit capacity. Banks with high capital adequacy are safer against financial shocks (Akkaynak, 2022: 771). Banks' asset quality ratios reflect credit risk, the quality of real estate, and other assets owned. The management's ability to manage credit risk also indicates asset quality (Kılıç and Fettahoğlu, 2005: 97). Management quality reflects the ability of banks to manage in accordance with the rules set by regulatory authorities and to ensure safe and effective communication with the bank's parties (Sakarya, 2010: 15). The ratios of banks' liquidity status show the ability to meet unexpected cash outflows and fulfill short-term obligations. The determinant of the liquidity level in banks is fund management units (Karaçor et al., 2017: 150). The reactions of banks to market risk arising from changes in external factors such as inflation, exchange rates, and interest rates are measured by market risk sensitivity ratios.

Banks, which play a vital role in national economies, also serve as a key pillar of the financial system by facilitating resource allocation. Therefore, the profitability of banks is important in terms of their ability to carry out their activities in a sustainable manner. In this context, the factors on which bank profitability depends have also become a focus of interest for researchers. There are numerous published studies in the literature examining bank profitability performance.

Asset profitability, equity profitability, and net profit margin are taken as the basis of the profitability of banks. There are studies in which banks' financial ratios, macro variables, or both are used together as independent variables determining profitability.

In this study, it is aimed to determine the financial ratios that affect the profitability of banks by using the annual data of 21 banks operating in Turkey between 2002-2022. For this purpose, 2 different models were created. While return on assets (E1) was taken as the dependent variable in Model 1, return on equity (E2) was taken as the dependent variable in Model 2. The independent variables for both models are as follows; A total of 12 independent variables were used: 3 for capital adequacy (C1: Capital Adequacy, C2: Equity / Total Assets, C3: (Equity - Fixed Assets) / Total Assets), 3 for asset quality (A1: Total Loans / Total Assets, A2: Total Loans / Total Deposits, A3: Fixed Assets / Total Assets), 2 for management adequacy (M1: Operating Expenses / Total Assets, M2: Total Deposits / Total Assets), 2 for liquidity (L1: Liquid Assets / Total Assets, L2: Liquid Assets / Short-Term Liabilities), and 2 for sensitivity to market risks (S1: Foreign Currency Assets / Foreign Currency Liabilities, S2: Foreign Exchange Position / Total Equity).

According to the correlation analysis results of the variables, it is seen that the variables did not show a normal distribution. Therefore, Spearman correlation analysis was performed for the correlation analysis between variables. There is a low correlation between independent variables and return on assets (E1). It was determined that the E1 variable was positively correlated with the "FX Assets / FX Liabilities" variable, which is the S1 variable, and negatively correlated with the asset quality and management quality variables in capital adequacy variables, liquidity status

variables, and sensitivity to market risks. When the E2 return on equity variable is examined, it is seen that the correlation between them and the independent variables is low, as in the E1 variable. When the relationship between the independent variables is examined, it is seen that the relationship is generally low.

The application of the study consists of five steps. First, the cross-sectional dependency test is conducted. Second, unit root analysis is performed. Third, the appropriate panel model is selected. Fourth, the assumptions of the regression model are tested. Finally, regression analysis is conducted using robust estimators. To determine whether the variables contain a cross-section, the Breush-Pagan LM test (1980) and Pesaran CD (2004) tests were performed. As a result of the tests performed, it was determined that there was a cross-section dependence in all 2 dependent and 12 independent variables.

Based on the unit root results, it was found that all variables were stationary. Consequently, the analyses conducted used the level values of the variables.

The Hausman test (1978) and Breush Pagan LM test (1980) were used to select the regression model for Model 1 and Model 2. According to the Hausman test and Breush Pagan LM test results for Model 1 and Model 2, it was determined that the random effect was more appropriate.

When the results of the assumptions for Model 1 were examined, it was determined that there was a correlation between different variances and units, but no autocorrelation.

When the results of the assumptions for Model 2 are examined, it is determined that there is a correlation between the units, but there is no heteroscedasticity and autocorrelation. In order to resolve the problems in the assumptions that were not met in Model 1 and Model 2, regression analysis was performed using the Beck-Katz robust estimator.

When we look at the variables that statistically significant and positively affect return on assets (E1) in Model 1, it is seen that there are (C3) and FX Assets/FX Liabilities ratio (S1), which show capital adequacy. When the variables that statistically significant and negatively affect return on assets (E1) in Model 1 are examined, it is seen that the Operating Expenses/Total Assets ratio is (M1).

In Model 2, when the variables that affect return on equity (E2) statistically significant and negatively affect are seen as Operating Expenses/Total Assets ratio (M1), Liquid Assets/Short-Term Liabilities ratio (L2) and Foreign Exchange Position/Total Equity ratio (S2).

When we look at the variables that affect Model 1 and Model 2 together, it is seen that the Operating Expenses/Total Assets ratio is (M1). In Model 1, it was determined that capital adequacy, management ability, and market risk sensitivity ratios were effective on return on assets. In Model 2, it was determined that the ratio groups of management quality, liquidity status, and sensitivity to market risks were effective on return on equity.

These results indicate that banks should raise their capital adequacy ratio, increase the proportion of liquid assets in total assets, and maintain high foreign exchange positions to enhance their profitability.

An analysis of the variables that negatively impact return on assets and return on equity reveals that the operating expenses to total assets ratio and the liquid assets to short-term liabilities ratio are significant factors. To enhance their return on assets and return on equity, banks must work to reduce operating expenses. This can be achieved through technological investments that promote more efficient banking operations. Additionally, banks should lower the ratio of liquid assets to short-term foreign liabilities, as reducing idle liquidity can boost profitability.

This study was conducted to determine what affects banks' active and equity profitability by utilizing independent variables that depend on banks' internal variables. In other studies to be conducted on the subject, variables that affect profitability can be determined by utilizing external macro variables that affect bank profitability. In addition, in this study, analyses were conducted using annual data between 2002-2022 as a data set. Considering the years that caused structural breaks in the economy during this time period, variables that affect profitability in sub-periods can be determined. In this study, panel data analysis was conducted for 21 banks whose data set could be fully accessed. Groupings can be made by considering the size of these banks or characteristics such as being domestic or foreign capital banks. Determinants of profitability for bank groups can also be determined. In this study, active profitability and equity profitability were used to represent bank profitability. Alongside these profitability metrics, the net interest income to total assets ratio and the non-interest income to total assets ratio can also be utilized.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: HHY (%50) NÇ (%25) ŞŞ (%25) Veri Toplanması: HHY (%60) NÇ (%40) Veri Analizi: HHY (%80) NÇ (%20) Makalenin Yazımı: HHY (%50) NÇ (%25) ŞŞ (%25)	Author Contributions	Research Design: HHY (%50) NÇ (%25) ŞŞ (%25) Data Collection: HHY (%60) NÇ (%40) Data Analysis: HHY (%80) NÇ (%20) Writing the Article: HHY (%50) NÇ (%25) ŞŞ (%25)

	Makale Gönderimi ve Revizyonu: HHY (%60) NÇ (%20) ŞS (%20)		Article Submission and Revision: HHY (%60) NÇ (%20) ŞS (%20)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.	Conflicts of Interest	There is no conflict of interest among the authors.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Kurul	Etik kurul iznine ihtiyaç bulunmamaktadır	Ethics Committee	Ethics committee approval is not required.

Kaynakça

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188-198.
- Akgüneş, A. O. (2021). Finansal Risklerin Banka Karlılığı Üzerine Etkisi: BIST Banka Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(3), 556-576. <https://doi.org/10.31460/mbdd.833699>
- Akkaynak, B. (2022). Türk Bankacılık Sektörünün Karlılığını Etkileyen İçsel Değişkenler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 769-784. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1140347>
- Ata, H. A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye’de Mevduat Bankaları Kârlılığına Etki Eden Faktörler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.
- Aydın, N., Delikanlı İ. U., Çabukel R., Erdal L. Erdal F., & Ergeç E. H. (2012). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A panic Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x>
- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances, *Econometric Theory*, 15, 814-823. <https://doi.org/10.1017/S0266466699156020>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (2024). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=243> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2024).
- Beck N. & Katz, J. N. (1995). What to do (and Not to Do) with Time-Series Cross-Section Data, *American Political Review*, 89, 634-647. <https://doi.org/10.2307/2082979>
- Breusch, T.S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Brown, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). The Small Sample Behavior of Some Statistics Which Test The Equality of Several Means, *Technometrics*, 16, 129-132. <https://doi.org/10.1080/00401706.1974.10489158>
- Bumin, M. (2023). Türk Bankacılık Sektöründe Mevduat Bankalarının Karlılık Performansını Etkileyen Faktörlerin Panel Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (100), 135-152. <https://doi.org/10.25095/mufad.1326939>
- Büyükoğlu, B. (2023). Yerli ve Yabancı Mevduat Bankalarında İçsel ve Dışsal Faktörlerin Karlılığa Etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(28), 104-121. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1231993>
- Coşkun, A., & Rençber, Ö. F. (2022). Bankaların Kârlılıklarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Çoklu Doğrusal Regresyon ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 212-224. <https://doi.org/10.46849/guiibd.1141688>
- Çağır, G., & Mukhtarov, S. (2014). Azerbaycan Ticari Bankacılık Sektörünün CAMELS Yöntemi İle Performans Analizi, *Öneri Dergisi*, 11(41), 77-94. <https://doi.org/10.14783/od.v11i41.5000011406>
- Çalık, E. (2016). Geleneksel bankalar İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Basel III Kriterleri Açısından Kıyaslanması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çelik, S., & Kaya, F. (2019). Banka Kârlılığına Etki Eden Mikro Değişkenler: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 765-788. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i49542.594328>
- Çiftçi, C., & D. Durusu-Çiftçi (2019). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Banka Kârlılığının Belirleyicileri, *Sosyoekonomi*, Vol. 27(39), 111-131. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.01.07>

- Erdoğan, A., & Acar, E. (2020). Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Bankaya Özgü Faktörler: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Özel Sermayeli Mevduat Bankaları Üzerine Bir Çalışma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 57(654), 77-98.
- Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*, 5. Basımdan Çeviri, Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Harris, R. D. F., & Tzavalis, E. (1999). Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where The Time Dimension is Fixed, *Journal of Econometrics*, 91, 201-226. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00076-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00076-1)
- Hausman, J. A. (1978). Specification Test in Econometrics, *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Işık, Ö., Yalman, İ. N., & Koşaroğlu, Ş. M. (2017). Türkiye’de Mevduat Bankalarının Kârlılığını Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 362-380. <https://doi.org/10.20491/isarder.2017.249>
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Dinamik Akademi, Ankara.
- Kandemir, T., & Arıcı, N. D. (2013). Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 61-87.
- Karaçor, Z. Ö., Mangır, F., Kodaz, Ş. S., & Kartal, M. (2017). Kamusal ve Özel Sermayeli Bankaların CAMELS Performans Analizi: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2 (ICEFM 2017 Özel Sayısı / Special Issue of ICEFM 2017), 47-65.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Kartal, M. T. (2018). *Bankaların Finans Sektöründeki Önemi*, Finansal İktisat, Orion Kitabevi, İstanbul.
- Kılıç, Ç., & Fettahoğlu, A. (2005). Türk Bankacılık Sektörünün CAMELS Analizi ile Değerlendirilmesi, 9. *Ulusal Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 29 - 30 Eylül 2005, Nevşehir, s.89-128.
- Konak, F., & Ergenoğlu, S. (2020). 2008 küresel finans krizi sonrası Türk bankacılık sektöründe performans değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 242-263. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.740785>
- Levene, H. (1960). Robust Tests for Equality of Variance, *Contributions to Probability and Statistics: Stanford, California, Stanford University Press*, 278-292.
- Öksüz, S., & Ali Ahmed Ali, I. M. (2023). Irak’taki bankaların karlılığını etkileyen faktörler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (4), 1461-1475. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1379387>
- Öner, M. H. (2023). Finansal Derinleşmenin Banka Kârlılığına Etkisi: Türkiye’deki Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama, *İşletme Bilimi Dergisi*, 11(3), 201-213. <https://doi.org/10.22139/jobs.1371974>
- Özer, Y., Babuşcu, Ş., & Hazar, A. (2021). Bankaların Karlılığını Etkileyen İçsel ve Dışsal Faktörlerin Analizi-Türkiye Örneği (2008-2018). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 29-44.
- Pesaran M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H. H. M. (2004). General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels. *Working Paper, University of Cambridge, Cambridge, United Kingdom*.
- Reis, Ş. G., Kılıç, Y., & Buğan, M. F. (2016). Banka Karlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 21-36. <https://doi.org/10.25095/mufad.396715>
- Sakarya, Ş. (2010). CAMELS Derecelendirme Sistemine Göre İMKB’deki Yerli ve Yabancı Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Prof. Dr. Alaeddin YAVAŞÇA Özel Sayısı, 7-21.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H.H., & Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Sarıtaş, H., Uyar, S. K., & Gökçe, A. (2016). Banka Karlılığı İle Finansal Oranlar ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Sistem Dinamik Panel Veri Modeli İle Analizi: Türkiye Araştırması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 87-108.
- Sayılgan, G., & Yıldırım, O. (2009). Determinants Of Profitability in Turkish Banking Sector: 2002-2007. *International Research Journal of Finance and Economics*, 28, 207-214.
- Sezal, L. (2024). Bankaların Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Tespiti: Türk Bankacılık Sektörü İçin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Bulguları, *Verimlilik Dergisi*, 58(2), 215-230. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1309122>
- Şeker, K., & Çemberlitaş, İ. (2022). Katılım Bankalarında Karlılığı Etkileyen İçsel ve Dışsal Faktörlerin Panel Veri Yöntemi ile Analizi Türkiye Örneği (2016-2021). *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 477-508. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1079844>
- Şenol, Z. (2019). Ekonomik ve Finansal Ülke Risklerin Banka Karlılığına Etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 12, 890-916. <https://doi.org/10.26466/opus.601090>

- Şenol, Z., Öncül, M., & Alıcı, M. S. (2019). Banka Finansal Risklerinin Banka Karlılığına Etkisi, *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(2), 101-109.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2): 289-298.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Türkiye Bankalar Birliği(TBB) (2023). Bankalarımız kitabı 2023, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4326/Bankalarimiz_2023.pdf (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2024).
- Yaman, S. (2021). Bankalara Özgü Faktörlerin Banka Karlılığına Etkisi: Türkiye Bankacılık Sektörü Üzerine Panel Veri Analizi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), s. 77-100.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(9), 107-117.
- Yıldır, K., & İltas, Y. (2021). Bankacılık Sektöründe Karlılığı Belirleyen Faktörlerin Analizi: Türkiye Örneği (2003-2019). *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 228-240.

Evaluation of Housing and Workplace Searches in Terrorist Crimes in The Context of Human Rights

Burak Kaya^{1,*}

¹Political Sciences and Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Giresun University, Giresun, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 09/01/2025

Accepted: 28/04/2025

JEL Codes: K14, K33

ABSTRACT

This study examined the search of housing and workplace in terrorist crimes within the framework of the case law of the European Court of Human Rights. The study aims to minimize the human rights violations that may occur during housing and workplace searches. This study used the text analysis method, which is one of the qualitative research methods. The method of the study is the application of the case law of the European Court of Human Rights to housing and workplace searches. Methodologically, the introduction part of the study reviewed the human rights violations that may occur in search operations or practices in the context of terrorist crimes. In the development section of the study, the way the European Court of Human Rights evaluates cases related to housing and workplace searches and the criteria that it applies were determined. Later, it was examined together with the Criminal Procedure Code No. 5271 examined by the European Court of Human Rights on housing and workplace searches. Then, the decisions of the European Court of Human Rights related to relatively old-dated cases in Türkiye were examined and criticisms were provided against the European Court of Human Rights. In the conclusion section of the study, recommendations have been provided on how housing and workplace searches should be conducted in the context of human rights, in line with the data obtained from the case law of the European Court of Human Rights.

Keywords: Housing and Workplace Search, Case law of the European Court of Human Rights, Compliance with the Law, Legitimate Purpose, Necessity in a Democratic Society

Terör Suçlarında Konut ve İşyeri Aramasının İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi

Süreç

Geliş: 09/01/2025

Kabul: 28/04/2025

Jel Kodları: K14, K33

ÖZET

Bu çalışmada terör suçlarında konut ve işyeri araması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları çerçevesinde irdelenmiştir. Çalışmanın amacı konut ve işyeri aramalarında oluşabilecek insan hakları ihlallerini en aza indireyebilmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın yöntemi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının konut ve işyeri aramalarına uygulanmasından ibarettir. Metodolojik olarak çalışmanın giriş bölümünde terör suçları bağlamında arama işlemleri veya uygulamaları üzerine oluşabilecek insan hakları ihlallerine değinilmiştir. Çalışmanın gelişme bölümünde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konut ve işyeri aramasına ilişkin vakaları değerlendirme şekli ve ortaya koyduğu ölçütler tespit edilmiştir. Daha sonra konut ve işyeri aramasına ilişkin tespit edilen kriterler, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'yla birlikte irdelenmiştir. Ardından Türkiye'ye ait nispeten eski tarihli davalara ilişkin kararlar irdelenerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yönelik eleştirilerde bulunulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarından elde edilen verilerle insan hakları bağlamında konut ve işyeri aramasının nasıl yapılması gerektiğine ilişkin öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Konut ve İşyeri Araması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları, Kanuna Uygun Olma, Meşru Amaç, Demokratik Toplumda Gereklik

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Introduction

In the context of human rights, authorities receiving any report of a terrorist crime related to terrorism should take urgent action because the anti-terrorist intervention corresponds to an urgent social need (European Court of Human Rights (ECtHR), *Buck v Germany*, App no 41604/98, 2005). However, the urgent action of the authorities in terrorist crimes reveals an inconvenient situation. As a result of having to act quickly, some behaviours that are not by the law may be exhibited by the authorities when fighting terrorism. In other words, although the norm followed by the authorities engaged in the fight against terrorism does not violate human rights, the authorities may violate the relevant norm. In such cases, human rights may be violated. This may also occur in housing or workplace search applications.

It may be necessary to search a residence or workplace for the reason to proceed in the right way in terrorist crimes. As terrorist crime is a special type of crime, sometimes it may become necessary to carry out the search process immediately. Such an act should aim to urgently eliminate the suspicion of a terrorist crime and collect evidence related to a terrorist crime, if any. Even for these purposes, the authorities fighting terrorism may violate human rights for the reasons stated above. In other words, illegal actions may be performed before, during and after the search, or the norms related to the search may not be found in the laws of the relevant state. In both cases, human rights violations may be committed during the search process.

Together with all this, the search process may not always lead to the abuse of rights on its own. The inviolability of domicile, the right to freedom and security, respect for private and family life, etc. Are all related to the concept of search. The ECtHR also generally considers the concept of search in the context of these rights.

This study examined residence and workplace searches for terrorist crimes in the context of human rights within the framework of ECtHR decisions. In the introduction section of the study, the human rights violations that may occur during the search for terrorist crimes were mentioned. In the development section of the study, the ECtHR criteria related to housing and workplace searches and the Criminal Procedure Code No. 5271 (CMK, 2024) were examined together with the ECtHR decisions, after mentioning how the ECtHR considers complaints related to housing and workplace searches. These criteria are being lawful, legitimate purpose and necessity in a democratic society. In the development section, reference is made to the Decrees of the ECHR between 2005 and 2021. There are two main reasons for this. The first of them is to be able to detect human rights violations. The second is to reveal that the ECHR made incomplete examinations in the Decrees it made regarding Türkiye between 2005 and 2013. Then, the Decrees of the ECHR regarding Türkiye between 2005 and 2013 were examined and criticisms were made against the ECHR. The text analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used in the Decrees reviews. In the conclusion part of the study, suggestions were made on how the search should be carried out in accordance with human rights and freedoms within the framework of ECtHR decisions.

Housing and Workplace Search in Literature

According to the Turkish Language Institution, the concept of search means “a search operation carried out at someone's home, workplace, or on their belongings in order to catch the accused or obtain criminal evidence” (“Turkish Language Institution”, 2025). The concept of search in the legal sense is a research process carried out in certain places in order to capture a suspect, accused or convicted person, to find evidence or items to be forced (Kunter, Yenisey and Nuhoğlu, 2006:897).

The search of housing and workplace is one of the protection measures. For this reason, the search process is one of the transactions that limit fundamental rights and freedoms because the search process has the nature of coercion (Ünver and Hakeri, 2012:348). An arrest may also be made as a result of the identification of any evidence that a crime has been committed during the search. All this can prevent the suspect from freedom. Due to such reasons, the search process is closely related to human rights.

The search operation should not be carried out in a way that is contrary to human rights. For this, the existence of the constitutional state is mandatory. The constitutional state is the state that provides legal security. It enables people to foresee their future in a legal sense, to trust the state and to develop themselves (Özbudun, 2011:123). It prevents arbitrary applications. For this reason, the concept of search should be regulated in constitutions. In other words, the search operation must be secured by constitutional guarantees. Thus, the fundamental rights and freedoms of persons are protected by the highest norm.

The search operation should also be regulated in detail by law (Erdoğan, 2002:190). This is related to the principle of legality in crime and punishment. Since the search process interferes too much with human rights such as privacy of private life and immunity of residence, it is necessary to regulate it in detail (Doğan, 2011:160). Otherwise, the door to arbitrary applications will be opened again.

As with all protection measures, the existence of a valid ground is required in the search process. This valid ground refers to formal rightness (Ünver and Hakeri, 2012:351). Whether a person is right or not can be determined as a result of trial. Unnecessary housing and workplace searches are incompatible with human rights.

The last aspect of the search process related to human rights is the principle of proportionality, which is considered a universal principle. The principle of proportionality ensures a balance between the search process and the intended purpose (Dost, 2018:363). First of all, the search operation should be a necessity. Secondly, the search process should be convenient. Third, the search process must be proportionate. If these do not occur cumulatively, there is necessarily a violation of the principle of proportionality. In this case, an arbitrary search operation can be mentioned.

House and Workplace Search in ECtHR Decisions

The concept of housing that the ECtHR focuses on does not only refer to a private residence belonging to any person. The concept of housing also covers the office, branches and other workplaces of a natural or legal person (ECtHR, Buck v Germany, App no 41604/98, 2005). The fact that government officials search these houses without some legal reasons means an inviolability of domicile (Ünver and Hakeri, 2012: 423). The ECtHR treats it in this way (ECtHR, Varga c Roumanie, App no 73957/01, 2008). According to the ECtHR, states may conduct house or workplace searches while fighting terrorism or other crimes (ECtHR, H. E. v Turkey, App no 30498/96, 2005). However, to avoid a human rights violation, the search operation must meet certain criteria. These are compliance with the law, legitimate purpose and necessity in a democratic society (ECtHR, Delta Pekarny A. S. c Republique Tcheque, App no 97/11, 2014).

ECtHR Criteria

Just as the ECtHR examines other cases when treating a case related to a search, it does not consider which evidence the national judiciary will accept, material and legal errors, except for exceptional issues. In other words, the ECtHR's task is not to determine the crime and the culprit. Arbitrarily accepting evidence, evaluating it, or issues that are not taken into account to the extent that they affect the merits of the case constitute exceptional cases (ECtHR, Moreira Ferreira v Portugal, App no 19867/12, 2017). In this context, the main task of the ECtHR is to ensure that the state parties to the ECtHR comply with their commitments (ECtHR, Jallow v Germany, App no 54810/00, 2006).

There are no restrictions on the receipt or acceptance of evidence for the ECtHR. The ECtHR has to consider the entire case and determine whether the national trial has acted fairly. If human rights and freedoms have been violated during the trial process, the Court examines the nature of this violation in detail (ECtHR, Bykoy v Russia, App no 4378/02, 2009).

The fair conduct of the trial depends on whether the necessary and mandatory rights of the defence are granted. In this context, the issue of the value of the evidence, i.e. its reliability, accuracy and whether the defending party is given the right to appeal, is among the issues that the ECtHR considers (ECtHR, Lisica v Croatia, App no 20100/06, 2010).

The national courts should adequately and effectively hear the defence of the party and examine the case in this way (ECtHR, Carmel Saliba v Malta, App no 24221/13, 2016). In particular, the court should consider the important and relevant opinions put forward by the charged party (ECtHR, Zhang v Ukraine, App no 6970/15, 2018). When national courts make decisions, the justification for this decision must reach a sufficient and legally satisfactory degree of explanation. Also, the justification for the decision should not be trite (ECtHR, Paradiso ve Campanelli v Italy, App no 25358/12, 2017).

With these criteria, the ECtHR maintains that the trial and the search, which is a part of this judicial process, will be fair.

Criteria for Compliance with the Law

Before a search warrant is issued by the judicial authorities, these authorities should know that the requested search warrant is related to the suspect's private life, residence and correspondence. In this context, it should be examined whether the search warrant to be issued by the judicial authorities and its application comply with the law. The ECtHR stated in the Robathin/Austria case that it is not enough to establish the concept of search in the law alone, but both the provision and policy of the law should have effective and adequate safeguards against arbitrariness (ECtHR, Robathin v Austria, App no 30457/06, 2012). In this case, for example, 116 to 122 articles of the CMK related to the search should provide effective and adequate safeguards against arbitrary applications (Doğan, 2011: 158).

In the practice of the code of criminal procedure, everything should be in writing as much as possible (Uslu, 2007: 60). The principle of law to be written is of great importance in terms of proving evidence for human rights violations that may occur before, during and after a search. The policy of being written for laws can prevent arbitrary applications or reduce arbitrary applications. Therefore, it should be mandatory for the judicial authorities to issue

search warrants (Frias, 2013: 122). The *"inviolability of domicile"* of the State of the Republic of Türkiye, entitled 21., is resolved that the search cannot be made unless there is a written order (Kocaoğlu, 2012: 49). CMK's *"search warrant"* entitled 119 also resolves that the search warrant may be in writing.¹

According to this regulation, in cases where there will be a delay when the judge issues a search warrant to be carried out at the residence or workplace, a search warrant should be issued by the public prosecutor (Centel and Zafer, 2012: 368). In this case, a written order cannot be issued by the chief of law enforcement during house or workplace searches. In other words, the written order of the law enforcement chief can only be related to open spaces (Yılmaz, 2016: 262). The CMK provides the criterion of compliance with the law examined by the ECtHR regarding the principle of being written (Özel, 2019: 1225).

In addition to the principle of being written, it is also important who issued the search warrant. It is clear in the CMK's article 119 that the judge's issuing a warrant is appropriate (Şahin, 2015: 97). When the recent decisions of the ECtHR are examined, the search warrant should be issued by judges. For example, in the case of *Sher and Others v United Kingdom*, it is clear that the search warrant was issued by the Manchester Magistrates' Court (ECtHR, *Sher and Others v United Kingdom*, App no 5201/11, 2015). There are many similar examples in the recent decisions of the ECtHR. However, when the ECtHR's former decisions regarding Türkiye are examined, it is seen that searches could be made even with the written proceeding prepared by law enforcement officials. Since the ECtHR did not make a detailed examination of who issued the search warrant in its former decisions regarding Türkiye, it did not make a violation of the right decision in this regard either.² On the other hand, judges and prosecutors have been trained to be appointed as judicial authorities. However, law enforcement officers are the manpower trained to ensure the security of the country. Therefore, issuing a written order by the law enforcement officer for housing and workplace search or the ability of law enforcement officers to search with a written proceeding may constitute a violation of human rights and freedoms.

On the other hand, the issue of the public prosecutor for search warrants may also violate human rights and freedoms in case of delay as the phrase *"cases that are inconvenient for delay"* seems to be an ambiguous expression. As a rule, the authority to issue a search warrant in the context of human rights is given to the judge. In this case, the following conclusion can be reconciled: if public prosecutors are to issue a search warrant when a delay may occur, they should include the reasons, disadvantages and possible consequences of the delay in this order, provided that it is stated under other conditions in the context of human rights. In other words, even the suspect, the charged and other persons should be able to understand why the search warrant was issued by the Public prosecutor and why delay seems to be inconvenient. The Criminal General Assembly of the Supreme Court also found a decision in 2009 unlawful after stating that the major judge had the authority to issue a search warrant, as the delay cases and possible inconveniences that may occur in the decision of the judge were not included in the minutes (Centel and Zafer, 2012: 368). If a search warrant is to be issued by the public prosecutor, a new regulation on this issue should be made in Article 119 of the CMK. For example, the relevant regulation may include the statement *"The public prosecutor may issue a search warrant provided that the reasons why delay is inconvenient for delay are clearly and understandably explained in the search warrant."* When such an expression is added to article 119 of the CMK, the phrase *"cases that are inconvenient for delay, if any"* should be added to the 2. paragraph. Thus, any violation of human rights and freedoms can be prevented.

A law regulating protection measures may be effective and adequate in preventing arbitrary practices. Sometimes, at the implementation stage, it may be contrary to the principle of compliance with the law. For example, in the case of *Budak v Turkey*, law enforcement officials issued a search proceeding against the 119th of the CMK. According to this regulation, two people should be present either from the elderly delegation or from the neighbours when searching (Özbek, 2005: 432). However, in the *Budak v Turkey* case, law enforcement officials did not keep two people available. Despite this, they had him sign the search proceeding. This is against the principle of compliance with the law. Although the ECtHR has decided that it was unlawful, another issue that needs to be considered in this case is

¹ 119th Article of CMK is as follows: *"Upon the judicial decision or public prosecutor in the cases where any delay may cause problems, or law enforcement officers when the public prosecutor cannot be reached may conduct searches with the written order of the chief of law enforcement. However, a search at the residence, workplace and closed areas that are not open to the public may be carried out by a judicial decision or in the cases when any delay may cause a problem, it could be conducted with a written order of the Public prosecutor. The search results conducted by the written order of the law enforcement chief are immediately notified to the Chief Public Prosecutor's Office. (2) In the search warrant; a) the act that constitutes the reason for the search, b) The person to be searched, the address of the residence or other place where the search will be conducted, or the item to be searched for, c) The period during which the search warrant will be valid, is clearly stated. (3) The clear identities of those signing the warrant are written. (4) To be able to search houses, workplaces or other closed places before the public prosecutor is present, two people from the council or neighbours of that place shall be present. (5) (Changed: 25/7/2018-7145/14 art.) The search to be conducted in military areas is carried out by judicial law enforcement officers with the participation of military authorities under the supervision of the public prosecutor. In cases where any delay may cause problems, a search may be conducted by judicial law enforcement officers with the participation of military authorities by the written order of the public prosecutor."* For more detailed information see. < <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf> > accessed 15 March 2024.

² This issue has been examined in detail under the heading "Criticism of the ECtHR in the Light of Criteria."

that the search was conducted at dawn and that neighbours or people around the residence avoided being present as it was a terrorist crime. The opinion of law enforcement officials is in this direction. In our opinion, both the ECtHR and the national courts should examine such issues.

If the search operation was carried out at dawn, when were the attendants to be present notified? If they were notified at dawn, who was notified to be present? Usually, people are asleep at dawn. All these details should be covered in the search warrant. If the ECtHR seeks answers to such questions, it will have made a decision that can shed light on human rights. Law enforcement officials may have made such a statement to get rid of a violation order. In other words, it may be possible that no one was notified. To uncover the material fact and identify violations of human rights in different dimensions, national courts and the ECtHR should ask for proof on such issues, for example, whether law enforcement officials notified people in the neighbourhood or nearby. The ECtHR, which conducted such an examination in the Budak v Turkey case, found that there was no such detail in the search proceeding regarding this issue - albeit in general terms-, the national courts never addressed this issue, and there was no attempt by law enforcement officials to have two attendants. For the reasons detailed above, the ECtHR has concluded that the search operation and action are not in compliance with the law (ECtHR, Budak v Turkey, App no 69762/12, 2021). Perhaps it would be understandable if this was caused by the lack of information on law enforcement officials because law enforcement officers in Türkiye act according to the instructions to be given by the prosecutor or the judge in such cases. In such instructions, the prosecutor or the judge cannot be assumed not to know the legislation. According to a decision of the Council of State, since it cannot be assumed that even administrators do not know the legislation, it cannot be assumed that prosecutors and judges who make decisions about people's lives do not know the legislation related to the search at all. In such cases, the prosecutor or judge in charge should be tried for negligence of duty. In addition, the award of damages arising from the violation decision should be recoured to the relevant prosecutors and judges. In this regard, a statement should be added to CMK's 141. article and Paragraph 4 as that recourse will be granted to judges and prosecutors who *"caused a violation decision to be issued in international courts."*³ The recourse that is explained in this study is related to the violation decision. As a matter of fact, in the case of Budak v Turkey, law enforcement officers applied to the authorized Public prosecutor for a search warrant. The public prosecutor has also demanded from the competent judge.

It is the judge who issues the search warrant. In this case, the competent judge should have clearly stated all the details in the search warrant. Let's assume that there was something that the judge missed out. In this case, the demanded prosecutor should have reviewed the retrospective warrant. Nevertheless, if there was a missing detail, law enforcement officials should have alerted the competent prosecutor or judge. Thus, law enforcement officers would carry out the search warrant prepared by the law, according to the regulations. The purpose of the proposals is not to free the terrorist, protect the terrorist or take the side of the terrorist. The purpose here is that even a person who is under suspicion of a terrorist crime should be tried in accordance with the law. If such procedural shortcomings or arbitrariness continue -which is evident from the ongoing applications to the ECtHR, - if judicial and administrative sanctions are not applied to prosecutors and judges who commit such shortcomings or arbitrariness, and if recourse is not made to prosecutors and judges in the context of compensation, social order will deteriorate. People may attempt to rebel with the words of right, law and justice. On the other hand, these shortcomings or arbitrariness can also spread to crimes that are not terrorist crimes. For example, a doctor who keeps his patient waiting, a soldier who experiences tension during a match, or an academic may be detained even if he follows the instructions of the prosecutor. Even worse, prosecutors and judges on trial for such cases may be protected by their colleagues. For example, in the case of Budak v Turkey, if a prosecutor or judge had been tried due to the shortcomings stated by the ECtHR, these people would have been tried by another prosecutor and judge again. In this case, the prosecutors and judges acting with similar feelings to their colleagues can also produce a new injustice. All these are the types of mistakes that, together with historical experience, can destroy not only a government but even a state.

Although improvements have been made in this regard in Türkiye, they have not aimed at the essence of the issue. The introduction of the assisting judges can be shown as an example of this. The fact that a prosecutor or judge has been working as an assistant judge for even twenty years does not guarantee that s/he will not commit an arbitrary practice. Nowadays, when a judicial complaint is filed against a doctor in Türkiye, s/he can be prosecuted for the negative consequences of his/her profession. Doctors are forced to respond even to administrative investigations at a busy work pace. A doctor's profession is more important than other professions as human life matters. Again, when law enforcement officials commit an unlawful act requiring compensation, the State of the Republic of Türkiye may recourse the compensation to the relevant law enforcement officials. When considered in this context, judicial and administrative sanctions should be introduced among prosecutors and judges. The existence of such sanctions will

³ Article 141/4 of the CMK is as follows: "(Annex: 18/6/2014-6545/70 art.) The state shall recourse to judges and public prosecutors who abuse their office by acting contrary to the requirements of their duty within one year due to the compensation they have paid." For more detailed information see. <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf>> accessed 19 March 2024.

further strengthen the impartial and independent investigation and prosecution process. Prosecutors and judges will make their decisions on procedures and rules more carefully. In our opinion, article 44 of the Judges and Prosecutors Law No. 2802 should be regulated again. In particular, each judicial and administrative sanction should be counted in the law one by one in accordance with the principle of legality in crime and punishment, instead of vague expressions such as “those who have been decided not appropriate to stay in the profession”. In addition, except for very serious crimes in the context of the Law on Judges and Prosecutors, the relocated prosecutor or judge may continue to conduct the same practice elsewhere. There is no difference between human rights violations taking place in Ankara or Şırnak province. It should be a different application rather than a relocation. In our opinion, the implementation of such proposals can ensure that the investigation and prosecution process, including protection measures such as search, is carried out in accordance with the law.

On the other hand, decisions regarding protection measures in Türkiye usually proceed through printed documents. In our opinion, prosecutors and judges should not be bound by the relevant printed documents and should be able to make relevant addition and subtraction. Thus, human rights violations can be minimized. In any case, the ECtHR is interested in the printing of the contents of the documents rather than the printing of the documents. In other words, the ECtHR examines whether the decisions made by the courts are decisions that repeat what is known (ECtHR, *Paradiso ve Campanelli v Italy*, App no 25358/12, 2017). If there are any deficiencies or inaccuracies in a printed search document authorized by prosecutors or judges that lead to a violation of human rights, they should be corrected. In our opinion, as the elimination of such deficiencies will vary depending on the investigation or prosecution, prosecutors or judges should prepare the search warrant themselves without bounding to the printed documents and should provide all the details in the search warrant to the extent required by the situation, taking into account special circumstances.

Criterion of Legitimate Purpose

Since the legitimate purpose of the law is the fight against terrorism itself, the ECtHR also does not focus on this issue. However, the application should be in the direction of fighting terrorism. In addition, the relevant state must prove to the ECtHR that a search warrant was issued for fighting terrorism.⁴

Criteria of Necessity in a Democratic Society

The first requirement of necessity in a democratic society for terrorist crimes is that the search warrant of law enforcement officers is based on reasonable suspicion. Reasonable suspicion, which is explained here, is a concrete suspicion aimed at capturing the person to be searched for or obtaining evidence that a crime has been committed (Seyyidoğlu, 2021: 16). When issuing the search warrant, the prosecutor or the judge must base it on reasonable suspicion. Reasonable proof regarding the suspicion should be included in the search warrant. As a matter of fact, in the case of *Sher and Others v United Kingdom*, while ECtHR conducted its investigations on the search warrant, it also examined the demand of law enforcement officials for a search warrant. According to the decision, law enforcement officers demanded permission from Manchester Magistrates' Court to search the residence. The law enforcement officer put forward some reasons for reasonable suspicion when demanding the search warrant. According to law enforcement officials, if the search and seizure process is not carried out, some materials that may be evidence in the context of a terrorist investigation may be destroyed, hidden, lost or damaged (ECtHR, *Sher and Others v United Kingdom*, App no 5201/11, 2015). When Paragraph 2 of CMK's Article 119, it is seen that an arrangement has been made about what should be included in the search warrant. There is no statement regarding reasonable grounds of suspicion among those who will be included in the search warrant. As the ECtHR stated in the case of *Sher and Others v United Kingdom*, there must be reasonable grounds of suspicion in the search warrant related to the search. In this context, a statement in the form of “reasonable grounds of suspicion” should be added to paragraph 2 of CMK's article 119 regarding what the search warrant covers.

The second requirement of necessity in a democratic society is the limitations on the search warrant. The scope of the search warrant cannot be granted as unlimited. The ECtHR found that the search warrant was granted indefinitely in the case of *Niemietz v Germany* (ECtHR, *Niemietz v Germany*, App no 13710/88, 1992).

The ECtHR has made some assessments to determine this limit in the case of *Sher and Others v United Kingdom*. The ECtHR states that the search warrant in the case of *Sher and Others v United Kingdom* is general and unlimited in scope. On the other hand, according to the ECtHR, since terrorist crimes are a special type of crime and concern the lives of many people, they urgently need to be acted upon. After a terror report is received, it may become mandatory for law enforcement officers to search a house or workplace to prevent an attack. The presence of more than one suspect in terrorist crimes or the use of encrypted language by terrorist organizations can make the work of law

⁴ For more detailed information. Burak Kaya, “İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesinin Değerlendirilmesi” <<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>> accessed 13 May 2024.

enforcement even more challenging. Since the suspicion of terrorism is only a notification, it becomes impossible to identify the materials to be searched one by one and write these materials down in warrants. Again, the fact that the notification about terrorism is only a notification leads to the fact that its content cannot be known for sure. In such cases, the materials to be searched may not be identified individually. According to the ECtHR, for these reasons, an unlimited and comprehensive search warrant may be granted only to seize materials related to terrorist crimes (ECtHR, *Sher and Others v United Kingdom*, App no 5201/11, 2015).

When Paragraph 2, Subclause B of Article 119 of the Code of Criminal Procedure is examined, it is seen that the expression “*or item*” is used with the scope of the search. The expression “*or*” used in the regulation should be changed to “*and*”. In addition, the expression “*property*” should be changed and the expression “*object*” should be used instead. According to the Turkish Language Institute, the concept of “*property*” refers to inanimate things that can be used and transported for different purposes, while the concept of “*object*” refers to all kinds of portable or immovable inanimate things (“*Türk Dil Kurumu*”, 2024). For example, a terrorist can carry out a biological attack with a poisonous weed or flower that grows in his garden. The poisonous plant that grows in this terrorist's garden is not man-made. However, it has concrete evidence. With these suggestions, CMK's article 119, paragraph 2, subclause b should be arranged as “*The person to be searched, the residence to be searched and the address and object of the other place, if any*”. Thus, everything that can be searched for living, inanimate, man-made or not in obtaining evidence will be covered by law.

On the other hand, since it is mandatory in the context of human rights to include reasonable causes of suspicion in the search warrant, it should be stated in the search warrant that reasonable suspicion is based on the things to be searched. For example, a terror suspect or a fugitive accused should be indicated in the arrest search. There is a regulation on this in the CMK. However, if what is to be searched for is material of evidentiary value, that is, if the search warrant covers the search for research (evidence), this should also be indicated in the search warrant (Kiziroğlu, 2009: 144). For example, if the weapons used by the terrorists during the conflict or the materials used in bomb-making are being searched, they should be indicated in the search warrant. Çöpoğlu expresses this as “*the certainty principle in search measure*” (Çöpoğlu, 2019: 161). For example, in the case of *Sher and Others v United Kingdom*, the list of those which can be searched in the form is detailed in the search warrant together with reasonable suspicion as;

“... correspondence, brochures, posters, magazines, membership forms, identity documents, travel documents, passports, maps, sketches, plans, phone records, accommodation information, written works/books, vehicle documents for use/control, correspondence about other properties/locked places/garages and their keys, receipts for purchased goods, records of religious/political views, handwritten notes, receipts, invoices, order forms, order delivery notes, announcements, road, sea and airline travel information. Computers, computer equipment, pocket computer (PDA) software, hardware, digital memory, faxes, printers, scanners, copiers, printing papers, DVDs, CDs, CD ROMs, video/audio cassettes, flash drives, mobile phones, sim cards, evidence of the purchase, registration and billing of mobile phones, credit cards, cash, chequebooks, money transfer documents, financial documents, cameras, video equipment, photos/negatives, communication tools, chemicals or precursors, relics/ornaments/flags, concealment or shipping items.... (ECtHR, Sher and Others v United Kingdom, App no 5201/11, 2015).”

There is no need to express here the difficulties that writing them item by item will open up. As stated above, the ECtHR has made these statements. However, after the evidence to be sought in the search warrant is written together with reasonable causes, this may be stated in the proceeding if other evidence related to the crime is obtained. If evidence related to a crime other than the terrorist crime is obtained, actions related to this may be taken separately. As the suspect or accused is the same person, the case files can be cumulated later.

If counting item by item method is not considered appropriate, restrictions may be placed on those to be searched. In other words, people or things that cannot be searched could be listed. Indeed, these methods are more reliable in the context of the principle of legality in crime and punishment. The fact that an issue related to criminal law is not regulated at all in the law or regulated with vague expressions may increase arbitrary practices. The clear, understandable, predictable, effective and anti-arbitrary statements related to the search in the CMK and the search warrant comply with both universal principles such as the principle of legality in crime and punishment and allow people to look at the future with legal assurance. Otherwise, people's trust in the law and the judiciary may be damaged or reduced.

The third requirement of necessity in a democratic society for terrorist crimes relates to whether an independent attendant other than the suspect or the accused is present during the search. The ECtHR here does not mention one independent attendant in number. It states that the independence of the attendant is in accordance with human

rights. According to the ECtHR, the status or number of independent attendants is related to the domestic law of the state parties to the ECtHR. (ECtHR, Ayetullah Ay v Turkey, App Nos 29084/07 and 1191/08, 2020).

Sometimes a preliminary search may be carried out for security reasons. There should be an independent attendant who should be present even during this search process. It should be noted here that preliminary search and intercepting search are different. According to the Yeşil v Turkey case, the preliminary search is a short search conducted by law enforcement officials before the search is conducted for some reasons. The reason in the Yeşil v Turkey case is security. Therefore, the concepts of search and preliminary search are different. Decryption is Decryption. Therefore, all the criteria that apply to the search should also apply to the preliminary search. In other words, the preliminary search should also be carried out in accordance with the criteria of compliance with the law, legitimate purpose and necessity in a democratic society. These criteria should not be violated for safety or other reasons. As a matter of fact, in the case of Yeşil v Turkey, although Türkiye stated to the ECtHR that preliminary search had become mandatory due to the terrorist incidents in Tunceli, according to the ECtHR, acting contrary to the regulations of the CMK on search or blocking its procedural guarantees is the same as conducting a preliminary search only by presenting a security justification because search and preliminary search are different. Both should be grounded on a legal basis. This legal basis should cover the search, the manner of application and the limitation of the search, and have effective and adequate safeguards against arbitrary applications or abuses. Since there is no legal basis for a preliminary search in Türkiye, it has not already been realized according to other criteria put forward by the ECtHR. For these reasons, the ECtHR has decided on the violation (ECtHR, Yeşil v Turkey, App no 28349/11, 2021).

In the Yeşil v Türkiye case, the video recordings were also taken after a preliminary search was conducted. In our opinion, law enforcement officers who take action after a search warrant is issued should have cameras before leaving their position, and these cameras should be turned on until the search and the search documents are signed. An arrangement should be made in the CMK on this issue. The presence of cameras can prevent false statements.

Criticism of the ECtHR in Terms of Criteria

In this part of the study, reference is made to the Decrees of the ECHR regarding Türkiye between 2005 and 2013. The reason for this is that the criteria determined by the ECHR in its new decisions cannot be seen in its past decisions. Thus, it can be stated that the ECHR has been deficient in revealing different human rights violations related to this issue in its past decisions.

When the ECtHR's decisions regarding Adırbelli and others v Turkey (ECtHR, Adırbelli and the Others v Turkey, App no 20775/03, 2008), H.E. v Turkey (ECtHR, H. E. v Turkey, App no 30498/96, 2005), Kahraman Korkmaz and Others v Turkey (ECtHR, Korkmaz and Others, App no 35979/97, 2006), Oral and Atabay v Turkey (ECtHR, Oral and Atabay v Turkey, App no 39686/02, 2009), Öner and Others v Turkey (ECtHR, Oner and Others v Turkey, App no 64684/01, 2005), Özçelik v Turkey (ECtHR, Özçelik v Turkey, App no 56497/00, 2007), Pehlivan v Turkey (ECtHR, Pehlivan v Turkey, App no 4233/03, 2008), Fındık v Turkey and Kartal Turkey (ECtHR, Fındık v Turkey and Kartal v Turkey, App Nos 33898/11 and 35798/11, 2012), Mahfuz Talu v Turkey (ECtHR, Mahfuz Talu v Turkey, App no 2118/10, 2012) and Tüzer v Turkey (ECtHR, Nebahat Tüzer and Muhammet Sait Tüzer v Turkey, App no 22519/06, 2013) are examined, it seems that a detailed and satisfactory examination has not been carried out according to the criteria regulated by the ECtHR. The common features of these cases are that they are the cases of Türkiye, that they are not sufficiently examined and that they are relatively old.

When compared to new-dated decisions, which were discussed in the formed sections, the ECtHR should have examined the existing legal regulations regarding the search decision in Türkiye first in its relatively old Turkish decisions. It should have determined whether these regulations were effective and preventive of arbitrariness. However, it seems that none of these examinations were carried out in the decisions.

When the relatively old-dated decisions regarding Türkiye are examined, it is seen that a search warrant or search proceeding was issued. However, the ECtHR did not examine the search warrant or the search proceeding at the trial stage. As with the new-dated decisions, it should have been examined whether the search warrant or the search proceeding complied with domestic law. A violation decision should have been made to the search proceedings that law enforcement officers had the suspect signed after the capture because it is unclear whether the suspect was under pressure when signing. The legitimate purpose sought in search decisions is the fight against terrorism, as it is also mentioned frequently in the old or new-dated decisions of the ECtHR. The ECtHR offers a stable case law on this issue. Maybe for this reason, it did not mention the legitimate purpose in the relatively old-dated cases of Türkiye. Even so, the ECtHR should have stated its established case law.

In the relatively old-dated cases of Türkiye, the criterion of necessity in a democratic society was examined. In this context, it was not examined whether the search warrant or the search proceeding were prepared based on reasonable suspicion. However, there should be reasons with the least reasonable degree of suspicion in the search warrant. Otherwise, human rights violations related to private life, inviolability of domicile and correspondence occur.

The ECtHR also did not examine the limitations on search warrants or search proceedings in relatively old-dated cases in Türkiye. According to the new decisions, a search warrant cannot cover an unlimited search. However, since the ECtHR has not conducted any examination of the search warrant or search proceeding, it cannot be understood whether a violation decision occurred in this regard. The ECtHR noted that in some of the relatively old-dated cases of Türkiye, the applicant or an independent attendant was present during the search. In some cases, it did not notify this issue at all. For example, it was stated that the applicant was present during the search in the *H.E. v Turkey* case. However, in the case of *Adirbelli and Others v Turkey*, no notification has been given on this issue.

As stated by the ECtHR in its recent decisions, the issuance of a search warrant alone does not mean that this warrant is in accordance with the law, has a legitimate purpose and is necessary in a democratic society. In this context, human rights violations may not have been detected as the relatively old-dated cases of Türkiye were not sufficiently examined by the ECtHR. In this case, the ECtHR may have violated human rights and freedoms as well.

Conclusion

There must be a reasonable suspicion of a terrorist crime in order for a search to be carried out in the context of human rights. Based on this suspicion, there should be a reasonable degree of doubt for the search. A search warrant must then be issued by the competent judge or prosecutor. Reasonable grounds of suspicion regarding the search, the scope of the search and the presence of an independent attendant should also be included in the written warrant. A document should also be prepared to contain details about when and where the independent attendant was notified and whether s/he will be present during the search, if the independent attendant volunteers to be present during the search, the relevant documents should be signed by him/her. The information contained in this document should also be included in the search warrant based on this document. If there is a person who does not speak Turkish at the residence or workplace to be searched, a certified interpreter should be present and the details about the translator should be notified in the search warrant.

Law enforcement officers who receive a search warrant should activate their cameras, which should be on their shoulders or helmets, and go to the ground to be searched with an independent attendant. Law enforcement officers should try to take all security measures before leaving for the search venue. For example, a bomb squad team should be present at the search site with materials that can protect them from an explosion or reduce its effect. Law enforcement officers should also wear their steel vests due to the possibility of an armed fight. If the search is conducted at night or dawn, nightscope binoculars should be present. If the items given as an example are not found during the search, the ECtHR may issue a decision of violation in terms of procedure.

The independent attendant could join law enforcement officials immediately before the search begins. The other regulations notified in the CMK regarding the independent attendees could also be applied at this stage. When arriving at the residence or workplace where the search will be conducted, the necessary security measures should be taken in the vicinity. In particular, a bomb squad should be ready. The doorbell should be rung before forcing the door. If the door is not opened intentionally, reasonable door-opening methods should be used. If the residence or workplace seems to be unavailable after the ringing of the bell, a reasonable period should be given, and when this is resolved, law enforcement officials should enter the residence or workplace as people may not be very available, especially during searches conducted at dawn. Searching when people are in an inconvenient situation is probably a situation that no one will like, including law enforcement officers. If the place of search is a house, shoes should be taken off. Regardless of whether s/he is guilty or not, the suspect or the accused, his family and residence should be respected. If such respect is not shown within the framework of the law, and if the suspect is found not guilty as a result of the trial, this may have consequences that will affect national unity and solidarity.

Before the search is conducted, the possessor and his/her lawyer, if this is not possible, one or more people recommended by the possessor and his/her lawyer should be present at the site of the search. If there is someone who cannot speak Turkish at the residence or workplace where the search is conducted, the certified translator should act as an interpreter and there should be camera footage of him/her when interpreting. If any untidiness has been caused at the residence or workplace when searching, this untidiness should be tidied up after the evidence is collected.

At the end of the search, all details about the search should be included in the proceeding clearly and understandably. This record must be signed by those present at the site during the search. However, it should not be forcibly signed by anyone. The person or persons who have not signed the proceeding can then inform the judicial authorities of their reasons. After the proceedings are signed, a sample of them must be delivered to those who may demand a signed copy of the proceedings within a reasonable period along with the signature of law enforcement officials. After the search is over, law enforcement officers should leave the residence or workplace as they found it. Then the necessary notification should be made to the judicial authorities. All these are valid for the preliminary search. According to the ECtHR decisions, the procedures and practices related to the search for terrorist crimes in the

context of human rights should be done in this way. For this reason, issues that are not covered in the CMK must necessarily be regulated by the legislative body.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: İHC (%100) Veri Toplanması: İHC (%100) Veri Analizi: İHC (%100) Makalenin Yazımı: İHC (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: İHC (%100)	Author Contributions	Research Design: İHC (%100) Data Collection: İHC (%100) Data Analysis: İHC (%100) Writing the Article: İHC (%100) Article Submission and Revision: İHC (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

References

- Centel, N and Zafer, H. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Beta Yayınevi.
- CMK (2024). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf>, accessed 12 March 2024.
- Çağlar, D. D. (2011). Ceza Muhakemesinde Adli Arama. *TBB Dergisi*, (92), 157-180.
- Çöpoğlu, H. S. (2019). Ceza Muhakemesi Hukukunda Arama Koruma Tedbirinde Belirlilik İlkesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 155-229. <https://doi.org/10.30915/abd.556954>
- Doğan, D. Ç. (2011). Ceza Muhakemesinde Adli Arama. *TBB Dergisi*, (92), 157-180.
- Dost, S. (2018). Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (12), 361-399.
- ECtHR, Adırbelli and the Others v Turkey App no 20775/03 (2 December 2008) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22ad%C4%B1rbelli%22\],%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22respondent%22:\[%22TUR%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22ad%C4%B1rbelli%22],%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22respondent%22:[%22TUR%22]}).
- ECtHR, Ayetullah Ay v Turkey App nos 29084/07 and 1191/08 (27 October 2020) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-210356%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-210356%22]}).
- ECtHR, Buck v Germany App No 41604/98 (28 April 2005) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2241604/98%22\],%22itemid%22:\[%22001-68920%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2241604/98%22],%22itemid%22:[%22001-68920%22]}).
- ECtHR, Budak v Turkey App no 69762/12 (16 February 2021) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-211627%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-211627%22]}).
- ECtHR, Bykoy v Russia App no 4378/02 (10 March 2009) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%224378/02%22\],%22itemid%22:\[%22001-91704%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%224378/02%22],%22itemid%22:[%22001-91704%22]}).
- ECtHR, Carmel Saliba v Malta App no 24221/13 (29 November 2016) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2224221/13%22\],%22itemid%22:\[%22001-169057%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2224221/13%22],%22itemid%22:[%22001-169057%22]}).
- ECtHR, Delta Pekarny A. S. c Republique Tchèque App no 97/11 (2 Octobre 2014) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2297/11%22\],%22itemid%22:\[%22001-147075%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2297/11%22],%22itemid%22:[%22001-147075%22]}).
- ECtHR, Fındık v Turkey and Kartal v Turkey App nos 33898/11 and 35798/11 (9 October 2012) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22f%C4%B1nd%C4%B1k%22\],%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22respondent%22:\[%22TUR%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22f%C4%B1nd%C4%B1k%22],%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22respondent%22:[%22TUR%22]}).
- ECtHR, H. E. v Turkey App no 30498/96 (22 December 2005) [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22appno%22:\[%2230498/96%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-121558%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22appno%22:[%2230498/96%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-121558%22]}).
- ECtHR, Jalloh v Germany App no 54810/00 (11 July 2006) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2254810/00%22\],%22itemid%22:\[%22001-76307%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2254810/00%22],%22itemid%22:[%22001-76307%22]}).
- ECtHR, Korkmaz and Others v Turkey App no 35979/97 (21 March 2006) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22KORKMAZ%22\],%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22respondent%22:\[%22TUR%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22KORKMAZ%22],%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22respondent%22:[%22TUR%22]}).
- ECtHR, Lisica v Croatia App no 20100/06 (25 February 2010) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2220100/06%22\],%22itemid%22:\[%22001-97213%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2220100/06%22],%22itemid%22:[%22001-97213%22]}).

- ECtHR, Mahfuz Talu v Turkey App no 2118/10 (4 December 2012) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22talu%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22talu%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Moreira Ferreira v Portugal App no 19867/12 (11 July 2017) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2219867/12%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-175646%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2219867/12%22],[%22itemid%22:[%22001-175646%22]]}).
- ECtHR, Nebahat Tüzer and Muhammet Sait Tüzer v Turkey App no 22519/06 (17 December 2013) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22t%C3%BCzer%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22t%C3%BCzer%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Niemietz v Germany App no 13710/88 (16 December 1992) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57887%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57887%22]]}).
- ECtHR, Oner and Others v Turkey App no 64684/01 (25 October 2005) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22%C3%B6ner%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22%C3%B6ner%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Oral and Atabay v Turkey App no 39686/02 (23 June 2009) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22oral%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22oral%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Özçelik v Turkey App no 56497/00 (20 February 2007) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22%C3%B6z%C3%A7elik%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22%C3%B6z%C3%A7elik%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Paradiso and Campanelli v Italy App no 25358/12 (24 January 2017) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2225358/12%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-170359%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2225358/12%22],[%22itemid%22:[%22001-170359%22]]}).
- ECtHR, Pehlivan v Turkey App no 4233/03 (9 December 2008) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22pehlivan%22\],\[%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],\[%22respondent%22:\[%22TUR%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22pehlivan%22],[%22languageisocode%22:[%22TUR%22],[%22respondent%22:[%22TUR%22]]}).
- ECtHR, Robathin v Austria App no 30457/06 (3 July 2012) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2230457/06%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-111890%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2230457/06%22],[%22itemid%22:[%22001-111890%22]]}).
- ECtHR, Sher and Others v The United Kingdom App no 5201/11 (20 October 2015) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-162505%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-162505%22]]}).
- ECtHR, Varga c Roumanie App no 73957/01 (1 Avril 2008) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2273957/01%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-85643%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2273957/01%22],[%22itemid%22:[%22001-85643%22]]}).
- ECtHR, Yeşil v Turkey App no 28349/11 (19 October 2021) [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-215089%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-215089%22]]}).
- ECtHR, Zhang v Ukraine App no 6970/15 (13 November 2018) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2226970/15%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-187602%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2226970/15%22],[%22itemid%22:[%22001-187602%22]]}).
- Erdoğan, M. (2002). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Orion Yayınevi.
- Frias, A. S. (2013). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Terörle Mücadele ve İnsan Hakları*. Kamu Düzeni ve Güvenliği Yayınları.
- Kaya, B. (2022). *İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesinin Değerlendirilmesi*. Dicle Üniversitesi.
- Kızıroğlu, S. K. (2009). 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda Basit Arama (Adli Arama). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(1), 139-168. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001566
- Kocaoğlu, S. S. (2012). Üst ve Büro Araması, Postada El Koyma, İletişimin Denetlenmesi Gibi Çeşitli Koruma Tedbirlerinin Pasif Öznesi Olarak Kuram ve Uygulamada Avukatın Bağımsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 43-69.
- Kunter, N., Yenisey, F. and Nuhoğlu A. (2006). *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*. Beta Yayınevi.
- Özbek, V. Ö. (2005). *Yeni Ceza Muhakemesi Kanununun Anlamı (Gerekçeli-İçtihatlı)*. Seçkin Yayınevi.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özel, K. C. (2019). Bir Koruma Tedbiri Olarak Arama. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel Sayı), 1217-1266.
- Seyyidoğlu, M. S. (2021). Ceza Muhakemesi Hukukunda Arama ve El Koyma. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11-32. <https://doi.org/10.53048/johass.855801>
- Şahin, E. (2015). Sayısal Delilin Ortaya Çıkarılması Kapsamında Koruma Tedbirleri. *International Journal of Legal Progress*, 1(2), 88-106. <https://doi.org/10.20978/ijlp.80518>
- Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uslu, F. (2007). Ceza Yargılaması Hukukunda Koruma Önlemi Olarak Konutta Arama. *İstanbul Barosu Dergisi*, (Özel Sayı), 47-61.
- Ünver, Y. and Hakeri, H. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Yılmaz, Y. (2016). Bir Ceza Muhakemesi Hukuku İşlemi Olarak Adli Arama. *TBB Dergisi*, (124), 247-304.

The Importance of Cost Analysis for Hospitals: Implementation in a University Hospital

Halis Koçak^{1,a,*}, M. Mustafa Kısakürek^{2,b}

¹Manisa Celal Bayar University, Salihli Vocational School, Department of Property Protection and Security, Manisa, Türkiye

²Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management, Kahramanmaraş, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 10/07/2024

Accepted: 24/11/2025

JEL Codes: M41, M11, L25, I11

Acknowledgment:

This article was produced from the doctoral thesis completed by Halis Koçak under the supervision of Prof. Dr. M. Mustafa Kısakürek

ABSTRACT

Human beings are the most valuable entities in the universe, serving as both the subject and object of all economic activities. Therefore, among services directed toward humans, healthcare is of paramount importance. Healthcare services are primarily provided to individuals through hospitals. Hospitals function as service-producing enterprises, typically obtaining the necessary funds from public and private insurance institutions. Structurally, hospitals are divided into public and private based on their capital structure. In Türkiye, healthcare services are priced according to tariffs set by the government. If the cost of the provided healthcare exceeds the tariff rates, hospitals may request additional fees from patients. The quality and pricing of healthcare services can vary depending on costs and the capital adequacy of hospitals. Therefore, it is crucial for hospitals to control costs and use resources efficiently to gain a competitive advantage and provide high-quality healthcare services. This study analyzes data from a public hospital using the direct method, one of the cost allocation methods. The cost analysis was conducted both for the hospital as a whole and for individual departments. The cost centers within the hospital were categorized into revenue-generating and non-revenue-generating departments. The study identified 28 main service production centers and 6 auxiliary service production centers within the hospital units. The costs and expenses incurred in the non-revenue-generating units were first allocated to the revenue-generating units and then to the main production cost centers to calculate departmental costs. In the main production cost centers, unit costs could not be calculated due to the non-homogeneous nature of healthcare services provided to patients and the lack of desired detail in the data obtained from the hospital.

Keywords: Hospital Costs, Cost Tracking, Departmental Costs, Department Revenue

Maliyet Analizinin Hastaneler İçin Önemi: Bir Üniversite Hastanesinde Uygulama

Süreç

Geliş: 10/07/2024

Kabul: 24/11/2025

Jel Kodları: M41, M11, L25, I11

Bilgi:

Bu makale Halis Koçak tarafından Prof. Dr. M. Mustafa Kısakürek danışmanlığında tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

ÖZET

Kainattaki en değerli varlık insandır. Bütün ekonomik faaliyetlerin hem öznesi hem de nesnesi konumunda insan bulunmaktadır. Dolayısıyla insana yönelik hizmetler içerisinde sağlık hizmeti son derece önemlidir. Sağlık hizmetleri çoğunlukla hastaneler vasıtasıyla insanlara sunulmaktadır. Hastaneler hizmet üretimi yapan birer işletmelerdir ve ihtiyaç duydukları fonları genelde kamu ve özel sigorta kurumlarından sağlamaktadır. Sermaye yapısı bakımından hastaneler kamu ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türkiye’de sağlık hizmetleri devlet tarafından belirlenen tarifelere göre ücretlendirilmektedir. Sunulan sağlık hizmetinin tarife ücretlerinden daha maliyetli olması durumunda hastane hastadan ek ücret isteyebilmektedir. Maliyetlere ve hastanelerin sermaye yeterliliğine göre verilen sağlık hizmetinin kalite ve fiyatında farklılıklar olabilmektedir. Bu sebeple, hastanelerin rekabet gücü elde edebilmesi ve kaliteli sağlık hizmeti sunabilmesi için maliyetleri kontrol altında tutması ve kaynaklarını verimli kullanması çok önemlidir.

Bu çalışmada, bir kamu hastanesine ait giderlerin maliyet dağıtım yöntemlerinden basit dağıtım yöntemine göre dağıtımı yapılmıştır. Yapılan maliyet analizinde hastane hem bir bütün olarak hem de bölümler özelinde ele alınmıştır. Hastanedeki maliyet merkezleri, geliri olan ve geliri olmayan bölümler şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Hastane birimlerinde, 28 adet esas hizmet üretim merkezi ve 6 adet yardımcı hizmet üretim merkezi tespit edilmiştir. Geliri olmayan birimlerde oluşan gider ve maliyetler öncelikle geliri olan birimlere daha sonra esas üretim maliyet merkezlerine dağıtılarak bölüm maliyetleri hesaplanmıştır. Esas üretim maliyet merkezlerinde hastaların almış olduğu sağlık hizmeti homojen yapıda olmamasından ve hastaneden elde edilen verilerin istenen detayı içermemesinden birim maliyetler hesaplanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hastane Maliyetleri, Maliyet Takibi, Bölüm Maliyetleri, Bölüm Geliri

Giriş

Sağlık; insanın sadece hastalıklardan uzak olması durumu değil aynı zamanda tam bir iyilik hali olması durumudur. Nitekim bu konuda Dünya Sağlık Örgütü sağlığı, hastalık ve engellilik durumunun olmaması yanı sıra bireylerin beden, ruh ve sosyal yönden de tam bir iyilik hali içerisinde olması gerektiği şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla sağlık hizmetini sadece tedavi edici bir hizmet olarak düşünmemek gerekir.

Sağlığı tanımlamayan bir diğer yaklaşım da ekolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre sağlık, insanın sosyal, fiziksel ve zihinsel olarak çevreye en ideal uyumu sağladığı durum şeklinde ifade edilmiştir. Ekolojik yaklaşımda örneğin; bir bireyin akıl hastalığı ya da artrit (iltihaplanma) gibi kronik bir hastalığı varsa bu bireyin hiçbir zaman tam bir iyilik halini yakalaması mümkün değildir. Ancak böyle bireyler için kişinin hastalığına özel sosyal çevresi kişiye uyarlanarak bireye sosyal yönden bir iyilik hali sağlanabilir (Schultz ve Johnson, 2003:3). Bu kapsamda sağlık hizmeti bir yandan tedavi edici hizmet sunarken diğer yandan koruyucu ve sağlığın geliştirilmesine yönelik faaliyetleri kapsar.

Dünyayı etkileyen Covid-19 salgınında bir kez daha sağlığın ne kadar önemli olduğu her kesim tarafından anlaşıldı. Sağlık olmadan hiçbir ekonomik faaliyetin devam etmesi mümkün değildir. Zira insan her türlü ekonomik faaliyetin öznesi ve nesnesi konumundadır. Dolayısıyla insan sağlığını koruma ve geliştirmeye yönelik her türlü sağlık hizmeti de bu doğrultuda önem arz etmektedir. Bu sebeple hem kamu hem de özel hastaneler vasıtasıyla insanlara sunulan sağlık hizmetinin kaliteli ve uygun fiyata sunulabilmesi, yeterli kaynaklara sahip olmayı ve bu kaynakları etkin bir şekilde kullanmayı gerektirmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sağlık hizmetleri aile hekimliği, kurum ve semt poliklinikleri haricinde hastaneler aracılığıyla yerine getirilir. Hastaneler sadece sağlık hizmeti sunmaz aynı zamanda hem hastaların hem de hasta yakınlarının zor zamanlarını geçirdikleri, çaresiz kaldıklarında merhamete ihtiyaç duydukları mekânlardır (Dalgali ve Gürses, 2018:182). Hastaneler aynı zamanda sağlık hizmet sunmak amacıyla kurulmuş hem ticari hem de sosyal amaçlı birer işletmelerdir. Hastaneler hizmet işletmesi olarak da sınıflandırılmaktadır (Tatar, 2020:32; Şener, 2018:12; Al-Wali, 2019:8).

Serbest piyasa koşullarında işletmeler, ürün veya hizmetin fiyatını, maliyet ve rekabet durumuna göre belirleyebilirler. Sağlık kurumlarında ise her bir hizmetin fiyatı T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla kamu hastaneleri hizmetin fiyatını belirlemediklerinden özel hastanelerden daha çok maliyetleri kontrol altına almak zorundadırlar (Kısakürek, 2010:230). Kamu hastanelerin gelirleri devletin belirlediği ücretle sınırlıdır. Özel sektör hastanelerinin gelirleri ise devletten aldıkları tutar ve hastalardan talep ettikleri ücretlerden oluşmaktadır.

Hastane yöneticileri, yüksek maliyetler, zorlaşan rekabet koşulları ve fiyatların devlet tarafından belirlendiği bir ortamda hem kaliteli hem de uygun fiyatlı sağlık hizmeti sunabilmek için farklı stratejiler geliştirme gayreti içerisine girmişlerdir. Hastane yöneticilerinin geliştirecekleri bu stratejilerin başarıya ulaşabilmesi ise ancak maliyetlerin kontrol altına alınması ve kaliteli sağlık hizmeti sunulmasına bağlıdır (Larsen, 1988:86).

Çalışmada kamu hastanesi niteliğinde bir hastaneye ait veriler kullanılmıştır. Hastanede maliyetler bölüm bazında analiz edildiği ve bölümlerde oluşan maliyetler iş hacmi ile doğru orantılı olduğu için hacim tabanlı maliyetleme yöntemi esas alınmıştır. Hastanede öncelikle maliyet merkezleri belirlenerek bu merkezler; esas ve yardımcı hizmet üretim maliyet merkezleri ile diğer maliyet merkezleri şeklinde ayrılmıştır. Esas ve yardımcı hizmet üretim maliyet merkezleri hastane için gelir getiren birimler olarak nitelendirilmiş, diğer maliyet merkezleri ise gelir getirmeyen birimler olarak isimlendirilerek (çizelge 1) gruplandırılmıştır. Diğer maliyet merkezlerinde oluşan maliyetler dağıtım anahtarları ile öncelikli olarak esas ve yardımcı hizmet üretim maliyet merkezlerine dağıtılmış, daha sonra yardımcı üretim maliyet merkezlerinde biriken maliyetler yine dağıtım anahtarları yardımı ile esas üretim maliyet merkezlerine yüklenmiştir. Esas üretim maliyet merkezlerinde ortaya çıkan maliyetler; her hasta için (tahlil, tetkik, laboratuvar vb.) homojen yapıya sahip bir sağlık hizmeti olmamasından ve bu detayların hastane tarafından hasta bazında takip edilmemesinden dolayı ortaya çıkacak sonucun yanılgıya sebep olacağı düşünülmüş ve birim maliyetler hesaplanmamıştır. Bu sebeple maliyet analizi, esas hizmet üretim merkezlerine ait bölümler düzeyinde gerçekleşmiştir. Bölüm bazında yapılan maliyet analizi ile hem esas hizmet üretim merkezlerinde gerçekleşen gelir ve maliyetler hem de diğer birimlerden dağıtım anahtarları ile yüklenen gelir ve maliyetler tablolara gösterilmiştir. Bu sayede hem hastanenin genel kar ve zarar durumu hem de esas hizmet üretim merkezlerinin kar ve zarar durumları ayrı ayrı hesaplanarak hastane yöneticilerine karlı ve zararlı bölümler hakkında alacakları kararlarda yardımcı olacak bilgiler üretilmeye çalışılmıştır.

Hastanelerde Maliyet Analizi

Sağlık hizmetleri denildiğinde hastalıkların teşhisi, tedavisi ve rehabilitasyonu kastedilmektedir (Sarp, 2018:61). Dolayısıyla hastaneler bu hizmetlerin verildiği birer hizmet işletmeleridir. Bu sebeple hastanelerde oluşan maliyetlerin analizi için öncelikle hastane işletmelerinin yapısı, sunmuş oldukları hizmetin niteliği ve hastanelerde oluşan maliyet ve gider türlerinin bilinmesi gerekir.

Hastanelerde Maliyet Sistemi; Maliyet, işletmelerin belirledikleri hedeflere ulaşabilmek için mali boyuttaki katlanmış oldukları tüm fedakarlıklardır (Büyükmirza, 2011:44). Gider ise; işletmelerin üretiminde herhangi bir aksamaya yaşanmaması amacıyla destek hizmeti niteliğindeki günlük faaliyetlerin devamı için belirli bir hesap döneminde, faydaları tamamen tüketilen ve işletmelerin hasılatını azaltan bedellerdir (Akdoğan, 2014:3). Özetle, ödenen bedeller eğer ürüne dönüşüyorsa maliyet, dönüşmeyip üretimin sağlıklı bir şekilde devamı için kullanılıyorsa giderdir.

Hastaneler hizmet üretim işletmeleri olduğu için hastaneler açısından maliyet; maaş ve performans ödemeleri, genel ve tıbbi sarf malzemeleri, ilaç, ısınma, yolluk, enerji, yatak ücreti, temizlik, güvenlik, şoför, amortisman gibi ödenen bedellerden oluşur (Biçer, 2018:10).

Maliyet sisteminin kurulması hastanelerde; maliyet çıktılarının tespiti, maliyet merkezlerini belirleme, maliyetleri tanımlama, maliyetlerin merkezlere dağıtımı, destek olarak ifade edilen birimlerde ortaya çıkan maliyetlerin esas ve yardımcı üretim merkezlerine dağıtımı ve bu merkezlerdeki maliyetlerin hizmet bölümlerine yüklenmesi aşamalarından oluşmaktadır (Shepard vd., 2000:1).

Hastanelerde Maliyet Analizinin Önemi; Hastanelerdeki mali analiz ve maliyet muhasebesinin en temel amacı arzu edilen kalitede sağlık hizmetini sunabilmek için hastanenin katlanmış olduğu giderler ile elde ettiği gelirlerin önceden belirlenen ilkelere göre kaydedilmesi, sınıflandırılması ve ilgili raporların hazırlanmasıdır. Bunun yanı sıra maliyet analizinde bir diğer önemli husus birim maliyetlerin hesaplanmasıdır (Kürkçü, 2015:19).

Hastane işletmelerinde yöneticilerin, gelecekle ilgili isabetli kararlar alabilmesi ve kontrol işlevlerini etkili ve verimli bir şekilde yürütebilmesi için hastanenin finansal durumunu bilmeleri gerekir. Bu bağlamda maliyet analizi verileri yöneticiler için son derece önemlidir. Hastane işletmeleri için maliyet analizleri ayrıca, finansal ve idari planlamada etkili bir karar verme ve denetim aracıdır. (Elif vd., 2015:42).

Hastane işletmelerinin kapasitelerinin büyüklüğü, hizmet verilen nüfusun yoğunluğu, hastanede kullanılan teknoloji, epidemiyolojik yapı, hasta sevk zinciri kademeleri, başta hekimler olmak üzere istihdam edilen sağlık ve diğer çalışanlar, makine teçhizat durumu, hastanenin imajı ve verilen hizmetin kalitesi, kullanılan tıbbi ilaçlar ve altyapı harcamaları hastanelerde maliyetin büyüklüğünü belirleyen en önemli faktörlerdir. Hastanelerde yapılan maliyet analizlerinin temel amaçları şu şekilde sıralanabilir (Kısakürek, 2010:233; Elif vd., 2015:42-43);

- Maliyetleri kontrol altına almak ve azaltmak,
- İleriye dönük hastane yöneticilerine alacakları kararlarda yardımcı olmak,
- Maliyetleri denetleyebilmek,
- Hastane yöneticilerine yönetsel olarak daha etkin özerklik sağlamak,
- Tedavi hizmetinin kalite ve sayısını düşürmeden maliyetleri sabit tutabilmek,
- Hastane işletmelerinin faaliyetleri sonucu verimlilik, karlılık, büyüme ve gelişim açısından yöneticileri değerlendirmek ve daha çok verimlilik, karlılık, büyüme ve gelişme için imkânları araştırmak,
- Gelir, gider, maliyet-hacim analizleri için gerekli maliyet verilerini sağlamak,
- Toplam ve birim maliyetleri belirlemek,
- Artan rekabet ortamında avantaj elde edebilmek,
- Diğer hastane maliyet verileri ile kıyaslama yapabilmek.

Bölümlerin Maliyet Hesaplaması; Geçmişten günümüze hastanelerde uygulanan maliyet muhasebesi sistemleri incelendiğinde, daha çok bölüm bazında maliyetler üzerinde odaklanıldığı görülmektedir (Finkler, 1994:27). Hastane yöneticilerinin planlama, denetim ve yürütme faaliyetleri için bölümlere ait maliyetlerin bilinmesi, alınacak kararlarda hayati öneme sahiptir. Hastanelerde bölüm maliyet yöntemi uygulanması durumunda şu faydalar elde edilebilir (Kısakürek, 2010:234);

- Bölüm bazında maliyetlerin bilinmesi hem bölüm bütçelerinin hem de genel hastane bütçesinin hazırlanmasına yardımcı olur,
- Bölüm düzeyinde üretkenliğin yani performansın denetimi sağlanabilir,
- Bölümlerde sabit ve değişken maliyetler belirlenerek, maliyetlerin yönetilebilen kısmı azaltılabilir,
- Hastane yöneticilerinin, maliyeti yüksek bazı hizmetlerin dışarıdan sağlanması konusundaki kararlarına yardımcı olabilir,
- Hastaneye olumlu katkısı olmayan bazı bölümlerin tekrar değerlendirilerek kapatılması ya da iyileştirilmesi aşamasında alınacak kararlar için bilgi sağlayabilir ve
- Yeni bölümlerin açılmasında öngörü sağlayabilir.

Hastanelerde esas üretim maliyet merkezi sayılan poliklinik ve klinikler ile yardımcı üretim maliyet merkezleri gelir getiren birimler olarak, sağlık hizmetinin aksamadan devamı için gerekli olan destek hizmeti niteliğindeki çamaşırhane, terzihane, arşiv, depo, bilgi işlem, yemekhane gibi birimler gelir getirmeyen birimler olarak sınıflandırılabilir (Özkan, 2003:116).

Hastanelerin büyük ölçekli ve karmaşık yapısı yanı sıra veri toplamanın zorluğu sebebiyle, bu çalışmada maliyet analizi hastanelerde bölümler bazında yapılmış, her bir hastanın bölüme ne kadar maliyeti olduğu şeklinde daha detaylı bir hesaplama hem her hastanın aynı bölüm dahi olsa almış olduğu sağlık hizmetinin birbirinden farklı olması hem de hastaneden elde edilen verilerin istenen detaya sahip olmamasından dolayı yapılamamıştır.

Literatür Araştırması

Hastane işletmelerinde maliyet analizi yerli ve yabancı birçok çalışmaya konu olmuştur. Maliyet analizi açısından farklı yöntemler seçilse de araştırmamıza benzer çalışmalar şu şekildedir.

Macario ve diğerlerinin (1995) yaptığı araştırmada cerrahi işlemler öncesi hastaların maliyetleri hem yapılan operasyon bazında hem de cerrahi bölümler bazında hesaplanmış, Stanford Üniversitesi tıp merkezinde 1993-1994 yılları arası 715 yatan hastaya ait veriler kullanılmış, analizde bazı bölümler arasında ücret farkının üç katı bulunduğu, en düşük ücretin yatak ücretinden oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Kocabıyık'ın (2008) yaptığı araştırmada, özel bir sağlık kuruluşunun hizmet faaliyetleri hasta düzeyinde birim maliyet olarak hesaplanmış, direkt giderler hastanın maliyetine doğrudan, indirekt giderler ise dağıtım anahtarları kullanılarak maliyetlere yüklenmiştir.

Cremonesi ve diğerleri (2010) tarafından İtalya'nın Cenova şehrinde birinci basamak bir bölge hastanesinin acil servis bölümünün maliyetleri analiz edilmiş, 2009 yılına ait 53.021 hastaya ait verilerin kullanıldığı analizde hastalara ait farklı değişkenler ele alınarak üretim maliyetinin hasta türleri arasındaki değişkenliğini bulunmaya çalışılmış, kişilerin gelir durumuna göre sağlık hizmetinden yararlanma düzeyinin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kısakürek (2010) yapmış olduğu çalışmada Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Eğitim ve Araştırma hastanesi verilerini kullanarak bölüm analizi yapmış, hastanede esas ve yardımcı hizmet üretim yerleri yanı sıra geliri olan ve olmayan bölümler ayrımı yapmıştır. Hastanedeki bölümlerin gelir ve giderleri hesaplanarak hastane yöneticilerine alacakları kararlarda fayda sağlayacağı öngörülmüştür.

Özkan ve Ağırbaş (2015) tarafından Ankara ilinde bulunan bir devlet hastanesinin 2012 yılına ait hizmet maliyetleri incelenmiştir. Yapılan hesaplamalarda birimlerde oluşan sağlık hizmeti maliyetleri Sağlık Uygulama Tebliği (SUT) fiyatlarından daha yüksek bulunmuştur. Hastane işletmesinin bu olumsuz durumdan etkilenmemesi için mevcut koşullar dahilinde kapasite artırımının faydalı olacağı tavsiyesinde bulunulmuştur.

Soylular ve Ağırbaş'ın (2016) yaptığı araştırmada, büyüklük olarak ikinci basamak ve askeri sayılan Etimesgut Sait Ertürk Devlet Hastanesinin 2012 yılı faaliyetlerine ilişkin maliyet yapısını incelemiş, gider yerlerinde biriken giderlerin poliklinik ve kliniklerde hangi maliyet yöntemi kullanılarak ve nasıl dağıtılmasının uygun olacağı konusu araştırılmıştır.

Şener (2018) sağlık işletmelerinde maliyet yönetimi üzerine yapmış olduğu çalışmada, farklı maliyetleme yöntemlerini çalışma kapsamındaki uygulamasında ayrı ayrı kullanmıştır. Hangi yöntemin daha iyi olduğuna yönelik kıyaslama yapmamış ancak hastane işletmesi için maliyetleri düşürebilecek bazı öneriler sunmuştur.

Al-Wali (2019) yapmış olduğu çalışmada, Pamukkale Üniversitesi hastanesine ait verileri kullanarak maliyet analizi yapmıştır. Elde etmiş olduğu maliyet verilerini SUT paket fiyatları ile karşılaştırarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

Tatar'ın (2020) çalışmasında, hastanelerde maliyet muhasebesinin uygulanmasına yönelik Bursa ilinde özel bir hastanenin radyoloji ve diğer laboratuvar bölümlerinin giderleri basit dağılım yöntemiyle dağıtılarak analiz yapılmış, sağlık kurumlarında hasta, işlem ve doktor maliyetlerinin dağıtımında eksiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keleş (2021) tarafından yapılan çalışmada; sağlık kurumları için maliyetlerin yönetimi konusunda bir kavramsal çerçevenin oluşturulması gerektiğinden bahsedilmiştir. Maliyet-Hacim-Kar (MHK) ile sunulan sağlık hizmetlerine en uygun fiyatın belirlenebileceği, böylelikle sağlık kurumlarının rekabet gücünün artmasına önemli katkılar sağlayabileceği değerlendirilmiştir.

Alataş (2022) çalışmasında, ismini belirtmediği Türkiye'de faaliyette bulunan özel bir hastanenin verilerini kullanmış, Faaliyet Tabanlı Maliyet yöntemi ile Kaynak Tüketim Muhasebesini karşılaştırmış, birçok açıdan Kaynak Tüketim Muhasebesinin daha üstün olduğu sonucuna varmıştır.

Uygulamanın Amacı ve Önemi

Uygulamada verileri kullanılan hastane yatak kapasitesine göre büyük ölçekli sınıfında yer alan bir üniversite hastanesidir. Doktora tez dönemi olan 2019-2023 yılları arasındaki değerlendirmelerden 2019 yılına ait veriler kullanılmıştır. Hastanedeki her bir bölümün maliyet analizi yapılmış. Bölümlerin sabit ve değişken giderleri göz önünde bulundurularak tüm bölümlerin ayrı ayrı kar ve zarar durumları incelenmiştir. Çalışmamız hastanelerden bazı verilerin elde edilmesinin iki yılı bulunduğu zorlu bir süreçte veriler toplanarak tüm hastaneyi bir bütün olarak ele alması yönünden diğer çalışmalardan ayrılmakta ve bu çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hastanelerin büyük yapıları gereği idari birimlerin görev ve yetkileri farklı olmasından dolayı uygulamada veriler birden çok idari birimde toplanmıştır. Veri toplanan birimlere ait verilerden bazıları şu şekildedir; hastanedeki sağlık ve diğer personele ait veriler insan kaynakları şube müdürlüğünden, hekimlere ait veriler tıp fakültesi sekreterliğinden, elektrik, su, doğalgaz, alan bilgileri başhekimlikten, tıbbi malzeme ve ilaç giderleri, poliklinikler ve diğer birimlere ait gelir ve giderler, ihale ve doğrudan temin yöntemi ile yapılan alımlara ilişkin veriler idari ve mali hizmetler şube müdürlüğünden, güvenlik personeline ait veriler rektörlük genel sekreterlik biriminden, tedavi, ameliyat sayılarına ilişkin istatistikler bilgi işlem şube müdürlüğünden, 4/b çalışan personel maaşı, performans, nöbet, denge tazminatı vb.

ödemelere ilişkin veriler döner sermaye işletmesi müdürlüğünden, demirbaş ve amortismanlara ilişkin veriler rektörlük strateji geliştirme daire başkanlığından yüz yüze, telefonla, ve e-posta yoluyla toplanmıştır.

Uygulamanın Yöntemi

Uygulamada Özkan (2003) ve Kısakürek'in (2010) çalışmaları referans alınarak hastanedeki tüm bölümler geliri olan ve geliri olmayan bölümler olarak ikiye ayrılmıştır. Geliri olan bölümler 28 adet esas hizmet üretim maliyet merkezi ve 6 adet yardımcı üretim maliyet merkezinden oluşmaktadır. Geliri olmayan bölümler destek hizmeti niteliğinde sağlık hizmeti üretiminin aksamadan devamı için gerekli olan birimlerden oluşmaktadır. Geliri olan ve geliri olmayan bölümler Çizelge 1'deki gibi sınıflandırılmıştır.

Çizelge 1. Hastane İşletmesi Maliyet Merkezleri

Table 1. Cost Centers of Hospital Operations

Geliri Olan Bölümler	Geliri Olmayan Bölümler
Esas Hizmet Üretim Maliyet Merkezleri Yardımcı Hizmet Üretim Maliyet Mrk.	Üretim Yerleri Yönetimi Maliyet Mrk. Yardımcı Hizmet Maliyet Merkezleri Genel Yönetim Gider Yerleri

Kaynak: Özkan, 2003:116, Kısakürek, 2010:235

Hastanedeki bölümlerin maliyetleri hastane organizasyonel yapısının büyük olması, verilerin çok farklı birimlerde tutulması ve bazı maliyetlerin hasta özelinde detayına ulaşılmaması sebebiyle geleneksel maliyetleme yöntemlerinden basit dağıtım yöntemine göre maliyetler hesaplanmıştır. Hastane giderleri sabit ve değişken giderler olarak belirlenmiştir. Geliri olan bölümlere ait gelir ve giderler doğrudan esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerine işlendikten sonra ortak kullanım alanlarına ait gelirler ve giderler dağıtım anahtarları ile geliri olan ve geliri olmayan bölümlere dağıtılmıştır. Üç aşamalı olan basit dağıtım yöntemine göre birinci dağıtımda geliri olmayan bölümlerdeki giderler geliri olan bölümlere, ikinci dağıtımda yardımcı üretim maliyet merkezlerindeki gelir ve giderler esas üretim maliyet merkezlerine yüklenerek kâr zarar durumları bulunmuştur. Üçüncü dağıtım hastanelerde üretilen sağlık hizmetinin homojen olmaması, aynı bölümde dahi farklı uygulama ve operasyonların olması sebebiyle yapılamamış, ancak yapılan tedavi sayısına göre bir birim sağlık hizmetinin bölümde ortalama ücreti gelir durumuna göre çizelge şeklinde verilmiştir.

Hastanede kullanılan gider ve maliyet dağıtımlarında kullanılan dağıtım anahtarları önceki çalışmalar referans alınarak çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Hastanelerde Kullanılan Gider Dağıtım Anahtarları

Table 2. Expense Distribution Keys Used in Hospitals

S.N	Gider Türü	Dağıtım Anahtarı
1	Direkt ilk madde malzeme giderleri	Eczaneden birimlere çıkışı yapılan tıbbi ilaç ve sarf malzemesi çıkışları
2	Direkt personel gideri	Birimlerde istihdam edilen personele ödenen maaşların birim düzeyinde miktarı
3	Endirekt personel gideri	İlgili kurumun mutemetliğinden alınacak bilgiler esas alınarak
4	Elektrik Gideri	Giriş sayısı
5	Su Gideri	Musluk sayısı
6	Haberleşme Giderleri	Personel sayısı
7	Isınma Gideri	Alan ölçüsü m2 olarak kullanılan alanın büyüklüğü
8	Temizlik Gideri	Alan ölçüsü m2 olarak kullanılan alanın büyüklüğü
9	Yemekhane Gideri	Öğün ücreti ve hasta-refakatçi sayısı çarpımı tutar
10	Demirbaş Amortisman	Ekonomik ömür
11	Bakım-Onarım	Tıbbi cihaz sayısı
16	Radyoloji (Hizmet Alımı),	Radyoloji maliyet birimine yüklenir
17	Laboratuvar (Hizmet Alımı)	Laboratuvara yüklenir
18	Yemek (Hizmet Alımı)	Yatan hastalar ile refakatçilerinin kaldığı gün sayısı ile ilgili birimlerde çalışan personelin sayısına göre
19	Kiralama giderleri	Hastane yönetim giderlerine yüklenir.

Kaynak: (Tatar, 2020:81; Teker vd., 2019:104; Özkan vd., 2014:6-7)

Hastaneye Ait Temel Veriler

Uygulamaya esas hastanenin geliri olan ve geliri olmayan bölümleri, bölümlerdeki muayene, yatan hasta, hekim ve diğer sağlık personeline ait veriler çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3: Hastaneye Ait Temel Veriler
Table 3. Basic Data of the Hospital

SN	Poliklinik ismi	Yatak sayı	Yatan hasta	Poliklinik Muayene Sayısı	Toplam m2	Asistan	Öğr. Üye	Diğ.Pers.(4/B, İşçi, Hemşire, İdari)
1	Acil Tıp	14	2.924	148.229	841	15	4	79
2	Adli Tıp	0	0	568	0	3	2	1
3	Aile Hekimliği	0	0	1.480	16	9	2	0
4	Ameliyathane	0	0	0	761	0	0	120
5	Anestezi	4	395	30.990	1990	29	10	90
6	Beyin sinir cer.	15	734	13.299	1472	6	5	19
7	Çocuk cer.	7	1.143	9.284	1472	2	6	11
8	Çocuk Hast.	39	3.804	109.314	3371	42	15	65
9	Dermatoloji	11	629	36.143	1525	7	7	15
10	Diyet	0	0	3.798	0	0	0	7
11	Enfeksiyon H.	10	287	36.878	804	4	4	14
12	Fizik Tedavi	21	916	20.048	1525	7	4	19
13	Genel Cerrahi	16	1.700	20.738	1498	6	8	21
14	Göğüs Cer.	3	267	2.093	107	0	3	0
15	Göğüs Hast.	13	1.006	28.827	1445	7	6	20
16	Göz Hast.	10	2.352	74.492	1525	12	5	17
17	İç Hastalıkları	49	4.015	125.419	5403	37	18	171
18	Kadın Hast.	27	3.690	58.428	2807	18	14	57
19	Kalp Damar C.	14	986	11.163	21	3	6	33
20	Kardiyoloji	15	1.439	34.472	54	9	6	28
21	K.B.B.	11	1.458	37.136	1552	5	5	20
22	Mikrobiyoloji	0	0	0	0	5	8	23
23	Nöroloji	17	1.550	38.057	1525	9	5	25
24	Nükleer Tıp	3	153	2.269	962	2	6	7
25	Ortopedi	34	2.267	39.163	1605	6	5	27
26	Parazitoloji	0	0	0	0	2	6	2
27	Patoloji	0	0	0	0	8	6	17
28	Plastik Cerrahi	9	581	10.645	1472	5	3	11
29	Radyasyon On.	0	0	4.915	27	2	2	6
30	Radyoloji	0	0	1.041	1082	5	9	49
31	Psikiyatri	11	345	23.274	1659	19	9	22
32	Tıbbi Biyokim.	0	0	883	187	3	4	15
33	Tıbbi Genetik	0	0	4.993	0	1	2	4
34	Üroloji	15	1.198	21.481	1498	6	4	13
TOPLAM		368	33.839	975.592	38.206	294	199	1.036

Çizelge 3 incelendiğinde bölümlere ait yatak kapasitesi, muayene sayıları, bölümlerde görevli hekim sayıları, hastane içerisindeki faaliyet alanları ve diğer personele ait veriler yer almaktadır. Muayene sayısı en yüksek bölüm acil tıp polikliniği olmuştur. Bu verinin yüksek olmasına acil tıp polikliniğinin 24 saat hizmet vermesi ile çocuk ve yetişkin acil tıp polikliniğine ait verilerin birleştirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge 3'te bölümlere bakıldığında iç hastalıkları bölümünün muayene sayıları hariç istatistiki verilerde tüm sütunlarda ön sırada olduğu görülmektedir. Bunun sebebi hastanede faaliyet gösteren gastroenteroloji, nefroloji, endokronoloji ve immünoloji gibi iç hastalıkları bölümünün diğer alt birimlerine ait verilerin bu bölümde birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde çizelge 3'te iç hastalıkları gibi çocuk sağlığı ve hastalıkları, fizyoterapi, acil tıp, kadın doğum ve anestezi bölümleri altında bazı alt birimlerde birleştirilmiştir.

Bazı bölümlere ait çizelge 3'te yer alan sütunlarda veriler sıfır olarak verilmiştir. Bunun sebebi hastanenin işleyiş yapısındaki farklılıktır. Tıp fakültesinde görevli tüm öğretim üyesi hekimler hastaneden ücret almasına rağmen bazı bölümler hastanede aktif görev yapmamaktadır. Örneğin; aile hekimliğinde 2 hekim olmasına rağmen bu bölüm faaliyetini hastaneye ait binada değil tıp fakültesine ait binada hizmet vermekte dolayısıyla diğer sağlık personeli bulunmamaktadır yine patoloji gibi bazı birimler dışarıdan sağlık hizmeti almakta ama bölüm olarak hekim bulunmaktadır.

Hastane Gelirleri

Hastanenin geliri olan bölümlerinden esas üretim maliyet merkezlerine ait hastaneden elde edilen gelir bilgileri Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. Esas Üretim Maliyet Merkezlerine Ait Gelirler

Table 4. Income of Main Production Cost Centers

SN	BÖLÜMLER	GELİRLER		
		Fatura Geliri A	Katkı Geliri B	TOPLAM A+B
1	Acil Tıp	7.463.310,47	15.324,40	7.478.634,87
2	Adli Tıp	105.998,58	---	105.998,58
3	Aile Hekimliği	63.073,93	373,00	63.446,93
4	Anestezi	9.774.186,08	5.112,36	9.779.298,44
5	Beyin Ve Sinir Cerrahisi	2.953.521,96	62.155,29	3.015.677,25
6	Çocuk Cerrahisi	1.468.255,02	21.621,00	1.489.876,02
7	Çocuk Sağlığı ve Hast.	11.510.709,53	8.046,93	11.518.756,46
8	Dermatoloji	1.872.381,71	218.854,62	2.091.236,33
9	Enfeksiyon Hastalıkları	2.315.146,31	16.698,00	2.331.844,31
10	Fizik Tedavi	2.453.965,59	12.917,30	2.466.882,89
11	Genel Cerrahi	7.032.296,11	20.850,81	7.053.146,92
12	Göğüs Cerrahisi	787.638,97	8.476,00	796.114,97
13	Göğüs Hastalıkları	3.847.785,35	42.111,02	3.889.896,37
14	Göz Hastalıkları	5.018.915,83	37.682,26	5.056.598,09
15	İç Hastalıkları	35.675.856,84	368.507,55	36.044.364,39
16	Kadın Hast. ve Doğum	6.777.405,83	267.947,55	7.045.353,38
17	Kalp ve Damar Cerrahisi	6.370.645,34	34.563,01	6.405.208,35
18	Kardiyoloji	5.266.167,74	80.877,97	5.347.045,71
19	KBB	3.672.659,31	31.660,51	3.704.319,82
20	Nöroloji	3.702.573,91	13.200,04	3.715.773,95
21	Nükleer Tıp	6.489.330,10	48.060,85	6.537.390,95
22	Ortopedi ve Travmatoloji	11.983.828,46	140.652,56	12.124.481,02
23	Plastik Cerrahi	3.663.446,74	116.759,17	3.780.205,91
24	Radyasyon Onkolojisi	6.037.111,36	13.324,00	6.050.435,36
25	Psikiyatri	1.969.140,69	21.424,31	1.990.565,00
26	Tıbbi Genetik	3.061.289,16	2.792,50	3.064.081,66
27	Üroloji	4.960.601,02	132.336,50	5.092.937,52
	TOPLAM	156.297.241,94	1.742.329,51	158.039.571,45

Çizelge 4'te hastanede belirlenen 27 esas üretim merkezine ait gelirler yer almaktadır. Bölümlerin gelirleri Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından belirlenen tarifelere göre alınan ücretlerden ve bazı sağlık hizmetlerinde SGK tarafından belirlenen fiyat tarifelerini maliyetlerin aşması durumunda hastadan alınan katkı gelirlerinden oluşturmaktadır.

Çizelge 4 incelendiğinde geliri en yüksek bölüm iç hastalıkları bölümü olurken bu bölümü ortopedi, travmatoloji bölümü ve çocuk sağlığı ve hastalıkları bölümü takip etmiştir. Geliri en az bölümler ise aile hekimliği, adli tıp ve göğüs cerrahisi bölümleridir.

Esas üretim maliyet merkezi olarak belirlenen ancak hastanedeki işleyiş gereği doğrudan hastaların gidemeyip sevkle gidebildiği diyet bölümü çizelgede yer almamaktadır. Çünkü sevkle bu bölüme hastalar gidebildiği için gelirler ilk sevk edilen bölümde kalmakta diyet bölümünün geliri hastaneden alınan verilerde yer almamaktadır. Aslında diyet bölümünün geliri diğer bölümlerin gelirleri içerisinde çizelge 4'te gömülü olarak yer almaktadır.

Hastane yardımcı üretim maliyet merkezlerine ait gelirler çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Yardımcı Üretim Maliyet Merkezlerine Ait Gelirler

Table 5. Income of Auxiliary Production Cost Centers

Yardımcı Üretim Yerlerinde Faturalandırılarak Tahsil Edilen Gelirler				
Geliri Olan Yardımcı Üretim Maliyet Merkezleri Elde Edilen Gelirler	Fatura Geliri (A)	Katkı Geliri (B)	Hizmet Bazlı Maliyet (C)	Fatura Maliyet Farkı (A+B-C)
Ameliyat Hizmetleri	21.431.403,63	160.003,68	151.805,01	21.439.602,30

Tıbbi Biyokimya	120.679,62	1.067,00	80.231,96	41.514,66
Patoloji	1.524.633,36	29.739,26	811.923,35	742.449,27
Parazitoloji	---	---	---	---
Radyoloji	5.154.103,96	49.215,63	3.958.987,43	1.244.332,16
Mikrobiyoloji	16.176.883,02	100.580,88	11.225.918,44	5.051.545,46
TOPLAM	44.407.703,59	340.606,45	16.228.866,19	28.519.443,85

Çizelge 5'te yardımcı üretim maliyet merkezlerine ait SGK tarafından belirlenen tarife üzerinden elde edilen gelirler, tarifeyi aşan kısımlar için alınan katkı payları ve verilen hizmet için katlanılan maliyetler yer almaktadır.

Çizelge 5 incelendiğinde hastaneye en yüksek katkı sağlayan yardımcı üretim maliyet merkezi ameliyathanedir. Hastanede iki ameliyathane vardır. İkinci ameliyathane sadece kadın hastalıkları ve doğum polikliniğine hizmet vermekte ancak veriler çizelgede birleştirilmiş olarak görülmektedir.

Hastaneden parazitoloji bölümüne ait gelir ve gider verileri alınamamıştır. Ancak çizelge 1'de görüldüğü gibi bu bölümde 2 asistan ve 6 hekimin görev yaptığı görülmektedir.

Hastane sağlık hizmetleri sonucu elde edilen ancak hastane yönetimi tarafından ilgili bölümlerin gelirlerine eklenmeyen ve ayrı başlıklar olarak takip edilen diğer gelirler çizelge 6'da yer almaktadır.

Çizelge 6. Hastanenin Faturalandırarak Elde Ettiği Diğer Gelirler

Table 6. Other Revenues Obtained by the Hospital through Invoicing

Diğer Faturalandırılarak Tahsil Edilen Gelirler				
Geliri Olan Yardımcı Üretim Maliyet Merkezleri Elde Edilen Gelirler	Fatura Geliri (A)	Katkı Geliri (B)	Hizmet Bazlı Maliyet (C)	Fatura Maliyet Farkı (A+B-C)
Diğer Sağlık Hizmetleri (Tıbbi Uygulamalar)	9.849.741,96	43.616,52	32.851,10	9.860.507,38
Yatak Ücretleri	6.140.509,21	650.288,50	3.975.466,00	2.815.331,71
Yoğun Bakım Hiz.	15.601.803,94	2.552,00	0	15.604.355,94
Eczane Gid. (İlaç - Serum)	29.131.160,97	40.220,66	31.043.037,94	-1.871.656,31
Diğer Ücretler	322.628,24	234.093,00	0	556.721,24
TOPLAM	61.045.844,32	970.770,68	35.051.355,04	26.965.259,96

Çizelge 6'da yer alan gelirlerin neden ayrı başlıklar altında tutulduğu hastane yönetiminden öğrenilememiştir. Yalnızca hastanede bazı hizmet bazlı gerçekleştirilen sağlık hizmetlerinin bu şekilde takip edildiği belirtilmiş, bu gelir gruplarında bölümlerden ziyade hizmet türleri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin; yoğun bakımda verilen hizmetler esasen ilgili bölümlerin gelirlerine eklenmesi gerekirken böyle yapılmayıp yoğun bakım geliri olarak belirtilmiştir. Ancak uygulamada yoğun bakımı kullanan bölümlere dağıtım anahtarları ile dağıtım yapılarak yoğun bakım hizmet gelirleri yine ilgili bölümün gelirine aktarılmıştır.

Hastane yönetiminden alınan bilgilere göre çizelge 6'da yer alan verilerden diğer sağlık hizmetleri (tıbbi uygulamalar) gelir kaleminde yer alan gelirlerin % 90'lık kısmının acil tıp polikliniği ait bir gelir olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda dağıtım yapılırken bu kaleminde yer alan gelirin % 90'lık kısmı (8.874.456,64) doğrudan acil tıp polikliniğine yüklenmiş, geriye kalan bakiye (986.050,74) diğer geliri olan bölümlere yüklenerek çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 6'da yer alan diğer gelirler içerisinde geliri en yüksek birim eczane olmasına karşın zarar eden tek birim eczane olmuştur. Esasen eczane hastanede geliri olan bir birimdir. Ancak hastane yetkilileri eczanede oluşan zarar için devletin belirlediği fiyat tarifesiyle özellikle kanser ilaçları gibi bazı ilaçların maliyetini karşılayamayacak kadar düşük olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Eczanede oluşan zarar gelirlerde olduğu gibi aynı şekilde dağıtım anahtarı ile geliri olan bölümlere dağıtılmıştır.

Hastanede belirlenen 28 esas üretim maliyet merkezinin çizelge 4'te yer alan ilk gelirleri ve çizelge 5'te yer alan yardımcı üretim maliyet merkezine ait ilk gelirlerine çizelge 6'da yer alan diğer gelirlerin çizelge 2'deki dağıtım anahtarları referans alınarak dağıtım yapıldıktan sonra toplanan toplam gelirler çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7. Hastane Esas ve Yardımcı Üretim Maliyet Merkezleri Gelirleri

Table 7. Hospital Main and Auxiliary Production Cost Centers Revenues

S N	BÖLÜMLER	TOPLAM	S N	BÖLÜMLER	TOPLAM
1	Acil Tıp	18.759.824,80	18	Kadın Hast.Doğum	8.376.050,58
2	Adli Tıp	105.909,95	19	Kalp ve Damar Cer.	7.008.376,62
3	Aile Hekim	63.216,00	20	Kardiyoloji	5.461.388,62

4	Ameliyathane	21.439.602,30	21	Kulak,Burun Boğaz	6.591.411,42
5	Anestezi	9.860.045,15	22	Mikrobiyoloj	5.051.545,46
6	Beyin ve Sinir Cerrahi	3.487.794,93	23	Nöroloji	3.838.792,44
7	Çocuk Cer	2.183.081,78	24	Nükleer Tıp	6.549.766,18
8	Çocuk Sağ. ve Hast.	11.818.184,43	25	Ortopedi	14.142.560,84
9	Dermatoloji	2.704.418,29	26	Parazitoloji	---
10	Diyet	-592,61	27	Patoloji	742.449,27
11	Enfeksiyon Hastalıkları	2.349.967,90	28	Plastik Cerrahi	4.689.078,78
12	Fizik Tedavi	2.539.963,96	29	Radyasyon Onkolojisi	6.049.668,46
13	Genel Cer.	7.984.529,32	30	Radyoloji	1.244.054,42
14	Göğüs Cerrahisi	1.065.781,69	31	Psikiyatri	2.015.636,74
15	Göğüs Hast.	3.969.095,43	32	Tıbbi Biyokimya	41.376,88
16	Göz Hast.	6.824.623,64	33	Tıbbi Genetik	3.063.302,59
17	İç Hast.	37.510.866,11	34	Üroloji	5.992.503,21
				TOPLAM	213.524.275,57

Çizelge 7’de esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerinin ilk gelirleri ile hizmet bazlı diğer gelirlerin dağıtımdan gelen gelirlerin toplamı yer almaktadır. Çizelge 6’da yer alan diğer gelirlerin dağıtımında çizelge 2’de yer alan dağıtım anahtarları referans alınmıştır. Kullanılan bu dağıtım anahtarlarından bazıları şöyledir; eczane ve diğer ücretlerin dağıtımında toplam muayene sayıları, yatak ücretleri için yatan hasta sayısı, yoğun bakımdan elde edilen gelirler için de ameliyat sayıları dağıtım anahtarı olarak belirlenmiştir.

Gelir türlerinin dağıtımında seçilen dağıtım anahtarına göre oransal dağıtım yapılmıştır. Örneğin; eczane zararının dağıtımında iç hastalıkları bölümünün eczaneden aldığı zarar = toplam eczane zararı X iç hastalıkları muayene sayısı / hastane toplam muayene sayısı şeklinde hesaplanmıştır (-1.871.656,00 X 150.752 / 975.592 =-289.215,05).

Seçilen dağıtım anahtarına göre verisi bulunmayan bölüme pay verilmemiştir. Örneğin; adli tıp ve tıbbi genetik bölümünde yatan hasta sayısı sıfır olduğu için yatak ücretlerinden pay almamıştır.

Çizelge 7’de ilk veriler ve diğer sağlık hizmeti gelirleri dağıtımı sonucunda en yüksek gelire sahip esas üretim maliyet merkezlerinde iç hastalıkları olurken, yardımcı üretim maliyet merkezleri arasında en yüksek gelire ameliyathane sahip olmuştur. İç hastalıkları biriminin gelirinin böyle yüksek olmasında alt birimlerin (endokrinoloji, gastroenteroloji) gelirlerinin de yer alması etkili olmuştur.

Hastane Giderleri

Uygulamaya esas hastanede oluşan giderlerin önemli kısmı personele ödenen maaş ve diğer haklardan oluşmaktadır. Bu giderlerin yanı sıra elektrik, su, doğalgaz, hasta yemek gideri, amortisman ve diğer giderler hastanenin diğer giderlerini oluşturmaktadır. Dağıtımlar sonucu geliri olan birimlerde oluşan giderlere ait veriler çizelge 8’de geliri olmayan birimlerde oluşan giderlere ait veriler çizelge 9’da verilmiştir.

Çizelge 8. Geliri Olan Bölümlerin Giderleri

Table 8. Expenses of Revenue-Generating Departments

SN	Birimler	2547 sk. Maaş	657 ve diğer Maaşlar	4/b maaş	4/d maaş	Maaşlardaki Denge Tazm.	Performans Ödemeleri	Nöbet Ücretleri	Özel Muayene Ödemeleri
1	Acil Tıp	1.006.779,78	181.908,00	---	2.057.870,76	893.924,69	1.307.779,91	892.375,56	---
2	Adli Tıp	394.059,99	---	---	---	188.431,30	142.067,35	---	98.530,33
3	Aile Hekim.	574.291,05	---	---	---	275.646,15	178.697,68	---	---
4	Ameliyath.	---	1.114.848,00	---	943.768,82	117.668,06	129.719,21	---	---
5	Anestezi	2.434.935,92	736.056,00	---	2.895.054,63	2.023.637,69	2.680.043,83	120.550,05	788.242,67
6	Beyin ve Sinir Cer.	742.429,15	125.256,00	---	358.833,99	326.268,50	297.889,59	224.009,46	197.060,67
7	Çocuk Cer.	863.364,11	186.396,00	---	358.833,99	459.137,07	264.799,79	348.832,17	492.651,67
8	Çocuk Sağ. ve Hast.	3.540.371,19	669.756,00	72422,35	717.667,98	1.855.872,38	2.210.907,69	1.160.942,76	788.242,67
9	Dermatol.	1.060.243,18	129.864,00	---	478.445,32	490.620,87	385.994,55	191.964,51	591.182,00
10	Diyet	---	---	---	---	9.055,73	9.640,42	---	---
11	Enfeksiyon Hastalık.	554.999,24	243.468,00	---	358.833,99	289.123,23	187.245,53	87.589,53	197.060,67
12	Fizik Tedavi	1.288.138,84	311.490,00	160.698,27	122.020,97	432.677,11	419.929,29	279.554,04	295.591,00
13	Genel Cer.	1.106.566,82	250.632,00	---	239.222,66	487.293,85	514.022,99	518.823,00	492.651,67
14	Göğüs Cer.	225.890,41	---	---	---	170.588,25	202.844,83	81.485,73	---

15	Göğüs Hast.	919.658,38	251.868,00	---	478.445,32	451.244,88	428.505,31	307.021,14	295.591,00
16	Göz Hast.	1.051.629,75	193.560,00	---	695.360,89	951.372,97	1.277.929,28	717.806,88	197.060,67
17	İç Hastalıklar	3.469.039,29	1.700.118,00	80.349,14	1.184.959,75	1.854.391,46	2.452.794,60	1.225.337,85	886.773,00
18	Kadın Hast. ve Doğum	2.167.236,22	322.392,00	160.698,27	1.076.501,97	966.546,32	1.058.598,66	1.126.151,10	689.712,33
19	Kalp ve Damar Cer.	691.564,11	598.590,00	---	358.833,99	622.988,88	730.224,27	300.917,34	394.121,33
20	Kardiyoloji	668.587,67	312.924,00	---	956.890,64	510.448,04	639.162,43	439.168,41	394.121,33
21	KBB	728.703,89	256.626,00	---	358.833,99	512.962,12	661.977,66	444.967,02	295.591,00
22	Mikrobiyo.	1.104.427,21	---	---	348.539,33	445.460,01	295.513,00	---	---
23	Nöroloji	983.063,32	362.112,00	---	456.138,23	450.948,04	492.017,26	473.044,50	295.591,00
24	Nükleer Tıp	573.686,01	64.884,00	---	226.100,84	476.162,37	536.697,06	46.694,07	197.060,67
25	Ortopedi	814.442,76	127.392,00	---	589.312,75	477.995,79	619.544,64	691.865,73	295.591,00
26	Parazitoloji	757.976,58	---	---	---	310.880,84	152.709,38	---	591.182,00
27	Patoloji	957.817,19	---	80.349,14	---	677.419,84	837.371,66	---	---
28	Plastik Cerrahi	573.895,35	64.932,00	80.349,14	358.833,99	248.220,78	248.439,36	177.315,39	98.530,33
29	Radyasyon Onkolojisi	215.296,61	129.864,00	80.349,14	---	280.435,50	336.807,24	---	---
30	Radyoloji	1.118.365,29	242.940,00	80.349,14	228.069,11	978.112,08	1.244.858,68	---	---
31	Psikiyatri	1.942.006,12	356.820,00	---	239.222,66	763.199,90	539.732,64	105.290,55	492.651,67
32	Tıbbi Biyok.	640.761,04	---	---	---	299.078,68	210.413,87	---	---
33	Tıbbi Gen.	411.913,35	182.328,00	---	---	256.057,00	279.509,84	---	197.060,67
34	Üroloji	683.499,82	193.560,00	---	228.069,11	401.811,29	474.345,43	365.617,62	295.591,00

Çizelge 8. Devamı
Table 8. Continued

SN	Birimler	Su Gideri	Doğalgaz Gideri	Yemek Hizmet Alım Gideri	Elektrik, Tel., İnternet, Bağış	Bilgi Sist. Hiz. Alım Gid.	Amortisman Giderleri	Giderler Toplamı
1	Acil Tıp	43.691,88	32.035,55	969.968,38	1.748.011,00	92.484,94	---	9.226.831,45
2	Adli Tıp	2.675,01	---	---	6.698,22	354,39	---	832.818,59
3	Aile Hekimliği	4.904,19	609,48	---	17.453,10	923,42	---	1.052.528,08
4	Ameliyathane	70.887,85	28.988,17	---	---	---	3.542.285,83	5.948.169,94
5	Anestezi	40.125,20	75.803,50	131.031,98	365.453,87	19.335,68	2.738.282,96	15.048.558,97
6	Beyin ve Sinir Cerrahisi	13.375,07	56.071,74	243.487,27	156.830,30	8.297,68	---	2.749.815,42
7	Çocuk Cerrahisi	8.470,88	56.071,74	379.163,43	109.482,86	5.792,59	---	3.533.003,29
8	Çocuk Sağ. ve Hastalıkları	54.391,94	128.408,85	1.261.887,72	1.289.100,48	68.204,59	---	13.818.184,60
9	Dermatoloji	12.929,23	58.090,62	208.655,99	426.221,33	22.550,80	232.790,40	4.289.561,80
10	Diyet	3.120,85	---	---	44.788,44	2.369,70	---	68.985,14
11	Enfeksiyon Hastalıkları	9.808,38	30.626,14	95.205,51	434.888,92	23.009,40	---	2.511.869,54
12	Fizik Tedavi	13.375,07	58.090,62	303.861,50	236.418,82	12.508,61	---	3.934.366,14
13	Genel Cerrahi	15.604,24	57.062,13	563.935,10	244.555,74	12.939,12	---	4.503.322,31
14	Göğüs Cerrahisi	1.337,51	4.075,87	88.570,98	24.681,99	1.305,89	---	800.795,47
15	Göğüs Hastalıkları	14.712,57	55.043,25	333.716,89	339.946,39	17.986,11	---	3.893.754,24
16	Göz Hastalıkları	15.158,41	58.090,62	780.220,80	878.457,22	46.478,01	1.497.175,17	8.360.316,67
17	İç Hastalıkları	111.013,06	262.874,35	1.331.882,02	1.777.763,83	94.059,12	2.184.611,71	18.615.984,19
18	Kadın Hast. ve Doğum	18.725,09	799,94	1.224.070,90	689.020,28	36.455,15	144.287,13	9.681.213,36
19	Kalp ve Damar Cerrahisi	19.170,93	2.056,98	327.082,36	131.641,22	6.964,96	245.335,62	4.429.511,00
20	Kardiyoloji	13.375,07	59.119,11	477.354,48	406.515,83	21.508,21	---	4.899.195,22
21	Kulak,Burun Boğaz	16.050,08	---	483.657,28	437.931,42	23.170,37	751.682,91	4.972.174,74
22	Mikrobiyoloji	17.387,59	58.090,62	---	---	---	---	2.269.439,76
23	Nöroloji	6.687,53	36.644,71	514.176,12	448.792,44	23.745,01	---	4.542.983,16
24	Nükleer Tıp	16.941,75	61.138,00	50.754,16	26.757,50	1.415,70	---	2.278.316,12
25	Ortopedi	4.458,36	---	752.024,05	461.835,10	24.435,08	524.422,30	5.383.344,55
26	Parazitoloji	13.820,90	15.236,88	---	---	---	---	1.841.832,58
27	Patoloji	8.470,88	56.071,74	-	---	---	---	2.617.527,45
28	Plastik Cerrahi	4.458,36	1.028,49	192.733,11	125.532,64	6.641,77	---	2.180.938,71
29	Radyasyon Onkolojisi	28.087,64	41.215,77	---	57.960,82	3.066,63	---	1.173.112,35
30	Radyoloji	22.291,78	63.194,98	---	12.276,14	649,51	549.874,73	4.541.011,44
31	Psikiyatri	9.808,38	7.123,24	114.445,65	274.461,87	14.521,41	---	4.859.315,08

32	Tıbbi Biyokimya	3.120,85	---	---	10.412,90	550,93	598.215,86	1.762.586,13
33	Tıbbi Genetik	3.566,68	---	---	58.880,64	3.115,30	---	1.392.464,48
34	Üroloji	43.691,88	32.035,55	397.408,38	253.317,67	13.402,70	562.097,40	3.944.481,85
	TOPLAM	685.695,09	1.395.698,64	11.225.294,09	11.496.088,97	608.242,78	13.571.062,02	161.958.313,83

Çizelge 9. Hastane Geliri Olmayan Bölümlerin Giderleri

Table 9. Expenses of Non-Revenue-Generating Departments

SN	Birimler	657 ve diğer Maaşlar	4/b maaş	4/d maaş	Maaşlardaki Denge Tazm.	Performans Ödemeleri
1	Alt Yapı	162.648,00	68.646,11	1.074.360,00	---	---
2	Ar-Ge	187.020,00	---	---	---	---
3	Arşiv	57.156,00	---	---	---	781,80
4	Ayniyat	203.226,00	---	92.088,00	197,66	1.812,16
5	Başhekimlik	3.232.458,00	424.710,90	904.125,98	3.719.598,79	3.163.178,39
6	Başmüdürlük	1.606.992,00	---	130.132,64	291.007,62	280.413,91
7	Bilgi İşlem	106.344,00	---	153.480,00	---	---
8	Çamaşırhane	---	---	30.696,00	---	---
9	Döner Serm.İşl.Md.	---	---	---	29.984,36	16.846,08
10	Eczane	292.920,00	---	253.787,88	74.153,41	38.926,69
11	Güvenlik	1.994.829,00	---	---	---	---
12	Halkla İlişkiler	---	---	---	1.666,14	1.440,71
13	Hasta Kabul	---	---	---	6.459,70	19.880,43
14	Kalite Kontrol	---	---	---	1.409,82	634,02
15	Satın Alma	55.032,00	---	---	---	---
16	Temel Bilimler	364.836,00	---	---	---	---
17	Terzihane	---	---	153.480,00	---	---
18	Tıbbi Depo	106.020,00	---	306.960,00	---	432,89
19	Ulaştırma	351.048,00	---	122.784,00	---	---
20	Yemekhane	---	---	30.696,00	---	---

Çizelge 9. Devamı

Table 9. Continued

SN	Birimler	Yönetici payları	Su Gideri	Doğalgaz Gideri	Amortisman Giderleri	Giderler Toplamı
1	Alt Yapı	---	17.833,42	---	---	1.323.488,53
2	Ar-Ge	---	1.337,51	---	3.542.285,83	3.730.645,34
3	Arşiv	---	1.783,34	---	---	59.724,14
4	Ayniyat	---	1.783,34	---	---	299.111,16
5	Başhekimlik	1.487.045,57	4.458,36	62.737,87	---	12.998.318,86
6	Başmüdürlük	---	32.546,00	26.436,00	2.741.770,96	5.109.305,12
7	Bilgi İşlem	---	4.012,52	3.047,38	2.485.144,10	2.752.035,00
8	Çamaşırhane	---	445,84	2.018,89	---	33.168,72
9	Döner Serm.İşl.Md.	---	445,84	---	---	47.285,28
10	Eczane	---	6.687,53	---	---	666.485,51
11	Güvenlik	---	19.170,93	---	---	2.014.010,93
12	Halkla İlişkiler	---	1.337,51	---	---	4.456,36
13	Hasta Kabul	---	12.037,56	8.646,93	---	47.037,62
14	Kalite Kontrol	---	2.229,18	3.047,38	---	7.334,39
15	Satın Alma	---	445,84	---	---	55.492,84
16	Temel Bilimler	---	2.675,01	---	---	367.527,01
17	Terzihane	---	2.229,18	---	---	155.726,18
18	Tıbbi Depo	---	5.350,03	---	---	418.780,92
19	Ulaştırma	---	3.566,68	---	---	477.417,68
20	Yemekhane	---	445,84	---	---	31.161,84
	TOPLAM	1.487.045,57	120.821,44	105.934,44	8.769.200,89	30.598.513,43

Çizelge 8 ve 9'da geliri olan ve geliri olmayan bölümlerde oluşan giderler görülmektedir. Hastane geliri olan ve geliri olmayan bölümlere ait giderler çizelge 2 referans alınarak farklı dağıtım anahtarları ile bölümlere dağıtılmıştır. Örneğin; elektrik giderlerinin dağıtımında poliklinik muayene sayısı esas alınırken doğalgaz giderinin dağıtımında bölümlerin alan ölçüleri dağıtım anahtarı olarak kullanılmıştır.

Çizelge 8 ve 9'daki giderlerden sadece personel maaşları ve amortisman giderleri doğrudan çizelgeye işlenmiş, diğer giderler geliri olan ve olmayan birimlere dağıtım anahtarları ile yüklenmiştir. Ayrıca hastanede gerçekleşen gider unsurları hizmet alan birimlere dağıtılmış hizmet almayan birimlere verilmemiştir. Örneğin; bilgi sistemleri hizmet alım gideri sadece poliklinikleri ilgilendirdiği için bu gider sadece geliri olan bölümlere dağıtılmıştır (çizelge 8 ve 9).

Hastane geliri olan bölümlerde oluşan giderler 161.957.718,83 TL (% 84,11), geliri olmayan bölümlerde oluşan giderler 30.598.303,43 TL (% 15,89), toplam giderler 192.556.022,26 TL'dir.

Hastanede oluşan giderlerin önemli kısmı sağlık hizmetleri sınıfı ve diğer sınıftaki personele ödenen maaşlardan oluşmaktadır. 2547 sayılı kanun, 657 sayılı kanun daimi kadro ile 4/b ve 4/d kapsamındaki personel ve sağlık hizmetleri sınıfındaki personele ödenen sabit denge tazminatı hastanenin 97.233.089,56 TL'lik gider kısmını (toplam giderlerin %50,50'si) oluşturmaktadır. Personele ödenen maaşlar içerisinde de en çok gider 2547 sayılı kanun kapsamındaki akademik personel maaşlarından oluşmaktadır.

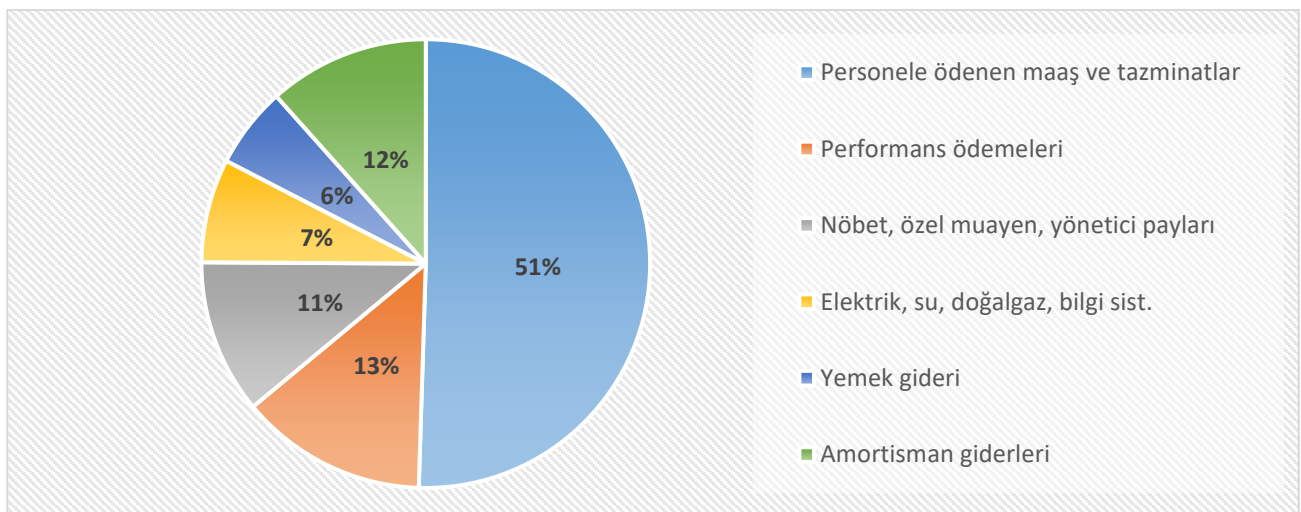
Performans ödemeleri hastanede tabip, hemşire, radyolog, sağlık memuru, eczacı vb. sağlık hizmetleri sınıfındaki personele yapılmaktadır. Performans ödemeleri personelin kullandığı izin süresi, hasta sayısı, muayene sayısı vb. kriterlere göre değişkenlik göstermektedir. Performans ödemeleri maaş niteliğindedir ancak maaş gibi sabit bir seviyeden ödeme yapılmamaktadır.

Hastanede görev yapan 2547 sayılı kanun ve 657 sayılı kanun kapsamındaki personelin maaş ödemeleri üniversite genel bütçesinden, 657 sayılı kanun 4/b ve 4/d kapsamında çalışan personelin maaşları ile maaşlarda ödenen denge tazminatı ve performans ödemeleri hastanenin döner sermayesinden ödenmektedir.

Nöbet ücretleri; hastane sağlık hizmetleri sınıfında çalışan personelin normal mesai dışında fazla mesai olarak değerlendirilebilecek görevler kapsamında aldıkları ücretleri, özel muayene ücretleri; hastanede görevli 2547 sayılı kanun kapsamında öğretim üyesi olarak görev yapan hekimlerin özel hasta muayenesi sonucu hastaların hastaneye ödedikleri ücretin tekrar hastane tarafından öğretim üyesi hekimlere ödenmesini, yönetici payları ise; ilgili yönetmelikler gereği üniversite rektörü, rektör yardımcıları, üniversite genel sekreteri, tıp fakültesi dekanı, başhekim ve yardımcılara yapılan ödemeleri ifade etmektedir.

Hastane su, doğalgaz, elektrik, internet, bilgi sistemleri hizmet alım giderleri toplamı 14.412.481,36 TL (toplam giderlerin % 7,48'si) 'dir. Yemek giderleri kliniklerde yatan hasta ve refakatçilerine verilen yemek hizmetinden oluşmaktadır. Amortisman giderleri, hastaneye alınan büro malzemeleri ve büyük kısmı tıbbi cihaz ve malzemelerden demirbaşaya ait hesaplanan giderlerden oluşmaktadır.

Hastanedeki giderler birimlere göre incelendiğinde geliri olan bölümler içerisinde en yüksek giderin olduğu ilk üç bölüm; iç hastalıkları, anestezi, çocuk sağlığı ve hastalıkları bölümü, geliri olmayan bölümler içerisinde en yüksek giderin olduğu ilk üç bölüm; başhekimlik, başmüdürlük ve Ar-Ge biriminden oluşmaktadır. Dağılımlar şekil 1'de gösterilmiştir

Şekil 1. Hastane Giderlerinin Yüzdelik Dağılımı
Figure 1. Percentage Distribution of Hospital Expenses

Şekil 1'de hastane giderlerinin yarısından fazlasını maaş kapsamında personele ödenen giderlerin oluşturduğu görülmektedir. Maaş giderlerini performans ödemeleri, amortisman giderleri, nöbet özel muayene ve yönetici giderleri takip etmektedir.

Maliyet Dağıtımı

Uygulamada maliyet dağıtımında basit dağıtım yöntemi kullanılmıştır. Basit dağıtım yöntemi kapsamında üç aşamalı bir dağıtım süreci takip edilmiştir. Birinci dağıtımda geliri olmayan birimlerin giderleri esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerine, ikinci dağıtımda yardımcı üretim maliyet merkezlerinde oluşan gelir ve giderler esas üretim maliyet merkezlerine, üçüncü aşamada da esas üretim maliyet merkezlerinde oluşan kar veya zarar durumuna göre birim maliyetler hesaplanmıştır.

Maliyet dağıtımının birinci aşaması olan birinci dağıtımda geliri olmayan birimlerde biriken 30.598.303,43 TL'lik gider çizelge 2'den faydalanılarak belirlenen dağıtım anahtarları ile çizelge 7'de yer alan 34 adet esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerine dağıtılmıştır. Geliri olmayan birimler hastanede sağlık hizmetinin aksamadan devamı için gerekli olan destek hizmetleri niteliğindeki birimlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmeti üretim yoğunluğundan fazla etkilenmemektedir. Bu sebeple geliri olmayan birimlerde oluşan giderlerin dağıtımında hastane sağlık hizmet üretim miktarından etkilenmeyen sabit gider niteliğindeki giderler dağıtım anahtarında esas alınmıştır. Bu doğrultuda esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerindeki sabit gider niteliğinde olan maaşlar (2547 sayılı kanun, 657 sayılı kanun ve bu kanunun 4/b ve 4/d kapsamındaki personel) ile bilgi sistemleri hizmet gideri ve amortisman giderleri toplamı bu giderin dağıtımında dağıtım anahtarı olarak belirlenmiş ve yapılan dağıtım çizelge 10'da gösterilmiştir.

Çizelge 10. Hastane Geliri Olmayan Birimlere ait Giderlerin Esas ve Yardımcı Üretim Maliyet Merkezlerine Dağıtım Tablosu

Table 10. Table of Distribution of Expenses of Units Without Hospital Income to Main and Auxiliary Production Cost Centers

Geliri Olmayan Bölümlerin Gider Dağıtım Tablosu (Birinci Dağıtım)				
Bölümler	Esas ve Yrd. Ür. Mlyt. Mrk. Sabit Giderleri (Dağ. A.)	Çarpım Katsayısı	Gelir Olmayan Birimler Giderler Toplamı	
			Gider	Bölüme Düşen Gider
1- Acil Tıp	4.308.695,60	0,0445	30.598.303,43	1.360.525,49
2- Adli Tıp	585.520,69	0,0060		184.885,61
3- Aile Hekim	856.374,29	0,0088		270.411,08
4- Ameliyathane	5.818.446,73	0,0600		1.837.248,62
5- Anestezi	10.963.231,58	0,1131		3.461.779,93
6- Beyin Sinir Cer.	1.630.532,13	0,0168		514.861,28
7- Çocuk Cer	1.938.066,38	0,0200		611.969,13
8- Çocuk S. ve Hast.	7.107.095,28	0,0733		2.244.155,81
9- Dermatoloji	2.485.534,42	0,0256		784.839,14
10- Diyet	14.546,28	0,0002		4.593,17
11- Enfeksiyon Has.	1.509.868,38	0,0156		476.760,16
12- Fizik Tedavi	2.398.999,49	0,0248		757.514,63
13- Genel Cer.	2.169.320,82	0,0224		684.990,66
14- Göğüs Cerrahisi	403.197,93	0,0042		127.314,88
15- Göğüs Hast.	2.188.958,51	0,0226		691.191,51
16- Göz Hast.	4.508.825,82	0,0465		1.423.719,15
17- İç Hast.	10.941.415,88	0,1129		3.454.891,35
18- Kadın Hast.Doğ.	4.893.642,09	0,0505		1.545.229,78
19- Kalp Damar Cer.	2.545.505,47	0,0263		803.775,76
20- Kardiyoloji	2.542.852,74	0,0262		802.938,12
21- K.B.B.	2.648.029,36	0,0273		836.148,98
22- Mikrobiyoloji	1.973.904,76	0,0204		623.285,55
23- Nöroloji	2.319.338,84	0,0239		732.360,76
24- Nükleer Tıp	1.420.328,67	0,0147		448.486,86
25- Ortopedi	2.562.459,04	0,0264		809.129,06
26- Parazitoloji	1.097.915,20	0,0113		346.680,70
27- Patoloji	1.780.128,79	0,0184		562.098,33
28- Plastik Cerrahi	1.338.359,88	0,0138		422.604,17
29- Radyasyon Onk.	778.315,29	0,0080		245.762,96
30- Radyoloji	3.283.846,62	0,0339		1.036.916,37
31- Psikiyatri	3.332.701,71	0,0344		1.052.342,99
32- Tıbbi Biyokimya	1.541.727,36	0,0159		486.820,04

33- Tıbbi Gentik	856.980,33	0,0088	270.602,45
34- Üroloji	2.158.167,75	0,0223	681.468,94
TOPLAM	96.902.834,08	1	30.598.303,43

Çizelge 10 incelendiğinde dağıtım anahtarı olarak personel maaş gideri dağıtım anahtarı olarak belirlendiği için esas ve yardımcı üretim maliyet merkezleri personel sayısına ve maaş ödemelerine göre bu dağıtımdan pay almışlardır. Bu doğrultuda geliri olan esas ve yardımcı üretim maliyet merkezlerinden dağıtımda en yüksek pay alan bölümler sırasıyla anestezi, iç hastalıkları ve çocuk sağlığı ve hastalıkları bölümleri olmuştur.

Maliyet dağıtımını ikinci dağıtımda öncelikle yardımcı üretim maliyet merkezlerindeki gelirler sonra giderler dağıtılmıştır. Hastanede belirlenen 6 adet yardımcı üretim maliyet merkezinde (çizelge 5) toplanan toplam 28.519.443,85 TL'lik gelir esas üretim maliyet merkezlerine dağıtılmıştır. Dağıtımda yardımcı üretim maliyet merkezlerinden ameliyathane yardımcı üretim maliyet merkezinin dağıtım anahtarı farklı ve farklı ölçütler esas alındığı için gelir dağıtımı ayrı hesaplanmıştır. Yardımcı üretim maliyet merkezlerine ait gelirlerin dağıtımında dağıtım anahtarı olarak poliklinik gelirleri (çizelge 4) kullanılmış, ameliyathane gelirlerinin dağıtımında cerrahi hizmeti olan esas üretim maliyet merkezlerine ait ameliyat sayıları ve ortalama ameliyat süreleri (çizelge 11) dağıtım anahtarı olarak belirlenmiştir. Cerrahi birimlerin yapmış oldukları ameliyatlara ilgili ortalama ameliyat süreleri hastanede görevli uzman bir doktorla yapılan görüşme ile belirlenip çizelge 11'de verilmiştir.

Çizelge 11. Cerrahi Bölümlere Ait Ameliyat Sayıları ve Ortalama Ameliyat Süreleri

Table 11. Number of Surgeries and Average Surgery Durations in Surgical Departments

S.N	Bölümler	Ameliyat Sayısı	Bölümler Ort. Ameliyat Süreleri (Saat)	S.N	Bölümler	Ameliyat Sayısı	Bölümler Ort. Ameliyat Süreleri (Saat)
1	Acil Tıp	4931	0,5	9	İç Hast.	2412	1
2	Anestezi	110	1	10	Kadın Doğ.	2155	3
3	Beyin Sin.C.	862	4	11	Kalp Dam. C.	1091	4
4	Çocuk Cer	1251	3	12	K.B.B.	5783	2
5	Dermatoloji	1182	0,5	13	Ortopedi	3830	2
6	Genel Cer.	1655	3	14	Plastik Cer.	1799	2
7	Göğüs Cer.	517	4	15	Üroloji	1676	2
8	Göz Hast.	3305	2	Top. Ameliyat Sayısı		32.559	

İkinci dağıtım sonrasında yardımcı üretim maliyet merkezlerindeki gelirlerin belirlenen dağıtım anahtarlarına göre dağıtımı sonrasında oluşan veriler çizelge 12'de verilmiştir.

Çizelge 12. Esas Üretim Maliyet Merkezleri İkinci Dağıtım Sonrası Gelirleri

Table 12. Main Production Cost Centers Second Post Distribution Revenues

Esas Üretim Maliyet merkezlerinde İkinci Dağıtım Sonucu Oluşan Toplam Gelirler					
S N	Bölümler	Poliklinik Gelirleri Toplamı	Yrd.Ür. Mly. Mrk. Gelen Gelirler	Ameliyathane Yrd. Ür.Mly Mrk. Dağ.Gel.	Gelirler Toplam
1	Acil Tıp	18.759.824,80	335.027,17	833.544,48	19.928.396,44
2	Adli Tıp	105.909,95	4.748,51	---	110.658,47
3	Aile Hekim	63.216,00	2.842,29	---	66.058,29
4	Anestezi	9.860.045,15	438.092,07	37.181,63	10.335.318,85
5	Beyin Sinir Cer.	3.487.794,93	135.096,02	1.165.475,01	4.788.365,96
6	Çocuk Cer	2.183.081,78	66.743,32	1.268.569,52	3.518.394,62
7	Çocuk Sğ. Hast.	11.818.184,43	516.016,15	---	12.334.200,57
8	Dermatoloji	2.704.418,29	93.683,00	199.766,74	2.997.868,03
9	Diyet	- 592,61	---	---	- 592,61
10	Enfeksiyon Hst.	2.349.967,90	104.461,74	---	2.454.429,63
11	Fizik Tedavi	2.539.963,96	110.511,18	---	2.650.475,14

12	Genel Cer.	7.984.529,32	315.966,20	1.678.243,45	9.978.738,96
13	Göğüs Cer.	1.065.781,69	35.664,28	699.014,59	1.800.460,57
14	Göğüs Hast.	3.969.095,43	174.259,20	---	4.143.354,63
15	Göz Hast.	6.824.623,64	226.525,00	2.234.277,78	9.285.426,42
16	İç Hast.	37.510.866,11	1.614.711,98	815.291,68	39.940.869,77
17	Kadın Doğ.	8.376.050,58	315.617,06	2.185.265,64	10.876.933,28
18	Kalp Damar C.	7.008.376,62	286.939,91	1.475.096,56	8.770.413,09
19	Kardiyoloji	5.461.388,62	239.536,44	---	5.700.925,06
20	K.B.B.	6.591.411,42	165.945,76	3.909.479,10	10.666.836,28
21	Nöroloji	3.838.792,44	166.458,88	---	4.005.251,33
22	Nükleer Tıp	6.549.766,18	292.861,41	---	6.842.627,59
23	Ortopedi	14.142.560,84	543.151,34	2.589.193,32	17.274.905,49
24	Plastik Cer.	4.689.078,78	169.345,30	1.216.177,23	6.074.601,31
25	Radyasyon On.	6.049.668,46	271.046,82	---	6.320.715,28
26	Psikiyatri	2.015.636,74	89.173,14	---	2.104.809,88
27	Tıbbi Gentik	3.063.302,59	137.264,44	---	3.200.567,02
28	Üroloji	5.992.503,21	228.152,93	1.133.025,59	7.353.681,73
	TOPLAM	185.005.247,24	7.079.841,55	21.439.602,30	213.524.691,09

Hastanede belirlenen 6 adet yardımcı üretim maliyet merkezinin gelirleri ameliyathane geliri için ameliyat sayısı, diğerleri için poliklinik muayene sayısı dağıtım anahtarı olarak belirlenerek dağıtılmış ve elde edilen veriler çizelge 12’de verilmiştir.

Çizelge 12’de yardımcı üretim maliyet merkezlerinden yapılan dağıtımlar sonucu en yüksek payları sırasıyla Kulak burun boğaz, ortopedi, ve kadın doğum poliklinikleri almıştır.

İkinci dağıtımın ikinci aşamasında yardımcı üretim maliyet merkezlerinde biriken giderler dağıtılmıştır. Dağıtımlarda yine gelir dağıtımında kullanılan dağıtım anahtarları kullanılmıştır. Giderlerin dağıtımı sonucu oluşan veriler çizelge 13’te verilmiştir.

Çizelge 13. Esas Üretim Maliyet Merkezleri İkinci Dağıtım Sonrası Giderler Tablosu

Table 13. Main Production Cost Centers Second Post-Distribution Expenses Table

Hastanede Esas Üretim Maliyet Merkezleri Gider Toplamı					
S.N	Bölümler	Bölüm Giderleri	Birinci Dağ. Giderler	İkinci Dağ. Giderler	Toplam
1	Acil Tıp	9.226.830,45	1.360.525,49	1.340.906,53	11.928.262,47
2	Adli Tıp	832.816,59	184.885,61	93.710,02	1.111.412,22
3	Aile Hekim	1.052.525,08	270.411,08	118.432,01	1.441.368,17
4	Anestezi	15.048.553,97	3.461.779,93	1.706.792,13	20.217.126,03
5	Beyin Sinir Cer	2.749.809,42	514.861,28	732.635,24	3.997.305,94
6	Çocuk Cer	3.532.996,29	611.969,13	858.197,79	5.003.163,21
7	Çocuk Sağ. Hst	13.818.176,60	2.244.155,81	1.554.846,01	17.617.178,42
8	Dermatoloji	4.289.552,80	784.839,14	555.209,95	5.629.601,89
9	Diyet	68.975,14	4.593,17	7.761,21	81.329,52
10	Enfeksiyon Hst	2.511.858,54	476.760,16	282.638,83	3.271.257,53
11	Fizik Tedavi	3.934.354,14	757.514,63	442.700,58	5.134.569,35
12	Genel Cer.	4.503.309,31	684.990,66	1.116.145,04	6.304.445,01
13	Göğüs Cerrahisi	800.781,47	127.314,88	343.940,22	1.272.036,57
14	Göğüs Hast.	3.893.739,24	691.191,51	438.130,52	5.023.061,27
15	Göz Hast.	8.360.300,67	1.423.719,15	1.752.054,71	11.536.074,53
16	İç Hast.	18.615.967,19	3.454.891,35	2.390.760,85	24.461.619,39
17	Kadın Hst. Doğ	9.681.195,36	1.545.229,78	1.882.886,25	13.109.311,40
18	Kalp Damar Cer	4.429.492,00	803.775,76	1.034.069,76	6.267.337,51
19	Kardiyoloji	4.899.175,22	802.938,12	551.263,98	6.253.377,33
20	K.B.B.	4.972.153,74	836.148,98	1.979.134,24	7.787.436,96
21	Nöroloji	4.542.960,16	732.360,76	511.182,02	5.786.502,95
22	Nükleer Tıp	2.278.292,12	448.486,86	256.357,51	2.983.136,49

23	Ortopedi	5.383.319,55	809.129,06	1.545.960,79	7.738.409,40
24	Plastik Cerrahi	2.180.910,71	422.604,17	687.033,36	3.290.548,24
25	Radyasyon Onk	1.173.083,35	245.762,96	131.997,44	1.550.843,75
26	Psikiyatri	4.859.284,08	1.052.342,99	546.775,36	6.458.402,43
27	Tıbbi Genetik	1.392.431,48	270.602,45	156.678,89	1.819.712,81
28	Üroloji	3.944.447,85	681.468,94	855.274,66	5.481.191,45
	TOPLAM	142.977.292,54	25.705.253,81	23.873.475,91	192.556.022,26

Çizelge 13'te esas üretim maliyet merkezlerinin giderleri ile birinci ve ikinci dağıtımlardan yüklenen giderler yer almaktadır. Bu giderler aynı zamanda esas üretim maliyet merkezlerinin toplam giderlerini oluşturmaktadır. Giderlerin dağıtımı çizelge 12'de olduğu gibi yardımcı üretim maliyet merkezlerinden ameliyathane için ameliyat sayıları diğer yardımcı üretim maliyet merkezlerinin gider dağıtımında poliklinik muayene sayıları dağıtım anahtarı kullanılarak yapılmıştır.

Dağıtımlar sonunda en yüksek giderin olduğu bölümler sırayla iç hastalıklar, anestezi, çocuk sağlığı ve hastalıkları olurken en az giderlerin olduğu bölümler sırayla diyet, adli tıp ve göğüs cerrahisi olmuştur. Yine hastanenin diyet bölümü için uyguladığı uygulama gereği diyet bölümünün gelirlerde olduğu gibi giderlerde de verilerin gerçeği yansıtmadığı söylenebilir.

Esas üretim maliyet merkezlerinin hem sunmuş oldukları hizmetlerdeki direkt giderler hem de diğer birimlerden dağıtımlarla gelen toplam giderlerle oluşan toplam maliyetler esas alınarak üçüncü ve son aşamada bölümler için birim maliyetlerin hesaplanması amaçlanmıştır. Fakat çalışma süreçlerinde tespit edilen bazı durumlar sebebiyle hesaplanacak birim maliyetlerin yanıltıcı olabileceği düşünülmüş bu sebeple bölümler düzeyinde maliyet analizi ile yetinilmiştir. Birim maliyetlerin hesaplanmasından vazgeçilmesine ve sonuçların yanıltıcı olabileceği düşüncesine sebep olan hastaneye ait engeller şu şekilde sıralanabilir;

- Hastaneye gelen her hasta için standart bir sağlık hizmeti verilmemesi,
- Bazı hastaların sürekli takibinin gerekli olması,
- Hastaların laboratuvarlardan almış olduğu tetkik ve tahlillerin çok farklı olması,
- Bazı hastaların tedavisinin cerrahi operasyon gerektirmesi,
- Cerrahi operasyonların maliyet ve fiyatlarının farklı olması,
- Cerrahi operasyon sonrası hastanede kalış süresinin farklı olması,
- Bölümler arası hasta sevk zincirinin hastadan hastaya değişmesi.

Uygulanan basit dağıtım yöntemi sonrasında hastanenin esas üretim maliyet merkezlerinde oluşan kar zarar durumu çizelge 14'te verilmiştir.

Çizelge 14. Hastane Bölümleri Kar Zarar Durum Tablosu
Table 14. Hospital Departments Profit and Loss Statement

Hastanede Esas Maliyet Üretim Merkezlerinde Oluşan Gelirler				
SN	Bölümler	Gelirler Toplam	Giderler Toplam	Kar/Zarar Durumu
1	Acil Tıp	19.928.396,44	11.928.262,47	8.000.133,98
2	Adli Tıp	110.658,47	1.111.412,22	- 1.000.753,75
3	Aile Hekimliği	66.058,29	1.441.368,17	- 1.375.309,88
4	Anestezi	10.335.318,85	20.217.126,03	- 9.881.807,18
5	Beyin Sinir Cerrahisi	4.788.365,96	3.997.305,94	791.060,02
6	Çocuk Cerrahisi	3.518.394,62	5.003.163,21	- 1.484.768,59
7	Çocuk Sağ. ve Hast	12.334.200,57	17.617.178,42	- 5.282.977,85
8	Dermatoloji	2.997.868,03	5.629.601,89	- 2.631.733,86
9	Diyet	- 592,61	81.329,52	- 81.922,13
10	Enfeksiyon Hastalık	2.454.429,63	3.271.257,53	- 816.827,90
11	Fizik Tedavi	2.650.475,14	5.134.569,35	- 2.484.094,21
12	Genel Cerrahi	9.978.738,96	6.304.445,01	3.674.293,95
13	Göğüs Cerrahisi	1.800.460,57	1.272.036,57	528.423,99
14	Göğüs Hastalıkları	4.143.354,63	5.023.061,27	- 879.706,64
15	Göz Hastalıkları	9.285.426,42	11.536.074,53	- 2.250.648,11
16	İç Hastalıkları	39.940.869,77	24.461.619,39	15.479.250,39
17	Kadın Hast. Doğum	10.876.933,28	13.109.311,40	- 2.232.378,12
18	Kalp ve Damar Cer	8.770.413,09	6.267.337,51	2.503.075,58
19	Kardiyoloji	5.700.925,06	6.253.377,33	- 552.452,26
20	K.B.B.	10.666.836,28	7.787.436,96	2.879.399,32

21	Nöroloji	4.005.251,33	5.786.502,95	- 1.781.251,62
22	Nükleer Tıp	6.842.627,59	2.983.136,49	3.859.491,10
23	Ortopedi	17.274.905,49	7.738.409,40	9.536.496,09
24	Plastik Cerrahi	6.074.601,31	3.290.548,24	2.784.053,07
25	Radyasyon Onk.	6.320.715,28	1.550.843,75	4.769.871,52
26	Psikiyatri	2.104.809,88	6.458.402,43	- 4.353.592,55
27	Tıbbi Genetik	3.200.567,02	1.819.712,81	1.380.854,21
28	Üroloji	7.353.681,73	5.481.191,45	1.872.490,28
	TOPLAM	213.524.691,08	192.556.022,26	20.968.668,83

Çizelge 14'deki kar zarar tablosu çizelge 12'deki gelirler toplamı ve çizelge 13'teki giderler toplamından oluşmaktadır. Çizelge 14'te hastanedeki toplam 28 adet esas üretim maliyet merkezinin dönemi 20.968.668,83 TL'lik karla kapattığı görülmektedir.

Hastanede bulunan 28 adet esas üretim maliyet merkezinden 15'i zarar, 13'ü kar etmiştir. Zarar eden bölüm fazla olmasına karşın hastane faaliyet yılını karla sonlandırmıştır.

Hastane esas üretim maliyet merkezlerinden 15.479.250 TL'lik kara sahip iç hastalıkları bölümü hastanenin en karlı bölümü olmuştur. İç hastalıkları bölümünü 9.536.496 TL'lik karla ortopedi bölümü, 8.000.133 TL'lik karla acil tıp bölümü takip etmiştir. Esas üretim maliyet merkezlerinden zarar eden 15 bölüm içerisinde zararın en çok olduğu bölüm 9.881.807 TL ile anestezi bölümü olmuştur. Bu bölümü 5.282.977 TL'lik zararlar çocuk sağlığı ve hastalıkları, 4.353.592 TL ile psikiyatri bölümü takip etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Hastanelerin temel gelirleri tıbbi birimlerde verilen sağlık hizmeti karşılığında alınan ücretlerden oluşmaktadır. Bu gelirlerin yanı sıra hastanelerin; eczane gelirleri, eğitim gelirleri, gecikme zamları ve faiz gelirleri, yardım ve bağışlardan oluşan gelirleri de bulunmaktadır. Hastanelerin giderleri ise personele ödenen ücretler, döner sermaye ödemeleri, tıbbi cihaz ve malzeme alımı, elektrik, su, doğalgaz ve yakıt giderleri, vergiler, harçlar, cezalar vb. ödemelerden oluşmaktadır.

Türkiye'de kamu ve özel statülü hastane sayılarında son yıllarda önemli artışlar yaşanmıştır. Artan hastane sayılarıyla birlikte güçleşen rekabet koşulları hastane yönetimlerini en kaliteli sağlık hizmetini en uygun fiyata sunabilmenin yolunu araştırmaya zorlamıştır. Hastane yönetimleri için en uygun fiyatı belirlemenin yolu ise etkin bir maliyet kontrol yönetiminden geçmektedir.

Hastanelerin büyük ve karmaşık yapıları gereği işleyişine en uygun etkin bir maliyet kontrol yönetimi mutlaka oluşturulmalıdır. Maliyetlerin hesaplanması ve yapılacak maliyet analizleri ile; üretilen hizmetin birim fiyatını belirleme, giderleri kontrol altında tutma, kaynakları etkin ve verimli kullanma, rekabet avantajı yakalama, karlılık denetimi, zararın önüne geçebilme ve maliyetleri mümkün olduğunca azaltma konusunda hastaneler avantaj elde edebilir. Bunların yanı sıra hastane yöneticilerine hastane faaliyetlerinin finansal denetimi, diğer hastanelerle karşılaştırma yapma ve doğru kararlar alma konusunda etkin bir özerk yönetim imkanı sağlayabilir.

Bu çalışmada bir kamu hastanesinin tüm bölümlerine ait veriler kullanıldığı için literatürdeki diğer çalışmalardan pozitif yönde ayrıştığı düşünülmektedir. Zira ister üretim ister hizmet işletmesi olsun işletmenin sadece belirli bir kısmına ait verilerle yapılacak maliyet analizi ne şirket ne sektör hakkında bir öngörü oluşturmaz. Literatürde sağlık kurumlarında maliyet analizi üzerine birçok çalışma bulunmaktadır ancak, genel olarak bu çalışmalar hastanelerin bazı bölümleri özelinde kalmıştır. Oysaki; hastane yönetiminin verilerini paylaşmayı kabul ettiği bölümü karlı bir bölüm olabilir ancak hastane genel faaliyetlerinde zarar ediyor olabilir ya da tersi durum da geçerli olabilir. Bu olasılıklar her zaman mümkün olabileceği için hastane maliyetleri üzerine yapılan araştırmaların hastaneyi bir bütün olarak kapsaması önem arz etmektedir.

Hastanelerin tüm bölümlerini kapsayan maliyet analizleri yapılmasında hastane yönetimlerine de sorumluluk düşmektedir. Zira hastanelerden veri elde etmek çok güçtür. Maliyetle ilgili veriler çalışanlar tarafından sorumluluğu olduğu düşünüldüğünden, devlet memuru olmanın sakıncalarından ya da olumsuz durumların öğrenilmesinden çekinildiği için paylaşılmak istenmiyor olabilir. Yapılan bu çalışmada da hem veriler çok zor elde edilmiş hem de verilerin çok farklı birimlerde takip edildiği görülmüştür. Örneğin; sözleşmeli personel verileri döner sermaye işletmesi müdürlüğünde, hekimler haricindeki kadrolu sağlık personeli verileri başhekimlik biriminde, hekimlere ait veriler tıp fakültesi sekreterliğinde, güvenlik personeline ait veriler genel sekreterlik biriminde tutulmakta, hasta ve tedavi verileri hizmet alımı yoluyla bir bilişim firması tarafından takip edilmekte, demirbaş cihazlar ve amortisman işlemleri strateji daire başkanlığı tarafından takip edilmektedir. Durum böyle olunca farklı maliyet yöntemleri kullanılamamakta, verilerin bazılarını ulaşılamamakta ve maliyet merkezlerini belirlemek güçleşmektedir.

Bu çalışmada da görüleceği üzere hastanenin bazı bölümleri faaliyetleri sonucunda zarar etmiştir. Eğer hastane bir bütün olarak değil de zarar eden herhangi bir bölüm özelinde analizler yapılmış olsaydı hastanenin zararlı olduğu düşünülebilirdi ancak hastane genel faaliyetlerinde kar eden bir hastanedir. Bu husus göz önünde bulundurulduğunda

hastaneler üzerine yapılan maliyet analiz çalışmaları bölüm bazında kaldığında hem hastane yönetimlerini alacağı kararlarda hem de kamu otoritesi tarafından belirlenecek tedavi ve ilaç fiyatlarında yanıltıcı olabilir. Bunun sonucunda hem hastane yönetimi hem de kamu bütçesi zarara uğrayabilir. Ayrıca hastaneyi bir bütün olarak ele alan maliyet analizlerinde hastane yönetimi faaliyet süreçlerinde iyileştirme yapma imkanı bulur. Yine bu veriler sağlık çalışanlarının motivasyonunu artırmak için de kullanılabilir.

Çalışmada Özkan (2003) ve Kısakürek'in (2010) çalışmaları referans alınarak literatürde yer alan önceki çalışmalardan farklı olarak hastanedeki birimler "geliri olan bölümler" ve "geliri olmayan bölümler" şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Geliri olan bölümler 28 esas ve 6 yardımcı üretim maliyet merkezi olarak toplam 34 farklı bölüm; geliri olmayan bölümler ise gelir getirmeyen ancak sağlık hizmetinin aksamadan devamı için gerekli olan destek hizmeti niteliğindeki 20 farklı bölüm olarak belirlenmiştir.

Hastane yönetiminden alınan verilerde, hastanedeki hasta kayıt ve takip sistemindeki uygulama sebebiyle diyet ve parazitoloji bölümlerine ait elde edilen veriler maliyet analizleri için yeterli olmamıştır. Yeterli istatistiki bilginin oluşmamasına; diyet bölümünde, bu bölüme hastanın doğrudan gelme imkanı olmaması, sevkle başka bölümden gelmesi ve verilerin ilk giriş yaptığı polikliniğe işlenmesi, parazitoloji bölümünde ise bu bölüme ait tetkik ve analizlerin dışarıdan hizmet alım yöntemi ile yapılması sebep olarak gösterilebilir. Bu sebeple çalışmanın başında bu bölümlere ait gelir ve gider verileri bulunmamakta iken gider dağıtımlarından aldıkları paylar ile gelir ve gider bilgileri oluşmuştur.

Bu çalışmada hastaneden alınan veriler istenen detaya sahip olmadığı için giderlerin dağıtımında basit dağıtım yöntemi seçilmiştir.

Hastaneden alınan verilerde hastanenin gelirleri 213.524.691,08 TL, giderleri 192.556.022,26 TL ve karı 20.968.668,83 TL'dir. Basit dağıtım yöntemi uygulandıktan sonra hastanedeki 28 esas üretim maliyet merkezinden 13 bölüm kar ederken 15 bölüm zarar etmiştir. Bölümlerin yaridan fazlası zarar etmiş olsa da hastane faaliyet yılını karla kapatmıştır.

Hastane giderlerinin en büyük kısmı personel maaşlarından, maaşlar içerisindeki en büyük kısım da akademik personele ödenen maaşlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla zarar eden bölümlerde kontrol edilebilir maaş ödemeleri üzerinde hastane yönetimi tedbirler alabilir.

Hastaneye hem kar hem de gelir olarak en yüksek katkısı sağlayan bölüm iç hastalıkları bölümü olmuştur. Bu duruma iç hastalıkları bölümüne ait endokronoloji, gastroenteroloji gibi birçok alt bilim dalının gelir ve karlarının bu bölüm altında birleştirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. İç hastalıkları bölümünü gelir ve kar sıralamasında ortopedi ve acil tıp bölümleri takip etmiştir.

Hastanede en çok zararın olduğu ilk üç bölüm sırasıyla; anestezi, çocuk sağlığı ve hastalıkları ve psikiyatri bölümleri olmuştur.

Hastanede zarar eden bölümler için yapılan görüşmelerde her ne kadar zarar etmelerinde en önemli sebebin devlet tarafından belirlenen ücretler olduğu ifade edilse de zarar eden bölümler farklı açılardan hastane yönetimi tarafından araştırılabilir, örneğin göz hastalıkları ve çocuk sağlığı ve hastalıkları bölümlerinde muayene sayıları yüksek olmasına rağmen neden zarar ettiği konusu hastane yönetimince araştırılabilir. Ayrıca yatan hasta sayısının sadece adet olarak değil süre olarak da istatistiklere işlenmesi maliyet hesabı açısından faydalı olacaktır. Çalışmadaki hastanede tıbbi uygulamalar adı altında birden çok bölümün verdiği sağlık hizmeti gelirlerinin birleştirilmesi maliyetler için olumsuz bir durumdur. Bunun yerine burada biriken gelirlerin bölümlerin sunmuş olduğu sağlık hizmeti benzer dahi olsa ilgili bölümlerin gelirine işlenmesi daha yerinde olacaktır.

Araştırma yapılan üniversite hastanesinden elde edilen veriler doğrultusunda hastane yönetiminin hastaneyi gelir ve gider açısından bir bütün olarak ele aldığı, bölüm özelinde zarara odaklanılmadığı, zarar eden bölümler için sosyal devlet anlayışı gereği müdahale edilmediği görülmektedir. Diyet ve parazitoloji bölümünde yapılan uygulama, tıbbi uygulamalar adı altında farklı bölümlere ait bazı tedavi verilerinin birleştirilmesi, ameliyathane sürelerinin tutulmaması vb. uygulamalar maliyet odaklı gelir gider takibi yapılmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum hastaneler için dezavantaj oluşturacak bir durumdur.

Hastanelerden her hastanın yararlanma düzeyi aynı değildir. Kimi hastalar basit bir tahlil ile hastaneden ayrılırken özellikle cerrahi operasyon geçiren kimi hastaların tedavisi günler hatta aylar sürmektedir. Dolayısıyla birim maliyetler hesaplanırken bu durumlar detaylı takip edilmelidir. Çalışmaya esas hastanede maliyet analizine uygun veriler takip edilmediği için birim maliyetler hesaplanamamış, maliyet analizi bölüm düzeyinde kalmıştır. Halbuki rekabetin iyice arttığı günümüzde isabetli bir fiyat politikası belirleyebilmek ancak maliyetlerin gerçeğe uygun hesaplanması ile mümkündür. Ayrıca zarar eden bölümler için gerekli tedbirler de bu sayede alınabilir. Bu bağlamda hastanelerin maliyetleri daha etkin takip edebilmesi ve gerçeğe uygun maliyet analizleri yapabilmesi için hastane bünyesinde bir maliyet takip merkezi kurulması, burada alanında uzman personel istihdam edilmesi, maliyete ait verilerin buradan takip edilmesini sağlayacak yazılımların geliştirilmesi veya satın alınması hastanelere önemli katkılar sağlayacaktır. Bu sayede gelir ve giderlerin bölüm özelinde takip edilmesi, kaynakların etkin ve verimli kullanılması, sağlıklı bir maliyet kar analizi ve istikrarlı bir fiyat politikası belirlenmesi hastane yönetimleri için kolaylaşacaktır.

Hastaneler büyük ve karmaşık organizasyonel yapılardır. Dolayısıyla en kaliteli hizmeti en uygun fiyattan sunabilmek için etkin bir maliyet yönetim sistemine sahip olmaları gerekir. Bunun için verilerin düzenli tutulması, maliyet analizlerine

olanak sağlayan yazılımların temin edilmesi, sadece maliyet takibi üzerine birimlerin oluşturulması önemlidir. Ayrıca sağlık kurumları kendilerine fayda sağlayacak araştırmacılarla verileri paylaşma konusunda işbirliği içerisinde olmalıdır. Bu sayede hastane sadece bazı bölümler özelinde değil bir bütün olarak maliyetler açısından farklı yöntemlerle analiz edilebilir, hem hastane yönetimine hem kamu otoritesine faydalı bilgiler üretebilir. Bu bağlamda sağlık kurumlarında maliyet analizi üzerine araştırmacıların hastanelerin tüm bölümlerini kapsayan araştırmalar yapması önemlidir.

Extended Abstract

Healthcare services, as in the rest of the world, are provided in Türkiye by hospitals operating in this field. Hospitals are classified as service-producing enterprises. The output of activities conducted in hospitals is healthcare services. Unlike goods, services are intangible, cannot be stored, are produced and consumed simultaneously, vary in quality, and require customer involvement in the production process. Due to these characteristics of service production, it necessitates a unique cost accounting system.

Hospitals also possess a distinct characteristic that requires emphasis from a management perspective. In Türkiye, hospitals are led by a physician known as the "Chief Physician." For administrative matters, the hospital administrator serves as the Chief Administrator of the Hospital.

Various activities are conducted in hospitals. Some of these include medical functions, such as preventive, therapeutic, and rehabilitative healthcare services; research and development functions aimed at investigating diseases and advancing treatment methods; educational functions for both patients and staff; financial functions for managing monetary matters; technical functions necessary for the seamless delivery of services; social service functions for informing patients before or after healthcare service provision; and administrative functions for management activities.

In Türkiye, hospitals are classified into eight categories based on ownership, type of treatment, size, educational purpose, accreditation status, level of care, and function. Healthcare services provided in these institutions are administered within medical units, comprising outpatient clinics, inpatient wards, emergency services, laboratory services, and auxiliary service units.

The fundamental revenues of hospitals are derived from fees charged for services rendered by medical units. These fees primarily comprise payments from social security institutions for healthcare services provided to patients and contributions collected from patients. Apart from these revenues, there are also pharmacy revenues, educational revenues, late fees, and interest revenues, as well as revenues from aid and donations.

In Türkiye, the fees for healthcare services are determined according to a tariff set by the government. Therefore, especially in public hospitals, losses sometimes occur, and hospital authorities attribute this to the fact that the applied price tariffs do not cover the costs.

The expenses of hospitals consist of salaries paid to personnel, revolving fund payments, procurement of medical equipment and supplies, electricity, water, natural gas, fuel expenses, taxes, fees, fines, etc.

In the increasingly competitive conditions of hospitals, establishing an effective cost control system and keeping costs under control is crucial. In this regard, hospitals that provide services need to select the most suitable cost control system according to their structures, sizes, and areas of operation. When establishing a cost system in a hospital, it is necessary to classify the expenses according to their types. After expense classification, the most suitable cost calculation methods for the hospital should be selected. Once the cost calculation methods are determined, the next step is to identify the main and auxiliary production cost centers in the hospital.

In this study, a cost analysis was performed by considering the hospital as a whole entity. As a result, challenges such as data unavailability and confidentiality concerns were encountered, hindering the completion of a comprehensive cost analysis. However, limited data relevant to the hospital's cost analysis were still gathered. Due to impediments in hospital data accessibility, the direct method, one of the cost allocation methods from traditional costing techniques was adopted as the most suitable method for cost analysis in this research. Differing from previous studies on hospital cost analysis, departments were categorized into revenue-generating and non-revenue-generating sectors. Revenue-generating departments were identified as 28 primary and 6 ancillary production centers, while non-revenue-generating departments were delineated as 20 units. The objectives of this study were:

- Formation of hospital cost centers

- Conducting cost analysis for the hospital overall and on a departmental basis

- Determination of fixed and variable costs of the hospital

- Identification of departmental revenues and expenditures of the hospital to perform profit and loss analysis.

Hospital revenues amount to 213,524,275.26 TL, while expenditures total 192,556,022.26 TL. Out of the total 28 primary production cost centers designated in the hospital, 13 departments have generated profit, whereas 15 departments have incurred losses. Despite a higher number of loss-making departments, the hospital managed to end the year with a profit.

The bulk of the hospital's revenue comes from outpatient clinic services, while a substantial portion of expenditures is allocated to salary payments. Some departmental revenue, expenditure, and profit-loss situations in the hospital are as follows:

The top three revenue-generating departments in the hospital are Internal Medicine, Orthopedics, and Emergency Medicine, respectively.

The top three expenditure departments in the hospital are Internal Medicine, Anesthesiology, and Obstetrics and Gynecology, respectively.

The top three most profitable departments in the hospital are Internal Medicine, Orthopedics, and Emergency Medicine. Additionally, these departments are also the top three revenue-generating departments in the hospital.

The top three departments with the highest losses in the hospital are Anesthesiology, Pediatrics, and Psychiatry, respectively.

In the research conducted on hospitals within the scope of this study and in other studies in this field, it has been observed that hospital administrations tend to perceive the hospital as a whole entity and do not pay much attention to departmental profit-loss situations. Likewise, they also approach cost analyses of hospitals by examining them as a whole entity. Departmental cost analysis is not a widely practiced method in hospitals. This can be attributed to the fact that data in hospitals are maintained in various units, there is no separate cost accounting center, and the focus is on the overall profit-loss situation. Difficulties in data collection also apply to researchers, leading studies to focus on specific departments. However, in today's highly competitive environment, hospital management needs to know how much each department contributes to the hospital's profit. It is crucial to be aware of the profit-loss situation of departments for making managerial decisions aimed at implementing measures for departments with low contributions and further enhancing high-contributing departments.

In this study, the significance of departmental cost analysis, a less common method due to the challenges of obtaining data from hospitals, has been highlighted. The importance of departmental cost analysis has been emphasized by conducting separate cost analyses for all outpatient clinics, which are primary production cost centers in the hospital, followed by a comprehensive cost analysis of the hospital as a whole. There are very few studies in the literature where cost analysis of all departments of a hospital has been conducted. Research has mostly focused on one or a few departments. This study, which utilizes comprehensive data from all departments of a public hospital and conducts cost analysis, is expected to be a valuable resource for researchers who will examine hospitals on a departmental basis, as well as for hospital managers in making decisions and developing new methods. Despite the challenges in obtaining data from hospitals, it is considered that cost analyses that evaluate the hospital as a whole, rather than specific departments of large organizational structures, will contribute more to this field.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: HK (%60), MMK (%40) Veri Toplanması: HK (%60), MMK (%40) Veri Analizi: HK (%60), MMK (%40) Makalenin Yazımı: HK (%60), MMK (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: HK (%60), MMK (%40)	Author Contributions	Research Design: HK (%60), MMK (%40) Data Collection: HK (%60), MMK (%40) Data Analysis: HK (%60), MMK (%40) Writing the Article: HK (%60), MMK (%40) Article Submission and Revision: HK (%60), MMK (%40)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

- Akdoğan, N., (2014). "Maliyet Muhasebesi", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Alataş, A., (2022). "Sağlık İşletmelerinde Kaynak Tüketim Muhasebesi Modeli", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Programı, Doktora Tezi, Manisa.

- Al-Wali, A.A.M., (2019). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Hastane İşletmesinde Bir Uygulama. (Yayın No: 568455), [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi].
- Biçer, E. B. (2018), "Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi", Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No:2134 Eskişehir. (Bölüm 1)
- Büyükmirza, H. K., 2011. "Maliyet ve Yönetim Muhasebesi", Gazi Kitabevi, 11. Baskı, Ankara.
- Cremonesi, P., Di Bella, E., & Montefiori, M. (2010). "Cost analysis of emergency department", Journal of preventive medicine and hygiene, 51(4).
- Dalgali, B., & Gürses, İ. (2018). Merhametin sağlık hizmetlerindeki yeri ve önemi. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 181-204. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.426996>
- Elif, A., Önder, N. T., Kayalı, S., Keskin, Z. & Yiğit, Ö. (2015). Kamu hastanelerinde branş bazında hasta başı maliyet analizi (İstanbul eğitim ve araştırma hastanesi örneği). Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 2 (1), 40-52. <https://dergipark.org.tr/pub/sagakaderg/issue/46752/586402>
- Finkler, S. A. (1994). "Essentials of Cost Accounting for Health Care Organizations", An Aspen Publication, Aspen Publishers Inc, Gaithersburg, Maryland.
- Keleş, D. (2021). Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1), 1-11.
- Kısakürek, M.M. (2010). "Hastane İşletmelerinde Bölüm Maliyet Analizi: Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Bir Uygulama", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 3, SAYFA
- Kocabıyık, İ., (2008). "Sağlık Kuruluşlarında Faaliyet Maliyetlerinin Saptanması ve Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kocabıyık, İ., (2008). "Sağlık Kuruluşlarında Faaliyet Maliyetlerinin Saptanması ve Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kürkçü, Ö. (2015). Hastane İşletmelerinde Maliyet Hesaplamaları, Muhasebesi, Karşılaşılan Sorunlar ve Uygulama. (Yayın No: 381271) [Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi].
- Larsen, E. R. (1988). "Systems Support Cost Accounting and Quality Of Care", Healthcare Financial Management; 42, 2; ABI/INFORM Global ss. 86-88.
- Macario, A., Vitez, T. S., Dunn, B., & McDonald, T. (1995). "Where are the costs in perioperative care?: Analysis of hospital costs and charges for inpatient surgical care", The Journal of the American Society of Anesthesiologists, 83(6), 1138-1144.
- Özkan, A. (2003). "Hastane İşletmelerinde Maliyetleme Yaklaşımları", Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi Cilt 22, Sayı 2, s. 113-130.
- Özkan, O. ve Ağırbaş, İ. (2015). Hastane Poliklinik Birim Maliyet Analizi Ve Örnek Bir Uygulama. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (2), 0-0.
- Özkan O., Kutlu G., Aydın, J. C., Aydemir, İ., Ağırbaş, İ., (2014) "Hastanelerde Maliyet Analizi ve Örnek Bir Uygulama" 8. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi" 10-12 ,Girne/K.K.T.C
- Sarı, P., (2007). "Kamu ve özel sektör hastanelerinin değişim ve gelişim sürecinde orta düzey yöneticilerin üstlendikleri rollerin incelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sarp, N. (2018). "Sağlık Kurumları Yönetimi 1", Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Yayın No:2346 (Bölüm 2), Eskişehir.
- Shepard D. S., Hodgkin D., Anthony Y. E., (2000). "Analysis of Hospitals Costs: A Manuel For Managers", Institute for Health Policy Heller Graduate School, Brandeis University, Waltham, MA, USA, World Health Organization Report, Genova
- Schultz, R., & Johnson, A.R. (2003). Managament of Hospitals and healt services. Washington DC.: Beard Books.
- Soylular, B., Ve Ağırbaş, İ., (2016). "Hastanelerde Maliyet Analizi ve İkinci Basamak Bir Hastanede Birim Maliyet Hesaplanması", Gülhane Tıp Dergisi, Sayı:58 ss:266-271
- Şener, Z., (2018). "Sağlık İşletmeciliğinde Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Sisteminin Oluşturulması: Bir Hastane Uygulaması", Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Tatar, F. (2020). Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi Ve Bir Uygulama. (Yayın No: 648997), [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü], <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Teker, C., Çavmak, D., Yıldırım, B. & Avcı, H. (2019). Sağlık İşletmelerinde Birim Maliyetleme: Bir Özel Hastane Erişkin Yoğun Bakım Ünitesi Uygulaması. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22 (1), 97-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/43867/539717>
- 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunu
- Sağlık Bakanlığı'nın 18 Mart 2020 tarihli "Hastane Afet ve Acil Durum Planları Uygulama Yönetmeliği"
- Sağlık Bakanlığı'nın 15 Mayıs 2017 tarihli "Sağlık Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Hakkında Yönetmelik"
- Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği (2021)

Adaptive Market Hypothesis in BRICS-T Countries: Dynamic Effects of Geopolitical Risks and Market Predictability

Cengizhan Karaca^{1,*}

¹Social Sciences Vocational School, Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 12/12/2024

Accepted: 13/02/2025

JEL Codes: G14, G15, D81

ABSTRACT

This study aims to reveal the time-varying dynamics of market efficiency by analyzing the financial markets of BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) within the framework of the Adaptive Market Hypothesis (AMH). Using monthly stock market index data for the period November 1997 - November 2024, the APH is tested with the Generalized Spectral (GS) test, Automatic Portmanteau (AQ) test, and Wild-Bootstrap Automatic Variance Ratio (WBAVR) test. To examine time-dependent adaptive behavior, we apply the sliding windows technique to test whether APH exhibits adaptive market characteristics across different periods. Furthermore, the impact of geopolitical risks on market predictability is analyzed using Kernel Regularized Least Squares (KRLS), a machine learning-based method capable of performing nonlinear modeling. According to the findings, no country is found to exhibit adaptive market characteristics across all periods. However, using the rolling window method, Brazil and Russia exhibited strong adaptive market characteristics between 2008 and 2011; India was very limited in 2006, China was strong in 2014 and 2015, and Turkey was very limited in 2003, 2007, and 2011 and was strong in 2023 and 2024. South Africa does not exhibit adaptive market characteristics in any period. Additionally, KRLS non-dynamic results reveal that geopolitical risks increase the predictability of Brazil's stock market, whereas they decrease the predictability of all other countries' stock markets. In this study, the KRLS dynamic results and the marginal effects of geopolitical risks on the stock markets of countries are revealed, and policy recommendations are proposed according to these findings.

Keywords: Adaptive Market Hypothesis, BRICS – T Countries, Variance-Ratio Tests, KRLS Machine Learning

BRICS-T Ülkelerinde Adaptif Piyasa Hipotezi: Jeopolitik Risklerin Dinamik Etkileri ve Piyasa Tahmin Edilebilirliği

Süreç

Geliş: 12/12/2024

Kabul: 13/02/2025

Jel Kodları: G14, G15, D81

ÖZET

Bu çalışma, BRICS-T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) finansal piyasalarını, Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çerçevesinde analiz ederek piyasa etkinliğinin zamanla değişen dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kasım 1997 - Kasım 2024 dönemine ait aylık borsa endeksi verileri kullanılarak APH, Genelleştirilmiş Spektral (GS) testi, Otomatik Portmanteau (AQ) testi ve Wild-Bootstrap Otomatik Varyans Oranı (WBAVR) testi ile sınanmıştır. Zamana bağlı adaptif davranışları incelemek için kayan pencereler tekniği uygulanmış ve APH'nin farklı dönemlerdeki adaptif piyasa özelliği sergileyip sergilemediği test edilmiştir. Ayrıca, jeopolitik risklerin piyasaların tahmin edilebilirliği üzerindeki etkileri doğrusal olmayan modelleme yapabilen ve makine öğrenimine dayalı bir yöntem olan KRLS (Kernel Regularized Least Squares) ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, tüm dönemler baz alındığında hiçbir ülkenin adaptif piyasa özelliği göstermediği tespit edilmiştir. Ancak, kayan pencereler yöntemiyle ele alındığında Brezilya ve Rusya 2008-2011 arasında güçlü, Hindistan 2006'da çok sınırlı, Çin 2014 ve 2015'te güçlü, Türkiye 2003, 2007, 2011'de çok sınırlı; 2023 ve 2024'te güçlü adaptif piyasa özelliği sergilemiştir. Güney Afrika'nın hiçbir dönemde adaptif piyasa özelliği sergilemediği görülmektedir. Ayrıca, KRLS dinamik olmayan sonuçları, Jeopolitik risklerin Brezilya borsası tahmin edilebilirliğini artırdığını, diğer tüm ülkelerin borsa tahmin edilebilirliğini azalttığını ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada, KRLS dinamik sonuçları ile jeopolitik risklerin marjinal etkilerinin ülke borsaları üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmakta ve bu sonuçlara göre politika önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adaptif Piyasa Hipotezi, BRICS – T ülkeleri, Varyans Oran Testleri, KRLS Makine Öğrenimi

License

This work is licensed under
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License International License

Giriş

Finansal piyasalarda fiyatların mevcut tüm bilgileri tam olarak yansıttığı durumlarda piyasaların etkin olduğunu öne sürülmektedir. Ayrıca, Etkin Piyasa Hipotezi (EPH), piyasaların yeni bilgilere anında tepki verdiğini ve arbitraj fırsatlarının hızla ortadan kalktığı savunmaktadır (Fama, 1980, 1991; Malkiel & Fama, 1970). Ancak bu görüşün aksine, finansal piyasaların statik bir yapıya sahip olmadığını vurgulayarak, Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) geliştirilmiş ve piyasa etkinliğinin zaman içinde değişkenlik gösterebileceğini, bu değişkenliğin piyasa koşullarından etkilendiği öne sürülmüştür (Lo, 2004). Adaptif Piyasa Hipotezi (APH), etkinliğin durağan bir özellik olmadığını, krizler ve balonlar gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle dinamik olarak değiştiğini kabul etmektedir. Bu bağlamda, Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) yalnızca piyasa anomalilerini anlamak için değil, aynı zamanda piyasaların etkin ve etkin olmayan durumlarını zaman içinde açıklamak için kapsamlı bir teorik çerçeve sunmaktadır (López-Martín, 2023).

Adaptif Piyasa Hipotezi'nin (APH) ülke piyasaları üzerinde test edilmesi, piyasa etkinliğinin dinamik ve evrimsel doğasının anlaşılması açısından özellikle gelişmekte olan piyasalarda kritik bir öneme sahiptir. Bu hipotez, piyasa etkinliğinin zamanla ve piyasa koşullarına bağlı olarak değişebileceğini savunarak, krizler, finansal şoklar ve pandemiler gibi olağanüstü durumların piyasa davranışları üzerindeki etkilerini inceleme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, Adaptif Piyasa Hipotezi'nin (APH) test edilmesi, yatırımcıların ve portföy yöneticilerinin piyasa etkinliğindeki dalgalanmalara adapte olabilecek esnek stratejiler geliştirmesine yardımcı olurken, düzenleyici politikaların daha etkili bir şekilde tasarlanmasına da katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Adaptif Piyasa Hipotezi'nin (APH) farklı ülkelerdeki gelişmiş, gelişmekte olan ve frontier piyasalardaki farklılıkları karşılaştırmaya olanak tanıması, küresel ve yerel koşulların piyasa etkinliğini nasıl etkilediğini anlamayı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda, makroekonomik politikaların piyasa dinamikleri üzerindeki etkilerini değerlendirme imkânı sunan bu hipotez, aynı zamanda takvim anomalileri gibi piyasa anomalilerinin neden ve nasıl oluştuğunu açıklamada değerli bir çerçeve sunmaktadır. Bu noktada, özellikle gelişmekte olan piyasalarda, Adaptif Piyasa Hipotezi (AMH), piyasa dalgalanmalarını ve Jeopolitik risklerin etkisini anlamak için etkili bir çerçeve sunabilir mi? Bu bağlamda, piyasa koşullarına uyum sağlayarak etkinliği artıracak stratejiler geliştirmek mümkün müdür?

Bu soruların cevaplanması için Adaptif Piyasa Hipotezi (APH), birçok ülke borsaları ve çeşitli finansal araçlar üzerinde çok sayıda çalışma ile test edilmektedir. Örneğin, Türkiye finansal piyasaları üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, genel piyasa etkinliği, sektörel farklılıklar ve kriz dönemlerindeki adaptasyon olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır (Aytekin & Doğan, 2023; Burhan & Acar, 2021; Ertaş & Özkan, 2018; Eyüboğlu & Eyüboğlu, 2020; İçigen & Kayali, 2022; Kılıç, 2020; Mandacı vd., 2019; Özkan, 2020c, 2020a, 2020d, 2020b). Ayrıca, Asya ülkelerinden Pakistan, Hindistan ve Çin finansal piyasaları üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, piyasa etkinliğinin zamanla değişen yapısını, kriz dönemlerindeki tahmin edilebilirliği ve sektörel dinamikleri ele almıştır. Bu çalışmalar, ekonomik koşullar ve finansal şoklara adaptasyon sürecini anlamada önemli bulgular sunmaktadır (Adnan vd., 2023; Bhuyan vd., 2020; Görgel & Ege, 2024; Hiremath & Kumari, 2014; Hiremath & Narayan, 2016; Okorie & Lin, 2021; Özkan, 2021a; Saha vd., 2021.; Shahid vd., 2020; Xiong vd., 2019). Buna ilave olarak, Afrika ve Baltık ülkelerine ait finansal piyasalar da incelemeye konu olmaktadır (Aleksnevičienė vd., 2022; Kyei vd., 2023; Lekhal & Oubani, 2020, 2020; Ndubuisi & Okere, 2018; Obalade & Muzindutsi, 2020; Tweneboah vd., 2022). Bu çalışmaların yanında ABD, küresel piyasalar, kripto piyasaları ve enerji/emtia piyasalarına yönelik Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmalarına yer verilmektedir (Akbar vd., 2024; Charles vd., 2017; Chu vd., 2019; Ghazani & Ebrahimi, 2019; Karaömer & Kakilli Acaravci, 2023; Noreen vd., 2022; Santos vd., 2023; Shahid vd., 2020; Tiwari vd., 2024; Yaman & Topaloğlu, 2023; Zhang vd., 2023). Bu çalışmalar literatüre geniş bir bakış açısı sunmasına rağmen, gelişmekte olan piyasalara sahip BRICS-T ülkelerinin finansal piyasalarının Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) kapsamında sistematik bir şekilde test edildiğine dair bir çalışmaya, bildiğimiz kadarıyla henüz rastlanmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma, BRICS-T ülkeleri özelinde APH'yi test ederek literatüre özgün bir katkı sunmayı ve bu alandaki ilk kapsamlı incelemeyi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Adaptif piyasa özelliği gösteren ülke borsalarının jeopolitik riskten etkilenme düzeylerine ilişkin bir regresyon modeline rastlanmamıştır.

Bu çalışma, literatüre dört yönlü katkı sunmaktadır. İlk olarak, BRICS-T ülkeleri özelinde Adaptif Piyasa Hipotezi'ni (APH) sistematik bir şekilde test eden ilk kapsamlı araştırma olması nedeniyle, bu hipotezin gelişmekte olan piyasalardaki dinamiklerini ortaya koymaktadır. İkinci olarak, APH testinde bootstrap tabanlı yöntemler kullanılarak hem tüm dönemler boyunca piyasa davranışları ele alınmış hem de kayan pencereler tekniğiyle zamana bağlı adaptif hareketler dinamik bir yapıda analiz edilmiştir. Üçüncü olarak, ülke borsalarının tahmin edilebilirliği ile jeopolitik risk arasındaki ilişkiler, doğrusal olmayan ve makine öğrenmesine dayalı Kernel Regularized Least Squares (KRLS) yöntemiyle detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada, belirsizlik ve risk faktörlerinin piyasa etkinliği üzerindeki etkisini dinamik bir perspektifle ele alan özgün bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır. Son olarak, kullanılan yöntemlerin dinamik adaptif davranışları yakalamadaki etkinliği, piyasa katılımcıları ve politika yapıcılar için pratik çıkarımlar sağlamaktadır. Böylelikle, hem finansal teorinin genişletilmesine hem de küresel ve yerel bağlamda daha etkili politika tasarımlarına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taramasına, üçüncü bölümünde veri seti ve metodolojiye, dördüncü bölümde ampirik bulgular ve tartışmaya ve beşinci bölümde ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çerçevesinde literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaları bölgesel bazda sırasıyla Türkiye Finansal Piyasalarında Adaptif Piyasa Hipotezi, Asya ülkeleri (Pakistan, Hindistan, Çin özelinde) finansal piyasalarındaki Adaptif Piyasa Hipotezi, Afrika ve Baltık Ülkelerindeki finansal piyasalarda Adaptif Piyasa Hipotezi ve ABD, Küresel Piyasalar, Kripto Piyasalar, Enerji/Emtia Piyasalarında Adaptif Piyasa Hipotezi sınamaları olmak üzere dört grupta ele almak mümkündür.

Literatürdeki birinci grupta yer alan ve Türkiye finansal piyasaları üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, genel piyasa etkinliği, sektörel farklılıklar ve kriz dönemlerindeki adaptasyon olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Genel piyasa etkinliği bağlamında, Eyüboğlu & Eyüboğlu (2020), Borsa İstanbul (BIST) endekslerinde iki yıllık alt dönemlerde etkinlik farklılıkları gözlemlemiş ve sürekli tahmin edilebilirliğin piyasa verimsizliğini işaret ettiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Burhan & Acar (2021), BIST 100 endeksinde periyodik etkinlik dalgalanmalarını vurgulamış ve piyasa katılımcılarının kriz dönemlerinde adaptif davranışlar sergilediğini göstermiştir. Ancak, Kılıç (2020), BIST100’de zamanla değişen bir etkinlik bulunmadığını, piyasanın sürekli olarak aynı etkinlik düzeyinde kaldığını ifade etmiştir. Sektörel farklılıklar bağlamında, Aytekin & Doğan (2023), BIST100 ve sektörel endekslerin (XBANK, XGIDA, XTEKS, XTRZM) krizlere farklı tepkiler verdiğini, finans sektörünün krizlere daha hızlı adaptasyon sağladığını, tekstil gibi sektörlerin ise daha uzun süreli verimsizlik yaşadığını belirtmiştir. Mandacı vd. (2019), 2013-2016 döneminde BIST endekslerinde etkinliğin arttığını ve bu durumun piyasa koşullarındaki iyileşmelerle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Kriz dönemlerinde piyasa adaptasyonu üzerine yapılan çalışmalarda, Ertaş & Özkan (2018), BIST 100 endeksinin kriz dönemlerinde etkinlik kaybı yaşadığını, ancak kriz sonrası adaptif bir iyileşme gösterdiğini belirtmiştir. İçgen & Kayalı (2022), altın fiyatları, döviz kurları ve para arzı gibi makroekonomik değişkenlerin BIST100 tahmin edilebilirliğini artırdığını ve bu etkinin kriz dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Özkan (2020b), Türkiye’nin de dahil olduğu MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) ülkelerindeki piyasa etkinliğini analiz etmiş ve kriz dönemlerinde piyasalardaki adaptasyon kapasitesinin arttığını belirtmiştir. Aynı zamanda, Özkan (2020a) Türkiye’deki farklı sektörlerin zayıf form piyasa etkinliğini, Borsa İstanbul’da yer alan 19 birincil sektör endeksinin günlük verilerini kullanarak Ulaştırma, Sigorta, Elektrik ve Metal Ürünler ve Makineler sektörlerinde getiri öngörülebilirlik dönemleri daha fazla olduğunu; Yiyecek ve İçecek, Bankalar, Toptan Satış ve Perakende Ticaret ile Odun, Kağıt ve Baskı sektörlerinde getiri öngörülebilirlik dönemleri diğer sektörlerle göre daha düşük olduğu için bu sektörlerin zayıf formda daha etkin olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan, Özkan (2020d), Türkiye döviz piyasasındaki varlıkların tarihsel fiyat bilgileriyle getiri oranı tahmin edilebilirliğini analiz ederek, piyasadaki zayıf form etkinliğin dönemsel değişimlerini ortaya koymuştur ve EURO/TL ile YEN/TL’nin tahmin edilebilirlik açısından diğer döviz kurlarından daha öne çıktığını göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye finansal piyasalarındaki APH çalışmaları, piyasa dinamiklerinin ekonomik koşullara ve krizlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ve bu bağlamda APH’nin Türkiye finansal piyasalarının adaptif yapısını açıklamada başarılı bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürün ikinci grubundaki Asya ülkelerinden Pakistan, Hindistan ve Çin finansal piyasaları üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, piyasa etkinliğinin zamanla değişen yapısını, kriz dönemlerindeki tahmin edilebilirliği ve sektörel dinamikleri ele almıştır. Bu çalışmalar, ekonomik koşullar ve finansal şoklara adaptasyon sürecini anlamada önemli bulgular sunmaktadır. Pakistan açısından bakıldığında, Adnan vd. (2023), PSX ve FOREX piyasalarının zamanla değişen etkinlik düzeylerini incelemiş ve piyasa katılımcılarının ekonomik çevrimlere uyum sağladığını ortaya koymuştur. Çalışma, piyasa verimliliğinin kriz dönemlerinde azaldığını ancak sonrasında yeniden iyileşebildiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Shahid vd. (2020), Pakistan’daki emtia piyasalarının makroekonomik şoklara duyarlılığını incelemiş, özellikle altın ve metal piyasalarında kriz dönemlerinde tahmin edilebilirliğin arttığını ancak bunun adaptif stratejilerle dengelendiğini belirtmiştir.

Hindistan finansal piyasalarında yapılan çalışmalar, NSE (Ulusal Borsa) ve BSE (Bombay Borsa) gibi büyük piyasalardan döviz ve ETF piyasalarına kadar geniş bir yelpazede Adaptif Piyasa Hipotezi’nin (APH) geçerliliğini araştırmış ve önemli bulgular sunmuştur. Örneğin, Bhuyan vd. (2020), NSE ve BSE piyasalarını karşılaştırarak, NSE’nin daha yüksek etkinlik gösterdiğini ve global ile yerel olayların piyasa dinamikleri üzerindeki etkisini analiz etmiştir; bu bağlamda, NSE’nin global krizlere karşı daha dirençli olduğu, ancak BSE’nin kriz dönemlerinde verimlilik kaybı yaşadığı bulunmuştur. Benzer şekilde, Hiremath & Kumari (2014), Hindistan piyasalarında döngüsel etkinlik ve doğrusal olmayan tahmin edilebilirlik dinamiklerini incelemiş ve krizlerin piyasa adaptasyonunu şekillendirdiğini göstermiştir. Ayrıca, Hiremath & Narayan (2016), finansal krizlerin piyasa etkinliğini düşürdüğünü ve tahmin edilebilirliği artırdığını vurgulamış; yabancı portföy yatırımlarının piyasa dinamiklerinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Görgel & Ege (2024) ise Hindistan’ı E7 ülkeleri arasında analiz etmiş ve kriz dönemlerinde Hindistan piyasalarının adaptif davranışlar sergilediğini ifade ederek, piyasa etkinliğinin kısmen korunduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Okorie & Lin (2021), COVID-19 pandemisi sonrası Hindistan piyasalarında uzun vadeli etkinliğin azaldığını ve tahmin edilebilirliğin arttığını ortaya koymuştur; bu durum, kriz dönemlerinde piyasa adaptasyonunun sınırlı kalabileceğini göstermektedir. Saha vd. (2021), Hint ETF piyasalarında

zamanla değişen dinamik etkinlik düzeylerini tespit etmiş ve piyasa koşullarına adaptif tepkilerin ETF piyasalarında öne çıktığını vurgulamıştır. Son olarak, Özkan (2021a), BRICS-T bağlamında Hindistan döviz piyasasında INR/USD çiftini incelemiş ve düşük etkinlik bulgularına ulaşmıştır; bu durum, döviz piyasasının diğer piyasalara kıyasla daha sınırlı bir adaptif kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak, Hindistan finansal piyasalarına yönelik bu çalışmalar, APH'nin Hindistan bağlamında geçerliliğini desteklemekte ve piyasa dinamiklerinin değişen ekonomik koşullara adaptif tepkiler verdiğini ortaya koymaktadır.

Çin finansal piyasalarındaki çalışmalar, hisse senedi, döviz ve ETF piyasaları bağlamında Adaptif Piyasa Hipotezi'nin (APH) geçerliliğini araştırmaktadır. Bu çalışmalar, piyasa etkinliğinin zamanla değişen yapısını ve adaptif özelliklerini ortaya koymaktadır. Örneğin, Xiong vd. (2019), Çin hisse senedi piyasasındaki takvim anomalilerini incelemiş ve bu anomalilerin zamanla değiştiğini, piyasa koşullarına bağlı olarak farklılık gösterdiğini bulmuşlardır; bu da piyasa katılımcılarının stratejik davranışlarının adaptif bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Özkan (2021a), Çin döviz piyasasında CNY/USD çiftini analiz etmiş ve düşük etkinlik gözlemleyerek döviz piyasalarının tarihsel fiyat bilgisine dayalı tahmin edilebilirlik kapasitesinin sınırlı olduğunu belirtmiştir; ancak, piyasanın global ekonomik şoklara adaptif tepki verebildiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Saha vd. (2021), Çin ETF piyasalarında zamanla değişen dinamik etkinlik düzeylerini ortaya koymuş ve ETF'lerin piyasa koşullarına göre değişkenlik sergilediğini vurgulamıştır. Bu bulgular, hisse senedi, döviz ve ETF piyasalarının her birinin farklı düzeylerde adaptif yapılar sergilediğini, ancak döviz piyasasının diğer piyasalara kıyasla daha sınırlı bir adaptasyon kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak, Çin finansal piyasaları, piyasa katılımcılarının bilgiye duyarlılığı ve değişen ekonomik koşullara stratejik tepkileri ile APH'nin varsayımlarına uygun bir dinamik yapı sergilemektedir.

Literatürün üçüncü grubundaki Afrika ve Baltık ülkeleri üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, bu bölgelerdeki finansal piyasalarda etkinlik düzeylerinin zamanla nasıl değiştiğini ve krizlere verilen adaptif tepkileri incelemiştir. Bu çalışmalar, piyasa katılımcılarının davranışlarının ekonomik ve finansal koşullara uyum sağlama kapasitelerini vurgulamaktadır. Afrika bağlamında, Ndubuisi & Okere (2018), Nijerya hisse senedi piyasasını analiz ederek doğrusal testlerde etkinlik bulunurken, doğrusal olmayan testlerde kalıcı verimsizlik gözlemlemiştir. Bu sonuç, piyasa adaptasyonunun sınırlı olduğunu ve katılımcıların bilgiye duyarlılıklarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Obalade & Muzindutsi (2020), Tunus piyasasında kriz dönemlerinde artan tahmin edilebilirliği incelemiş ve bu durumun piyasanın krizlere duyarlı bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Kyei vd. (2023), Gana'nın bankacılık sektöründe emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara verilen adaptif tepkileri ele almış ve sektörün ekonomik dalgalanmalara uyum sağlama kabiliyetini vurgulamıştır. Lekhal & El Oubani (2020), Fas piyasasında momentum bazlı yatırım stratejilerinin dönemsel olarak etkinlik sağladığını ve piyasa koşullarına göre değişkenlik gösterdiğini belirtmiştir. Tweneboah vd. (2022), Güney Afrika döviz piyasasında ZAR çiftlerinde tahmin edilebilirlik ve tahmin edilemezlik arasında dalgalanmalar olduğunu ortaya koymuş, bu dinamiklerin piyasa adaptasyonunu desteklediğini vurgulamıştır. Baltık ülkelerine bakıldığında ise Aleknevičienė vd. (2022), Litvanya, Letonya ve Estonya piyasalarında takvim anomalilerinin zamanla değiştiğini ve finansal krizlerin bu anomalileri önemli ölçüde azalttığını gözlemlemiştir. Çalışma, 2007-2009 finansal krizinin piyasa verimsizliklerini azaltarak etkinliği artırdığını ve Baltık piyasalarının kriz dönemlerinde adaptif bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Cuma ve ay başı etkilerinin finansal krizler sırasında kaybolması, piyasa katılımcılarının kriz koşullarına uyum sağladığını göstermektedir.

Literatürün dördüncü grubunda ABD, küresel piyasalar, kripto piyasaları ve enerji/emtia piyasaları üzerine yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çalışmaları, finansal piyasaların dinamik doğasını anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin, Akbar vd. (2024), İslamî ve geleneksel endekslerin zamanla değişen etkinlik düzeylerini inceleyerek APH'nin bu dinamikleri açıklamada başarılı olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Charles vd. (2017), kriz dönemlerinde İslamî endekslerin geleneksel endekslere kıyasla daha yüksek etkinlik sergilediğini belirlemiş; bu da kriz dönemlerindeki farklı risk algılarına işaret etmiştir. Öte yandan, Tiwari vd. (2024), G7 ülkelerinin tahvil ve hisse senedi piyasaları arasındaki bilgi akışını analiz etmiş ve bu akışların piyasa koşullarına göre değiştiğini, özellikle kriz dönemlerinde APH'nin varsayımlarını doğruladığını ortaya koymuştur. Özkan (2020c), G-20 üye ülkelerinin borsa endekslerinin haftalık verilerini kullanarak 07.06.2009 - 09.02.2020 tarihleri arasında getirilerin tahmin edilebilirliğini (zayıf form piyasa etkinliği) karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmada, zayıf ve kısmen zayıf formda etkin olan ülkeler ortaya çıkarılarak Japonya, Avustralya, Çin, Suudi Arabistan ve özellikle Meksika'nın borsalarının getirilerinin daha yüksek bir tahmin edilebilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Santos vd. (2023), 50 farklı ülkenin finansal piyasalarında çevrimsel etkinlik düzeylerini incelemiş ve kurumsal faktörlerin etkinlik üzerinde belirleyici bir rol oynadığını vurgulamıştır. Özkan (2021b), COVID-19 pandemisinin önemli ölçüde etkilediği altı gelişmiş ülkenin (ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) borsa etkinliği üzerindeki etkisini inceleyerek, pandemi sırasında özellikle ABD ve Birleşik Krallık borsalarında piyasa etkinliğinden önemli sapmalar olduğunu ve hisse fiyatı tahmin edilebilirliği ile anormal getirilerde artış yaşandığını ortaya koymaktadır. ABD bağlamında, Noreen vd. (2022), kriz dönemlerinde ABD piyasalarında yatırımcıların myopik davranışlar sergilediğini ve bunun tahmin edilebilirliği artırırken uzun vadeli etkinliği azalttığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, kripto para piyasalarına yönelik çalışmalarda Chu vd. (2019), Bitcoin ve Ethereum piyasalarının zamanla değişen etkinlik seviyelerini analiz etmiş ve bu değişkenliğin piyasa adaptasyonu ile uyumlu olduğunu göstermiştir; aynı şekilde, Karaömer & Kakilli Acaravci (2023), kripto para piyasalarının haber ve piyasa olaylarına duyarlılığının adaptif bir yapı sergilediğini vurgulamıştır. Enerji ve emtia piyasalarında ise Ghazani & Ebrahimi

(2019), Brent ve WTI piyasalarının yüksek etkinlik gösterdiğini, ancak OPEC Sepeti'nin daha düşük etkinlik sergilediğini tespit etmiştir. Bu bağlamda, Yaman & Topaloğlu (2023), Türkiye enerji ve emtia piyasalarında balon oluşumlarının krizler sırasında değişkenlik gösterdiğini ve piyasa katılımcılarının adaptif davranışlar sergilediğini belirtmiştir. Genel olarak, bu çalışmalar, APH'nin farklı piyasa türlerinde geçerliliğini desteklerken, piyasa katılımcılarının bilgiye duyarlılıklarının ve adaptif stratejiler geliştirme kapasitelerinin piyasaların etkinlik düzeylerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Mevcut literatür, Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çerçevesinde bölgesel ve sektörel analizlere geniş yer vermekle birlikte, BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinin finansal piyasalarını karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. BRICS ülkelerinin dinamik piyasa yapıları sıkça araştırılmış olsa da, Türkiye'nin bu grubun bir parçası olarak APH bağlamında analiz edilmesi literatürde önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Ayrıca, piyasa etkinliği üzerindeki ekonomik belirsizlik, jeopolitik riskin etkisi, özellikle ülkeler arası karşılaştırmalarda yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin BRICS ülkeleriyle finansal piyasa dinamiklerini, jeopolitik risk altında verdiği adaptif tepkilerle birlikte analiz ederek, APH literatürüne ilk karşılaştırmalı katkısı sunmayı hedeflemektedir.

Veri Seti ve Methodoloji

Çalışmada Adaptif Piyasa Hipotezi'nin (APH) geçerliliğini araştırmak ve BRICS-T ülkeleri arasındaki dinamikleri ortaya koymak amacıyla, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye'ye ait borsa endekslerinin Ocak 1990 – Kasım 2024 dönemi için aylık verileri incelenmiştir. Çalışmanın verileri, investing.com adresinden sağlanmış ve incelenen ülkeler için çalışmada kullanılan endeksler şu şekildedir: Brezilya için Bovespa (IBOV), Rusya için MOEX Russia Index (IMOEX), Hindistan için Nifty 50 (NSEI), Çin için Shanghai Composite (SSEC), Güney Afrika için South Africa Top 40 (JTOPI) ve Türkiye için BIST 100 endeksi. Her bir endeks serisi, aylık kapanış fiyatları kullanılarak toplam gözlem sayısına bağlı logaritmik getiri serisine dönüştürülmüştür. Çalışmanın analiz sürecinde sırasıyla, APH'nin test edilmesi için Escanciano & Velasco (2006) tarafından geliştirilen genelleştirilmiş spektral (GS) yöntemi, Escanciano & Lobato (2009) tarafından ortaya çıkarılan otomatik portmanteau (AQ) yöntemi ve Kim (2009) tarafından geliştirilen wild-bootstrap otomatik varyans oranı (WBAVR) yöntemi kullanılmıştır. Analizler sonuçları R paket programı kullanılarak elde edilmiş ve söz konusu testler için "vrtest" paketi kullanılmıştır.

Genelleştirilmiş Spektral Yöntemi

Charles vd. (2011), varyans oran testlerinin, finansal getirilerin tahmin edilemez bir yapı sergilediği durumlarda, doğrusal olmayan bağımlılıkları tespit edemeyebileceğini dile getirmiştir. Bu duruma çözüm olarak, Escanciano & Velasco (2006)'ın önerdiği GS testinin, doğrusal ve doğrusal olmayan bağımlılıkları analiz etmede daha etkili bir araç olduğu ifade edilmiştir. Escanciano & Velasco (2006), temel hipotezini test etmek amacıyla, getirilerin öngörülemez bir yapıya sahip olduğu Martingale fark serisini tanımlayan bir test istatistiği oluşturmuşlardır. Söz konusu test istatistiği Denklem 1'de sunulmuştur:

$$H(\lambda, \chi) = \gamma_0(\chi)\lambda + 2 \sum_{j=1}^{\infty} \gamma_j(\chi) \frac{\sin j\pi\lambda}{j\pi} \quad (1)$$

Burada yer alan λ sıfır ile bir $[0,1]$ arasında yer alan gerçel bir sayı olarak modele dahil edilmiştir. $H(\lambda, \chi) = \gamma_0(\chi)\lambda$ eşitliği altında H_0 ("temel hipotezi") hipotezini test etmek amacıyla aşağıdaki model önerilmiştir:

$$S_T(\lambda, \chi) = (0.5T)^{1/2} \{ \hat{H}(\lambda, \chi) - \hat{H}_0(\lambda, \chi) \} \quad (2)$$

λ ve χ nin alabileceği muhtemel tüm değerler için $S_T(\lambda, \chi)$ ile sıfır değeri arasındaki uzaklık Cramer – Von Mises kuralına dayalı olarak D_n^2 istatistiği türetilmiştir. Söz konusu istatistik 3 numaralı denklemde yer almaktadır:

$$D_n^2 = \sum_{j=1}^{n-1} (n-j) \frac{1}{(j\pi)^2} \sum_{t=j+1}^n \sum_{s=j+1}^n (Y_t - \bar{Y}_{n-j})(Y_s - \bar{Y}_{n-j}) \exp \left(-0.5(Y_{t-j} - Y_{s-j})^2 \right) \quad (3)$$

3 numaralı denklemdeki D_n^2 test istatistiğinin değeri sayıca çok büyük olduğunda, testin temel hipotezi ret edildiği bildirilmiştir (Khuntia & Pattanayak, 2018).

Otomatik Portmanteau Yöntemi

Box & Pierce (1970) tarafından ortaya koyulan portmanteau yöntemi, bir finansal zaman serisinin otokorelasyon katsayılarının anlamlı şekilde sıfırdan farklı olup olmadığını değerlendirmek için kullanılan önemli yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu yöntemin çalışma prensibi, 4 numaralı denklemde yer almaktadır:

$$Q_p = T \sum_{i=1}^k \hat{\rho}^2(i) \quad (4)$$

4 numaralı denklemde yer alan T , örneklem boyutunu ve k , ise gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Bu yöntemin test edilen hipotezi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} H_0: \rho_1 &= \rho_2 = \rho_3 = \dots = \rho_k = 0 \\ H_1: \rho_1 &\neq \rho_2 \neq \rho_3 = \dots \neq \rho_k = 0 \end{aligned} \quad (5)$$

4 numaralı denklem test edilirken bağımlı değişken olan Y_t 'nin koşullu değişen varyans ortaya çıkarması halinde daha tutarlı sonuçlar ortaya çıkarmak için ayrı bir test istatistiği 6 numaralı denklem ile öne sürülmüştür:

$$Q_p^* = T \sum_{i=1}^k \tilde{\rho}^2(i) \quad (6)$$

6 numaralı denklemde yer alan $\tilde{\rho}(i) = \hat{y}^2(i)/\hat{t}(j)$ eşitliğinden hareketle $\hat{y}(i)$, Y_t' 'nin i 'nci dereceden örnekleme ait olan otokorvaryansını temsil etmektedir. $\hat{t}(i)$ ise Y_t^2 'nin i 'nci dereceden örnekleme ait otokovaryansını ifade etmektedir. Escanciano & Lobato (2009), otokorelasyon sayısının otomatik belirlenmesine olanak tanıyan ve Akaike (AIC) ile Bayesyen bilgi kriterini (BIC) esas alan bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem, asimptotik olarak ki-kare dağılımına sahip denklem 7'deki gibi AQ testi ile ilişkilendirmiştir.

$$AQ = Q_k^* = T \sum_{j=1}^k \tilde{\rho}_j^2 \quad (7)$$

Wild-bootstrap Varyans Oran yöntemi

Lo & MacKinlay (1988) tarafından keşfedilen varyans oran testi, bir zaman serisinin, örneğin bir menkul kıymetin zamana bağlı değişen fiyatlarının, ardışık olarak ortaya çıkan artışların varyansının örneklem aralığıyla orantılı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yöntemde göre, eğer x_t , örneklem boyutu T olan bir finansal varlığın getirilerini temsil ediyorsa, bu serinin bağımsız ve aynı dağılıma sahip (iid) ya da martingale fark serisi olduğuna yönelik temel hipotezi, Denklem 8'de tanımlanan varyans oranı testi ile değerlendirilebilir.

$$V(k) = 1 + 2 \sum_{i=1}^{k-1} \left(\frac{(k-i)}{k} \right) \rho_i \quad (8)$$

Denklem 8'de ifade edilen $\rho_i, \{x_t\}$ notasyonlu zaman serisinin i . gecikmesinde ortaya çıkan otokorelasyon katsayısını temsil etmektedir. Eğer getirilerin zaman boyunca ilişkisiz olduğu varsayılırsa, herhangi bir elde bulundurma süresi olan " k " parametresi için temel hipotezi $V(k) = 1$ şeklinde tanımlanmaktadır. Ampirik uygulamalarda elde bulundurma süresi, günlük getiriler için $k \in \{2,5,10,30\}$, haftalık getiriler için ise $k \in \{2,4,8,16\}$ olarak belirlenmektedir (Charles vd., 2011). Buradan hareketle, Choi (1999), " k " parametresinin optimal değerini otomatik olarak belirlemeye yönelik, frekans alanı yaklaşımını temel alan bir otomatik varyans oranı testi (AVR) geliştirmiştir. Bu yöntemde kullanılan varyans oran tahmincisi, denklem 8'de matematiksel olarak ifade edilmiştir.

$$\widehat{VR}(l) = 1 + 2 \sum_{i=1}^{l-1} k \left(\frac{i}{l} \right) \hat{\rho}(i), \hat{\rho}(i) = \sum_{t=1}^{T-i} \frac{\Delta r_t \Delta r_{t+i}}{\sum_{t=1}^T \Delta r_t^2}; k(x) = \frac{25}{12\pi^2 x^2} \left[\frac{\sin\left(\frac{6\pi x}{5}\right)}{\frac{6\pi x}{5}} - \cos\left(\frac{6\pi x}{5}\right) \right] \quad (9)$$

Denklem 9, standartlaştırıldığında, otomatik varyans oranı testi aşağıdaki şekilde formüle edilebilir.

$$AVR = \sqrt{T/l} [\widehat{VR}(l) - 1] / \sqrt{2} \quad (10)$$

Kim (2009), $AVR(k)$ testinin şartlı değişen varyans (heteroscedastisite) varsayımı altında küçük örneklem performansını iyileştirmek amacıyla, optimal elde bulundurma süresinin otomatik olarak seçildiği bir yöntem önermiştir. Bu yaklaşım, Mammen (1993) wild bootstrap tekniğine dayalı otomatik varyans oranı yöntemi (WBAVR) olarak adlandırılmıştır. Bu yaklaşıma göre, WBAVR testi üç temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, ham getiri serisi kullanılarak T gözlemden oluşan bir örneklem, bootstrap yöntemiyle oluşturulur. İkinci aşamada, bu örneklem üzerinden AVR istatistikleri hesaplanır. Üçüncü aşamada ise, AVR istatistiğinin bootstrap dağılımını elde etmek amacıyla birinci ve ikinci aşamalar tekrar edilir. Bu süreç, testin asimptotik varsayımlardan bağımsız olarak daha güvenilir sonuçlar sunmasına olanak tanımaktadır.

Kayan Pencere ve Makine Öğrenme Tabanlı KRLS Yöntemleri

Bu çalışmada Adaptif Piyasa Hipotezi GS, AQ ve WBAVR testleriyle tüm dönemler itibarıyla sınanmıştır. Ancak, Adaptif Piyasa Hipotezi belli bir zaman aralığında gerçekleşmiş olabileceği düşüncesiyle bootstrap yöntemini temel alan wild-bootstrap varyans oranı testi (WBAVR) kullanılarak Adaptif Piyasa Hipotezi'ni (APH) piyasa etkinliğinin zamanla değişen dinamiklerini daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla kayan pencereler tekniği de uygulanmıştır. Kayan pencere sayısını belirlerken Phillips vd., (2015) çalışmasından yararlanılmış ve bu tekniğe göre pencere sayısı 36 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, bootstrap yöntemini temel alması dolayısıyla WBAVR testi ile elde edilen anlamlılık düzeyleri (p-value) bağımlı değişken olarak ele alınmış ve bu değişken üzerinden ülke borsalarının tahmin edilebilirliği analiz edilmiştir. Bununla birlikte, bağımsız değişken olarak Caldara & Iacoviello (2022) tarafından geliştirilen Dünya Jeopolitik Risk Endeksi kullanılarak jeopolitik risklerin ülke borsalarının tahmin edilebilirliği üzerindeki etkileri doğrusal olmayan ve makine öğrenimine dayalı Kernel Regularized Least Squares (KRLS) yöntemi ile araştırılmıştır. KRLS yöntemi, doğrusal varsayımlar gerektirmeksizin değişkenler arasındaki ilişkileri modelleyerek, jeopolitik risklerin piyasa tahmin edilebilirliği üzerindeki heterojen etkilerini dinamik bir şekilde analiz etmemize olanak tanımaktadır. Bu yaklaşımla, piyasa dinamiklerinin hem tüm dönemler boyunca hem de belirli zaman dilimlerinde jeopolitik faktörlere nasıl tepki verdiği daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

KRLS yaklaşımı, doğrusal olmayan yapısı, radikal tabanlı fonksiyonlar kullanarak en uygun yüzeyi bulabilmesi, marjinal etkilerin kolayca elde edilebilmesi, güçlü parametrik varsayımlardan kaçınması ve karmaşık ilişkilerin yorumlanmasına olanak tanınması gibi avantajları nedeniyle sosyal bilimlerde kullanılmaya uygundur (Hainmueller & Hazlett, 2014). Sarkodie vd. (2020)'e göre, KRLS yaklaşımında kısmi türevler, 10 numaralı denklemdeki gibidir:

$$\frac{\delta_y^{\Delta}}{\delta x_j^{(d)}} = \frac{-2}{\sigma^2} \sum_i c_i e^{\frac{-x_i - x_j^2}{\sigma^2}} (x_i^{(d)} - x_j^{(d)}) \quad (11)$$

Burada, $\frac{\delta_y^{\Delta}}{\delta x_j^{(d)}}$ bağımlı değişkenin (y) ve bağımsız değişkenlerin (x) noktasal türevini temsil etmektedir. c_i , ölçeklendirilmiş-ağırlıklı bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Ek olarak, σ^2 , kernel bant genişliğini, "i" toplam gözlem sayısını ve "j" ise tek bir gözlemi göstermektedir. KRLS yaklaşımı ile girdi değişkenlerinin marjinal etkilerini incelemek için, bağımlı değişkenin her bir bağımsız değişkene göre kısmi türevleri ayrı ayrı alınmaktadır. KRLS tahmini 12 numaralı denklem ile ifade edilebilir:

$$APH_{2t} = \forall APH_{2t-1} + \mu_1 JR_{t-1} + v_t \quad (12)$$

KRLS modelleri, noktasal marjinal türevlerin kapalı form tahminini araştırır ve her bir veri noktası için değişkenlerin marjinal etkilerini belirlemektedir (Kartal vd., 2023). 12 numaralı denklemde, $\forall$ ve μ_1 , KRLS kullanılarak tahmin edilen ortalama marjinal etkileri ifade etmektedir. Böylece bu yaklaşım, bir değişkenin noktasal marjinal türevleri ile diğer parametreler arasındaki etkileşimleri de iyi bir şekilde yansıtır (Choi & Lee, 2020). Son olarak, KRLS yaklaşımı, ortalama ikili marjinal etkilerin grafiksel bir temsili ile artan veya azalan jeopolitik risk seviyelerinin APH üzerindeki dinamik etkileri incelememize olanak tanımaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Ülke Borsalarına ait Tanımlayıcı İstatistikler

Çizelge 1. BRICS – T ülkelerine ait Tanımlayıcı İstatistikler

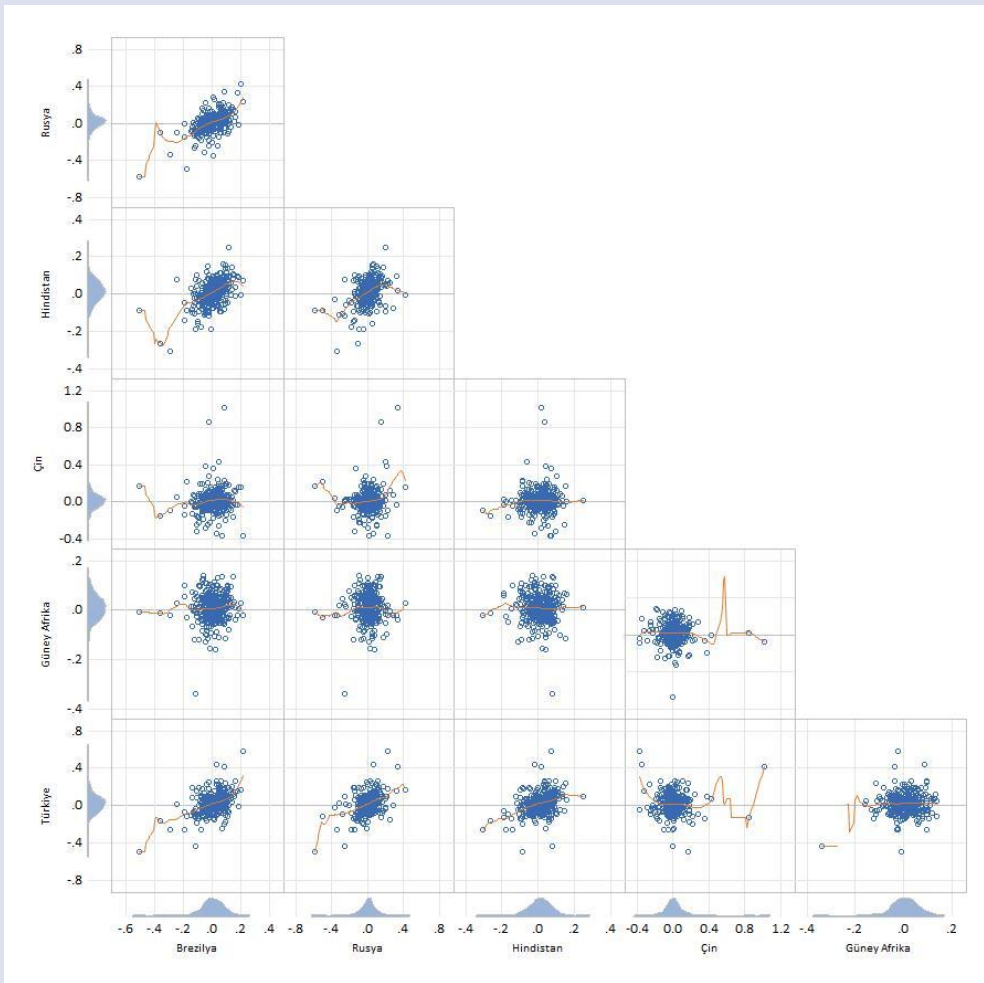
Table 1. Descriptive Statistics for BRICS-T Countries

	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika	Türkiye
Ortalama	0,008	0,01	0,01	0,01	0,008	0,018
Medya	0,009	0,016	0,014	0,007	0,01	0,023
Maksimum	0,215	0,426	0,247	1,02	0,138	0,587
Minimum	-0,503	-0,583	-0,307	-0,373	-0,34	-0,495
S. Sapma	0,08	0,104	0,065	0,126	0,055	0,11
Çarpıklık	-1,233	-0,912	-0,73	2,406	-0,867	0,162
Basıklık	9,109	9,115	5,767	21,856	7,549	7,408
JB test	589,57***	553,12***	132,95***	5144,13***	321,90***	265,37***
Gözlem	326	326	326	326	326	326

Not: ***, ** ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 1 BRICS-T ülkelerine ait borsa getirilerinin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir ve bu piyasalardaki getirilerin temel dinamikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Ortalama getiriler, tüm ülkelerde pozitif bir değer göstermekte olup, en yüksek ortalama Türkiye'de (%0.018) kaydedilmiştir. Bununla birlikte, medyan değerler genellikle ortalamaya yakın olup, dağılımın merkezine dair önemli bir fikir vermektedir. Maksimum ve minimum değerler incelendiğinde, Çin borsasının %1.02 ile en yüksek getiriye sunduğu, ancak aynı zamanda -%0.373 ile nispeten yüksek kayıplar sergilediği görülmektedir. Benzer şekilde, Brezilya ve Rusya borsaları da ekstrem değerlere sahiptir; örneğin, Rusya %0.426 ile önemli bir maksimum getiriye sahipken, -%0.583 ile en düşük minimum değeri göstermektedir. Standart sapma değerleri, getirilerin oynaklığı açısından farklılıkları ortaya koymaktadır. Çin (%0.126) ve Rusya (%0.104), diğer piyasalara kıyasla daha yüksek bir oynaklığa sahiptir; buna karşın, Güney Afrika (%0.055) ve Hindistan (%0.065), nispeten daha düşük oynaklık sergilemektedir. Çarpıklık ve basıklık ölçütleri, getirilerin simetri ve uç değer yoğunluğu hakkında bilgi sunmaktadır. Örneğin, Çin'in pozitif çarpıklık değeri (2.406), dağılımın sağa eğimli olduğunu ve yüksek uç değerlerin sıkça yaşandığını gösterirken, Brezilya ve Rusya'daki negatif çarpıklık değerleri (-1.233 ve -0.912), dağılımın sola eğimli olduğunu göstermektedir. Basıklık açısından Çin, oldukça yüksek bir değere (21.856) sahip olup, dağılımın uç değer yoğunluğunun aşırı derecede fazla olduğunu işaret etmektedir. Diğer yandan, Brezilya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye gibi ülkeler de yüksek basıklık değerleri ile uç değerlerin varlığına işaret etmektedir. Jarque-Bera test istatistikleri, tüm ülkelerde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum getirilerin normal dağılım varsayımını sağlamadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, BRICS-T ülkelerinin borsa getirilerinin normal dağılımdan sapma eğilimi gösterdiğini ve getirilerin analizinde geleneksel yöntemlerin yanı sıra daha sofistike modellerin kullanılması gerektiğini göstermektedir. Genel olarak, bu tanımlayıcı istatistikler, BRICS-T ülkelerindeki borsa piyasalarının farklı risk ve oynaklık dinamiklerine sahip olduğunu ve her ülkenin kendi piyasa karakteristiklerini taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, ülkeler arası karşılaştırmalarda bu farklılıklar göz önünde bulundurulmalı ve risk yönetimi stratejileri buna göre uyarlanmalıdır.

Ülke Borsalarına ait Serpilme Diyagramı

Resim 1. BRICS – T ülkelerine ait Serpilme Diyagramı
Figure 1. Scatter Plot for BRICS-T Countries

BRICS-T ülkelerinin borsa getirileri arasındaki ilişkileri sergileyen Resim 1 serpilme grafiği matrisi, ülkeler arasındaki finansal etkileşimlerin doğasını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Grafikler, ülkeler arasındaki getirilerin korelasyonunu görsel olarak ortaya koyarken, belirgin çizgisel yapıların gözlemlendiği durumlarda güçlü pozitif veya negatif ilişkiler, düzensiz dağılımların olduğu alanlarda ise zayıf veya ilişkisiz yapılar dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bazı hücrelerde doğrusal olmayan eğilimlerin varlığı, getiriler arasındaki ilişkinin asimetrik olabileceğine ve piyasa şoklarına farklı tepki dinamikleri sergilenebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, diyagonal üzerindeki yoğunluk grafikleri, her ülkenin borsa getirilerinin dağılım karakteristiklerini inceleme fırsatı sunarak, piyasa oynaklıkları açısından ülkeler arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Örneğin, Türkiye ve Güney Afrika gibi ülkeler daha geniş bir dağılım sergilerken, Çin gibi ülkelerin getirilerinin daha dar bir aralıkta toplandığı görülmektedir. Bu durum, BRICS-T ülkelerinin piyasa bağımlılıkları ve ekonomik bağlarının gücüne dair önemli çıkarımlarda bulunulmasına olanak tanımaktadır. Öte yandan, ilişkilerin genel zayıflığı veya doğrusal olmaması, bu piyasalar arasındaki finansal etkileşimlerin dinamik ve bağlama duyarlı olduğunu göstermekte ve özellikle küresel belirsizlik dönemlerinde daha derinlemesine analizlere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, elde edilen bulgular, sadece ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağların derinliğini değil, aynı zamanda küresel risklerin bu ekonomilere nasıl dağıldığını ve yansıdığını anlamak için de değerli bilgiler sunmaktadır.

Ülke Borsalarına ait Birim Kök Test Sonuçları

Çizelge 2. BRICS – T ülkelerine ait Birim Kök Test Sonuçları

Table 2. Unit Root Test Results for BRICS-T Countries

	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika	Türkiye
C						
ADF Test	-5,536***	-7,907***	-5,765***	-7,193***	-9,115***	-5,067***
%1	-3,450	-3,450	-3,451	-3,451	-3,450	-3,451
%5	-2,870	-2,870	-2,870	-2,870	-2,870	-2,870
%10	-2,571	-2,571	-2,571	-2,571	-2,571	-2,571
p-değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
T						
ADF Test	-5,633***	-8,697***	-5,754***	-7,069***	-9,122***	-5,051***
%1	-3,987	-3,987	-3,987	-3,988	-3,986	-3,987
%5	-3,424	-3,424	-3,424	-3,424	-3,423	-3,424
%10	-3,135	-3,135	-3,135	-3,135	-3,134	-3,135
p-değeri	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Not: ***, ** ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. %1, %5 ve %10 test istatistiklerine ait kritik değerleri göstermektedir. Birim kök testlerinde optimal gecikme uzunluğu genelden özele yaklaşım sergileyen “t” istatistiğine göre belirlenmiştir. “C” sabitli modeli, “T” sabitli ve trendli modeli temsil etmektedir.

ADF birim kök test sonuçları Çizelge 2’de sunulmuştur. Hem sabitli hem de trendli modellerde tüm BRICS-T ülkeleri için birim kök hipotezini reddetmekte ve getirilerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan $I(0)$ olduğunu göstermektedir. Bu durum, ülkelerin borsa getirilerinin ekonomik şoklara geçici tepkiler verdiğini ve zamanla sabit bir ortalama etrafında dalgalandığını ifade etmektedir.

Ülke Borsalarına ait Adaptif Piyasa Hipotezi Test Sonuçları

Çizelge 3. BRICS – T Ülkelerine ait Tüm Dönemler Boyunca Adaptif Piyasa Hipotezi Test Sonuçları

Table 3. Adaptive Market Hypothesis Test Results Across All Periods for BRICS-T Countries

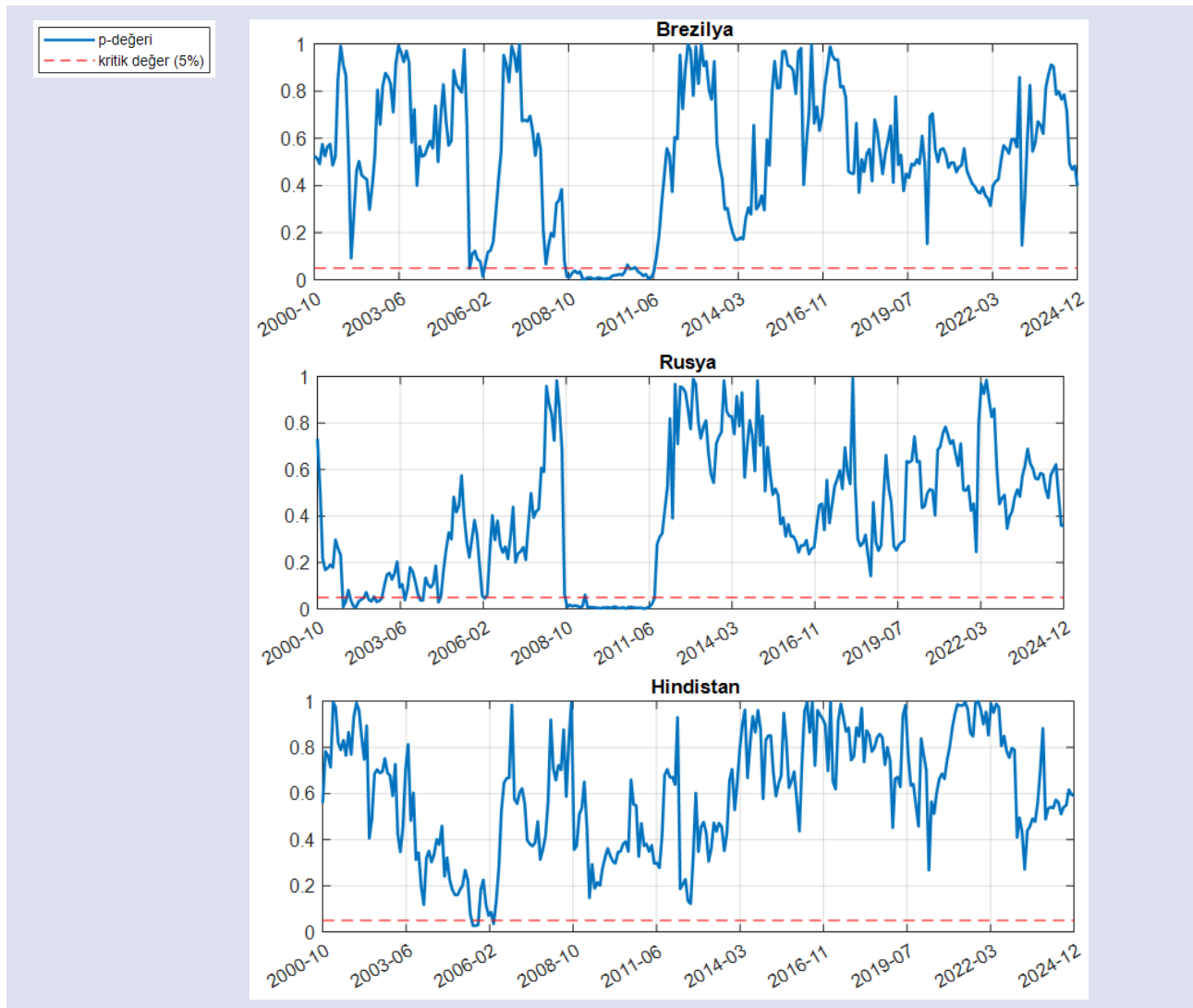
	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika	Türkiye
GS Test						
p-değeri	(0,870)	(0,460)	(0,910)	(0,513)	(0,700)	(0,960)
AQ Test						
Test ist.	0,414	1,408	0,075	0,123	0,687	2,506
p-değeri	(0,519)	(0,235)	(0,783)	(0,725)	(0,407)	(0,996)
WBAVR test						
Test ist.	0,660	2,202	0,421	-0,269	-0,297	0,212
VR	1,069	1,279	1,041	0,977	0,972	1,019

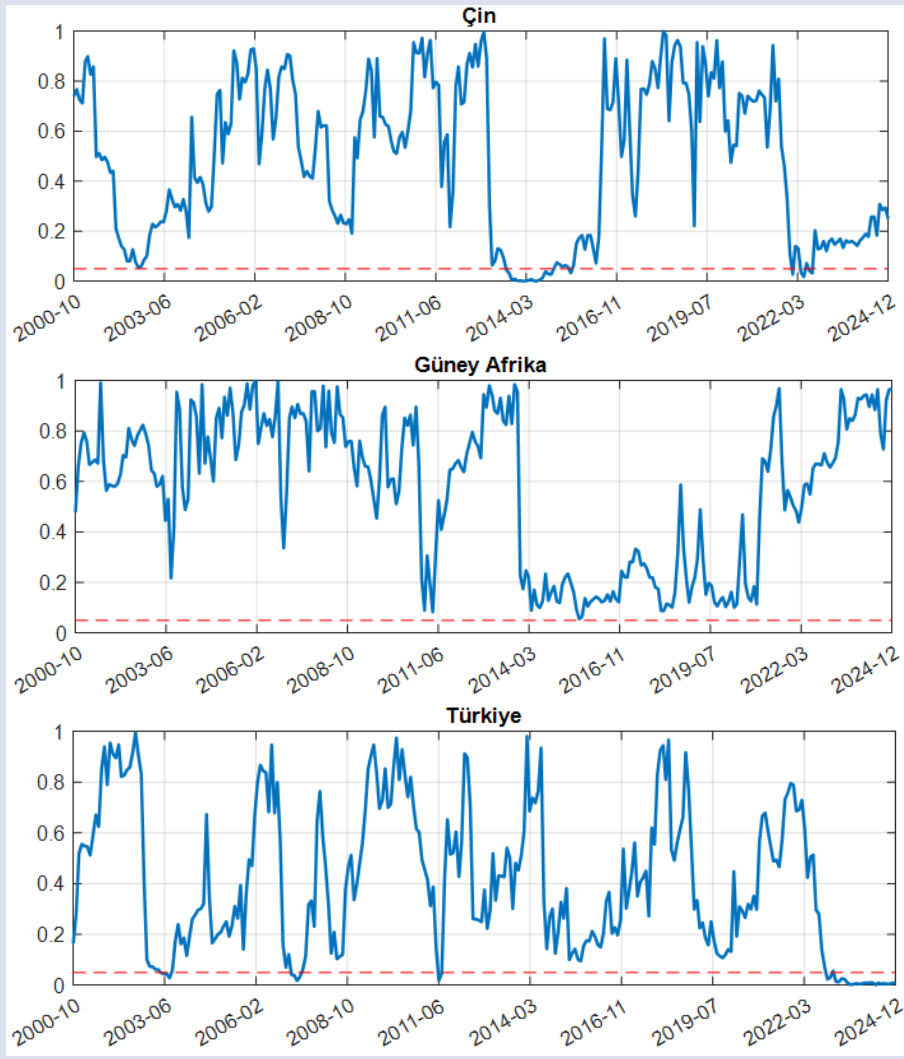
p-değeri	(0,375)	(0,064)	(0,544)	(0,705)	(0,629)	(0,699)
----------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

Not: Parantez içindeki değerler ilgili testlere ait anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. WBAVR testinde wild, normal kabul edilmiş ve bootstrap sayısı 5000 replikasyonla gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 3, BRICS ülkeleri ve Türkiye için tüm dönem boyunca yapılan Adaptif Piyasa Hipotezi test sonuçlarını göstermektedir. Genelleştirilmiş spektral (GS) testi sonuçlarına göre, tüm ülkelerde p-değerleri (%5 anlamlılık düzeyinin üzerinde) sırasıyla Brezilya ($p=0.870$), Rusya ($p=0.460$), Hindistan ($p=0.910$), Çin ($p=0.513$), Güney Afrika ($p=0.700$) ve Türkiye ($p=0.960$) için Adaptif Piyasa Hipotezi reddedilmiş ve bu ülkelerde tüm dönemler dikkate alındığında adaptif bir piyasa özelliği gözlemlenmemiştir. AQ testi sonuçları incelendiğinde, p-değerleri yine %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde olup Brezilya ($p=0.519$), Rusya ($p=0.235$), Hindistan ($p=0.783$), Çin ($p=0.725$), Güney Afrika ($p=0.407$) ve Türkiye ($p=0.996$) için Adaptif Piyasa Hipotezi'nin geçerli olmadığı belirlenmiştir. Son olarak, bootstrap tabanlı WBAVR testi sonuçlarına göre, varyans oranı değerleri genelde 1'e yakın olmakla birlikte Brezilya ($VR=1.069$, $p=0.375$), Rusya ($VR=1.279$, $p=0.064$), Hindistan ($VR=1.041$, $p=0.544$), Çin ($VR=0.977$, $p=0.705$), Güney Afrika ($VR=0.972$, $p=0.629$) ve Türkiye ($VR=1.019$, $p=0.699$) için temel hipotezi reddedilememiş ve Adaptif Piyasa Hipotezi'nin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm testler genel olarak BRICS ülkeleri ve Türkiye borsalarının Adaptif Piyasa Hipotezi'ni desteklemediğini göstermektedir.

Bu aşamaya kadar ortaya çıkan sonuçlar tüm dönemler itibarıyla ülke borsalarının hareketliliğine dayanmaktadır. Ancak, tüm dönemler bazında bakıldığında belli tarihlerde ortaya çıkan adaptif hareketler göz ardı edilebilir. Bu nedenle, bu çalışmada, bootstrap tabanlı WBAVR testi üzerinden kayan pencereler (rolling window) tekniği kullanarak ülke borsalarının adaptif bir özellik gösterip göstermedikleri zamana bağlı değişiklikler de incelenmiştir. Böylece, ülke piyasalarında meydana gelen bazı adaptif davranışlar dinamik bir yaklaşımla ortaya çıkarılabilmektedir. BRIC –T ülke borsalarına ait bootstrap tabanlı WBAVR testi üzerinden kayan pencereler tekniğine ilişkin sonuçlar Resim 2'de gösterilmektedir.

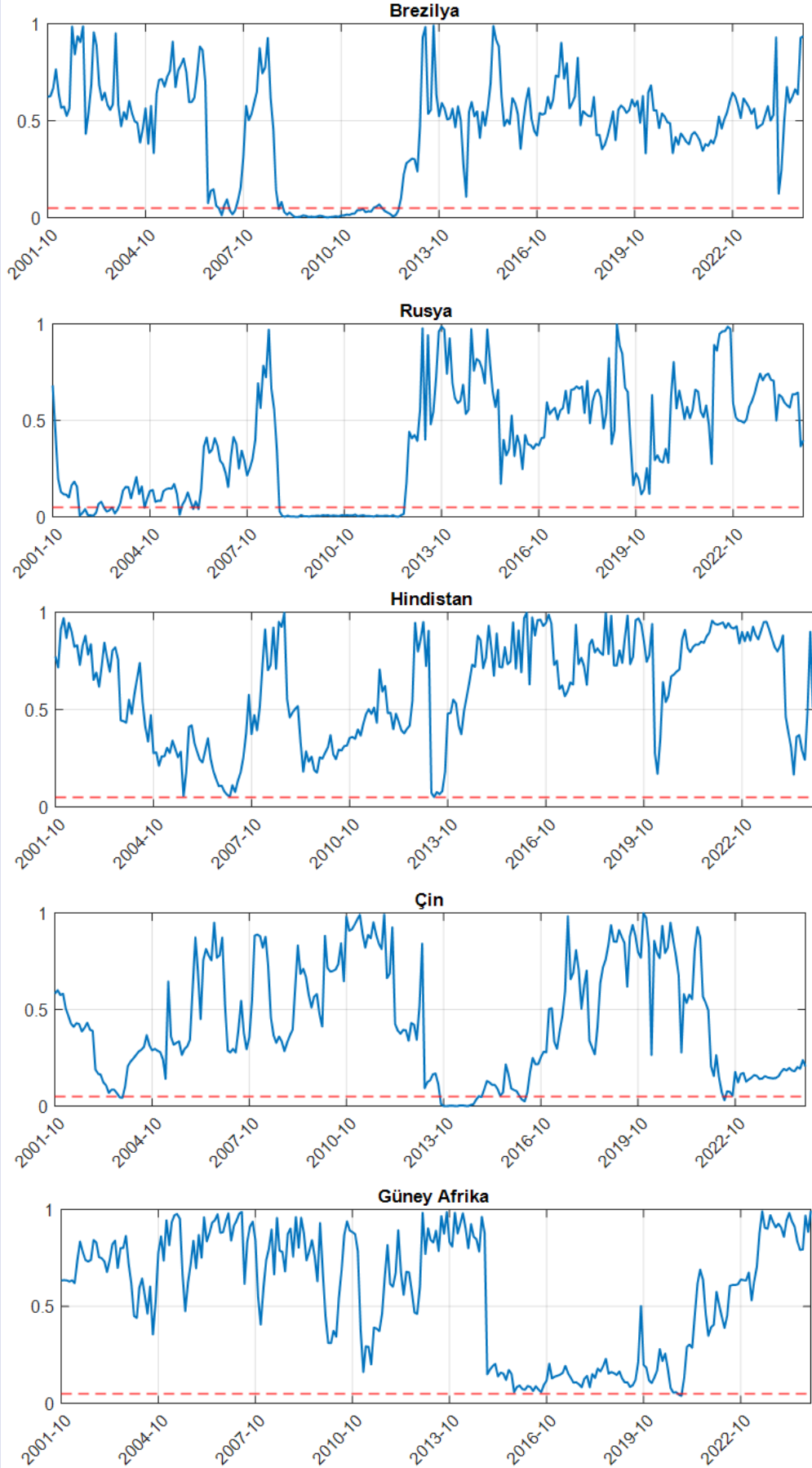

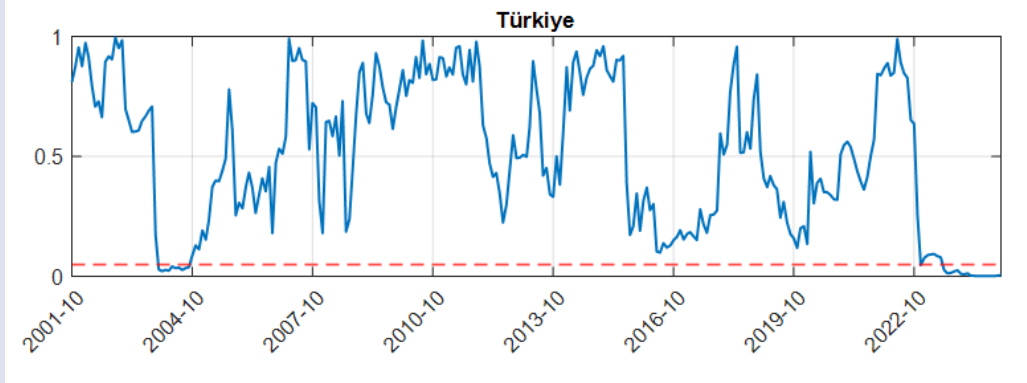
Resim 2. : BRICS –T Ülke Borsalarına İlişkin bootstrap WBAVR Kayan Pencere Test Sonuçları (36 Pencere)
Figure 2. Bootstrap WBAVR Rolling Window Test Results for BRICS-T Stock Markets (36 Windows)

BRICS-T ülkelerinin Adaptif Piyasa Hipotezi testlerine dayalı sonuçlar, her bir ülkenin belirli dönemlerde adaptif piyasa davranışı sergilediğini göstermektedir (Resim 2). Brezilya'nın adaptif piyasa özelliği gösterdiği dönemlerin 2008 ile 2011 arasında ortaya çıktığı görülmektedir. Rusya'da ise bu çalışmanın veri seti dönemi çerçevesinde adaptif piyasa davranışının ilk olarak 2002 yılında ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, Adaptif piyasa özelliği 2008 ve 2011 yılları arasında belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Hindistan'ın adaptif piyasa özelliği yalnızca 2006 yılında kısa süreliğine gözlemlenmiş ve diğer zamanlarda ortaya çıkmamıştır. Çin'de adaptif dönemler, 2014 ile 2015 yılları arasında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, 2022 yılının başlarında bir kez daha adaptif bir piyasa yapısı gözlemlenmiştir. Bu zamanlar dışında Çin'de anormal bir hareketlilik dikkati çekmemektedir. Güney Afrika'da kayan pençelereler tekniği de dahil olmak üzere tüm dönemlerde 2000 ile 2024 yılları arasında adaptif piyasa hipotezine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Türkiye'de ise adaptif piyasa davranışı, çok kısa bir dönem olsa da 2006 yılında gözlemlenmiştir. Ardından, 2007'nin sonları ve 2008'in başlarında yine kısa dönemli bir adaptif davranış sergilemiştir. Sonrasında ise 2011 yılının ortalarında çok kısa bir süre adaptif bir tavır sergilemiştir. Ancak, 2023 ve 2024 yıllarında belirgin bir şekilde adaptif bir yapı sergilediği görülmektedir. Bu sonuçlar, BRICS-T ülkelerinin Adaptif Piyasa Hipotezi'ne uygunluklarının zaman içinde değişiklik gösterdiğini ve özellikle küresel finansal krizlerin Brezilya ve Rusya'da adaptif davranışların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye finansal kriz dönemlerinde adaptif bir yapı göstermemektedir.

Ülke Borsalarına ait Adaptif Piyasa Hipotezi Sağlamlık Testi Sonuçları

— p-değeri
- - kritik değer (5%)

Resim 3. : BRICS –T Ülke Borsalarına İlişkin bootstrap WBAVR Kayan Pencere Test Sonuçları (48 Pencere)
Figure 2. Bootstrap WBAVR 48 Rolling Window Test Results for BRICS-T Stock Markets (48 Windows)

Çalışmanın sağlamlık testleri kapsamında BRICS –T Ülke Borsalarına ilişkin bootstrap WBAVR Kayan Pencere Test sonuçları 48 pencere boyutunda da incelenmiş ve Resim 3’te sunulmuştur. Elde edilen bulgular çerçevesinde ülkelerin 36 pencereadaki adaptif piyasa tepkisinin 48 pencere boyutunda da benzer olduğu ve önemli bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda, farklı pencere boyutları daa çalışmanın analiz sürecinde değerlendirilmiş ve benzer sonuçlar gözlenmiştir.

Çalışmanın bu aşamasında bazı dönemlerde bazı ülke borsalarının adaptif bir piyasa özelliği gösterdiğinin anlaşılması nedeniyle piyasaların tahmin edilebilirliğine yönelik jeopolitik riskin tahmin edilebilirliğine ne derece etki ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu durumun ortaya çıkarılmasında piyasa tahmin edilebilirliğinin ölçüsü olarak bootstrap tabanlı WBAVR testi üzerinden kayan pencereler tekniğine dayalı olarak türetilmiş istatistiki anlamlılık düzeyleri bağımlı değişken ve ülkelere ait jeopolitik risk endeksi ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Jeopolitik riskin piyasa tahmin edilebilirliği doğrusal olmayan ve makine öğrenimine dayalı KRLS yöntemi uygulanmıştır. Sonuçlar Çizelge 4 ve Resim 4’te sunulmaktadır.

Ülke Borsalarının Jeopolitik Risk altında Adaptif Piyasa Hipotezi Test Sonuçları

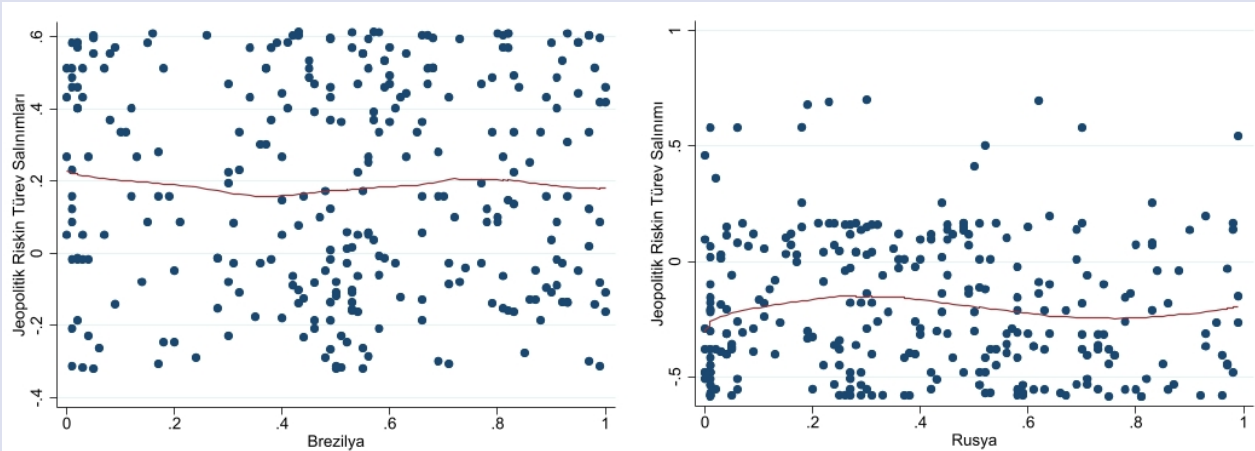
Çizelge 4. : Jeopolitik Risk ve BRICS – T Ülke Borsaları Arasındaki İlişkilere ait KRLS Makine Öğrenme Test Sonuçları
Table 4. İngilizce başlık

	Ortalama Katsayı Değeri	Standart Hatalar	t	P>t	P25	P50	P75
Tolerans (%1)							
Brezilya	0,184***	0,052	3,541	0,000	-0,073	0,159	0,464
Rusya	-0,207***	0,063	-3,313	0,001	-0,475	-0,276	0,057
Hindistan	-0,057	0,055	-1,034	0,302	-0,275	-0,003	0,224
Çin	-0,334***	0,068	-4,905	0,000	-0,635	-0,346	-0,013
Güney Afrika	0,001	0,016	0,092	0,927	-0,025	-0,018	0,028
Türkiye	-0,144***	0,043	-3,365	0,001	-0,335	-0,206	0,030
λ(8); σ(3)							
Brezilya	0,219***	0,062	3,516	0,001	-0,005	0,268	0,471
Rusya	-0,170***	0,062	-2,733	0,007	-0,297	-0,200	-0,092
Hindistan	-0,052	0,055	-0,937	0,349	-0,284	0,057	0,191
Çin	-0,379***	0,063	-6,043	0,000	-0,593	-0,329	-0,208
Güney Afrika	0,002	0,065	0,038	0,969	-0,134	-0,119	0,125
Türkiye	-0,198***	0,062	-3,212	0,001	-0,456	-0,319	0,031

Not: ***, ** ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

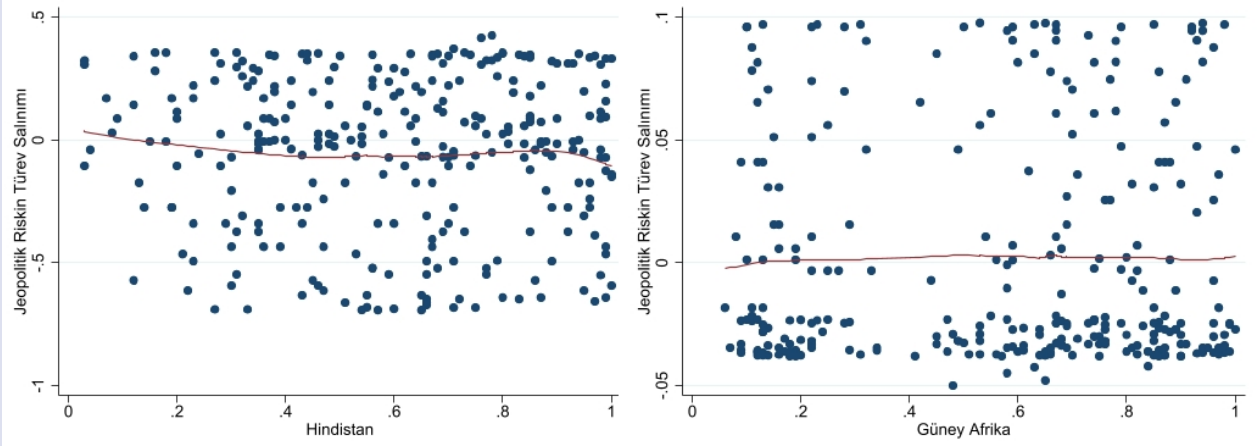
Çizelge 4’ün sonuçları, jeopolitik risklerin BRICS-T ülkeleri üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Brezilya ve Güney Afrika borsalarının tahmin edilebilirliği arasında jeopolitik risklere verdikleri tepkiler açısından önemli bir farklılık dikkat çekmektedir. Brezilya borsası için ortalama katsayı değeri tolerans 0.01 düzeyinde 0.184 ($p < 0.01$) ve Lambda(8)-Sigma(3) düzeyinde 0.219 ($p < 0.01$) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, jeopolitik risklerin

Brezilya borsası tahmin edilebilirliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Güney Afrika borsası tahmin edilebilirliği için tolerans 0.01 düzeyinde ortalama katsayı değeri 0.001 ($p=0.927$) ve Lambda(8)-Sigma(3) düzeyinde 0.002 ($p=0.969$) olarak bulunmuş, her iki durumda da Güney Afrika için anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Bu sonuç, Güney Afrika borsasının jeopolitik risklere karşı duyarsız olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Rusya, Çin ve Türkiye borsalarının tahmin edilebilirliği, jeopolitik risklerden negatif yönde etkilenmektedir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Rusya borsasının tahmin edilebilirliği için ortalama katsayı değeri tolerans 0.01 düzeyinde -0.207 ($p<0.01$) ve Lambda (8) -Sigma (3) düzeyinde -0.170 ($p<0.01$) olarak hesaplanmıştır. Benzer şekilde, Çin borsasının tahmin edilebilirliği için tolerans 0.01 düzeyinde ortalama katsayı değeri -0.334 ($p<0.01$) ve Lambda (8)-Sigma(3) düzeyinde -0.379 ($p<0.01$) olarak bulunmuştur. Türkiye borsasının tahmin edilebilirliği ise tolerans 0.01 düzeyinde -0.144 ($p<0.01$) ve Lambda (8) -Sigma (3) düzeyinde -0.198 ($p<0.01$) katsayıları ile negatif ve anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu bulgular, jeopolitik risklerin Rusya, Çin ve Türkiye borsaları üzerinde anlamlı bir şekilde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Sonuç olarak, Brezilya borsası pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilerken, Güney Afrika borsasının tepki vermemesi ve Rusya, Çin ile Türkiye borsalarının negatif tepkiler göstermesi, ülkelerin ekonomik ve politik yapılarının jeopolitik risklere verdikleri tepkilerdeki farklılıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, jeopolitik risk algılarının ülke bazlı değişkenlik gösterdiğini ve etkilerin heterojen olduğunu işaret etmektedir. Elde edilen bu bulgular, makine öğrenme tekniği ile doğrusal olmayan ilişkiler ülke bazlı olarak da desteklenmektedir.

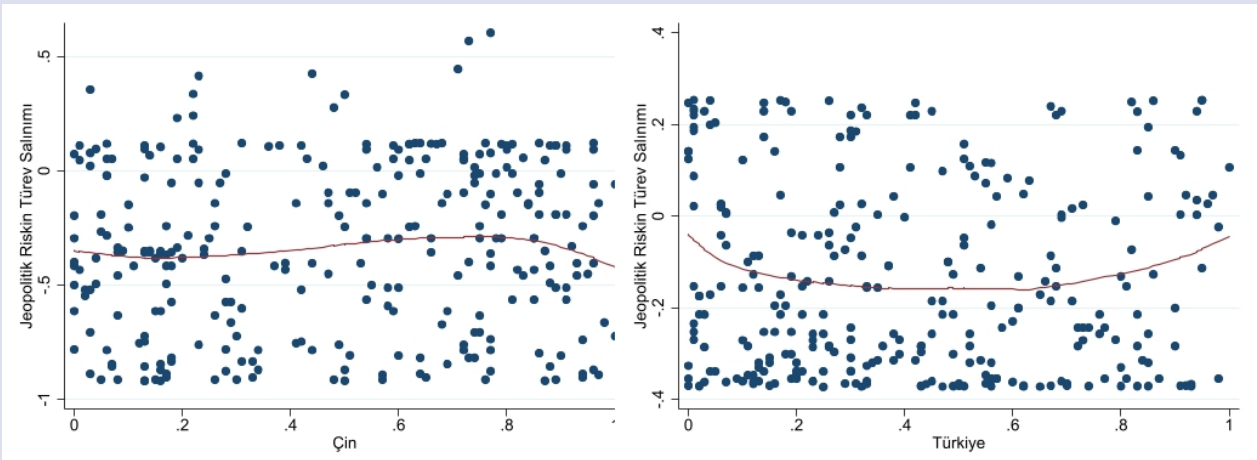
Resim 4. Jeopolitik Risk ile Brezilya ve Rusya Borsası Tahmin Edilebilirliği Arasındaki Dinamik İlişkiler
Figure 3. Dynamic Relationships Between Geopolitical Risk and the Predictability of Brazilian and Russian Stock Markets

Resim 4'te jeopolitik riskin Brezilya ve Rusya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisini göstermektedir. Jeopolitik riskin Brezilya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki pozitif etkisi daha önce vurgulanmıştır (Çizelge 4). Ancak, jeopolitik riskte meydana gelen marjinal değişimlerin Brezilya Borsası'nın tahmin edilebilirliği üzerinde anormal bir değişim neden olmadığı ve aralarında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Brezilya borsası için jeopolitik riskin bir miktar azaltığı dönemlerde tahmin edilebilirliğin pozitif etkisinin azaldığı ancak, jeopolitik riskin bir miktar artış meydana geldiği dönemlerde tahmin edilebilirliğin pozitif etkisinin bir miktar arttığı gözlemlenmiştir. Ancak, bu durumun uzun dönemde kalıcı değil geçici bir etkiye sahip olduğu ve jeopolitik risk ile Brezilya Borsası'nın tahmin edilebilirliği arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, jeopolitik riskin Rusya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisi de ortaya çıkarılmaktadır. Daha önceki analizlerde (Çizelge 4) jeopolitik riskin Rusya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki negatif etkisi belirtilmiştir. İlave olarak, burada jeopolitik risk ile Rusya Borsası tahmin edilebilirliği arasında söz konusu negatif etkinin jeopolitik riskteki marjinal etkilerle değiştiği görülmektedir. Jeopolitik riskin arttığı dönemlerde Rusya Borsası tahmin edilebilirliğinin negatif olan etkisi azalmakta (tahmin edilebilirlik olasılığı sıfıra doğru yaklaşmakta); riskin azaldığı dönemlerde ise negatif etkinin artmaya başladığı (sıfırdan negatife doğru hareket ettiği) görülmektedir. Buradan, Rusya borsasının tahmin edilebilirliği jeopolitik risklere karşı başta negatif tepki verdiği ancak politik riskin artışı tahmin edilebilirliği güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Resim 5. : Jeopolitik Risk ile Hindistan ve Güney Afrika Borsası Tahmin Edilebilirliği Arasındaki Dinamik İlişkiler
Figure 4. Dynamic Relationships Between Geopolitical Risk and the Predictability of Indian and South African Stock Markets

Resim 5’te, jeopolitik riskin Hindistan ve Güney Afrika Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisini göstermektedir. Ancak, çalışma boyunca yapılan analizlerde Hindistan borsasının adaptif piyasa özelliği sergilememesi ve makine öğrenimine dayalı doğrusal olmayan modeller de dahil olmak üzere jeopolitik riskten etkilenmemiş olması Hindistan borsasının adaptif yapıda tahmin edilebilirliğinin mümkün olmadığı söylenebilir. Benzer şekilde, jeopolitik riskin Güney Afrika Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisi de incelenmektedir. Ancak, çalışma boyunca yapılan analizlerde Hindistan borsasının adaptif piyasa özelliği sergilememesi ve makine öğrenimine dayalı doğrusal olmayan modeller de dahil olmak üzere Jeopolitik riskten etkilenmemiş olması Güney Afrika borsasının adaptif yapıda tahmin edilebilirliğinin mümkün olmadığı söylenebilir.

Resim 6. : Jeopolitik Risk ile Çin ve Türkiye Borsası Tahmin Edilebilirliği Arasındaki Dinamik İlişkiler
Figure 5. Dynamic Relationships Between Geopolitical Risk and the Predictability of Chinese and Turkish Stock Markets

Resim 6, jeopolitik riskin Çin ve Türkiye Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisini göstermektedir. Daha önceki analizlerde (Çizelge 4) jeopolitik riskin Rusya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki negatif etkisi ortaya çıkarılmıştır. Dahası, jeopolitik risk ile Rusya Borsası tahmin edilebilirliği arasında söz konusu negatif etkinin jeopolitik riskteki marjinal etkilerle değiştiği görülmektedir. Jeopolitik riskin azaldığı dönemlerde Çin tahmin edilebilirliğinin negatif olan etkisi bir miktar artmakta (tahmin edilebilirlik olasılığı bir miktar sıfırdan uzaklaşmakta); riskin arttığı dönemlerde ise negatif etkinin azalmaya başladığı (sıfıra doğru hareket ettiği) görülmektedir. Buradan, Çin borsasının tahmin edilebilirliği jeopolitik risklere karşı başta negatif tepki verdiği ancak politik riskin artışı tahmin edilebilirliği sağlamaktadır. Benzer şekilde, jeopolitik riskin Türkiye Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki dinamik etkisi de ele alınmaktadır. Daha önceki analizlerde (Çizelge 4) jeopolitik riskin Rusya Borsası tahmin edilebilirliği üzerindeki negatif etkisi ortaya çıkarılmıştır. Burada, jeopolitik riskin azaldığı dönemlerde Türkiye Borsası tahmin edilebilirliğinin negatif

olan etkisi daha da derinleşmektedir (tahmin edilebilirlik olasılığı sıfırdan uzaklaşmaktadır); riskin arttığı dönemlerde ise negatif etkinin azalmaya başladığı (sıfırdan negatife doğru hareket ettiği) görülmektedir. Buradan, Türkiye borsasının tahmin edilebilirliği jeopolitik risklere karşı başta negatif tepki verdiği ancak politik riskin artışı tahmin edilebilirliği güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmanın amacı, BRICS-T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) finansal piyasalarını Adaptif Piyasa Hipotezi (APH) çerçevesinde sistematik bir şekilde analiz ederek, piyasa etkinliğinin zamanla değişen dinamiklerini ortaya koymaktır. Çalışmada, Ocak 1997 - Kasım 2024 dönemine ait aylık borsa endeksi verileri kullanılmıştır. APH'nin test edilmesinde, genelleştirilmiş spektral test, otomatik portmanteau testi ve wild-bootstrap varyans oranı testi (WBAVR) gibi ileri yöntemler uygulanmıştır. İlave olarak, tüm dönemler boyunca adaptif piyasa hipotezi sonuçları belli dönemlerdeki etkiyi ölçmek amacıyla wild-bootstrap varyans oranı testi (WBAVR) olasılık değerleri kayan pençeler yöntemiyle de ele alınmıştır. Ayrıca, piyasa tahmin edilebilirliği ile jeopolitik risk arasındaki dinamik ilişkiler, doğrusal olmayan ve makine öğrenimine dayalı Kernel Regularized Least Squares (KRLS) yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışma hem tüm dönemler boyunca piyasa davranışlarını hem de kayan pencereler tekniği ile zamana bağlı hareketleri analiz ederek, belirsizlik ve risk faktörlerinin piyasa etkinliği üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, BRICS-T ülkelerinin finansal piyasalarının Adaptif Piyasa Hipotezini (APH) belirli dönemlerde destekler nitelikte olduğunu, ancak tüm dönemler boyunca adaptif bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bootstrap tabanlı WBAVR testi sonuçları, Brezilya ve Rusya gibi ülkelerde özellikle küresel finansal kriz dönemlerinde adaptif piyasa davranışlarının gözlemlendiğini, diğer taraftan Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye'de adaptif özelliklerin sınırlı kaldığını göstermiştir. Bunun yanı sıra, KRLS yöntemiyle yapılan analizler, jeopolitik risklerin piyasa tahmin edilebilirliği üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında heterojen olduğunu ortaya koymuştur. Brezilya ve Çin gibi ülkelerde jeopolitik risklerin piyasaların tahmin edilebilirliğini anlamlı şekilde etkilediği bulunurken, Güney Afrika'nın bu risklere duyarsız bir yapı sergilediği tespit edilmiştir. Türkiye borsasının ise jeopolitik risklerden negatif yönde etkilendiği, ancak belirli dönemlerde adaptif davranışlar sergileyebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgular, literatürdeki çalışmalarla kısmen uyumludur. Örneğin, Brezilya piyasalarının adaptif davranışlarını küresel finansal kriz dönemlerinde inceleyen Tiwari vd. (2024) çalışması, bulgularımızı destekler niteliktedir. Benzer şekilde, Çin'in piyasa etkinliğini ele alan Xiong vd. (2019) çalışması, adaptif davranışların krizler sırasında arttığını ortaya koyarak bulgularımızı doğrulamaktadır. Hindistan üzerine yapılan Hiremath & Kumari (2014) çalışması ise adaptif özelliklerin sınırlı olduğunu ifade ederek sonuçlarımızla paralellik göstermektedir. Ancak, Güney Afrika üzerine yapılan bazı çalışmaların Tweneboah vd. (2022) adaptif davranışları vurgulamasına karşın, bu çalışma bu piyasaların jeopolitik risklere karşı duyarsız olduğunu tespit ederek farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmadan elde edilen sonuçlar, hem literatürdeki mevcut bulguları genişletmekte hem de BRICS-T ülkelerindeki piyasa dinamiklerini daha derin bir şekilde anlamaya katkı sağlamaktadır.

Bu bulgular ışığında, BRICS-T ülkeleri için bir takım politika önerileri geliştirilmiştir. Öncelikle, finansal piyasaların adaptif kapasitesini artırmak için kriz dönemlerine yönelik erken uyarı sistemlerinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu sistemler, özellikle Brezilya ve Rusya gibi adaptif davranışların gözlemlendiği ülkelerde, piyasa katılımcılarının daha etkin stratejiler geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Türkiye ve Çin gibi jeopolitik risklerden olumsuz etkilenen ülkelerde, bu riskleri minimize etmeye yönelik düzenleyici çerçevelerin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerin daha stratejik bir şekilde yönetilmesi ve ekonomik belirsizlikleri azaltacak politikaların uygulanması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, Hindistan ve Güney Afrika gibi adaptif kapasitenin sınırlı olduğu piyasalarda, yatırımcı güvenini artırmak için sağlam bir yasal ve düzenleyici altyapı oluşturulmalı, bilgi asimetrisini azaltmaya yönelik şeffaflık politikaları benimsenmelidir. Ek olarak, makroekonomik ve finansal istikrarı sağlamak amacıyla, faiz oranlarının ve döviz kurlarının volatilitelerini azaltmaya yönelik daha etkili para politikalarının uygulanması önerilmektedir. Son olarak, kayan pencereler tekniğiyle tespit edilen dönemsel adaptif davranışlar dikkate alınarak, dinamik piyasa izleme ve yönetim araçlarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu araçlar, piyasa koşullarındaki değişimleri gerçek zamanlı olarak analiz ederek düzenleyici kurumların hızlı ve etkili müdahalelerde bulunmasına olanak tanıyabilecektir.

Bu çalışmanın bulguları, önemli katkılar sunmakla birlikte bazı kısıtları da beraberinde getirmektedir. İlk olarak, çalışmada kullanılan veri seti yalnızca BRICS-T ülkelerine ait borsa endekslerini içermekte olup, diğer finansal piyasalar (örneğin, tahvil, döviz veya emtia piyasaları) kapsam dışı bırakılmıştır. Bu durum, elde edilen sonuçların genelleştirilebilir olma özelliğini sınırlayabilmektedir. İkinci olarak, çalışmada jeopolitik risklerin etkileri detaylı bir şekilde incelenmiş olsa da, diğer potansiyel etkileyici faktörler, örneğin sosyal, çevresel veya teknolojik belirsizlikler, analiz kapsamına dahil edilmemiştir. Üçüncü olarak, kullanılan yöntemler, dinamik piyasa davranışlarını analiz etmek için yeterli olmakla birlikte, daha ileri makine öğrenimi teknikleri veya fourier tabanlı yaklaşımlar gelecekteki çalışmalarda daha kapsamlı analizler ortaya çıkarılabilir. Bu kısıtlar ışığında, gelecek çalışmalar için çeşitli öneriler sunulabilir. İlk olarak, BRICS-T ülkeleri dışında gelişmekte olan diğer piyasa gruplarını veya sektörel bazda farklı finansal piyasaları kapsayacak

karşılaştırmalı analizler yapılabilir. İkinci olarak, jeopolitik risklerin yanı sıra çevresel, sosyal ve kurumsal faktörlerin piyasa dinamiklerine etkileri incelenebilir. Üçüncü olarak, Adaptif Piyasa Hipotezi'ni daha geniş bir zaman diliminde ve farklı veri frekanslarıyla test eden çalışmalar, piyasa davranışlarının daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Son olarak, kullanılan yöntemlerin ötesine geçerek, derin öğrenme ve diğer yapay zeka tabanlı tekniklerle tahmin modelleri geliştirilebilir ve bu modellerin doğruluğu farklı piyasa koşullarında karşılaştırılabilir. Böylelikle, bu çalışma, hem mevcut literatüre hem de gelecekteki araştırmalara ışık tutacak bir temel sağlamayı amaçlamaktadır.

Extended Abstract

This study attempts a comprehensive analysis of the financial markets in the BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) within the framework of AMH. This paper examines the time-varying dynamics of market efficiency and predictability using monthly stock market index data from November 1997 to November 2024. This period covers various serious and important events in economic and political spheres and thus may form the seriously grounded background for such an investigation of how financial markets within emerging economies adapt to conditions changes. This paper contributes to understanding the market behavior of these countries, with a focus on the implications of geopolitical risks and dynamic market structures, applying advanced statistical and machine learning techniques. According to the Adaptive Market Hypothesis, market efficiency cannot be considered as something fixed but rather dynamic and changing due to changing market conditions and participants' behaviors. In testing this hypothesis, the study applies three important statistical methods: the Generalized Spectral test, the Automatic Portmanteau test, and the Wild-Bootstrap Automatic Variance Ratio test. These methodologies are complemented by the sliding windows technique in order to study temporal changes in market behavior. Moreover, KRLS is a machine learning approach able to capture nonlinear relationships; hence, it is used in order to assess the impact of geopolitical risks on market predictability.

The findings have shown clear indications of the adaptive nature of the financial markets in the BRICS-T countries. First, the time-varying adaptive behavior of these markets is apparent. For instance, this study found that during the 2008-2011 global financial crisis, Brazil and Russia had strong evidence of an adaptive market. Such adaptation goes by the hypothesis that market efficiency fluctuates in response to external shocks and internal dynamics. India and South Africa's market behavior during this particular target of study were observed to bear only partial adaptive behavior throughout Turkey; China's clear pattern shows evidence between 2014-15 and 2023-2024. Poor adaptability is continuously showing between targeted time reviewed in South African regions studied against other economies. Finally: "The predictive logic developed inclusiveness for determining the key geopolitical risk variable assessment as reflected. The KRLS method has presented heterogeneity in the effect of these risks on the financial markets of BRICS-T. For example, geopolitical risks in Brazil positively influence market predictability. This may indicate that such risks create an opportunity for informed investors. In contrast, geopolitical risk negatively influences market predictability in Russia, China, and Turkey. This indicates that with increased risks, the informational efficiency of the markets goes down and becomes less predictable. It is important to notice that South Africa's market predictability looks generally insensitive to geopolitical risks and raises a question about what structural factors shield its financial system from such external uncertainties. Third, methodological contributions of the study are immense. This paper grounds time-varying market behavior in a sliding windows technique and integrates this with WBAVR tests. Such methodological innovations are quite useful in explaining how the state of market efficiency evolves between periods. The nonlinear and heterogeneous influences of geopolitical risks, added through the KRLS approach, further enrich the analysis. Indeed, evidence confirms both the nature of time variation in market efficiency and the complex dynamics due to external factors in determining market behaviors.

The findings of this study are thus important for policymakers and market participants. For example, for Brazil and Russia showing adaptive market behavior during crises, developments of crisis management countermeasures and/or early warning systems are advised. These can further develop the resilience of financial markets and support adaptive strategies during periods characterized by high uncertainty. In this respect, the negative influence of geopolitical risks on market predictability in Turkey and China requires strong regulatory frameworks that could dampen such risks. These regulatory frameworks should focus on smoothing market conditions and regaining investor confidence. In the case of South Africa, insensitivity to geopolitical risks suggests further research to identify the structural features responsible for such robustness. These factors, if identified, might provide useful lessons for other emerging economies. This study contributes to the literature on financial market dynamics and the Adaptive Market Hypothesis in several ways. First, it systematically tests the AMH in the context of BRICS-T countries, thus addressing a critical gap in comparative analyses of emerging markets. First, this study adopts a wide cross-country perspective, while previous literature either focused on developed economies or on individual emerging markets. Second, the integration of dynamic methodologies-the sliding windows technique and the KRLS method-offers new insights in temporal and nonlinear aspects of market behavior. These methodological developments pave the way for future studies to follow similar approaches for other contexts. Third, the added focus on geopolitical risks is new in the AMH literature and thus places the emphasis on exogenous factors of shaping market dynamics. Given the investigation of how geopolitical uncertainties influence

market predictability, the study further provides insight into vulnerabilities and strengths of financial markets in emerging economies.

Thus, this has implications beyond the ivory tower. For investors, it suggests one should know how shifting market conditions and external risks could alter the direction of an investment strategy. Evidence of time-varying efficiency is suggestive that static investment models most likely fail to capture nuances in emerging markets. Alternatively, dynamic strategies that account for adaptive behavior and geopolitical risks are likely to yield better outcomes. It sends a clear signal for policymakers to focus on being more anticipatory in policy formulations towards securing market resilience. Through dealing with some very specific predicaments, as mentioned throughout this study—for example, how geopolitical risk impairs market predictability—policymakers get to work their way round creating a sounder environment in which to efficiently work towards stability in financial markets. While valuable, this research recognized a number of limitations. The analysis is restricted to their respective stock market indices alone, without considering other capital markets such as bonds, foreign exchange, and commodities. In this regard, further studies may be directed towards these markets to get an enlarged view of the dynamics of financial markets for the BRICS-T countries. Additionally, in this study, emphasis was placed on geopolitical risks. It is possible that at any given time, another kind of exogenous variable or environmental, social, and technological uncertainty will significantly determine the behavior of these types of markets. Future analyses that incorporate such dimensions may add to the understanding of market efficiency and adaptability. Deep learning with advanced techniques of artificial intelligence may further provide a granular approach toward complex relationships among the variables under consideration.

This paper has analyzed comprehensively the financial markets of BRICS-T countries in the light of the Adaptive Market Hypothesis by incorporating advanced statistical and machine learning methods. This study has presented a detailed analysis of time-varying market efficiency and the impact of geopolitical risks. The findings of this study contribute to the academic literature and practical implications that may be useful for investors, policymakers, and researchers. With such attention to temporal and geopolitical dimensions of market behavior, this paper gives good grounds for future research and subsequent policy development on how to make financial markets in emerging economies resilient and efficient.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: CK (%100) Veri Toplanması: CK (%100) Veri Analizi: CK (%100) Makalenin Yazımı: CK (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: CK (%100)	Author Contributions	Research Design: CK (%100) Data Collection: CK (%100) Data Analysis: CK (%100) Writing the Article: CK (%100) Article Submission and Revision: CK (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Kurul	Etik kurul iznine ihtiyaç bulunmamaktadır.	Ethics Committee	Ethics committee approval is not required.

Kaynakça

- Adnan, M., Rasheed, M. H., Maqbool, Z., & Tariq, S. (2023). Adaptive Vs Efficient: A Comparative Analysis of Stock and Foreign Exchange Markets in Pakistan. *Journal of Asian Development Studies*, 12(3), Article 3. <https://poverty.com.pk/index.php/Journal/article/view/156>
- Akbar, M., Ullah, I., Ali, S., & Rehman, N. (2024). Adaptive market hypothesis: A comparison of Islamic and conventional stock indices. *International Review of Economics & Finance*, 89, 460-477. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.06.020>
- Aleknevičienė, V., Klasauskaitė, V., & Aleknevičiūtė, E. (2022). Behavior of calendar anomalies and the adaptive market hypothesis: Evidence from the Baltic stock markets. *Journal of Baltic Studies*, 53(2), 187-210. <https://doi.org/10.1080/01629778.2021.1990094>
- Aytekin, S., & Doğan, S. (2023). Testing the Adaptive Market Hypothesis in Equity Markets in Global Financial Crisis Periods: An Application on Borsa Istanbul Indices. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 377-402. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1208721>
- Bhuyan, B., Patra, S., & Bhuian, R. K. (2020). Market Adaptability and Evolving Predictability of Stock Returns: An Evidence from India. *Asia-Pacific Financial Markets*, 27(4), 605-619. <https://doi.org/10.1007/s10690-020-09308-2>
- Box, G. E. P., & Pierce, D. A. (1970). Distribution of Residual Autocorrelations in Autoregressive-Integrated Moving Average Time Series Models. *Journal of the American Statistical Association*, 65(332), 1509-1526. <https://doi.org/10.1080/01621459.1970.10481180>
- Burhan, H. A., & Acar, E. (2021). Adaptive Market Hypothesis and Return Predictability: A Hidden Markov Model Application in Borsa Istanbul. *Sosyoekonomi*, 29(48), Article 48. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.02.02>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring Geopolitical Risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. <https://doi.org/10.1257/aer.20191823>
- Charles, A., Darné, O., & Fouilloux, J. (2011). Testing the martingale difference hypothesis in CO2 emission allowances. *Economic Modelling*, 28(1), 27-35. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.003>
- Charles, A., Darné, O., & Kim, J. H. (2017). Adaptive markets hypothesis for Islamic stock indices: Evidence from Dow Jones size and sector-indices. *International Economics*, 151, 100-112. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2017.05.002>
- Choi, I. (1999). Testing the random walk hypothesis for real exchange rates. *Journal of Applied Econometrics*, 14(3), 293-308. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1255\(199905/06\)14:3<293::AID-JAE503>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1255(199905/06)14:3<293::AID-JAE503>3.0.CO;2-5)
- Choi, Y., & Lee, S. (2020). The impact of urban physical environments on cooling rates in summer: Focusing on interaction effects with a kernel-based regularized least squares (KRLS) model. *Renewable Energy*, 149, 523-534. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.12.021>
- Chu, J., Zhang, Y., & Chan, S. (2019). The adaptive market hypothesis in the high frequency cryptocurrency market. *International Review of Financial Analysis*, 64, 221-231. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2019.05.008>
- Ertay, F. C., & Özkan, O. (2018). Piyasa Etkinliği Açısından Adaptif Piyasa Hipotezi'nin Test Edilmesi: Türkiye ve ABD Hisse Senedi Piyasaları Örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 642, Article 642. <https://dergipark.org.tr/en/pub/fpeyd/issue/47980/607030>
- Escanciano, J. C., & Lobato, I. N. (2009). An automatic Portmanteau test for serial correlation. *Journal of Econometrics*, 151(2), 140-149. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2009.03.001>
- Escanciano, J. C., & Velasco, C. (2006). Generalized spectral tests for the martingale difference hypothesis. *Journal of Econometrics*, 134(1), 151-185. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2005.06.019>
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2020). Borsa İstanbul Endekslerinde Adaptif Piyasa Hipotezinin Geçerliliğinin Test Edilmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(59), Article 59. <https://doi.org/10.19168/jyasar.633351>
- Fama, E. F. (1980). Agency Problems and the Theory of the Firm. *Journal of Political Economy*, 88(2), 288-307. <https://doi.org/10.1086/260866>
- Fama, E. F. (1991). Efficient Capital Markets: II. *The Journal of Finance*, 46(5), 1575-1617. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1991.tb04636.x>
- Ghazani, M. M., & Ebrahimi, S. B. (2019). Testing the adaptive market hypothesis as an evolutionary perspective on market efficiency: Evidence from the crude oil prices. *Finance Research Letters*, 30, 60-68. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.03.032>
- Görgel, B., & Ege, İ. (2024). E7 Ülkeleri Pay Piyasaları Üzerine Etkin Piyasa Hipotezi ile Adaptif Piyasa Hipotezinin Araştırılması. *Fiscoeconomia*, 8(3), Article 3. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1448436>
- Hainmueller, J., & Hazlett, C. (2014). Kernel Regularized Least Squares: Reducing Misspecification Bias with a Flexible and Interpretable Machine Learning Approach. *Political Analysis*, 22(2), 143-168. <https://doi.org/10.1093/pan/mpt019>

- Hiremath, G. S., & Kumari, J. (2014). Stock returns predictability and the adaptive market hypothesis in emerging markets: Evidence from India. *SpringerPlus*, 3(1), 428. <https://doi.org/10.1186/2193-1801-3-428>
- Hiremath, G. S., & Narayan, S. (2016). Testing the adaptive market hypothesis and its determinants for the Indian stock markets. *Finance Research Letters*, 19, 173-180. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2016.07.009>
- İçigen, F. K., & Kayali, M. M. (2022). Adaptif Piyasa Hipotezi Kapsamında Getiri Öngörülebilirliği ile Piyasa Koşulları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bist 100 Endeksi Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 659, 135-160. <https://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/1648651990.pdf>
- Karaömer, Y., & Kakilli Acaravci, S. (2023). Adaptive Market Hypothesis: Evidence From the Cryptocurrency Market. *Interdisciplinary Journal of Management Studies (Formerly Known as Iranian Journal of Management Studies)*, 16(1), 125-138. <https://doi.org/10.22059/ijms.2022.336833.674889>
- Kartal, M. T., Pata, U. K., Kılıç Depren, S., & Depren, Ö. (2023). Effects of possible changes in natural gas, nuclear, and coal energy consumption on CO2 emissions: Evidence from France under Russia's gas supply cuts by dynamic ARDL simulations approach. *Applied Energy*, 339, 120983. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2023.120983>
- Khuntia, S., & Pattanayak, J. K. (2018). Adaptive market hypothesis and evolving predictability of bitcoin. *Economics Letters*, 167, 26-28. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.03.005>
- Kılıç, Y. (2020). Adaptive Market Hypothesis: Evidence from the Turkey Stock Market. *Journal of Applied Economics and Business Research*.
- Kim, J. H. (2009). Automatic variance ratio test under conditional heteroskedasticity. *Finance Research Letters*, 6(3), 179-185. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2009.04.003>
- Kyei, C. B., Cantah, W. G., & Junior Owusu, P. (2023). Effect of commodity prices on financial soundness; insight from adaptive market hypothesis in the Ghanaian setting. *Resources Policy*, 86, 104076. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104076>
- Lekhal, M., & Oubani, A. E. (2020). Does the Adaptive Market Hypothesis explain the evolution of emerging markets efficiency? Evidence from the Moroccan financial market. *Heliyon*, 6(7). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04429>
- Lo, A. W. (2004). The Adaptive Markets Hypothesis. *The Journal of Portfolio Management*, 30(5), 15-29. <https://doi.org/10.3905/jpm.2004.442611>
- Lo, A. W., & MacKinlay, A. C. (1988). Stock Market Prices Do Not Follow Random Walks: Evidence from a Simple Specification Test. *The Review of Financial Studies*, 1(1), 41-66. <https://doi.org/10.1093/rfs/1.1.41>
- López-Martín, C. (2023). Dynamic analysis of calendar anomalies in cryptocurrency markets: Evidences of adaptive market hypothesis. *Spanish Journal of Finance and Accounting / Revista Española de Financiación y Contabilidad*, 52(4), 559-592. <https://doi.org/10.1080/02102412.2022.2131239>
- Malkiel, B. G., & Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1970.tb00518.x>
- Mammen, E. (1993). Bootstrap and Wild Bootstrap for High Dimensional Linear Models. *The Annals of Statistics*, 21(1), 255-285. <https://doi.org/10.1214/aos/1176349025>
- Mandacı, P. E., Taskin, F. D., & Ergun, Z. C. (2019). Adaptive Market Hypothesis. *International Journal of Economics and Business Administration*, VII(4), 84-101. <https://ijeba.com/journal/333>
- Ndubuisi, P., & Okere, K. (2018). Stock Returns Predictability and the Adaptive Market Hypothesis in Emerging Markets: Evidence from the Nigerian Capital Market. (1986-2016). *Asian Journal of Economic Modelling*, 6(2), 147-156. <https://doi.org/10.18488/journal.8.2018.62.147.156>
- Noreen, U., Shafique, A., Ayub, U., & Saeed, S. K. (2022). Does the Adaptive Market Hypothesis Reconcile the Behavioral Finance and the Efficient Market Hypothesis? *Risks*, 10(9), Article 9. <https://doi.org/10.3390/risks10090168>
- Obalade, A. A., & Muzindutsi, P.-F. (2020). Validating the adaptive market hypothesis in the Tunisian stock market. *International Journal of Trade and Global Markets*. <https://www.inderscienceonline.com/doi/10.1504/IJTG.2020.104906>
- Okorie, D. I., & Lin, B. (2021). Adaptive market hypothesis: The story of the stock markets and COVID-19 pandemic. *The North American Journal of Economics and Finance*, 57, 101397. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101397>
- Özkan, O. (2020a). Hangi Sektörlerde Getiri Öngörülebilirliği İçin Tarihsel Fiyatlar Kullanılabilir Otomatik Portmanteau Testi ile Borsa İstanbul Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 703-712. <https://doi.org/10.20409/berj.2020.278>
- Özkan, O. (2020b). Time-varying return predictability and adaptive markets hypothesis: Evidence on MIST countries from a novel wild bootstrap likelihood ratio approach. *Bogazici Journal*, 34(2), 101-113. <https://doi.org/10.21773/boun.34.2.1>
- Özkan, O. (2020c). Weak-Form Market Efficiency Comparison of Stock Markets on Global Scale: An Empirical Study on G-20 Members. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), Article 2. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.695125>
- Özkan, O. (2020d). Zayıf Form Piyasa Etkinliği Kapsamında Türkiye Döviz Piyasası Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), Article 2. <https://doi.org/10.30784/epfad.689506>

- Özkan, O. (2021a). Döviz Piyasalarının Davranışlarını Açıklamada Etkin Piyasalar Hipotezi ile Adaptif Piyasalar Hipotezinin Karşılaştırılması: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *The Journal of Accounting and Finance*, 89, Article 89. <https://doi.org/10.25095/mufad.852162>
- Özkan, O. (2021b). Impact of COVID-19 on stock market efficiency: Evidence from developed countries. *Research in International Business and Finance*, 58, 101445. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101445>
- Phillips, P. C. B., Shi, S., & Yu, J. (2015). Testing for Multiple Bubbles: Historical Episodes of Exuberance and Collapse in the S&p 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1078. <https://doi.org/10.1111/iere.12132>
- Saha, K., Madhavan, V., & Chandrashekhar, G. R. (2021). Relative efficiency of equity ETFs: An adaptive market hypothesis perspective. *Applied Economics Letters*, 28(14), 1202-1207. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1804045>
- Santos, M. A. dos, Fávero, L. P. L., Brugni, T. V., & Serra, R. G. (2023). Adaptive markets hypothesis and economic-institutional environment: A cross-country analysis. *Revista de Gestão*, 31(2), 215-236. <https://doi.org/10.1108/REGE-06-2022-0095>
- Sarkodie, S. A., Ackom, E., Bekun, F. V., & Owusu, P. A. (2020). Energy–Climate–Economy–Population Nexus: An Empirical Analysis in Kenya, Senegal, and Eswatini. *Sustainability*, 12(15), Article 15. <https://doi.org/10.3390/su12156202>
- Shahid, M. N., Jehanzeb, M., Abbas, A., Zubair, A., & Akbar, M. A. H. (2020). Predictability of precious metals and adaptive market hypothesis. *International Journal of Emerging Markets*, 15(5), 1011-1027. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-07-2018-0404>
- Tiwari, A. K., Jena, S. K., Abakah, E. J. A., & Yoon, S.-M. (2024). Does the dynamics between government bond and equity markets validate the adaptive market hypothesis? Evidence from transfer entropy. *Applied Economics*, 56(2), 186-201. <https://doi.org/10.1080/00036846.2023.2166896>
- Tweneboah, G., Asamoah, M. E., & Owusu Junior, P. (2022). On Exchange Rate Predictability and Adaptive Market Hypothesis in South Africa. *Journal of African Business*, 23(4), 984-1008. <https://doi.org/10.1080/15228916.2021.1975488>
- Xiong, X., Meng, Y., Li, X., & Shen, D. (2019). An empirical analysis of the Adaptive Market Hypothesis with calendar effects: Evidence from China. *Finance Research Letters*, 31. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.11.020>
- Yaman, S., & Topaloğlu, E. E. (2023). Pay Piyasalarında Finansal Balonlar Adaptif Mi? Borsa İstanbul'dan Kanıtlar. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 1586-1604. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1203677>
- Zhang, Y., Chan, S., Chu, J., & Shih, S. (2023). The adaptive market hypothesis of Decentralized finance (DeFi). *Applied Economics*, 55(42), 4975-4989. <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2133895>